

OSKAR

Kolberg

DZIEŁA WSZYSTKIE

OSKAR KOLBERG

DZIEŁA WSZYSTKIE

O S K A R K O L B E R G

DZIEŁA WSZYSTKIE

TOM 85/III

INSTYTUT im. OSKARA KOLBERGA
Poznań

ELŻBIETA MILLEROWA i AGATA SKRUKWA

OSKAR KOLBERG CZŁOWIEK I DZIEŁO

Część III

SPUŚCIZNA RĘKOPIŚMIENNA.
KALENDARIUM PODRÓŻY.
BIBLIOGRAFIA

Instytut
im. Oskara
Kolberga

Poznań 2024

Copyright © by: Instytut im. Oskara Kolberga & authors
Poznań 2024

Rada Naukowa

Aleksander Posern-Zieliński – przewodniczący
Jan Adamowski, Ewa Antyborzec, Piotr Dahlig, Zbigniew Jasiewicz,
Jolanta Ługowska, Teresa Smolińska, Katarzyna Smyk, Violetta Wróblewska

Recenzenci

dr hab. Anna Engelking, prof. IS PAN
dr Katarzyna Ceklarz

Skład i łamanie

Jacek Grześkowiak

Wydano ze środków Ministra Edukacji i Nauki

ISBN 978-83-95-9125-9-7

Druk i oprawa

Zakład Poligraficzny Moś & Łuczka

Spis treści

Agata Skrukwa

Spuścizna rękopiśmienna Oskara Kolberga.

Jej dzieje, edycje i stan obecny

s. 7

Elżbieta Millerowa

Kalendarium podróży Oskara Kolberga

s. 103

Agata Skrukwa

Bibliografia prac Oskara Kolberga

s. 159

Agata Skrukwa

*Wykaz tek Oskara Kolberga i pozostałych zachowanych zespołów
jego rękopisów*

s. 221

Indeks osób

s. 287

Indeks geograficzny

s. 321

AGATA SKRUKWA

Spuścizna rękopiśmienna Oskara Kolberga. Jej dzieje, edycje i stan obecny

Testament Kolberga i wiążące się z nim działania Izydora Kopernickiego, s. 8
– Prace nad edycją rękopisów Kolberga w latach 1891–1914, s. 18 – Działania Komisji Etnograficznej PAU do roku 1939, s. 35 – Stan archiwum Kolberga po roku 1939, s. 45 – Prace nad wydaniem *Dzieł wszystkich* Kolberga, s. 58 – Ogólna charakterystyka obecnego stanu spuścizny rękopiśmiennej Kolberga, s. 80

Rękopisy Oskara Kolberga opublikowane w monografiach wydanych w ramach *Dzieł wszystkich* oraz wcześniej w drukowanych przez niego w XIX wieku tomach *Ludu* i *Obrazów etnograficznych* są charakteryzowane we wstępach do tomów, w których je wykorzystano (T. 39–69) oraz w suplementach (T. 70–84). Tu, w tomie zamykającym *Dzieła wszystkie* i prezentującym dokonania Kolberga, należy te szczegółowe charakterystyki zrekapitulować i uzupełnić, wskazując czytelnikom uwarunkowania, które miały decydujące znaczenie dla obecnego stanu źródeł zgromadzonych przez Kolberga i ich wydania w *Dzielałach wszystkich*. Opisać zatem trzeba działania zmierzające do udostępnienia jego spuścizny w latach 1890–1961 i wydarzenia, które miały wpływ na stan rękopisów, oraz scharakteryzować obecny zasób archiwum Kolberga mający zasadnicze znaczenie dla ostatecznego kształtu *Dzieł wszystkich*. Zebrane niżej informacje dotyczące tych zagadnień są wynikiem analizy dokumentacji zawartej przede wszystkim w wydawnictwach Polskiej Akademii Umiejętności, Polskiej Akademii Nauk, Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego i Redakcji *Dzieł Wszystkich* O. Kolberga oraz w niedrukowanych archiwaliach tych instytucji. Dokumentacja ta pozwoliła w pewnej mierze zapoznać się z ponad stu-letnimi dziejami spuścizny Kolberga, historią opracowywania jej do druku i stosowanymi w tym czasie zasadami wydawania źródeł zgromadzonych przez tego muzyka, folklorystę i etnografa. Wskazała też, jakim zmianom

podlegało jego archiwum. Prezentowane opracowanie to w dużym stopniu także wynik wielostronnej i wieloletniej analizy rękopisów Kolberga wykonanej przez zespół pracujący od 1963 r. nad ich inwentaryzacją oraz nad przygotowaniem do druku kolejnych tomów jego *Dzieł wszystkich*.

Testament Oskara Kolberga i wiążące się z nim działania Izydora Kopernickiego

Ostatnie lata życia Oskara Kolberga wypełniała coraz bardziej dojmująca troska o opublikowanie dokumentacji kultury ludowej zgromadzonej przez niego w ciągu wieloletnich badań. Już w 1882 r. w liście do Zygmunta Glogera pisał:

Materiał tak liczny, który w ciągu lat tylu zdobyłem, wymaga bezustannego przeglądu, obróbki i ślęczenia, ażeby się istotnie kiedyś mógł badaczom na cośkolwiek przydać. Co będę mógł za życia mego odrobić, to odrobię, resztę szpargałów pozostawię Akad[emii] Um[iejętności], wierząc, że zużytkować go naukowo potrafi.¹

Przygotowywał wtedy do druku rocznie dwa, a nawet trzy tomy *Ludu i Obrazów etnograficznych*, przeprowadzał ich korekty, ciągle zabiegał o pieniądze na druk i porządkował swe materiały, jednak był w pełni świadomy, że sam nie zdąży już wydać planowanych tomów. W czerwcu 1890 r. miał jeszcze w ręku pierwszą część *Chełmskiego* i korekty dwu początkowych arkuszy *Przemyskiego*, ale obie te monografie dokończył już kto inny. W testamencie sporządzonym 3 czerwca 1890 r. przekazał w ręce Izydora Kopernickiego wszystkie uprawnienia do dysponowania zgromadzonymi zbiorami etnograficznymi:

Książki, rękopisma w tekach, rysunki, nuty itp. materiały oddaję do dyspozycji memu przyjacielowi, dr Izidorowi Kopernickiemu. Odda on Akademii, co za stosowne uzna. Co do wydawnictwa pod swoją opieką i kierunkiem porozumie się z Akademią Umiejętności i z Kasą Mianowskiego, a nikt dr. Izydora Kopernickiego pod tym względem krępować ani kontrolować nie ma prawa².

¹ Brulion listu do Z. Glogera z 10 IX 1882 r., *Korespondencja Oskara Kolberga cz. II* (DWOK T. 65), s. 694.

² Odpis testamentu ręką I. Kopernickiego z notą: „Dla W. Pani Kar. Wąsowskiej z oryginału najwierniej przepisane przez dr I. Kopern.” Odpis ten znajduje się w Bibliotece Narodowej

Dokładnego stanu spuścizny wymienionej w tej części testamentu nie znamy, jednak w świetle dostępnych dziś źródeł możemy mieć pewność, że była ona do pewnego stopnia rozproszona już za życia Kolberga, a potem ulegała dalszym podziałom.

W roku 1871 Kolberg, zachęcony obietnicą dotacji ze strony Towarzystwa Naukowego Krakowskiego i zaproszony przez Józefa Konopkę, przeniósł się z Warszawy w okolice Krakowa. Wyjeżdżając, zabrał – jak sądzić można – wszystkie materiały zgromadzone do *Ludu*, zabrał też zapewne książki potrzebne do dalszej pracy oraz druki i rękopisy wybranych własnych kompozycji i utwory innych muzyków. Ale w Warszawie, poza jego fortepianem, zostały inne nuty i książki oraz większość egzemplarzy wydanych czterech tomów *Ludu*. Książki i nuty przechowywane były w firmie wydawniczej Gebethner i Wolff, nuty także u jednego z przyjaciół, Władysława Wierzbowskiego¹, a w drukarni J. Jaworskiego pozostały tomy *Ludu* wydawane nakładem autora w latach 1857–1869, tj. *Pieśni ludu polskiego*, *Sandomierskie* i *Kujawy*. Pieczę nad majątkiem pozostawionym w Warszawie sprawował Wilhelm, starszy brat Oskara. W roku 1877, po śmierci Wilhelma, Oskar pisał do Gustawa Gebethnera:

Co do papierów, nut i książek moich pozostawionych u Panów przy moim odjeździe z Warszawy, to istotnie postanowienia jeszcze żadnego względem nich dotąd powziąć nie mogłem².

U Gustawa Gebethnera, księgarza i wydawcy, znajdowały się wtedy także egzemplarze trzech monografii odzyskane z drukarni Jaworskiego przez Wilhelma. Te tomy Oskar sprowadzał do Krakowa w miarę

(sygn. II 6487), przytoczony jest w cz. I tomu *Oskar Kolberg. Człowiek i dzieło* (DWOK T. 85/I) s. 493-494. Karolina Wąsowska była wychowanicą Karoliny Kolberg, matki Oskara i żoną jego młodszego brata, Antoniego. Kilka lat po śmierci Antoniego Kolberga wyszła za mąż za Antoniego Wąsowskiego.

¹ W. Wierzbowski w liście z 1 IV 1876 r. pisał: „Wyjeżdżając z Warszawy, Kochany Oskarze, zostawiłeś u mnie paczkę różnych nut, między którymi są i tańce, i kościelne melodie. Są to rzeczy, z których zdaje mi się nie zamierzasz korzystać, czybyś więc nie zgodził się, aby te nuty przesłać do biblioteki Towarzystwa Muzycznego, lub też wskaż, jaki by z nich użytek zrobić”, *Korespondencja... cz. I* (DWOK T. 64), s. 589.

² Brulion listu do Gebethnera i Wolffa z 19 VIII 1877 r., *Korespondencja... cz. II* (DWOK T. 65), s. 58.

potrzeby, ale nie podjął decyzji co do innych książek i nut pozostawionych w Warszawie. Jak wynika z późniejszej korespondencji z rodziną oraz z firmą Gebethner i Wolff, a także z testamentu, swój księgozbiór zamierzał oddać Bibliotece Jagiellońskiej. Dziś w tej bibliotece znajdują się egzemplarze różnych książek z wyraźnymi śladami pracy Kolberga, pochodzące niewątpliwie z jego podręcznego zbioru, ale nie zawsze wiadomo, czy są to jego bezpośrednie dary, czy też druki przekazane przez Kopernickiego, wykonawcę testamentu¹. O pozostawionych u Gebethnera książkach i nutach brak informacji.

Nie wiadomo też, jakie dokumenty osobiste pozostały w Warszawie, ponieważ archiwum rodzinne złożone w Bibliotece Krasińskich przez potomków profesora Juliusza Kolberga, tj. przez rodziny Wilhelma i Antoniego, dwu braci Oskara, spłonęło w czasie niszczenia Warszawy przez Niemców po upadku powstania jesienią 1944 r.

Następna przeprowadzka Kolberga – z Modlnicy do Krakowa, nie była tak dokładnie zaplanowana jak wyjazd z Warszawy do Modlnicy. W październiku 1884 r. pisał do Karoliny Kolberg, bratowej, po przyjeździe z kilkumiesięcznych badań terenowych w Sanockiem:

[...] do Modlnicy na to tylko wróciłem, ażeby stamtąd zabrać wszystkie moje manatki i rekwizyta i z nimi podążyć do miasta².

Nie mógł wtedy, czy nie chciał zabrać całości swych materiałów i część z nich pozostała w Modlnicy. Nie zabrał ich także później, a po śmierci Kolberga rodzina Konopków, choć jej członkowie znali postanowienia testamentu³, nie przekazała posiadanych materiałów ani w ręce Kopernickiego bezpośrednio po śmierci etnografa, ani później do zbiorów

¹ Niektóre z nich mają w XIX-wiecznym katalogu adnotację „od Kopernickiego” lub „darem dra I. Kopernickiego”, jest to m.in. egzemplarz *Litauische Volkslieder* G. H. Nesselmann (Berlin 1853), z widocznymi jeszcze ołówkowymi notatkami wykonanymi charakterystycznym pismem Kolberga, a także A. Schleichera *Litauische Märchen, Sprichworte, Rätsel und Lieder* (Weimar 1857). Część posiadanych druków Kolberg sam ofiarował Bibliotece Jagiellońskiej, np. pięć tomików zbioru słoweńskich pieśni Emila Korytki, które nabył w Lublanie w 1857 r., a także kupione tam wtedy dwa kalendarze: „Koledarček Slovenski za navadno leto 1855” i następne wydanie tegoż na rok 1856, obydwu z jego głosami.

² Brulion listu O. Kolberga do Karoliny Kolberg z 17 X 1884 r., *Korespondencja... cz. III* (DWOK T. 66), s. 200.

³ Tadeusz Konopka (1844–1903), syn Józefa, przyjaciela O. Kolberga, był jednym ze świadków spisania i odczytania testamentu etnografa.

Akademii Umiejętności. Maria Turczynowiczowa, muzykolożka, która w latach 1937–1939 miała zamiar przygotować do druku korespondencję Kolberga i gromadziła potrzebną dokumentację, pisała, że w Modlnicy w okresie jej poszukiwań znajdowały się należące niegdyś do Kolberga rysunki, fotografie, notatki, listy i nuty¹. Nie precyzowała dokładniej, czy te ostatnie to kompozycje Kolberga, czy jego zapisy folkloru muzycznego, jednak późniejsze informacje wskazują, że były to materiały nie tylko folklorystyczne, a wśród nut znajdowały się rękopisy i druki kompozycji Kolberga. W Modlnicy pozostały prawdopodobnie także nuty wielu utworów różnych autorów, które grywał tam Kolberg sam lub na cztery ręce z Antoniną Męcińską.

Tak więc w chwili śmierci Kolberga jego zbiory były już rozproszone. W Warszawie nie pozostały zapewne żadne rękopisy związane z badaniami etnograficznymi. Sądzić też można, że zasadnicza część materiałów źródłowych do wydanych i niewydanych monografii, tzw. teki² Kolberga, bezpośrednio po jego śmierci znajdowała się u Kopernickiego, u którego etnograf mieszkał w ostatnich miesiącach życia. Ale niewątpliwie ich część pozostała we dworze Konopków w Modlnicy, a wśród nich były ryciny, akwarele i fotografie gromadzone przez Kolberga jako źródła etnograficzne w specjalnym albumie i w osobnej tece.

Wykonawca naukowej części testamentu, Izydor Kopernicki, już w czerwcu 1890 r. zajął się Kolbergowskimi tekami z materiałami etnograficzno-folklorystycznymi i sporządził cenne notatki³ o ich zawartości oraz o pochodzeniu i przeznaczeniu niektórych rękopisów. Sam pisał do Jana Karłowicza kilka dni po śmierci przyjaciela:

¹ M. Pleuss-Turczynowiczowa *Niewydane zbiory Oskara Kolberga*, „Ruch Muzyczny” 1948, nr 10, s. 13, zob. też jej wstęp do cz. I *Korespondencji...* (DWOK T. 64, s. VII), taki stan rzeczy opisywała również w ustnych relacjach.

² Teki Kolberga i inne zespoły jego rękopisów są zestawione w: A. Skrukwa *Wykaz tek Oskara Kolberga i pozostałych zachowanych zespołów jego rękopisów*, w: *Oskar Kolberg, Człowiek i dzieło* cz. III (DWOK T. 85/III).

³ Większość notatek Kopernickiego znajduje się dziś w Muzeum Etnograficznym w Krakowie w zbiorach Seweryna Udzieli, tylko część zachowała się w tekach, których dotyczą. W Muzeum mają nadany przez Udzieli tytuł: *Kopernickiego charakterystyka tek Kolbergowskich* (Arch. MEK, sygn. II/155, nr inw. I/191/RKP). Notatki te mają tak duże znaczenie, ponieważ w stosunku do niektórych rękopisów są jedynymi informacjami z XIX w.; wykorzystywano je przy opracowywaniu tomów *Dzieł wszystkich* Kolberga, a przytoczono także w: A. Skrukwa *Wykaz tek Oskara Kolberga...* (DWOK T. 85/III).

Od czterech dni pogrążony jestem w przeglądaniu i porządkowaniu spuścizny po śp. Kolbergu. Od 6 z rana do zmroku przesiaduję nad tym w jego pokoiku¹.

Informacje odnoszące się do całej teki notował Kopernicki na osobnych kartkach, czasem zapiski dotyczące tylko niektórych rękopisów zamieszczał bezpośrednio na obejmującej je obwolucie lub na pierwszej ich karcie. Z niektórych takich notatek wynika, że Kopernicki przemieszczał rękopisy między tekami. Np. na pierwszej karcie rękopisu *Augustowskie. Ubiory włościan*², z notatką Kolberga na marginesie „Litwa”, zanotował „Przeniesione z teki 4”. Dziś dysponujemy notatkami Kopernickiego dotyczącymi większości tek³, ale brak ich dla niektórych zespołów istniejących w okresie, gdy opiekował się on rękopisami Kolberga. Sądzić można, że albo nie objął nimi całej spuścizny rękopiśmiennej Kolberga, albo część kart zaginęła.

Notatki Kopernickiego na temat rękopisów składają się na jedyny inwentarz Kolbergowskiego archiwum informujący o jego stanie w roku 1890. Jest on jednak niekompletny i w odniesieniu do większości tek ograniczony do kilku zaledwie krótkich zdań. Nieco wcześniejsze dane o ilości tek z rękopisami, ich tytuły, a także zawartość, choć tę ostatnią też bardzo ogólnie, znamy z kilku wykazów⁴ z lat 1883–1887. Sporządzał je Kolberg dla Akademii Umiejętności oraz dla innych instytucji, do których zwracał się z petycjami o finansowanie badań i druku *Ludu*, a także dołączał do brulionów testamentu, przekazując zebrane przez siebie materiały Akademii Umiejętności. Jednak dziś trudno porównać obecny stan spuścizny etnografa z przedstawionym przez niego i przez Kopernickiego z powodu lakoniczności wykazów obydwu autorów. Charakteryzowali oni w kilku słowach tylko większe zespoły notatek, ale nie podawali liczby kart ani choćby przybliżonej objętości zapisów. Jedynie spis zawartości nieistniejącej dziś teki 3 *Mazury pruskie* wykonany przez Kopernickiego jest tak szczegółowy, że

¹ I. Kopernicki *Listy do Jana Karłowicza, Adama Honoriusza Kirkora i Benedykta Dybrowskiego*, wydał i wstępem opatrzył A. Wrzosek, „Przegląd Antropologiczny” T. XXVI: 1960, s. 90, list z 10 VI 1890 r.

² Rkp. prawdopodobnie Aleksandra Osipowicza, dziś w Arch. PTL, teka 30 *Litwa*, sygn. 1198, k. 42.

³ W zbiorach Udzieli w Muzeum Etnograficznym w Krakowie zachowały się notatki Kopernickiego dotyczące tek: 1-9, 12-17 i 19-38.

⁴ Zachowały się wykazy z r. 1883, 1886 i 1887 (rkp. w BN PAU i PAN, sygn. 2183, k. 71–80), spis z 10 stycznia 1886 r. został opublikowany w aneksach do *Korespondencji...* cz. III (DWORK T. 66), aneks 12, s. 743-749.

pozwała odtworzyć jej pierwotną zawartość i ustalić, jakie materiały z niej zaginęły. Notatki Kopernickiego nie dotyczą korespondencji i innych dokumentów osobistych Kolberga ani jego kompozycji.

Z korespondencji Kopernickiego wynika, że niektóre swe decyzje co do rękopisów Kolberga konsultował z Karłowiczem, który na miejscu w Krakowie zapoznał się z częścią przynajmniej tek Kolberga. W grudniu 1890 r. Kopernicki pisał do niego:

[...] nie odmów przyrzeczonej interwencji swej w Szan. Towarzystwie Muzycznym Warszawskim, co do znanych Panu rękopisów muzycznych śp. O. Kolberga. Czy przyjmą je do swoich archiwów, czy nie? A w razie odmowy proszę o radę, co mam z tym zrobić¹.

Zatem znajdujące się w spuściznie Kolberga rękopisy kompozycji Kopernicki zamierzał wtedy przesłać do zbiorów Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego i prosił Karłowicza o wywiedzenie się, czy Towarzystwo przyjmie ten dar. Nie wiadomo jednak, czy zdążył doprowadzić ten zamiar do końca. Obecnie biblioteka Towarzystwa nie ma informacji o pochodzeniu przechowywanych tam utworów Kolberga i daty ich otrzymania, mógł jednak przekazać je około roku 1876 Wierzbowski, o czym już tu wspomniano. Druga część znanych dziś rękopisów Kolbergowskich kompozycji, licząca ponad 200 kart, znajduje się w jednej z tek w archiwum Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, ale nie wiadomo, czy jest to całość muzykaliów pozostałych po jego śmierci w Krakowie w r. 1890.

Karłowicz, do którego w przytoczonym fragmencie listu zwraca się Kopernicki, mógł zapoznać się w końcu roku 1890 nie tylko z rękopisami kompozycji Kolberga, ale prawdopodobnie przeglądał także inne interesujące go materiały. Można tak przypuszczać, ponieważ na obwolucie jednego z rękopisów z teki 30. *Litwa* obok notatki Kopernickiego: „Nie wiele, ale rzeczy ciekawe, z których da się ułożyć przyczynek niezły do »Zbioru Wiadomości«” widnieje notatka Karłowicza sygnowana jego inicjałami: „Trzeba bardzo ostrożnie korzystać z tych przyczynków, J.K.”².

Prawdopodobnie w roku 1890 lub 1891, tj. w okresie gdy rękopisami Kolberga opiekował się Kopernicki, z materiałów znajdujących się

¹ I. Kopernicki *Listy do Jana Karłowicza* ..., s. 91, list z 14 grudnia 1890 r.

² Notatki Kopernickiego i Karłowicza na obwolucie rękopisów w Arch. PTL, teka 30, sygn. 1298.

w spuściznie etnografa korzystał Samuel Adalberg, przygotowując *Księgę przysłów, przypowieści i wyrażeń przysłowiowych polskich*¹. W spisie wykorzystanych prac wymienia on tomy *Ludu* i *Obrazów etnograficznych* Kolberga, a także rękopis W. Siarkowskiego² znajdujący się i wówczas, i dziś w jednej z Kolbergowskich tek, nie notuje tam jednak innych rękopisów autora *Ludu* ani ogromnego zbioru Konopki liczącego ponad 12 tysięcy tekstów. Uwagę Adalberga na rękopisy Kolberga, a także na obfity zbiór Józefa Konopki³ skierował za pośrednictwem Karłowicza właśnie Kopernicki jeszcze za życia etnografa. W marcu 1888 r. pisał do Karłowicza:

Choć nieproszony, mam sobie za obowiązek za pośrednictwem Szanownego Pana zawiadomić p. Adalberga, że olbrzymi zbiór przysłów polskich istnieje tu o 2 mile od Krakowa, u p. Tadeusza Konopki, właściciela Mogilan⁴.

Kopernicki wymienia też autora *Księgi przysłów* w opisie jednej z Kolbergowskich tek *Miscellanea*: „Trochę przysłów z Poznańskiego (wypisane z »Prz[yjaciela] Ludu« i innych, mogą się przydać Adalbergowi”⁵. W dokumentach dotyczących Kolberga i jego spuścizny zachowały się tylko te wzmianki o Adalbergu. Nie ulega jednak wątpliwości, że sięgał on do części przynajmniej materiałów znajdujących się w tekach autora *Ludu*, m.in. do wymienionego wyżej rękopisu Siarkowskiego. Wobec zniszczenia w czasie wojny archiwum Adalberga, głównie analiza zasobu tekstów w jego *Księdze przysłów* potwierdza dziś, że korzystał on w jakimś stopniu ze zbiorów Kolberga i Konopki. Píše o tym Stanisław Świrko we wstępie do Kolbergowskiego tomu *Przysłowia*:

Dowodem ostatnim, materiałowym i chyba najważniejszym, jest wreszcie wielokrotne cytowanie przez Adalberga, bez podania źródeł, przysłów rzadkich, a występujących w zbiorach rękopiśmiennych Kolberga i Konopki. Wgląd Adalberga w rękopisy obu zbieraczy musiał być jednak pobieżny, gdyż nie wszystkie

¹ S. Adalberg *Księga przysłów, przypowieści i wyrażeń przysłowiowych polskich*, Warszawa 1889–1894.

² W. Siarkowski *Przysłowia i zdania z okolic Kielc*, rkp. w Arch. PTL, teka 14, sygn. 1200, k. 1–6.

³ Zbiór przysłów J. Konopki mieści się dziś w tece 44 *Przysłowia*, sygn. Arch. PTL 1416, k. 59–270.

⁴ I. Kopernicki *Listy do Jana Karłowicza...*, s. 69, list z 27 III 1888 r.

⁵ Rkp. *Kopernickiego charakterystyka tek Kolbergowskich...*, k. 27. Notatki te dotyczą zawartości teki 37. *Miscellanea*.

przysłowia nowe lub ciekawe warianty zostały z nich wyłowione. Być może Adalberg czynił to już w trakcie druku Księgi i tylko niektóre, najciekawsze materiały mógł do niej włączyć¹.

Kopernicki przeżył Kolberga zaledwie o nieco ponad rok i w tym czasie, kosztem własnych badań i wielkiego wysiłku, zdążył zakończyć prace nad dwoma wspomnianymi już tomami: *Przemyskiem* i częścią II *Chełmskiego*². We wstępie dołączonym do *Przemyskiego* zamieścił życiorys autora oraz cenne wiadomości o jego badaniach terenowych, bowiem podał tam nie tylko roczne daty pobytu Kolberga w różnych regionach, ale także opisał jego sposób przeprowadzania wywiadów z informatorami, czego bywał naocznym świadkiem, i scharakteryzował stosunek Kolberga do wykonawców folkloru. Obydwie monografie zawierały jednak tylko część ze zgromadzonej przez Kolberga dokumentacji kultury ludowej tych regionów, bowiem Kopernicki musiał, podobnie jak Kolberg, w wydawanych przez siebie tomach, przeprowadzić pewną selekcję materiałów do *Chełmskiego*, a objętość *Przemyskiego* ograniczona była do dwudziestu arkuszy druku przez finansujące ten tom Muzeum Przemysłowe im. Dzieduszyckich we Lwowie³. Monografie wydawane przez Kolberga dzięki dotacji Akademii Umiejętności lub finansowane z innych źródeł, obejmujące region porównywalny obszarem, zwykle miały nie jeden, a dwa lub więcej tomów i to o nieco większej objętości.

Z relacji⁴ Kopernickiego wiadomo, że w ostatnich dniach życia Kolberg przekazał mu wskazówki dotyczące materiałów do kilku tomów: drugiej części *Chełmskiego*, *Przemyskiego*, części VI i VII *Mazowsza*⁵ oraz

¹ S. Świrko wstęp w: O. Kolberg *Przysłowia* (DWOK T. 60), s. XXVIII.

² O udziale I. Kopernickiego w opracowaniu tych dwu monografii zob. E. Millerowa, „*Chełmskie*” Oskara Kolberga, w: O. Kolberg *Chełmskie. Suplement do tomów 33 i 34* (DWOK T. 82), s. XXXVII i nast., oraz też „*Przemyskie*” Oskara Kolberga, w: O. Kolberg *Przemyskie. Suplement do tomu 35* (DWOK T. 83/I), s. XXXVI i nast.

³ Materiały źródłowe zebrane przez Kolberga w Przemyskiem, pominięte z konieczności w edycji monografii tego regionu z 1891 r. finansowanej przez Muzeum Dzieduszyckich, wydano w 2012 r. w suplemencie (DWOK T. 83), zajęły tam blisko 50 arkuszy druku. W. Bieńkowski w artykule *Oskar Kolberg a Akademia Umiejętności w Krakowie* („Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie” T. 1: 1999, s. 15 i 19) mylnie podaje, że druk *Przemyskiego* w 1891 r. opłaciła Akademia.

⁴ I. Kopernicki *Śmierć Oskara Kolberga*, „*Wisła*” T. 4: 1890, s. 510.

⁵ Miały to być tomy zawierające monografię *Mazury pruskie* oraz zapisy mazowieckich bajek i wierzeń. Zob. E. Antyborzec „*Mazowsze*” Oskara Kolberga, w: O. Kolberg *Mazowsze. Suplement do tomów 24–28* (DWOK T. 80/1), m.in. s. XXXVI, LXXIV–LXXVII.

drugiej części *Kaliskiego*. Kopernicki zamierzał wydać ponadto rękopisy opublikowane później w *Dzielnach wszystkich* w tomach *Sanockie-Krośnieńskie*. Niektóre zespoły materiałów uznał za zbyt szczupłe i niekompletne, aby „złożyć tom osobny” i zamierzał wydrukować je w „Zbiorze Wiadomości do Antropologii Krajowej”, roczniku Akademii, albo w oddzielnym tomie gromadzącym dokumentację Kolbergowską z różnych regionów. Niektóre, jako cząstkowe tylko lub bardzo szczupłe, chciał włączyć do prac innych autorów. Część wreszcie uznał za nieprzydatne do jakichkolwiek publikacji i albo je usunął, albo zostawił w tece jako świadectwo pracy Kolberga. Np. o zawartości jednej z tek pisał:

Muzykalia, obertasy, pieśni itd. Zawiera poprzekreślane, a więc wydane już melodie i pieśni, w brulionach najpierwotniejszych, tak jak były zapisywane. Nie tykając ich, zachowałem jako autografy i okazy, dające wyobrażenie o tym, w jaki sposób śp. O. Kolberg spisywał te rzeczy z ust ludu¹.

W testamencie Kolberg przekazał swemu przyjacielowi i zarazem wykonawcy ostatniej woli nieograniczone prawo dysponowania pozostawionymi materiałami etnograficzno-folklorystycznymi. Jeżeli chodzi o rękopisy wykorzystane w *Ludzie* i *Obrazach etnograficznych*, „nieograniczone prawo” oznaczało także możliwość usunięcia ich, czyli praktycznie zniszczenia. Stąd o niektórych tekach lub zespołach rękopisów Kopernicki pisał np.:

Teka 28 [...] Na koniec niewielka paczka pieśni przez kogoś spisanych w Borowej, w Pińszczyźnie, nie wiadomo czy dobrze, bo językiem wołyńskim, lecz nie poleśkim, białoruskim, zupełnie odmiennym od Zienkiewicza. Te pieśni wszystkie były już drukowane w XIII tomie „Zbioru Wiadomości” i na rękopisie poprzekreślane. Wszystkie wyrzuciłem².

Uwagę „poprzekreślane, więc wydane” zauważamy kilkakrotnie, np. w notatkach o tekach 16, 17, 20 i 35. Niektóre z tak charakteryzowanych zespołów Kopernicki usunął bezpowrotnie. Potrzebę zachowania innych rękopisów, określał też często według tego kryterium, np. o części zawartości teki 7. *Kujawy* pisał:

¹ Rkp. *Kopernickiego charakterystyka tek Kolbergowskich...*, k. 24, prawdopodobnie notatka ta dotyczy rękopisów znajdujących się dziś w tece 43 *Miscellanea*, o czym niżej.

² Tamże, k. 19.

Wszystko wyczerpane w serii III–IV (*Kujawy*) i XXII (*Łęczyskie*). Zostały odpadki muzyczne: melodie pieśni i tańców, nie przekreślone przez O.K., więc mogące się przydać komuś, o ile podobne lub takie same nie zostały już podane przez O.K. w innych seriach¹.

Dziś wiemy, że Kolberg swe zapisy terenowe przygotowywał do druku i przepisywał czasem nawet kilkakrotnie, ponieważ służyły mu one do różnie sprofilowanych publikacji, które wydawał od roku 1842. Przekreślenie w notatkach terenowych skośną kreską całej pieśni lub melodii na ogół wskazuje, że sporządził czystopis tego utworu, selekcjonując materiały do planowanego, lecz nie zawsze ostatecznie oddanego do druku tomu. Dokładniejsze analizy w trakcie inwentaryzacji rękopisów potwierdziły, że nie wszystkie skreślone zapisy były opublikowane. Pamiętać musimy, że Kopernicki miał prawo usunąć wybrane materiały, ale wartość oryginalnych rękopisów Kolberga, zwłaszcza jego bezpośrednich zapisów ze słuchu, nawet jeżeli były wydane w *Ludzie*, oceniamy obecnie inaczej niż wykonawca testamentu, a także sam ich autor w ostatnim okresie życia. Pewną część swych rękopisów usunął bowiem już wcześniej Kolberg, co kilkakrotnie odnotował w wykazie tek z 1886 r. O zapisach z Poznańskiego pisał np.: „Odpadki od materiałów z Wielkopolski, użytych w latach 1875–1882 przy wydawnictwie[...]”, o zapisach z Krakowskiego: „Odpadki od drukowanych już rzeczy w 4 tomach [...]”, podobne informacje podał przy spisie zawartości teki 7. *Kujawy*, 17. *Lubelskie* i 21. *Pokucie*².

Korespondencja Kolberga według testamentu miała być oddana Bibliotece Jagiellońskiej. Składały się nią listy otrzymane od rodziny, przyjaciół, współpracowników, wydawców i uczonych oraz bruliony listów pisanych przez niego. Dziś wiemy o dwu jej zespołach. Jeden zawierający przede wszystkim listy związane z badaniami Kolberga i jego publikacjami to blisko 900 listów i brulionów znajdujących się w Bibliotece Naukowej PAU i PAN³. W drugim, mniejszym, znajdującym się już przed rokiem 1936

¹ Tamże, k. 5.

² Zob. sporządzony przez Kolberga *Wykaz tek rękopiśmiennych* z datą 10 stycznia 1886 r. w: *Korespondencja...* cz. III (DWORK T. 66), s. 744–746, oraz opis zawartości odpowiednich zespołów rękopiśmiennych w: A. Skrukwa *Wykaz tek Oskara Kolberga...* (DWORK T. 85/III).

³ W zbiorach BN PAU i PAN mają one sygnaturę 2185, t. 1-4. Wymieniony dalej drugi zespół listów przechowywany przed rokiem 1936 w bibliotece PAU miał sygn. 2030.

w zbiorach Biblioteki PAU przechowywane były głównie listy do i od rodziny. Nie udało się ustalić, czy na dwa odrębne zespoły korespondencję podzielił jeszcze Kolberg, czy też zrobił to Kopernicki w trakcie przeglądania rękopisów pozostawionych przez przyjaciela. Najbardziej prawdopodobne jest, że dokonał tego dopiero Roman Zawiliński, który w lutym 1914 r. na uroczystym posiedzeniu Komisji Antropologicznej zobowiązany został do napisania biografii Kolberga. Z późniejszych informacji wynika, że wypożyczył wtedy dokumenty osobiste Kolberga przechowywane w sali Komisji Antropologicznej Akademii, w tym potrzebną mu część korespondencji. Interesowały go prawdopodobnie głównie listy dotyczące kontaktów Kolberga ze światem nauki, więc jeżeli korespondencja nie była podzielona wcześniej, on właśnie mógł przeprowadzić tę selekcję, zabierając część listów i pozostawiając w zbiorach Komisji inne, w większości poruszające sprawy ściślej prywatne.

Prace nad edycją rękopisów Kolberga w latach 1891–1914

Teki Kolberga po śmierci Kopernickiego we wrześniu 1891 r. zostały przekazane Akademii do dyspozycji Sekcji Etnologicznej Komisji Antropologicznej AU. Nie były one włączone do zbiorów biblioteki Akademii¹. W gmachu Akademii przy ul. Sławkowskiej znalazła się wtedy także korespondencja Kolberga oraz jego dokumenty osobiste. Księgozbiór zdążył przynajmniej w części przekazać Bibliotece Jagiellońskiej jeszcze Kopernicki, podobnie jak niektóre wyselekcjonowane rękopisy², które uznał za cenne, ale nieprzydatne do dalszych tomów *Ludu*.

Po śmierci wykonawcy testamentu prace nad przygotowaniem do druku spuścizny Kolberga zostały na około dziewięć lat zarzucone. J. Karłowicz po wydaniu *Przemyskiego* zadał retoryczne pytanie:

¹ Potwierdza to późniejsza dokumentacja: *Katalog rękopisów Akademii Umiejętności w Krakowie* wydany przez J. Czubka w 1906 r. nie wymienia tek Kolberga, jego nazwisko widnieje tam dwukrotnie w związku z innymi materiałami: w informacji o rękopisie pieśni litewskich zebranych przez J. Juszkiewicza (sygn. 1438), ponieważ Kolberg przygotował do druku część melodii z tego rkp., oraz jako darczyńcy autografu F. Chopina: *Wariacje E-dur na temat piosenki „Steh’ auf, steh’ auf, o du Schweitzer Bub”* (sygn. 1439).

² Zob. np. spis zawartości teki 24, 30 i 38 w notatkach Kopernickiego przytoczonych w: A. Skrukwa *Wykaz tek Oskara Kolberga...* (DWOK T. 85/III).

Kto i kiedy dostarczy nam reszty spuścizny po Kolbergu? Przyjazną rękę Kopernickiego niestety śmierć już ubezwładniła¹.

Na przerwanie prac nad rękopisami Kolberga złożyło się wiele przyczyn. Jednym z powodów było to, że wśród niedrukowanych rękopisów przeważały pieśni i melodie, a Sekcja Etnologiczna Komisji Antropologicznej AU otrzymywała tak wiele materiałów pieśniowych, że zdominowałyby one przeznaczony dla niej dział rocznika „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” i jego kontynuacji – „Materiałów Antropologiczno-Archeologicznych i Etnograficznych”. Już znacznie wcześniej zarząd Sekcji starał się ograniczyć zarówno napływ, jak i druk pieśni, ponieważ zapisywane były najczęściej bez melodii, a przysyłane bez krytycznego opracowania stawały się gąszczem nieuporządkowanych materiałów trudnym do wykorzystania w dalszych pracach naukowych. Ponadto zredagowanie do druku zapisów Kolberga wymagało specjalistycznych umiejętności, takich jakie miał ich autor – wykształcony muzyk, a w kręgu Sekcji Etnologicznej brakowało ludzi o takim przygotowaniu. Niewątpliwie zabrakło też osoby tak zdeterminowanej jak Izydor Kopernicki, który przekonany o znaczeniu materiałów przyjaciela, skłonny był odłożyć własne prace, aby przygotować do druku kolejny tom *Ludu*.

Spuścizna Kolberga została na około dziesięć lat zapomniana. Jedynie w roku 1897 jego materiałami śląskimi zainteresował się Władysław Nehring, historyk literatury i językoznawca, wówczas profesor Uniwersytetu Wrocławskiego, a także członek krakowskiej Akademii Umiejętności. Kolberga poznał prawdopodobnie jeszcze w roku 1865, gdy autor *Ludu* starał się o pomoc materialną na druk swoich prac w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk, Nehring był wtedy jeszcze profesorem gimnazjum Św. Marii Magdaleny w Poznaniu. W 1897 r. Nehring wypożyczył tekę Kolberga z rękopisami dotyczącymi Śląska i zdał sprawę z jej zawartości w artykule zamieszczonym w „Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde”. Szczególną uwagę poświęcił tekstom bajek śląskich zapisanych przez Kolberga w roku 1868, podając treść kilku z nich².

¹ Tak J. Karłowicz zakończył recenzję *Przemyskiego* w „Kwartalniku Historycznym” T. VI: 1892, s. 357.

² W. Nehring *Zweiter Bericht über Aberglauben, Sagen und Märchen in Oberschlesien*, „Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde” 1897, H. IV, No 4, s. 75–87, część pierwsza artykułu tamże H. III, No 1.

Starania o wydanie spuścizny Kolberga zostały wznowione dopiero dzięki inicjatywie Romana Zawilińskiego, sekretarza Komisji Antropologicznej w latach 1891-1903. Zawiliński 30 października 1900 r. na posiedzeniu Komisji poinformował zebranych, że po śmierci Kolberga pozostało do opublikowania 21 tek materiałów o różnej objętości i postulował:

Chodzi tu o to, aby opracować wszystko i w krótkim czasie wydać; uczynić to można przy współpracownictwie członków Komisji krajowych, którym po porozumieniu się należy przesłać rękopisy z instrukcją, celem jednolitości w opracowaniu. Ponieważ się znaleźli ochotnicy, należy rzecz bezzwłocznie rozpocząć¹.

Wniosek Zawilińskiego Komisja uchwałała. Trzy lata później w sprawozdaniu z posiedzenia odbytego dnia 31 marca 1903 r. czytamy:

Sekretarz p. Zawiliński zdał następnie sprawę z dalszych przygotowań do wydania materiałów etnograficznych po Kolbergu i wyjaśnił stronę finansową tego wydawnictwa. Po ożywionej dyskusji, która rozwinęła się nad sposobem dalszego wydania tych materiałów przyjęto za zasadę, aby materiały będące wycinkami z rzadkich czasopism i dzienników drukować, natomiast wyjątki z dzieł tylko zacytować².

W latach 1902–1912 podjęto prace nad kilkoma zespołami rękopisów i starania Zawilińskiego i innych członków Komisji doprowadziły do opublikowania czterech pozycji: uzupełnień do *Pokucia*³ przygotowanych przez Stanisława Zdziarskiego w 1904 r., *Szląska Górnego*⁴ przez Seweryna Udzielę w 1906 r., *Wołyńia*⁵ przez Józefa Tretiaka w 1907 r. i *Tarnowa*–

¹ *Sprawozdanie z posiedzeń Komisji odbytych r. 1900*, MAAE T. V: 1901, s. VII. Określenie „członków krajowych” wskazywało na współpracowników Komisji mieszkających w Galicji.

² *Sprawozdanie z posiedzeń Komisji odbytych w roku 1903 i 1904*, MAAE T. VII: 1904, s. VIII. „Zacytować” – tu w znaczeniu: zamieścić jako notę bibliograficzną.

³ O. Kolberg *Pokucie*. Uzupełnienia dawniej ogłoszonego dzieła śp. Oskara Kolberga z rękopisów pozgonnych wydał dr S. Zdziarski, MAAE T. VII: 1904, s. 174–194. Teksty i melodie tam zamieszczone zostały na podstawie zachowanych rękopisów opracowane na nowo i w ramach *Dzieł wszystkich* wydane w tomie *Ruś Karpacka* (DWOK T. 54–55).

⁴ O. Kolberg *Szląsk Górny*. Materiały etnograficzne zebrane przez Oskara Kolberga z papierów pośmiertnych wydał S. Udziela, MAAE T. VIII: 1906, s. 140–212 i odbitka: Kraków 1906. Rękopisy wykorzystane przez Udzielę zostały opracowane na nowo i wydane razem z innymi dotyczącymi Śląska w tomie *Śląsk* (DWOK T. 43).

⁵ O. Kolberg *Wołyń. Obrzędy, melodie, pieśni*. Z brulionów pośmiertnych przy współudziale St. Fischera i F. Szopskiego wydał J. Tretiak, Kraków 1907; wydanie Tretiaka w *Dziełach wszystkich* przedrukowano w serii fotooffsetowej jako tom 36.

–Rzeszowa¹ w 1910 r. również przez Udzię. Kilka innych opracowań, w różnym stopniu zaawansowanych, drukiem się nie ukazało, głównie z powodu braku pieniędzy.

Pewne znaczenie dla prac nad rękopisami Kolberga miała dyskusja wokół zasad drukowania folkloru tocząca się w latach 1888-1900 w Komisji Antropologiczno-Archeologicznej, do której należała Sekcja Etnologiczna. Językoznawcy postulowali zapisywanie w terenie i wydawanie tekstów ludowych w pisowni fonetycznej (zwanej wówczas także pisownią organiczną). Etnografowie byli przeciwni takiej metodzie notowania i publikowania bajek i pieśni². W czasie posiedzenia 19 grudnia 1900 r. R. Zawiliński dramatycznie pytał:

Dialektologia zażądała od etnografii materiału i zaprząwszy ją do swego pług, poganiała nią do ostateczności. Powstało hasło przeciwne dawnemu zwyczajowi: pisać wszystko jak najwierniej, a że do tej wierności nie wystarczały zasoby grafiki języka literackiego, potworzono nowe znaki i znaczki, ciągle nowe i ciągle inne, a zawsze jeszcze niewystarczające. Nad rozwojem naszej etnografii zaciążyła klątwa, podana w służbę językoznawcom zaledwie dycha. Czyśmy nie zaszli za daleko?³

Na tym posiedzeniu uchwalono, że teksty ludowe Komisja drukować będzie w swoich wydawnictwach „wiernie podług opowiadania ludu, ale środkami graficznymi języka literackiego, z dodaniem do abecadła st.pol. á, é”⁴.

Już w marcu w r. 1902 Zawiliński zawiadomił Komisję, że *Śląsk Górny* opracowany przez Jana Bystronia jest gotowy⁵, jednak do wydania tej pozycji nie doszło. Bystron, członek utworzonej w 1895 r. komisji Akademii do uporządkowania metod zapisu tekstów ludowych, był zwolennikiem

¹ O. Kolberg *Tarnów-Rzeszów. Materiały etnograficzne*. Zebrał, uporządkował i wydał S. Udzię, MAAE T. XI: 1910, s. 116–323 i odbitka: Kraków 1910. Materiały z tego regionu, także te opublikowane przez S. Udzię, zostały opracowane na nowo i wydane w tomie *Tarnowskie-Rzeszowskie* (DWOK T. 48).

² Sprzeciw wobec stosowania pisowni fonetycznej dla druku folkloru już w r. 1888 wyrażał Kopernicki, zob. jego *Listy do Jana Karłowicza...*, list z 15 I 1888 r., s. 65–66.

³ *Sprawozdanie z posiedzeń Komisji odbytych w r. 1900*, MAAE T. V: 1901, s. IX.

⁴ Tamże.

⁵ *Sprawozdanie z posiedzeń Komisji odbytych w latach 1901/1902*, MAAE T. VI: 1903, s. XII.

notacji fonetycznej. Na jego wniosek komisja postanowiła w 1898 r. wydać bajki śląskie Lucjana Malinowskiego w pisowni stosowanej w pracach dialektologicznych. Zapisane one były tą metodą przez autora, językoznawcę, już w czasie badań terenowych. Teksty bajek śląskich Kolberga, najcenniejszą część przygotowywanej publikacji, poddał Bystron transkrypcji wbrew uchwale Komisji z 1900 r. i chciał je w takiej postaci oddać do druku. Jego rękopis Kolbergowskiej bajki *Jak to syn rzeźnicki został królem* w notacji fonetycznej zachował się w tece śląskiej¹ wraz z notatką sporządzoną prawdopodobnie przez Jana Łosia, kwestionującą celowość takiego opracowania:

Teksty zebrane przez Kolberga drukujemy tak, jak przez niego zostały zapisane, z zachowaniem wszystkich właściwości jego ortografii. Pisownia ta nie zawsze jest konsekwentna; do sprawdzenia jednak, o ile ona odpowiada istotnemu wymawianiu ludowemu, należałoby tekst zapisany sprawdzić w tych samych okolicach Szląska, które badał Kolberg. Bez tego każdy językoznawca z równą łatwością poprawi to, co mu się wyda błędnym, jak by to zrobił redaktor, wydający pracę Kolberga. Lepiej ściśle wydać tekst tak, jak został zapisany, aniżeli narażać się na niebezpieczeństwo zepsucia go przez poprawki, które choćby z pozoru najracjonalniejsze, mogłyby nie zgadzać się z faktycznym wymawianiem ludu szląskiego².

Bajki śląskie Malinowskiego zapisane były przez językoznawcę w pisowni fonetycznej i taką postać otrzymały w druku, natomiast śląskie bajki Kolberga, zapisane jego własną metodą w znacznej mierze oddającą wymowę narratora, zanotowane były w roku 1868, ponad trzydzieści lat przed próbą ich transkrypcji. Weryfikacja ich brzmienia u informatora Kolberga była nie tylko niemożliwa, ale z racji upływu czasu także pozbawiona sensu. Prawdopodobnie opinia Łosia i głos Zawilińskiego, przeciwnika stosowania zapisu fonetycznego w publikowaniu materiałów folklorystycznych, zaważyły na tym, że opracowania Bystronia nie oddano do druku.

¹ Rękopis J. Bystronia w Arch. PTL, teka 10, sygn. 1170, k. 27, oryginał Kolberga tamże, k. 25; tekst tej bajki opublikowany jest według zapisu Kolberga w tomie *Śląsk* (DWOK T. 43), s. 109–119.

² Notatka zachowana w tece *Śląsk* (Arch. PTL, teka 10, sygn. 1170, k. 1) nie ma daty i nie jest podpisana, pod tekstem inną ręką (prawdopodobnie przez S. Udziele) dopisane „prof. dr Jan Łoś”. Tekst ten Udziela przytoczył w całości (bez podania autora) w swoim krótkim wstępie do *Szląska Górnego*, zamieszczonym w T. VIII MAAE w r. 1906, s. 140. Tam w końcowym zdaniu błędnie „fonetycznym” zamiast „faktycznym” jak w oryginalnej notatki.

Kolbergowski Śląsk przygotował do wydania cztery lata później Seweryn Udziela, od roku 1903 redaktor „Materiałów Antropologiczno-Archaeologicznych i Etnograficznych”. W tym roczniku Komisji Antropologicznej Udziela w roku 1906 oddał do druku 13 bajek, 21 pieśni, garść notatek słownikowych, noty bibliograficzne różnych publikacji dotyczących regionu, kilka wypisów z prasy z połowy XIX w. oraz szkic stroju „wieśniaka ze Szląska Górnego”¹. Nie wprowadził pisowni fonetycznej, ale nie odwzorował też w tekstach bajek pisowni Kolberga², przyjętej przez tego muzyka o znakomitym słuchu i równie znakomitej umiejętności notowania odcieni wymowy narratora. Kolberg używał zapisu piętrowego, więc trzeba by było w drukarni sporządzać odlewy wielu nowych, specjalnych czcionek, co by znacznie utrudniło składanie i spowodowało wyraźny wzrost kosztów druku. Monika Gruchmanowa, która przygotowała bajki śląskie do druku w *Dzielałach wszystkich*, nie zgadzała się z powtórzoną przez Udzielę za Łosiem opinią o niekonsekwencji zapisów Kolberga: „Sądzę, że to informator miał już rozchwiany system gwarowy, zaś Kolberg po prostu zapisów nie ujednotocił”³. Analizując notację bajek śląskich Kolberga, M. Gruchmanowa podsumowała swe rozważania następująco:

Kolberg nie tylko dostrzegał gwarowe niuanse fonetyczne, lecz potrafił je także oddać właściwym zapisem (piętrowym), jakim posługuje się współczesna dialektologia przy szczegółowych opracowaniach systemów fonetyczno-fonologicznych⁴.

Jeszcze przed wydaniem *Śląska Górnego*, na początku roku 1902 był gotowy do druku tom zatytułowany *Galicja Wschodnia*⁵. Na podstawie rękopisów z teki 19. *Ruś Czerwona II* i 20. *Ruś Czerwona III* przygotował go Wojciech Grzegorzewicz, filolog, od r. 1897 nauczyciel gimnazjum we Lwowie. Grzegorzewicz pisał do Zawilińskiego, że rękopisy przeczytał,

¹ Wszystkie zgromadzone przez Kolberga materiały ze Śląska, także nieliczne znajdujące się w innych tekach i pominięte przez Udzielę, zostały wydane w T. 43 *Dzielałach wszystkich*.

² Zob. M. Gruchmanowa *Oskar Kolberg jako gwaroznaucza*, w: *Oskar Kolberg 1814–1890*, Kraków 1998, seria „W Służbie Nauki” nr 1, s. 27–34, tam o zapisach bajek śląskich s. 31–33.

³ Tamże, s. 31.

⁴ Tamże, s. 33.

⁵ Mówił o tym R. Zawiliński na posiedzeniu Komisji Antropologicznej 20 marca 1902 r., zob. *Sprawozdanie z posiedzeń Komisji odbytych w latach 1901/1902*, MAAE T. VI: 1903, s. XII. Nie był to nowy rękopis, ale znajdujące się dziś w tekach 19 i 20 uporządkowane geograficznie i następnie tematycznie rękopisy Kolberga, a w części ich kopie.

miejsca trudniejsze do odczytania przepisał, zawartość tek ułożył według powiatów, a w obrębie materiałów z jednego powiatu zgodnie z porządkiem, jaki „zaprowadził sam Kolberg w [...] dziele *Lud*”¹. Informował wtedy o ukończeniu pracy nad tomem pierwszym, wkrótce też miał odesłać drugi. Śladem pracy Grzegorzewicza są liczne kopie sporządzone przez niego i umieszczone bezpośrednio obok oryginałów Kolberga w tekach 19 i 20, a także wprowadzony – również przez niego – nowy układ materiałów, zapewne odmienny od pozostawionego przez Kolberga. Na posiedzeniu Komisji 20 marca 1902 r., na którym Zawiliński przedstawił stan prac nad materiałami Kolberga, postanowiono „zwrócić się do Wydziału III z prośbą, aby wyznaczył stosowną kwotę na wydawnictwo dawniej przerwane”². *Galicja Wschodnia* miała być wydana w dwu tomach, na co potrzebne było „około 6 200 koron”. W protokole dodano zastrzeżenie, że koszt ten ma być pokryty „z dochodów nadzwyczajnych, o ile zdoła je Komisja uzyskać”³. Jednak potrzebnej dotacji Komisja nie otrzymała i opracowanie Grzegorzewicza nie zostało wydane. W trakcie przygotowywania do druku w ramach *Dzieł wszystkich* monografii *Ruś Czerwona* (tomy 56-57 DWORK) porównano kopie Grzegorzewicza z oryginałami i stwierdzono, że jego odpisy tekstów i nut są dokładne. Dlatego wydawcy postanowili wykorzystać je w kilku przypadkach, gdy były jedynymi śladami dokumentacji Kolberga, tj. gdy oryginały zaginęły.

W 1904 roku w „Materiałach Antropologiczno-Archeologicznych i Etnograficznych” Stanisław Zdziarski zamieścił część niedrukowanych tekstów z teki 21/22 jako uzupełnienie do *Pokucia*, monografii wydanej przez Kolberga w latach 1882–1889. Wybrał do publikacji m.in. niedrukowane przez Kolberga teksty z rękopisu Bazylego Jurczeński⁴. Mimo wcześniejszej uchwały komisji zapisy te Zdziarski dał do druku w transkrypcji fonetycznej.

¹ List W. Grzegorzewicza do R. Zawilińskiego z 5 II 1902 r., rkp. w BN PAU i PAN, sygn. 2185, t. 3, k. 338.

² *Sprawozdanie z posiedzeń Komisji odbytych w latach 1901/1902*, Protokół z posiedzenia 20 III 1902 r., MAAE T. VI: 1903, s. XII.

³ *Sprawozdanie z posiedzeń Komisji odbytych w roku 1903 i 1904*, Protokół z posiedzenia 20 XI 1903 r., MAAE T. VII: 1904, s. IX. Tam tytuł tomu przygotowanego przez W. Grzegorzewicza: *Ruś Czerwona*.

⁴ O udziale B. Jurczeński w gromadzeniu materiałów do monografii *Pokucia* zob. A. Skrukwa „*Pokucie*” *Oskara Kolberga*, w: O. Kolberg *Pokucie. Supplement do tomów 29–32* (DWORK T. 81), s. XXX–XXXIII. Tam też charakterystyka rękopisów Jurczeński i innych materiałów wybranych do druku przez Zdziarskiego.

Jurczeńko sporządził swoje rękopisy alfabetem łacińskim jako eksponat na wystawę etnograficzną w Kołomyi, która odbyła się we wrześniu 1880 r.; był wtedy młodym nauczycielem w Ispasie. Jego manuskrypt to 62 karty zawierające 74 pieśni i 189 przyśpiewek, wszystkie z notami lokalizacyjnymi, ale bez melodii. Znaczną część materiału z tego rękopisu Kolberg zamieścił w *Pokuciu*, uzupełniając tam niekiedy zapis nutowy¹, część pominął, przede wszystkim dlatego że nie pochodziły z „dolnego Pokucia”, które było przedmiotem monografii. Zapisy z Huculszczyzny (m.in. z Kosmacza) Kolberg zamierzał wydać w osobnej monografii poświęconej „górnemu Pokuciu”, czyli Huculszczyźnie i wybór tych właśnie opublikował Zdziarski². Porównał on dokładnie zawartość rękopisu Jurczeńki z monografią Kolberga i teksty już drukowane opatrzył w rękopisie odsyłaczami do *Pokucia*, sygnując te notatki swoim podpisem. W krótkim wstępie zaznaczył, że rękopis pieśni pochodzi z roku 1880, nie podał jednak nazwiska autora³ i nie poinformował, że sam dokonał transkrypcji oryginalnych zapisów. Celowość takiego potraktowania ukraińskich tekstów Jurczeńki po dwudziestu czterech latach od daty ich powstania jest tym bardziej wątpliwa, że już notacja autora zapisu była uproszczona. Zatem autorytet Zdziarskiego, filologa i folklorysty, mógł sugerować, że rękopisy Jurczeńki sporządzone były od początku metodą fonetyczną i zamieszczone w takiej postaci w druku oddają wymowę mieszkańców „górnego” Pokucia około roku 1880.

Na początku roku 1905 Zdziarski zakończył również prace nad dwuczęściowym tomem *Sąde[c]czyzna i Podhale*⁴ zawierającym materiały z teki 11. *Górale*. Zawartość rękopisu pierwszego tomu z tytułem *Sąde[c]*

¹ Kolberg był w 1880 r. kuratorem naukowym wystawy etnograficznej w Kołomyi, znał Jurczeńkę i jego rękopisy eksponowane na tej wystawie, ponadto w okresie organizacji wystawy przebywał od połowy czerwca do połowy listopada na Pokuciu i odwiedził tam wiele miejscowości. Mógł wtedy usłyszeć i zanotować melodie do tekstów znajdujących się w rękopisie Jurczeńki.

² Materiały dotyczące „górnego Pokucia” zawarte były głównie w tece 23, zatytułowanej *Huculi*, natomiast w tece 21/22 *Pokucie* znajdowały się tylko te z huculskich, które na jednej karcie lub w jednym zespole przemieszane były z pochodzącymi z „dolnego Pokucia” lub z innych regionów Ukrainy.

³ S. Zdziarski mógł nie dotrzeć do wskazówek na temat autorstwa tego rękopisu znajdujących się m.in. w notatkach Kopernickiego i w korespondencji Kolberga, nie podał jednak informacji, że autorem opracowywanego rękopisu nie był Kolberg, ale inna osoba.

⁴ Rękopis S. Zdziarskiego *Sąde[c]czyzna i Podhale* znajdował się do roku 1936 w Kolbergowskiej tece 11 *Górale*, został z niej wyjęty prawdopodobnie jeszcze przez S. Udziele, obecnie znajduje się w zbiorach Muzeum Etnograficznego w Krakowie (sygn. archiwum MEKI/369/RKP).

czyzna to pieśni, a w większości tylko ich teksty, do drugiego, pt. *Podhale*, Zdziarski znalazł w tece materiały także do kilku innych rozdziałów, choć i tu przeważają pieśni. W krótkim wstępie zwrócił uwagę na ograniczony zakres rzeczowy zawartych w tece zapisów, podkreślił bogactwo melodii z Podhala i na końcu zauważył:

Co się tyczy strony czysto wydawniczej, nie mam nic do dodania, gdyż stosując się do uchwały Komisji Antropologicznej, przyjąłem układ rzeczy taki, jakim posługiwał się śp. Kolberg¹.

Do druku przeznaczył jednak tylko część materiałów znajdujących się w tece i odnoszących się do regionów podanych w tytule. Dla swoich potrzeb rękopisy w Kolbergowskiej tece ułożył w trzech działach: materiały oryginalne (tj. notatki z badań Kolberga), materiały wypisane i – na końcu – dotyczące Spiszu. Karol Hławiczka, kompozytor, pedagog, historyk muzyki, który w 1936 r. zapoznał się z tekami Kolberga, pisał, że przygotowany przez Zdziarskiego rękopis monografii, przechowywany wówczas w tece 11, zawiera m.in. 689 pieśni, w tym 363 z melodiami, i dodał:

Tom *Sądeczczyna i Podhale* jest zbiorem tak cennych materiałów, że można wyrazić tylko zdziwienie, iż możliwy jest fakt zapomnienia co najmniej przez 30 lat gotowego do druku manuskryptu².

Opracowany przez historyka literatury Józefa Tretiaka i wydany w 1907 r. *Wołyń*³ jest najobszerniejszym spośród tytułów opublikowanych w latach 1890–1914 na podstawie materiałów Kolbergowskich. Wydawca dał mu podtytuł *Obrzędy, melodie, pieśni*, a z teki wołyńskiej

¹ S. Zdziarski *Sądeczczyna i Podhale...*, k. 1 nlb. Zdziarski do swego opracowania włączył jedną kartę z czystopisami ośmiu melodii tańców wyjętą z manuskryptów Kolberga z teki 11, pozostałe karty w jego rękopisie są kopiami. Materiały ujęte w opracowaniu Zdziarskiego zostały razem z innymi zapisami z tych regionów opublikowane w tomach *Góry i Podgórze* (DWOK T. 44-45) na podstawie oryginałów Kolberga. Z pracy Zdziarskiego wykorzystano tylko oryginalny rękopis wyjęty przez niego z teki 11 (w tomie *Góry i Podgórze cz II*, DWOK T. 45, melodie nr 1937, 1955, 1956, 1996, 1997, 2036, 2079 i 2122).

² K. Hławiczka *Niewydane zbiory Oskara Kolberga*, „Pion” R. IV : 1936, nr 47.

³ Edycja Tretiaka została bez zmian i uzupełnień włączona do *Dzieł wszystkich* Kolberga jako ostatni tom z serii wydawanych techniką fotooffsetową (DWOK T. 36), niedrukowane tam materiały wołyńskie z tek Kolberga i przypisy źródłowe do wydania Tretiaka zamieszczone są w: O. Kolberg *Wołyń. Suplement do tomu 36* (DWOK T. 84).

wybrał do druku opisy wesel z trzech miejscowości, 148 pieśni obrzędowych, głównie weselnych, 484 pieśni innych i 25 tekstów prozatorskich. Jako zasadę przyjął publikowanie tylko materiałów zebranych przez Kolberga w terenie, a pomijanie wszystkich odpisów i wyciągów z druków. Porównanie obecnej zawartości teki wołyńskiej¹ z edycją Tretiaka pozwala stwierdzić, że kryteria jego wyboru nie są czytelne, nie uwzględnił bowiem wielu zapisów z badań terenowych Kolberga, choć nie są one wariantami tekstów przez niego opublikowanych. Niemniej udostępnił do dalszych badań duży, bo liczący ponad 630 utworów zbiór pieśni, w większości z melodiami, zanotowanych przez Kolberga głównie w ciągu sierpnia i września 1862 roku, oraz znacznie wcześniejsze zapisy prozy Jana Prusinowskiego².

J. Tretiak, podobnie jak inni współcześni mu wydawcy materiałów Kolberga, nie odtworzył w druku pisowni badacza. We wstępie zazaczył:

Co się tyczy gwarowych właściwości pod względem wymowy pewnych głosek (w szczególności samogłosek), to i te właściwości widocznie starał się Kolberg uwzględnić, ale bardzo często, jak to widać z jego brulionów, wahał się między użyciem takiej lub innej litery. Już z tego tylko powodu ubieganie się o zupełną ścisłość dialektologiczną przy wydaniu niniejszego zbioru jego pieśni uważałem za rzecz niewłaściwą, bo niepodobną w danych warunkach do osiągnięcia. [...] Trzeba więc było zrezygnować z tego, aby zbiór niniejszy mógł być materiałem dialektologicznym, za jaki np. może być uważane *Pokucie*, owoc ostatnich lat pracy Kolberga i dlatego sądziłem, że wypada mi w pewnej mierze ujednostajnić pisownię, albo raczej wymowę³.

Brulionami nazywa Tretiak zapisy prymarne, wykonane ze słuchu w czasie badań terenowych, a zastosowana w nich notacja nie ukazuje wahań Kolberga co do „użycia takiej lub innej litery”, ale jest udaną próbą odtworzenia głosek pośrednich przez zapis piętrowy. Taką metodę zapisu

¹ Teka ta miała w spisach Kolberga numer 26. Dziś są to dwa zespoły rękopisów opatrzone w BN PAU i PAN w Krakowie sygnaturami 3206 i 3207.

² Tretiak nie wiedział, kto zapisał zamieszczone w *Wołyniu* bajki, podpis autora uznał za nieczytelny. Na podstawie notatki Kopernickiego i listów Kolberga, do których Tretiak zapewne nie mógł wtedy dotrzeć, wiemy dziś, że teksty te zapisał około roku 1835 Jan Prusinowski (1818–1882), wówczas student, później adwokat z zawodu, a literat z zamiłowania, mieszkający w Żytomierzu. Rękopis Prusinowskiego zaginął.

³ J. Tretiak *Od wydawcy*, w: O. Kolberg *Wołyń* (DWOK T. 36), s. X–XI.

stosował Kolberg także później, m.in. w czasie badań terenowych na Kujawach w 1865 r. i w trakcie wywiadów ze Ślązakami w 1868 r.

Po wydaniu *Wołynia* na trzy lata zamarły prace nad rękopisami Kolberga. Jedynie w r. 1909 odnotowano, że na posiedzeniu Komisji Antropologicznej 16 grudnia „prof. Rostafiński wyraził życzenie, aby Komisja zajęła się sporządzeniem i wydaniem indeksu do dzieł Kolberga”¹. Propozycji tej jednak nie podjęto.

W roku 1910 Seweryn Udziela ponownie zajął się spuścizną Kolberga i opublikował materiały z teki 15 *Tarnów–Rzeszów*. Tak jak inni ówczesni edytorzy rękopisów Kolberga do wydania przeznaczył tylko zapisy z tej teki, choć zapisy pochodzące z opracowywanego przez niego regionu znajdowały się także w innych zespołach. Wybrane materiały w druku ułożył według porządku stosowanego przez Kolberga w tomach *Ludu*, nadał również rękopisom nowy układ według kolejności tekstów i melodii przyjętej w edycji. Recenzent, Mieczysław Treter, pisząc o tej publikacji, podkreślił zasługi wydawcy:

Na gorące uznanie jednak zasługuje sumienna praca wydawnicza Seweryna Udziela, który sam będąc jednym z najwybitniejszych polskich etnologów, skąpy czas swój poświęca na rzecz tak żmudną, niewdzięczną, zamiast obracać go na własne prace krytyczne, które przecież o tyle więcej zadowolenia przynoszą².

Dodać tu trzeba, że członkowie Sekcji Etnologicznej zarabiali na życie najczęściej jako nauczyciele, zaś Udziela był w tym okresie inspektorem szkolnym. Dlatego własnym badaniom i opracowywaniu ich wyników nie mogli poświęcić wiele czasu – na przygotowanie do druku zbiorów Kolberga oddawali skąpe godziny kosztem własnych badań naukowych lub wypoczynku, a za prace na rzecz Akademii nad edycją Kolbergowskich rękopisów nie otrzymywali honorariów.

Tarnów–Rzeszów opracowany przez Udzielę był ostatnim zbiorem materiałów Kolberga opublikowanym przed pierwszą wojną światową. Nie oddano bowiem do druku, poza wcześniej opracowanymi przez

¹ *Sprawozdania z posiedzeń Komisji odbytych w roku 1908 i 1909*. Protokół z posiedzenia 16 XII 1909 r., MAAE T. XI: 1910, s. XIII. Józef Rostafiński (1850–1928), botanik, był członkiem czynnym Akademii od 1887 r.

² Recenzja M. Tretera była zamieszczona w czasopiśmie „Lud. Kwartalnik Etnograficzny”, R. 16: 1910, s. 410-411.

W. Grzegorzewicza *Galicją wschodnią* i przez S. Zdziarskiego *Sąde[c]zyną...*, także przygotowanych przez Jana Bielę w 1911 r. *Materiałów etnograficznych z Podkarpacia*¹ i nieco późniejszego *Podgórze zachodniej Galicji* Władysława Kosińskiego.

Jan Biela², filolog, pedagog, zajął się rękopisami znajdującymi się wówczas w tece 18. *Ruś Czerwona I. Jasło, Sanok, Sambor, Przemyśl*. Starannie przepisał notatki Kolberga, opatrując je własnym wstępem datowanym „Lwów, we wrześniu 1911”. Przepisując materiały Kolberga, zgodnie z instrukcją Komisji opuścił niektóre teksty zaczerpnięte z druków i parę innych, nie mających not lokalizacyjnych, bądź treścią wykraczających jego zdaniem poza Kolbergowski *Lud*. Porównał materiały przejęte ze zbiorów poprzedników z ich podstawą, m.in. z *Pieśniami ludu ruskiego* Ż. Paulego i *Ruskim weselem* J. Łozińskiego, a we wstępie scharakteryzował odpisy Kolberga z tych źródeł³. Redagując materiały, zachował pisownię oryginałów, a przepisane teksty uporządkował według planu, jaki w monografiach stosował Kolberg. Z zapisów dotyczących okolic Przemyśla wybrał do druku pominięte w tomie przygotowywanym w r. 1890 przez Kolberga, a ukończonym przez Kopernickiego. Tekturową teczkę, do której włożył swój rękopis, opatrzył tytułem: „18. teka Kolberga przygotowana do druku, J. Biela”. Przygotował więc do wydania rękopisy z określonej teki, nie materiały do planowanej przez Kolberga monografii regionalnej. Rękopis ten, wzorowo wręcz kaligrafowany, nie doczekał się druku.

W roku 1912 miał też być gotowy obszerny tom *Podgórze zachodniej Galicji*⁴ przygotowywany przez Władysława Kosińskiego, wówczas emerytowanego nauczyciela gimnazjum. Kosiński, badający wcześniej gwary

¹ Taki tytuł opracowania J. Bieli podany był w protokole z posiedzenia Komisji dnia 21 XII 1911 r., zob. MAAE T. XII: 1912, s. XVIII. Niewątpliwie chodziło o zachowany do dziś rękopis J. Bieli znajdujący się obecnie w tece 18a. Rękopis nie ma tytułu, swój wstęp Biela zatytułował *Materiały etnograficzne zebrali Oskar Kolberg, wydał Jan Biela*.

² W spisie członków przybranych Komisji Antropologicznej przy nazwisku J. Bieli do roku 1910 jest nota „Drohobycz” (np. MAAE T. V: 1901, s. XI), był tam wtedy zapewne nauczycielem – tekturowa teczka, w której umieścił swój rękopis *Rusi Czerwonej*, ma nadruk „Szkoła przygotowawcza uzup. w Drohobyczu. Ćwiczenia polskie i rysunkowe”. Później J. Biela był nauczycielem w liceum we Lwowie.

³ O Kolbergowskich odpisach z pracy Ż. Paulego i tłumaczeniu J. Łozińskiego zob. też E. Millerowa „Przemyskie” Oskara Kolberga... (DWOK T. 83/1), s. LXVI–LXXIV.

⁴ Zob. Z. Jasiewicz „Góry i Podgórze” Oskara Kolberga, w: O. Kolberg *Góry i Podgórze* cz. I (DWOK T. 44), s. XXVI.

i folklor mieszkańców Beskidów, wybrał do opracowania do druku tekę 12. *Podgórze krakowskie* i sporządził kopie większości zapisów terenowych i innych notatek Kolberga tam przechowywanych. Tytuły i własne notatki na obwolutach do rękopisów Kolberga wpisywał notacją stenograficzną. Kopie Kosińskiego, przemieszane z oryginałami Kolberga znajdują się dziś w tece 12a *Podgórze* utworzonej specjalnie dla tych materiałów oraz w zespole rękopisów nazwanych później teką 50. *Miscellanea*. Po porównaniu kopii z zapisami Kolberga można było stwierdzić, że odpisy Kosińskiego są dokładne, dlatego użyto ich kilkakrotnie w edycji *Dzieł wszystkich*, jeżeli oryginały Kolberga zaginęły¹. Jednak opracowanie Kosińskiego nie zostało ukończone, na co wskazuje dzisiejszy stan jego kopii. Również w protokołach z posiedzeń Komisji Antropologicznej przed wybuchem wojny nie ma o nim wzmianki.

Prawdopodobnie w tym okresie, tj. przed rokiem 1914, niekiedy sięgano do spuścizny rękopiśmiennej Kolberga, traktując zawarte tam rękopisy jako materiały przydatne do własnych prac. Korzystał z tej możliwości Adam Fischer, etnograf zainteresowany kulturą ludową Rusinów. W jego materiałach wśród jego własnych maszynopisów znajduje się ponad trzydzieści kart pochodzących niewątpliwie z archiwum Kolberga². Są to trzy rękopisy wspomnianego tu już Bazylego Jurczeński: *Piosnki huculskie, Przysłowia i gadki* i *Przyzwoitsze huculskie przekleństwa*, oraz rękopis nieznanego autora, prawdopodobnie Sofrona Witwickiego – odpowiedź na listę pytań Kolberga na temat wypasu bydła przez Hucułów. Pierwotnie znajdowały się one na pewno w zbiorach Kolberga, widać na nich ślady jego pracy w postaci drobnych dopisków, poprawek i wyjaśnień słownikowych, jednak jako materiały z Huculszczyny teksty te nie weszły do czterotomowego *Pokucia*. Zostały opublikowane dopiero w *Dzielałach wszystkich* w monografii *Ruś Karpacka* razem z innymi

¹ Kosiński kilkakrotnie wyciął z manuskryptu Kolberga fragment z zapisem nutowym lub rysunek i przykleił go nad swoją kopią tekstu pieśni czy opisu. Pozostałe fragmenty oryginalnego rękopisu Kolberga zaginęły. Zob. np. w tece 12a, sygn. 1185, k. 9–10, 19, 24–27 oraz ryc. w T. 73/I, na której przedstawiony jest rysunek czepca wycięty z oryginalnej karty, naklejony na nowej kartce przez Kosińskiego i przez niego podpisany.

² Rękopisy A. Fischera przechowywane są obecnie w Archiwum Naukowym PTL we Wrocławiu, wywiezione zostały ze Lwowa razem z dokumentacją Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego przez Olgę i Józefa Gajków w 1945 r., bezpośrednio po wojnie. Karty pochodzące ze spuścizny Kolberga, a znajdujące się obecnie w zespole „Ze zbiorów śp. A. Fischera” mają w Archiwum PTL sygn. 99 (dawniej 323).

zgrupowanymi przez Kolberga na temat Hucułów i Bojków¹. Fischer zainteresował się rękopisami Kolberga, przygotowując w 1914 r. rocznicowy artykuł² o nim zamieszczony w „Ziemi”; m.in. pisał tam, że spuścizna autora *Ludu* zawiera materiały na co najmniej trzydzieści następných tomów. Wśród regionów, których monografie można opracować na podstawie zachowanych rękopisów, wymienia np. Mazury pruskie, Pomorze i Spisz. Nie zachowały się jednak dokumenty pozwalające ustalić datę wypożyczenia wymienionych wyżej rękopisów wyjętych przez niego z tek Kolbergowskich. Można tylko stwierdzić, że mieszkający i pracujący we Lwowie Adam Fischer, wypożyczył interesujące go manuskrypty, ale nie zwrócił ich do przechowywanej w Krakowie spuścizny Kolberga.

Wydawcy rękopisów Kolberga w latach 1902–1914 spośród jego tek wybierali do opracowania tę, która miała zawierać materiały z regionu nie objętego jeszcze tomami *Ludu*, kierowali się przy tym nazwą regionu w tytule. Jednak w archiwum Kolberga wielokrotnie nie tylko w jednej tece, ale i na jednej karcie zauważamy melodie i teksty pochodzące z różnych regionów. Dotyczy to między innymi czystopisów redagowanych do publikacji podobnych do *Pieśni ludu weselnych* z lat 1847–1849 i *Pieśni ludu polskiego* z roku 1857, tj. do monograficznych zbiorów pieśni. Wtedy na jednej karcie zapisane są pochodzące z różnych regionów warianty wiatku tekstowego z melodiami i notami o ich lokalizacji. Również w zapisach terenowych na jednej karcie wielokrotnie notował Kolberg utwory wykonane przez kilku instrumentalistów czy śpiewaków, pochodzących z różnych miejscowości. Karty takie znajdują się dziś w jednej z tek regionalnych, choć nie wszystkie zapisane na nich utwory pochodzą z tego właśnie regionu. Ówczesni edytorzy kierowali się tylko tytułem, choć do wybranego regionu odnoszą się także zapisy zawarte w kilku lub kilkunastu innych tekach. Nie zawsze zdawali sobie z tego sprawę, nie mieli też wówczas „klucza”, aby dotrzeć do rękopisów znajdujących się poza teką, która ich zainteresowała. Część takich problemów rozwiązałyby indeksy geograficzne do wszystkich tek, choć nie byłyby one wystarczające, ponieważ część rękopisów Kolberga nie miała odnotowanej lokalizacji. Jak

¹ Zob. m.in. w: O. Kolberg *Ruś Karpacka* cz. I (DWOK T. 54), tam s. 172–175 – pytania i odpowiedzi na temat wypasu na połoninach, tamże cz. II (DWOK T. 55) s. 446–447 – przysłówia, s. 449–450 – przekleństwa, natomiast liczne pieśni rozproszone są w różnych rozdziałach obu części tomu *Ruś Karpacka*.

² A. Fischer *Oskar Kolberg*, „Ziemia” R. V: 1914, nr 8, s. 113–115 i nr 9, s. 129–132.

pokazały wyniki prac prowadzonych wiele lat później, w czasie redagowania *Dzieł wszystkich*, dopiero wielostronne analizy rękopisów i publikacji autora *Ludu* pozwoliły zadowalająco uściślić pochodzenie regionalne większości znajdujących się w spuściznie Kolberga zapisów pozbawionych not lokalizacyjnych.

Niektórzy z ówczesnych wydawców materiałów Kolberga pomijali też fakt, że w każdej z wybranych tek są mniej lub bardziej liczne materiały dotyczące innych regionów i publikowali je także, mimo oznaczonej proweniencji, wskazującej, że powinny być zamieszczone w innej monografii. Udziela, przygotowując *Śląsk Górny*, wziął pod uwagę tylko materiały śląskie, natomiast w przygotowanym przez niego *Tarnowie-Rzeszowie* znalazły się, nieliczne wprawdzie, pieśni ze Lwowa, z Krakowa czy z Sandomierskiego. Tretiak, redagując *Wołyń*, zauważał, że „nie wszędzie wreszcie oznaczoną była miejscowość lub okolica, gdzie pieśń zapisano”¹, ale selekcyjnie pieśni do druku nie kierował się czytelnym kryterium, jakim mogła być ich lokalizacja (tj. nota o miejscu zapisu) lub jej brak. W swej edycji zamieścił pieśni pozbawione w rękopisie lokalizacji (możliwej jednak często do odtworzenia np. przez porównanie zapisów terenowych i czystopisów, gdzie była ona odnotowana), ale także pieśni z notami „od Kamieńca Podolskiego”, „od Kijowa”, „od Nieświeża”, czyli z okolic i miejscowości spoza *Wołynia*².

Opracowując do druku wybrane materiały, ówczesni wydawcy spuścizny Kolberga starali się ułożyć je według planu przyjętego w *Ludzie*, uwzględniali na ogół noty lokalizacyjne i zwykle także odsyłacze do wariantów wpisane w czystopisach, ale tylko niekiedy informowali o autorze rękopisu, chociaż nie zawsze był nim Kolberg. Wydawali we własnym wyborze rękopisy znajdujące się w danym zespole archiwalnym, a nie zapisy do planowanej przez Kolberga monografii, ponieważ nie orientowali się w charakterze jego spuścizny. Chodzi tu m.in. o nawarstwienie się w niej wersji pochodzących z różnych etapów dokumentowania i redagowania wyników badań terenowych przechowywanych w różnych tekstach, a przygotowywanych do różnych

¹ J. Tretiak *Od wydawcy*, w: O. Kolberg *Wołyń* (DWOK T. 36), s. X.

² W opracowaniach obu autorów, tj. w *Wołyniu* Tretiaka i *Tarnowie-Rzeszowie* Udziela niektóre pieśni pochodzące z innych regionów bywają wariantami tekstów zanotowanych w regionie tytułowym, czasem w czystopisach zapisane są one przez Kolberga na tej samej karcie, na której znajduje się wariant właściwy dla opracowywanego regionu. Nie dotyczy to jednak większości pieśni z notami lokalizacyjnymi spoza regionu tytułowego opublikowanych przez Tretiaka i Udziela.

planowanych i nie zawsze wydanych publikacji oraz o wspomniane już częste notowanie przez Kolberga na jednej karcie folkloru z różnych regionów. Po śmierci Kopernickiego, znającego plany i warsztat edytorski Kolberga, zabrakło osoby, która chciałaby zapoznać się z całością pozostawionych przez niego materiałów oraz z ich zróżnicowanym profilem źródłowym i mogła dzięki temu koordynować prace wydawnicze.

Jak już tu wspomniano, wydawcy z lat 1902–1912 „porządkowali” zawartość wybranych tek. Zmieniali wtedy układ rękopisów nadany przez Kolberga, zacierając stan pierwotny, a nie dysponujemy dziś żadnym dokumentem pozwalającym odtworzyć dokładniej zawartość tek z okresu poprzedzającego ich działania. Dotyczy to zarówno liczby kart, jak i ich kolejności w zbiorze. To ostatnie mogło mieć jednak znaczenie dla interpretacji zapisanych tekstów, do czego trzeba będzie jeszcze wrócić¹. Niektórzy edytorzy notowali swe uwagi bezpośrednio na kartach z zapisami Kolberga lub jego współpracowników, nie zawsze sygnując swoje dopiski. Dotyczą one najczęściej klasyfikacji pieśni lub innych tekstów, zauważyć też można wskazówki wydawcy tekstów dla współpracownika opracowującego melodie. Niekiedy posuwali się do działań jeszcze bardziej radykalnych, wyjmując oryginalny rękopis z teki lub wycinając jego fragment i włączając go do swojego manuskryptu. Stwierdzić też trzeba, że w każdej tece, której zawartość była wówczas opracowywana, brakuje obecnie kilku lub kilkunastu pojedynczych kart, a czasem nawet większych zespołów. O ich zniknięciu świadczy istnienie kopii sporządzonych w trakcie przygotowywania materiałów Kolberga do druku, a także zamieszczenie w wydanych drukiem opracowaniu tekstów i melodii, których dziś nie znajdujemy² w spuściznie Kolberga. Zaginął np. „Rękopism oprawny Prusinowskiego, bajki wołyńskie, spisane przez niego w r. 1835 i opowiedziane przez niego, bardzo ciekawe [...]”³. O bajkach tych wspomniano już charakteryzując *Wołyń* przygotowany do druku przez Tretiaka.

Czasem rękopisy Kolberga nieznaną dziś drogą dostawały się do popularnych w XIX w. kolekcji autografów. Np. w takich zbiorach

¹ Zob. informacje o układzie zawartości dawnej teki 34, s. 90–91.

² Informacje o takich faktach są zamieszczane w monografiach i innych tomach wydawanych na podstawie rękopisów (T. 39–63 DWOK) i w przypisach źródłowych w tomach suplementowych (T. 70–84 DWOK).

³ Notatka I. Kopernickiego dotycząca dawnej teki 26 *Wołyń*, obecnie w zbiorach Muzeum Etnograficznego w Krakowie, zob. przypis 3 na s. 11.

przechowywanych dziś w Bibliotece Jagiellońskiej znalazły się dwie karty z pieśniami z Wołunia oraz karta z pieśniami z Wielkopolski¹.

Po roku 1910 nie ukazały się drukiem nowe opracowania rękopisów Kolberga. Problem edycji jego zbiorów na forum Akademii wrócił dopiero na początku roku 1914, gdy Komisja Antropologiczna postanowiła uczcić stulecie urodzin etnografa. Na zorganizowanym 24 lutego uroczystym posiedzeniu komisji R. Zawiliński przedstawił fragment przygotowywanej przez siebie biografii Kolberga. W sprawozdaniu z posiedzenia czytamy:

Po odczycie rozwinęła się ożywiona dyskusja, podczas której obecni członkowie Komisji przypominali z własnego życia stosunki z Kolbergiem, który był też członkiem Komisji Antropologicznej. Sekretarz generalny Akademii postawił wniosek, aby uprosić p. Romana Zawilińskiego, by opracował całą monografię O. Kolberga, którą Akademia Umiejętności wyda własnym nakładem. Wniosek uchwalono. Prof. Ciechanowski wniósł, by wydać muzykę O. Kolberga, a do opracowania i przygotowania tego wydawnictwa uproszono prof. Z. Jachimeckiego².

Zawiliński wypożyczył wtedy ze spuścizny rękopiśmiennej Kolberga potrzebne mu dokumenty i listy, o czym już wyżej wspomniano, jednak do wydania biografii jego autorstwa³, ani „muzyki O. Kolberga”, czyli kompozycji, ani nowych monografii regionalnych nie doszło. Wybuch wojny w sierpniu 1914 roku praktycznie przerwał działalność Komisji Antropologicznej na ponad cztery lata.

¹ Zbiór autografów Ciechanowskiej, sygn. Biblioteki Jagiellońskiej 7891, k. 107 i 108, oraz zbiór autografów Dynowskiej, tamże, sygn. 7892, k. 41.

² *Sprawozdania z posiedzeń Komisji Antropologicznej jakie odbyły się w latach 1914–1919*, Protokół z posiedzenia 24 II 1914 roku, MAAE T. XIV: 1919, s. VIII. Sekretarzem generalnym Akademii był wówczas Bolesław Ulanowski, prawnik i historyk prawa. Wymieniony w sprawozdaniu Stanisław Ciechanowski był lekarzem anatomopatologiem, a Zdzisław Jachimecki, któremu powierzono wydanie twórczości muzycznej Kolberga – kompozytorem i historykiem muzyki.

³ R. Zawiliński opublikował kilka rocznicowych artykułów w prasie krakowskiej i warszawskiej: *Skarby Oskara Kolberga (W setną rocznicę jego urodzin)*, „Świat” 1914, nr 10; *Pamięci Kolberga w setną rocznicę jego urodzin (1814–1914)*, „Czas” 1914, nr 54; *Kolberg a Jenike*, „Tygodnik Ilustrowany” 1914, nr 9; *Kolberg a Bliziński*, „Nowa Reforma” 1914, nr 50. W dwu ostatnich artykułach opierał się na listach pisanych do Kolberga i brulionach jego odpowiedzi znajdujących się obecnie w zbiorach BN PAU i PAN, wydanych w *Korespondencji...* (DWOK T. 64–66). Ponadto w „Nowej Reformie” Zawiliński opublikował w r. 1926 (nr 272 i 273) artykuł pt. *Kolberg a Chopin*, oparty na korespondencji Kolberga z M. A. Szulcem i M. Karasowskim znajdującej się obecnie w zbiorach BN PAU i PAN, a wydanej także w *Korespondencji...* (DWOK T. 64–66).

Działania Komisji Etnograficznej PAU do roku 1939

W okresie międzywojennym nie podjęto opracowania żadnej spośród planowanych przez Kolberga monografii, nie wydano tomów przygotowanych przed wybuchem wojny przez Zdziarskiego, Bielę i Grzegorzewicza, nie próbowano też dokończyć pracy Kosińskiego. Przez kilkanaście lat o tym, że teki z rękopisami Kolberga znajdują się w siedzibie Akademii Umiejętności wiedzieli prawdopodobnie tylko Seweryn Udziela, wówczas zastępca przewodniczącego Komisji Etnograficznej PAU, a później Tadeusz Seweryn, od r. 1929 zastępca jej sekretarza, a w latach 1935–1952 sekretarz. On właśnie starał się zainteresować władze Akademii opublikowaniem materiałów Kolberga. W maju 1931 r. Stanisław Kutrzeba, wówczas sekretarz generalny PAU pisał do Udzieli: „Dr Seweryn dał mi wykaz rkp. Kolb[ergowskich...]. Podaje, że do druku nadaje się 128 arkuszy, w tym wymienia tekę *Górale tatrzańscy i beskidowi*”¹. Działania Seweryna nie odnosiły jednak wtedy skutku.

Treść testamentu Kolberga i fakt zdeponowania tek z jego rękopisami w Akademii były całkowicie nieznane innym członkom Komisji Etnograficznej i zaskoczeniem dla nich stało się odnalezienie tych rękopisów właśnie w jej pomieszczeniach. Odkrycia tego dokonano, gdy w 1933 r. zwrócone zostały materiały Kolberga wypożyczone przed pierwszą wojną światową przez R. Zawilińskiego, a równocześnie S. Udziela na posiedzeniu komisji podniósł sprawę druku niewydanych dotąd rękopisów autora *Ludu*. Tym dwu wydarzeniom związanym ze sobą trzeba tu poświęcić nieco więcej miejsca.

Na początku roku 1933 dwaj badacze kultury ludowej Podhala, Juliusz Zborowski i Adolf Chybiński, poszukiwali zapisów Kolberga z tego regionu i zwrócili się w tej sprawie do Udzieli. Kierowali się informacjami zaczerpniętymi z artykułów Łopacińskiego i Fischera², w których wymienione są m.in. teki o tytułach *Górale tatrzańscy i nowotarscy* oraz *Spisz*. Z nieznanych powodów Udziela nie udostępnił wtedy teki 11 *Górale*, natomiast

¹ Przytoczono za: Z. Jasiewicz „*Góry i Podgórze*” Oskara Kolberga (DWORK T. 44), s. XXVI. Tekę 11 w spisach Kolberga miała osobne tytuły dla dwu odrębnych części: *Górale tatrzańscy i nowotarscy* oraz *Spisz*. Na zachowanej do dziś okładce teki widnieje tytuł: *Górale. Nowy Targ, Nowy Sącz, Jasło. Spisz*.

² H. Łopaciński *Oskar Kolberg*, w: *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, T. 1 Warszawa 1901, s. 480; A. Fischer *Oskar Kolberg...*, s. 130.

wypożyczył Chybińskiemu tekę 12 *Podgórze krakowskie*, co doprowadziło do nieporozumień. Zborowski, mylnie poinformowany przez Udzielę, że tek o wymienionych przez niego tytułach w spuściźnie Kolberga nie ma, zamieścił w roczniku „Wierchy” list pt. *Rzekome teki Oskara Kolberga o Podhalu i Spiszu*.¹ Zawartą w tytule tezę odwołał cztery lata później oraz ponownie w „Ludzie” w roku 1946.

Prawdopodobnie zainteresowanie Chybińskiego i Zborowskiego przypominało Udzieli o istnieniu niedrukowanych rękopisów, ponieważ 12 maja 1933 r. na posiedzeniu Komisji Etnograficznej poruszył on „sprawę dalszego druku prac O. Kolberga”². Z protokołu z następnego posiedzenia, odbytego dnia 19 marca 1934 roku wynika, że rękopisy Kolberga, o których wydaniu Udziela mówił poprzednio, to właśnie teka 12 *Podgórze*, którą tymczasem udostępnił już Chybińskiemu. Reakcja członków Komisji była jednoznaczna, w protokole zanotowano:

Komisja uchwaliła prosić p. Udzielę, by zwrócił się do prof. Chybińskiego z zapytaniem, czy wspomniane rękopisy bezwarunkowo do druku przygotowuje i w razie odpowiedzi przeczącej, by rękopisy od niego wycofał, zwracając je Komisji³.

Brak dziś informacji, czy Chybiński zamierzał opracować do druku⁴ część zapisów Kolberga, czy też zainteresowany muzyką góralską chciał

¹ J. Zborowski *Legends i błędy w dawniejszych i nowszych wydawnictwach o góralszczyźnie*, „Wierchy” T. XI: 1933, s. 249, list Zborowskiego do redakcji „Wierchów” ma datę „maj 1933”. Odwołanie zamieszczone było w „Wierchach” T. XV: 1937, s. 253, oraz w „Ludzie” T. XXXVI za lata 1939-1945, s. 402-403.

² Protokół 15. posiedzenia Komisji Etnograficznej w dniu 12 V 1933 r., Archiwum PAU, sygn. PAU I – 29, k. 20.

³ Protokół 16. posiedzenia Komisji Etnograficznej w dniu 19 III 1934 r., Archiwum PAU, sygn. PAU I – 29, k. 23.

⁴ Wprawdzie W. Bieńkowski, pisząc o działalności Komisji Etnograficznej w latach 1933-1937, dodaje m.in.: „Prócz tego część tek Kolberga (*Sandeckie, Od Wisły po Górali beskidowych*) przygotował do druku Adolf Chybiński, a *Mazury pruskie* – Karol Hławiczka” (zob. W. Bieńkowski *Etnografia*, w: *Polska Akademia Umiejętności 1872-1954*, Wrocław 1974, s. 145), nie podał jednak źródeł, które potwierdzałyby istnienie opracowania Chybińskiego, jego tytuł albo obecne miejsce przechowywania. Tak samo Bieńkowski informował później w r. 1996, m.in. w artykule: *Działalność Tadeusza Seweryna w Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1924-1952* („XIII Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie” 1996, s. 37). Bieńkowski powoływał się w swych artykułach na protokoły z 15 i 16 posiedzenia Komisji Etnograficznej PAU (sygn. PAU I – 29, k. 20 i 23), w których jest tylko przytoczona wyżej informacja o wypożyczeniu Chybińskiemu w roku 1933 teki 12 *Podgórze*. Chybiński

jedynie zapoznać się z jej stosunkowo wczesnymi zapisami wykonanymi przez Kolberga. Data zurotu wypożyczonych przez niego rękopisów z teki 12. *Podgórze* nie jest znana, wiadomo tylko, że znalazły się ponownie w zbiorach Komisji przed rokiem 1939¹.

Zainteresowanie się w tym czasie rękopisami Kolberga przez Komisję Etnograficzną PAU było spowodowane także zurotem jego dokumentów osobistych przez spadkobierców R. Zawilińskiego. Jak już tu wspomniano, został on w roku 1914 zobowiązany do napisania biografii autora *Ludu* i wypożyczył jego papiery osobiste i korespondencję. W aktach Komisji szukano rewersu Zawilińskiego potwierdzającego przynależność tych dokumentów do zbiorów PAU, ale pisma takiego nie odnaleziono, odkryto natomiast istnienie rękopisów Kolberga, przekazanych Akademii testamentem etnografa. W protokole Komisji Etnograficznej PAU odnotowano 19 marca 1934 r.:

Prof. Semkowicz² w r. 1933 zawiadomił sekr[etarza]³, że w posiadaniu rodziny śp. R. Zawilińskiego znajduje się teka z dokumentami osobistymi po O. Kolbergu. Zachodziła wątpliwość, czyją ta teka jest własnością. Sekretarz poszukiwał odpowiednich śladów co do ewentualnego wypożyczenia itp. w dawnych protokółach. Przy tej sposobności stwierdził, o czym ani jemu, ani jego poprzednikowi, prof. Bystroniowi⁴ nie było wiadome, że w posiadaniu Komisji znajduje się szafa nr [tu w oryginale brak liczby] w pokoju 22. W szafie tej obok klisz itp. przedmiotów znajdują się teki po O. Kolbergu. Inwentarza brak. Śladów wypożyczenia teki z dokumentami osobistymi śp. R. Zawilińskiemu nie odnaleziono. Wobec tego przestano na zeznaniu piśmiennym dyr.

interesował się muzyką góralską, ale nie ma w jego dorobku śladów opracowania do druku rękopisów Kolberga. Podobnie Hławiczka nie przygotował do druku ani *Mazur pruskich*, ani innych materiałów Kolberga. W latach 1936-1937 *Mazury pruskie*, rękopis tomu pozostawionego przez Kolberga w postaci praktycznie gotowej do wydania, Hławiczka przepisał, ale nie wiadomo, czy zamierzał to opracowanie wydać. Gajek w roku 1957 korespondował z nim na temat druku tej kopii, zanim dowiedział się o odnalezieniu oryginału Kolberga w stopniowo porządkowanych po wojnie zbiorach krakowskiej Biblioteki PAU.

¹ W inwentarzu z 1934 r. (o którym nieco dalej) obok nazwy teki 12 notatka: „Teki 12 brak”, ale obok inną ręką dopisano „jest”, notatki te nie są datowane.

² Władysław Semkowicz, prawnik, historyk i geograf, członek Polskiej Akademii Umiejętności, był od 1926 r. członkiem Komisji Etnograficznej PAU, a w latach 1935–1937 jej przewodniczącym.

³ Sekretarzem Komisji w tym czasie (do 1 IX 1935 r.) był Kazimierz Moszyński.

⁴ Jan Stanisław Bystron był sekretarzem Komisji Etnograficznej PAU w latach 1926–1932.

S. Udzieli, któremu również i spadkobiercy śp. Zawilińskiego zaufali (odpis zeznania w załączeniu)¹.

Komisja Etnograficzna uchwaliła na posiedzeniu 19 marca 1934 r., że odzyskane papiery osobiste etnografa należy przekazać do Biblioteki PAU. Wśród zwróconych wtedy przez rodzinę R. Zawilińskiego materiałów, poza dokumentami (m.in. świadectwa pracy i paszporty) była także znaczna część korespondencji Kolberga – blisko 900 listów skierowanych do niego i bruliony jego listów, a prawdopodobnie także inne rękopisy złożone później w tece *Miscellanea*². Korespondencja podzielona była wcześniej – jak już wspomniano – na dwie części, prawdopodobnie właśnie przez Zawilińskiego. Rękopisy Kolberga oraz dokumenty oddane przez rodzinę Zawilińskiego w 1934 r. zostały wpisane do inwentarza biblioteki PAU z notą: „Zapis Oskara Kolberga”.

Zbiór listów przekazany w 1934 r. bibliotece PAU został znacznie wzbogacony trzydzieści lat później. W sierpniu 1963 r. dołączono do niego sto listów, brulionów i ich fragmentów. Znajdowały się one w tece 35 *Miscellanea*, gdzie sześćdziesiąt z nich miało obwolutę z notatką: „Listy wyłączone z tek Kolbergowskich przez prof. dr Tadeusza Seweryna”, czterdzieści następnych włożono do teki 35 w latach 1959–1961 w czasie prac nad rękopisami Kolberga w Pracowni Kolbergowskiej we Wrocławiu. Redakcja Dzieł Wszystkich Kolberga, działająca w Poznaniu, listy te na prośbę Zbigniewa Jabłońskiego, dyrektora Biblioteki PAN w Krakowie, przekazała tej bibliotece w sierpniu 1963 r. przed ostatecznym skatalogowaniem i oprawieniem korespondencji znajdującej się już w jej zbiorach³.

W marcu 1934 r., po nieoczekiwanym odnalezieniu tek Kolberga, na posiedzeniu Komisji Etnograficznej postanowiono sporządzić inwentarz rękopisów znajdujących się w archiwum komisji i wystąpić do zarządu

¹ Protokół 18. posiedzenia Komisji Etnograficznej w dniu 23 stycznia 1936 r., w Archiwum PAU, sygn. PAU I-29, k. 26. W aktach Komisji znajduje się wspomniane w protokóle oświadczenie S. Udzieli z 12 lipca 1933 r. potwierdzające, że rękopisy znajdujące się u rodziny Zawilińskiego są częścią spuścizny Kolberga należącej do Akademii oraz że kilkakrotnie upominał się on u Zawilińskiego o ich zwrot.

² Korespondencja podzielona na cztery woluminy otrzymała w Bibliotece PAU sygnaturę 2185, t. 1-4, dokumenty osobiste Kolberga miały pierwotnie sygnaturę 2184 (obecnie 2183), a pozostałym rękopisom nadano tytuł *Miscellanea* i sygnaturę 2183 (obecnie 2184).

³ Przekazane wówczas rękopisy zostały włączone do zespołu o sygn. BN PAU i PAN 2185, t. 1-4.

Akademii o specjalny zasiłek na ten cel. W aktach Komisji istnieje niedatowany, wykonany prawdopodobnie wtedy wykaz¹ rękopisów znajdujących się w jej posiadaniu, w którym na pierwszym miejscu wpisano 41 tek z manuskryptami Kolberga². Powstały wtedy inwentarz nie był jednak spisany po dokładnym zapoznaniu się z zawartością tek odkrytych w jednej z akademickich szaf. Jest on praktycznie powtórzeniem wykazu³ sporządzonego przez Kolberga 10 stycznia 1886 r., znajdującego się wówczas (a także obecnie) wśród papierów osobistych, a drobne różnice między inwentarzem a spisem Kolberga wynikają z nielicznych prób dostosowania tekstu z roku 1886 do stanu o pół wieku późniejszego.

Zbiegiem okoliczności w roku 1936 dwie wspomniane już tu osoby – Maria Turczynowiczowa i Karol Hławiczka – niezależnie od siebie poszukiwały Kolbergianów. Turczynowiczowa interesowała się przede wszystkim korespondencją Kolberga, którą miała zamiar opracować do druku, i starała się dotrzeć także do innych dokumentów, aby zebrać materiały do planowanej biografii. Poszukiwała ich w Modlnicy u Konopków i w Krakowie, w Komisji Etnograficznej PAU. W maju 1936 r. skontaktowała się z Sewerynem, sekretarzem Komisji, i otrzymała od niego spis, który – jak stwierdza – wykonany był w 1886 r. przez Kolberga, „a prof. Seweryn uzupełnił go swymi uwagami”⁴. Spis ten znamy z jej artykułu drukowanego w roku 1948, nie jest to jednak wierny odpis wykazu tek Kolberga z 10 stycznia 1886 r. ani żadnego z kilku sporządzonych później, ale wyciąg z inwentarza Komisji Etnograficznej z dodatkowymi uwagami Seweryna.

¹ Inwentarz ten jest obecnie w aktach Komisji Etnograficznej PAU, sygn. PAU I – 29f, rękopisów Kolberga dotyczą k. 1–5 (rękopis) i k. 7-8 (maszynopis, nieco późniejszy, być może już powojenny). Znajdował się on w dokumentach Akademii Umiejętności złożonych w Muzeum Etnograficznym w Krakowie jako depozyt, a zwróconych Akademii dopiero w roku 1986, zob. A. Rataj *Kolbergowskie ślady w Muzeum Etnograficznym im. Seweryna Udzieli w Krakowie*, w: *Ja daję właśnie materiał... O dziele Oskara Kolberga w dwusetną rocznicę Jego urodzin*, pod red. E. Antyborzec, Poznań 2015, s. 486.

² W inwentarzu wymieniono teki o numerach 1 do 25, 27 do 31 oraz 33 do 43. Odnotowano tam wypożyczenie teki 3 *Mazury* do biblioteki PAU oraz istnienie nowych tek 41-43, pominięto tekę 32, którą zlikwidował Kopernicki, nie wpisano także teki 26 z materiałami z Wołynia – nie wiadomo, gdzie się ona wówczas znajdowała.

³ Oryginał tego spisu tek (rkp. w BN PAU i PAN, sygn. 2183, k. 75-76) opublikowany jest w aneksach do korespondencji Kolberga, zob. *Korespondencja... cz. III* (DWOK T. 66), s. 743–749. Próby przystosowania tekstu Kolbergowskiego wykazu do sytuacji o wiele lat późniejszej są w inwentarzu nieliczne i niekonsekwentne.

⁴ M. Pleuss-Turczynowiczowa *Niewydane zbiory Oskara Kolberga...*, s. 12–13.

Poszukując korespondencji Kolberga, Turczynowiczowa zwróciła się także do rodziny Konopków. We wstępie do części I *Korespondencji...* Kolberga, wydanej w 1965 r., o jego materiałach znajdujących się przed rokiem 1939 w posiadaniu Konopków pisała:

Z informacji córki ostatniego właściciela Modlnicy, Marii, dowiedziałam się, że ojciec jej, Adam Konopka, w latach trzydziestych materiały Kolbergowskie uporządkował i zinwentaryzował. Oprócz Kolbergianów modlnickich w rękach Konopków znajdowała się jeszcze jedna ich grupa. Józef Konopka z Warszawy, wnuk i imiennik autora *Pieśni ludu krakowskiego*, posiadał listy, nuty, notatki Kolberga, wypełniające, jak doniósł w swym liście z 25 III 1937 r., dużą skrzynię¹.

Autorka przytoczonych słów nie zdążyła przed wojną zapoznać się z tą częścią spuścizny Kolberga, którą mieli Konopkowie w Modlnicy i w Warszawie. Jak już wspomniano, dotarła tylko do korespondencji Kolberga przechowywanej w bibliotece PAU, na którą składały się 624 listy, dotyczące przede wszystkim spraw rodzinnych. Kto i kiedy przekazał je do zbiorów biblioteki, nie udało się ustalić, można jedynie przypuszczać, że zostały one przyjęte do Biblioteki PAU nieco wcześniej niż zespół listów zwróconych przez spadkobierców Zawilińskiego². W 1936 r. ten mniejszy objętościowo zbiór listów wypożyczono do biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, gdzie w latach 1936–1939 Turczynowiczowa mogła wykonywać ich kopie³. Wspomnianego już tu obszerniejszego zespołu listów, dotyczących głównie badań i prac edytorskich Kolberga, wtedy M. Turczynowiczowej nie udostępniono. Być może nie był on jeszcze włączony do katalogu biblioteki.

Drugą znaną nam osobą poszukującą Kolbergianów w tym okresie był Karol Hławiczka, który kompletował *Lud* potrzebny mu do pracy nad

¹ M. Turczynowiczowa *Przedmowa*, w: *Korespondencja...* cz. I (DWOK T. 64), s. VII.

² Miały sygnaturę 2030, czyli nieco wcześniejszą od listów przekazanych w roku 1934 mających sygn. 2185.

³ M. Turczynowiczowa mieszkała wówczas w Poznaniu i na jej prośbę ten zespół listów (sygn. Bibl. PAU 2030) został wówczas przesłany do Poznania do biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Tam sporządziła ona przed rokiem 1939 kopie wszystkich listów i innych dokumentów znajdujących się w zespole wypożyczonym z biblioteki PAU; kopie te znajdują się obecnie w Muzeum im. Oskara Kolberga w Przysusze. M. Turczynowiczową z rodziną wysiedlili Niemcy z Poznania późną jesienią 1939 r., przedtem kopie Kolbergowskiej korespondencji oraz oryginały wspomnień Konopczanek i córek Antoniego Kolberga pozostawiła u dozorcy domu, w którym mieszkała. Otrzymała je nienaruszone po powrocie w 1945 r.

polską muzyką ludową. Mając część pierwszą *Kaliskiego*, starał się kupić w antykwariatach część drugą tej monografii z nadzieją, że będą tam melodie tańców, które go szczególnie interesowały. Dopiero z przedmowy Kopernickiego zamieszczonej w *Przemyskiem* dowiedział się, że część druga *Kaliskiego* pozostała w rękopisie. Rękopisów Kolberga szukał m.in. w Bibliotece Akademii Umiejętności, w Muzeum Etnograficznym i w Komisji Językowej Akademii. O odnalezieniu ich Hławiczka pisał w 1936 r.:

[...] dotarłem w końcu do osoby kompetentnej, zasłużonego etnografa, dr. Tadeusza Seweryna, który potrafił mi udzielić wyczerpujących informacji co do spuścizny Kolbergowskiej. Przejrzałem więc niedawno sporządzony katalog zawartości teczek pozostałych po Kolbergu i same teczki znajdujące się w salach Komisji Etnograficznej A.U. Dłuższe studium tych teczek podczas następnego pobytu w Krakowie pozwoliło mi zdać sobie sprawę z olbrzymiej ilości materiałów etnograficznych, częściowo przygotowanych do druku, częściowo wymagających jeszcze uporządkowania, a dotychczas nie wydanych¹.

W dalszym ciągu przytaczanego wyżej obszernego artykułu o Kolbergowskich rękopisach Hławiczka pisał m.in.:

[...] olbrzymia ilość materiałów pośmiertnych Kolberga (zaznaczmy to zaraz z góry – niezwykle cennych) od czasu śmierci Kolberga w roku 1890 czeka na wydawcę. Pewna część tych materiałów została co prawda opublikowana, nie są to jednak materiały najwartościowsze. [...] Ponieważ materiały pozostawione przez Kolberga przedstawiają, jak to już zaznaczyłem, wartość niezwykłą (niektóre zapiski sięgają roku 1843) i zasługują na to, by je jak najszybciej wydano, chciałbym przedstawić zawartość choćby kilku teczek i podkreślić ich znaczenie. Zaznaczam przy tym, że jako muzyk interesowałem się przede wszystkim tym działem, który Kolbergowi szczególnie był bliski i z tego punktu widzenia głównie będę przedstawiał spuściznę Kolberga².

Hławiczka scharakteryzował w tym artykule zawartość teki 3. *Mazury pruskie*, opisał tekę 8, zawierającą rękopisy do drugiej części *Kaliskiego*, oraz teki 11. *Górale* i 6. *Prusy zachodnie, Kaszuby, Połaby, Łużyce*, a krótko omówił także materiały do *Rusi Czerwonej* z tek 18., 18a., 19. i 20.

¹ K. Hławiczka *Niewydane zbiory Oskara Kolberga...*, s. 3, tu i w cytacie następnym wyróżnienia fragmentów tekstu pochodzą od autora przytaczanego artykułu.

² Tamże, s. 3.

Zafascynowany zawartością zapomnianych rękopisów Kolberga zwrócił szczególną uwagę na znaczenie zapisów folkloru z Mazur, podlegających stałemu naciskowi germanizacyjnemu i konsekwentnie badanych przez uczonych niemieckich. Sporządził też wtedy odpis gotowej już do druku monografii tego regionu opracowanej przez Kolberga w roku 1889 i znajdującej się w tece nr 3. Sporo uwagi poświęcił materiałom z Podhala i odnotował wspomniany już rękopis tomu *Sąde[c]czyzna i Podhale*, przygotowany do druku w 1905 r. przez S. Zdziarskiego, a znajdujący się wtedy w tece 11.

Następnie Hławiczka przytoczył też stwierdzenia A. Fischera z roku 1914, że Kolberg „[...] pozostawił w rękopisie w swych słynnych tekach na drugie trzydzieści tomów materiału”¹. Dlatego ze zdziwieniem cytuje nieuzasadnione opinie późniejsze (opatrując niektóre sformułowania wykrzyknikami):

[...] urobiło się przekonanie, że wszystko, co Kolberg zebrał, zostało bądź to przez niego, bądź to przez jego następców wydane. Dr Zdz. Jachimecki² pisze w wydawnictwie zbiorowym *Polska, jej dzieje i kultura* na s. 670: „Po śmierci Kolberga w r. 1890 doprowadzili jego dzieło do końca (!), wydając zebrane przez twórcę *Ludu* materiały, dr I. Kopernicki i S. Udziela”. Podobnie pisze dr St. Łobaczewska³ w artykule *Muzykologia polska* w wydawnictwie *Muzyka polska*, Warszawa 1927: „Pośmiertne materiały po Kolbergu zostały wydane przez Polską Akademię Um. w Krakowie oraz uzupełnione melodiami z ziem poznańskich przez Kantora (!) i Szembekównę”⁴.

W swym artykule Hławiczka pominął ciąg dalszy wypowiedzi S. Łobaczewskiej:

Poza tym posiadamy jeszcze zbiory tekstów i melodji ludowych w tekach rękopiśmiennych Muzeum Etnograficznego w Krakowie; niestety ta praca zbieracka została przerwana z wybuchem wojny [...]⁵.

¹ Zob. A. Fischer *Oskar Kolberg...*, s. 130.

² Z. Jachimecki *Muzyka polska*, w: *Polska, jej dzieje i kultura*, Warszawa 1932, s. 670.

³ S. Łobaczewska *Muzykologia polska*, w: *Muzyka polska*, Warszawa 1927, monografia zbiorowa pod red. M. Glińskiego wydana jako zeszyty 7-9 miesięcznika „Muzyka” R. 4: 1927, s. 150.

⁴ K. Hławiczka *Niewydane zbiory Oskara Kolberga...*, s. 3, przypis.

⁵ S. Łobaczewska *Muzykologia polska...*, s. 150.

Hławiczka pisał o dorobku Kolberga z wielkim szacunkiem, stwierdzał, że potrzeba wydania go w całości nie ulega żadnym wątpliwościom, ale nie ukrywał, że jego notacje melodii i tekstów nie spełniają wszystkich wymogów dokumentacji źródłowej obowiązujących w XX w. Mocno jednak podkreślał, że znaczenie tej dokumentacji jest bezsporne i potrzeba wydania jej w całości nie ulega żadnym wątpliwościom:

Mimo to materiały zebrane przez Kolberga przedstawiają wartość bezcenną, ponieważ niczym nie dadzą się zastąpić i sięgają czasów, kiedy kultura ludowa była mniej narażona na unifikujący wpływ komunikacji i radia¹.

Z przytoczonych wyżej wypowiedzi wynika, że w okresie dwudziestolecia międzywojennego niewydane drukiem rękopisy Kolberga były właściwie zapomniane, być może dlatego, że w kilku publikacjach bezzasadnie uznano je za opublikowane w całości lub godne wydania tylko w niewielkiej części. Nawet władze Akademii nie zawsze były informowane o rzeczywistej wartości spuścizny rękopiśmiennej Kolberga. Kutrzeba, odpowiadając prawdopodobnie na nalegania Seweryna, pisał do niego w maju 1937 r.:

Był u mnie p. insp. Udziela, który mnie jednak poinformował, że warto są druku tylko materiały dotyczące się Sandomierszczyzny i Beskidu².

Opinia Udzieli była całkowicie błędna, o czym świadczą wydane w ramach *Dzieł wszystkich* nowe monografie, na przykład *Pomorze*, *Mazury pruskie*, trzyczęściowe *Sanockie-Krośnieńskie*, czy zbiór bajek i wierszy uzupełniający wydaną przez Kolberga monografię *Mazowsza* (DWOK T. 42) albo zapisy melodii góralskich wydane w tomach *Góry i Podgórze*.

Teki Kolberga nie objęte katalogami Biblioteki PAU „zniknęły” z pola widzenia osób z zewnątrz, niezwiązanych bezpośrednio z Komisją Etnograficzną PAU i nie wykazujących dostatecznej determinacji (jak Hławiczka i Turczynowiczowa), aby do nich dotrzeć. Wspomniany przez Hławiczkę „niedawno sporządzony katalog zawartości teczek pozostałych po Kolbergu”, tj. inwentarz zbiorów Komisji Etnograficznej, z którego korzystał on w roku 1936, był prawdopodobnie dostępny tylko dla osób zgłaszających się bezpośrednio do przewodniczącego lub sekretarza Komisji Etnograficznej. Szukał tego katalogu Józef Burszta po objęciu w roku 1961 redakcji

¹ K. Hławiczka *Niewydane zbiory Oskara Kolberga...*, s. 4.

² List S. Kutrzeby przytoczono tu za: Z. Jasiewicz *Góry i Podgórze Oskara Kolberga...*, s. 3.

Dzieł wszystkich Kolberga, jednak w zbiorach Akademii nie udało się wówczas trafić na jego ślad. Znacznie później okazało się, że inwentarz rękopisów będących w posiadaniu Komisji Etnograficznej, zawierający spis tek z rękopisami Kolberga, zdeponowany był wtedy w krakowskim Muzeum Etnograficznym razem z wieloma innymi dokumentami Komisji Etnograficznej PAU, wówczas niezinventaryzowanymi. Andrzej Rataj w artykule *Kolbergowskie ślady w Muzeum Etnograficznym im. Seweryna Udzieli w Krakowie* pisze:

A o bogactwie zbiorów Muzeum może także świadczyć fakt, że w roku 1986 na prośbę reaktywowanej Polskiej Akademii Umiejętności, popartej zresztą przez władze Polskiej Akademii Nauk, Muzeum przekazało tam część swoich zbiorów zakwalifikowanych wcześniej jako „depozyt Polskiej Akademii Umiejętności”, aczkolwiek brak w Muzeum dokumentacji dotyczącej zdeponowania tych zbiorów przez Akademię¹.

Rataj dodaje, że wśród zwróconych dokumentów była m.in. wspomiana tu już *Księga inwentarzowa Komisji Etnograficznej PAU*, która rozpoczyna się spisem tek Kolberga.

Spuścizna rękopiśmienna Kolberga do roku 1939 była w gestii Akademii, najpierw Sekcji Etnologicznej Komisji Antropologicznej, później Komisji Etnograficznej powołanej w r. 1926. W roku 1939 była już podzielona: korespondencja i inne dokumenty osobiste oraz część tek regionalnych (26 *Wołyń*, 27 *Ruś Chełmska* i 34 zawierająca rękopisy wydane później jako *Sanockie-Krośnieńskie*) a także jedna teka *Miscellanea* znajdowały się w zbiorach Biblioteki PAU. Pozostałe teki regionalne i miscellanea oraz znaczna część kompozycji przechowywane były w sali Komisji Etnograficznej. Przez cały ten okres, od śmierci Kopernickiego w r. 1891 do wybuchu wojny w 1939 r., o rękopisach Kolberga i udostępnianiu ich badaczom decydowali w zasadzie sekretarze tych komisji, przy czym udokumentowane są działania w tym zakresie trzech osób. W latach 1891–1903, po śmierci Kopernickiego, sekretarzem Komisji był Roman Zawiliński, którego starania o opublikowanie dorobku Kolberga już tu przedstawiono. Następnie do roku 1925 funkcję tę pełnił Seweryn Udziela, wówczas także organizator i pierwszy dyrektor Muzeum Etnograficznego w Krakowie, a po utworzeniu Komisji Etnograficznej Polskiej Akademii Umiejętności zastępca jej przewodniczącego w latach

¹ Zob. A. Rataj *Kolbergowskie ślady w Muzeum Etnograficznym...*, s. 486.

1926–1937. Od r. 1935 do końca działalności Komisji w r. 1952 sekretarzem był Tadeusz Seweryn, kustosz, a po śmierci Udzieli także dyrektor krakowskiego Muzeum Etnograficznego. Z racji łączenia dwu funkcji przez Udzielę, później także przez Seweryna, informacje o losach spuścizny rękopiśmiennej Kolberga splatają się z historią zbiorów krakowskiego Muzeum Etnograficznego i w jego archiwum znajdują się do dziś niektóre dokumenty dotyczące tek Kolberga oraz rękopisy z nich wyjęte¹.

Stan archiwum Kolberga po roku 1939

Po zakończeniu drugiej wojny światowej okazało się, że część spuścizny rękopiśmiennej Kolberga została bezpowrotnie zniszczona, część zaginęła i rozpoznana została dopiero po latach, część zaś – i to jak sądzić można najważniejsza i największa – ocalała, więc choć podzielona i przechowywana w różnych miejscach, mogła być później podstawą edycji nowych monografii, kontynuacji Kolbergowskiego *Ludu*.

Dramatyczne niekiedy losy rękopisów Kolberga w latach 1939–1945 znane są tylko częściowo. Już jesienią 1939 r. Niemcy na dziedzińcu siedziby Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk spalili wiele dokumentów ze zbiorów PTPN, m.in. trzy teki z listami Kolberga wypożyczone z Biblioteki PAU². Niemcy zniszczyli wtedy także odpowiedzi na ankietę Towarzystwa, tzw. *Szematy [...] do opisu statystycznego W. Ks. Poznańskiego*³. Ankiety rozsyłane były od r. 1858 do wielu miejscowości w Wielkopolsce, zawierały 22 pytania w trzech działach: topograficznym, etnograficznym i historiograficznym. W dziale etnograficznym pytano m.in. o ubiór, zwyczaje, przebieg obrzędów, oracje towarzyszące zaręczynom i weselom, a także o umiejętność czytania i pisania mieszkańców danej wsi. W ciągu paru lat Towarzystwo otrzymało z powrotem ogółem 570 ankiet wypełnionych zwykle przez miejscowych księży i właścicieli majątków. Dostyc często w ankietach

¹ Zob. A. Skrukwa *Wykaz tek Oskara Kolberga...* (DWOK T. 85/III).

² Według ustnych informacji Marii Turczynowiczowej świadkiem spalenia tych i innych rękopisów ze zbiorów PTPN była Wiesława Turczynowicz, pracująca wówczas w Bibliotece PTPN. Obserwowała ona zza zasłony okna działania Niemców na dziedzińcu PTPN i relację swą przekazała Marii Turczynowiczowej. M. Turczynowiczowa częściowo wykorzystała te informacje we wstępie do *Korespondencji Oskara Kolberga* (DWOK T. 64).

³ Zob. E. Antyborzec *Dzieje „Szematów”, czyli ankiet Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego*, „Dziedzictwo Kulturowe Wsi” T. 1: 2017 (Szreniawa 2017), s. 97–105.

wpisane były odpowiedzi na pytania w dziale etnograficznym i po zapoznaniu się z nimi w roku 1868 Kolberg wypożyczył 31 ankiet lub ich fragmenty. Jednak po wykorzystaniu w monografii Wielkopolski informacji zapisanych w *Szematach...* nie zwrócił wszystkich do zbiorów Towarzystwa. Dlatego zbiegiem okoliczności jedynymi ocalałymi oryginalnymi dokumentami tej wielkiej akcji są zachowane w archiwum Kolberga dwa fragmenty i jeden cały egzemplarz *Szematów*.

W Warszawie w roku 1944, w czasie niszczenia miasta przez Niemców po powstaniu, w mieszkaniach potomków braci Oskara, Wilhelma i Antoniego, spłonęły dokumenty rodzinne, portrety malowane przez Antoniego, muzykalia i listy, w tym także portret Oskara¹ i jego kompozycje. W tym czasie również zostały zniszczone albo rozgrabione Kolbergiana przywiezione do Warszawy przez Józefa Konopkę², wnuka XIX-wiecznego właściciela Mogilan, zawierające m.in. – o ile wiadomo – ważną część kolekcji ikonograficznej autora *Ludu*. Na pewno spłonęły dokumenty złożone przez rodzinę Kolbergów w Bibliotece Krasieńskich, wśród nich listy pisane przez Oskara do rodziny; ich treść zapewne pomogłaby wyjaśnić przyczyny niektórych podejmowanych przez niego decyzji.

Spalona mogła też zostać część spuścizny Kolberga pozostawiona przez niego we dworze Konopków. Według ustnej relacji Marii Turczynowiczowej, która po powstaniu dotarła z rodziną do Modlnicy, archiwum Konopków na początku wojny zostało zamurowane w korytarzu piwnicznym, a nową ściankę osłonięto drewnem opałowym. Biwakujący w ogrodzie żołnierze Armii Czerwonej po zużyciu drewna dotarli do świeżego muru i zburzyli go, a nie znalazłszy niczego cennego, do palenia ognisk użyli odkrytych tam papierów. M. Turczynowiczowa w r. 1948 pisała: „[...] w Modlnicy

¹ Zob. K. Markiewicz *Antoni Kolberg (1815–1882). Warszawski malarz portretów, obrazów religijnych, scen rodzajowych*. Katalog wystawy, Przysucha 2006, s. 61 i 63.

² W roku 2004 rodzina Józefa Konopki odzyskała obraz Madonny z XV-wiecznego tryptyku pozostawiony w 1944 r. w mieszkaniu w Warszawie. Odnaleziono go w Stanach Zjednoczonych, a po powrocie obrazu do Polski rodzina Konopków złożyła go jako depozyt w Muzeum Narodowym w Krakowie. Z tej okazji, po rozmowie z Anną Konopką-Unrug, córką Józefa, autor artykułu w „Gazecie Wyborczej” pisał: „Podczas ewakuacji po powstaniu nietknięte mieszkanie zamknięte na klucz. Wszyscy domownicy zostali wywiezieni przez Niemców do obozu w Pruszkowie. Po wojnie matka Anny Konopki-Unrug zastała mieszkanie całkowicie rozgrabione” (W. Kalicki *Jest Madonna!*; „Gazeta Wyborcza” z 10 grudnia 2004 r., s. 17). Przypuszczać więc można, że również zbiór rycin Kolberga mógł zostać utedy zgrabiony i być może ocalał.

przepadła skrzynia, w której z wielką czcią i pietyzmem zebrane były listy, fotografie itp., należące ongiś do Kolberga”¹. Jak się później okazało, niektóre znajdujące się w Modlnicy materiały Kolberga lub rękopisy związane z jego pracami jednak wtedy ocalały.

Ocalała także największa i niezwykle ważna część archiwum Kolberga – jego teki z materiałami etnograficzno-folklorystycznymi znajdujące się przed wybuchem wojny w sali Komisji Etnograficznej PAU i w Bibliotece PAU. Trudno jednak dziś ustalić, w jakim stopniu ich zawartość pozostała nienaruszona. Zbiory Polskiej Akademii Umiejętności zostały na polecenie Niemców przetransportowane na początku 1940 r. do nowego, jeszcze pustego gmachu Biblioteki Jagiellońskiej, gdzie znalazły się również zbiory Muzeum Etnograficznego usunięte z Wawelu. Część spuścizny rękopiśmiennej Kolberga, na pewno teka 3. *Mazury pruskie*, pozostała jednak w Akademii przy ul. Sławkowskiej. Seweryn w rozmowie telefonicznej² z Bursztą mówił, że po wkroczeniu Niemców teki Kolberga były w Akademii i chowano je „za szafami wraz z tablicami owadów [...]. Po wyzwoleniu [przeniesiono] teki do muzeum na Karmelicką 70 – tam wszystkie te, co [były] w AU”. Również Władysław Ogrodziński, pracownik Akademii Umiejętności przed wojną, pisał, że rękopis *Mazury pruskie* i część pozostałej zawartości teki o tym tytule „zakonspirowana została w czasie okupacji hitlerowskiej w Muzeum Przyrodniczym PAU”³.

Bezpośrednio po wyzwoleniu budynek Akademii Umiejętności był częściowo zajęty przez Uniwersytet Jagielloński i dopiero od połowy roku 1948, po opróżnieniu pomieszczeń i pozyskaniu niezbędnych sprzętów zbiory Biblioteki PAU stopniowo wracały z nowej Biblioteki Jagiellońskiej do swego macierzystego gmachu i tam były katalogowane i inwentaryzowane⁴. Spuścizna rękopiśmienna Kolberga – jak wspomiano już wcześniej – była wtedy podzielona: kilka tek znajdowało się w Bibliotece PAU, większość do września 1939 r. przechowywana była również w gmachu

¹ M. Pleuss-Turczynowiczowa *Niewydane zbiory Oskara Kolberga...*, s. 13.

² Dalej przytoczono fragmenty odręcznej notatki sporządzonej przez J. Bursztę w trakcie tej rozmowy w r. 1964, notatka w aktach Instytutu im. O. Kolberga.

³ W. Ogrodziński „*Mazury pruskie*” Oskara Kolberga, w: O. Kolberg *Mazury pruskie* (DWORK T. 40), s. XVIII. Władysław Ogrodziński w latach 1935–1939 studiował prawo na Uniwersytecie Jagiellońskim i równocześnie pracował w Bibliotece PAU.

⁴ Zob. D. Rederowa, Z. Jabłoński *Zarys dziejów Biblioteki PAN w Krakowie w latach 1856–1956*. „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” R. 1: 1955 (Wrocław 1957), s. 40–43.

PAU, ale należała razem z rękopisami innych autorów do Komisji Etnograficznej. W okresie porządkowania i katalogowania zbiorów Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1948–1957 teki 26. *Wołyń*, 27. *Ruś Chełmska i Podlaska* oraz 34. *Sanockie* były już w posiadaniu Biblioteki PAU, gdzie podzielono je na mniejsze jednostki i każdą z nich opatrzono sygnaturami tej biblioteki. W publikowanych drukiem katalogach zbiorów rękopisów Biblioteki Naukowej PAU i PAN mają one notę „dar Komisji Etnograficznej PAU”. Także zachowane, choć rozproszone fragmenty teki 3. *Mazury Pruskie* po wojnie wpisano do inwentarza tej biblioteki i każdemu nadano odrębną sygnaturę¹. Znajdujący się pierwotnie w tej tece ukończony przez Kolberga rękopis monografii *Mazury pruskie* przez dziesięć lat uchodził za zaginiony, a ponieważ pozbawiony był karty tytułowej i wstępu Kolberga, rozpoznany został dopiero w roku 1955 w trakcie katalogowania zbiorów w Bibliotece PAN². Związek innych fragmentów dawnej teki *Mazury pruskie* ze spuścizną Kolberga został na wiele lat zatarty. Dotyczy to m.in. rękopisów Gustawa Gizewiusza, Wojciecha Kętrzyńskiego i innych osób, a także map i druków wymienionych w notatce Kopernickiego z roku 1890.

Jednak większość spuścizny rękopiśmiennej Kolberga, tj. teki regionalne i miscellanea o numerach 1–2, 4–25, 28–31, 33, 35–42, razem z innymi rękopisami należącymi do Komisji Etnograficznej, bezpośrednio po wojnie trafiła – jak wynika z cytowanej tu już notatki Burszty – do tymczasowej siedziby Muzeum Etnograficznego przy ul. Karmelickiej. Stało się tak dlatego, że opiekunem ich był Seweryn, wówczas sekretarz Komisji Etnograficznej a równocześnie dyrektor Muzeum Etnograficznego, odpowiedzialny za zbiory tych dwu instytucji, a budynek PAU był wówczas jeszcze niedostępny. Potem przez jakiś czas manuskrypty Kolberga razem ze zbiorami muzealnymi znajdowały się w dawnych koszarach wojskowych przy ul. Warszawskiej. W połowie roku 1948 Muzeum Etnograficzne otrzymało jako stałą siedzibę dawny ratusz dzielnicy Kazimierz przy placu Wolnica i tam stopniowo przenoszono jego zbiory,

¹ Zawartość dawnej teki 3. *Mazury pruskie* została wyjątkowo dokładnie podana w notatkach Kopernickiego z roku 1890, zob. A. Skrukwa *Wykaz tek Oskara Kolberga...* (DWOK T. 85/III). Notatki Kopernickiego nie były znane redakcji *Dzieł* Kolberga w czasie przygotowywania do druku tomu *Mazury pruskie*. Znajdowały się wtedy w nieskatalogowanej jeszcze spuściznie S. Udzieli w Muzeum Etnograficznym w Krakowie.

² Zob. W. Ogrodziński „*Mazury pruskie*” Oskara Kolberga..., s. XVIII.

a z nimi także teki Kolberga. Pozostawały one jednak własnością Komisji Etnograficznej PAU¹.

Dla późniejszych wydawców przydatne byłyby informacje o stanie tek Kolberga i o podejmowanych wobec nich działaniach nazywanych „porządkowaniem rękopisów” w latach 1945–1961, ale informacji na ten temat jest niewiele i są one czasem sprzeczne. Wiadomo, że w krótkim okresie, gdy teki Kolberga znajdowały się razem z biurem, biblioteką i archiwum Muzeum Etnograficznego w jego prowizorycznej siedzibie przy ul. Karmelickiej, zgodę i pieniądze na uporządkowanie ich otrzymał z Ministerstwa Kultury i Sztuki muzyk, pedagog i kompozytor, Czesław Kozieltulski². Przełądał on część Kolbergowskiego archiwum i szczegółowo spisał zawartość teki 1 *Mazowsze*. Po powrocie Seweryna³ do obowiązków sekretarza Ko-

¹ Dokładne poznanie wszystkich wydarzeń wpływających na spuściznę Kolberga od września 1939 r. do marca 1953 r. jest dziś praktycznie niemożliwe. Andrzej Rataj, pracownik krakowskiego Muzeum Etnograficznego, w artykule *Kolbergowskie ślady w Muzeum Etnograficznym...*, s. 483, pisze: „Losy tek Kolbergowskich jak widać ciągle wiązały się z Muzeum, ale od okresu okupacji niemieckiej do dziś pozostają nieco tajemnicze”. Istotnie, „nieco tajemnicze”, bo nie w pełni udokumentowane są działania dotyczące rękopisów Kolberga w okresie od początku wojny w roku 1939 do momentu wpisania większości z nich w roku 1953 do inwentarza Archiwum PTL.

² W lutym 1964 r. Janusz Kamocki na prośbę Burszty rozmawiał z Kozieltulskim na temat jego udziału w pracy nad rękopisami Kolberga bezpośrednio po wojnie. Odpowiedni fragment listu J. Kamockiego brzmi: „Teki, o których mowa znajdowały się w piwnicach koszar przy ul. Warszawskiej 24 (obecnie Politechnika, przed wojną żandarmeria). Prof. Seweryn przewoził je do prof. Reinfussa (wtedy jeszcze doktora) na Karmelicką 70, a dopiero stamtąd brał Kozieltulski do opracowywania. Opracował szczegółowo 1-ą tekę – spis zawartości włożył do teki, a odpis wysłał do prof. Zofii Lissy. Następnie teki zostały zwrócone do P.A.U., gdzie mógłby opracowywać je tylko przed południem, wobec czego musiał zaprzestać tej pracy” (list w archiwum Instytutu im. Oskara Kolberga w Poznaniu). Marian Sobieski, który przed r. 1964 rozmawiał z Kozieltulskim, poinformował Bursztę, że według Kozieltulskiego teki Kolberga odnalezione zostały po wojnie w styczniu 1945 r. w piwnicach koszar przy ul. Warszawskiej (notatki J. Burszty w archiwum Instytutu). Być może wersja o odnalezieniu rękopisów Kolberga w tych koszarach utrwałała się w pamięci Kozieltulskiego i przekazana została przez niego innym osobom, ponieważ z tego budynku przeniesiono czasowo zbiory Muzeum, wśród nich także rękopisy Kolberga, ale działo się to prawdopodobnie w r. 1946, nie bezpośrednio w styczniu 1945 r. Zob. E. Pietraszek *Muzeum Etnograficzne w Krakowie w pierwszym okresie istnienia (1910–1948)*, „Lud” T. LXXVI za r. 1993, s. 86–87. Z innej notatki zachowanej w archiwum Instytutu im. O. Kolberga wynika, że w jednej z rozmów telefonicznych na podstawie relacji Kozieltulskiego poinformowano Bursztę o odnalezieniu (po wyzwoleniu Krakowa) „tek Kolberga na kupie w śniegu na dziedzińcu 20 pułku”. Potwierdzenia tego faktu u innych osób później nie uzyskano.

³ T. Seweryn, zaangażowany głęboko w działalność konspiracyjną, już na początku okupacji niemieckiej przekazał sprawę muzeum ówczesnemu kustoszowi, Romanowi Reinfussowi,

misji Etnograficznej PAU i dyrektora Muzeum Etnograficznego, Koziętulski nie pracował już nad zbiorami Kolberga. W sprawozdaniu Komisji Etnograficznej Akademii Umiejętności z lat 1947–1948 czytamy:

W okresie sprawozdawczym odszukano zaginione materiały rękopiśmienne po Kolbergu i zinwentaryzowano je szczegółowo. Dotychczas nie odnaleziono tek zawierających materiały z Podhala i Sądecczyzny. Inwentaryzację spuścizny rękopiśmiennej po O. Kolbergu przeprowadził prof. Cz. Koziętulski w bibliotece Państwowego Muzeum Etnograficznego w Krakowie, gdzie wszystkie odnalezione teki zostały tymczasowo zdeponowane¹.

Dodać trzeba, że zwrot „zinwentaryzowano je szczegółowo” w tym sprawozdaniu dotyczy tylko teki 1. *Mazowsze*, to jest niewielkiej części archiwum Kolberga. Koziętulski na oryginalnych kartach z tej teki zanotował nadane przez siebie tytuły zapisanym na nich tekstom lub streścił je oraz podał ich źródła, jeżeli zaznaczone były w rękopisie przez Kolberga, sporządził też spis zawartości teki powtarzający te notatki. W roku następnym w sprawozdaniu Komisji Etnograficznej jest tylko krótka informacja: „Dr Anna Kutrzebianka i Lutosława Hajówna inwentaryzowały materiały rękopiśmienne po O. Kolbergu”². Inwentarzy tych oraz spisu wykonanego przez Koziętulskiego szukał Burszta po objęciu w październiku 1961 r. stanowiska redaktora *Dzieł wszystkich* Kolberga, ale mimo starań nie udało się ich wtedy uzyskać³.

który na polecenie władz konspiracyjnych pracował w czasie wojny w muzeum jako dozorca, a według E. Pietraszka „techniczna pomoc konserwatorska”. Po wyzwoleniu Krakowa Seweryn został aresztowany w kwietniu 1945 r. przez UB, zwolniono go z więzienia po kilku miesiącach i wtedy wrócił do organizowania Muzeum Etnograficznego i Komisji Etnograficznej PAU. Zob. A. Jacher-Tyszkowa *Tadeusz Seweryn (1894-1975)*, w: *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, T. 1, Kraków 2002, s. 266–271, oraz E. Pietraszek *Muzeum Etnograficzne w Krakowie...*, s. 86.

¹ *Sprawozdanie z czynności i wydawnictw Polskiej Akademii Umiejętności od lipca 1947 do czerwca 1948*, „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności” lata 1947/1952, Kraków 1953, s. 5–6.

² *Sprawozdanie z czynności i wydawnictw Polskiej Akademii Umiejętności od lipca 1948 do czerwca 1949*, tamże s. 72. Być może wynikiem pracy A. Kutrzebianki i L. Hajówny jest wspomniany już maszynopis, kopia sporządzonego odręcznie w 1934 r. inwentarza tek Kolberga i innych rękopisów znajdujących się w zbiorach Komisji Etnograficznej PAU (zob. przypis 1 na s. 39).

³ Instytut im. Oskara Kolberga dostał dopiero w 2014 r. kopię spisu zawartości teki 1. *Mazowsze* wykonanego przez Cz. Koziętulskiego, stało się to tak późno, ponieważ znajdował się on w nieskatalogowanych poprzednio zbiorach Udzieli w Muzeum Etnograficznym w Krakowie.

W 1951 r. powołano Polską Akademię Nauk z siedzibą w Warszawie, która decyzją rządu przejęła majątek Polskiej Akademii Umiejętności. Krótco potem została zlikwidowana Komisja Etnograficzna PAU. Na początku roku 1953 według protokołu z 31 marca teki Kolberga zostały przez Tadeusza Seweryna, dyrektora Muzeum Etnograficznego w Krakowie, „w którym znajdowały się one jako depozyt PAU” przekazane Witoldowi Dynowskiemu, stałemu przedstawicielowi „Komisji Etnograficznej przy Komisji Organizacyjnej Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN”¹. Krótco potem, 2 maja 1953 r., ten największy zachowany zespół rękopisów Kolberga został za zgodą Ministerstwa Kultury i Sztuki przekazany przez Komisję Organizacyjną IHKM PAN jako depozyt do Archiwum Naukowego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, mającego wówczas siedzibę w Poznaniu².

W Archiwum Naukowym PTL znalazły się te teki, które od wielu lat znajdowały się pod bezpośrednią opieką Komisji Etnograficznej PAU, a po wojnie przechowywane były razem ze zbiorami Muzeum Etnograficznego, to jest teki regionalne o numerach 1–2, 4–25 i 28–30, teki miscellanea nr 31, 33, 35–40 oraz utworzone po roku 1890, po śmierci Kolberga, teki 12a, 18a, 41–42 i 43. W protokole nie wymieniono teki 32 zlikwidowanej przez Kopernickiego oraz tek o numerach 26, 27, 34, a także listów i dokumentów osobistych. Znalazły się one wcześniej, część już przed wojną, inne prawdopodobnie po wojnie, ale przed rokiem 1953, w Bibliotece PAU. Nie wymieniono też teki 3, jej rozproszona zawartość, jak już wspomniano, znajdowała się również w zbiorach Biblioteki PAU.

Protokół przekazania tek Kolberga z Muzeum Etnograficznego w Krakowie przedstawicielowi Komisji Organizacyjnej IHKM w Warszawie z 31 marca 1953 r. jest bardziej szczegółowy niż sporządzone przed tą datą wykazy autora *Ludu* i będący ich powtórzeniem inwentarz Komisji Etnograficznej z roku 1934. Zawartość każdej teki podzielona jest na „podteczki”; podział ten być może w części dokonany był już przez Kolberga, ale sądzić można, że w większości raczej przez osoby przygotowujące do druku którąś z tek przed pierwszą wojną światową, albo podejmujące próby „porządkowania” rękopisów. Dla części podteczek starano się w protokole

¹ Protokół w aktach Muzeum Etnograficznego w Krakowie, tu przytoczono fragmenty według kopii znajdującej się w aktach Instytutu im. O. Kolberga w Poznaniu.

² Kopia protokołu i spisu rękopisów w aktach Instytutu im. Oskara Kolberga w Poznaniu. W imieniu Towarzystwa teki przyjęła Olga Gajkova, a spis otrzymanych rękopisów sporządziły M. Turczynowiczowa i H. Przesławska w Poznaniu 26 czerwca 1953 r.

podać ich objętość (np. „kart 7”, „kartek 5”, „arkuszy 17”, „stron 21”, „stron 105”, „13 notatek”), a treść zawartych w nich rękopisów charakteryzowano różnie, niekiedy bardziej szczegółowo, niekiedy ogólnie (np.: „Przysłowia z okolic Kielc, kartek 6 + 2”, „Nazwy wsi w Lipnowskim i rodowe Kurpiów, 10 kartek”, „Pieśni ludowe z nutami i bez (kartek 111)”, „Pieśni ukraińskie”, „Nuty, 2 karty”, „Notatki muzyczne”, „Piosenki rozmaite”).

W Archiwum PTL sporządzono ogólny inwentarz depozytu, przy czym zachowano numerację tek, a także ich tytuły nadane przez Kolberga, jeśli istniały jeszcze pierwotne okładki, na których on sam je wpisał¹. Zachowano także podział na podteczki. Wtedy też zostały one ujęte w papierowe obwoluty, zwykle z tytułami lub krótkimi określeniami ich zawartości zanotowanymi wcześniej przez różnych autorów, albo wprowadzonymi dopiero wówczas. W archiwum PTL każdy z tych zespołów otrzymał odrębną sygnaturę, a zawartym w nich kartom nadano paginację. Poprzednio dotyczyło to tylko części rękopisów – całości wyraźnie jednorodne miawały karty numerowane wcześniej przez Kolberga lub przez autora przysyłającego swoje zapiski do użytku w *Ludzie*, a niekiedy także przez późniejszych wydawców. Podział na podteczki, a także paginacja kart – jak ocenić dziś można – były czasem przypadkowe, ponieważ przeprowadzono je bez unikliwej analizy związków między poszczególnymi rękopisami, a czasem nawet wbrew ich widocznej korelacji.

Razem z tekami przekazano wtedy do archiwum PTL kopertę z rycinami. Nie towarzyszyła jej dokładna informacja o pochodzeniu znajdujących się tam obiektów, jedynie z nielicznych notatek dołączonych do niektórych kart wnioskować można było, że wyjęto je z tek Kolberga w Muzeum Etnograficznym w ramach prowadzonej pod kierunkiem Seweryna kwerendy pod kątem ikonografii etnograficznej. Koperta zawierała ryciny wykonane różnymi technikami, a także fotografie i odbitki drzeworytów. Później, w latach 1954–1961, w Archiwum PTL dołączono do nich inne wyjmowane z tek materiały ikonograficzne i utworzono z nich tekę rycin², nadając jej nr 47.

¹ Inwentarz opracowała do druku Zofia Staszczak, informacje o każdej tece obejmują jej nazwę, sygnatury poszczególnych podteczek oraz bardzo krótką charakterystykę zawartości, zob.: Z. Staszczak *Wykaz zawartości Archiwum Naukowego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego 1945–1955*, Wrocław 1955, w serii „Archiwum Etnograficzne” nr 11, tam pozycje 426–465, s. 11–15.

² W sprawozdaniu Komitetu Kolbergowskiego, istniejącego wówczas przy Zarządzie Głównym PTL, z działalności za rok 1959 odnotowano: „Wysegregowano rysunki z całości

W 1959 r. archiwum PTL, przeniesione tymczasem do Wrocławia, wzbogaciło się o nowe manuskrypty Kolberga i dokumenty z nim związane. W kwietniu tego roku Towarzystwo kupiło w warszawskim antykwariacie trzynaście rękopisów¹, z których każdy miał na pierwszej karcie owalną pieczęć „Archiwum Familii Nowina-Konopków”. W Archiwum PTL zakupione materiały podzielono na trzy części, jedna otrzymała tytuł *Przysłowia* i numer teki 44, a dwie tytuły *Miscellanea* i numery tek 45–46. Zakupione wtedy rękopisy w części były fragmentami archiwum Konopków, w części były to materiały pozostawionych przez Kolberga w roku 1884 w Modlnicy. Podział ich na trzy zespoły nie zawsze był konsekwentny.

W nowej tece 44 znalazły się rękopiśmienne zbiory przysłów kilku autorów, spośród których największy jest rękopis Józefa Konopki² (ponad 200 kart), wynik wieloletniej kwerendy literatury przedmiotu dokonanej przez tego badacza. Umieszczony został tam także oprawiony rękopis Kolberga *Przysłowia polskie* z datą 1872 (23 karty), obszerny, liczący ponad 1000 tekstów rękopis nieznanego bliżej Leśniewskiego (25 kart) oraz o wiele szczuplejsze zbiory innych osób – Andrzeja Jakubowskiego, notującego przysłowia w okolicy Lwowa, nieznanego bliżej Marcina Prawdzica, a także niewielki rękopis pt. *Niektóre przysłowia litewskie* z notą Kolberga o autorze: „Akielewicz z Mariampolskiego”. Kilka kart to rękopisy przysłów innych nieznanych osób. Cała zawartość obecnej teki 44 należała do Józefa

materiałów Kolbergowskich i część przeznaczoną do przerysowania oddano rysownikom”. Rysunki i inne materiały ikonograficzne na polecenie ówczesnego redaktora *Dzieł* Kolberga, J. Gajka, wyjmowano z tek także później, do roku 1961, w trakcie sporządzania odręcznych kopii rękopisów i większość z nich włączono do utworzonej wtedy teki rycin o numerze 47 (zob. *Sprawozdanie z działalności ...*, „Lud” T. XLVI za rok 1960, s. 539–540).

¹ Antykwariusz, do którego trafiły te rękopisy, zawiadomił o możliwości ich zakupu Zofię Lisę, wówczas kierowniczkę Zakładu Muzykologii Uniwersytetu Warszawskiego. Ona z kolei poinformowała o nich Zarząd Główny PTL, dodając w liście 18 sierpnia 1954 r., że rękopisy należą do Archiwum Konopków i są sprzedawane przez osobę prywatną z Warszawy (list Z. Lissy w Archiwum PTL). Na polecenie Zarządu Głównego PTL archiwalia te zakupił Bolesław Kuźmich, protokół ich przekazania znajduje się w archiwum PTL we Wrocławiu. Podział zakupionych materiałów na trzy teki dokonany został w archiwum PTL we Wrocławiu i był kilkakrotnie zmieniany w latach 1959–1961, o czym świadczą notatki Gajka w jego rękopisie pt. *Zarządzenia w pracowni Kolbergowskiej w roku 1961* (rkp. w Archiwum PTL).

² Rękopis Konopki ma tytuł: *Polskie przysłowia, przypowieści i różne wyrażenia przysłowiowe zebrał i z przysłowiami w językach słowiańskich i innych europejskich też samo znaczenia mających zestawiał...*, dziś w tece 44, sygn. Arch. PTL 1416, k. 59–270. Wszystkie przysłowia polskie z rkp. J. Konopki oraz innych osób przechowywane w tej tece (razem 8287 tekstów) wydane zostały w T. 60 DWOK, zob. tam wstęp S. Świrki s. XIII i XVII–XX.

Konopki, a później do jego syna Tadeusza. Dotyczy to także rękopisów Kolberga i niektórych innych autorów, ponieważ Kolberg po zapoznaniu się z planami Konopki co do wydania pełnego zbioru przysłów polskich, zrezygnował z drukowania większości tych tekstów w *Ludzie* i oddał mu posiadane zapisy, a później przekazywał otrzymane rękopisy innych osób.

W tece 45. *Miscellanea* znajdują się w części rękopisy stanowiące dawniej również własność Konopków. Do najciekawszych należy tzw. *Raptularz Konopczanki*¹, tj. wykonane przez Antoninę Konopczankę zapisy ze słuchu bajek i informacji o wierzeniach. Autor *Ludu* nie otrzymał tego prymarnego rękopisu, ale sporządzone przez Konopczankę czystopisy, które stały się jednym ze źródeł do *Krakowskiego*. Do archiwaliów Konopków należało także kilka znajdujących się w tej tece listów Kolberga do Romana i Józefa Konopków, kopia biogramu Józefa napisanego przez Kolberga dla „Kłósów” po śmierci przyjaciela w 1880 r. oraz rękopis utworu Józefa Konopki zatytułowanego *Imienie wsi Modlnicy Wielkiej...*, który jest wierszowaną historią rodzinnej wsi autora².

Natomiast ze zbiorów Kolberga pochodzą znajdujące się dziś w tece 45 obszerne fragmenty (ponad 80 kart) Kolbergowskiego rękopisu części pierwszej i drugiej *Krakowskiego*. Mają one wpisany nieznaną ręką tytuł: „Oskar Kolberg Ułamki z rękopismu *Lud »Kraowskie«*”. Kilkakrotnie zauważyć tam można wskazówki dla drukarza, informujące, w którym miejscu mają być włamane drzeworyty. Rękopis ten wrócił do autora po wydrukowaniu tomu, podobnie jak znajdujące się tam trzy arkusze korekty tegoż tomu. Do zbiorów Kolberga należał też rękopis Józefa Konopki *Pieśni ludu z okolic Czerska, Piaseczna*. Powstał on w roku 1841, podczas wspólnej z Kolbergiem i dwoma innymi osobami czterodniowej pieszej wycieczki z Warszawy do Czerska, w czasie której Kolberg zapisywał melodie, a Konopka teksty. Pieśni z tego rękopisu opublikował Kolberg w części II monografii

¹ Tak nazwany został rękopis A. Konopczanki zawierający zapisane przez nią wywiady, głównie z mieszkańcami Modlnicy. Zob. H. Kapeliński *Modlnicki raptularz Antoniny Konopczanki*, w: *W świecie pieśni i bajki. Studia folklorystyczne*, pod red. R. Górskiego i J. Krzyżanowskiego, Wrocław 1969, s. 179–195, oraz E. Millerowa *Niezwykły dokument zachowany w spuściźnie rękopiśmiennej Kolberga*, „Wiś Radomska” T. 9: 2011, s. 233–245. W całości *Raptularz* został opublikowany w tomie: O. Kolberg *Kraowskie. Suplement do tomów 5–8* (DWOK T. 73, cz. III, s. 5–105).

² J.K. [Józef Konopka] *Imienie wsi Modlnicy Wielkiej na pamiątkę dla rodziny opowiedział rymem...*, z datą: „1874 w Mogilanach”, rkp. w Arch. PTL w tece 45, sygn. 1419, k. 1–28, z dopiskiem Tadeusza Konopki na k. 29.

Mazowska. Scharakteryzowane tu krótko materiały należały do rękopisów pozostawionych przez Kolberga w Modlnicy w 1884 r.

Niewielka objętościowo teka 46. *Miscellanea* zawiera materiały w całości należące dawniej do Kolberga, pozostawione przez niego w Modlnicy w 1884 r., podobnie jak znajdujące się w tece 45. Są to głównie pisma związane z organizacją wystawy etnograficznej w Kołomyi w 1880, której Kolberg był kuratorem naukowym: bruliony listów do kilku osób przypominające o terminie przysłania zgłoszonych okazów, brulion katalogu zgromadzonych na wystawie przedmiotów oraz kopia artykułu z „Gazety Narodowej” poświęconego również wystawie. Ponadto znajdują się w tej tece – prawdopodobnie przypadkiem – także uwagi Emila Kierskiego dotyczące wstępnej redakcji monografii Poznańskiego, której część pierwsza miała być drukowana w Poznaniu w roku 1870.

Kolejne zespoły rękopisów pochodzących ze spuścizny Kolberga Archiwum PTL otrzymało w roku 1963. W Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN w Warszawie odnaleziono i przekazano działającej już wtedy w Poznaniu redakcji *Dzieł* Kolberga cztery paczki, z których trzy¹ zawierały rękopisy autora *Ludu* oraz innych osób bezpośrednio związane z pracami nad tą serią wydawniczą. Były to zapewne fragmenty zespołu rękopisów przesłanego Komisji Organizacyjnej IHKM w 1953 r. w Warszawie przez dyrektora Muzeum Etnograficznego w Krakowie. Jak już tu wspomniano, przekazane wówczas rękopisy zostały z Warszawy oddane do Archiwum Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, ale widocznie część przypadkiem została w Warszawie. Odnalezione w 1963 r. fragmenty spuścizny Kolberga otrzymały w Archiwum PTL tytuły *Miscellanea* i kolejne numery 48, 50 i 51. W trzech przekazanych wówczas zespołach znajdują się materiały bardzo zróżnicowane: liczne rękopisy kompozycji Kolberga, w tym fragmenty jego utworów scenicznych i libretta do nich, dwie redakcje kujawskich melodii tanecznych, każda obejmująca zapisy ponad 700 tańców, które Kolberg chciał wydać jako część trzecią monografii *Kujawy*, duża liczba rękopisów Kolberga z dawnej teki 12 wraz z kopiami W. Kosińskiego redagującego przed rokiem 1914 tom, któremu nadał tytuł *Podgórze zachodniej Galicji*, Kolbergowskie zapisy pieśni

¹ Czwarta paczka zawierała rękopis (w części maszynopis) pracy H. Biegeleisena *Obchód weselny ludu polskiego na tle indoeuropejskiego rytuału*, wydanej pt. *Wesele* w 1929 r. we Lwowie. Rękopis ten otrzymał numer 49, choć nie jest to „teka Kolbergowska”.

i melodii tanecznych z różnych regionów, a także inne drobne rękopisy, m.in. przekład na język niemiecki *Wiesława* Kazimierza Brodzińskiego pióra Juliusza Kolberga, ojca Oskara. Te trzy nowe zespoły rękopisów zawierają materiały wyjęte z różnych tek prawdopodobnie w r. 1953. Być może wydzielone zostały w Muzeum Etnograficznym w trakcie pakowania rękopisów Kolberga przed przewiezieniem ich do Warszawy. Takie wrażenie z racji swego formatu i objętości sprawia np. zawartość obecnej teki 51, na którą składają się muzykalia o różnym charakterze (kompozycje Kolberga¹ i dwie redakcje kujawskich melodii tanecznych), ale o takim samym formacie i zewnętrznie podobne. W czasie przekazywania tek Kolberga do Archiwum PTL w 1953 r. zapomniano o tych czterech paczkach; rozpoznane zostały dopiero po dziesięciu latach i wtedy połączono je z podstawowym zespołem rękopisów autora *Ludu*.

Do opisanego wyżej korpusu materiałów w latach następnych dołączone zostały jedynie dwa zespoły rycin, które – choć niewielkie – są cenną dokumentacją etnograficzną i wzbogacają wiedzę o ikonograficznych zbiorach Kolberga. Pierwszy z nich to część dawnej kolekcji Kolberga zakupiona krótko po wojnie przez Muzeum Etnograficzne w Rzeszowie od nieznanego dziś osoby, a jako materiały związane z *Ludem* rozpoznana nieco później². Jest to zbiór 25 akwarel, rysunków i szkiców Wojciecha Gersona potrzebnych autorowi do ilustrowania *Ludu*. Część z nich to akwarele, według których wykonywano w Dreźnie w firmie JHG Rau & Sohn litografie do *Pieśni ludu polskiego, Sandomierskiego, Kujaw, Krakowskiego i Lubelskiego*. Akwarele te odsyłał Kolbergowi z Drezna razem z litografiami gotowymi do wklejenia do drukowanej książki. Wskazane tu tomy wydał Kolberg przed przeniesieniem się z Modlnicy do Krakowa jesienią 1884 r. Również znajdującą się w tym zbiorze akwarelę Gersona przygotowaną do *Mazowsza* (wydanego w 1885 r.) odesłał Kolbergowi z Drezna do Modlnicy jeszcze w lipcu 1884 r. Ponieważ

¹ Wcześniej, w r. 1883. stanowiły być może zawartość jednej z tek *Miscellanea*, określonej tam: „Prywatne (teksta oper itd.)”, taka notatka widnieje przy tytule teki 40 w spisie dołączonym do konceptu ostatniej woli z 7 maja 1883 r. (rkp. Kolberga, sygn. BN PAU i PAN 2183, k. 72), w późniejszym spisie z roku 1886 nie ma już tego podtytułu.

² Zob. K. Ruszel *Rysunki Wojciecha Gersona polskich strojów ludowych w zbiorach Muzeum Okręgowego w Rzeszowie*, „Polska Sztuka Ludowa” R. XXXIII: 1979, nr 3, s. 161–170. Zob. też A. Skrukwa *Ikonoografia w pracach Oskara Kolberga*, w: *Ja daję właśnie materiał...* s. 171–172.

rysunki, szkice i akwarele ze zbioru znajdującego się obecnie w muzeum w Rzeszowie były w posiadaniu Kolberga przed końcem lata 1884 r., sądzić można, że ryciny te są fragmentem materiałów pozostawionych przez niego w Modlnicy u Konopków, gdy przeprowadzał się do Krakowa w październiku 1884 r.

Drugi zespół stanowią ryciny odnalezione stosunkowo niedawno w papierach przekazanych do Archiwum PTL przez krewnego bezpośrednich spadkobierców Józefa Gajka. Gajek, który w latach 1959–1961 był redaktorem *Dzieł* Kolberga, o czym będzie mowa dalej, polecił osobom przepisującym rękopisy w archiwum Towarzystwa we Wrocławiu, aby wyjmowały z tek Kolberga wszystkie znajdujące się w nich rysunki i przekazywały takie karty bezpośrednio jemu. Większość z nich włączono do utworzonej krótko przedtem *Teki rycin* noszącej w archiwum PTL numer 47. Jednak część wyjmowanych z tek rysunków, szkiców i fotografii pozostała w prywatnych papierach Gajka razem z niektórymi dokumentami Towarzystwa. Zostały one zwrócone do Archiwum Naukowego PTL¹ w roku 2013 po ponad pięćdziesięciu latach od czasu ich zabrania ze spuścizny Kolberga. Wśród nich znajdują się 63 rysunki i fotografie z dawnej teki *Chełmskie*, w znacznej części autorstwa Marii Hemplówny, oraz pięć z teki 6. *Pomorze*². Ryciny z Chełmskiego³, odkryte kilka lat po wydaniu suplementu do monografii tego regionu, tj. tomu 82. *Dzieł*, zostały opublikowane w aneksie do tego suplementu w roku 2020. Ryciny wyjęte przez Gajka z teki 6 otrzymał Kolberg prawdopodobnie w czasie badań terenowych prowadzonych przez niego na Pomorzu w roku 1875. Znajduje się wśród nich niewielki szkic nieznanego autora podpisany przez Kolberga „Baba” z notą lokalizacyjną „Grudziądz” również wpisaną przez niego. *Babą* nazywany był ostatni snop zwożony z pola po zakończeniu grabienia zboża, był on znacznie większy od poprzednich i bywał ubierany i przyozdabiany⁴. Rysunek dokumentuje istnienie tego zwyczaju około roku 1875 także w okolicy Grudziądza. Obok

¹ Pochodzące z tek Kolberga ryciny znajdujące się w papierach po J. Gajku zwróconych do Archiwum PTL przez krewnego jego spadkobierców, zidentyfikował w 2013 r. etnolog Filip Wróblewski.

² Ryciny pochodzące z teki 6. *Pomorze* zostały zamieszczone w: *Oskar Kolberg. Człowiek i dzieło cz. II* (DWOK T. 85/II).

³ O autorstwie tych rycin i ich znaczeniu dla całości monografii Chełmskiego zob. wstęp E. Millerowej w: *O. Kolberg Chełmskie. Suplement do tomów 33 i 34. Aneks do T. 82* (DWOK T. 82 aneks), s. V i nast.

⁴ Zob. *Słownik gwar polskich* T. 1, Wrocław 1980, hasło „baba 13”.

rycin jest wśród odzyskanych w 2013 r. fragmentów spuścizny Kolberga także rękopis odpowiedzi na recenzję Biegeleisena¹, wykazujący drobne różnice redakcyjne w stosunku do wersji znanej poprzednio.

Prace nad wydaniem *Dzieł wszystkich Kolberga*

Już bezpośrednio po wyzwoleniu w 1945 r. badacze kultury ludowej różnych specjalności upomnieli się o druk zbiorów Kolberga. Chodziło przy tym nie tylko o dokumentację pozostającą od ponad pięćdziesięciu lat w rękopisach, ale także o reedycję *Ludu i Obrazów etnograficznych*. Zniszczenie i rozgrabienie w czasie wojny wielu bibliotek naukowych, także prywatnych, przymusowe pozostawienie znacznej części zbiorów bibliotecznych i innych na terenach przyłączonych do ZSRR, organizacja nowych ośrodków naukowych na Śląsku, Pomorzu, Warmii i Mazurach, powodowały potrzebę wznowień lub nowych opracowań wielu dzieł literackich i edycji źródłowych. O udostępnienie *Ludu* Kolberga i pełne wydanie zgromadzonych przez niego materiałów zabiegali przede wszystkim etnografowie, folklorysty, etnomuzykolodzy i literaci². A. Chybiński pisał w 1947 r.:

Należy przede wszystkim raz nareszcie postawić jasno i zdecydowanie sprawę wydania rękopiśmiennych tek O. Kolberga, mającą już swą dość osobliwą i niezbyt pochlebną dla Kolbergowskiego „kultu” historię. [...] Nie jest do pomyslenia, aby jakiegokolwiek państwo nie wydało dotychczas zbiorów rękopiśmiennych swego folkloru muzycznego, gdyby ich twórcą był folklorysta wielkości O. Kol-

¹ Recenzja Biegeleisena dotyczyła 22. tomów *Ludu i Obrazów etnograficznych* wydanych przed rokiem 1886, opublikowana była w „Bibliotece Warszawskiej” w r. 1886, T. 4, s. 431–441. Zob. E. Millerowa *Krakowskie lata Oskara Kolberga*, w: *Oskar Kolberg. Człowiek i dzieło cz. I* (DWOK T. 85/I), s. 448–452. Tekst odpowiedzi Kolberga, niedrukowanej w XIX w., w redakcji zachowany w BN PAU i PAN (sygn. 2183, k. 12–18) opublikowano w tomie: O. Kolberg *Studia, rozprawy i artykuły* (DWOK T. 63), s. 391–411.

² Trudności w dotarciu do Kolbergowskiego *Ludu* odnotował także znany bibliofil, Julian Tuwim:

„Na co mam przysiąc, Piękna, że z żalu umieram?
Że mi się na Twój widok serce w pieśń rozdzwania?
Na komplety Kolberga, »Wisły«, Estreichera!
Na dziadowskich kantyczek groszowe wydania!”

(J. Tuwim *Zakochany bibliofil. Ballada tragiczna*, w: tegoż *Dzieła* T. 3, oprac. J. Stradecki, Warszawa 1958, s. 314.)

berga. Paradoksalny jest fakt, że istnieje wydany kilkutomowy zbiór muzyki ludowej Pokucia, a więc ostatecznie nie rdzennie polskiej ziemi, opracowany przez Kolberga, a równocześnie jego zbiory z niektórych ziem polskich czekają dziesiątki lat na wydanie, co tak utrudnia lub wręcz uniemożliwia pracę naukową nad całością polskiej muzyki ludowej¹.

Starania o druk zgromadzonych przez Kolberga źródeł długo nie przynosiły rezultatów. Z początku zresztą nie było jednomyślności co do kształtu przyszłej edycji. W roku 1949 J. Gajek, charakteryzując w czasie walnego zgromadzenia zadania Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, mówił:

Od kilku zresztą lat powtarza się w różnych środowiskach etnograficznych myśl reedycji dzieł Kolberga. Reedycja w dosłownym znaczeniu nie wydaje mi się słuszna – należałoby raczej pomyśleć w pierw o przeprowadzeniu zdjęcia etnograficznego na całym obszarze Polski, a następnie, uwzględniając dzieło Kolberga i późniejszy dorobek etnografii polskiej – o opracowaniu poszczególnych monografii².

Byłoby to wydawnictwo o charakterze podobnym do Nowego Adalberga lub *Nowego Korbuta*³, w których pierwotna autorska formuła jest znacznie poszerzona i wypełniana w większości nowym materiałem lub notami bibliograficznymi nowych opracowań. O ile postępowanie takie było uzasadnione w wypadku zbioru przysłów pochodzących z różnych publikacji i rękopisów czy bibliografii historyczno-literackiej, to nie mogło dotyczyć dziewiętnastowiecznych źródeł dla folklorystyki, etnomuzykologii i etnografii. Proponowanej wówczas postaci przysłów *Dzieł* Kolberga sprzeciwiło

¹ A. Chybiński *O potrzebach polskiej etnografii muzycznej*, w: tegoż *O polskiej muzyce ludowej. Wybór prac etnograficznych*, przygotował do druku L. Bielawski, Kraków 1961, s. 82–83; pierwodruk: „Polska Sztuka Ludowa” 1947, nr 1–2, oraz 1948 nr 1. Chybiński pisał tamże [s. 84]: „Komplet Ludu Kolberga należy już obecnie niemal do »białych kruków«”.

² J. Gajek *Zadania Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w okresie najbliższego 6-cio lecia*. (Przemówienie wygłoszone na XXIV Walnym Zgromadzeniu PTL w Toruniu w 1949 r.) „Lud” T. XXXIX za lata 1948-1951, s. 607.

³ Nowym Adalbergiem nazywane jest czterotomowa *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich* opracowana przez zespół redakcyjny pod kierunkiem J. Krzyżanowskiego, T. 1–4, Warszawa 1969-1978; *Nowy Korbut* to dziewiętnastotomowa obecnie *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”* wydawana od 1963 r. przez Instytut Badań Literackich PAN; Nowym Kolbergiem nazywana jest seria *Polska Pieśń i Muzyka Ludowa. Źródła i Materiały*, wydawana przez Instytut Sztuki PAN, ukazały się już tomy poświęcone Kujawom, Kaszubom, Warmii i Mazurom, Lubelskiemu oraz Podlasiu.

się wielu obecnych na tym spotkaniu etnografów i folklorystów. Głosy podobne do przytoczonego postulat J. Gajka, pojawiały się prawdopodobnie wcześniej, dlatego A. Chybiński już w 1947 r. pisał:

Niekiedy można się również spotkać z inną jeszcze sugestią: aby „nowe wydanie” dzieła Kolberga „uzupełnić” nowymi materiałami zebranymi już po Kolbergu w nowszych, a nawet najnowszych czasach, a równocześnie „usunąć” z dzieła Kolberga te jego „teoretyczne” wywody, które nie wytrzymują krytyki w świetle wyników nowoczesnej etnografii muzycznej wraz z całą jej problematyką. Jednakże system i metody Kolbergowskie są tak jednolite, a materiały jego tak dalece „historyczne”, że „klasyckość” publikacji Kolberga wymaga zachowania pierwotnej postaci. [...] *Magnum opus* O. Kolberga może mieścić w sobie tylko to, co zebrał sam Kolberg. Nie jest to wymaganie wynikające z pietyzmu wobec jego pracy. Jeśli już chodzi o „teoretyczne” wywody Kolberga w zakresie etnografii, względnie nawet etnologii muzycznej, to i one pozostać musiałyby w pierwotnej postaci, jako ważny bardzo rozdział w historii polskich badań w tych zakresach. Są one integralną częścią Kolbergowskiego dzieła. Bezcelowe z naukowego punktu widzenia byłoby jakiegokolwiek „uzupełnianie”, „ulepszanie” monumentalnej publikacji Oskara Kolberga, ponieważ w pracy naukowej nie można by żadną miarą pominąć pierwotnej jej postaci¹.

Projekt fotooffsetowego wydania tomów Kolberga drukowanych w XIX w. został przegłosowany jednomyślnie na walnym zgromadzeniu PTL w 1953 r. Ważnym wydarzeniem dla dalszych starań o edycję spuścizny Kolberga stała się sesja naukowa poświęcona dorobkowi etnografa, zorganizowana przez Zarząd Główny Towarzystwa w 1954 r. w Jeleniej Górze. Jej pokłosiem była uchwała o wydaniu przez Towarzystwo *Dzieł wszystkich* Oskara Kolberga (przewidywano wówczas, że *Dzieła wszystkie* obejmą czterdzieści cztery tomy) oraz tom „Ludu”, rocznika PTL, zawierający wygłoszone podczas sesji referaty². Opublikowane tam artykuły były w tym okresie najpełniejszą prezentacją stanu wiedzy o badaniach i dorobku Kolberga na podstawie dostępnych wówczas jego publikacji, głównie *Ludu* i *Obrazów etnograficznych*.

Wysiłki naukowców działających w Towarzystwie na rzecz pełnej edycji Kolbergowskich materiałów odniosły sukces dopiero w okresie przygotowań do obchodów 1000-lecia państwa polskiego. W kwietniu 1959 r.

¹ A. Chybiński *O potrzebach polskiej etnografii muzycznej...*, s. 84–85.

² Jest to tom 42 „Ludu” wydany w roku 1956.

Towarzystwo wystąpiło z wnioskiem o włączenie dzieł Kolberga do programu obchodów Millenium jako wydawnictwa pomnikowego. Wniosek ten poparła Polska Akademia Nauk oraz sejmowa Komisja Nauki i Oświaty¹, a następnie zatwierdziła Rada Ministrów, przyznając kwotę 8 milionów złotych na opracowanie i druk dzieł w latach 1959–1966. Rada Państwa uchwałą² z dnia 13 lipca 1960 r. uznała wydanie *Dzieł wszystkich* Oskara Kolberga za jeden z pomników tysiąclecia i zatwierdziła finansowanie ich edycji ze środków przeznaczonych na uczczenie tej rocznicy³. Do koordynowania prac edytorskich Towarzystwo powołało Komitet Kolbergowski pełniący rolę rady naukowej z przewodniczącym Julianem Krzyżanowskim na czele, a przy Zarządzie Głównym we Wrocławiu powstała Pracownia Kolbergowska zajmująca się pracami przygotowawczymi. Już od września 1959 r. wykonywano w Pracowni Kolbergowskiej odręczne odpisy materiałów znajdujących się w spuściźnie rękopiśmiennej Kolberga oraz sporządzano kartkowy indeks incipitów tekstów pieśni opublikowanych w *Ludzie* i w *Obrazach etnograficznych*. Redaktorem naczelnym *Dzieł* został Józef Gajek, prezes Towarzystwa w latach 1953–1956, a następnie jego sekretarz generalny do roku 1961. Świadkowie starań Gajka o edycję *Dzieł* Kolberga

¹ Sejmowa Komisja Nauki i Oświaty zwróciła się 21 X 1959 r. do Prezesa Rady Ministrów o polecenie umieszczenia i wyodrębnienia w budżecie PAN odpowiedniej kwoty na koszt druku tomów *Dzieł* Kolberga na rok 1960 oraz o „polecenie, by Ministerstwo Kultury i Sztuki zarezerwowało niezbędną **moc produkcyjną drukarni** (na około 200 arkuszy) i **odpowiednie zaopatrzenie w papier**” (odpis tego pisma w aktach PTL, podkreślenia autorki)

² Na uchwałę tę (nr 45/60) powoływali się wszyscy zainteresowani podjęciem i kontynuowaniem edycji dzieł Kolberga, nie udało się jednak odszukać jej w oficjalnych wydawnictwach sejmowych i rządowych. W aktach ZG PTL jest jej odpis, którego zgodność z oryginałem potwierdzona jest podpisem Pauliny Segalewicz, wicedyrektorki Biura Prawnego Kancelarii Rady Państwa i pieczęcią Komitetu Obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego.

³ Organizatorzy obchodów tysiąclecia uzależnili wyrażenie zgody na finansowanie druku *Dzieł wszystkich* Kolberga ze swoich funduszy od zebrania zgłoszeń 1200 subskrybentów. Ten warunek udało się spełnić szybko, ponieważ inspektoraty szkolne poleciły podjęcie subskrypcji szkołom, a Zjednoczone Stronnictwo Ludowe przez swoje lokalne struktury nakazało subskrypcję Gminnym Spółdzielniom Samopomoc Chłopska. Wpłata na rzecz subskrypcji była w finansowej działalności tych spółdzielni kwotą niewiele znaczącą, a otrzymywane później książki przekazywały one lokalnym lub szkolnym bibliotekom. Gminne Spółdzielnie stanowiły około 10% subskrybentów, a większość to były szkoły, biblioteki (m.in. powiatowe), instytucje naukowe i odbiorcy prywatni. Na początku subskrybentów było 1642, ale stopniowo ich liczba z wielu różnych przyczyn malała. Zob. też D. Pawlak *Odbiorcy dzieł Oskara Kolberga*, w: *Z zagadnień twórczości ludowej. Studia folklorystyczne*, pod red. R. Górskiego i J. Krzyżanowskiego, Wrocław 1972, s. 307–320.

podkreślają jego energię i wieloletni wysiłek włożony w uzyskanie zgody i środków finansowych na realizację tego zadania.

Komitet Kolbergowski przewidywał wtedy reedycję fotooffsetową tomów *Ludu i Obrazów etnograficznych* wydanych w XIX w., edycję nowych monografii etnograficzno-folklorystycznych na podstawie zachowanych rękopisów oraz wydanie drukiem korespondencji Kolberga, jego kompozycji, pism muzycznych i biografii. Niezależnie od ilości przyznanych pieniędzy wydanie *Dzieł wszystkich* Kolberga w przewidzianym okresie, tj. do końca 1966 r., było niemożliwe. Dlatego władze Wydziału Nauk Społecznych PAN, któremu podlegało Towarzystwo Ludoznawcze, początkowo nie zgadzały się na podjęcie przez nie tak wielkich zobowiązań, przewidując słusznie, że po zakończeniu obchodów tysiąclecia zostaną obciążone dalszym finansowaniem prac nad tym wydawnictwem.

Nieco wcześniej, przed ogłoszeniem uchwały Rady Państwa, mając już zapewnienie dotacji z funduszu obchodów tysiąclecia, zarząd Towarzystwa rozpoczął wielokierunkowe działania przygotowujące edycję *Dzieł* Kolberga. Pierwszoplanowe było zgromadzenie informacji o wszystkich istniejących rękopisach Kolberga i innych materiałach z nim związanych. Archiwum PTL posiadało jako depozyt już od roku 1953 większość tzw. tek Kolberga., tj. jego zachowanych rękopisów. Wypożyczono też wtedy pozostałe teki regionalne oraz korespondencję i papiery osobiste przechowywane w Bibliotece PAN w Krakowie. W poszukiwaniu rękopisów Kolberga zwrócono się do innych bibliotek naukowych, ponadto we wszystkich czasopismach poświęconych życiu umysłowemu, kulturze i literaturze zamieszczono apel do szerszej publiczności o informacje na ten temat. Działania te przyniosły tylko ograniczoną ilość liczących się odkryć. Napłynęły wiadomości o pewnej liczbie oryginałów listów Kolberga, jego kompozycjach i brulionach artykułów drukowanych w XIX w. Do większych objętościowo zespołów materiałów znajdujących się poza Archiwum PTL i Biblioteką PAN, o których uzyskano wtedy informacje, należy rękopis *Przemyskiego*, monografii, którą przygotowywał Kolberg w ostatnich miesiącach życia i dokończył Izidor Kopernicki. Jest on przechowywany w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego jako depozyt Warszawskiego Towarzystwa Naukowego. Ponadto potwierdzono istnienie rękopisów wielu kompozycji Kolberga w bibliotece Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego. Zaznaczyć jednak trzeba, że w okresie tych poszukiwań jeszcze nie wszystkie zasoby bibliotek, muzeów i archiwów były zinwentaryzowane i niektóre

cenne materiały Kolbergowskie, takie jak np. wspomniany już tu zespół rycin znajdujący się w Muzeum Etnograficznym w Rzeszowie czy rękopis *Kopernickiego charakterystyka tek Kolbergowskich* w zbiorach Muzeum Etnograficznego w Krakowie odnajdywano lub rozpoznawano także znacznie później.

Po podjęciu decyzji o fotooffsetowym wydaniu *Ludu* najpilniejszym zadaniem było wyszukanie i zakupienie wydanych w XIX w. egzemplarzy w nienagannym stanie i z wszystkimi ilustracjami, niezbędnych do wykonania klisz, podstawy druku fotooffsetowego¹. Nie było to łatwe, zwłaszcza jeżeli chodzi o ryciny. Tomy *Ludu* pojawiały się wprawdzie w handlu antykwarycznym, ale najczęściej pozbawiono je litografii, które bywały wyrywane z książek i po oprawieniu sprzedawane jako dekoracyjne obrazki. Barwne litografie zamieszczane w wielu tomach *Ludu*, wykonywane najczęściej według akwarel Gersona, Kolberg zamawiał w renomowanej firmie w Dreźnie; nie tylko stanowiły one znakomitą dokumentacją etnograficzną, ale miały także dużą wartość artystyczną. Natomiast egzemplarze tomów ilustrowanych czarno-białymi drzeworytami miawały ryciny ręcznie kolorowane, jeżeli były przeznaczone przez Kolberga dla prenumeratorów lub odbiorców płacących wyższą cenę. Odnalezienie nielicznych egzemplarzy z barwnymi ilustracjami wymagało kwerend w wielu zbiorach, także prywatnych, i nie do końca się powiodło².

Plan wydawniczy *Dzieł wszystkich* Kolberga przyjęty przez Komitet Kolbergowski w roku 1959 obejmował początkowo 59 tomów. *Lud* liczył 23 tomy, *Obrazy etnograficzne* 9 tomów, poza tymi seriami wydał Kolberg pierwszą część *Chełmskiego*, a Kopernicki drugą część tej monografii i *Przemyskie*. Stanowiło to 35 tomów przeznaczonych do wydania fotooffsetowego. Pierwotnie chciano do nich dołączyć także *Śląsk* i *Tarnów-Rzeszów* opracowane przez S. Udzielę, fragmenty materiałów z Huculszczyzny wydane przez S. Zdziarskiego i *Wołyń* J. Tretiaka, ale ostatecznie w tej części *Dzieł* pozostał tylko *Wołyń* jako tom 36. Pozostałe 23 tomy były przeznaczone na nowe monografie, pisma muzyczne, studia i rozprawy,

¹ Fotooffsetowa część *Dzieł wszystkich*, tj. reedycja *Ludu* i *Obrazów etnograficznych*, drukowana była za pośrednictwem Polskiego Wydawnictwa Muzycznego w Krakowie i Ludowej Spółdzielni Wydawniczej w Warszawie. Niezbędny retusz wszystkich tomów wykonywany był w odpowiedniej pracowni Polskiego Wydawnictwa Muzycznego.

² Nie odnaleziono wtedy egzemplarza tomu *W. Ks. Poznańskie cz. II* (DWOK T. 10) z ryciną, choć na karcie tytułowej pierwodruku Kolberg dał notę: „Z ryciną wedle rysunku B. Hoffa”.

kompozycje, korespondencję oraz biografię Kolberga. Według sporządzonych wtedy planów każdy tom wydawany fotooffsetowo miał być opatrzony wstępami etnografa, muzykologa, folklorysty i dialektologa, komentarzami dotyczącymi tekstów i melodii, bibliografią, indeksami oraz nowym materiałem ikonograficznym pochodzącym spoza spuścizny Kolberga¹. W tomach tych miały też być opublikowane znajdujące się w rękopisach niewydane dotąd materiały odnoszące się do regionu przedstawionego w XIX-wiecznej monografii, czyli suplementy.

Osobnym problemem było utworzenie listy ineditów, tj. nowych tomów publikowanych na podstawie rękopisów. Wiadomo było od początku, że posłużenie się wykazem tytułów proponowanych przez Kolberga w roku 1869 w liście² do Augusta Bielowskiego, wówczas dyrektora Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie, dziewięćdziesiąt lat później jest niemożliwe. Nie wszystkie regiony udało się Kolbergowi przebadać; nie starczyłoby na przykład jego materiałów na planowane dwa osobne tomy poświęcone Podolu, czy na cztery tomy Śląska pruskiego i Śląska *austriackiego*. W niektórych wypadkach wyznaczone przez Kolberga regiony w mniejszym lub większym stopniu pokrywały się (np. *Polesie pińskie i wołyńskie* oraz *Wołyń zachodni*). Największą pomocą w ustaleniu tytułów ineditów byłoby na tym etapie dokładne rozpoznanie regionalnej przynależności wszystkich tekstów i melodii oraz notatek zawartych w tekach z rękopisami i porównanie ich z tomami *Ludu*. Przyniosłoby to podstawowe informacje służące do ustalenia zasobu źródeł niepublikowanych przez Kolberga. Niestety w trybie działań przyjętym w latach 1959-1961 nie było przewidziane równoległe analizowanie całości spuścizny rękopiśmiennej i drukowanej Kolberga, co okazać się miało wkrótce zasadniczym błędem, a wynikało m.in. z niezajomości warsztatu autora *Ludu* jako badacza terenowego i wydawcy, a także ze zbyt krótkiej perspektywy czasowej przewidzianej na wydanie całości *Dzieł wszystkich*.

Duże problemy stwarzały nowej edycji także warunki stawiane wówczas planom wydawniczym, ograniczające ostatecznie na początku roku 1961 *Dzieła wszystkie* Kolberga do sześćdziesięciu sześciu tomów. Aby

¹ Przewidywano zamieszczenie fotografii i rysunków wykonanych współcześnie, ale prezentujących obiekty pochodzące z czasów badań Kolberga oraz reprodukcje obrazów i rycin malarzy XIX-wiecznych przedstawiających polską wieś i życie chłopów.

² Brulion listu do A. Bielowskiego z 15 III 1869, *Korespondencja...* cz. I (DWOK T. 64), s. 301-305.

wydać wtedy książkę naukową, należało mieć nie tylko zgodę cenzury i na jej treść, i na wysokość planowanego nakładu, ale także przydział papieru¹ zależny od decyzji odpowiedniej jednostki w Ministerstwie Kultury i umowę z koncesjonowanym wydawnictwem, które miało dostęp do również koncesjonowanych drukarni. Polskie Towarzystwo Ludoznawcze nawiązało współpracę z dwoma wydawnictwami: Polskim Wydawnictwem Muzycznym w Krakowie i Ludową Spółdzielnią Wydawniczą w Warszawie. Wydawnictwo krakowskie było oczywistym wyborem ze względu na konieczność składania w ineditach dużej ilości nut, ponadto już wcześniej jego dyrekcja planowała reedycję *Ludu* Kolberga, a w roku 1957 zgłosiła chęć współpracy tym zakresie z Towarzystwem Ludoznawczym. Mieczysław Tomaszewski, redaktor naczelny PWM od r. 1954, później dyrektor tego wydawnictwa, wiedział, jak ważny dla dalszego rozwoju badań etnomuzykologicznych jest dostęp do źródeł zgromadzonych przez Kolberga. Udział Ludowej Spółdzielni Wydawniczej w druku tej serii, zawierającej dokumentację XIX-wiecznej kultury ludowej, wiązał się po części z rolą Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego (do którego należała wówczas LSW) w uzyskaniu zgody władz na druk *Dzieł wszystkich*.

W połowie roku 1961 w druku był tom pierwszy *Dzieł* Kolberga: fotooffsetowa reedycja *Pieśni ludu polskiego z 1857 r.*, kilka tomów następnich przekazanych było do retuszowania² w PWM w Krakowie, ale nie przygotowano do nich jeszcze planowanych uzupełnień z rękopisów ani komentarzy, indeksów itp., a nawet nie ustalono autorów większości tych opracowań. Natomiast spośród przewidzianych ineditów jako możliwe w najbliższych latach rysowało się jedynie wydanie korespondencji i *Mazur pruskich*. Korespondencja była wtedy jedynym zespołem materiałów formalnie łatwych do wydzielenia z całości spuścizny Kolberga, wiadomo też było, że nad jej przygotowaniem do druku pracuje od dawna M. Turczynowiczowa. Tom *Mazury pruskie* istniał w postaci opracowanego przez Kolberga rękopisu, który – jak się wtedy wydawało – zawiera całość zbiorów Kolberga z tego regionu. Niewłaściwe planowanie i ogromne opóźnienie prac nad *Dziełami* Kolberga były między innymi przyczyną, dla której na walnym zjeździe Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego we wrześniu

¹ Zob. przypis 1 na s. 61.

² Przed sporządzeniem klisz do druku fotooffsetowego retuszowano egzemplarz tomu: poprawiano niewyraźne czy odurócone czcionki oraz błędy wskazane przez Kolberga w erracie, o ile wprowadzenie erraty możliwe było w obrębie jednego wiersza lub jednego taktu w nutach.

1961 r. przyjęto rezygnację Józefa Gajka ze wszystkich pełnionych wówczas przez niego funkcji. Redaktorem *Dzieł wszystkich* został wtedy Józef Burszta, a redakcję przeniesiono z Wrocławia do Poznania¹. Formalnie stało się to w październiku 1961 r., ale praktycznie przekazanie nowemu redaktorowi uprawnień i dokumentacji trwało rok.

Józef Burszta, po wstępnym zapoznaniu się ze stanem prac wydawniczych i będącym wówczas w drukarni pierwszym tomem *Dzieł wszystkich* Kolberga postanowił zmienić część przyjętych zasad. Konieczne dla każdej monografii regionalnej charakterystyki zebranych przez Kolberga źródeł, materiały uzupełniające (suplementy) pochodzące z rękopisów, komentarze źródłowe do tekstów i melodii zamieszczonych w danej monografii, zestawienia bibliograficzne, a także indeksy, nowy redaktor postanowił publikować w zeszytach odrębnych dla każdego regionu. Zeszyty te razem złożyłyby się na tomy 37-38, następujące bezpośrednio po części reedycyjnej *Dzieł*. Przyczyn tej decyzji było kilka, m.in. stan prac nad planowanymi opracowaniami, które w większości nie były jeszcze w ogóle podjęte przez autorów², a przede wszystkim bardzo ograniczona wówczas orientacja w zawartości zachowanych rękopisów Kolberga. Do *Pieśni ludu polskiego*, pierwszego tomu *Dzieł*, który był antologią polskich ballad ludowych i tańców, nie przewidywano suplementów, były one jednak konieczne dla innych wznawianych tomów zawierających materiały regionalne, a opracowanie ich bez pełnego rozpoznania spuścizny rękopiśmiennej Kolberga było niemożliwe. Również niemożliwe było przygotowanie komentarzy źródłowych do melodii i tekstów wydanych przez autora *Ludu* w XIX w. bez wskazania i scharakteryzowania ich zapisów zachowanych w spuściznie rękopiśmiennej. Przedwczesne byłoby nawet zestawienie literatury wykorzystanej przez Kolberga w danej monografii bez wyłonienia wszystkich odnoszących się do niej materiałów zawartych w tekach. Pewne znaczenie miało także znaczne opóźnienie w przekazywaniu obiecanych tomów subskrybentom³.

¹Zob. *Sprawozdanie z XXXVI Walnego Zgromadzenia Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Białymstoku w dniach 15. i 16. IX 1961 r.*, „Lud” T. XLVII za rok 1961, s. 628.

²Jedynie wstępy do *Pieśni ludu polskiego* (T. 1 DWOK) były już przygotowane przez autorów, ale do tomów następnych nie było jeszcze podobnych opracowań.

³Przedpłaty subskrybentów osiągnęły wtedy ponad milion złotych, zawarta z nimi umowa przewidywała przekazanie im w roku 1961 sześciu tomów, a całości dzieł Kolberga do roku 1966.

Koncepcja ta, tj. oddzielenie komentarzy, suplementów i innych uzupełnień od fotooffsetowo drukowanych tomów, została w listopadzie 1961 r. zaakceptowana przez Komitet Redakcyjny działający pod kierunkiem Juliana Krzyżanowskiego i przez Wydział Nauk Społecznych PAN, sprawujący opiekę naukową nad edycją *Dzieł wszystkich* Kolberga. Druk 36 tomów techniką fotooffsetową, więc nie wymagający prac autorskich i redakcyjnych, udostępniał etnografom, folklorystom, muzykologom i regionalistom dużą część potrzebnych im źródeł, a wydawcy dawał nieco czasu potrzebnego na opracowanie do druku tomów opartych na zachowanych rękopisach. Ponadto pozwalało to stosunkowo szybko spełnić choć w części zobowiązania wobec subskrybentów, którym Towarzystwo w roku 1960, ogłaszając przedpłaty, obiecało dostarczenie całości *Dzieł* Kolberga w ciągu pięciu lat.

Do najpilniejszych zadań nowego redaktora należało skompletowanie zespołu stałych pracowników redakcji, zorganizowanie warsztatu edytorskiego, zweryfikowanie dotychczasowego planu tytułowego i szybkie podjęcie prac nad tomami edycyjnymi *Dzieł* Kolberga, tj. nad tomami opracowywanymi na podstawie rękopisów¹. W ciągu dwu początkowych lat w redakcji zatrudnione zostały, poza sekretarzem redakcji, trzy redaktorki, z których dwie były polonistkami, a tylko jedna muzykolożką. Przez kilkanaście lat następnych nie udało się powiększyć tego zespołu z powodu narzucanych przez władze ograniczeń w tworzeniu nowych etatów i braku pieniędzy na zatrudnienie nowych osób. Powracające co jakiś czas rządowe nakazy tzw. „kompresji etatów”, a przede wszystkim stałe ograniczanie funduszy na wydanie *Dzieł* Kolberga uniemożliwiały zaangażowanie kolejnych pracowników, a ze względu na specyfikę Kolbergowskich źródeł, w których tak wiele miejsca zajmuje muzyka, konieczne było od początku przede wszystkim zatrudnienie jeszcze co najmniej jednego muzykologa, a także poszerzenie zespołu o innych specjalistów.

¹ Zob. J. Burszta „*Dzieła wszystkie*” Oskara Kolberga. *Historia i zasady wydania*, „Literatura Ludowa” R. VIII: 1964, nr 4–6, s. 34–47; J. Burszta i M. Tarko *Wydanie „Dzieł wszystkich” Oskara Kolberga*, „Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału I PAN” 1964, z. 4, s. 45–56; J. Burszta *Spuścizna rękopiśmienna Oskara Kolberga i jej opracowanie*, w: O. Kolberg *Pomorze* (DWOK T. 39), s. V–XIX; tegoż *Oskara Kolberga opus magnum*, „Nowe Książki” 1980, nr 12, s. 1–6. Zob. też A. Skrukwa *Dzieje edycji „Dzieł wszystkich” O. Kolberga*, „Twórczość Ludowa” R. V: 1990, nr 4/17, s. 17–21, oraz teźże *Profesor Józef Burszta – redaktor „Dzieł wszystkich” Oskara Kolberga*, w: *Od etnografii wsi do antropologii współczesności*, pod red. W. Dohnała, Poznań 2014, s. 303–314.

Redakcja *Dzieł wszystkich* Kolberga w Poznaniu dopiero we wrześniu 1962 r. otrzymała uprawnienia zapewniające jej w ramach Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego konieczny zakres samodzielności. Wówczas przekazano też do Poznania rękopisy z Pracowni Kolbergowskiej we Wrocławiu. Upłynęły wtedy już ponad dwa lata z sześciu przewidzianych przez uchwałę z 1960 r., a ten ogromny zespół rękopisów – jak się wówczas okazało – nadal pozostawał praktycznie nierozpoznany. Dlatego bez względu na czasochłonność tego zadania konieczne było wykonanie szczegółowej i dokładnej inwentaryzacji całości Kolbergowskiego archiwum. Przed podjęciem jakichkolwiek prac edytorskich trzeba było ustalić, które zapisy opublikowane już były w XIX w. przez autora *Ludu*, a które należy wydać obecnie, oraz jakich regionów dotyczą materiały dotąd nie drukowane. Ponadto ze względu na charakter spuścizny rękopiśmiennej Kolberga wyjaśnienia wymagały nie tylko relacje między zachowanymi rękopisami a drukowanymi tomami *Ludu* i *Obrazów etnograficznych*, ale także wzajemne zależności między tekstami i melodiami znajdującymi się w rękopisach (zapisy ze słuchu, tzw. terenowe, oraz ich kopie, tj. czystopisy zredagowane do różnych publikacji), do czego trzeba będzie tu jeszcze wrócić. Wyłonienie materiałów do tomów o profilu rzeczowym, takich jak *Pisma muzyczne*, *Kompozycje* oraz *Studia*, *rozprawy i artykuły*, wymagało, poza rozpoznaniem rękopisów, także kwerend¹ w prasie i innych publikacjach XIX-wiecznych oraz w zbiorach bibliotek i archiwów, ponieważ bibliografie etnograficzne, muzyczne i historyczno-literackie zawierały noty tylko części drukowanych prac i utworów Kolberga.

Ministerstwo Kultury przed przekazaniem następnych rat dotacji wymagało podania planu tytułowego *Dzieł wszystkich*, dlatego zanim można było podjąć rzeczywistą inwentaryzację, konieczne było szybkie, ale z konieczności dosyć ogólne rozpoznanie rękopiśmiennej i drukowanej spuścizny Kolberga. W połowie roku 1964 zapoznanie się z rękopisami,

¹ Kwerendy niezbędne do ustalenia wykazu publikacji Kolberga przeznaczonych do *Pism muzycznych* (DWOK T. 61-62), m.in. w całości *Encyklopedii powszechnej* S. Orgelbranda i „Ruchu Muzycznego”, wykonał wydawca tych tomów, Mieczysław Tomaszewski. Poszukiwania kompozycji Kolberga w zbiorach różnych instytucji w Polsce i poza krajem przeprowadziła Danuta Idaszak, która także przygotowała je do druku (DWOK T. 68 i 69). Kwerendy w XIX wiecznej prasie polskiej i innych wydawnictwach w poszukiwaniu tekstów Kolberga zamieszczonych później w tomie *Studia, rozprawy i artykuły* (DWOK T. 63) przeprowadziły Elżbieta Millerowa i Agata Skrukwa.

trzeba podkreślić że jeszcze bardzo ogólne, pozwoliło ustalić ten plan *Dzieł wszystkich* Kolberga na 70 tomów¹. Na poszerzenie liczby tomów z przewidzianych poprzednio 66 oraz na nowe tytuły i inne zmiany planów wyraził zgodę Komitet Redakcyjny oraz władze PAN.

Już to wstępne zapoznanie się z rękopisami Kolberga w latach 1963 i 1964 wskazało, że spośród materiałów dotąd niepublikowanych najłatwiejsze do wyodrębnienia są zapisy dotyczące Pomorza i Mazur. Decyzja o przygotowaniu do druku monografii tych regionów przed wykonaniem inwentaryzacji całości rękopisów była trudna i nieco ryzykowna, ale jak się później okazało niezbędna, ponieważ po zakończeniu obchodów Milenium dalsze finansowanie edycji *Dzieł wszystkich* Kolberga i przydział papieru na druk były bardzo niepewne. Przez cały czas trwania „realnego socjalizmu” papier drukarski był towarem deficytowym. Już w roku 1964, gdy dobiegało końca wydawanie części fotooffsetowej *Dzieł*, delegacja Komitetu Redakcyjnego starająca się w Ministerstwie Kultury o przydział papieru na tomy następne, usłyszała od ówczesnej dyrektorki departamentu książki: „Przecież macie już swojego Kolberga, czego więcej chcecie”. Dlatego Burszta, redaktor *Dzieł wszystkich*, postanowił możliwie szybko, jeszcze przed zakończeniem finansowania obchodów Milenium, wydać dwie monografie: *Pomorze* i *Mazury pruskie* (tomy 39 i 40) jako początek serii ineditów oraz w tym samym czasie oddać do druku *Korespondencję Oskara Kolberga* (tomy 64–66). Uważał, że nieodzowne jest stworzenie faktów dokonanych w postaci druku tych tomów, aby wypełnienie luki między nimi było niepodważalną koniecznością. Dodać tu trzeba, że do monografii Pomorza i Mazur w latach następnych nie odkryto w zbiorach Kolberga materiałów innych poza pierwotnie wskazanymi², nie odnaleziono także nowych tekstów do *Korespondencji*³. Natomiast przygotowanie do druku listów pisanych przez Kolberga i przez niego otrzymanych przed zinwentaryzowaniem i dokładnym poznaniem całości jego spuścizny rękopiśmiennej,

¹ Plan wydawniczy z 1964 przedstawiony jest m.in. w artykule J. Burszty i M. Tarki *Wydanie „Dzieł wszystkich” Oskara Kolberga...*, s. 52-53. Wykaz wydanych tomów *Dzieł wszystkich* znajduje się w *Bibliografii prac Oskara Kolberga w: Oskar Kolberg. Człowiek i dzieło* cz. III (DWOK T. 85/III).

² Jedynie w roku 2013 wśród kilkudziesięciu rycin wyjętych z tek Kolberga w okresie, gdy redaktorem *Dzieł* był Gajek, tj. przed rokiem 1962, odnaleziono pięć rysunków otrzymanych przez Kolberga w czasie badań na Pomorzu w 1875 r., zob. s. 57.

³ *Korespondencja Oskara Kolberga* została wydana jako tomy 64-66 *Dzieł wszystkich* w latach 1965-1969.

choć przyniosło poprawnie wydane teksty, uniemożliwiło opracowanie zadowalającego komentarza do tej korespondencji¹.

W trakcie redagowania *Pomorza* i *Mazur pruskich* zostały ustalone i spisane w odpowiednich instrukcjach ogólne zasady opracowania nowych monografii². Po analizach treści tomów wydanych przez Kolberga przyjęty został ramowy porządek rzeczowy dla nowych monografii regionalnych, wzorowany na stosowanym przez autora *Ludu*. Powstały też specjalistyczne instrukcje dotyczące m.in. zasad odczytywania melodii w zapisach terenowych, systematyki pieśni, porządkowania w druku melodii tańców³, zakresu modernizacji pisowni oraz transkrypcji tekstów gwarowych⁴. Instrukcje dotyczące języka musiały uwzględnić jego znaczne zróżnicowanie ponieważ w spuściźnie Kolberga, poza polszczyzną potoczną, np. w spisanych przez niego relacjach o obrzędach czy w opisach strojów, znajdujemy zapisy literatury ludowej z różnych regionów, przede wszystkim Polski i Ukrainy, tj. język artystyczny folkloru polskiego i ukraińskiego, przykłady potocznej mowy ludowych informatorów polskich i ukraińskich oraz polski język literacki z różnych epok, np. w przytaczanych fragmentach dawnych dzieł, m.in. kronik, utworów Jana Kochanowskiego, Wespazjana Kochowskiego, Jędrzeja Kitowicza, renesansowych zielników, fragmentów literatury sowizdrzalskiej czy prac XVIII i XIX-wiecznych historyków i historyków literatury. Dla notowanych przez Kolberga (lub jego współpracowników) informacji pochodzących z wywiadów i obserwacji, m.in. opisów z zakresu kultury materialnej, notatek na temat przebiegu obrzędów, wierzeń, praktyk leczniczych itp. w zakresie modernizacji języka i interpunkcji przyjęto zasady edytorskie stosowane przy wydawaniu XIX-wiecznych źródeł literackich i historycznych. Osobne instrukcje dotyczyły zapisów tekstów folkloru, aby

¹ M.in. nie można było wskazać miejsca druku materiałów etnograficznych dołączonych przez autora listu, ponieważ odpowiednie tomy nie były jeszcze opracowane, nie zawsze też można było powiązać treść listu z notatkami zawartymi w innych rękopisach.

² Zasady opracowania nowych tomów przedstawił ogólnie J. Burszta m.in. we wstępie do tomu *Pomorze* (DWOK T. 39), s. V-XIX. On też był autorem instrukcji ramowej i niektórych szczegółowych.

³ Instrukcje związane z przygotowaniem do druku zapisów nutowych Kolberga i ich porządkowaniem w nowych tomach przygotowali Marian Sobieski i Danuta Pawlakowa.

⁴ Instrukcję taką dla tekstów polskich opracowała Monika Gruchmanowa, dla ukraińskich Władysław Kuraskiewicz. W rękopisach znajdują się również teksty w innych językach słowiańskich oraz litewskie, których opracowanie wymagało każdorazowo konsultacji ze specjalistami.

prawidłowo oddać w druku notację Kolberga. Specjalnego potraktowania wymagały też liczne przykłady wyrażen i zwrotów gwarowych zestawiane w osobnych słownikach lub wplatanie w opis, ponieważ dokumentowały one stan gwar danego regionu w okresie prowadzonych przez Kolberga badań, a dla niektórych dialektów bywały dokumentacją najwcześniejszą.

Konstruując plan wydawniczy w 1964 r. na podstawie wstępnego rozpoznania rękopisów, postanowiono wydać jedenaście nowych monografii, tj. wspomniane już tu *Pomorze i Mazury pruskie* oraz *Śląsk, Góry i Podgórze, Podole, Tarnowskie–Rzeszowskie, Sanockie–Krośnieńskie, Białoruś–Polesie, Litwa, Ruś Karpacka i Ruś Czerwona*. Planowano ponadto wydanie trzech tomów uzupełniających monografię, których druk rozpoczął Kolberg: *Mazowsze cz. VI i VII* i *Kaliskie cz. II*. Pozostałe materiały etnograficzne i folklorystyczne miały się znaleźć w suplementach do *Ludu* i *Obrazów etnograficznych* oraz w tomach *Przysłowia, Materiały do etnografii Słowian* i *Miscellanea*. Ponadto zaplanowano osobne tomy na opracowania melodii ludowych, kompozycje Kolberga, jego pisma muzyczne, studia rozprawy i artykuły oraz korespondencję. Dla przygotowania tych 34 tomów oraz planowanych zeszytów przeznaczonych na uzupełnienia dla tomów 1–36 i komentarze do nich konieczna była – jak już tu stwierdzano – inwentaryzacja wszystkich rękopisów, tj. szczegółowe rozpoznanie zawartości całej zachowanej spuścizny Kolberga.

W trakcie inwentaryzacji dla każdej teki lub innego zespołu rękopisów mającego własną sygnaturę archiwalną założono odrębną „księgę inwentarzową” i notowano w niej wszystkie zapisy znajdujące się na kolejnych kartach w danej tece, niezależnie od ich autorstwa, treści, formy, postaci czy gatunku folkloru. Notowano więc incipity wszystkich pełnych i fragmentarycznych utworów, wszystkich opisów, notatek i not bibliograficznych, wykonanych zarówno przez Kolberga, jak i jego współpracowników, znanych z nazwiska bądź nieznanymi, a także kolejny numer melodii służący do identyfikacji zapisów nutowych bez tekstu. Zapisów takich na niektórych kartach jest nawet ponad pięćdziesiąt na jednej stronie, ponieważ Kolberg w czasie badań terenowych notował melodie często *in continuo*, po kilka na jednej pięciolinii. Równocześnie sprawdzano, czy były one zamieszczone w którymś z tomów *Ludu* i po ustaleniu miejsca druku, wpisywano informacje o tym w inwentarzu, a w roboczym egzemplarzu tomu na odpowiedniej stronie notowano dane o rękopisie. Dla zapisów niedrukowanych przez Kolberga wpisywano w inwentarzu na podstawie proveniencji

geograficznej informację o regionie, którego dotyczą. Przedtem po analizie tomów wydanych przez Kolberga i innych jego wypowiedzi uściślono zasięgi poszczególnych monografii składających się na *Lud i Obrazy etnograficzne*, nanosząc je na mapę z zaznaczonymi granicami administracyjnymi obowiązującymi w XIX w. Granice terytoriów objętych monografiami najczęściej nie były przez Kolberga dokładnie precyzowane, w znacznej też mierze zależały od obowiązujących w jego czasach podziałów politycznych i administracyjnych, co dotyczy zwłaszcza granic zaborów. Ścisłejsze wyznaczenie zasięgów regionów etnograficznych było też niemożliwe przed zbadaniem ich kultury ludowej, a publikacje Kolberga bywały w tym zakresie pionierskie. On sam dla określenia terytorium objętego monografią z konieczności posługiwał się często terminem „powiat”, a jego monografie obejmowały najpierw jedną taką jednostkę administracyjną lub dwie (jak *Sandomierskie* i *Kujawy*), później kilka lub kilkanaście (jak *Poznańskie* czy *Radomskie*). Zresztą dość często wydając kolejny tom, „wkraczał” na teren monografii sąsiedniego regionu, np. zapisy folkloru z Sandomierskiego wydał już w 1865 r. w osobnej monografii, w drugim tomie *Ludu*, a późniejsze materiały uzupełniające z tego regionu zamieścił w wydanym w latach 1887–1888 *Radomskiem*. Przyczyną bywało nie tylko pozyskanie materiałów uzupełniających, ale także sztuczność granic politycznych, m.in. dzielących Kujawy granicą prusko-rosyjską, a Krakowskie między zabór rosyjski i austriacką Galicję. Np. część zapisanych przez siebie pieśni reprezentujących folklor krakowski z okolic Olkusza, Ojcowa i paru innych miejscowości leżących w zaborze rosyjskim, opublikował Kolberg w monografii *Krakowskie*, a wiele lat później inne pieśni i melodie z tych miejscowości w *Kieleckiem*. Jednak w trakcie ustalania przeznaczenia niedrukowanych dotąd materiałów trzeba było rozstrzygać takie problemy jednoznacznie, kierując się wynikami wspomnianych analiz i ustaleń.

Inwentaryzacja rękopisów była bardzo czasochłonna między innymi dlatego, że znaczna część zawartości tek to pieśni, często z melodiami, oraz melodie tańców i melodie wokalne bez tekstów. W sumie w charakteryzowanym tu archiwum znajduje się nieco ponad 25 000 melodii w różnym stadium opracowania, a tekstów pieśni i przyśpiewek jest znacznie więcej¹. Są to zapisy Kolberga ze słuchu i kopie znacznej ich części przygotowywane przez

¹ Np. w dwu rękopisach z przyśpiewkami (bez melodii), które będą scharakteryzowane nieco dalej, jest około 5000 jedno- i dwuzwrotkowych tekstów.

niego do różnie sprofilowanych, ale nie zawsze wydanych publikacji, a także pewna liczba kopii sporządzanych przez późniejszych wydawców w latach 1900–1914. Jednak te kolejno powstające „warstwy”, tj. prymarne rękopisy Kolberga i późniejsze ich wersje redakcyjne nie przetrwały w całości, a zachowane ich fragmenty przechowywane są dziś w różnych tekach niezależnie od pochodzenia regionalnego, o czym już tu wspomiano. Melodii i tekstów pieśni zapisanych na kartach z odnotowaną lokalizacją¹ szukano w trakcie inwentaryzacji w monografii określonej przez tę notę. Zwykle trzeba było starannie przeglądać cały tom, aby upewnić się, czy dany utwór był drukowany, czy jednak nie, bowiem w rękopisach znaczna część pieśni i melodii nie ma adnotacji dotyczącej ich funkcji. Jednak nawet jeżeli w rękopisie melodia miała np. notę „weselna” lub „dożynkowa”, to nie zawsze można było być pewnym, że w druku znalazła się w rozdziale określonym taką notatką. Jak sam Kolberg pisał, melodie służyły do różnych tekstów i wykonywane były w różnych sytuacjach, a teksty – zwłaszcza przyśpiewki – podkładano pod różne melodie. Dlatego dopiero dokładne przejrzanie całej monografii dawało pewność, że analizowana pieśń czy melodia nie była rzeczywiście przez Kolberga opublikowana. Znacznie więcej pracy wymagało ustalenie przynależności regionalnej pieśni i melodii oraz miejsca ich druku, jeżeli na karcie nie było noty lokalizacyjnej, a w wypadku tych utworów zdarzało się to stosunkowo częściej niż w rękopisach pozostałych gatunków folkloru czy w notatkach etnograficznych. Dotyczyło to także zapisów terenowych. Uszkodzenia narożnika², na którym była wpisana nota lokalizacyjna, albo zatarcie jej, co zdarzało się po latach w wypadku notatek ołówkowych, utrudniało odczytanie lub próby rekonstrukcji tych not, tj. odtworzenia pochodzenia regionalnego utworów znajdujących się na karcie. Podobne problemy stwarzały przypadkowe podziały kart czy arkuszy dokonywane przez wydawców

¹ Problemy związane z interpretacją not lokalizacyjnych w rękopisach Kolberga szerzej omawia E. Miller w artykule *Kolbergowskie metody zbierania i wydawania tekstów ludowych w świetle rękopisów*, w: *Oskar Kolberg. Prekursor antropologii kultury*, red. L. Bielawski, J.K. Dadak-Kozicka, K. Lesień-Płachecka, Warszawa 1995, zob. tam zwłaszcza s. 17–26. Zob. też: E. Millerowa *Literatura ludowa w zbiorach Oskara Kolberga*, w: *Oskar Kolberg. Człowiek i dzieło cz. II* (DWOK T. 85/II).

² Jedną z przyczyn takich uszkodzeń było to, że tekturowe teczki używane przez Kolberga do przechowywania rękopisów mają zwykle wymiary 34,3 × 22,5 cm albo nieco mniejsze, a np. używany przez niego papier nutowy ma wymiary 35 × 27,2 cm, dlatego jego brzegi wystawały poza okładkę teki i z czasem ulegały uszkodzeniom. W Archiwum PTL w roku 1953 umieszczono rękopisy razem z oryginalnymi tekami w nowych odpowiednio większych okładkach.

materiałów Kolberga i osoby „porządkujące” rękopisy po śmierci Kopernickiego, tj. po roku 1891. Ponieważ notę lokalizacyjną zapisywał Kolberg często tylko u góry pierwszej strony złożonego na pół arkusza¹, tworzącego dwie połączone karty, po rozdzieleniu takich połówek na osobne karty, do czego dochodziło po wielokrotnym ich rozkładaniu, druga pozbawiona była lokalizacji. W sumie kart, dla których lokalizację regionalną trzeba było odtwarzać, było wiele. Dla odszukania miejsca druku pieśni i melodii zanotowanych na takich kartach lub właściwego przypisania ich do którejś z planowanych nowych monografií regionalnych trzeba było często przeprowadzać szersze analizy i poszukiwania w wielu tomach, a także w innych zespołach rękopisów.

Przy ustalaniu miejsca druku tekstów pieśni możliwe było w pewnym stopniu wykorzystanie indeksów incipitów sporządzonych do tomów *Ludu i Obrazów etnograficznych*. Jednak Kolberg w wielu monografiach łączył przyśpiewki w kilkuzwrotkowe „aglomeraty” (tak sam nazywał takie zestawienia tekstów zamieszczone pod jedną melodią), czasem nawet kilkunastozwrotkowe, a w pierwotnym indeksie incipitów ujęta była tylko ich pierwsza zwrotka. Dopiero wykonany w latach 1965–1966 indeks incipitów zwrotek obejmujący wszystkie tomy serii fotooffsetowej i część wydanych już tomów edycyjnych ułatwiał wyszukiwanie tekstów przyśpiewek. Indeks incipitów tekstów pieśni i przyśpiewek był jednak narzędziem tylko pomocniczym. Redagowanie przez Kolberga do druku melodii wiązało się często z powstawaniem drobnych odmianek w incipitach (np. obecność albo brak interiekcji oj, da, da dana, ej itp.), nieistotnych dla identyfikacji tekstu pieśni, ale wpływających na miejsce jej incipitu w alfabetycznie szeregowanym indeksie. Te drobne różnice między zapisanym ze słuchu tekstem, a ostateczną jego postacią w drukowanym tomie, utrudniały odszukanie tekstu przy pomocy indeksu incipitów.

Próby skonstruowania indeksów zapisów nutowych dla tomów Kolberga nastąpiły już po zinwentaryzowaniu znacznej części jego tek i również nie zawsze były pomocą wystarczającą w wyszukiwaniu w druku melodii znajdujących się w rękopisach². Obecnie funkcjonuje *Elektroniczny Indeks*

¹ Tak zapisane są noty lokalizacyjne np. w większości rękopisów terenowych pochodzących prawdopodobnie z lat 1839–1870, znajdujących się dziś w tece 43 *Miscellanea* (Arch. PTL, sygn. 1352, np. k. 34-62, 70-71).

² Już w 1955 r. Adam Rieger pisał: „Indeks melodyczny do zbiorów Kolberga z przytoczeniem początkowych fragmentów melodii pozwoliłby w pełni wyzyskać trudno dostępny materiał muzyczny z prac Kolberga i ułatwiłby konieczną konfrontację z obecnie zbieranymi

Folkloru Muzycznego (EIFM) Instytutu im. Oskara Kolberga¹, który pozwala przeszukiwać incipity melodii i tekstów zapisanych pod nimi i kieruje do miejsca druku w *Dziłach wszystkich* Kolberga.

Pozostałe gatunki folkloru i notatki dotyczące języka, zwyczajów, wierzeń czy kultury materialnej nasuwały zwykle nieco mniej problemów w trakcie ustalania miejsca ich druku w *Ludzie*, choć i one zamieszczane były przez Kolberga nie tylko w osobnych, wyłącznie im poświęconych rozdziałach. Np. informacje o wierzeniach i podania wierzeniowe ilustrowały czasem materiały na temat budowy chaty czy prac polowych. Podobnie przysłowia wykorzystywał Kolberg m.in. do charakteryzowania w rozdziale „Lud” stosunku miejscowej ludności do bliższych i dalszych sąsiadów i innych grup etnicznych. Natomiast słownictwo gwarowe znajduje się praktycznie w każdym rozdziale – nazwy narzędzi, naczyń, części stroju, czynności podawał Kolberg w tym miejscu tekstu, w którym jest o nich mowa. Czynił tak nawet w początkowych monografiach (*Kujawy, Krakowskie i Poznańskie*), mimo że liczne przykłady miejscowego dialektu podawał tam w osobnych rozdziałach i zestawieniach słownikowych².

Wyjaśnienia przynależności regionalnej wymagały też często rękopisy innych osób, które przekazały Kolbergowi swe zbiorki pieśni lub notatki, zwłaszcza jeżeli w korespondencji nie zachowały się ślady ich wzajemnych kontaktów, a rękopis był pozbawiony noty lokalizacyjnej i podpisu autora. Ustalenia wymagało wtedy nie tylko miejsce sporządzenia zapisów, ale i ich autorstwo. Jak wspomniano już w biografii Kolberga, jego współpracownicy starali się przekazywać swe notatki osobiście lub przez okazje, aby uniknąć dosyć wygórowanych opłat pocztowych, a przede wszystkim kontroli poczty stosowanej w zaborze rosyjskim nie tylko na granicy, ale także wewnątrz Królestwa. Nie wszyscy z nich podawali miejsce zanotowania

melodiami”, A. Rieger *Zagadnienia leksykalnego indeksowania melodii ludowych*, „Lud” T. XLII za rok 1955, s. 554–606. Zob. też E. Dahlig *Z zagadnień komputerowej archiwizacji i analizy melodii ludowych*, „Muzyka” R. XLIV: 1999, nr 2, s. 101–113; E. Antyborzec i Ł. Smoluch *Kolberg multimedialny. Między technologią a prawdą etnograficzną*, „Lud” T. 98: 2014, s. 109–112; E. Antyborzec, S. Zielonka *Cyfrowy świat Kolberga*, „Dziedzictwo Kulturowe Wsi” T. 4 za rok 2020, s. 11–21.

¹ Dostępny jest na stronie: www.oskarkolberg.pl, zakładka Archiwum/Indeksy.

² Dialektom wielkopolskim poświęcił nie rozdział w monografii, a osobną pracę *Rzecz o mowie ludu wielkopolskiego* (ZWAK T. I: 1877, s. 3–36), przedruk w tomie *Studia, rozprawy i artykuły* (T. 63 DWOK), s. 342–388.

przysyłanych materiałów, mimo że Kolberg przypominał o tym, prosząc o zapisanie i dostarczenie potrzebnych mu informacji lub dziękując za otrzymane teksty. Nie wszyscy też podpisywali się, zwłaszcza gdy była to kartka z pojedynczym tekstem pieśni. Niekiedy Kolberg sam na rękopisach swych korespondentów odnotował nazwisko osoby, która je przysłała, a czasem notatki włączone były bezpośrednio do listu, co wskazywało i autora, i miejsce zapisu oraz graniczną datę powstania rękopisu. W szczególnych sytuacjach pochodzenie regionalne zapisu można było ustalić przy pomocy kopii sporządzonych przez Kolberga. Np. porównanie pieśni znajdujących się w ofiarowanym Kolbergowi w 1862 r. rękopisie pt. *Ukraińskie śpiewy i tańce*¹ z wykonanymi przez niego kopiami tych tekstów i melodii, mającymi notę „od Kowla” lub „z Polesia (od Kowla)”, pozwoliło uściślić pochodzenie tego zbioru obejmującego ponad 100 tekstów i 74 melodie, którego autor nie odnotował lokalizacji geograficznej. Nazwisko autora (autorki?) tego obszernego rękopisu pozostało jednak nieznane. Na nieco inną sytuację wskazuje związek kilku zapisów nutowych Kolberga ze zbiorciem pieśni zanotowanych bez melodii przez nieznanego autora w niewielkim zeszyciku². W jednym z rękopisów Kolberga znajduje się sześć początkowych tekstów z tego zbioru w tej samej kolejności, są tam opatrzone melodiami i notą „Krzyszowice”. Sądzić można, że Kolberg po otrzymaniu zeszytu skłonił autora do zaśpiewania zapisanych tam pieśni, a nota „Krzyszowice” nad każdą z melodii wskazuje lokalizację tych i innych pieśni ze zbioru tekstów³. Takie możliwości porównania pozbawionego lokalizacji rękopisu anonimowego autora z zapisem lub kopią Kolberga nie są jednak zbyt liczne.

¹ Rękopis *Ukraińskich śpiewów i tańców* znajduje się w tece z materiałami z Wołynia (BN PAU i PAN, sygn. 3206, k. 170-186), dokładniej został scharakteryzowany we wstępie do tomu *Wołyń. Suplement do tomu 36* (DWOK T. 84), zob. tam s. XXXI-XXXII. Większość Kolbergowskich kopii pieśni z tego zbioru przechowywana jest w tece 28. *Polesie* (Arch. PTL) oraz w zbiorach o sygnaturach 3206 i 3207 *Wołyń* (BN PAU i PAN).

² Rkp. nieznanego autora w Arch. PTL, teka 36. *Miscellanea*, sygn. 1325, k. 39-79.

³ Zob. np. pieśni 873, 879, 886, 891, 896, 909 oraz 912 w: O. Kolberg *Krakowskie. Suplement do tomów 5-8 cz. II* (DWOK T. 73/II). Dodatkową przesłanką było opatrzenie przez autora rękopisu tekstu jednej z pieśni notą „Krakowiak z dn. 21/6 z r. 1868”, tj. datą ślubu Róży Potockiej z Władysławem Krasińskim, który odbył się w Krzyszowicach. Melodię tej pieśni z pierwszą zwrotką tekstu (z notą „włościanie krzyszowieccy w dn. 21/6 1868”) zamieścił Kolberg w *Krakowskim cz. II* (DWOK T. 6), s. 276, nr 495, pełny tekst znajduje się w: O. Kolberg *Krakowskie. Suplement... cz. III* (DWOK T. 73/III), s. 223.

Wyniki inwentaryzacji wskazały, w których tekach znajdują się materiały do planowanych nowych monografii, a okazało się także, że dla większości regionów objętych monografiami wydanymi przez Kolberga istnieją w rękopisach obfite i cenne materiały, które z różnych powodów nie zostały przez niego opublikowane w tomach *Ludu* i *Obrazów etnograficznych*. Najbardziej oczywiste są przyczyny pomijania przez Kolberga tekstów patriotycznych, zwłaszcza pieśni i podań związanych z historią Polski, ponieważ na druk ich w tomach wydawanych w Warszawie nie dawała zgody cenzura rosyjska, a zamieszczenie takich utworów w późniejszych tomach drukowanych w Krakowie zamykało książkę drogę do odbiorców w zaborze rosyjskim¹ – na granicy rosyjskiej cenzurowane były wszystkie przewożone lub przesyłane druki i rękopisy. W innych przypadkach wynikało to stąd, że część zapisów uzyskał już po wydaniu odpowiedniej monografii, np. tekst szopki² Jana Hyłki, murarza krakowskiego, otrzymał Kolberg w roku 1887, wiele lat po wydaniu *Krakowskiego*. Niektóre inne materiały, np. rysunki³ zabudowań z Lubelskiego wykonane przez Ciesielskiego były nieudolne i wymagały poprawek z udziałem dobrego rysownika, na co Kolberg widocznie nie mógł się zdecydować. Część wreszcie została pominięta przez Kolberga, gdyż ograniczony objętością książki selekcyjował zebrane materiały, kierując się ich reprezentatywnością dla kultury ludowej regionu, a w wypadku utworów wiejskich instrumentalistów, śpiewaków i narratorów – jak można dziś sądzić – także wartością artystyczną. Teksty, melodie i opisy pominięte przez autora *Ludu*, niezależnie od powodów tej selekcji, podczas inwentaryzacji przeznaczane były do druku w suplementie do danej monografii, a zapisy nierozpoznane co do przynależności regionalnej miały być zamieszczone w tomie *Miscellanea*, ponieważ od początku prac nad spuścizną Kolberga przyjęto, że opublikowane powinny być wszystkie zgromadzone przez niego źródła.

W trakcie inwentaryzacji zidentyfikowano też wiele rękopisów, które były podstawą druku melodii i tekstów zamieszczonych przez Kolberga

¹ Zob. J. Kostecki, M. Rowicka *Granice wolności słowa w zaborze rosyjskim w latach 1865–1904. Wykaz publikacji polskojęzycznych zakwestionowanych oraz dopuszczonych do obiegu przez carską cenzurę zagraniczną*, T. 1-3, Warszawa 2006. Tam wymieniono wszystkie prace Kolberga wydane w Krakowie, a zakazane w Warszawie w całości lub w części.

² Tekst opublikowany w: O. Kolberg *Krakowskie. Supplement... cz. I* (DWOK T. 73/I), s. 23–38.

³ Zob. w O. Kolberg *Lubelskie. Supplement do tomów 16–17* (DWOK T. 75), ryc. 11–25 oraz uwagi Wilhelma Kolberga o rysunkach Ciesielskiego tamże, s. 360–362.

w *Ludzie i Obrazach etnograficznych*, czyli istotnym materiałem do komentarzy źródłowych dotyczących zapisów opublikowanych w XIX w. Komentarze te są ważną częścią suplementów uzupełniających monografię wydane przez Kolberga, tj. tomów 70-84 *Dzieł wszystkich*. W roku 1963 zaplanowano dla nich zaledwie dwa tomy, czego przyczyną była nie tylko wspomniana już ograniczona wówczas liczba tomów dzieł Kolberga, ale także nieznamość niezinventaryzowanych jeszcze rękopisów. Pełne rozpoznanie zawartości tek Kolberga oraz zmiany w statusie redakcji i polityce wydawniczej spowodowały wiele lat później decyzję o przeznaczeniu w *Dzielnach wszystkich* osobnej serii dla uzupełnień oraz komentarzy i zamieszczenie ich w tomach 70-84, odrębnych dla każdej z piętnastu monografii wydanych techniką fotooffsetową. Przewidziano, że znajdą się tam materiały dotyczące danego regionu odnalezione w rękopisach i dotąd niedrukowane (tj. suplementy), komentarze źródłowe do tekstów i melodii opublikowanych przez Kolberga oraz charakterystyka jego pracy nad monografią i zgromadzonych do niej materiałów, wykaz cytowanej i odnotowanej w niej literatury a także indeksy obejmujące całość materiałów z danego regionu, tj. tomy wydane w XIX w. i tom suplementowy. Komentarze miały za zadanie wskazanie wykorzystanych przez Kolberga źródeł, bardzo zróżnicowanych autorsko i formalnie. Są to przede wszystkim rękopisy pochodzące z jego własnych badań, zachowane w wersji prymarnej, powstające w czasie bezpośredniego kontaktu z wykonawcami i informatorami. Nie przetrwały one wprawdzie w całości, ale w różnym stopniu dla różnych regionów, jednak nawet w takim stanie pozwalają formułować wnioski na temat badań terenowych Kolberga w danym regionie i metod jego pracy. W komentarzach wykorzystano także sporządzane przez Kolberga kopie własnych zapisów, pochodzące dosyć często jeszcze z okresu przed podjęciem edytorskiego programu *Ludu*. Czasem są one jedynym świadectwem potwierdzającym pochodzenia melodii czy tekstu z badań Kolberga. Zachowane rękopisy innych autorów wskazują, że część z nich powstała na prośbę Kolberga, a część to zbiorki pieśni lub notatki etnograficzne spisane dla własnych potrzeb i przekazane mu przez osoby nie zawsze dziś znane. Zgodnie z wolą autorów Kolberg w druku często nie informował o autorskim pochodzeniu uzyskanych od nich materiałów. Gdy zachowały się ich rękopisy, możemy dziś część takich danych uzupełnić.

Przypisy źródłowe do monografii wydanych przez Kolberga dotyczą także wykorzystanych przez niego publikacji. Literatura cytowa-

na lub przywoływana w monografiach jest bardzo zróżnicowana – od współczesnych mu zbiorów pieśni, podań i bajek, prac historyków i ludoznawców, artykułów etnograficznych i krajoznawczych ogłaszanych w prasie itd., do dawnych kronik i tekstów literackich, a także druków straganowych, np. przyśpiewek i pieśni dziadowskich oraz funkcjonujących jako popularne piosenki fragmentów oper i wodewilów. Wobec częstego w tomach wydanych przez Kolberga podawania odsyłaczy do literatury przedmiotu w postaci niepełnej, a czasem nawet ich braku, wszystkie wskazówki bibliograficzne trzeba było weryfikować, aby w przypisach źródłowych znalazły się pełne adresy bibliograficzne prac cytowanych lub odnotowanych w danej monografii. Czasem w ustaleniu lub uściśleniu not bibliograficznych cytatów, wyciągów i odesłań znajdujących się w *Ludzie pomagają* zachowane rękopisy.

Poza identyfikacją źródeł komentarze zawierają informacje o sposobie ich wykorzystania przez Kolberga oraz o istotnych różnicach między zachowanymi rękopisami lub oryginałami cytowanych prac a tekstami i melodiami zamieszczonymi w monografiach wydanych. Chodzi tu m.in. o teksty pieśni, które w druku bywają skrócone i zamiast kolejnych zwrotek mają odsyłacz do bliskiego wariantu, a także o teksty w druku zniekształcone. Najbardziej wyrazistymi przykładami przywracania w komentarzach pierwotnego brzmienia tekstu zapisanego w terenie są podania i pieśni wzmiankujące o wydarzeniach z historii Polski i odwołujące się do uczuć patriotycznych. Kolberg zwykle rezygnował z publikowania takich tekstów, ale czasem, aby jednak zamieścić ich melodię w monografii, stosował „retusz”, zamieniając w druku np. Rosjan na Francuzów. Podobne praktyki dotyczyły tekstów obscenicznych, w których Kolberg wyrazy niecenzuralne również w druku kamuflował.

Koncepcja i zasady opracowania suplementów i komentarzy przedstawione¹ zostały we wstępie do pierwszego ich tomu wydanego w 2003 r., odnoszącego się do *Pieśni ludu polskiego z 1857 r.*

¹ Zob. E. Millerowa i D. Pawlakowa „Suplementy” do monografii wydanych przez Oskara Kolberga, w: O. Kolberg *Pieśni ludu polskiego. Suplement do tomu 1* (DWOK T. 70), s. V–XVIII. Zob. też E. Miller *Suplementy do monografii regionalnych Kolberga. Koncepcja i funkcja tej serii w edycji „Dzieł wszystkich”*, w: *Ja daję właśnie materiał...*, s. 505–527.

Ogólna charakterystyka obecnego stanu spuścizny rękopiśmiennej Kolberga

Jak zaznaczono na początku, większość rękopisów została scharakteryzowana we wstępach towarzyszących tomom *Dzieł wszystkich* Kolberga. Tu natomiast można przedstawić jedynie ogólnie obecny stan jego archiwum, a także opisać te manuskrypty, które z racji swego charakteru nie były przedmiotem analiz w dotychczasowych opracowaniach.

Już przeglądając wszystkie rękopisy w trakcie wstępnego rozpoznania, można było dość szybko zauważyć, że Kolberg, orientujący się doskonale w zawartości swoich zbiorów, nie pozostawił spisanych wskazówek dotyczących chronologii i przeznaczenia posiadanych materiałów i ich związku z kolejnymi podróżami badawczymi. O stanie swoich zbiorów informował tylko bardzo ogólnie we wspomnianych już tu spisach tek sporządzanych pod koniec życia, a jedynym pozostawionym przez niego wykazem podróży, w większości poświęconych na badania terenowe, jest itinerarium¹. Zawiera ono jednak tylko roczne daty wyjazdów oraz nazwy odwiedzanych miejscowości i regionów, czasem także nazwiska goszczących go osób, a w konfrontacji z innymi źródłami stwierdzić można, że nie jest to wykaz kompletny. Itinerarium spisane zostało pod koniec życia Kolberga, prawdopodobnie na prośbę Kopernickiego, w okresie przygotowań do obchodów jubileuszu pięćdziesięciolecia pracy autora *Ludu*. Jednak bardzo trudno połączyć podane tam roczne daty pobytu w różnych miejscowościach z zachowanymi zapisami folkloru i notatkami etnograficznymi. Nieco dokładniejsze informacje na temat podróży przynoszą zapiski w notatniku zawierającym spisy dochodów i wydatków², ale dotyczą one jedynie lat 1859–1869 i tylko w niewielkim stopniu pozwalają powiązać materiały znajdujące się w tekach regionalnych z konkretną podróżą. Dokumentację wyników badań terenowych ograniczał Kolberg do odnotowania lokalizacji geograficznej zapisu, a w wypadku pieśni i melodii także informacji o ich związku z obrzędami, jeżeli taki zachodził. W całej zachowanej spuściznie nie znajdujemy wykazów zapisanych

¹ Itinerarium zamieszczone zostało jako aneks w *Korespondencji... cz. III* (DWOK T. 66), s. 704–707. Prawdopodobnie sporządzone zostało dla Kopernickiego jako materiał do rocznicowego artykułu zamieszczonego w „Nowej Reformie” w r. 1889, nr 107–109. Zob. też E. Millerowa *Kalendarium podróży Oskara Kolberga*, w: *Oskar Kolberg. Człowiek i dzieło cz. III* (DWOK T. 85/III).

² Rkp. Kolberga w zbiorach BN PAU i PAN, sygn. 3210.

w terenie źródeł ani osobnych wskazówek dotyczących planowanego wykorzystania posiadanych materiałów. Wiadomości na te tematy przekazane w sporządzanych przez Kolberga spisach tek są bardzo skrótoWE, a innymi nie dysponujemy. Jedynie rękopis melodii przechowywany dziś w tece 33. *Miscellanea* i powiązane z nim rękopisy przyśpiewek z teki 13. *Kraków* i 16. *Radom, Opatów, Sandomierz* zdają się wskazywać na tworzenie przez Kolberga katalogu melodii, do czego wrócimy nieco dalej. Z nielicznych świadectw wynika, że sam zdawał sobie sprawę z trudności, jakie może mieć wydawca jego spuścizny. Już w roku 1873 pisał o niej:

[...] życzyć by wypadało, aby jeszcze zanim do druku oddana zostanie, została opracowana przeze mnie, świadomego znaczenia wszelkich szczegółów¹.

Poznanie całości stworzonego przez Kolberga archiwum pozwoliło w pewnym stopniu odkryć specyfikę warsztatu terenowego i edytorskiego autora *Ludu*, a przede wszystkim właściwą mu wielowarstwowość łatwą do zauważenia nawet przy jego pobieżnym oglądzie: zachowane rękopisy reprezentują różne etapy prac badawczych i redakcyjnych. Z wypowiedzi i drukowanego dorobku Kolberga wiadomo, że ostateczny program badań etnograficznych ukształtował on w latach 1864–1865, a wynikiem była seria etnograficzno-folklorystycznych monografii regionalnych wydawanych jako *Lud* i *Obrazy etnograficzne*. Początkowo, od pierwszych badań w roku 1839, swe zapisy melodii uważał za materiał do badania „charakteru muzyki” ludowej, a równocześnie publikował pieśni ludowe z akompaniamentem fortepianu, aby spopularyzować je jako muzykę narodową. Następnie planował dokumentację folkloru poprzez monograficzne zbiory różnych gatunków pieśni, czego wynikiem są pieśni weselne drukowane w „Bibliotece Warszawskiej” w latach 1847–1849, a przede wszystkim cenny zbiór ballad, tj. *Pieśni ludu polskiego* z 1857 r. Kolejny plan, dotyczący również folkloru, przewidywał wydawanie zbiorów pieśni regionalnych na tle opisu zwyczajów i obrzędów, którym towarzyszą – taką zawartość miał mieć pierwotnie tom *Sandomierskie* oddany do druku w r. 1862. Ostateczny program edytorski, polegający na wydawaniu regionalnych monografii etnograficzno-folklorystycznych, przedstawił Kolberg publicznie w lutym 1865 r. w *Liście otwartym do Redakcji „Biblioteki Warszawskiej”* i zawarł

¹ Brulion listu do nieznanego adresata z datą „Kraków, 10 lutego 1873”, *Korespondencja...* cz. I (DWOK T. 64), s. 442, tekst napisany nieznaną ręką i podpisany przez Kolberga.

go w tytule: *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*. Do tych kolejnych wydawnictw służyły mu gromadzone podczas badań w terenie od roku 1839 melodie i teksty i część z nich, zwłaszcza ta najdawniejsza, była kilkakrotnie przepisywana i opracowywana. Żadna z tych „warstw”, tj. prymarne zapisy terenowe, następne ich wersje redakcyjne ani rękopisy ostatecznie oddane do drukarni, nie przetrwała do naszych czasów w całości, nienaruszona i zebrana w jednym miejscu. Wprost przeciwnie – jak już tu wspomiano – rękopisy bywały usuwane i przemieszczane między tekami przez Kolberga, następnie przez Kopernickiego, upoważnionego do takich działań, a potem przez osoby, które sięgały do spuścizny Kolberga, aby jej wybrane części przygotować do druku lub wykorzystać we własnych pracach. Duży wpływ na obecną zawartość tek Kolberga i utworzenie nowych zespołów, a zubożenie dawniej istniejących, miały nie do końca wyjaśnione losy rękopisów w czasie wojny i w ciągu kilku lat bezpośrednio po niej.

Część zapisów prymarnych, tj. powstających w czasie bezpośredniego kontaktu Kolberga z wykonawcami folkloru lub informatorami, usunął on sam po wydaniu monografii, w której zostały wykorzystane. Stało się tak z rękopisami użytymi w tomach wydanych przed rokiem 1883, w *Kujawach*, *Poznańskim* i *Lubelskim*, a po części także w *Krakowskim* i *Pokuciu*. W spisie tek z roku 1883, najwcześniejszym z zachowanych, notatka „odpadki od [...]” widnieje przy tytułach tek nr 7, 9, 13 i 17, w których przechowywał rękopisy do wymienionych monografii. Częściowo opróżnione zostały także dawne teki nr 21. *Pokucie I* i 22. *Pokucie II*, z których większość materiałów po wydaniu czterotomowej monografii została usunięta, a pozostawione karty połączono później w jedną tekę. Sądzić więc można, że Kolberg starannie przechowywał notatki terenowe i czystopisy powstające na ich podstawie do chwili wydania danej monografii, później usuwał część z nich, uznając, że w przyszłości nie będą już potrzebne. Niektóre zapisy dotyczące tych regionów ocalały, ponieważ z powodu tematyki lub lokalizacji zawartych tam zapisów pojedyncze karty lub całości z zapisami prymarnymi po wydrukowaniu monografii bywały przez niego przenoszone z tek regionalnych do innych. Np. złożony na pół arkusz z zapisanymi ze słuchu pieśniami i melodiami wykonanymi w większości w Lubelskiem¹

¹ Chodzi tu o kartę (Arch. PTL, teka 36. *Miscellanea*, sygn. 1320, k. 51) z zapisami terenowymi pieśni z notami lokalizacyjnymi: Zamość, Bortatycze, Lublin, Lubartów, Tatary, Miechów,

znajduje się obecnie w tece 36. *Miscellanea*, której zawartość Kolberg w swoim spisie określił jako „Pieśni patriotyczne i szlacheckie”. Na karcie tej zapisanych jest blisko sto pieśni, z których tylko 28 zamieścił Kolberg w tomach *Lubelskiego*. Pozostałe, m.in. patriotyczne, wśród nich mało znaną pieśń związaną z Wiosną Ludów na Węgrzech, opublikowano dopiero w uzupełnieniach do Kolbergowskiej monografii¹. Podobnie niektóre ze źródeł do *Poznańskiego*, jako nie w pełni wykorzystane, przeniósł Kolberg do teki 37. *Miscellanea* mającej podtytuł *Czary. Wierzenia. Przysłowia i zdania*. Mieszczą się tam teraz, obok zapisów z innych regionów, także własne notatki Kolberga na temat wierzeń w Poznaniu i dwa teksty innych autorów: obszerna praca Teobalda Klepaczewskiego *Pogląd historyczny na zabobony w Polsce*, zawierająca głównie materiały z Poznania, i niewielki rękopis Emila Kierskiego *Cośkolwiek o czarownicach, osobliwie w Wielkopolsce*². Z tych samych powodów pozostał w tece 21/22. *Pokucie* rękopis³ Bazylego Jurczeński, ponieważ nie został wykorzystany w całości. Poza pieśniami z *Pokucia „dolnego”* zawiera teksty z *Huculszczyzny*, którą Kolberg zamierzał objąć osobną monografią.

Nie zawsze oczywiste jest, dlaczego i przez kogo rękopis został przeniesiony do innej teki, nie znamy np. przyczyny, dla której kilkadziesiąt kart z zapisami terenowymi z Mazewa (Łęczyckie) znajduje się obecnie w tece 38. *Miscellanea*, a kilka kart z takimi zapisami z Wielkopolski umieszczonych jest w tece 35. *Miscellanea*. Najczęściej nie wiemy też, jaki był udział późniejszych wydawców w przemieszczaniu rękopisów między tekami. Dodać trzeba, że przemieszczane były nie tylko całe rękopisy i pojedyncze karty, ale także fragmenty kart. W trakcie opracowywania tomów suplementowych zauważyć było można, że czasem wycięty fragment znajduje się w innej tece⁴ niż „macierzysta” karta. W takich sytuacjach w większości wypadków również nie można dziś

Firlej, zob. w: O. Kolberg *Lubelskie. Suplement...* (DWOK T. 75), m.in. pieśni nr 119–121 i 139–141.

¹ Tamże, pieśń nr 141, s. 103.

² Rkp. T. Klepaczewskiego znajduje się w tece 37. *Miscellanea* (Arch. PTL, teka 37, sygn. 1327, strony 1–59), rkp. E. Kierskiego tamże (sygn. 1328, k. 111–112). Obydwa opracowania są często cytowane przez Kolberga w cz. VII *Poznańskiego* (DWOK T. 15).

³ Rkp. B. Jurczeński znajduje się w Arch. PTL, teka 21/22, sygn. 1258, k. 13–75.

⁴ Np. z karty z zapisami terenowymi z Jarochowa (wówczas pow. Łęczyca) znajdującej się dziś w tece 7. *Kujawy* (sygn. Arch. PTL 1157, k. 5a) wycięta jest prawa górna ćwiartka, która przeniesiona została do jednej z tek *Miscellanea* (teka 38, sygn. Arch. PTL 1134, k. 29);

jednoznacznie stwierdzić, czy podziałów tych dokonał już Kolberg, czy też późniejsi użytkownicy jego rękopisów. Niektóre pojedyncze zapisy ze słuchu zachowały się w swych macierzystych zbiorach zapewne dlatego, że zawierają, poza wydanymi drukiem, także zapisy tekstów i melodii nieopublikowanych w monografii, np. w tece 7. *Kujawy* niektóre bajki i kilka kart z pieśniami z Bodzanowa na Kujawach czy w tece 17. *Lublin* karta z trzema bajkami zapisanymi na lubelskim przedmieściu Piaski. W tece tej znajdują się też niewykorzystane w tomach *Lubelskiego* wspomniane już rysunki Ciesielskiego i innych autorów. W tece 14. *Kielce* pozostały nie w pełni wykorzystane rękopisy ks. Władysława Siarkowskiego. Podobnie w innych tekach regionalnych zachowały się rękopisy z melodiami i tekstami pominięte w druku przez Kolberga, a dziś zamieszczane w tomach suplementowych.

Największym zachowanym zbiorem zapisów terenowych są rękopisy przechowywane obecnie w tece 43. *Miscellanea*¹. Samych melodii teka ta zawiera nieco ponad cztery tysiące, a są to w przeważającej większości Kolbergowskie prymarne zapisy ze słuchu. Niegdyś znajdowały się one prawdopodobnie w tece 33. *Miscellanea* – o nich Kopernicki napisał, że zostawia je jako „okazy dające wyobrażenie o tym, w jaki sposób śp. O. Kolberg spisywał te rzeczy z ust ludu”². W większości zapisy te wykonane były w różnych regionach Królestwa Polskiego, głównie na Mazowszu, ale także w Kaliskiem, Kieleckiem, Radomskiem i Łęczyckiem oraz na Kujawach, niewielką część stanowią zapisy z Małopolski wydane w *Krakowskiem* i w tomach *Góry i Podgórze*, a kilka zaledwie pochodzi z Wielkopolski. Rękopisy te pochodzą w całości sprzed roku 1871, tj. z okresu gdy Kolberg mieszkał i pracował w Warszawie³, a badania terenowe prowadził przede wszystkim w zaborze rosyjskim. W sumie jest tam 129 kart zawierających pieśni z melodiami lub bez nich oraz melodie instrumentalne i wokalne bez tekstów. Wśród nich jest kilka kart papieru nutowego, na których Kolberg zapisał od trzydziestu do ponad pięćdziesięciu melodii na jednej stronie. Poza rękopisami Kolberga znajduje się w tej tece zaledwie kilka kart z tekstami pieśni zanotowanymi przez inne osoby, między

¹ Teka ta zawiera obecnie ogółem 129 kart numerowanych 1–100 i 126–154, karty 101–125 zaginęły przed wrześniem 1962 r.

² Rkp. *Kopernickiego charakterystyka tek...*, k. 24.

³ Świadczą o tym m.in. noty lokalizacyjne wskazujące miejscowości, w których Kolberg bywał tylko w tym okresie.

innymi dwie z dopisaną przez Kolberga lokalizacją: „Wysoce” i „Mokrylas”¹. W miejscowościach tych był w roku 1843 w towarzystwie Teofila Lenartowicza, którego list z 1857 r., napisany po otrzymaniu *Pieśni ludu polskiego* potwierdza, że poeta i przyszły etnograf razem odwiedzili tamtejszy dworek Norwidów:

[...] zdawało mi się, że jeszcze chodzimy razem po Wysoce[m] i Mokrym Lesie, Ty za nutami, a ja za słowami, i że wieczorem, jak wówczas, porządkujemy nasze zbiory w słomianym dworcu p. Ludwika Norwida².

Z badań w Wysocem nie zachowały się zapisy melodii wykonane przez Kolberga ze słuchu, a jedynie teksty pieśni pióra nieznanego autora, prawdopodobnie Lenartowicza. Ekspertyza grafologiczna nie potwierdziła jego autorstwa ani też mu nie zaprzeczyła³. Drugą osobą, której rękopis z tekstami znajduje się w tej tece jest Józef Konopka. Jego zapisy⁴ noszą datę 21 sierpnia 1857 r. i są wynikiem wspólnych badań prowadzonych w okolicy Krakowa podczas pobytu Kolberga u Konopki.

Nie wiadomo, kiedy rękopisy krótko tu scharakteryzowane wyjęto z teki 33. i włożono do osobnej okładki, nadając jej kolejny numer 43 i tytuł *Miscellanea*. Teka ta nie była odnotowana w wykazach Kolberga, wymieniona jest dopiero w inwentarzu zbiorów Komisji Etnograficznej PAU wykonanym w roku 1934 jako „43. *Miscellanea*. Pieśni”. Przechowywany w niej zespół stanowi bezcenny materiał do badań nad folklorem, zwłaszcza muzycznym, jako bezpośrednia dokumentacja wykonń ludowych instrumentalistów i śpiewaków z lat 1839–1871. Zawarte tam zapisy w trakcie edycji *Dzieł wszystkich* zamieszczane były w odpowiednich tomach suplementów bądź służyły jako materiał do komentarzy źródłowych dotyczących pieśni i melodii publikowanych przez Kolberga w *Ludzie* i *Obrazach etnograficznych*.

Podobnie jak zapisy prymerne, także czystopisy, tj. teksty i melodie zre-dagowane na podstawie zapisów terenowych, nie zachowały się w całości. Pojedyncze ich karty znajdują się dziś w prawie każdej tece, nie zawsze

¹ Są to karty 36-37 w Arch. PTL, teka 43, sygn. 1352, być może jest to rękopis Lenartowicza.

² List T. Lenartowicza z 25 marca 1857 r., *Korespondencja...* cz. I (DWOK T. 64), s. 66; w Wysocem (wówczas pow. Ostrów Mazowiecka) Kolberg i Lenartowicz byli gośćmi Pauliny Suskiej i Ludwika Norwida, siostry i brata Cypriana.

³ Ekspertyzę wykonano w r. 1968 na zlecenie Redakcji *Dzieł Wszystkich* Oskara Kolberga.

⁴ Rkp. J. Konopki z datą 21 sierpnia 1857 r. znajduje się w Arch. PTL, teka 43. *Miscellanea*, sygn. 1352, k. 133–134.

umieszczone tam zgodnie z jej tytułem. Często są to pieśni i melodie przygotowywane do publikacji przewidzianych jako kontynuacja zbiorów wydawanych w latach 1842–1849 lub do planowanych tomów monograficznych, takich jak zbiór ballad w *Pieśniach ludu polskiego* z 1857 r. Zachowały się więc redakcyjne wersje pieśni z melodiami z akompaniamentem fortepianu¹, a także późniejsze rękopisy zawierające na jednej karcie pieśni z różnych regionów, będące wariantami tego samego wątku lub zebrane razem ze względu na temat czy sytuację wykonawczą². Te ostatnie są fragmentami przygotowywanych, ale nie ukończonych monograficznych zbiorów pieśni, których publikowania Kolberg zaniechał. Zachowały się także czystopisy materiałów do tomów nie zawsze przez niego dokończonych w postaci pełnej monografii. Np. wśród zapisów z Wołynia pochodzących z badań w 1862 r. znajduje się wiele czystopisów pieśni oraz opisy wesel zredagowane na podstawie notatek terenowych. Jednak krótko po podróży na Wołyń Kolberg ogłosił program *Ludu*, a z tego regionu Ukrainy nie miał wszystkich materiałów potrzebnych do monografii, brakowało mu m.in. zapisów dotyczących kultury materialnej i wierzeń. Dlatego zapewne dokończenie prac nad *Wołyniem* odłożył, a po powstaniu styczniowym, a tym bardziej po zamieszkaniu³ w Galicji nie mógł już powtórzyć badań w tym regionie i uzupełnić zbiorów.

Jedynym zachowanym w całości rękopisem tomu *Ludu*, który Kolberg uważał za gotowy, choć sam nie zdążył oddać go do drukarni, są *Mazury pruskie*⁴. Dziś jest on pozbawiony karty tytułowej i wstępu, ale poza tym zawiera całość monografii. Rękopis ten został wydany w tomie 40 *Dzieł*

¹ Zostały one wydane w tomie *Pieśni i melodie ludowe w opracowaniu fortepianowym* (DWOK T. 67), tam nr 599-834.

² Np. zapisane na jednej karcie trzy kołysanki z melodiami i melodia z notą „usypiająca” w tece 42. *Miscellanea* (sygn. Arch. PTL 1349, k. 6) z lokalizacjami: „Przysucha”, „od Poznania” i „od Warszawy”; piętnaście wariantów z melodiami pieśni rekruckiej „Oj, wyjechał Jasieńko...” z całego Królestwa Polskiego tamże (k. 21–22), cztery warianty z melodiami pieśni „Z tamtej strony jeziora stoi lipka zielona” w tece 33. *Miscellanea* (sygn. Arch. PTL 1308/I, k. 12) zapisane w Łęczyczkiem, na Mazowszu i w Kaliskiem lub dziewięć wariantów tejże pieśni z melodiami zapisanych w różnych regionach Królestwa Polskiego (tamże k. 16–17).

³ Kolberg przeniósł się w roku 1871 do Galicji, tj. do zaboru austriackiego, a ponieważ nie przedłużył ważności rosyjskiego paszportu, po upływie sześciu miesięcy stał się emigrantem i miałby duże kłopoty i koszty związane z uzyskaniem nowego paszportu. Zresztą można wątpić, czy po powstaniu styczniowym polski etnograf uzyskałby paszport umożliwiający podróż po Wołyniu.

⁴ Rękopis ten znajduje się w BN PAU i PAN, sygn. 3208.

wszystkich, a w aneksach do niego zamieszczono pieśni i inne materiały z Mazur pochodzące z odnalezionych fragmentów dawnej teki nr 3. W spisie tek w 1886 r. przy tytule *Mazury* Kolberg zapisał: „Monografia w znacznej części gotowa do druku”, Kopernicki cztery lata później w informacjach o tej tece opisał część jej zawartości jako „Materiały przysposobione już przez O.K.”. Rękopis *Mazur pruskich* sporządził Kolberg na ćwiartkach arkuszy i zwykle zapełniał obydwie strony karty, czasem tylko wykorzystywał niezapisane odwrotne strony niepotrzebnych już fragmentów innych własnych czystopisów, np. monografii *Radomskiego*. Staranne pismo, stosunkowo niewielka liczba poprawek w tekście i w numeracji pieśni, wpisanie odsyłaczy do źródeł, a także odsyłaczy do wariantów w tomach poprzednio wydanych wskazuje, że *Mazury pruskie* były przygotowane w stosunkowo dobrych warunkach, wprawdzie w pośpiechu, który towarzyszył wszystkim pracom Kolberga, zwłaszcza w ostatnich latach życia, ale nie tak gorączkowym, jak w czasie opracowywania *Przemyskiego*.

Zachował się także rękopis przygotowywanej przez Kolberga trzeciej części *Kujaw*, to jest zbiór tańców z tego regionu. Dysponujemy dziś trzema kolejnymi wersjami¹ tego planowanego tomu, z których każda obejmuje ponad 700 tańców składających się z jednej, dwu lub trzech części: *chodzony*, czyli polski, *odsibka*, czyli kujawiak właściwy i *ksebka*, tj. mazur lub obertas. Ta planowana trzecia część *Kujaw* pozostała w rękopisie z braku pieniędzy na druk. Kolberg zalegał Jaworskiemu z zapłatą za wydanie drugiej części *Kujaw* w 1869 r. Jedynie fragmenty zbioru kujawiaków opublikował później w monografii Łęczyckiego jako osobny rozdział, a nieliczne melodie zamieścił rozproszone w *Poznańskim*. Fakt istnienia trzech kolejnych rękopiśmiennych redakcji zbioru tańców z *Kujaw* świadczy o przywiązywaniu przez autora *Ludu* dużej wagi do tych utworów i determinacji w próbach ich opublikowania.

Druga część *Kaliskiego*, oceniana przez autora jako „monografia w połowie dokończona”, a przez Kopernickiego jako zawierająca: „materiały o ile możliwości uporządkowane i przysposobione do druku [...]”², nie została

¹ Zbiór tańców kujawskich wydany został w tomie *Kujawy. Suplement do tomów 3 i 4 cz. I* (DWOK T. 72/I), zob. tam wstęp D. Pawlakowej. Rękopis, który był podstawą druku znajduje się w Arch. PTL w tece 42. *Miscellanea* (sygn. 1350, k. 139-184), a dwie inne jego redakcje także w tece 51. *Miscellanea* (sygn. 1358, k. 1-40).

² Rkp. *Kopernickiego charakterystyka tek...*, k. 5.

przez Kolberga opracowana do końca. Przeznaczone do tego tomu melodie tańców są w większości zredagowane, ponumerowane oraz opatrzone notami lokalizacyjnymi i odsyłaczami do utworów zamieszczonych w tomach wydanych wcześniej. Jednak redakcja tych materiałów wymagała jeszcze dalszej pracy, m.in. dlatego że numeracja melodii jest niekonsekwentna, melodie powtarzają się, a te same teksty przyśpiewek wpisywane są pod różnymi melodiami. Jeszcze Hławiczka o zbiorze melodii tańców w tece 8 pisał: „Materiały te rzeczywiście są uporządkowane i ponumerowane przez Kolberga, wymagają jednak jeszcze pewnych – niewielkich zresztą – uzupełnień”¹. Niestety obecny stan tego rękopisu, głównie powtórzenia wielu materiałów i wyraźne braki kart, uniemożliwił rekonstrukcję Kolbergowskiej wersji tej części tomu. Ponadto nie zostały przygotowane przez Kolberga pozostałe rozdziały monografii: bajki i inne utwory prozą oraz wierzenia. W przeciwieństwie do *Mazur pruskich* drugą część *Kaliskiego* opracowano w ramach *Dzieł wszystkich* na nowo.

Rękopisów służących bezpośrednio do druku Kolberg nie przechowywał po ukazaniu się monografii i sądzić można, że znane dziś takie manuskrypty zachowały się przypadkiem. Są to wspomniane już tutaj dość obszerne fragmenty rękopisu pierwszej i drugiej części *Krakowskiego* znajdujące się wśród rękopisów pozostawionych przez Kolberga w Modlnicy w 1884 r., przechowywane dziś w tece 45. *Miscellanea* oraz prawie kompletny rękopis tomu *Przemyskie*². Redakcję tej monografii rozpoczął Kolberg w ostatnich miesiącach życia, a zakończył ją Kopernicki w roku 1891. Autograf tomu po wydrukowaniu, razem z pozostałymi materiałami z *Przemyskiego* (a także z innych regionów), nieznaną dziś drogą dostał się do rąk Michała Federowskiego, etnografa, folklorysty i kolekcjonera dokumentów. Zbiory swe Federowski testamentem przekazał Towarzystwu Naukowemu Warszawskiemu, a archiwum TNW, razem z *Przemyskiem* Kolberga, trafiło po roku 1945 jako wieczysty depozyt do Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego. Rękopis *Przemyskiego* jest jednak w znacznej mierze rezultatem pracy Kopernickiego, nosi też jej liczne ślady³. Rękopis ten oraz inne źródła wskazują, że mocno już schorowany Kolberg skupił się przede wszystkim na opracowaniu zapisów nutowych, w przepisywaniu

¹ K. Hławiczka *Niewydane zbiory Oskara Kolberga...*, s. 3.

² Zob. E. Millerowa „*Przemyskie*” *Oskara Kolberga...* (DWOK T. 83/I), s. XLVII–LII.

³ Zob. tamże, s. XXXV–XXXVI.

tekstów pieśni pomagała mu Pelagia Blizińska, żona przyjaciela, a inne notatki redagował do druku Kopernicki. Kolberg i Blizińska często używali czystych stron mających na odwrocie zapisy do monografii już wydrukowanych, m.in. *Poznańskiego, Łęczyckiego, Mazowsza i Kujaw*, a że Kopernicki włączał do przygotowywanego rękopisu oryginały notatek Kolberga o różnym formacie, manuskrypt *Przemyskiego* stanowi dziś po części swoistą wyklejankę.

Do nielicznych przykładów czystopisów przygotowanych przez Kolberga do druku i do dziś zachowanych należą też niewielkie fragmenty *Mazowsza Leśnego* (DWOK T. 26) znajdujące się w tece 2. *Mazury podlaskie*¹, oraz *Obrazów Słowiańszczyzny południowej*, obszernego studium drukowanego w latach 1871–1872 w „Gazecie Polskiej”².

W kilku tekach znajdujemy kopie zapisów Kolberga wykonane przez późniejszych wydawców, którzy w latach 1900–1914 przygotowywali do druku nowe tomy z polecenia Komisji Antropologicznej AU. Wspominano już tu o kopiach wykonanych przez J. Biele, W. Grzegorzewicza, S. Zdziarskiego i W. Kosińskiego. Redagując odpowiednie monografie, porównywano te kopie z oryginałami Kolberga, a ponieważ stwierdzano, że zarówno teksty, jak i nuty zostały przepisane dokładnie, użyto ich w nielicznych wypadkach jako podstawy druku lub materiału do komentarzy źródłowych, gdy oryginały Kolberga zaginęły.

Wspomnieć tu jeszcze można o odnalezieniu wśród rękopisów odbitek korektorskich z poprawkami Kolberga. Jest ich niewiele: w trzech zachowanych arkuszach drukowanej w roku 1871 pierwszej części *Krakowskiego* zauważyć można tylko oczywiste poprawki błędów literowych w tekstach i nieliczne w zapisach nutowych, korygujące ten sam typ błędów. Kilka karetek korekty *Kaliskiego*, wydanego w 1890 r., wskazuje, że jeszcze w trakcie druku wprowadzał w tym tomie³, poza poprawkami także szersze uzupełnienia.

¹ Zob. E. Antyborzec *Mazowsze Oskara Kolberga* w: O. Kolberg *Mazowsze. Suplement do tomów 24-28*, DWOK T. 80/I, s. XXXVIII.

² Czystopis ten znajduje się w tece 40. *Miscellanea* (Arch. PTL, sygn. 1345, k. 13-16), tam skierowane do drukarza notatki dotyczące stopnia pisma. Przedruk całego artykułu w: O. Kolberg *Studia, rozprawy i artykuły* (DWOK T. 63), s. 26-258.

³ Korekty trzech arkuszy *Krakowskiego* cz. I znajdują się w tece 45. (sygn. Arch. PTL 1418/II, k. 36-40)), korekty *Kaliskiego* w tece 8 (sygn. 1160, k. 365-347), zob. też ryc. 8 przed s. 143 w tomie *Kaliskie. Suplement do tomu 23* (DWOK T. 79).

Nie zachowały się żadne wypowiedzi Kolberga na temat stosowanego przez niego systemu w układzie rękopisów w tekach regionalnych. Nie wiemy, jaki porządek nadawał swoim zbiorom folklorystyczno-etnograficznym; zapewne zmieniał się on w ciągu lat, zwłaszcza z powodu podejmowania nowych planów wydawniczych i narastania ilości zapisów po każdym sezonie badań terenowych. Porządek ten został w większości zatarty przez późniejszych wydawców i archiwistów. J. Biela i W. Grzegorzewicz w opracowywanych przez siebie tekach gromadzili razem karty z materiałami z danej miejscowości czy powiatu, a te układali alfabetycznie. Podobnie około roku 1972 postąpili archiwiści z rękopisami Kolberga pochodzącymi z trzech ostatnich lat jego badań terenowych. Przechowywane były one niegdyś w tece 34., a opublikowane zostały w tomach *Sanockie-Krośnieńskie* w latach 1972-1974. Rękopisy te pierwotnie były podzielone rzeczowo na osiem „podteczek”, dziś stanowiących odrębne jednostki archiwalne¹. Każda z nich zawierała zapisy określonych gatunków folkloru lub notatki na jeden z głównych tematów monografii. Np. zapisy dotyczące obrzędów dorocznych z pieśniami i melodiami znajdowały się w osobnej podteczce, a wewnątrz niej ułożone były chronologicznie od Adwentu do kończącego rok obrzędowy dnia św. Andrzeja. Zebrane w innej skłádce materiały na temat obrzędów rodzinnych podzielone były również rzeczowo (chrzciny, wesele i pogrzeb) niezależnie od miejscowości, w której zostały sporządzone w czasie badań. Widać więc, że dla Kolberga w ostatnim okresie życia – zapisy z Sanockiego wykonane były w przeważającej większości w latach 1883-1885 – nadrzędne było wydzielenie w osobnej tece materiałów do

¹ Materiały z dawnej teki 34. (dziś w BN PAU i PAN objęte sygnaturami 3194–3201) nie były porządkowane przez późniejszych wydawców i dysponentów spuścizny Kolberga do roku 1972. Układ ich został zmieniony w Bibliotece PAN dopiero w trakcie redagowania odpowiedniego tomu inwentarza rękopisów drukowanego w r. 1973. Wtedy w każdej pierwotnej „podteczce” ułożono zapisy według not lokalizacyjnych, tj. nazw miejscowości, w których zostały wykonane, lub której dotyczyły, a następnie alfabetycznie według tych nazw geograficznych. Zatarło to związek niektórych pieśni z obrzędem, o ile ich przynależność do niego nie była wprost zapisana na karcie. Ponieważ inwentaryzację tych rękopisów wykonano w redakcji *Dzieł* Kolberga przed zmianą układu, można było odtworzyć pierwotną kolejność kart nadaną przez Kolberga i powiązać wszystkie teksty z ich miejscem w roku obrzędowym. Przed drukiem inwentarza w Bibliotece PAN przemieszczono także niektóre karty między dawnymi zespołami, np. cztery karty znajdujące się w zespole o sygnaturze 3200 przeniesiono do zespołu o sygnaturze 3194. Przemieszczono też karty z zapisami z Wołynia w obrębie dawnej teki 26, stanowiącej dziś dwa zespoły o sygnaturach BN PAU i PAN 3206 i 3207 i zmieniono ich kolejność w każdym z nich.

regionu, w tym wypadku obejmującego Sanockie i Krośnieńskie, a dopiero wewnątrz teki przyjęcie porządku rzeczowego podobnego do kolejności problemów w monografii. Być może układ rzeczowy miały także rękopisy przechowywane np. w tekach zatytułowanych *Ruś Czerwona*, ale został on całkowicie zatarty przez późniejszych wydawców.

Rzeczowego układu nie mógł Kolberg stosować dla wszystkich materiałów, ponieważ często, nawet już po podjęciu prac nad monografiami regionalnymi notował na jednej karcie opisy, teksty i melodie przeznaczone później do różnych rozdziałów tomu, a nawet do różnych monografii. Wynikało to zapewne – jak już wspomniano – z repertuaru informatora, z którym miał do czynienia, a po części także z konieczności oszczędzania papieru zabranego na parotygodniowy wyjazd.

Dokumentację kultury ludowej zebraną w ciągu pięćdziesięciu lat badań pozostawił Kolberg w trzydziestu tekach regionalnych i w niektórych z dziesięciu tek zatytułowanych *Miscellanea*. Dziś dysponujemy blisko siedemdziesięcioma odrębnymi jednostkami archiwalnymi, w części tylko odpowiadającymi dawnym tekom¹ i już to świadczy, że w stanie źródeł zgromadzonych przez Kolberga zaszły zmiany. Zachowane spisy Kolberga pochodzące z lat 1883–1887 obejmują 40 tek z bardzo ogólnymi uwagami o ich zawartości. Jak już tu wspomniano, w roku 1965 w zbiorach Muzeum Etnograficznego w Krakowie w papierach S. Udzieli odnaleziono notatki Kopernickiego na temat zawartości niektórych z nich². Notatki te są również skrótowe, ale w połączeniu z zapiskami w innych dokumentach pozwalają stwierdzić, że po śmierci Kolberga z jego archiwum zaginęło co najmniej kilka obszerniejszych rękopisów oraz druków z jego glosami. Ustalenia te dotyczyć mogą tylko większych całości wymienionych w spisach Kolberga lub Kopernickiego, albo zamieszczonych w tomach wydanych i opracowanych już po śmierci Kolberga w latach 1902-1914. Między innymi z dawnej teki 26 *Wołyń* zaginął zeszyt z tekstami 25 bajek i innych tekstów

¹ Zob. A. Skrukwa *Wykaz tek Oskara Kolberga...* (DWOK T. 85/III). Wykorzystując spis Kolberga z 1886 r. i późniejsze notatki Kopernickiego, wskazano tam ogólnie jakie zmiany zaszły w zawartości poszczególnych tek i w skrócie opisano obecną zawartość każdej z nich.

² Większość notatek Kopernickiego wyjął z tek Kolberga Udziela i opatrzył tytułem *Kopernickiego charakterystyka tek Kolbergowskich* (zob. przyp. 3 na s. 11); w zbiorach S. Udziela w Muzeum Etnograficznym w Krakowie, wówczas nieskatalogowanych, odszukał je w roku 1965 Kamocki, który na prośbę Burszty przeprowadził kwerendę w papierach pozostawionych przez Udzielę w Muzeum Etnograficznym w Krakowie. Wszystkie notatki Kopernickiego przytoczone są w *Wykazie tek Oskara Kolberga...* (DWOK T. 85/III).

prozą spisanych około roku 1835 przez Jana Prusinowskiego¹, wręczony Kolbergowi przez autora w 1862 r. w Żytomierzu. Z teki tej zaginął także Kolbergowski zapis terenowy wesela z okolic Łucka², który zachował się tylko w czystopisie. W tece 25. *Ukraina* znajdował się rękopis Antoniego Marcinkowskiego zawierający pieśni i opis wesela przeznaczone przez tego autora do druku jako trzecia część jego *Ludu ukraińskiego*³. W tece 18 brakuje drukowanego zbioru bajek z glosami Kolberga, o którym J. Biela w roku 1911 pisał:

Kazki zobraw Ignatij z Nikołowicz (Karpiński w Samborskiem – dopisek Kolberga) nakładem Jakoba Sawczyńskoho, Lwow 1861, stron 98, 8°. Mieści się tutaj 26 podań ludowych, drukowanych cyrylicą. Tytuł zbioru i nagłówki poszczególnych kasek przepisał Kolberg ołówkiem w alfabecie łańcisko-polskim i dodał po prze[d]mowie spis rzeczy⁴.

Z teki 34. zaginął wydany przez J.K. Turowskiego *Dodatek do zbiorów pieśni ludu polskiego i ruskiego* (Lwów 1846) zawierający teksty zapisane w okolicy Sanoka. Z teki *Chełmskie* usunięte zostały odbitki prac Marii Hempłowny⁵ ofiarowane Kolbergowi przez autorkę.

¹ Rękopis Prusinowskiego miał jeszcze w ręku J. Tretiak, opublikował zawarte tam teksty w *Wołyniu* w 1907 r. (zob. O. Kolberg *Wołyn*, T. 36 DWOK, s. 412-450), ponadto z teki tej zaginęło także kilka rękopisów pojedynczych pieśni wydanych przez Tretiaka, dwa z nich znajdują się dziś w zbiorze autografów M. Ciechanowskiej (zob. A. Skrukwa *Wykaz tek Oskara Kolberga...* DWOK T. 85/III, s. 282).

² O ile udało się ustalić, Kolberg nie usuwał zapisów terenowych przed wydaniem drukiem monografii, do której służyły, więc rękopis ten zaginął raczej po jego śmierci, tj. po roku 1890. Opis wesela z Łucka zachował się tylko w czystopisie (BN PAU i PAN, sygn. 3206, k. 60-61), opublikował go J. Tretiak (T. 36, s. 51-58).

³ Rękopis ten wymienia Kolberg w koncepcie ostatniej woli z 7 maja 1883 r., tam dodał o nim notatkę „w ręku dra Kopernickiego” (rkp. O. Kolberga, BN PAU i PAN, sygn. 2183, k. 72). W spisach tek z lat 1886 i 1887 (rkp. tamże, k. 76 i 80) wymienia również rękopis Marcinkowskiego, ale bez uwagi o przekazaniu go Kopernickiemu. Rękopis Marcinkowskiego jako znajdujący się w tece 25 wymieniony jest także w inwentarzu Komisji Etnograficznej PAU z 1934 r., ale inwentarz ten – jeżeli chodzi o rękopisy Kolberga – jest dosyć mechanicznie sporządzoną kopią własnoręcznego spisu etnografa z 1886 r., więc nie jest miarodajny. Dziś w spuściznie Kolberga rękopisu Marcinkowskiego nie ma.

⁴ Wstęp J. Bieli do rękopisu *Rusi Czerwonej*, rkp. w Arch. PTL, teka 18a, sygn. 1230, k. 1.

⁵ Były to dwa artykuły: M. Hempel *Spis roślin jawnokwiatowych dziko rosnących w Słupi Nadbrzeżnej, zebranych przez...*, „Pamiętnik Fizjograficzny” T. 5: 1885, s. 135-153, oraz teży *Spis rzadszych roślin jawnokwiatowych rosnących w Teresinie, zebranych przez...*, tamże, s. 154-159.

Nie ma dziś w spuściźnie Kolberga rękopisu pieśni zniwiarskich odnotowanego przez niego w spisach z lat 1883 i 1886 jako część teki 31, przeniesiona później do teki 33. Nie wiadomo nawet, czy był to tylko zespół luźnych zapisów, czy materiał już uporządkowany, np. według wariantów tekstowych lub geograficznie. Nie ma też w spuściźnie Kolberga notatek o gwarze złodziejskiej wymienionych przez niego w spisie tek z roku 1883. Poza tekami Kolberga przechowywany jest obecnie rękopis Zdziarskiego *Sąd[e]c]czyzna i Podhale*, opracowany na podstawie rękopisów z teki 11 *Górale*. Wyjęty z tej teki znalazł się po roku 1936 w zbiorach Muzeum Etnograficznego w Krakowie¹. Tamże jest teraz przechowywany brulion spisu rycin strojów ludowych wykonany przez Kolberga w Muzeum Dzieduszyckich we Lwowie dla Sekcji Etnologicznej Komisji Antropologicznej AU obejmujący 127 obiektów. Poza tekami Kolberga znajdują się też wspomniane już tutaj rękopisy otrzymane przez Kolberga od Bazylego Jurczeński i Sofrona Witwickiego, a wypożyczone przez Adama Fischera² i razem z innymi materiałami tego etnografa przechowywane dziś w Archiwum PTL. Z teki 43 zaginęły przed rokiem 1962 karty 101-125 zawierające zapisy terenowe Kolberga. Czasem jego rękopisy dostawały się do popularnych w XIX w. kolekcji autografów³, przy czym nie wiemy, czy działo się to zawsze za wiedzą i zgodą autora lub późniejszych dysponentów jego spuścizny. Jedynie Cyprian Walewski, zaprzyjaźniony z Kolbergiem bibliograf i bibliofil, rękopis jednej z jego recenzji do swej kolekcji dostał zapewne od autora⁴.

Ze spuścizny rękopiśmiennej Kolberga zaginęły nie tylko materiały folklorystyczne i etnograficzne. Zaginęły lub zostały rozproszone druki i rękopisy utworów wielu polskich kompozytorów z końca XVIII w. i pierwszej połowy wieku XIX. Kolberg gromadził utwory kompozytorów współczesnych sobie i nieco wcześniejszych, a jego zbiór tańców był zapewne reprezentatywny dla polskiej twórczości w tym zakresie z pierwszej połowy XIX w. W roku 1881 wydał w firmie Breitkopfa i Härtla pięćdziesiąt utworów polskich kompozytorów z lat 1790–1850 pt. *Polnische Tänze. Mazurkas für das Pianoforte*. Publikacja ta była pomyślana jako przegląd tego specyficznie polskiego gatunku ukazujący jego historyczny rozwój w latach

¹ Rękopis ten znajdował się w tece 11 jeszcze w roku 1936, wspomina go K. Hławiczka, zob. s. 42.

² Zob. s. 30.

³ Zob. A. Skrukwa *Wykaz tek Oskara Kolberga...* (DWOK T. 85/III), s. 282.

⁴ Zob. tamże, s. 270.

1790-1850. Planował też wydanie podobnie pomyślanego zbioru polonezów. W roku 1884 pisał do Juliana Horoszkiewicza, zbieracza i wydawcy polskich pieśni wojskowych i patriotycznych:

Polonezów dawnych z akompan[iamentem] fortepianu przez różnych napisanych autorów i anonimów posiadam kilkadziesiąt i zbieram ich więcej, by je kiedyś sam publikować, jakem to już zrobił z mazurami [...]¹.

Obecnie w zachowanej spuściźnie Kolberga nie ma druków ani rękopisów mazurków i polonezów polskich kompozytorów, które wydał lub zamierzał wydać jako antologie ukazujące stan tych gatunków przed pojawieniem się kompozycji Chopina.

Teki regionalne i miscellanea o numerach od 1 do 40 powstały za życia Kolberga i przynajmniej w części z nich obecna zawartość bliska jest pozostawionej przez autora. W każdej z tek regionalnych (tj. 1–30) znajdują się materiały z tytułowego regionu, choć obok nich są tam także zapisy pochodzące z innych terenów. W pewnej mierze spowodowane jest to metodą zapisywania folkloru przez Kolberga. Wiele kart z zapisami melodii i pieśni, zwłaszcza pochodzącymi z badań prowadzonych przed podjęciem programu *Ludu*, zawiera utwory notowane w kilku miejscowościach leżących czasem w różnych regionach. Mogło to wynikać – jak już wspomniano – z konieczności oszczędzania papieru zabranego na wycieczkę przebiegającą przez kilka miejscowości albo z nawiązywania w jednym miejscu kontaktów z wykonawcami pochodzącymi z różnych okolic. Niektóre zachowane zapisy prymarne wskazują, że zwłaszcza podczas badań prowadzonych w początkowych latach Kolberg notował repertuar spotykanych muzyków kolejno na jednej karcie. Karty takie zapisane obustronnie zawierają niekiedy ponad sto melodii, a nowa nota lokalizacyjna nad którąś z kolejnych wskazuje, że zmienił się instrumentalista albo śpiewak.

Również część tek *Miscellanea*² utworzonych przez Kolberga i zachowanych do dziś zawiera rękopisy o treści określonej ich podtytułem, choć

¹ Brulion listu do J. Horoszkiewicza z 29 III 1884 r., *Korespondencja...* cz. III (DWORK T. 66), s. 137.

² Pierwotnie tek *Miscellanea* było 10, obecnie spośród utworzonych przez Kolberga istnieją teki *Miscellanea* o numerach 31, 33, 35–40, jednak ich zawartość nie zawsze odpowiada pozostawionej przez Kolberga. W brulionie spisu z roku 1883, dołączonym do konceptu testamentu (BN PAU i PAN, sygn. 2183, k.74), odnotowane są także teki o numerach 41 i 42, ale opis

w każdej zauważymy także karty włożone tam raczej przypadkowo¹. Dosyć jednolity charakter mają manuskrypty z teki 31. *Miscellanea* z podtytułem *Bibliografia, notatki*, które w większości powstały zapewne krótko po opracowaniu programu *Ludu*, tj. około roku 1865. Są to wyniki dokładnych i systematycznych kwerend całych roczników czasopism, np. na k. 1–4 zestawione są wszystkie przydatne dla etnografa artykuły z leszczyńskiego „Przyjaciela Ludu”, wydawanego w latach 1834–1849, na kartach następnych znajdują się podobne spisy zawartości roczników wileńskiego „Athenaeum” z lat 1841–1851, poznańskiego „Tygodnika Literackiego” z lat 1842–1844 czy znacznie wcześniejszego „Dziennika Wileńskiego” z lat 1806–1830. Spisy te obejmują zawartość kilkunastu czasopism polskich, głównie wydawanych w pierwszej połowie wieku XIX. Na wielu innych kartach zanotowane są informacje o drukowanych w różnych czasopismach artykułach związanych z określonym regionem lub tematem, tj. zestawione rzeczowo, a nie według źródeł. Razem spisane są np. noty artykułów o ludach azjatyckich zamieszkujących Syberię, a także noty zbiorów bajek ludowych wydanych w języku niemieckim w latach 1836–1869. Notatki z systematycznych kwerend² dotyczą w większości publikacji sprzed roku 1865, rzadko odnotowane są artykuły z późniejszych roczników „Kłósów” czy „Tygodnika Ilustrowanego”. W sumie jest tam ponad 1800 not bibliograficznych, głównie artykułów z czasopism i prac zbiorowych, rzadziej prac zwartych, na temat folkloru i innych dziedzin kultury ludowej, a także zawierających opisy podróży, informacje o zabytkach, ryciny strojów ludowych, podania i legendy związane z różnymi miejscowościami. Sądzić więc

zawartości tek *Miscellanea* 39–42 i ich numeracja są poprawiana i teki 41 i 42 zostały tam ostatecznie skreślone.

¹ Np. w tece 31. po arkuszach z notami bibliograficznymi znajduje się czystopis artykułu o rodzinie muzyków francuskich Philidor Danican przeznaczony do *Encyklopedii powszechnej*, ale tam niedrukowany, zob. w *Pismach muzycznych* (DWORK T. 62), s. 191–192,

² W trakcie poszukiwań bibliograficznych Kolberg korzystał z czasopism, których część znajduje się obecnie w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego. Na paru egzemplarzach gazet warszawskich i innych czasopism w tej bibliotece można charakterystyczne zakreslenia ołówkiem, takie same, jakie zauważamy w drukach pochodzących z podręcznej biblioteki Kolberga lub na fragmentach czasopism przechowywanych w tekach z jego rękopisami. Widoczne są one w egzemplarzach w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej na marginesach artykułów cytowanych lub odnotowanych w *Ludzie*. Niekiedy są to nawet notatki, np. obok artykułu O. Grudy *Ślesin* w „Dzienniku Warszawskim” 1851, nr 70, 71, 73–75. Te ostatnie zauważył W. Sobisiak, wydawca materiałów Kolberga z Kaliskiego, zob. O. Kolberg *Kaliskie i Sieradzkie* (DWORK T. 46), przypis we wstępie W. Sobisiaka na s. XII.

można, że bezpośrednio po opracowaniu programu *Ludu* i ogłoszeniu *Listu otwartego* w 1865 r. podjął Kolberg poszukiwania literatury na temat kultury ludowej i wtedy powstała większość notatek mieszczących się w tece 31. *Miscellanea*. Później w kolejnych tomach zamieszczał wyciągi, streszczenia i cytaty z artykułów odnotowanych w tym zespole.

Materiały w większości jednorodnie treściowo zawierają także trzy wspomniane tu już teki *Miscellanea*: teka 33 z dłuższym podtytułem *Muzykalia, odpadki od serii I („Pieśni ludu polskiego”)*; *P[ieśni] żniwiarskie*, teka 36. z podtytułem *Pieśni patriotyczne i szlacheckie* i 37. mająca podtytuł *Czary. Wierzenia. Przysłowia, zdania*. Do charakterystyki rękopisów z teki 33. trzeba będzie tu jeszcze wrócić, natomiast w dwu pozostałych tekach (tj. 36. i 37.) przechowywane są rękopisy umieszczone tam przez Kolberga i odpowiadające w dużej mierze tytułowi. Podobnie w tekach 39. i 40. znajdują się nadal materiały dotyczące folkloru Łużyczan i innych narodów Słowian zachodnich i południowych a po części także wschodnich. Natomiast rękopisy znajdujące się obecnie w dwu innych tekach *Miscellanea* nie mają wiele wspólnego z wcześniejszą zawartością, tj. manuskryptami dawniej złożonymi tam przez Kolberga. Przeciwnie – układem i treścią sprawiają wrażenie materiałów zebranych razem raczej przypadkowo. Dotyczy to teki 35., której pierwotną zawartość usunął Kopernicki, a także teki 38., której skład najpierw zmienił Kolberg, a później prawdopodobnie osoby „porządkujące” jego spuściznę. Obydwie zawierają dziś materiały etnograficzne i folklorystyczne z różnych regionów, w większości w rękopisach Kolberga, a zebranie ich razem nie jest uzasadnione ani treścią zapisów, ani ich charakterem czy lokalizacją geograficzną.

Dziełem późniejszych wydawców, archiwistów i innych osób odpowiedzialnych za spuściznę etnografa jest utworzenie tek o numerach 41–51. Powody wydzielenia znajdujących się w nich obecnie rękopisów nie zawsze są znane. Teką 41. to rękopis Kolberga, który odnotowany jest z tym numerem i z tytułem *Pieśni ludowe religijne* w inwentarzu Komisji Etnograficznej w 1934 r., gdzie opatrzony jest notatką „przygotowane do druku”. We wcześniejszych spisach Kolberga i innych dokumentach nie ma wzmianek o istnieniu takiej pracy autora *Ludu*. Przekazana była w osobnej kopercie w roku 1953 do Archiwum PTL i tam została zapisana jako teka 41 *Materiały do pracy o śpiewach religijnych ludowych*. Również teki *Miscellanea* o numerach 42 i 43 są wymienione po raz pierwszy dopiero w inwentarzu z roku 1934, z nich teka 42 jest dosyć przypadkowym zbiorem rękopisów o różnym

charakterze, a zawartość teki 43 i znajdujące się w niej rękopisy z badań terenowych już tu wspomniano. Obydwie powstały prawdopodobnie przed rokiem 1914, tj. w okresie, gdy teki Kolberga znajdowały się już pod opieką Komisji Antropologicznej i korzystały z nich osoby przygotowujące wybrane rękopisy do druku lub szukające materiałów do własnych prac.

Odmienne jest pochodzenie trzech następnych tek o numerach 44–46. Rękopisy tam zawarte mają pieczęcie „Archiwum rodziny Nowina Konopków” i pochodzą ze zbiorów niegdyś przechowywanych w Modlnicy lub w Mogilanach. Jak podano wyżej, zostały one nabyte przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze w jednym z antykwariatów warszawskich w roku 1959. Część z nich to fragmenty rękopisów Kolberga pozostawionych przez niego w Modlnicy w 1884 r., ale znaczna część zakupionych manuskryptów nie należała do Kolberga, a do Konopków. Z trzynastu pozyskanych wtedy odrębnych rękopisów w archiwum PTL we Wrocławiu utworzono trzy nowe teki, kierując się ich treścią, a po części autorstwem i nadano im kolejne numery i tytuły: tece 44 tytuł *Przysłowia* a następnym 45 i 46 – *Miscellanea*.

Również teka 47 została utworzona w archiwum PTL we Wrocławiu z rycin otrzymanych w roku 1953 z krakowskiego Muzeum Etnograficznego w osobnej kopercie, poza tekami, oraz wyjętych z tek później, w latach 1956–1961 w Pracowni Kolbergowskiej działającej przy Zarządzie Głównym PTL. Dołączono do nich w 2013 r. wspomniane już tutaj ryciny odnalezione w papierach J. Gajka. Razem ze szkicami, rysunkami oraz fotografiami zachowanymi w tekach regionalnych stanowią one ważną dokumentację uzupełniającą opisy strojów, chat, naczyń itd., i są publikowane w nowych monografiach regionalnych i w suplementach. Nie jest to jednak kontynuacja zgromadzonej przez Kolberga kolekcji, składającej się m.in. z fotografii specjalnie na potrzeby *Ludu* wykonywanych w Krakowie w firmie W. Rzewuskiego i w Kołomyi u J. Dutkiewicza, a także z rysunków i akwarel, m.in. W. Gersona, T. Konopki i T. Rybkowskiego. W wykazie tek z 10 stycznia 1886 r. na końcu Kolberg odnotował:

A nadto zbiór fotografii, akwarel, rysunków, szkiców itp., przedstawiających przeważnie typy i ubiory włościan, objęty osobnym spisem. Ze zbioru tego korzystano już w pewnej części przy wydawnictwach¹.

¹ Wykaz tek rękopiśmiennych sporządzony przez O. Kolberga, *Korespondencja... cz. III* (DWOR T. 66), aneks 12, s. 748.

Wspomniany przez Kolberga „osobny spis” rycin nie zachował się, a późniejsze losy kolekcji, opisaney tak skrótowo w przytoczonym wykazie, nie są znane. Ta część zbiorów ikonograficznych Kolberga prawdopodobnie zaginęła w Warszawie w 1944 r., po powstaniu, lub w Modlnicy. Jej odpryskiem jest kolekcja rysunków i akwarel W. Gersona przechowywana obecnie w Muzeum Etnograficznym w Rzeszowie.

Rękopisy przechowywane dziś w tekach *Miscellanea* 48, 50 i 51 robią wrażenie zespołów utworzonych przypadkowo. Wspomniano już, że jako trzy pakunki zostały odnalezione w Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN w Warszawie prawie dziesięć lat po przekazaniu przez Muzeum Etnograficzne w Krakowie spuścizny rękopiśmiennej Kolberga do tworzonego w roku 1953 Instytutu Historii Kultury Materialnej. Odnalezione w pomieszczeniach IHKM na początku roku 1963 r. pakunki zostały przywiezione do redakcji *Dzieł* Kolberga w Poznaniu. W archiwum PTL otrzymały numery kolejnych tek i tytuły *Miscellanea*. Trudno dziś ustalić, w której z tek założonych przez Kolberga znajdowały się dawniej. Np. rękopisy kompozycji Kolberga wypełniające dziś znaczną część nowej teki 51 (tam karty 41–232) nie były ujęte¹ w spisie z 1886 r.

Stwierdzano już tutaj, że nie odnaleziono w spuściznie Kolberga wykazów czy indeksów zawartości tek, poza konceptem ostatniej woli z roku 1883 i spisami dołączonymi w latach 1886 i 1887 do pism kierowanych do Akademii Umiejętności i Wydziału Krajowego we Lwowie, a te są bardzo skrótowe. Dlatego trudno dziś porównać obecną zawartość tek ze stanem zostawionym przez Kolberga oraz bezspornie ustalić wiele faktów z dziejów rękopisów pozostawionych przez niego testamentem w roku 1890 do dyspozycji Akademii Umiejętności.

Za jedyne odkryty w zbiorach Kolberga swoisty katalog dotyczący zapisanych przez niego melodii tańców, ślad warsztatu edytorskiego z lat 1845–1857, uznać można trzy odrębne rękopisy przechowywane obecnie w różnych tekach. Jeden z nich to obszerny czystopis melodii², znajdujący

¹ W spisie tek dołączonym do konceptu ostatniej woli (rkp. Kolberga, sygn. BN PAU i PAN, 2183, k. 72) z 7 maja 1883 r. przy tytule teki 40. widnieje notatka „Prywatne (teksta oper itd.)”, być może później, po roku 1883, Kolberg własne kompozycje przeniósł do innego zespołu – w spisie z roku 1886 nie ma tego podtytułu. Zbiór autografów znajdujący się dziś w tece, której nadano w 1963 r. tytuł *Miscellanea* i numer 51, jest być może fragmentem zbioru własnych utworów przechowywanych dawniej przez Kolberga w tece 40.

² Rkp. O. Kolberga w Arch. PTL, teka 33, sygn. 1305, k. 1-81; karty tego rękopisu są błędnie ponumerowane: k. 1–28 zawierają melodie nieparzyste nr 1535–2606, k. 29–44 melodie parzyste

się w tece 33. *Miscellanea*, zawierający ponad 3200 zapisów. Melodie te skorelowane są z tekstami przyśpiewek zawartych w dwu innych manuskryptach¹ i połączonych z tymi melodiami systemem odsyłaczy. Zapisy nutowe znajdujące się dziś w tece 33 są kopiami melodii z notatek terenowych. Obejmują one prawdopodobnie znaczną część (być może nawet całość) melodii tanecznych zapisanych od początku badań do połowy roku 1857. Jest to 81 kart grubego papieru nutowego, na których wpisanych jest dwukolumnowo 2605 melodii tanecznych w metrum nieparzystym, 591 w metrum parzystym, ponadto kilkanaście melodii nieliczbowanych z tytułkiem „Kozaki”, ponad trzydzieści określonych jako „Polki” oraz kilkanaście innych, też nieliczbowanych. Dla każdej melodii Kolberg przeznaczył dwie pięciolinie połączone akoladą i kreskami taktowymi. Wskazuje to na zamiar wpisywania na dolnej pięciolinii akompaniamentu, który został jednak opracowany tylko dla niewielkiej części, w sumie mniej niż stu zawartych tam melodii. Na początku rękopisu, w obu grupach tańców, nieparzystych i parzystych, na górnej pięciolinii Kolberg wpisał kolejno melodie tańców (tylko tańców, melodie pieśni opuszczał) wydane w jego pierwszym zbiorze² drukowanym w latach 1842–1845, z odsyłaczami do tego druku, następnie wpisywał melodie taneczne z różnych regionów, głównie z Królestwa Polskiego, pochodzące z narastających stopniowo zapisów terenowych. Pod nutami często widnieją incipity przyśpiewek, niekiedy ograniczone do jednego lub dwu słów. Wszystkie melodie mają noty lokalizacyjne dotyczące pojedynczych utworów albo kilku czy kilkunastu następujących kolejno po sobie.

Znaczna część zapisów nutowych zawartych w tym rękopisie połączona jest odsyłaczami z dwoma zbiorami tekstów przyśpiewek, przechowywanych dziś w innych tekach. Jeden z nich to znajdujący się w tece 16. *Radom. Opatów. Sandomierz* rękopis pt. *Obertasy i mazurki*. Zawiera on ponad 1900 tekstów, w większości jedno- i dwuzwrotkowych przyśpiewek, między

nr 1–595, k. 45–46 nieliczbowane kozaki i inne tańce (50 melodii), k. 47–81 melodie nieparzyste nr 1–1534.

¹ Jeden to *Krakowiaki i polki*, obecnie w Arch. PTL teka 13, sygn. 1193, k. 1–34, drugi – *Obertasy i mazury* tamże, teka 16, sygn. 1209, k. 1–25.

² Tj. w *Pieśniach ludu polskiego* drukowanych w Poznaniu u Żupańskiego. A. Pawlak we wstępie do *Pieśni i melodii ludowych...* (DWOK T. 67/I), s. XV, pisze mylnie, że w omawianym rękopisie z teki 33 na początku wpisane są melodie z *Pieśni ludu polskiego* wydanych w 1857 r. i z tego powodu ocenia jego powstanie na lata 1857–1862.

którymi sporadycznie zapisane są teksty pieśni. Przyśpiewki te pochodzą z własnych badań Kolberga, prowadzonych głównie w regionach leżących w Królestwie Polskim. Wiele z nich ma zwrotne odsyłacze do melodii znajdujących się w zbiorze nut z teki 33. Drugi rękopis to teksty pt. *Krakowiaki i polki*, dziś przechowywany w tece 13. *Kraków*. Wpisanych jest tam ponad 2900 przyśpiewek, również jedno lub dwuzwrotkowych i tak jak teksty w *Obertasach* połączonych zwrotnymi odsyłaczami z melodiami z teki 33. Większość przyśpiewek w tym rękopisie jest przepisana przez Kolberga z kilku zbiorów pieśni innych wydawców z lat 1833–1856, a blisko 750 wpisanych na końcu pochodzi z jego własnych badań terenowych. Ostatnie z nich (w sumie 157 tekstów) mają noty lokalizacyjne: „Zakopane, Hamry”, „Czorsztyn”, „Szczawnica” i „Mogilany”. Te nazwy miejscowości mogą wskazywać, że ostatnie przyśpiewki w rękopisie *Krakowiaki i polki* wpisał Kolberg po swej wycieczce w roku 1857 do Zakopanego i okolic. Były to jego pierwsze badania terenowe na Podhalu i prowadził je w tych właśnie miejscowościach. Natomiast zanotowanych wtedy melodii już nie włączył do rękopisu z teki 33. *Miscellanea* – nie ma tam zapisów z Podhala i Tatr, co być może znaczy, że uzupełnianie w nim melodii zakończył przed pobytem w Zakopanem w roku 1857.

Trzy rękopisy tu scharakteryzowane stanowiły prawdopodobnie – jak już zaznaczono – rodzaj katalogu czy kartoteki służącej do wyszukiwania potrzebnych melodii tańców, a następnie odpowiadających im przyśpiewek. Tworzenie omawianego zespołu Kolberg rozpoczął po zredagowaniu zbioru *Pieśni ludu polskiego* drukowanego w latach 1842–1845 w Poznaniu albo nawet dopiero po jego wydaniu, a „zamknął” jako uzupełniany na bieżąco rękopis prawdopodobnie w połowie roku 1857, po kolejnej zmianie programu wydawniczego. Przedtem mógł mu służyć jako pomoc we wstępnym wyborze materiałów do różnie sprofilowanych gatunkowo i tematycznie zbiorów tańców z przyśpiewkami i melodii instrumentalnych. Zgromadzone tam zapisy nutowe łatwiej było przeglądać i wybrane melodie odszukać potem w rękopisach terenowych, aby włączyć je do przygotowywanej publikacji. Wskazówką służącą do wyszukiwania i identyfikacji melodii w prymarnych zapisach ze słuchu były noty lokalizacyjne. Prawdopodobnie już wtedy, tj. przed rokiem 1857, założył Kolberg część przynajmniej tek regionalnych, w których przechowywał narastające zapisy terenowe. Po podjęciu pracy nad regionalnymi zbiorami pieśni i tańców, a tym bardziej po stworzeniu programu *Ludu*, gdy nadrzędnym kryterium wyboru

do druku stało się pochodzenie geograficzne materiałów, te trzy rękopisy przestały służyć jako swoisty indeks zapisanych w terenie melodii tańców. Później, już tylko niekiedy wpisywał Kolberg przy zapisach nutowych i tekstach przyspiewek odsyłacze z tytułem lub numerem tomu *Ludu*, w którym zostały opublikowane.

*

Cała zachowana spuścizna Oskara Kolberga, drukowana i rękopiśmienne, została opublikowana w 84 tomach jego *Dzieł wszystkich*. Pierwsza część *Dzieł* (tomy 1-36) to reedycja fotooffsetowa monografii regionalnych, tj. *Ludu* i *Obrazów etnograficznych* wydanych w latach 1857–1890, obok których znalazły się wydane poza tymi cyklami *Chełmskie* i *Przemyskie* oraz *Wołyń*, jedno z opracowań późniejszych wydrukowane w roku 1907 na podstawie rękopisów Kolberga. W drugiej części *Dzieł* w tomach 37–69 opublikowano zgromadzone przez niego i zachowane w rękopisach źródła folklorystyczne i etnograficzne oraz artykuły i inne drukowane jego prace, materiały i utwory o bardzo zróżnicowanym charakterze, tj. kompozycje, artykuły z zakresu historii i teorii muzyki oraz korespondencję. Najobszerniejsza w tej części edycji jest bogata dokumentacja kultury ludowej, co najmniej dorównująca wartością, znaczeniem i objętością tomom wydanych przez Kolberga w XIX w. Ostatnie tomy 70–84 to suplementy i komentarze źródłowe do monografii opracowanych przez Kolberga. Trzy-częściowy tom *Oskar Kolberg. Człowiek i dzieło* zamyka *Dzieła wszystkie*.

Warto jeszcze na zakończenie przypomnieć najważniejsze zasady edycji *Dzieł wszystkich* Kolberga. Dla wydawców spuścizny autora *Ludu* podstawowe było założenie, że źródła przez niego zebrane powinny być przygotowane do druku zgodnie z jego koncepcją monografii regionalnej, do której były ostatecznie przeznaczone, tzn. w takim układzie treści, jaki dla niej przyjął on w tomach *Ludu* i *Obrazów etnograficznych*. Kontynuacja Kolbergowskiego modelu monografii uznana została za zabieg celowy już na początku edycji *Dzieł wszystkich* przez Józefa Bursztę, ich redaktora od jesieni 1961 do lata roku 1987. Zdanie to podzielał Komitet Redakcyjny kierowany w latach 1962–1976 przez Juliana Krzyżanowskiego, w latach 1976–2010 przez Gerarda Labudę, a później przez Aleksandra Posern-Zielińskiego. Założenie to realizował zorganizowany przez Józefa Bursztę w latach 1962–1963 niewielki zespół stałych pracowników Redakcji *Dzieł*

Wszystkich Oskara Kolberga, przekształconej w roku 1997 w Instytut im. Oskara Kolberga. Z upływem czasu zespół ten nieco się zmieniał, jednak zawsze pozostawał zbyt szczupły w stosunku do zadań, jakie trzeba było wykonać.

Równie istotna była zasada, że różne typy źródeł zgromadzonych przez Kolberga w czasie badań terenowych, przekazanych mu przez współpracowników, a także pochodzących z jego kwerend w drukach XIX-wiecznych i wcześniejszych powinny zostać potraktowane w edycji *Dzieł wszystkich* równorzędnie, zgodnie z założeniami i praktyką autora *Ludu*. Do druku przeznaczono więc wszystkie materiały etnograficzne i folklorystyczne zachowane w archiwum Kolberga, bez ich wartościowania czy selekcyjonowania, niezależnie od autorstwa, charakteru czy stopnia opracowania. On sam mógł przed zakończeniem prac nad monografią uzupełnić i weryfikować swe notatki, powtarzając badania lub odwołując się do współpracowników i literatury, mógł także dokonywać ich selekcji, wybierając pewne materiały do opublikowania, a zostawiając inne niedrukowane w archiwum. Współcześni wydawcy możliwości takich nie mieli, między innymi dlatego, że Kolberg nie pozostawił w tym zakresie żadnych wskazówek. Ostateczny kształt przygotowanych przez nich monografii może więc być nieco inny od tego, jaki oddałby do druku on sam. Zawartość nowych tomów jest jednak uwarunkowana zwłaszcza stanem zachowania rękopisów Kolberga, a u podstaw edycji jego spuścizny leży przede wszystkim przekonanie, że zgromadzone przez niego i do dziś zachowane materiały folklorystyczne i etnograficzne są niepowtarzalnymi źródłami do dziejów kultury ludowej, które powinny być opublikowane w całości, ponieważ nie można ich niczym zastąpić.

ELŻBIETA MILLEROWA

Kalendarium podróży Oskara Kolberga

W ciągu półwiecza swojej działalności Kolberg nie prowadził systematycznie dziennika podróży badawczych. Nie zachowały się też w jego archiwum rękopiśmiennym regularne notatki dotyczące kontaktów z regionalistami, współpracownikami i życzliwymi mu osobami, które gościły go w swoich dworach i miejskich domach w trakcie wypraw terenowych podejmowanych w latach 1839–1885. Informacje o podróżach rozproszone są w zachowanych rękopisach i drukowanych tomach autora *Ludu*, a próba pełnej rekonstrukcji jego wędrówek etnograficznych, nawet w zakresie podstawowym, tj. dat rocznych, odwiedzanych miejscowości i kontaktów, osób gospodarzy i współpracowników oraz konkretnych zbiorów wiążących się z tymi eksploracjami, napotyka na zasadnicze trudności. Powodują je nie tylko luki w faktografii, ale także częsta ogólnikowość informacji i liczne sprzeczności danych z różnych źródeł, co stwarza dylematy, które komplikują, niekiedy wręcz uniemożliwiają jednoznaczne ustalenie faktów, pewne i prawidłowe wnioski co do miejsc pobytu, trasy podróży, a nawet jej czasu. Tak więc zastrzeżenie podstawowe dotyczy nie tylko kompletności i jednoznaczności, ale i wiarygodności przekazów dokumentujących wyprawę Kolberga. Z pewnością przedstawiany tu wykaz nie obejmuje wszystkich podróży badacza, niektóre w rzeczywistości mogły przebiegać inaczej, zaś jeszcze inne nie zawsze musiały być poświęcone badaniom etnograficznym. Analiza zachowanych źródeł umożliwiła zbudowanie kalendarium, które opiera się wprawdzie na całej dostępnej dokumentacji, z odnotowaniem zawartych w niej danych także sprzecznych lub wątpliwych, ale nie rozstrzyga wszystkich problemów dotyczących chronologii, kierunków i etapów poszczególnych podróży. Z konieczności pozostało więc ograniczenie się do rzetelnej prezentacji zachowanego materiału źródłowego i ewentualnych wniosków z niego wynikających, często jedynie hipotetycznych.

Opracowując kalendarium, wykorzystano wyniki wieloletnich kwerend dokonywanych w trakcie prac redakcyjnych i edytorskich nad materiałami

Kolberga i obejmujących cały zachowany zasób rękopiśmienny i publikowany. Uwzględniono także literaturę przedmiotu, XIX-wieczną prasę, publikacje wspomnieniowe i pamiętnikarskie, rozpoznane jako przydatne do przygotowania biografii Oskara Kolberga. W sumie opracowanie stanowi rezultat wieloletnich analiz i badań nad jego życiem, działalnością i spuścizną.

Jedynym i najpełniejszym dokumentem sporządzonym przez Kolberga jako wykaz odbytych podróży jest brulionowy szkic, z lapidarnie ujętymi informacjami o miejscowościach i czasami związanymi z nimi osobach odwiezanych w poszczególnych latach, poczynawszy od roku 1836 do 1885. Powstał pod koniec życia: w rękopisie widnieją na końcu wykazu lata 1886, 1887 i 1888 niewypełnione danymi, co zgodne jest z faktem, że nie odbył już wtedy dłuższych podróży. Najprawdopodobniej spis ten sporządzony został około 1889 roku na prośbę Izydora Kopernickiego, który z okazji jubileuszu 50-lecia pracy naukowo-badawczej Kolberga przygotowywał biografię jubilata. W rękopisie wykazu widoczne są wahania i poprawki, informacje podane zostały wyraźnie skrótowo, są często niepełne i jak się wydaje, nie zostały ponownie zweryfikowane. Brulion ten ma charakter roboczego zestawienia ewidencyjnego dla celów własnych; nie stanowi próby usystematyzowania danych do publikacji. Spis tego rodzaju, sporządzany po latach, kiedy daty i miejsca mogły się już zatrzeć w pamięci, zawiera też niedokładności i błędy, co powoduje wspomniane komplikacje i wątpliwości co do chronologii, dat i kierunków wędrówek.

Omawiający wykaz, zwany dalej itinerarium (rkp. BN PAU i PAN, sygn. 2183, k. 69, opublikowany w części III *Korespondencji Oskara Kolberga*, DWOK T. 66, s. 704–706 aneks 1), jako zestawienie własne Kolberga dotyczące podróży z lat 1836–1885, cytowany jest pod każdą datą roczną, przy czym niejednokrotnie przywoływany jest pierwszoplanowo jako jedyny lub najpełniejszy, choć niekoniecznie precyzyjny przekaz świadczący o odbytej wyprawie. Odsyłając do tego źródła, nie podaje się każdorazowo sygnatury i karty rękopisu (jest jedna).

W zebranej dokumentacji wykorzystane zostały także inne zachowane świadectwa, tj.:

– rkp. Kolberga *Szkic autobiografii* obejmujący okres do 1861 roku (BN PAU i PAN, sygn. 2183, k. 68);

– rkp. Kolberga pt. *Notatnik zawierający rachunki osobistych wydatków Oskara Kolberga za lata 1859–1869* (BN PAU i PAN, sygn. 3210, k.1–24), w którym znalazły się m.in. informacje o podróżach i ich kosztach,

zapisywane jednak z różnym stopniem szczegółowości – dalej w odesłaniach do tego manuskryptu podaje się jego sygnaturę i kartę;

– korespondencja z rodziną, przyjaciółmi, mecenasami itd., w której temat wypraw Kolberga przewija się w różnym kontekście i formie, od lakonicznych wzmianek do obszerniejszych opisów i relacji (*Korespondencja Oskara Kolberga*, cz. I–III, DWOK T. 64–66);

– informacje podawane przez Kolberga we wstępach do tomów *Ludu* i *Obrazów etnograficznych*, w których niekiedy wymienia on lata badań, najważniejsze dla swoich eksploracji i zbiorów miejscowości pobytu i prac terenowych, współpracujące z nim osoby;

– sprawozdania z podróży bądź opracowane przez Kolberga dla Akademii Umiejętności, która poza finansowaniem jego wydawnictwa w niektórych latach przyznawała specjalne fundusze na wyprawy badawcze (zob. np. rok 1875), bądź publikowane w formie korespondencji prasowych z odwiedzanymi miejscowości czy krajów (zob. np. rok 1857);

– dokumenty poświadczające urlopy Kolberga, paszporty podróżne, określające cel i kierunek wypraw, z potwierdzeniem miejsca i daty wyjazdu, pobytu i powrotu do Warszawy, zachowane w tece z papierami osobistymi Kolberga (BN PAU i PAN, sygn. 2183);

– luźne i rozproszone notatki Kolberga, drukowane i rękopiśmienne, w których okazjonalnie wymienia niekiedy daty i miejsca przez siebie odwiedzone;

– materiały do biografii Kolberga zebrane przez Izydora Kopernickiego, przyjaciela, świadka pracy autora *Ludu* w latach krakowskich, wykonawcy jego testamentu i pierwszego biografę, tj.: rękopiśmienne notatki tego autora, dotyczące podróży Kolberga (BN PAU i PAN, sygn. 2183, k. 68) oraz opracowana przez niego biografia Kolberga, opublikowana jako studium wstępne do tomu *Przemyskie* wydane po śmierci przyjaciela w 1891 roku (*Przedmowa wydawcy*, w: O. Kolberg *Przemyskie*, DWOK T. 35, s. V–XX).

Notatki swe sporządził Kopernicki jako uzupełnienie rękopiśmiennego *Szkicu autobiografii* Kolberga, obejmującego okres do roku 1861 (zamieścił je na tej samej karcie manuskryptu). Powstały zapewne w oparciu o wspólne z Kolbergiem ustalenia, choć są fragmentaryczne, zawierają skomasowane daty roczne podróży w poszczególne regiony bądź do konkretnych miejscowości Rzeczypospolitej od 1842 do 1870 roku. Nie obejmują jednak wszystkich lat z tego okresu.

Z kolei w ramach drukowanej *Przedmowy wydawcy* Kopernicki zamieścił (na s. IX, X i XI) sumaryczny spis podróży Kolberga do poszczególnych regionów (bez podawania miejscowości i goszczących Kolberga osób) uporządkowany chronologicznie (daty roczne). Dane zawarte w obu opracowaniach Kopernickiego po części potwierdzają informacje podane przez Kolberga w itinerarium i w pozostałych źródłach, inne dopełniają je, jeszcze inne są jednak odmienne bądź z nimi sprzeczne i podważające materiał Kolberga. Niezależnie od tego wszystkie zostały przytoczone w kalendarium, gdyż nie zawsze mamy pewność, które informacje są prawdziwe i wiarygodne.

Dalej przy opisie poszczególnych podróży nie przywołuje się każdorazowo sygnatury i karty notatek Kopernickiego z rękopisu (jedna karta), natomiast odesłania do napisanej przez niego biografii Kolberga podaje się w formie skróconej do tytułu i strony.

W kalendarium przywołano także odnalezione świadectwa spoza archiwum badacza, takie jak np. notatka prasowa o pobycie Kolberga w Mazewie w Łęczycy w lipcu 1860 roku lub wzmianka w liście Felicjana Faleńskiego do Karola Estreichera o wyjeździe Kolberga do Krakowa w sierpniu 1871 roku czy wspomnienie Lucjana Siemieńskiego o spotkaniu Kolberga w Tatrach i Pieninach w 1857 roku.

Można uznać, choć jedynie w pewnym przybliżeniu, że poszczególne świadectwa różnią się stopniem wiarygodności. Największą posiada zapewne *Notatnik* z rachunkami obejmujący jednak tylko jedenaście lat (1859–1869) i korespondencja, prowadzona także na bieżąco, sprawozdania składane Akademii Umiejętności (np. z podróży w 1875 roku), doniesienia i korespondencje prasowe oraz potwierdzenia pobytu odnotowane w paszportach. Przekazy podawane po latach dzielących je od dawnych podróży, np. we wstępach do poszczególnych tomów wydawanych niekiedy dużo później niż pozyskanie zbiorów z wypraw terenowych Kolberga, nie pokrywają się niekiedy z innymi danymi źródłowymi.

Zakres i charakter dokumentacji źródłowej dla podróży odbytych w poszczególnych latach jest bardzo zróżnicowany. Niektóre wyprawy poświadczane są jedynie lakonicznymi informacjami z itinerarium, inne również pojedynczymi przekazami spoza tego rękopisu Kolberga, jeszcze inne mają bogatsze potwierdzenie i opis w zachowanych źródłach. Nie zawsze wiadomo, czy wymieniana miejscowość (np. w sformułowaniu: „na Kielce”) oznaczała jedynie kierunek podróży czy miejsce pobytu, czy stanowiła

stację pośrednią w drodze, gdzie następowała tylko przesiadka lub zmiana rodzaju transportu z pociągu na konie przysłane przez zapraszającego Kolberga właściciela dworu, czy też była stacją docelową, w której badacz się zatrzymał i prowadził badania. Niejednokrotnie nie znamy też okoliczności podróży Kolberga, jej ram czasowych i tras, związanych z nią kontaktów, konkretnych stacji badawczych, warunków pobytu itd.

Nierównomiernie zasobna jest też dokumentacja zawarta w korespondencji. Znacznie uboższe informacje o wędrówkach Kolberga przynoszą listy z lat warszawskich, tj. do roku 1871, i to nie tylko dlatego, że zachowało się ich o wiele mniej niż z lat późniejszych, tj. z okresu pobytu w Mołdncy i w Krakowie, gdyż po części zostały zniszczone w czasie wojny. W dużej mierze o oszczędnym informowaniu Kolberga o swoich podróżach lub wręcz o ich przemilczaniu w listach i notatkach osobistych, pisanych w Warszawie decydowała sytuacja polityczna w zaborze rosyjskim. Szczególnie nasilone w Królestwie Polskim restrykcje policyjne zaborców, podejrzliwość i inwigilacja władz, kontrolowanie korespondencji, zwalczanie wszelkich propolskich działań wymuszały autocenzurę i krępowały swobodę wypowiedzi. Niektórzy współpracownicy i gospodarze goszczący Kolberga woleli zapewne pozostać anonimowymi, a może i rezygnowali z listów lub szyfrowali ich treści z obawy przed prześladowaniami za udział w walkach czy akcjach niepodległościowych, pomoc powstańcom itd. Niekiedy współpracownicy Kolberga wręcz prosili w listach o nieujawnianie ich nazwisk w drukowanych przez niego tomach i niesygnowanie imienne pozyskanych od nich a publikowanych tam materiałów. Sytuacja ta skłaniała także do częstej praktyki przekazywania korespondencji przez zaufanych pośredników, nie pocztą, lub ograniczała wymianę listów Kolberga z mieszkańcami Królestwa Polskiego. Dużo pełniejszą dokumentację podróży Kolberga przynosi natomiast jego korespondencja z czasów krakowskich, za autonomii Galicji, której mieszkańcy cieszyli się po 1867 roku znacznie większymi swobodami obywatelskimi niż Polacy w zaborze rosyjskim.

Kalendarium jest więc wykazem pełnym w takim zakresie, jaki umożliwiły zachowane źródła rękopiśmienne i drukowane, którymi dziś dysponujemy, nie jest natomiast opracowaniem wyczerpującym, jeśli chodzi o faktograficzny obraz podróży Kolberga. Ma charakter porządkujący i pomocniczy jako załącznik do biografii badacza, podobnie jak bibliografia jego prac i wykaz materiałów rękopiśmiennych. Jest jedynie rodzajem podręcznego przewodnika, który orientuje w przedsięwzięciach

peregrynacyjnych Kolberga, ich skali i zasięgu na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej.

Warto tu przypomnieć, że omówienie podróży badawczych Kolberga i pozyskanych w ich trakcie materiałów przedstawiają w ujęciu regionalnym wstępy do wydawanych po raz pierwszy w *Dzielałach wszystkich* nowych monografii regionalnych oraz do suplementów dopełniających tomy opublikowane za życia Kolberga, tj. odpowiednio do tomów 39–59 i 70–84 DWOK.

W kalendarium nie uwzględniono miejscowości, które w rękopisach terenowych i w drukowanych tomach lokalizują zapisane teksty i melodie Kolberga, gdyż ze względu na jego metodę rejestracji folkloru takie noty lokalizacyjne nie muszą oznaczać miejsca pobytu Kolberga. Dokumentował on folklor przy każdej nadarzającej się okazji, także poza miejscem jego pochodzenia i funkcjonowania, zatem noty takie nie wskazują jednoznacznie, że zapisy wykonane zostały w czasie bezpośredniego kontaktu z informatorem w odwiedzanej przez Kolberga miejscowości. Daty występują zaś w zapisach terenowych Kolberga niezwykle rzadko, a materiały datowane w druku (np. niektóre opisy wesela) nie muszą oznaczać bytności Kolberga w danej miejscowości, a np. czas pozyskania ich od współpracownika.

Nie objaśnia się tutaj wymienionych przez Kolberga w cytowanym itinerarium postaci przyjmujących go gospodarzy, właścicieli dworów i innych osób. Informacje o nich zawiera korespondencja Kolberga, wspomniane wyżej wstępy do nowych monografii regionalnych i do tomów suplementowych, a także część I – biograficzna – tego opracowania (tj. T. 85/I). Indeks osób do trzech części pracy *Oskar Kolberg. Człowiek i dzieło* znajdzie czytelnik w tym woluminie (tj. T. 85/III).

Orientację w geograficznym usytuowaniu poszczególnych miejscowości, z określeniem ich ówczesnej przynależności administracyjnej na podstawie *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego...* (T. 1–15 Warszawa 1880–1902), umożliwi z kolei indeks geograficzny zamieszczony także w tym woluminie (tj. T. 85/III).

Cytując *Notatnik zawierający rachunki...*, pomija się w kalendarium kwoty wydatków wyszczególnianie przez Kolberga w rękopisie i dla większej przejrzystości potrzebnych tu informacji o trasach podróży nie zaznacza tego pominięcia trzykropkiem w klamrze. Pełne zapisy z tego manuskryptu razem z kwotami cytowane są we wstępach do odpowiednich tomów

suplementowych, przynosząc ciekawe informacje o kosztach i realiach podróży, a także o okolicznościach badań terenowych, takich jak np. opłaty dla wykonawców za śpiewanie i granie.

1829 Podróż z rodzicami do Mariańskich Łaźni (wówczas Marienbad) przez Wrocław i Pragę (trzydniowy pobyt), powrót do Warszawy przez Drezno i Berlin.

Informację o tej wyprawie oraz o bytności w operze berlińskiej w drodze powrotnej „na (Drezno i Berlin) z Marienbadu, dokąd pojechaliśmy wprzód na Wrocław i Pragę”, podał Kolberg w swoich notatkach dotyczących biografii Fryderyka Chopina wydanej przez Maurycego Karasowskiego w 1882 roku (zob. *Uwagi O. Kolberga odnoszące się do książki M. Karasowskiego...*, w: O. Kolberg *Pisma muzyczne* cz. II, DWOK T. 62, s. 473). Inne szczegóły znamy z listu Kolberga z 22 IX 1880 r. do redakcji czeskiego „Světózora”, gdzie wspomniał trzydniowy pobyt w Pradze i inne miejscowości na trasie swojej podróży z 1829 roku: „Kralovyhrad, Podiebrad, Cheb, Pilzno, Karlsbad, Saatz, Bilin i Teplice” (zob. brulion tego listu, *Korespondencja...* cz. II, DWOK T. 65, s. 407). Podróż do Czech i pobyt z rodzicami w Marienbadzie w 1829 roku wymienił także w notatce zamieszczonej w brulionie listu do Ludwika Jenikego z 31 I 1881 r. (zob. tamże, s. 462).

1834 (lub 1835) – 1836 – Pobyt w Berlinie prawdopodobnie od końca 1834 lub początku 1835 roku, do końca 1836 roku; w tym czasie kursy księgowości w akademii handlowej i studia muzyczne kompozycji u Carla Friedricha Girschnera i Carla Friedricha Rungenhagena.

Dokładna data wyjazdu do Berlina nie jest znana, powrót do Warszawy w drugiej połowie lub pod koniec listopada 1836 roku ustalić można na podstawie daty pisma z 30 XI 1836 r. skierowanego do Kolberga w sprawie zwolnienia go od poboru do wojska (BN PAU i PAN, sygn. 2185/3, k. 74) i świadectwa umiejętności muzycznych wystawionego Kolbergowi przez Józefa Elsnera 14 XII 1836 roku w Warszawie po odbytych u niego egzaminie (BN PAU i PAN, sygn. 2183, k. 37).

W itinerarium do roku 1836 przypisał Kolberg podróż „do Homla, Mińska, Wilna, Mitawy, Rygi, Windawy i powrót [przez] Wilno,

Białystok”, ale w świetle innych dokumentów informacja ta jest błędna (zob. rok 1837).

- 1837 Pobyt w Mitawie (dziś Jełgawa) na Łotwie, gdzie pracował jako nauczyciel muzyki, zapewne przez blisko rok, następnie powrót do Warszawy przez Homel.

W itinerarium pod rokiem 1837 Kolberg zapisał tylko: „Białystok (Michałowscy, Daszkiewiczze)”. Tamże odnotował jako odbytą w 1836 roku podróż „do Homla, Mińska, Wilna, Mitawy, Rygi, Windawy, powrót [przez] Wilno, Białystok”, ale notatka ta jest sprzeczna z innymi dokumentami. Może dotyczyć tylko 1837 roku, lecz została mylnie przypisana do roku wcześniejszego (zob. też rok 1836).

W *Szkicu autobiografii* Kolberg zanotował: „Rok 1837 przebyłem na wsi jako nauczyciel muzyki prywatny” (rkp. BN PAU i PAN, sygn. 2183, k. 68), a Mitawę (dziś Jełgawa) jako miejsce pracy wskazuje świadectwo Karoliny de Kreutz wystawione 18 I 1838 roku (zob. *Korespondencja... cz. III*, DWOK T. 66, s. 707-708, aneks 2), w którym potwierdza ona roczny pobyt Kolberga w jej domu, nie podając jednak dokładnych dat. Pobyt w Homlu w końcu 1837 roku poświadcza adresowany do tej miejscowości list Wilhelma Kolberga do brata z 10 XII 1837 r. (*Korespondencja... cz. I*, DWOK T. 64, s. 1–3). Miejscowości wymienione przez Kolberga w itinerarium pod rokiem 1836 i notatka o pobycie w Białymstoku w 1837 roku wskazują więc zapewne trasę podróży na przełomie lat 1836–1837 oraz powrotu do Warszawy w końcu roku 1837.

- 1838 Według itinerarium: „Do Tretok (do Czajkowskich)”.

- 1839 Według itinerarium: „Do Tretok (do Czajkowskich)”. Notatki biograficzne Kolberga wskazują także na okolice Warszawy, Czerniaków i Wilanów.

Ze *Szkicu autobiografii* wynika, że w roku 1839 Kolberg zaczął notować melodie ludowe w okolicach Warszawy: „[...] słyszane oryginalne odgłosy piszczałek, skrzypeczek i katarynek poza miastem (w Czerniakowie, Wilanowie itd.) skłoniły mnie do poszukiwań w tym kierunku. Pierwszy połów na większe rozmiary dokonany w r. 1839 w Wilanowie dał mi już spory zasób ciekawych motywów

i popchnął do dalszych poszukiwań na tym polu” (rkp. BN PAU i PAN, sygn. 2183, k. 68).

1840 Według itinerarium: „W okolice Warszawy, do Tretek”.

1841 Według itinerarium: „Pieszko do Czerska (z Konopką), do Tretek; do Berlina, Lipska, Pragi (na Marienbad).” Prawdopodobnie tego roku Kolberg był po raz pierwszy w Poznaniu, wracając z Mariańskich Łaźni przez Pragę i Berlin lub w drodze do Czech.

Wędrówkę do Czerska wspomina badacz także w *Szkicu autobiografii* (rkp. sygn. Bibl. PAU i PAN 2183, k. 68) oraz w swoim wstępie do części I *Mazowska* (DWORK T. 24, s. XI), gdzie podaje informację, że była to czterodniowa wyprawa w okresie Zielonych Świąt, odbyta wspólnie z Józefem Konopką, Walentym Zakrzewskim i Emilianem Jenikiem. Informację o drugim, równie krótkim pobycie w Pradze znajdujemy w przytoczonym wyżej liście do redakcji „Světozora” z 22 IX 1880 r. (por. wyżej, rok 1829), jednak tam nie została podana trasa podróży wskazana w itinerarium. Wzmiankę o bytności w 1841 i wcześniej w 1829 roku „w Czechach (w Marienbadzie z rodzicami”) Kolberg podał także w notatce zamieszczonej w brulionie listu do Ludwika Jenikego z 31 I 1881 r. (*Korespondencja...* cz. II, DWORK T. 65, s. 462). Tu omyłkowo połączył z datą 1841 oboje rodziców; zapewne wówczas podróżował tylko z matką, gdyż ojciec wówczas już nie żył (zmarł w 1831 roku.)

W niedatowanym brulionie listu do Antoniego Woykowskiego Kolberg wspomina swoją wcześniejszą bytność w Poznaniu, która przypadła zapewne na rok 1841. Brulion tego listu mógł być pisany w pierwszej połowie roku 1842, między początkiem tego roku, a 28 czerwca. Na pierwszą datę graniczną wskazuje znajdujące się w nim wspomnienie publikacji „pieśni ostatnich” Woykowskiego, którą Kolberg miał już w ręku – jak wyraźnie pisze –wymieniając zawarty w niej utwór *Do gwiazdy* (*Korespondencja...* cz. I, DWORK T. 64, s. 5). Pieśń ta z tekstem Edmunda Wasilewskiego ukazała się jako nr 1 w liczącym trzy utwory zeszycie II zbiorku *Piosnki polskie z towarzyszeniem fortepianu*, wydany przez Woykowskiego na początku 1842 roku (nr 2 i 3 to *Marzenie* Stefana Witwickiego oraz *Pieśń gminna* Wincentego Pola). Recenzję wydania tego zeszytu

zamieścił Marcei A. Szulc w „Gazecie Wielkiego Księstwa Poznańskiego”, w nr. 37 z 14 lutego 1842 roku (opatrząc tekst datą: 8 lutego). Ponieważ 28 czerwca 1842 roku Kolberg podpisał w Poznaniu umowę wydawniczą z Janem Konstantym Żupańskim na druk *Pieśni ludu polskiego* (zob. *Korespondencja...* cz. III, DWOK T. 66, s. 708–710, aneks 3), list do Woykowskiego musiał być napisany w 1842 roku, przed tą datą, nie zaś – jak podano w części I *Korespondencji* (DWOK T. 64, w metryce listu, na s. 6) – w roku 1840 lub 1841. Wzmianka w brulionie do Woykowskiego o wcześniejszej bytności Kolberga w Poznaniu odnosi się więc zapewne do roku 1841, kiedy to odwiedził miasto po raz pierwszy w drodze do Mariańskich Łaźni przez Berlin i Pragę albo podczas powrotu tą samą trasą do Warszawy.

- 1842 Według itinerarium: „Do Landek [tj. Łądku Zdroju] – do kąpieli, z matką (na Wrocław), do [Johannisbadu] (Opawa); do Krakowa i Modlnicy; powrót na Kielce”. Umowa wydawnicza zawarta przez Kolberga w Poznaniu (zob. niżej) wskazuje na pobyt w tym mieście, może tylko w przejeździe na kurację.

W notatce o bytności w Łądku Zdroju i po czeskiej stronie Sudetów oraz w Opawie Kolberg zapewne omyłkowo wpisał Johannsburg; to niemiecka nazwa ówczesnego Jańsborka, miasta powiatowego na Mazurach (dziś: Pisz), prawdopodobnie chodziło o ówczesny Johannisbad (tj. Janské Lázně, Jańskie Łaźnie), miejscowość uzdrowiskową leżącą po czeskiej stronie Karkonoszy.

Pobyt w Łądku Zdroju poświadcza brulion listu Kolberga do Jana Konstantego Żupańskiego z 12 IX 1842 r., gdzie podaje on także datę powrotu do Warszawy w dniu 20 sierpnia (*Korespondencja...* cz. I, DWOK T. 64, s. 9 – tam w druku błędna data roczna: 1841 zamiast 1842.) Z kolei odwiedziny Krakowa i Modlnicy w drodze powrotnej do Warszawy potwierdza list Kolberga do Józefa Konopki z 13 VIII 1842 r. (tamże, s. 11).

Według Kopernickiego odwiedził Kolberg wówczas Modlnicę i Mogilany (notatki rękopiśmienne oraz *Przedmowa wydawcy...* s. IX).

Na bytność w Poznaniu wskazuje podpisana tam przez Kolberga 28 czerwca 1842 roku umowa wydawnicza z J. K. Żupańskim

na edycję *Pieśni ludu polskiego* (rkp. sporządzony przez A. Woykowskiego jako świadka tej umowy, zob. *Korespondencja... cz. III*, DWOK T. 66, s. 708–710, aneks 3).

1843 Według itinerarium: „Do Jadowa, Wyszkowa, Wysocego (Suskich, Norwida); do Czepielewa [Ciepielewa] pod Rożanem (Rzechowskich)”.

Wędrówki po „Mokrym Lesie, po Wysoce[em], Wyszkwowie i Głuchach” oraz pobyt „w słomianym dworcu p. Ludwika Norwida” wspomniane są, choć bez podania dat, w korespondencji Kolberga z Teofilem Lenartowiczem, towarzyszem tych wycieczek (zob. listy z 25 III i z 5 V 1857 r., *Korespondencja... cz. I*, DWOK T. 64, s. 66 i 70, zob. też E. Antyborzec „*Mazowsze*” Oskara Kolberga, w: O. Kolberg *Mazowsze. Suplement do tomów 24–28*, DWOK T. 80, s. XXI–XXII).

Natomiast Kopernicki w swoich notatkach zapisał: „Do Kurpiów, z Warszawy na Jadów, Wyszków, do Ostrołęki i do wsi Wysoce, do Cypr[jana; błędnie, powinno być: Ludwika] Norwida i do Czepielewa [Ciepielewa] do p. Rzechowskich pod Rożanem w r. 1844, 45 i 47”, powtarzając w drukowanej biografii, że Kolberg odwiedził „w latach 1844, 1845 i 1847 krainę Kurpiów”. Tamże pod rokiem 1843 wymienił Kopernicki natomiast inne podróże Kolberga, pisząc, że „powtórnie zwiedził Krakowskie, Podgórze Beskidowe, Podhale i Śląsk” (*Przedmowa wydawcy...*, s. IX). Żadne inne dokumenty informacji tych jednak nie poświadczają.

Rok 1843 podaje też Kolberg jako datę swojej podróży w Kaliskie we wstępie do monografii tego regionu, przywołując: „krótki i dorywczy, acz kilkokrotny nasz w Kaliskiem pobyt (w latach 1843 i 1863), głównie we wsiach Rusocice, Zbiersk, Cielce, Rudlice, Łyskornie [Łyskornia] i Krasice [...]” (*Kaliskie*, DWOK T. 23, s. III), nie wiadomo jednak, które z tych miejscowości odwiedził w 1843, a które później, w roku 1863.

1844 Według itinerarium: „Do Gończyc (do Kiwerskich) pod Garwolinem, Łaskarzewem, do Przysuchy (do Żurkowskich)”.

Wjazd w tym roku w okolice Garwolina i do Przysuchy nie potwierdzają inne źródła.

Kopernicki wymienia natomiast w tym roku podróż „do Kurpiów [...] i do Czepielewa [Ciepielewa]” (zob. wyżej, rok 1843).

- 1845 Według itinerarium: „Do Cielc (Jab[ł]kowski), Brudzewa (Gorowskich [Gurowskich]), Łyskorni (Karśnickich), Stawiszyna, Zbierska (Kozuchowski)”.

Kopernicki nie wspomina w tym roku wyprawy Kolberga w Kaliskie, podaje natomiast podróż „do Kurpiów[...] i do Czepielewa [Ciepielewa]” (zob. wyżej, rok 1843).

- 1846 Według itinerarium: „Koleją do Rudy [Guzowskiej], do Kromnowa (Czerwińska)”.

We wstępie do części II *Radomskiego* (DWORK T. 21, s. III) Kolberg informuje, że materiały zawarte w tomie zebrane zostały „w guberni radomskiej w latach 1846, 1847, 1854, 1859 [...]”. Podróży po Mazowszu, wskazanej w itinerarium ani pobytu w Radomskiem w roku 1846 nie potwierdzają inne źródła.

- 1847 Według itinerarium: „Koleją; Tretki, Sójki, Sierakówek”.

Brak innych danych źródłowych, które dokumentowałyby tę podróż Kolberga w okolice Kutna oraz Gostynina. Nie wiadomo też, dokąd podróżował w tym roku koleją. Kolej warszawsko-bydgoską otwarto w 1862 roku, a odcinek łączący Łowicz z Kutnem w 1861 roku – może był to wyjazd służbowy na trasie kolei warszawsko-wiedeńskiej.

W cytowanym wyżej wstępie do części II *Radomskiego* Kolberg przywołuje jeszcze rok 1847 jako jeden z kilku, gdy zbierał materiały „w guberni radomskiej”, nie podaje jednak miejscowości ani trasy tej podróży (zob. wyżej, rok 1846).

Według notatek Kopernickiego w roku 1847 podróżował Kolberg jeszcze „do Kurpiów [...] i do Czepielewa [Ciepielewa]” (zob. wyżej, rok 1843).

- 1848 Według itinerarium: „Do Wes[s]łów, do Zyrzyna, Osin, Puław”.

Podróż tę potwierdza Kopernicki w swoich notatkach: „W Lubelskie – do Zyrzyna i Osin, i okolicy pod Puławami, do pp. Wessłów w r. 1848 i 1849”, zaś w *Przedmowie wydawcy...* (s. IX) pod rokiem 1848 i 1849 informuje ogólnie: „Lubelskie”.

- 1849 Według itinerarium: „Koleją do Rudy [Guzowskiej], Płochocina”.
Przed wyjazdem do Rudy Kolberg prawdopodobnie był w Pruszkowie, miejscowości na trasie kolei między Warszawą a Rudą Guzowską. Wskazuje na to jedyny zachowany list jego matki z roku 1849 (bez daty miesięcznej i dziennej), w którym zachęca ona Oskara do przyjazdu z Pruszkowa do Rudy, gdzie przebywa z wnukiem (*Korespondencja...* cz. I, DWOK T. 64, s. 47).
Kopernicki wymienia natomiast w tym roku podróż w Lubelskie (zob. wyżej, rok 1848).
- 1850 Według itinerarium: „Do Kozienic (do Rychterów)”.
Jedynym śladem tej podróży mógłby być niedatowany brulion listu Kolberga do nieznanego adresata, w którym pisze: „[...] od paru dni bawię w domu p. Richtera [Rychtera]” i informuje, że pośredniczy w załatwieniu u niego praktyki agronomicznej dla niezidentyfikowanego „p. Ludwika” w prowadzonym „wzorowo i energicznie” gospodarstwie (zob. *Korespondencja...* cz. III, DWOK T. 66, s. 678–679). List ten nie wnosi jednak niezbędnych informacji na temat tego pobytu, ponieważ Kolberg nie podaje w nim imion gospodarzy ani miejscowości i daty, a do Kozienic podróżował jeszcze kilkakrotnie później, może również do nieznannej rodziny Rychterów, jak w roku 1850 i 1851.
- 1851 Według itinerarium: „Tamże [tj. do Kozienic (do Rychterów), zob. wyżej, rok 1850]; do Baszowic, Św. Krzyża”.
- 1852 Według itinerarium: „Do Jakuszewskich, do Lewińskich w Rzeczycy n[ad] Pilicą”. Z innych źródeł (zob. niżej) wynika, że poza Mazowszem odwiedził też Kolberg Kieleckie.
Podróż w tym roku w Kieleckie poświadcza badacz we wstępie do części I monografii tego regionu (DWOK T. 18, s. I), gdzie pisze: „Szczegóły zwyczajów, mianowicie weselnych, [...] spisywaliśmy w latach 1852–1856 w różnych tej prowincji okolicach, a przeważnie pod Chmielnikiem, Szydłowem, Stopnicą, Wiślicą, Koszycami, Szkalierzem, Miechowem, Skałą, Olkuszem, Pilicą, Ogrodzieńcem, Siewierzem i Będzinem”. Datą roczną 1852 opatrzył też Kolberg w druku trzy opisy wesel pochodzących z wymienionych

miejsowości Kieleckiego i ich okolic (tamże, wesela VIII, IX i XI), czego nie praktykował w swoich materiałach systematycznie.

Na pobyt w Będzinie może dodatkowo wskazywać zachowane w jego spuściźnie urzędowe pozwolenie na zwiedzenie kopalni „Ksawery” pod Będzinem i hut cynkowych tamże, wystawione dla Kolberga 16 VIII 1852 r. przez naczelnika Zakładów Górniczych Oddziału Dąbrowa i podpisane przez jego zastępcę nieczytelnym nazwiskiem (BN PAU i PAN, sygn. 2185/3, k. 242–243). Czy jednak Kolberg wykorzystał to pozwolenie, nie wiadomo.

Z kolei o pobycie w Szycach w 1852 roku, w czasie wędrówki m. in. po Olkuskim, może świadczyć znajdująca się także w archiwum Kolberga niedatowana notatka zapewne jego matki, Karoliny Kolberg: „Gdyby Oskar wyjechał z Szyc, uprasza się o podanie listu za nim” (Arch. PTL, teka 36, sygn. 1317d, k. 37), adresowana do syna jako „Urzędnika Dr[ogi] Ż[elaznej]”. Może ona jednak dotyczyć pobytu w Szycach w trakcie etnograficznych lub służbowych podróży w latach wcześniejszych lub następnych (1853–1856). Szycy Duchowne, wówczas miejscowość na samej granicy Galicji i Królestwa Polskiego, posiadająca komorę celną, położone były przy trakcie z Olkusza do Krakowa, prowadzącym także przez Modlnicę, z którą graniczą od południa. Może więc notatka matki dotyczy innego pobytu w Szycach, odwiedzanych np. na trasie z Królestwa do Galicji.

1853 Według itinerarium: „Do tychże [tj. do Jakuszewskich, do Lewińskich w Rzeczycy nad Pilicą, zob. wyżej, rok 1852], koleją do Częst[ochowy], Ząbkowic, Ojcowa”.

Pobyt w Kieleckiem w tym roku potwierdza informacja we wstępie do monografii tego regionu (zob. wyżej, rok 1852).

Podróż „w okolicę Częstochowy i Ojcowa” w roku 1853 odnotowuje też Kopernicki w *Przedmowie wydawcy...* (s. IX).

Być może w roku 1853 odwiedził Kolberg również Mazew w Łęczycykiem, na co wydaje się wskazywać notatka „Mazew 1853” w jego rękopisie terenowym z zapisami melodii (Arch. PTL, teka 42, sygn. 1350, k. 185). Daty tej podróży do Mazewa, która byłaby pierwszą do tej miejscowości, nie wymieniają jednak żadne inne dokumenty.

1854 Według itinerarium: „Do Radomia, Bilczy, Sandomierza, do Gór [Wysokich] (Kol[li]atorowiczów), Baszowic”.

We wstępie do *Sandomierskiego* wymienia Kolberg „dłuższy nieco” pobyt w trzech miejscowościach tego regionu: w Bilczy, Górach Wysokich nad rzeką Łukawą i w Rytwianach nad rzeką Czarną, nie podaje jednak dat (DWOK T. 2, s. 8). Z rokiem 1854 wiąże też Kolberg podróż w Kieleckie, wymieniając we wstępie do części I tej monografii (DWOK T. 18) pięć kolejnych lat badań, od 1852 do 1856 roku i swoje stacje badawcze w tym regionie (zob. wyżej, rok 1852).

W rękopiśmiennych notatkach Kopernicki zapisał: „W Sandomierskie – do Bilczy (Gregorowicza) w r. 1854”, a w drukowanej biografii Kolberga odnotował w tym roku jedynie: „Sandomierskie” (*Przedmowa wydawcy...*, s. IX).

Sprzeczna z danymi w itinerarium, a wskazująca być może na pierwszy pobyt na Ziemi Dobrzyńskiej jest wypowiedź Kolberga we wstępie do pracy pt. *Właściwości, pieśni i tańce ludu Ziemi Dobrzyńskiej*, opublikowanej w „Zbiorze Wiadomości do Antropologii Krajowej” z 1882 roku (T. VI, w dziale III, s. 86–158), gdzie powołuje się na swoje „materiały zebrane jeszcze w roku 1854” (zob. przedruk w : O. Kolberg *Mazowsze* cz. VI, DWOK T. 41, s. 3). Mogły to być jednak materiały uzyskane drogą pośrednią, co po latach się zatarało. Inne źródła tej podróży nie potwierdzają, w itinerarium podróż na Ziemię Dobrzyńską datuje Kolberg na rok 1856 (zob. niżej, rok 1856).

1855 Według itinerarium: „Do Kozienic, Radom, Skarysz[ew], Sandom[ierz], Staszów, Stopnica, Wiślica, Chmielnik (Potok)”.

Według informacji we wstępie do części I *Kieleckiego* (DWOK T. 18, s. I) odwiedził Kolberg także inne miejscowości tego regionu poza wymienionymi w itinerarium Stopnicą, Wiślicą, Chmielnikiem i Potokiem (zob. wyżej, rok 1852).

Miesięczną podróż w Kieleckie dokumentuje także zachowane świadectwo urlopowe wystawione dla Kolberga, „buchaltera Dyrekcji Drogi Żelaznej Warszawsko–Wiedeńskiej” 23 VII 1855 r. na 28 dni celem udania się do guberni radomskiej, do Buska i Solca dla poratowania zdrowia”(BN PAU i PAN, sygn. 2183, k. 49). Na dokumencie widnieją ostemplowane i podpisane przez urzędników

notatki potwierdzające kolejno: wyjazd z datą „30 VII/11 VIII 1855”, podróż statkiem parowym Wisłą, z adnotacją: „13/8 55”, bytność w Łubnicach przed powrotem poświadczona notatką: „Widziano w urzędzie wójta gminy Łubnice, gdzie Wny Oskar Kolberg kurację solanką odbywał. Obecnie służy do powrotu do Warszawy. Sichów dnia 28 [VIII]/9 IX 855”. Odnotowana jest także data powrotu do Warszawy – „Warsz. 29/9 55”. Busko, Solec, Łubnice i Sichów to miejscowości w ówczesnym powiecie stopnickim. Czy Kolberg odbył kurację w Solcu i Busku, czy i jakie jeszcze miejscowości wówczas odwiedził, nie wiadomo.

Kopernicki w *Przedmowie wydawcy...* (s. IX) informuje: „1855 i 1856 – Radomskie, Kieleckie, Krakowskie w granicach Królestwa Polskiego i Płockie”, przy czym według itinerarium podróże w Krakowskie i Płockie przypadły na drugi wymieniony w notatce rok (zob. niżej, rok 1856). Natomiast w swoim rękopiśmiennym uzupełnieniu do autobiografii Kolberga Kopernicki notuje: „W r. [18]55, [18]56 do Kozienic, pod Radom; Kielce, Stopnica i Ojców”.

1856 Według itinerarium: „Do Kozienic, Radomia (Gołębiów) statkiem par[owym], koleją do Ojcowa, do Sterdyni (w kwietniu), do Mąkolina (Matuszewskich), do Dziewanowsk[ich], do Działynia, do Łążyń (Zielińskich)”.

We wstępie do części I monografii Kieleckiego (DWOK T. 18) Kolberg potwierdza badania w tym regionie w 1856 roku (zob. wyżej, rok 1852).

Pobyt na historycznym Podlasiu, w Sterdyni, określony w itinerarium na kwiecień, może z kolei wiązać się z wyjazdem na Święta Wielkanocne. 4 kwietnia 1856 roku Kolberg pisze do firmy Rau u. Sohn w Dreźnie, że odebrał list od nich późno, bo „dopiero po Świętach Wielkanocnych, które spędził na wsi” (*Korespondencja...* cz. I, DWOK T. 64, s. 58 i 59). W 1856 roku Wielkanoc przypadała na 23 marca, może zatem w Sterdyni przebywał jeszcze w pierwszych dniach kwietnia. Żaden inny przekaz źródłowy nie potwierdza pobytu Kolberga w tej miejscowości.

Kopernicki zarówno w *Przedmowie wydawcy*, jak i w rękopisie wymienia podróże w Radomskie, Kieleckie i Krakowskie w granicach Królestwa Polskiego oraz w Płockie (zob. wyżej, rok 1855),

a w notatkach informuje jeszcze: „do Płockiego – w [r.] 1856, do Dziewanowskiego i Gust[awa]. Zielińskiego”, tj. do Działynia i do Łąży na Ziemi Dobrzyńskiej (zob. wyżej, rok 1854).

Mąkolin w Płockiem badacz odwiedził prawdopodobnie w drodze do Działynia.

1857 Trzymiesięczna podróż (od lipca do października), przebiegająca na trasie: Kraków, Modlnica, Mogilany, Zakopane, Tatry, Szczawnica, Czorsztyn i Krynica, następnie znowu Kraków, potem Wiedeń, Lublana, Zagrzeb, Primorje (wybrzeże dalmatyńskie), Triest i Wenecja.

W itinerarium jedynie zapis: „Do Wiednia, Triestu, Wenecji; do Szczawnicy”.

W *Korespondencji* nadesłanej z Wiednia i opublikowanej w „Ruchu Muzycznym” z 1857 roku, w nr. 26, datowanej 11 września 1857 roku, Kolberg relacjonuje szerzej 6-tygodniowy pobyt w Tatrach. Odwiedził wówczas Morskie Oko, Dolinę Kościeliską, Stawy Gąsienicowe, Dolinę Roztoki, Dolinę Pięciu Stawów, Giewont, Biały Dunajec, a poza Tatrami także Szczawnicę, Czorsztyn i Krynicę. Wspomina o „dłuższej bytności” w domach Homolaczów w Zakopanem i Konopków w Modlnicy i Mogilanach, o „paru dniach” w Krakowie, zwiedzaniu Wiednia, krótkim pobycie w Lublanie, Trieście i Wenecji” (zob. przedruk w: O. Kolberg *Pisma muzyczne* cz. II, DWOK T. 62, s. 357–363).

Podróż tę dokumentują też lakoniczne wzmianki w późniejszej korespondencji: w roku 1881 w notatkach dołączonych do listu z 31 stycznia zapisał m. in. : „[...] 1857 – w Lublanie i Zagrzebiu w Ilirii”, a 1 sierpnia 1886 roku w liście do F. S. Kraussa wspomina „krótki (bo kilkotygodniowy) pobyt w r. 1857 w Lublanie, Zagrzebiu, Trieście i Primorju” (*Korespondencja...* cz. II, DWOK T. 65, s. 462 i tamże, cz. III, DWOK T. 66, s. 361). Tu wymienia Kolberg Zagrzeb i Primorje, o których nie ma mowy w wyżej cytowanych źródłach.

Zachowało się świadectwo urlopowe wystawione „dla Oskara Kolberga, buchaltera Dyrekcji Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej” 21 VI 1857 r., przyznające mu urlop „na miesiący trzy za granicę do wód w Ems i kąpieli w Trieście” (BN PAU i PAN, sygn. 2183, k. 51), a także pismo Dyrekcji kolei do zarządu kolei niemieckich z prośbą o udzielenie „panu Oskarowi Kolbergowi życzliwej

pomocy” w czasie jego podróży przez Niemcy z datą 9 VII 1857 r. (tamże, k. 47). Kolberg jednak do Ems nie pojechał; nie wiadomo, czy zmienił plany, czy też kuracja była pretekstem dla uzyskania dłuższego urlopu. Wyjechał z Warszawy zapewne około 10 lipca, zamiast do Ems udał się, zapewne z przerwą na Kraków, w Tatry, do Zakopanego i w Pieniny, potem do Mogilan, Modlnicy i Krakowa, następnie do Wiednia i dalej na południe.

Pobyty w Pieninach i Tatrach potwierdza też Lucjan Siemieński, który spotkał tam Kolberga. Pisze on: „Niedawno widziałem zacnego zbieracza pieśni i melodyj u stóp czarujących Pionin i w Tatrach, jak [...] nie tracił ani jednej chwili i nawiedzał góralskie chaty lub przestawał z bacami i juhasami na polanach, od których umiał wydłuzać melodie i słowa [...]”(zob. L. Siemieński *Kilka rysów literatury i społeczeństwa od roku 1848–1858*, T. II, Warszawa 1859, s. 282).

Data powrotu Kolberga z tej trzymiesięcznej wyprawy nie jest znana; prawdopodobnie zgodnie z urzędowym zezwoleniem nastąpił on około 10 października.

Według biogramu badacza opublikowanego przez Kopernickiego (*Przedmowa wydawcy...*, s. IX) Kolberg odwiedził w roku 1857 „po raz trzeci okolice Krakowa po drodze do Wiednia, Chorwacji, Triestu i Wenecji”. W rękopiśmiennych notatkach Kopernicki potwierdza także podróż Kolberga do Modlnicy i Mogilan, m. in. w 1857 roku.

1858 Według itinerarium: „Do Ostrołęki, Łomży, Augustowa, Suwałk (z Wierzbowskim); do Mąkolina (Matuszewskich)”.

Podróż w Augustowskie potwierdza wzmianka w „Bibliotece Warszawskiej” z 1858 roku (T. 4, s. 260, w dziale „Doniesienia literackie”). Przy okazji informacji o ówczesnych pracach Kolberga napisano tam: „Świeżo wykonał nasz zbieracz wycieczkę w Augustowskie, w strony sobie nieznane, skąd niemały zbiór pieśni i melodyj przywiózł, zwracał przy tym baczną uwagę na zmiany wydatniejsze, językowe”.

Prawdopodobnie Kolberg odwiedził wówczas także Litwę. Wprawdzie ponad 20 lat później w przedmowie do *Pieśni ludu litewskiego* wydanych w roku 1879 (w „Zbiorze Wiadomości do Antropologii Krajowej” T. III, na s 167–187, zob. przedruk w: O. Kolberg

Studia, rozprawy i artykuły, DWOK T. 63, s. 307–336) wymienia rok 1860 jako datę podróży w Augustowskie, podczas której sam spisywał pieśni ogłoszone „przy niniejszej rozprawie” (zob. tamże, s. 308), ale inne źródła (m.in. itinerarium, zob. niżej, rok 1860) wiążą z tą datą badania na Kujawach. Wszystkie miejscowości wymienione wyżej pod rokiem 1858 z wyjątkiem Mąkolina (w powiecie płockim) leżały wówczas na terenie guberni augustowskiej (przemianowanej później na gubernię suwalską), która sięgała aż do Kowna. W jej granicach leżały też ówczesne miejscowości z etnicznego obszaru Litwy: Kalwaria, Mariampol, Sejny oraz „okolice Simna”, w których Kolberg prawdopodobnie przebywał i skąd pochodzą jego bezpośrednie zapisy (zob. W. Armon „*Litwa*” Oskara Kolberga, w: O. Kolberg *Litwa*, DWOK. T. 53, s. VIII–IX).

Zachowało się świadectwo urlopowe wystawione dla Kolberga 8 sierpnia 1858 r. na 20 dni, uprawniające do wyjazdu „w gubernię i powiat płocki dla załatwienia interesów familijnych” (BN PAU i PAN, sygn. 2183, k. 53). Nie wiadomo, jakie rodzinne sprawy mógł Kolberg załatwiać w Płockiem; być może był to jedynie pretekst dla uzyskania urlopu. Okoliczności jego pobytu w Mąkolinie, w powiecie płockim, są nieznane (por. wyżej, rok 1856).

Kopernicki w *Przedmowie wydawcy...* (s. IX) wymienia w roku 1858 jedynie: „Augustowskie”.

- 1859 Dwumiesięczna podróż (od 2 lipca do 2 września) w Radomskie, Chełmskie i Lubelskie, przebiegająca na trasie: Kozienice, Radom, Jedlnia, Orońsk, Bąkowiec, Puławy, Kurów, Lublin, Piaski, Siedliszcze, Chojno, Bezek, Krasne, Lublin, Gałęzów, Wola Gałęzowska, Wola Sobieska, Tarnogóra, Lublin.

Według itinerarium: „Do Orońska (Pruszkowej), Radomia, do Lublina, do Chojna, Bezka i Krasnego (Piotrowscy i Kosińscy), do Gałęzowa (do Koźmianów)”.

Podróż ta udokumentowana jest najdokładniej w *Notatniku* z rachunkami z lat 1859–1869 (rkp. sygn. 3210, k. 4 i 23). Odnótował tam Kolberg (pod datą 3 września, tj. dzień po powrocie z wyprawy), że trwała ona dwa miesiące (k. 4), a poczynione w jej trakcie wydatki spisał na osobnej karcie (k. 23), oznaczając przy tymienne daty poszczególnych etapów podróży i jej trasę: „2 lipca – jazda do

Kozienic [wyżej dopisek w rkp.: „Świerzów”; chodzi o Świerze, wieś pod Kozienicami, pod którą funkcjonowała wówczas przeprawa przez Wisłę, z której Kolberg zapewne skorzystał, bo odnotował dalej wydatek „na statku”], 3–5 lipca – w Kozienicach, 6–7 lipca – jazda do Radomia (obiad w Jedlni), w Radomiu, jazda do Orońska, 8–11 lipca – w Orońsku, 12–13 lipca – w Radomiu, w Jedlni popas, 14–15 lipca – Kozienice, 16–21 lipca – Bąkowiec, 22 lipca – Augustów, 24–26 lipca – [miejscowość nieczytelna], 29 lipca – Bąkowiec, Puławy, droga do Puław, przewóz, 30 lipca – Kurów, droga do Kurowa, Lublin, droga do Lublina (kurierka), ekstrapocztka do Piasek, Piaski, konie do Siedliszcza, 31 lipca – Siedliszcze, konie do Chojna, 1–4 sierpnia – Chojno, 7 sierpnia – Bezek, 12 sierpnia – Krasne, 13–16 sierpnia – Chojno, 16–22 sierpnia – Lublin, 24 sierpnia – Gałęzów, 25–27 sierpnia – Wola Gałęzowska, 28 sierpnia – Wola Sobieska, 31 sierpnia – Tarnogóra, 1 września – Lublin, 2 września – Lublin, jazda do Warszawy”. *Notatnik* z rachunkami poświadcza więc – tak jak itinerarium – bytność Kolberga w Radomskim, Lubelskim i Chełmskim. (Cytując tu i dalej to źródło, pomija się koszty wyszczególnione w rękopisie przez Kolberga, zob. uwagi wstępne.)

W *Notatniku...* (k. 4) zanotował Kolberg jeszcze pod datą 8 czerwca: „jazda do Wilanowa (omnibusem)”; była to prawdopodobnie wycieczka w ciągu jednego dnia.

Kopernicki w *Przedmowie wydawcy* (s. IX) podaje jedynie: „W 1859 [roku] powtórnie Lubelskie”.

1860 Według itinerarium: „Do Dłutowa (do Kamockich) pod Piotrków – na Wielkanoc; do Mazewa (Maciejowskich) i do Kujaw – [do Bogusławic] (u Komeckich), do Bodz[anowa] (Biesiek[ierskich]), Redcza, Kłonowa, Otmianowa (Glińsk[ich])”. Z innych źródeł (zob. niżej) wynika, że Kolberg odwiedził wówczas także Służewo i Płowce na Kujawach, a także Grodzisk, Łowicz i Krośniewice, trzy ostatnie miejscowości może tylko przejazdem.

Wymienione podróże w Kaliskie (Dłutów), Łęczyckie (Mazew) oraz na Kujawy poświadczają zapiski Kolberga z rachunkami. I tak odnotowany jest tam pobyt na święta wielkanocne w Dłutowie u Kamockich (rkp. sygn. 3210, k. 4): „13 kwiet[nia] – podróż do Dłutowa (do Kamockich i tam na święta) [...]”, przy czym Wielkanoc

wypadła w tym roku 8 kwietnia, zatem data 13 kwietnia podana w rękopisie wskazywałaby, że notatkę tę sporządził Kolberg po powrocie do Warszawy, gdzie od 2 maja zapisywał kolejne wydatki. Z kolei pod datą 24 czerwca widnieje zapis: „jazda do Grodziska [...]” (k. 5). W Grodzisku była stacja kolei warszawsko-wiedeńskiej, prawdopodobnie podróżował więc Kolberg koleją, był to jednak wyjazd niedługi, gdyż już pod datą 30 czerwca zapisał: „Kąpiele wiślane (od 10-go)”.

Podróż latem do Mazewa i na Kujawy udokumentowana jest również w *Notatniku* z rachunkami (sygn. 3210, k. 5 i 23). Kolberg zanotował tam już pod datą 23 sierpnia – „podróż do Mazewa i Kujaw (5 tygodni)” (k. 5), a szczegółowiej spisał na luźnej karcie wydatki w czasie tej podróży oraz jej trasę, podając daty dzienne (k. 23): „Lipiec 1860: 20 – jazda do Łowicza (do Grodziska...), ze Skierniewic] do Łowicza [przez Grodzisk i Skierniewice prowadziła trasa kolei warszawsko-wiedeńskiej, trasa ze Skierniewic do Łowicza była jej odgałęzieniem], 21 – jazda do Krośniewic, jazda do Mazewa, 31 – w Mazewie. Sierpień: 4 – w Mazewie, 5 – jazda do Bogusławic, 9–10 – w Bogusławicach], [10?] – w Redczu i Kłonowie, 17 – w Bodzanowie, 20 – w Otmianowie, 23 – poczta w Kłodawie (do Łowicza), 24 – kolej w Łowiczu”. Z podanych dat wynika, że w Mazewie spędził dwa tygodnie, a na Kujawy przeznaczył prawie trzy.

Pobył Kolberga w Mazewie w ostatniej dekadzie w lipcu – nieco jednak wcześniejszy niż podany w cytowanych wyżej zapiskach rachunkowych – odnotowuje też „Kronika Wiadomości Krajowych i Zagranicznych” z 1860 roku, w nr. 191 (z 12/24 VII) i w nr. 195 (z 16/28 VII), w dziale „Wiadomości bieżące”.

Kujawską podróż wspomina Kolberg natomiast w późniejszym liście do Józefa Blizińskiego z 13 IV 1865 r.: „W r. 1860 zwiedzałem na krótki czas Kujawy i byłem w domach zacnych obywateli, pp. Komeckiego w Bogusławicach, Mąkowskiego w Kłonowie, Biesiekierskich w Bodzanowie i Płowcach, Glińskiego [w Otmianowie], Wodzyńskiego [w Służewie] itd.” (*Korespondencja... cz. I, DWOK T. 64, s. 117*). Zatem był wówczas także w Płowcach i w Służewie, których to miejscowości nie wymienia w itinerarium.

Nie potwierdzona w innych źródłach pozostaje notatka Kolberga wskazująca na pobyt w Staszowie pod Sandomierzem w 1860 roku,

zamieszczona w części I *Radomskiego* (DWORK T. 20, s. 102) wydany w 1887 roku, a więc dużo później, co mogło spowodować zatarcie się dat w pamięci. Publikowane tam pieśni religijne opatrzył Kolberg uwagą: „Notujemy je tak, jak je słyszeliśmy w Staszowie r. 1860”.

Kopernicki wymienia w roku 1860 zarówno w drukowanej biografii (*Przedmowa wydawcy...*, s. IX), jak i w notatkach rękopiśmiennych: „Kujawy i Łęczyckie”.

1861 Według itinerarium: „Do Tatrów i Bardyowa, do Iskani, Leszczowatego, Zadwórza pod Lwów (u Załęskich, Kraińskich, Bochdana)”. Inne źródła (zob.niżej) dokumentują też pobyt Kolberga wiosną w Zegrzynku nad Narwią, pod Pułtuskim oraz latem w Krakowie i Lwowie, a także bytność w lipcu w Mogilanach.

W *Notatniku z rachunkami* (rkp. sygn. 3210, k. 6) Kolberg zapisał: „20 maja – u Łapińskiego (w Zegrzynku)”. W Zegrzynku wybudowany został w 1860 roku przez firmę „Aleksander Łapiński i Spółka” nowoczesny młyn parowy. Chodzi zapewne o odwiedzinę Kolberga u przemysłowca, Aleksandra Łapińskiego (1818–1900), wspomnianego po latach w liście do Wilhelma z 1875 roku, w którym Oskar pisał do brata o spotkaniu w katedrze na Wawelu „z naszym dawnym znajomym, mech[anikiem] Łapińskim [...]” (*Korespondencja...* cz. I, DWORK T. 64, s. 543).

Także w tym *Notatniku* (sygn. 3210, k. 7) Kolberg odnotował swoją wyprawę na południe i dalej na wschód, cytowaną za itinerarium. Pod datą 25 września, już po powrocie do Warszawy zapisał: „Podróż od 8 lipca do 24 września po Galicji (do Krakowa, Tatrów, Lwowa i Węgier [tj. Słowacji]”. W drodze na Podhale i do Galicji Wschodniej odwiedził Kraków, a także zaprzyjaźnione Mogilany. O bytności w Krakowie świadczą poczynione tam zakupy, które odnotował Kolberg tamże (k. 7). Zaś na pobyt pod Krakowem wskazuje bezpośrednia współpraca z Józefem Konopką, udokumentowana w rękopisach; kilkadziesiąt podkrakowskich pieśni notowali obaj zbieracze wspólnie – Kolberg melodie i incipity lub pierwszą zwrotkę tekstu, Konopka pełne teksty. Manuskrypt ma lokalizację „Mogilany” i opatrzony jest datą: „11/7 [1]861”, wpisana ręką Konopki (Arch. PTL, teka 43, sygn. 1352, k. 139 i 140 oraz k. 147–149, zob.

Krakowskie. Suplement..., DWOK T. 73/I, np. pieśni nr 345, 519, 706).

Na trasie dalszej wyprawy do Galicji Wschodniej znalazł się też Lwów; nie wiadomo jednak, czy i jak długo badacz zatrzymał się w tym mieście.

Kopernicki również pisze w *Przedmowie wydawcy...* (s. IX), że w roku 1861 Kolberg odwiedził „po raz czwarty okolice Krakowa po drodze do Galicji Wschodniej i na Węgry”, a w notatkach rękopiśmiennych wymienia także i ten rok wśród kolejnych dat pobytów w swoich najważniejszych stacjach badawczych tego obszaru: „do Modlnicy i Mogilan w r. 1842, [18]57, [18]61, [18]63, a także w [18]61 i [18]63 do Leszczowatego w Sanockiem (Kraiński), Iskani (Załęski), Zadwórza pod Lwowem (do Bochdanów)”.

1862 Według itinerarium: „Do Jasienicy pod Jadów (do Matuszewskiego), do Lelewela do Cygowa [właściwie: do Woli Cygowskiej], do Oleksianki (Parysowa, Latowicza); na Wołyń, do Tuliczowa (Dobrowolskich), do Turyczan (Sierakowskich), Bilcza (Sołtanów), Wysoc[ka] nad Bugiem [w rkp. błędnie: „Wysocego nad Bugiem”], Żytomierza”. W innych dokumentach (zob. niżej) wymienił Kolberg także Kołbiel w powiecie mińskim oraz Lublin, ten ostatni może tylko przejazdem w drodze powrotnej do Warszawy.

W *Notatniku* z rachunkami pod rokiem 1862 Kolberg zapisał: „8–12 czerwca – jazda i pobyt u Matuszewskiego (w Jasienicy)” oraz: „Od 6 do 15 lipca – na wsi u Oleksińskiego” (rkp. sygn. 3210, k. 8). Prawdopodobnie był to pobyt w wymienionej w itinerarium Oleksiance, gdzie Kolberg był gościem synów lub kogoś z krewnych nieżyjącego już właściciela tego majątku, Kazimierza Oleksińskiego (1796–1861), oficera powstania listopadowego, generała-majora korpusu inżynierów komunikacji, pochowanego w Latowiczu.

Zachowały się dwa paszporty Kolberga z tego roku uprawniające do podróży: pierwszy – „do różnych okolic” i „wszystkich guberni” Królestwa Polskiego (BN PAU i PAN, sygn. 2183, k. 32), drugi – do guberni wołyńskiej (tamże, k. 34–35).

W pierwszym potwierdzona jest urzędowo jazda koleją warszawsko-wiedeńską z datami 8 i 11 czerwca, co zgodne jest z wyżej przytoczonym zapisem z *Notatnika* o pobycie w czerwcu w Jasienicy.

W paszporcie tym figuruje również informacja: „Do Kołbieli 4/7 62”, co sugeruje przyjazd lub pobyt w tej niewymienianej w itinerarium miejscowości powiatu mińskiego, poprzedzający bytność Kolberga w Oleksiance (w *Notatniku* wskazaną z datą od 6 lipca) oraz w Latowiczu, miejscowościach z tego samego powiatu, a także w Parysowie pod Garwolinem (zob. wyżej).

Drugi paszport podróży – do guberni wołyńskiej, wystawiony na 4 miesiące w lipcu potwierdza wyjazd Kolberga z Warszawy 29 lipca, powrót 3 października oraz pobyt w Żytomierzu 25 sierpnia. Informacje te są zgodne z notatkami rachunkowymi, gdzie wyprawa na Wołyń została również udokumentowana.

Odnotował ją tam Kolberg jako trwającą od 30 lipca do 3 października (sygn. 3210, k. 9). Pod datą 10 października, już po powrocie, zapisał: „Podróż na Wołyniu w ciągu sierpnia, września do 3 października”, a niżej wymienił wydatki „w Lublinie” i na „podróż do Warszawy”, nie wiadomo jednak, czy w drodze powrotnej w Lublinie miała miejsce tylko przerwa w podróży, czy zatrzymał się w tym mieście jakiś czas.

Wyprawę na Wołyń wspomina też Kolberg w późniejszym liście do Henryka Szopowicza z 18 VI 1870 r., gdy pisze: „[...] w r. 1862, zwiedzwszy część Wołynia, miałem sam sposobność w okolicy Łuczka i Kowla zanotować paręset melodii wcale mi dotąd nieznanych i bardzo charakterystycznych [...]” (*Korespondencja... cz. I, DWOK T. 64, s. 361*).

Kopernicki w drukowanym biogramie Kolberga zapisał pod rokiem 1862 jedynie: „Wołyń aż do Żytomierza” (*Przedmowa wydawcy..., s. IX*).

1863 Według itinerarium: „Do Tatrów, Krynicy, na Jasło, do Leszczowa[tego], Iskani, Sambora (Dolińskich), Gródka (Doliniańskich), Zadzórze, Oleska, Borszow[a]”. Inne źródła (zob. niżej) dokumentują także pobyt w Pieninach, w Nowym Sączu, w Miejscu pod Jasłem i w Dubiecku, wskazują również na odwiedzinę Krakowa, prawdopodobnie też Modlnicy i Mogilan oraz Lwowa.

W *Notatniku* z rachunkami, między zapiskami wydatków z 5 lipca a 27 października 1863 roku Kolberg zapisał: „Podróż do Galicji w ciągu lipca, sierp[nia], wrześ[nia] i paźdz[iernika]: Szczawnica,

Krynica, Sanockie, Sambor, Lwów, Olesko”, a także odnotował tam zakupy w Krakowie i kontakt z Konopką (rkp. sygn. 3210, k. 10).

Zachowała się też luźna notatka Kolberga z wykazem wydatków na terenie Pienin, w Krynicy i w Nowym Sączu oraz w drodze do Dubiecka i Iskani w Przemyskiem (Arch. PTL, teka 11, sygn. 1175, k. 9). Nie zawiera ona jednak pełnych danych co do trasy i kalendarza podróży. Wynika z niej jedynie, że w czasie pobytu w Pieninach badacz opłacał m.in. śpiewaków wykonujących spisywane przez niego pieśni, że 31 lipca był w Krynicy, gdzie spędził trzy dni, oraz że nocował w Nowym Sączu, gdzie przybył pocztą i skąd z kolei takim samym środkiem transportu przyjechał 1 sierpnia do Miejsca pod Jasłem, by dalej udać się tego samego dnia do Dubiecka, a 3 sierpnia do Iskani.

Przed wyruszeniem w Tatry i Pieniny Kolberg zatrzymał się jak zwykle w Krakowie i prawdopodobnie pod Krakowem – w Modlnicy i Mogilanach, a udając się dalej z Jasła na wschód, odwiedził i Lwów, być może także Przemyśl.

Podróżom do Galicji Wschodniej sprzyjał w tym czasie fakt otwarcia w 1861 roku linii kolejowej łączącej Kraków ze Lwowem. Trasa galicyjskiej kolei im. Karola Ludwika, wybudowanej w latach 1856–1861, prowadziła przez Bochnię, Tarnów, Dębicę (1856), Ropczyce, Sędziszów, Rzeszów (1858), Łańcut, Przeworsk (1859), Radymno, Przemyśl (1860), Mościska, Sądową Wisznię i Gródek do Lwowa.

W drukowanej biografii Kolberga Kopernicki wymienił podróże badacza łącznie, z trzech lat: „[...] w latach 1863–1865 zwiedził on powtórnie Kujawy, Łęczyckie i Płockie, po raz piąty okolice Krakowa, Beskidy, Tatry i sanockie strony w Galicji wschodniej” (*Przedmowa wydawcy...*, s. X); zob. też niżej lata 1864 i 1865. Natomiast w notatkach rękopiśmiennych zapisał: „do Kujaw i w Łęczyckie w r. 1860, [18]63 i [18]64”. Inne dane źródłowe nie dokumentują podróży Kolberga w Płockie w 1863 roku oraz na Kujawy i w Łęczyckie w latach 1863 i 1864 (zob. też niżej, rok 1864).

1864 Według itinerarium: „Do Czajkowskiego do Kosina (Płock), do Złotopolic pod Modlin (Gregorowiczów)”.

W zapiskach rachunkowych Kolberga (rkp. sygn. 3210, k. 12) między 14 września a 6 października widnieje notatka potwierdzająca tę

wyprawę, sporządzona po powrocie: „Podróż do Czajkowskiego pod Płock, do Kosina, Złotopolic w ciągu trzech tygodni”.

Bytność w Kosinie dokumentuje zaświadczenie w języku rosyjskim, wystawione 17 IX 1864 r. w Drobinie, miejscowości położonej także w powiecie płockim, z nieczytelnym podpisem naczelnika tej gminy (rkp. zaginiony, Bibl. PAU, sygn. 2030, t. I, k. nlb, po k. 120; tu oparto się na kopii sporządzonej przed 1939 rokiem przez Marię Turczynowiczową, znajdującej się w Muzeum Oskara Kolberga w Przysusze, sygn. MWR/MOK/2004/1). Stwierdza on, że według przedłożonego mu paszportu Kolberga wydanego do wsi Kosino termin pobytu w tej miejscowości został przekroczony z powodu trwającej od 10 września choroby, w związku z czym prosi odpowiednio władze „o nieczynienie przeszkód w czasie powrotnej drogi”. Prawdopodobnie Kolberg opuścił więc Kosino po 17 września, skąd udał się do Złotopolic.

W liście z 26 XII 1864 r. do księdza Kajetana Śmiechowskiego Kolberg wspomina swój pobyt w Złotopolicach u zaprzyjaźnionych z nim Gregorowiczów i wieczór, w którym poznał adresata, swojego późniejszego informatora, i rozmawiał z nim „wiele i szczegółowo o zwyczajach narodowych” (*Korespondencja...*, cz. I, DWOK T. 64, s. 97).

Kopernicki obok cytowanych wyżej (zob. rok 1863) informacji podanych w drukowanej biografii Kolberga i w notatkach rękopiśmiennych zapisał jeszcze w tym ostatnim dokumencie: „[...] w r. 1864 i [18]65 do Mąkolina, do prof. Matuszewskiego”. Informacji o pobycie w Mąkolinie (także w Płockiem jak Kosino wymienione w itinerarium) w 1864 i 1865 roku nie potwierdzają inne przekazy źródłowe, podobnie jak odnotowanych przez Kopernickiego podróży w 1864 roku na Kujawy i w Łęczyckie (zob. niżej, rok 1865).

- 1865 Według itinerarium: „Do Czerska (do Czaplina Kozłowskich), do Lublina (Illukiewicz) i Gałęzowa; do Kujaw, do Komeckich (Bogusławice), Biesiekierskich (Bodzanowo, Płowce), Sokołowskich (Głuszyn), Morzyckich (Ruszków)”. Kolberg dopisał w rkp. nad poszczególnymi miejscowościami nazwy miesięcy określające czas etapów podróży: nad etapem mazowieckim – czerwiec, nad lubelskim – lipiec, nad kujawskim – sierpień, wrzesień.

W *Notatniku* z rachunkami (rkp. sygn. 3210, k. 13 i 14) zanotował: „12 kwietnia – paszport do Lublina, kurierka, 21 kwietnia, w Lublinie i kurierka, 13 czerwca – podróż do Czaplina na dni pięć, 18 lipca – kurierka do Lublina, omnibus, 5 sierp[nia] – pobyt w Lublinie i powrót. 8 paźdz[iernika] – podróż po Kujawach (u Biesiekierskich, Komeck[i]ch, Sokołowsk[i]ch, Morzyckiego – od 20 sierp[nia] do 7 paźdz[iernika]” (ostatniego zapisu dokonał więc już po powrocie z Kujaw). Zatem zanotowane w itinerarium miesiące pokrywają się z cytowanymi z *Notatnika*.

W innych źródłach nie potwierdzona jest jedynie informacja o czasie pobytu w Lublinie w kwietniu, choć do niego właśnie może się odnosić nawiązanie w niedatowanym brulionie listu Kolberga do Aleksandra Hilferdinga, gdzie pisze, że „dopiero przed kilku dniami” wrócił z Lublina i wtedy dowiedział się o powołaniu go w maju na członka Cesarskiego Towarzystwa Geograficznego (zob. *Korespondencja... cz. I, DWOK T. 64, s. 131, zob. też s. 130 i 122–124*).

Wycieczkę czerwcową do Czerska, odbytą z Czaplina z Kornelem Kozłowskim potwierdza wspomnienie tego ostatniego we wstępie do jego zbioru pt. *Lud. Pieśni, podania, baśnie, zwyczaje i przesady ludu z Mazowsza Czerskiego, wraz z tańcami i melodiami* (Warszawa 1867, s. 23). Kozłowski zaznaczył tam z wdzięcznością, że 2/3 melodii z „części muzycznej” jego pracy zebrał Kolberg w czasie tej właśnie wspólnej wyprawy w 1865 roku.

Pobyt w Gałęzowie u Koźmianów w lipcu, także odnotowany w itinerarium, poświadcza list Józefy Koźmianówny, prawdopodobnie z listopada lub grudnia 1865 roku, nawiązujący do spotkania latem, przed czterema miesiącami (*Korespondencja... cz. I, DWOK T. 64, s. 142–143*).

Po powrocie z podróży, 9 października zapisał Kolberg jeszcze w *Notatniku* z wydatkami: „dorożka do Wilanowa”; notka wskazuje na krótki wypad.

W korespondencji poświadczone są niektóre fakty z kujawskiego etapu podróży, w której odwiedził ponownie Bodzanowo, Płowce, Bogusławice, a po raz pierwszy Głuszyn i Ruszkowo. Kolberg zapowiada w liście do Biesiekierskiego przyjazd koleją do Włocławka w dniu 21 sierpnia 1865 roku, Biesiekierski odpowiada 20 sierpnia, że „dzis posyła konie do Włocławka” (*Korespondencja... cz. I, DWOK*

T. 64, s. 128 i 129) – data przyjazdu na Kujawy zgodna jest więc z cytowanymi wyżej notatkami. Michał Sokołowski w liście z 16 XI 1865 r. wspomina pobyt Kolberga w Głuszynie (tamże, s. 139), 25 listopada badacz z wdzięcznością pisze „o uprzejmym przyjęciu” w domu Morzyckich w Ruszkowie (tamże, s. 140), a w liście do Ludwika Komeckiego, prawdopodobnie z grudnia (Komecki odpowiada 20 stycznia 1866 roku) powołuje się na bytność w Bogusławicach (tamże, s. 145).

Informacje Kopernickiego cytowane wyżej (zob. rok 1863 i 1864) są nieprecyzyjne bądź sprzeczne z tymi przekazami: w biografii podaje on łącznie podróże z trzech lat, co powoduje niejasność co do poszczególnych wypraw (*Przedmowa wydawcy...*, s. X), w notatkach przywołuje wyjazd do Mąkolina w roku 1864 i 1865 nie wskazujący gdzie indziej.

1866 Według itinerarium: „Do Lublina (Illuk[iewicz], na krótko)”.

Brak innych informacji źródłowych potwierdzających tę podróż, odbyłą zapewne w sprawach rodzinnych – Julia Illukiewiczowa (zm. 1872), żona Seweryna, urzędnika z Lublina, była bratanicą Oskara.

W liście do Józefa Blizińskiego z 31 V 1866 r. Kolberg wyraża niepewność co do swoich letnich wędrówek tego roku. Pisze, że plan wyjazdu „za granicę” (tj. poza zabór rosyjski) jest nierealny, więc „podrynda się w kraju”, może wstąpi do Ruszkowa, gdybyjechał w Kaliskie, a wyjechać zamierza dopiero w środku lipca (*Korespondencja...* cz. I, DWOK T. 64, s. 162). Lista wydatków w notatniku rachunkowym Kolberga nie wskazuje jednak na żaden wyjazd z Warszawy w tym roku (sygn. 3210, k. 15).

Informacje Kopernickiego są z kolei niejasne, gdyż ujmują podróże z kilku lat łącznie lub są sprzeczne z notatką w itinerarium: w biografii Kolberga Kopernicki pisze: „1866–1868 – Poznańskie” (*Przedmowa wydawcy...*, s. X), w rękopisie: „W Chełmskie do pp. Hemplów, pułkownika, do Tarnowa pod Chełmem i do [Tuchowicza] pod Łukowem, także do pp. Hemplów w r. 1866, [18]67, [18]68”. Podróże w Poznańskie i Chełmskie podejmował Kolberg w latach następnych, zob. niżej.

1867 Według itinerarium: „Do Poznania, do Siekierok (Radońskich), do Libelta (Czeszewo), do Krak[owa], Lwowa, Barysza (Szawłowskich)”.

W *Notatniku* z rachunkami Kolberg zapisał pod datą 29 lipca (rkp. sygn. 3210, k. 16) wydatki na podróż do Aleksandrowa Kujawskiego oraz „na podróż do Pozn[ania] i Krakowa”, a po powrocie, 15 października (tamże, k. 17) koszt wyprawy w Poznańskie oraz wydatki „w Galicji (Lwów, Krak[ów], Barysz)”. Aleksandrów był miejscowością ze stacją pograniczną drogi żelaznej warszawsko-bydgoskiej; w grudniu 1862 roku wybudowano tu dworzec i uruchomiono linię kolejową. Kolberg podróżował więc z Warszawy w Poznańskie zapewne tą koleją i w Aleksandrowie przekraczał granicę zaborów rosyjskiego i pruskiego.

W liście do Blizińskiego z 29 I 1867 r. zawiadomiał: „Będę w Sędzinie, jadąc w Poznańskie”, a 24 lutego Bliziński przebywający w Sędzinie powołuje się na tę zapowiedź przyjaciela (*Korespondencja... cz. I, DWOK T. 64, s. 196 i 198*). Sędzin leżał tak jak Aleksandrowo w powiecie nieszawskim, stąd zapewne ta sugestia; brak jednak informacji o ewentualnym zatrzymaniu się Kolberga na Kujawach w drodze do Poznania. Nie może go też jednoznacznie potwierdzić ciepłe wspomnienie bytności Kolberga w domu Sokołowskich w Głuszynie (również w powiecie nieszawskim), wyrażone w liście Michała Sokołowskiego z 6 I 1868 r. (tamże, s. 237), gdyż nie wiadomo, czy nie odnosi się do pobytu Kolberga na Kujawach w latach wcześniejszych.

Korespondencja dokumentuje natomiast niektóre inne fakty dotyczące podróży w roku 1867. Bliziński przypomina 1 października zapowiedź Kolberga, że planuje powrót do Warszawy „dopiero w końcu września lub na początku października” (tamże, s. 202). 20 października Kolberg donosi Żupańskiemu, że dopiero przed kilku dniami wrócił do Warszawy z podróży „ostatecznie do Galicji odbytej” (tamże, s. 205), a do Libelta pisze 27 grudnia: „Po wycieczce [...] odbytej w Ks[ięstwie] Pozn[ańskim] wyjechałem, jak Panu wiadomo, do Galicji i dotarłem za Lwów, aż na Podole galicyjskie [w itinerarium Kolberg wymienia jedynie Barysz pod Buczaczem, por. też rok 1876] i do Bukowiny, wszędzie równie obfite po drodze zbierając dla siebie plony” (tamże, s. 227–228). W liście do Bogumiła Hoffa z 30 XII 1867 r. wspomina: „W roku bieżącym byłem w lecie

w W[ielkim] Ks[ięstwie Pozn[ańskim] i bawiłem czas jakiś u p. Libelta w Czeszewie i u p. Radońskich w Siekierkach itd.”, skąd udał się do Poznania, gdzie spędził cały tydzień (tamże, s. 231). Wreszcie w liście do Aleksandra Osipowicza pisze, że dopiero w połowie października wrócił „z podróży po Poznańskim i Galicji odbytej” (tamże, s. 234). Zatem podróż Kolberga w Poznańskie i do Galicji trwała prawdopodobnie od końca lipca do połowy października.

Pobyty Kolberga w Poznaniu w sierpniu i wrześniu poświadczają: brulionowy, datowany w Poznaniu 18 VIII 1867 r. projekt umowy wydawniczej z Janem Konstantym Żupańskim na druk *Mazowsza*, który ostatecznie nie doszedł do skutku (zob. *Korespondencja...* cz. III, DWOK T. 66, s. 710, aneks 4) oraz wystawiony 19 IX rachunek za pobyt w hotelu Berlińskim w Poznaniu w dniach 16–19 IX 1867 r. (rkp. zaginiony, Bibl. PAU, sygn. 2030, t. II, k. 11; tu oparto się na kopii Marii Turczynowiczowej sprzed 1939 roku, znajdującej się w Muzeum Oskara Kolberga w Przysusze, sygn. MWR/MOK/2004/1).

W sprzeczności z tymi informacjami pozostaje wypowiedź Kolberga we wstępie do części I *Chełmskiego* (DWOK T. 33, s. X), gdzie pisząc o owocnych badaniach w okolicy Chełma, zwłaszcza w gościnnym domu Hemplów w Tarnowie, wymienia daty swojego tam pobytu: 1867, 1869, 1870.

W rękopiśmiennych notatkach Kopernickiego mowa z kolei o pobycie Kolberga u Hemplów w Tarnowie pod Chełmem i w Tuchowiczu pod Łukowem w latach 1866, 1867 i 1868 (zob. wyżej, rok 1866)). Jednak zarówno Kolberg w itinerarium, jak i Kopernicki w biografii Kolberga (*Przedmowa wydawcy...*, s. X) wymieniają jedynie lata 1869 i 1870 jako daty roczne pobytu u Hemplów w Tarnowie.

1868 Według itinerarium: „Do Woli Rasztows[kiej] i Kraszewa pod Radzymin (do Komierowskich), do Pozn[ania], do Czeszewa (Libelt), do Dębicza, Miłosławia, Morownicy; do Krak[owa], Lwowa, Zadwórze”. Pierwotnie zapisał tu Kolberg jeszcze: „Barysza”, potem miejscowość tę skreślił.

W zapiskach rachunkowych odnotował pod datą 3 czerwca podróż „pod Radzymin (Wola Rasztowska, Kraszew)”, pod datą 10 lipca – „przez 5 dni w Woli Rasztowskiej”, a między 9 sierpnia

a 15 listopada podróż „do Galicji, Poznania i Lwowa w ciągu trzech miesięcy” oraz „sprawunki w Krakowie” (rkp. sygn. 3210, k. 17 i 18).

Pobyt i badania w Woli Raszowskiej pod Radzyminem w 1868 roku dokumentują także datowane wyjątkowo zapisy terenowe kilkunastu bajek śląskich, spisanych przez Kolberga z ust jednego z kilku wymienionych w rękopisie sezonowych robotników rolnych, pracujących w tamtejszym folwarku (zob. M. Gładysz „Śląsk” *Oskara Kolberga*, w: O. Kolberg *Śląsk*, DWORK T. 43, s. VII–VIII oraz tamże, s. 76, przyp. 1). Wyjazd pod Radzymin na początku czerwca zapowiadał też Kolberg w liście do Blizińskiego z 30 V 1868 r., pisząc, że wybiera się na pięć dni „na wieś o parę mil od Warszawy odległą” (*Korespondencja...*, cz. I, DWORK T. 64, s. 254).

Informacje w listach tylko po części pokrywają się jednak z podanymi w itinerarium. 21 września Kolberg otrzymuje za pośrednictwem Bibianny Moraczewskiej zaproszenie od Pauliny Wilkońskiej do Ostrowa pod Wieleniem (tamże, s. 262), gdzie według itinerarium był dopiero w roku następnym, w liście do Leona Wegnera z 22 XI 1868 r. wspomina spotkanie sprzed dwóch miesięcy w Poznaniu i dodaje: „[...] w krótkim tym przeciągu czasu obiegłem kawał kraju, bo byłem pod Krakowem, Lwowem, a teraz znajduję się jakoby w porcie spokojności, w Warszawie (tamże, s. 264–265). 29 listopada Bliziński wytyka Kolbergowi, że do Sędzina „nie zajrzał”, bo „bujał po Krakowie” (tamże, s. 266), 2 grudnia Hipolit Bochdan nawiązuje do spotkania z „przyjacielem naszej rodziny” w Zadwórzcu (tamże, s. 268), a 5 marca 1869 r. w liście do Jerzego Lubomirskiego Kolberg powołuje się na swoją bytność we Lwowie w roku zeszłym, tj. 1868, i na rozmowy z Augustem Bielowskim w sprawie funduszy na kontynuację *Ludu* (tamże, s. 289). Natomiast w liście do Józefa Blizińskiego z 7 XII 1868 r. pisze, że w Warszawie jest od 15 listopada, że na wyprawę wyruszył w sierpniu i był tydzień w Poznaniu „ku końcowi września”, ale musiał wrócić do Krakowa, „gdyż samo tylko to miasto figurowało w moim paszporcie i zapuszczać się dalej w Poznańskie nie mogłem” (tamże, s. 270). Tymczasem wielkopolska trasa z 1868 roku wymieniona w itinerarium przeczy temu stwierdzeniu. Także wzmianki w korespondencji nie potwierdzają jednoznacznie – poza pobytem w Poznaniu – dalszej wędrówki Kolberga w Poznańskim. Pewną wskazówkę stanowić może jedynie

informacja w liście Kolberga do właściciela Dębicza, Włodzimierza Wolniewicza, z 24 II 1869 r. Wspominając w nim z wdzięcznością „gościnne progi” w Dębiczu i „wywiezione stamtąd zbiory” (tamże, s. 278), nawiązuje Kolberg do swojego wcześniejszego pobytu pod Środą, który według itinerarium przypadł na 1868 rok. Tak więc nie wydaje się pewna cytowana wyżej wypowiedź, że nie mógł „zapuszczać się dalej w Poznańskie”.

Pobyt w Krakowie i pod Krakowem potwierdza z kolei wzmianka w liście Józefa Łepkowskiego z 25 X 1868 r. o spotkaniu z Oskarem w Krakowie i wyrażona tam prośba o pozdrowienie Konopki (bez podania imienia), zatem sugerująca bytność w Mogilanach lub w Modlnicy (tamże, s. 263–264). O bytności Kolberga w Krakowie świadczy też informacja Kazimierza Władysława Wójcickiego, który opisując swoje wrażenia z podróży do Krakowa w sierpniu 1868 roku, wspomina zwiedzanie miasta w towarzystwie Jana K. Gregorowicza i Oskara Kolberga oraz pożegnanie na dworcu kolejowym z Oskarem i Franciszkiem Matejką (zob. K. W. Wójcicki *Wycieczka do Krakowa* [cz.] III, „Kłosa” 1868, „Dodatek Nadzwyczajny do nr 170 „Kłosów”, s. 177 i 179).

Według nieprecyzyjnego świadectwa Kopernickiego, cytowanego wyżej (zob. rok 1866 i 1867), w latach 1866–1868 Kolberg podróżował w Poznańskie (*Przedmowa wydawcy...*, s. X) oraz w Chełmskie (do Tarnowa) i na Podlasiu (do Tuchowicza pod Łukowem) w latach 1866, 1867, 1868.

- 1869 Według itinerarium: „Do Tarnowa (Hemplów), do Raszt[owskiej] Woli, do Poznania (do Wielenia, Morownicy), do Krak[owa], Mogilan i Modl[nicy]”. Z *Notatnika z rachunkami* (zob. niżej) wynika, że w Wielkopolsce Kolberg odwiedził także Kórnik, odnotowane jest tam również Bojanowo Stare, skąd dalej udawał się końmi do Morownicy, a w Krakowskim – Oświęcim, zapewne również w przejeździe.

Kalendarza tych podróży dotyczą notatki rachunkowe Kolberga (rkp. sygn. 3210, k. 18 i 19): „13–20 maja – podróż koleją i pobyt u Hemplów w Tarnowie”, „15–27 czerwca – na wsi u Hemplów i podróż na Lublin”, „12 lipca – tydzień pobytu u Młockich w Raszt[owskiej] Woli”, „2 sierpnia – paszport do Krakowa”, „8 sierpnia

– wyjazd koleją żel[azną]”. – Podsumowując koszty dalszego etapu podróży, zapisał: „Do nowego roku 1870 wydałem w Krakowie i Poznaniu (do 20 stycz[nia] 70 [r.] 40. rub. sr.”, przy czym wlicza w tę sumę także kolejne podróże z Poznania „do Wielenia, Morownicy, Kórnika”.

Majowy pobyt u Hemplów w Tarnowie pod Chełmem potwierdzony jest w korespondencji; 23 maja Kolberg pisze do Bogumiła Hoffa, że odebrał jego listy 22 maja, po powrocie „z tygodniowej wycieczki w Podlaskie” (*Korespondencja...* cz. I, DWOK T. 64, s. 326), natomiast brak innych danych źródłowych na temat drugiego pobytu w Tarnowie w czerwcu oraz w Rasztowskiej Woli w lipcu.

Odwiedziny u Hemplów w roku 1869 wymienia też Kolberg we wstępie do części I *Chełmskiego*, podaje tam jednak tylko datę roczną (DWOK T. 33, s. X); zob. też wyżej, rok 1867.

Dodatkowe informacje dotyczące etapu podróży do Krakowa i w Poznańskie przynoszą zapisy wydatków Kolberga na luźnej kartce zachowanej w *Notatniku* rachunkowym (sygn. 3210, k. 20), sporządzone jednak bez podania bliższych dat, a jedynie z notą ogólną: „1869 sierpień i wrzesień”. Odnotowuje tam Kolberg koszty poniesione wówczas na przejazdy koleją do Granicy, do Krakowa i do Oświęcimia, pobytów „na wsi u Konop[ków]”, a następnie w Poznaniu, przejazdów kolejowych z Poznania, najpierw do Wielenia, potem do Bojanowa, drobne wydatki w Morownicy i w Pozn[aniu] oraz na powrót koleją do Oświęcimia.

Według tych zapisów rachunkowych Kolberg odbył podróż do Krakowa i w Poznańskie w sierpniu i wrześniu, udając się koleją najpierw do Granicy, następnie do Krakowa i do Oświęcimia, pod Kraków do Konopków i następnie dalej do Poznania, skąd udał się do Kórnik, potem znowu z Poznania do Wielenia, a następnie z Poznania dotarł najpierw pociągiem do Starego Bojanowa, skąd konie przysłane przez Niegolewskich zabrały go do Morownicy. Do Krakowa udał się ponownie znowu przez Oświęcim. Z tych zapisów nie wynika jednak, że pobyt w Krakowskim, Poznańskim i znowu w Krakowskim trwał aż do stycznia następnego 1870 roku, co odnotował w cytowanym wyżej *Notatniku* (na k. 19).

Poszczególne etapy tej podróży poświadczane są częściowo w korespondencji. Pierwszą bytność w Krakowie w sierpniu dokumentuje

brulion listu Kolberga pisany w Krakowie 15 VIII do lipskiej firmy Beritkopfa i Härtla oraz odpowiedź teje z 17 VIII adresowana do księgarni D. E. Friedleina w Krakowie, która była stałym miejscem kontaktów Kolberga i odbioru poczty (*Korespondencja...*, DWOK T. 64, s. 331–334).

Pobyty w Poznaniu i odwiedziny w Ostrowie pod Wieleniem potwierdzają listy Pauliny Wilkońskiej z sierpnia, października i listopada 1868 r. (tamże, s. 335 i 338–342) oraz odpowiedź Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk z 15 IX na wniosek Kolberga złożony osobiście 23 VIII w sprawie funduszy na jego wydawnictwo (tamże, s. 335–336). O powrocie Kolberga z Wielkopolski do Krakowa przed 15 października informuje z kolei wzmianka w tak datowanym liście Fryderyka Skobla pisanym ze Lwowa (tamże, s. 336). Świadczy też o tym pytanie w liście Pauliny Wilkońskiej z 27 X, jak powodzi się Kolbergowi w Krakowie (tamże, s. 338) oraz wątpliwość Bogumiła Hoffa, który niepokoi się, czy jego list z 30 XI zostanie Kolbergowi jeszcze w Mogilanach (tamże, s. 342). W Krakowie ku końcowi roku 1869 złożył Kolberg w drukarni do składania pierwszy tom swojej monografii Krakowskiego, planując jednocześnie przeniesienie się z Warszawy wobec otrzymanej z Towarzystwa Naukowego Krakowskiego dotacji. Cytowane notatki rachunkowe (k 19) wskazują na powrót do Warszawy dopiero w styczniu 1870 roku; podsumowując koszt wyprawy w Krakowskie i Poznańskie w roku 1869, Kolberg podaje jej datę końcową: „do 20 stycz[nia 18]70 r.”

Według biogramu Kolberga napisanego przez Kopernickiego podróżował Kolberg w latach 1869 i 1870 w „Chełmskie i powtórnie Augustowskie” (*Przedmowa...*, s. X), natomiast w swoich notatkach uzupełniających szkic autobiografii Kolberga Kopernicki zanotował: „W Łomżyńskie i Augustowskie – w r. 1869 i 1870”. Informacje te są sprzeczne z pozostałymi przekazami.

- 1870 Według itinerarium: „Do Hemplów (na Siedlce, Kodeń, Włodawę)”. Korespondencja Kolberga (zob. niżej) wskazuje na pobyt w Krakowie i pod Krakowem w ciągu drugiego półrocza.

Brak bliższych danych o podróży w Chełmskie i na Podlasie. Prawdopodobnie nastąpiła ona wiosną, gdyż w liście z 12 XI 1870 r.

Maria Hemplówna pisze do Kolberga: „I ja również niewymownie żałuję, że nie wypadło Szanownemu Panu być tego lata w Tarnowie, ale umiałam uwzględnić bardziej konieczną potrzebę Jego obecności tam, gdzie chodziło o dopełnienie i dopilnowanie wychodzącego dzieła [...]” (*Korespondencja...* cz. I, DWOK T. 64, s. 369). Kolberg przebywał zapewne latem i jesienią w Krakowie, zajęty monografią *Krakowskiego*. Jego list do Hemplówny, w którym wyjaśniał tę okoliczność, co wynika z cytowanego wyżej tekstu autorki, nie zachował się, podobnie jak wszystkie inne skierowane do tej współpracownicy. W Chełmskie podróżował więc najprawdopodobniej z Warszawy, dokąd powrócił w styczniu z Krakowa (por. wyżej, rok 1869), a przed kolejnym wyjazdem do Krakowa latem. Brak listów Kolberga z pierwszego półrocza 1870 roku może wskazywać na jego nieobecność w tym okresie w Warszawie, natomiast listy kierowane wówczas do niego wysyłane były m. in. z Krakowa i z Modlnicy, gdzie zatem wówczas nie przebywał (zob. tamże, s. 348, 351, 355, 357, 359).

Rok 1870 jako datę roczną pobytu w Tarnowie wymienia też Kolberg we wstępie do części I *Chełmskiego* (DWOK T. 33, s. X) oraz Kopernicki w drukowanym biogramie (*Przedmowa wydawcy...*, s. X); zob. też wyżej, rok 1869.

Pobyt lub pobyty w Krakowie w ciągu drugiego półrocza nie są dokładnie udokumentowane, lecz korespondencja wskazuje na dłuższy okres zatrzymania się w mieście lub raczej u Konopków pod Krakowem. W brulionie listu do Henryka Szopowicza już 18 czerwca Kolberg prosi adresata o przesłanie ewentualnych materiałów na adres Friedleina w Krakowie i dodaje: „Co rok bowiem bywam po kilka razy w Krakowie i tam się zwykle papiery do mnie adresowane składają” (*Korespondencja...* cz. I, DWOK T. 64, s. 362). W cytowanym wyżej liście Hemplówna wyraża żal, że badacz latem nie odwiedził Tarnowa, ale i zrozumienie, że ważniejszy był dla niego wówczas pobyt w Krakowie. W październiku Kolberg swój list do Towarzystwa Naukowego Krakowskiego pisze z Krakowa, a Hoff wspomina o jego pobycie w Mogilanach i Krakowie, na początku listopada przyszła bratowa Oskara, Karolina, dopomina się o jego powrót spod Krakowa do Warszawy, zaś 18 grudnia Oskar pisze do Walerego Rzewuskiego jeszcze z Modlnicy (tamże, s. 365, 366,

367–368 i 371). Można więc przyjąć, że drugą połowę roku 1870 spędził Kolberg pod Krakowem i w Krakowie.

Niejasna i prawdopodobnie błędna jest późniejsza informacja badacza we wstępie do części I *Pokucia*, w której wśród dat rocznych podróży na Pokucie wymienił także rok 1870 (DWOK T. 29, s. XI). Odwiedzin tego regionu w tym roku nie poświadcza żaden inny przekaz.

Z kolei dane Kopernickiego są po części sprzeczne z informacjami Kolberga; zob. wyżej, rok 1869.

1871 Według itinerarium: „Do Krakowa, Mogilan i Modlnicy – na stałe; do Lwowa, Bołszowiec, Barysza”. Inne źródła (zob. niżej) poświadczają też pobyt Kolberga w Poznaniu i w Poznańskim.

Korespondencja wskazuje, że w styczniu Kolberg przebywał jeszcze w Modlnicy, a do Warszawy wyjechał w końcu tego miesiąca, oraz że zapowiadał powrót do Modlnicy w sierpniu 1871 roku (zob. listy A. Konopczanki z 12 II oraz niedatowany, prawdopodobnie z czerwca, *Korespondencja... cz. I*, DWOK T. 64, s. 375 i 382). Przeprowadzka pod Kraków nastąpiła między 5 a 16 sierpnia, co poświadcza wzmianka w liście Felicjana Faleńskiego do Karola Estreichera z 5 VIII oraz list Wilhelma do brata z 16 VIII. Faleński pisze, że wysyła „naprędce parę słów przez odjeżdżającego do Was [tj. do Krakowa] Oskara Kolberga”, a Wilhelm potwierdza odbiór wiadomości Oskara o „pomyślnej podróży” do Modlnicy (*Korespondencja Karola Estreichera z Marią i Felicjanem Faleńskimi*, „Archiwum Literackie” 1957, nr 3, s. 99, list 30 oraz *Korespondencja Oskara Kolberga cz. I*, DWOK T. 64, s. 383).

O pobycie Kolberga we Lwowie, Bołszowcach i Baryszu nie wzmiankują inne źródła. W pierwszym półroczu brak jednak listów Kolberga, nie można więc wykluczyć wyjazdu – może niedługiego – do Galicji Wschodniej.

Natomiast z listów i z prasy wynika, że jesienią odbył Kolberg podróż do Poznania i w Poznańskie, o której nie wspomina w itinerarium. W październiku Karol Minter, Wilhelm i Karolina piszą do Oskara, że dowiedzieli się z gazet o jego pobycie w Poznaniu (*Korespondencja...cz. I*, DWOK T. 64, s. 387, 388, 390). O przyjeździe Kolberga w dniu 14 października do Poznania informował „Dziennik

Poznański” 1871 w nr 236 (z 15 X) . Według itinerarium Kolberg udał się w Poznańskie dopiero w roku następnym (zob. niżej). Tymczasem w liście z lutego 1872 roku do poznańskiego wydawcy, Ludwika Merzbacha, Kolberg wspomina spotkanie z nim w Poznaniu w październiku roku poprzedniego, a w dalszym ciągu tego listu pisze: „Po wyjeździe moim z Poznania bawiłem parę tygodni na wsi, po czym wracając na Oderberg [Bogumin] do Krakowa, wstąpiłem do Cieszyna, gdzie mieszka i pracuje u fotografisty p. Hoff [...]” (*Korespondencja... cz. I, DWOK T. 64, s. 410*). Informacja o spotkaniu w Poznaniu, o „paru tygodniach na wsi” i wzmianka o bytności w Cieszynie wskazują, że od połowy października 1871 roku przebywał Kolberg najpierw w Poznaniu, potem w Poznańskim – może już na przełomie roku 1871/1872 – w dworach zaprzyjaźnionych Wielkopolan oraz odwiedził Cieszyn – może już w 1872 roku. Notatka prasowa z „Dziennika Poznańskiego” i list do Merzbacha uwiarygadniają wyraźnie pobyt w Poznaniu i zapewne w Poznańskim w roku 1871. Takie dane Kolberg podaje jednak w itinerarium dopiero pod rokiem 1872 (zob. niżej).

Kopernicki odnotowuje w roku 1871 jedynie opuszczenie Warszawy i zamieszkanie w Modlnicy (*Przedmowa wydawcy..., s. XI*).

1872 Według itinerarium: „Do Poznania, do Dębicza, Miłosławia, Morownicy, Targoszyc (Łukaszewicz) , do Cieszyna (Otto)”. Zob. też wyżej, rok 1871.

Zachowały się tylko trzy bruliony listów Kolberga z roku 1872 (z lutego i z listopada), brak więc bezpośrednich i pewnych danych o jego ówczesnych podróżach. Informacje w jednym z nich zawarte są jednak sprzeczne z podanymi w itinerarium. W niedatowanym brulionie listu do poznańskiego wydawcy, Ludwika Merzbacha, którego datę ustalono (być może błędnie?) na podstawie zapisu na tej samej karcie co listu do brata Wilhelma, datowanego 4 II 1872 (zob. *Korespondencja... cz. I, DWOK T. 64, s. 410–412 i s. 408–410*), Kolberg nawiązuje do spotkania z Merzbachem w Poznaniu w październiku 1871 roku oraz pisze o pobycie na wsi po wyjeździe z Poznania i o odwiedzinach Cieszyna w drodze do Krakowa (cytowany fragment zob. wyżej, rok 1871). Ta informacja przesuwalaby podróż Kolberga do Poznania i w Poznańskie oraz bytność w Cieszynie na

rok 1871, ewentualnie na początek roku 1872, kiedy to kontynuował parotygodniowy pobyt na wsi w dworach wielkopolskich wymienianych w itinerarium, po czym nastąpił powrót do Poznania i stąd dopiero podróż do Cieszyna. W liście tym Kolberg wspomina także o spotkaniu w Cieszynie z Bogumiłem Hoffem, od którego otrzymał rysunki ubiorów z Wielkopolski. Musiałoby to nastąpić przed marcem 1872 r., gdyż w tym miesiącu Hoff opuścił Cieszyn, przenosząc się do Przemysła.

Wątpliwość co do pobytu w Poznaniu w 1872 roku nie została rozstrzygnięta w świetle dostępnych źródeł. Wzmacnia ją dodatkowo kilka innych – poza itinerarium – przekazów źródłowych z lat późniejszych, poświadczających jednak podróż w Poznańskie w 1872 roku. We wstępie do części V *W. Ks. Poznańskiego* drukowanej w 1880 r. Kolberg pisze: „W Kościańskim zauważyliśmy (w r. 1872 i 1875) głównie następujące tańce [...]” (DWOK T. 13, s. IX). W roku 1880 w liście do redakcji czeskiego „Světózora” podaje informację: „[...] w r. 1872 robiłem w celach etnograficznych wycieczki w Poznańskie [...]” (*Korespondencja... cz. II*, DWOK T. 65, s. 407). W 1881 roku pod tekstem brulionu listu do Ludwika Jenikego, dotyczącego odbytych wypraw zanotował m.in.: „W r. 1872 jeździłem w celach etnograficznych w Poznańskie” (tamże, s. 462). Wreszcie w liście do Bogumiła Hoffa z 1885 r. nawiązuje – bez podania jednak daty rocznej – do swojego krótkiego pobytu u pastora Leopolda Otto w Cieszynie (*Korespondencja... cz. III*, DWOK T. 66, s. 236).

1873 Według itinerarium: „Do Wiednia (na wystawę)”.

Plany wyjazdu na wystawę powszechną w Wiedniu miał Kolberg już wiosną 1873 roku, o czym musiał informować Marię Hemplównę (list ten nie zachował się), która pisząc do niego 30 kwietnia nawiązuje do projektu „przejażdżki do Wiednia” (*Korespondencja... cz. I*, DWOK T. 64, s. 451). Wystawa powszechna w Wiedniu, otwarta była w dniach od 1 maja do 31 X 1873 roku. 1 sierpnia Oskar pisze w liście do brata Wilhelma, że Konopkowie zachęcają go do zwiedzenia wystawy oraz wspomina o pewnych nadziejach związanych z możliwością zaprezentowania w środowisku muzycznym Wiednia swoich kompozycji i nawiązania kontaktów z tamtejszymi etnografami. Pisze też, że na przeszkodzie stoją koszty wyprawy i prosi brata

o przesłanie odpowiedniej kwoty ze sprzedaży jednego ze swoich listów zastawnych, którymi ten zarządzał w Warszawie (tamże, s. 457–458). Już 4 sierpnia Wilhelm donosił Oskarowi, że asygnację wypłaty wysłał na adres Friedleina (zob. tamże, s. 459 oraz s. 468 – notatki pod tekstem brulionu), na tym jednak definitywnie kończy się w listach temat wyjazdu Kolberga na wystawę w Wiedniu.

Kiedy ją badacz odwiedził i jak długo przebywał w Wiedniu, nie wiadomo. Wyjazd mógł jednak nastąpić najwcześniej po 4 sierpnia, kiedy to Wilhelm zadysponował częścią złożonego u niego kapitału Oskara i przysłał odpowiednią asygnację, co rozwiązało sprawę funduszu na wyjazd. Luka w korespondencji wysyłanej przez Oskara Kolberga trwała od 1 sierpnia do około 22 października, kiedy to Akademia pokwitowała odbiór listu pisanego przez niego w Krakowie (zob. tamże, s. 456 i 464), zatem pobyt w Wiedniu mógł mieć zapewne miejsce między połową sierpnia a ostatnią dekadą października. Brak jednak w materiałach Kolberga jakichkolwiek śladów czy choćby wzmianek o tej podróży, jej przebiegu i wrażeniach, o pobycie w Wiedniu i zwiedzaniu wystawy – i to zarówno w korespondencji, jak i w innych dokumentach badacza. Całkowite przemilczenie tej wyprawy jest tym bardziej zastanawiające że wrażeniami z podróży na wystawę powszechną w Paryżu, odbytą pięć lat później, dzielił się Kolberg chętnie w swoich listach do rodziny i przyjaciół (zob. rok 1878). Nie wiadomo, czy i w jakim stopniu na wyjazd Kolberga na wystawę mogły mieć wpływ krach finansowy na giełdzie wiedeńskiej, który nastąpił wkrótce po otwarciu ekspozycji i spowodował wzrost cen i spadek frekwencji, a także wybuch epidemii cholery w Wiedniu, która szerzyła się także w Galicji w okresie od końca maja do połowy sierpnia. O pobycie Kolberga w Wiedniu może wprawdzie świadczyć niedatowana wzmianka o odwiedzinach „pianisty Kolberga” w wiedeńskim salonie Eleonory z Milieskich Elkanowej, nie wiadomo jednak, czy z tą datą roczną można ją powiązać (zob. H. Dąbczańska-Budzynowska *Pamiętnik*, oprac. J. Fijałek, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” R. 9: 1963, druk 1964, s. 316).

- 1874 Brak jakichkolwiek świadectw źródłowych, które dokumentowałyby podróż lub podróże Kolberga w tym roku.

Zdecydowała o tym zapewne konieczność dopilnowania druku i korekt IV części *Krakowskiego*, która ukazała się pod koniec roku 1874 lub raczej na początku 1875 (zob. list do Akademii z 24 X, *Korespondencja...* cz. I, DWOK T. 64. s. 495–496), a także równoległa praca nad pierwszymi tomami *Poznańskiego* (część I wydana została w 1875 roku). Prawdopodobnie znaczenie miał też brak funduszy, o czym świadczyć może ponawiana prośba do Wilhelma o przekazanie mu zdeponowanego u niego kapitału, a przynajmniej „pilnie potrzebnej” jego części (zob. bruliony listów do Wilhelma z 12 VI i 18 XII, tamże, s. 491 i 511).

- 1875 Prawie trzymiesięczna podróż w Poznańskie, do Prus Zachodnich i Wschodnich, przebiegająca następującą trasą: Morownica, Pakosław, Konojad, Poznań, Toruń, Zakrzewko, Brąchnówko, Tylice, Łysomice, Turzno, Nawra, Chełmno, Terespol, Łaszewo, Tucholszczyzna, Bukowiec, Pelplin, Gdańsk, Oliwa, Sopot, Wielki Kac [Kack], Oksywie, Puck, Wejherowo, Malbork, Waplewo, Telkwice, Buchwałd, Elbląg, Królewiec, Lec [Giżycko], Ełk, Osterode [Ostróda], Toruń, Poznań, Morownica.

Według itinerarium: „Do Poznania (Pakosławia, Morownicy, Konojadu), do Torunia, Zakrzewka i Brąchnówka (Czarlińskich), [Łaszewa] (Mieczkowskich) [w rkp. błędnie: Łukowa], Nawry (Szanieckich), Bukowca pod Świec[iem] (Cejnowa), Pelplina, Gdańska, Zopotów [Sopotu] (i na Kaszuby), Telkwi i Buchwałdu [Bukowa] (Donimirs[kich]), do Waplewa (Sierakow[skich]), Elbłaga, Królewca, Lecu [Giżycka] i Ełku”.

Podróż ta, finansowana ze specjalnego zasiłku Akademii Umiejętności przeznaczonego na wyprawę badawczą i kontakty z regionalistami, należy do najlepiej udokumentowanych w całej działalności Kolberga, m. in. dzięki obszernemu sprawozdaniu złożonemu Akademii po powrocie, a także zachowanej korespondencji. Brulion tego sprawozdania, niepełny, urywający się na wiadomości o pobycie Kolberga w Malborskiem, zachował się w spuściźnie badacza (BN PAU i PAN, sygn. 2183, k. 70). Natomiast oryginał sprawozdania z kompletnymi informacjami o podróży odnaleziono dopiero w 1991 roku w czasie kwerendy w Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Sprawozdanie to pt. *Pismo Oskara Kolberga*

z 4 listopada 1875 roku do Zarządu Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie dołączone było do wniosku Sekcji Etnologicznej skierowanego przez jej sekretarza, Kopernickiego, do władz Komisji Antropologicznej z prośbą o zasiłek dla Kolberga na podróż w Poznańskie i do Prus Zachodnich. Wniosek dokładnie informował o planie naukowym podróży Kolberga i oczekiwanych rezultatach (Arch. Nauk. PAU W III–46b), Oryginalny tekst tego sprawozdania Kolberga odnalazł Wiesław Bieńkowski i opublikował go w „Komunikatach Warmińsko-Mazurskich” w 1992 roku (w nr 3–4, s. 346–349), w artykule pt. *Oskar Kolberg w Królewcu w 1875 roku*. Dzięki temu *Pismu*, dopełnionemu przez listy Kolberga z lat 1875 i 1876 można odtworzyć dokładniej przebieg prawie trzymiesięcznej wyprawy badacza w Poznańskie, na Pomorze Gdańskie, Powiśle i Mazury, jedynej jego podróży na Pomorze i na Mazury. Cytowane niżej fragmenty pochodzą z 347 i 348 s. *Pisma*.

Pierwszy etap podróży stanowiło Poznańskie, gdzie Kolberg wyjechał w końcu lipca. 22 lipca w liście do Wandy Niegolewskiej zapowiada swój przyjazd do Starego Bojanowa „w środę”, tj. 28 lipca (22-go wypadła czwartek, zatem informacja Kolberga o przyjeździe w środę wskazuje na datę 28 lipca), skąd planował udać się do Morownicy pod Śmigłem, do Niegolewskich (zob. *Korespondencja...*, cz. I, DWORK T. 64, s. 534). Być może przedtem zatrzymał się kilka dni w Poznaniu. W Poznańskim „zwiedził kilka powiatów południowych”, poza Morownicą zatrzymał się „cokolwiek dłużej” w Pakosławiu pod Rawiczem (u Czarneckich), odwiedził też – może ponownie – Poznań, gdzie spotkał się z Kazimierzem Szulcem, badaczem starożytności i etnografem.

Dalej pojechał do Torunia i po krótkim pobycie w tym mieście jeszcze w pierwszej połowie sierpnia udał się „na zwiedzenie Prus Zachodnich”. Tu dłużej przebywał w Zakrzewku i Brąchnówku pod Chełmżą (u Czarlińskich), skąd „robił wycieczki” do Tylic, Łysomic i Turzna. Następnie pojechał do Nawry (do Sczanieckich), potem przez Trzebcz do Chełmna, gdzie spotkał się z ks. Pobłockim, autorem *Słowniczka wyrazów kaszubskich*. Z Łaszewa, gdzie się zatrzymał (u Mieczkowskich), podejmował wycieczki w Tucholszczyznę i do Bukowca pod Terespołem, gdzie spotkał się z Florianem

Cejnową, literatem kaszubskim, z którego „wskazówek i informacji” później korzystał. Zachował się bilet pocztowy na przejazd z Chełmna (niem. *Culm*) do Terespoła, datowany na 24 sierpnia 1875 roku, na którego odwrocie Kolberg sporządzał później podręczne notatki brulionowe, dotyczące zwyczajów i słownika w Waplewie (Arch. PTL, teka 6, sygn. 1145, k. 31). W drugiej połowie sierpnia Kolberg odwiedził Pelplin, gdzie zetknął się z ks. Franciszkiem Rąbcą, który opowiadał mu „pouczające szczegóły o życiu Kaszubów i Koczewiąków”. Następnie przez Gdańsk i Oliwę dotarł do Sopotu, gdzie przebywał 12 dni, odbywając wycieczki „w głąb Kaszub, mianowicie do Wielkiego Kacu [Kacka], Oksywia, Pucka, Wejherowa”, w którym to mieście zetknął się z Ludwikiem Jakowickim, pedagogiem przesiedlonym tam karnie z Poznania. W pierwszej połowie września Kolberg zwiedził Malbork (zamek i muzeum archeologiczne), tydzień spędził w Waplewie (u Sierakowskich), następnie przez kolejny tydzień przebywał w Telkwiicach i Buchwałdzie [Bukowie] (u Donimirskich). Kolejnym miastem na jego pomorskiej trasie był Elbląg, gdzie zwiedził zbiory archeologiczne Ferdinanda Jakoba Kaminskiego (nie: Kaninskiego, jak podaje Kolberg, por. W Bieńkowski *Oskar Kolberg w Królewcu...* s. 348, przyp. 23).

Przed 19 września badacz dotarł do Królewca, skąd tego dnia pisze do Romana Konopki do Modlnicy, relacjonując pobyt w tym mieście i poprzedzającą go wędrowkę (zob. *Korespondencja...* cz. I, DWOK T. 64, s. 537–538). W Królewcu nawiązał kontakt z polskim duchownym ewangelickim, Hermannem Pełką, zbieraczem pieśni mazurskich, i poznał Friedricha Kurschata, litewskiego lingwistę i teologa.

Następnie pojechał Kolberg na Mazury pruskie, gdzie przebywał jedynie około 10 dni. Odwiedził najpierw Lec (dziś Giżycko), gdzie poznał Marcina Giersza, prawnika i redaktora „Gazety Leckiej”, znawcę ludu i miejscowej gwary, oraz pastora Hermana Adalberta Brauna (zob. bruliony listów Kolberga do nich z 28 II 1876 r. nawiązujące do tych spotkań, tamże, s. 573 i nast.) . Następnie udał się do Ełku, gdzie spotkał się z superintendentem Karolem Remusem i proboszczem Reinholdem Giżyckim, którzy dostarczyli mu cennych informacji z zakresu etnografii i „stosunków krajowych” (zob. bruliony listów Kolberga z 1 III 1876 r., tamże, s. 581 i nast.).

Z mazurskiej podróży wracał Kolberg „na Osterode [Ostródę], Toruń i Poznań [...], zatrzymując się jeszcze po drodze w różnych miejscach ” (zob. brulion listu do Wilhelma z 20 X 1875 r., pisany w Modlnicy tuż po powrocie z wyprawy, tamże, s. 542). W Poznaniu znalazł się pod koniec września i bawił tam kilka dni; 25 września uczestniczył w uroczystym otwarciu nowego teatru, stałej polskiej sceny, a dwa dni później pisał z Poznania do Franciszka Rąbcy. Stamtąd pojechał ponownie do Morownicy, skąd 3 października wysłał list do Romana Konopki, by wreszcie po ponad dwu tygodniach pobytu i ewentualnych wycieczek wrócić 19 października najpierw do Krakowa, potem do Modlnicy, z której 20 października wysyłał wspomniany wyżej list do Wilhelma (zob. listy do Franciszka Rąbcy i Romana Konopki, tamże, s. 539–540).

Poza przywołanymi wyżej zob. też inne listy pisane po powrocie z podróży jesienią 1875 i w pierwszych miesiącach 1876 roku, nawiązujące do wyprawy i ilustrujące dalsze kontakty i wymianę naukową (tamże, listy nr 369, 370, 374, 386, 390–396, 398, 404, 411, 419).

Wzmiankę o tej podróży zawiera także list do czeskiego „Světozora” z 22 IX 1880 r., gdzie Kolberg pisze, że w roku 1875 podejmował „w celach etnograficznych wycieczki [...] w Poznańskie i do Prus Zachodnich i Wschodnich” (*Korepondencja... cz. II, DWOK T. 65, s. 407*).

Kopernicki także odnotowuje tę podróż w swojej biografii Kolberga: „[...] w roku 1875 do Poznańskiego, Prus Zachodnich i Wschodnich (*Przedmowa wydawcy... s. XI*).

1876 Dwumiesięczna podróż do Galicji Wschodniej: Czortowiec, Barysz, Lwów i okolice, Huculszczyzna pod Czarnohorą, Żabie, Bukowina, Stanisławów, Kołomyja, Czerniowce, Buczacz, Barysz, Kraków [kolejność niepewna, zob. cytowane niżej źródła].

Według itinerarium: „Do Lwowa, na Pokucie, do Żabiego (ks. Witwicki), Barysza (Szawłowskich)”.

Podróż ta sfinansowana została – jak poprzedniego roku – z zasiłku Akademii Umiejętności.

Plany wyprawy do Galicji Wschodniej, „ku Lwowu i Czerniowcom”, „w góry i na Podole galicyjskie” sygnalizował Kolberg

w korespondencji z przyjaciółmi, począwszy od końca marca (zob. *Korespondencja...cz. I*, DWOK T. 64, s. 586, 619, 626, 628, 631). Pierwotne projekty wyjazdu już w czerwcu, potem w lipcu nie doszły do skutku, termin przesunął się w związku z koniecznością doglądania druku części II *W. Ks. Poznańskiego* (zob. tamże, s. 628) i ostatecznie Kolberg wyruszył dopiero po 10 sierpnia (taką datę nosi list pisany latem jeszcze w Krakowie, zob. tamże, s. 633), by po dwumiesięcznej wyprawie przed 12 października powrócić do Krakowa. W liście z tą datą pisany do Stanisława Czarneckiego już z Krakowa Kolberg pisze: „W tym roku jeździłem na Pokucie, na Bukowinę i byłem w Karpatach, mianowicie między Hucułami pod Czarną Górą [Czarnohorą]” (tamże, s. 645).

Dalsza korespondencja przynosi kolejne relacje i fakty dokumentujące przebieg i etapy wyprawy. W liście do Władysława Przybysławskiego z 14 X informuje: „Po wyjeździe z Czortowca, a następnie z Barysza zwiedzałem jeszcze okolice Lwowa i w samymże Lwowie cały przepędziłem tydzień”. Wymienia muzea lwowskie, które odwiedził: Muzeum Przyrodnicze im. Dzieduszyckich, Muzeum Przemysłowe Miejskie, Ossolineum oraz zbiory i eksponaty, które go zainteresowały, zawiadamia, że od kilku dni „bawi w Krakowie” i wspomina z wdzięcznością pobyt w gościnnym domu Przybysławskich w Czortowcu (tamże, s. 646 i 648). 20 października pisze do Władysława Siarkowskiego, że przed kilku dniami wrócił z podróży „odbytej do Lwowa i w jego okolice, do gór huculskich i Bukowiny” oraz do Ludwika Gumplowicza, że „wycieczka ta trwała od początku sierpnia do połowy października” (tamże, s. 651 i s. 652).

Wreszcie w obszernym liście z 30 X 1876 r. zdaje sprawozdanie mecenasowi podróży, Akademii Umiejętności. Informuje, że choć w planie miał podróż na Pokucie i Podole, odwiedził tylko „Pokucie, góry huculskie i część Bukowiny”, gdyż zbyt krótki czas w sierpniu i wrześnieu oraz szczupłe środki pieniężne sprawiły, że badania na Podolu zmuszony był odłożyć na przyszłość. Według itinerarium był jednak w Baryszu pod Buczaczem oraz w samym Buczacz, jak wynika z tego samego listu do Akademii, może więc chodziło o niezrealizowany zamiar szerszych badań na Podolu.

Dalej wymienia tam Kolberg swoje najważniejsze stacje badawcze, którymi były: „w okolicy naddniestrzańskiej głównie Barysz

pod Buczaczem i Czortowiec pod Obertynem, w górach zaś Żabie pod Czarnogórą, położone w pobliżu granicy Bukowiny i Kossowa”. Informuje też o krótkich pobytach w miastach – Stanisławowie, Kołomyi, Czerniowcach, Buczaczu, dłuższym we Lwowie (tamże, s. 657–660). Informacje te wzbogacają trasę podróży o niewymieniane w itinerarium Czortowiec, Stanisławów, Kołomyję, Czerniowce i Buczacz. Do tej podróży nawiązują też wzmianki w listach późniejszych, od listopada 1876 do stycznia 1877 roku (zob. *Korespondencja...* cz. I, DWOK T. 64, s. 662, 663, 668, 671 oraz cz. II, DWOK T. 65, s. 1 i 3).

Wycieczki na Pokucie w roku 1876 i 1880 wspomina Kolberg kilka lat później w liście do „Světözora” z 22 IX 1880 r. (*Korespondencja...* cz. II, DWOK T. 65, s. 407), a we wstępie do części I *Pokucia* (DWOK T. 29, s. XI) wśród dat swoich podróży na te tereny podaje także rok 1876 (zob. też rok 1877 i 1880).

Kopernicki w swoim biogramie Kolberga notuje w ramach podróży z zasiłkiem Akademii: „W roku 1876, 1877 i 1880 – na Pokucie i Podole galicyjskie” (*Przedmowa wydawcy...*, s. XI).

1877 Według itinerarium: „Do Lwowa, na Pokucie, do Barysza, Czortowca, Żabiego”. Korespondencja Kolberga (zob. niżej) wskazuje także na jego pobyt w Zadwórzu.

Podróż jak w roku poprzednim sfinansowana została z zasiłku Akademii Umiejętności.

Już 15 kwietnia Kolberg informuje swoją bratową Karolinę o zamiarze wyjazdu do Lwowa w sierpniu (*Korespondencja...* cz. II, DWOK T. 65, s. 14). W drugiej połowie lipca Karolina przyjeżdża z dziećmi na wakacje do Modlnicy, gdzie przebywają do 19 sierpnia (zob. bruliony listów Kolberga do Władysława Przybysławskiego z 8 i 19 VIII (tamże, 54 i 56).

Kolberg wyjeżdża 23 sierpnia przez Lwów do Czortowca, skąd planuje odwiedzić Barysz, prawdopodobnie na początku września (zob. bruliony listów z sierpnia do Władysława Przybysławskiego i Tytusa Szawłowskiego oraz do Marii Kolberg, tamże, s. 56, 57 i 60). W Czortowcu przebywa we wrześniu, skąd 11 IX wysyła telegram do Warszawy z okazji ślubu bratanicy, Marii Jasińskiej (tamże, s. 62).

Wrócił z wyprawy w końcu października. 27 października pisze do Bibianny Moraczewskiej: „Przed kilku dniami wróciłem z wy-cieczki odbytej w celach etnograficznych w okolice Lwowa i na Pokucie” (tamże, s. 67) oraz tego samego dnia do Ludwika Gumplowicza, którego informuje o swojej podróży „po Pokuciu i Podolu galicyjskim” (tamże, s. 69). W liście do Akademii z 1 listopada relacjonuje, że dzięki jej zasiłkowi odbył podróż na Pokucie, bawił „w kilku miejscowościach tamże, a przeważnie w Czortowcu” (tamże, s. 72), a 19 listopada donosi bratanicy, Jadwidze Wernerowej, że po wyjeździe Karoliny z Modlnicy pojechał „do wschodniej Galicji i na Pokucie”, gdzie bawił „cały prawie wrzesień” w Czortowcu u pp. Przybysławskich i gdzie na początku chorował (tamże, s. 76).

Nie wiadomo, czy i kiedy Kolberg odwiedził Barysz, choć w sierpniu zapowiada swoje odwiedziny, otrzymuje zaproszenie gospodarza ponowione 13 września, a wkrótce potem biletom wizytowym bez daty informację, że Szawłowski wysyła konie i czeka z kolacją (zob. tamże, listy 508, 511, 514 i 515). Nie wiadomo jednak, czy badacz dotarł do Barysza; brak potwierdzenia odwiedzin u Szawłowskich, które być może uniemożliwiła choroba.

Natomiast, pisząc do Karoliny 10 grudnia, Kolberg wspomina pobyt „głównie w Czortowcu”, ale także w Zadwórze u pp. Bochdanów oraz we Lwowie, który odwiedził zapewne w drodze powrotnej do Krakowa (tamże, s. 84). Z kolei w liście z 13 II 1880 r. do Michaliny Wierzbowskiej znajdujemy wzmiankę o pobycie Kolberga „na wsi na Podolu galicyjskim” w roku 1877 (tamże, s. 322); może więc chodzić o Barysz. Zadwórze nie wymienia Kolberg w itinerarium, a bytności w Żabiem nie poświadcza korespondencja.

We wstępie do części I *Pokucia* (DWOK T. 29, s. XI), wymieniając daty swoich badawczych podróży w ten region, podaje Kolberg także rok 1877 (zob. też rok 1876 i 1880).

Kopernicki, odnotowując podróże z zasiłku Akademii, pisze: „W roku 1876, 1877, 1880 – na Pokucie i Podole galicyjskie” (*Przedmowa wydawcy...*, s. XI).

1878 Według itinerarium: „Do Paryża na wystawę (na Wiedeń, Mnichów [Monachium], Zurych, Bern, Bazyleję); powrót na Brukselę, Liège, Kolonię, Moguncję, Frankfurt, Lipsk, Berlin, Pozn[an], Wrocław,

Kraków”. W korespondencji (zob. niżej) wymienia Kolberg jeszcze w drodze do Paryża: Rapperswil, Lucernę, Strasburg i Nancy, a w drodze powrotnej: Akwizgran, Bonn, Wiesbaden i Eisenach.

Wystawa powszechna w Paryżu trwała od 1 maja do 20 października, Kolberg prezentował na wystawie swoje dzieła etnograficzne i zbiory ikonograficzne, za co na mocy rozporządzenia z 13 II 1881 r. otrzymał medal uczestnictwa w wystawie od francuskiego ministerstwa handlu.

Plany wyjazdu Kolberg przedstawia Jadwidze Wernerowej w kwietniu, informując ją, że wysłał już do Paryża „niektóre przedmioty do działu antropologicznego (jak fotografie, dzieła itd.) i miałby łatwość wstępu”. Jednocześnie prosi o przysłanie mu sumy z jego kapitału na pokrycie kosztów podróży, której odbiór kwituje w maju (zob. bruliony listów z 2 IV i 10 V 1878 r., *Korespondencja... cz. II*, DWOK T. 65, s. 129 i 136).

Wyjeżdża około 6 września; do J. Karłowicza pisze tego dnia, że jest „na wyjeźdny” do Paryża (tamże, s. 160). Do Krakowa wraca 17 października, o czym dowiadujemy się z listu do Jadwigi Wernerowej pisanego w grudniu (tamże, s. 184).

Po powrocie przekazuje przyjaciółom i rodzinie swoje relacje i wrażenia z podróży, z jej trasy w obie strony, z pobytu w Paryżu, spotkań i zwiedzanych miast. W liście do Karoliny pisanym już w Modlnicy 22 października przedstawia etapy podróży: „Jechałem na Wiedeń, MÜNICH, Zurych, stąd jeziorem do Rapperswil, [na] Lucernę (byłem na górze Rigi), Bazyleę, Strasburg, Nancy, do Paryża, a wracałem na Brukselę, Liège, Akwizgran, Kolonię, stąd Renem do Bonn i Moguncji, dalej do Wiesbaden, potem na Frankfurt, Eisenach, Lipsk, Berlin, Poznań i Wrocław do Krakowa. W każdym z miast znaczniejszych zatrzymywałem się dzień jeden lub dwa, by zwiedzić muzea i co było ciekawszego”. Pisze, że w Paryżu spotkał się z Jadwigą Wernerową, co było zaplanowane wcześniej, i z Józefą Konopczańką z Mogilan, córką Józefa, że bywał w teatrach i u Duchińskich (tamże, s. 170), ze strony których spotkał się ze „staropolskim przyjęciem” i opieką (tamże, s. 173). Seweryna Duchińska, primo voto Pruszkowa, była osobą doskonale mu znaną i zaprzyjaźnioną od czasów warszawskich, kiedy to bywał w jej salonie literackim, spotkania te miały zatem dla obojga szczególne

znaczenie. W późniejszym liście z lutego 1879 roku pisanym do Marcellego Szulca relacjonuje: „W Paryżu bawiąc przez półczwarta tygodnia [tj. trzy i pół tygodnia], nie spocząłem ani chwili. Chodziło mi o poznanie wszystkiego, co w tak krótkim czasie poznać można było, czas swój podzieliłem tak, że na przemian jeden dzień poświęcałem wystawie lub Trocadero, drugi muzeom, bibliotekom lub Wersalowi itd., w samym mieście” (tamże, s. 202)). W innym liście pisze o spędzeniu w Paryżu miesiąca z Jadwigą Wernerową (tamże, s. 256–257).

Z Paryża wyjechał 6 października, a w drodze powrotnej przez Belgię i Niemcy zwiedzał „muzea i zbiory” z Gotfrydem Ossowskim, który w liście z 24 października wspomina: „[...] długi czas śniły mi się Aix-la-Chapelle [Akwizgran], Bonn, Moguncja, Wiesbaden etc.”, a także wzmiankuje o „chybionym Weimarze”, do którego prawdopodobnie nie dotarli (tamże, s. 173). 5 grudnia Kolberg opisuje swój powrót Wernerowej: „Po drodze zatrzymywałem się dla zwiedzenia muzeum w Brukseli, Liège, Aachen, Kolonii, Bonn, Moguncji, Frankfurtu, Wiesbaden, Lipsku, Berlinie i Poznaniu, tak że wyjechawszy 6 paździer[nika] z Paryża, dopiero 17 przyjechałem do Krakowa (tamże, s. 183–184). W lutym 1879 roku obszernie pisze o swojej podróży do Marcellego Szulca: „Jadąc na Salzburg, Munique, Zurich, Lucernę, Rapperswil, Bazyleę itd., a później Strasburg i Nancy, zatrzymywałem się dzień jeden lub parę dni i zwiedziłem wszystko, co w tych miastach było do widzenia, podobnie jak i z powrotem, jadąc z Paryża, zwiedziłem Brukselę, Liège, Akwizgran, Kolonię, Bonn, Moguncję, Wiesbaden, Frankfurt, Lipsk i Berlin”. W liście tym wspomina także o pobycie w Wiedniu w operze (tamże, s. 200); w itinerarium jedynie wskazówka: „na Wiedeń”.

Z innych listów dowiadujemy się też, że w Lipsku odwiedził firmę Breitkopfa i Härtla, gdzie omawiał koncepcję wydania młodzieńczych utworów Chopina, w Monachium spotkał się z malarzem Józefem Brandtem, z którym poruszył „kwestię wydawnictwa kostiumów i typów narodowych z wizerunków i fotografii [...]”, a w Nancy, mieście, z którego pochodził Mikołaj Chopin, ojciec Fryderyka, usiłował zebrać wiadomości o rodzinie kompozytora (tamże, s. 181, 219, 200–202, 332–333).

1879 Według itinerarium: „Do Lwowa, Czortowca”.

Brak potwierdzenia tej podróży w korespondencji i innych źródłach. Latem tego roku, od 20 lipca do około 20 sierpnia, Kolberg nie wyjeżdżał, gdyż w tym okresie w Modlnicy gościł jego brat Antoni, z żoną Karoliną i z dziećmi (zob. list Antoniego Kolberga z 18 VII oraz Oskara Kolberga do I. Kopernickiego z 1 VIII, *Korespondencja... cz. II*, DWOK T. 65, s. 246 i 247). Być może udał się do Lwowa i Czortowca po wyjeździe rodziny pod koniec sierpnia i we wrześniu; listy z tego okresu pisane są bez podania miejsca, dopiero 16 października, datując brulion listu do Karoliny, Kolberg wpisuje Mod[lnicę] (zob. tamże, s. 262–264).

Podróży takiej nie odnotowuje też Kolberg we wstępie do części I *Pokucia* (zob. informacja cytowana wyżej pod rokiem 1876 i 1877) ani Kopernicki w swojej relacji z wypraw badawczych Kolberga (por. *Przedmowa wydawcy...*, s. XI).

1880 Według itinerarium: „Do Kołomyi (wystawa), do Czortowca, Jasienowa, Okna”. Korespondencja Kolberga (zob. niżej) wskazuje, że odwiedził także Lwów, Horodenkę, Kornicz i Piadyki.

Wystawa etnograficzna w Kołomyi trwała od 15 do 30 września 1880 roku. Obejmowała materiał z ówczesnych powiatów kołomyjskiego, horodeńskiego, kossowskiego, zaleszczyckiego i borszczowskiego. Komitetowi organizacyjnemu przewodniczył Władysław Przybysławski, protektorem był Włodzimierz Dzieduszycki, opiekunem naukowym Kolberg.

Plany podróży, jej przebieg i pobyt na Pokuciu w 1880 roku, wypełniony „dalszymi studiami” własnymi i pracą związaną z wystawą, dzięki której znacznie wzbogacił swój materiał z tego regionu, dokumentuje korespondencja. O swoich planach podróży do Lwowa, na Podole i do Kołomyi informuje Kolberg w styczniu i lutym Wernerową i Karolinę (*Korespondencja... cz. II*, DWOK T. 65, s. 297, 313 i 318). Inicjatywa kierowania stroną naukową wystawy wyszła od Przybysławskiego, który zaprosił Kolberga na całe lato do Czortowca; plan ten przekazał Oskarowi Kopernicki w liście z 23 III (tamże, s. 338–340). Propozycja została przyjęta, omawiano termin wyjazdu Kolberga w listach z 30 III oraz z 27 IV (tamże, s. 343 i 345 oraz s. 355). W kwietniu Kolberg informuje

rodzinę i przyjaciół o swoich planach podróży, m.in pisze do Karoliny: „Wyjazd mój ma nastąpić najdalej w połowie czerwca, najprzód do Lwowa i Zadwórze (do pp. Bochdanów), potem do pp. Przybysławskich na Pokucie [...], abym się wraz z hr. Dzieduszyckim zajął urządzeniem wystawy etnograficznej w Kołomyi we wrześniu (tamże, s. 357, zob. też s. 359 i 361).

Zgodnie z planem wyjazd Kolberga z Krakowa nastąpił w połowie czerwca. Najpierw wyjechał do Lwowa, potem do Czortowca, do Przybysławskich, gdzie był już w końcu czerwca i gdzie dotarła do niego przekazana przez Antoninę Konopczankę wiadomość o śmierci przyjaciela, Józefa Konopki, na którą odpowiedział listownie z Czortowca 27 czerwca (zob. tamże, s. 374–377). W Czortowcu spędził prawdopodobnie lipiec i część sierpnia, odwiedzając inne miejscowości Pokucia. 24 września pisze do Antoniny Konopczanki, informując, że trzy tygodnie przed otwarciem wystawy, tj. po 20 sierpnia wyjechał z Przybysławskim do Kołomyi, gdzie na stałe zamieszkał aż do zamknięcia wystawy, po czym znów wrócił na parę tygodni do Czortowca, zanim się wybierze do Krakowa (tamże, s. 408). Po zamknięciu wystawy istotnie pojechał jeszcze do Czortowca, skąd dopiero w połowie listopada wrócił do Krakowa.

Nie wiadomo, czy i kiedy udał się jeszcze do Zadwórze, do Bochdanów, „dwie stacje za Lwowem”, jak planował w kwietniu (tamże, s. 313 i 357), bo o bytności tam później nie wspomina.

Listy poświadczają też, że z innych miejscowości Pokucia odwiedził Horodenkę (tamże, s. 400), Kornicz (tamże, s. 413), Okno (tamże, s. 428), Jasienów (tamże, s. 447, 540, 610) oraz Piadyki (*Korespondencja... cz. III, DWOK T. 66, s. 384*).

Informacje o odbytej podróży i udziale w pracach nad wystawą w Kołomyi przysłał też w listach z listopada i grudnia. Najobszerniejszą relację zawiera brulion listu z 3 XII do Karoliny. Potwierdza w nim Kolberg wyjazd do Lwowa w połowie czerwca, skąd udał się do Czortowca, do Przybysławskiego, pisze, że w samej Kołomyi był „cały niemal wrzesień i październik, pracując [...] razem z kilku członkami komitetu tej wystawy nad jej urządzeniem i przyozdobieniem [...]”, opisuje wystawę i informuje, że wrócił do Krakowa w połowie listopada (*Korespondencja... cz. II, DWOK T. 65, s. 432–433*). Z tego listu wynika, że do Czortowca nie udał się zaraz

po zamknięciu wystawy, tj. po 15 września, jak donosił wcześniej (zob. wyżej). Wobec tych danych nieściska wydaje się więc kolejna informacja w liście z grudnia do Moraczewskiej, gdzie pisze, że spędził „częścią na wsi, częścią w mieście przeszło 4 miesiące” (tamże, s. 427), gdyż cały pobyt od czerwca do połowy listopada objął 5 miesięcy. Być może szczegółoly te zatarły się Kolbergowi w pamięci.

Rok 1880 wymienia Kolberg także wśród dat swoich podróży na Pokucie we wstępie do części I monografii tego regionu (DWOK T. 29, s. XI), zob. też rok 1876 i 1877. Z kolei Kopernicki, zestawiając podróże Kolberga odbyte z zasiłkiem Akademii, odnotowuje w biografii autora *Ludu* również: „W roku 1876, 1877, 1880 – na Pokucie i Podole galicyjskie” (*Przedmowa wydawcy...*, s. XI).

- 1881 W itinerarium wpisana jedynie data roczna W tym roku Kolberg nie odbył podróży.

W korespondencji badacz potwierdził, że nie opuszczał w tym roku Krakowa. W brulionie listu do Marcelego Szulca z 1 XI pisał: „[...] tego roku [wycieczki etnograficznej] nie robiłem z powodu nawału roboty, ale właśnie ów nawał wskutek nagromadzonego już w Kołomyi materiału, jak i zobowiązań nowych, jakie na mnie nałożyły fundusze z koncertu otrzymane, przykuły mnie do warsztatu” (*Korespondencja...* cz. II, DWOK T. 65, s. 561).

Koncert, o którym mowa, zorganizowany na rzecz wydawnictw Kolberga, odbył się w Warszawie 6 maja, powtórzony został 14 maja (zob. tamże, listy nr 825–831, 834–837). Uzyskany dochód pokrył druk dwu pierwszych części czterotomowej monografii Pokucia, które wydane zostały w latach 1882–1883 (DWOK T. 29 i 32) .

- 1882 W itinerarium podany jest tylko rok jak wyżej (zob. rok 1881). Także w tym roku Kolberg podróży nie odbył.

Potwierdza to korespondencja. We wrześniu pisał do Glogera, że mimo zaproszeń nigdzie nie wyjeżdżał z powodów zdrowotnych, niepogody oraz natłoku prac nad ogromnym materiałem wymagającym „bezustannego przeglądu, obróbki i ślęczenia, ażeby się istotnie kiedyś mógł badaczom na cośkolwiek przydać” (*Korespondencja...* cz. II, DWOK T. 65, s. 694). A w październiku donosił Szulcowi: „[...] wycieczki tego roku wcale w świat nie robiłem, bo wtedy kiedy

ją rozpocząć miałem, lunęły deszcze, a gdy wreszcie zawitało słońce, już mnie chęć do podróży ominęła” (tamże, s. 705).

W świetle tych danych niezrozumiała pozostaje notatka Kolberga w rękopisie pod zapisaną własnoręcznie melodią z siedmioma przyspiewkami: „śpiewała p. Kleczyńska w Zakopanem, 1882” (BN PAU i PAN, teka 11, sygn. 1176/13, k. 17, zob. *Góry i Podgórze cz. I*, DWOK T. 44, s. 291, nr 520). Zapis wydaje się być sporządzonym bezpośrednio ze słuchu, ale o pobycie Kolberga w Zakopanem w tym roku brak informacji.

1883 – Według itinerarium: „Do Iskani, Leszczowatego, Bóbrki (Blizińskich)”.

Podróż ta udokumentowana jest w korespondencji. Listy wskazują, że na początku roku Kolberg planował wyjazd do Lwowa, „dokąd powołuje mnie – pisał – interes mego wydawnictwa, a w szczególności *Pokucia*, którego dalszy ciąg się drukuje”. Nie miał jednak pewności, czy podróż będzie możliwa wiosną czy dopiero jesienią (zob. bruliony listów do Karoliny z 21 I i do B. Hoffa z 20 II, *Korespondencja...* cz. III, DWOK T. 66. s. 15 i 30). Po spotkaniu w maju w Krakowie z Józefem Blizińskim, zaprzyjaźnionym z nim jeszcze w okresie warszawskim, Kolberg podejmuje złożone wówczas zaproszenie przyjaciela do przyjazdu do Bóbrki w Sanockie i odwiedzin w jego „na wpuł górskiej rezydencji” (tamże, s. 48).

Wyjechał około 24 lipca, zgodnie z sugestią Blizińskiego pociągiem z Krakowa do Przemyśla, a stamtąd koleją łupkowską do Ustrzyk, gdzie gospodarz miał czekać na niego „z końmi” z Bóbrki (tamże, s. 52 i 54–55). W Bóbrce spędził prawie miesiąc w przyjaznym domu i dogodnych warunkach dla badań. Stamtąd prawdopodobnie 20 sierpnia udał się do Leszczowatego, do Kraińskich, gdzie przebywał 10 dni, a następnie pojechał 30 sierpnia na cztery dni do Iskani, do związanych rodzinie z Konopkami Załęskich (zob. list do Juliana Konopki z 31 VIII, tamże s. 61, zob. też list Blizińskiego z 1 IX, tamże s. 62). Do Krakowa wrócił Kolberg w nocy z 3 na 4 września, o czym informuje Blizińskiego w liście (tamże, s. 63), a do Modlnicy dotarł prawdopodobnie 7 września, „by być obecnym na następnych uroczystościach jubileuszowych Sobieskiego”; taką datę powrotu określa w liście do Karoliny z 23 IX (tamże, s. 68).

Wspomniany jubileusz 200-lecia zwycięstwa króla Jana III Sobieskiego pod Wiedniem obchodzony był uroczystie w Krakowie w połowie września, a jednym z punktów programu obchodów była uroczysta procesja ulicami miasta, z udziałem przedstawicieli wszystkich stanów, władz miejskich, stowarzyszeń, korporacji i instytucji w dniu 12 września. Kolberg brał w niej udział jako „akademik nadzwyczajny”, tj. członek nadzwyczajny Akademii Umiejętności (zob. list do Blizińskiego z 28 IX, tamże, s. 71–74 – tam Kolberg podaje błędnie datę swojego udziału w procesji: 13 IX).

Kopernicki w swojej biografii Kolberga (*Przedmowa wydawcy...*, s. XI) zapisał: „[...] w latach 1883–1885 własnym kosztem zwiedzał trzykrotnie Sanockie i Przemyskie dla uzupełnienia dawniejszych badań swoich z r. [1861 i 1863]” (tam błędnie: 1865).

1884 Według itinerarium: „Do Iskani, Leszczowatego, Bóbrki; Procisne (Zduń)”. Z korespondencji Kolberga (zob. niżej) wynika, że odwiedził również Czaszyn i Bukowsko.

Bliższych informacji na temat tej podróży dostarczają listy z tego roku. Kolberg pisze 17 czerwca do Blizińskiego, że jest gotowy przyjechać latem do Bóbrki i po uzgodnieniu terminu zapada decyzja o wyjeździe z Krakowa 19 lipca i przybyciu do Ustrzyk 20 lipca (*Korespondencja...* cz. III, DWOK T. 66, s. 165–166 i 172). Przedtem Oskar spotyka się 11 lipca z Karoliną w Szczakowej, gdyż spotkanie w Modlnicy okazuje się tym razem niemożliwe (tamże, s. 170 i 174).

Dokładnej daty dziennej wyjazdu w Sanockie nie znamy, nastąpił on prawdopodobnie około 20 lipca. Gdzie udał się Kolberg najpierw, nie wiadomo; z listu do Blizińskiego z 11 VIII wynika, że od 9 sierpnia przebywał w Procisnem u Zduniów, gdzie Bliziński przyjechał po niego 22 sierpnia (tamże, s. 184–185). Pobyt w Bóbrce w ostatniej dekadzie tego miesiąca potwierdza list do D. E. Friedleina z 26 VIII wysłany z Bóbrki (tamże, s. 187), gdzie przebywał Kolberg może także w pierwszej połowie września. Dalej udał się do Czaszyna (tamże, 192–193) i w domu właściciela majątku, Rafała Majora, spędził ponad tydzień. Z Czaszyna pojechał do Bukowska, a następnie 21 września wraz z Kraińskim, który czekał na niego

w Ustrzykach, udał się do Leszczowatego, potem ponownie do Bóbrki (tamże, s. 193–194).

Powrót nastąpił 3 października, o czym donosi Blizińskiemu i Karolinie (tamże, s. 197 i 199). Jednocześnie w obu listach zawiadamia o swojej przeprowadzce z Modlnicy do Krakowa, a także o podjęciu tej decyzji po powrocie z podróży, w przykrych dla niego okolicznościach, o jakich jednak bliżej nie wspomina.

Krótkie informacje o letniej podróży w roku 1884 znajdujemy jeszcze w listach do Teobalda Klepaczewskiego z 18 X tego roku i do Bibianny Moraczewskiej z 2 IV 1885 r. (tamże, s. 202 i 234).

Kopernicki potwierdza podróż w Sanockie i Przemyskie w roku 1884 (zob. informacja cytowana wyżej, rok 1883).

1885 Według itinerarium: „Do Leszczowatego [tu pierwotnie zapisał Kolberg jeszcze, a potem skreślił: „Procisne (Zdunia)”, Sanoczan (Jaruzelskich), Wzdowa (Ostaszewskich), Rymanowa (Potockiej”. Z korespondencji Kolberga (zob. niżej) wynika, że odwiedził także Iwonicz.

W tym roku badacz planował podróż na Śląsk Cieszyński od połowy lipca, dłuższy pobyt i badania na „szląskiej ziemi” oraz spotkanie w Wiśle z Bogumiłem Hoffem i jego żoną „u źródeł Wisły” (zob. listy do Hoffa z 9 IV i do Karoliny z 29 V, *Korespondencja...* cz. III, DWOK T. 66, s. 236 i 263). Jeszcze 21 czerwca plan ten jest realny, tego dnia Kolberg donosi Blizińskiemu, że 15 lipca wybierze się do Cieszyna do posła Cinciały mieszkającego w Mistrzowicach, skąd ma zwiedzić Ustroń, źródła Wisły itd., a podróż potrwa dwa miesiące, do października (tamże, s. 268). Hoff w liście z 3 VII proponuje trasę podróży i obiecuje spotkanie w Ustroniu (tamże, s. 273–274). Tymczasem 9 lipca Kolberg informuje go, że plan przyjazdu na Śląsk upada, ponieważ z powodu „interesu wydawnictwa” pojedzie do Przemysła i Lwowa, gdzie liczy na pomoc „osób wpływowych” przy wydaniu materiałów ruskich i zakłada ewentualne zwiedzanie okolic Przemysła i Sanoka, co może mu zabrać czas do października, zatem na okolice Wisły nie starczy mu sił i czasu (tamże, s. 276).

Decydujący dla tej nagłej zmiany decyzji, był – jak się wydaje – fakt, że tego lata Bliziński pozostawał jeszcze w Bóbrce, którą zmuszony był sprzedać wobec kłopotów z utrzymaniem majątku

i w rezultacie w niedługim czasie opuścić, by poszukać nowego lokum (zob. list Pelagii Blizińskiej z 11 V 1885 r., tamże s. 249–251). Kolberg wybrał więc podróż do przyjaciela, a zarazem sprawdzoną stacją badawczą i ostatnią szansę kontynuacji prac w Sanockiem i Przemyskiem w takich warunkach.

W Bóbrce był Kolberg przed 25 lipca, do 28 lipca przebywał w Leszczowatam, potem przez około 10 dni we Wzdowie, skąd jeszcze 8 sierpnia pisał do Blizińskiego i skąd wyjechał 25 sierpnia, by udać się do Nowosielec i pociągiem do Sanoka, a następnie do Leszczowatego (zob. tamże, s. 277–279 oraz 282–283).

Dalszy przebieg podróży nie jest znany; wiadomo, że trwała cztery miesiące i że do Krakowa Kolberg wrócił na początku listopada. W liście do Teobalda Klepczewskiego pisze 10 listopada, że wrócił „przed kilku dniami z wycieczki kilkumiesięcznej [...] po Galicji”, podobnie informuje tego samego dnia Sewewrynę Duchińską: „W tych dniach wróciłem z wycieczki w Sanockie i Jasielskie, gdzie przez całe lato w różnych domach wśród gór i dolin zbierałem potrzebne mi materiały”, wreszcie wiadomość o niedawnym powrocie z 4-miesięcznej podróży w Sanockiem posyła 12 listopada Karolinie (tamże, s. 289, 292 i 293).

W innych źródłach brak wzmianki o pobycie Kolberga w Rymanowie wymienianym w itinerarium, a należącym do Anny z Działyńskich Potockiej, natomiast w jednym z listów (do Zofii Urbanowskiej z 9 XII), mówiąc o swojej podróży w Sanockie, dodaje, że był też „parę dni w Iwoniczu” (tamże, s. 304).

W swoim studium biograficznym o Kolbergu Kopernicki także poświadcza pobyt Kolberga tego roku w Sanockiem i Przemyskiem (zob. notatka cytowana wyżej, rok 1883).

1886–1888 W itinerarium Kolberg wpisał te trzy daty roczne, mimo że w tych latach podróży nie odbywał. Wszystkie dostępne dokumenty potwierdzają, że wówczas nie opuszczał już Krakowa.

W roku 1886 planował jeszcze wyjazd na Śląsk „w celach etnograficznych” (zob. listy do Ludwika Kuby, do Jadwigi Wernerowej, do Karoliny i do Józefa Blizińskiego, *Korespondencja... cz. III*, DWOK T. 66, s. 330, 347, 349, 358). Plan jednak nie został zrealizowany, o czym donosi Karolinie w marcu następnego roku 1887,

tłumacząc to położeniem gospodarzy, którzy żyją z lokatorów (tamże, s. 420). W liście do Kuby z 13 VII pisze jednak o „niebytności 10-dniowej w Krakowie”, nie wyjaśniając jej powodu i czasu, które pozostają nieznane (tamże, s. 355).

Jego ówczesną sytuację u samego schyłku życia ilustrują wybrane fragmenty listów. 18 marca 1888 roku Kolberg pisał do Karoliny: „Co do mego położenia materialnego to ono się – zwłaszcza skutkiem choroby – polepszyć wcale nie mogło. Więc przy szczupłym zarobku ani marzyć mogę o podróżach gdziekolwiek (tym więcej, że już i wiek mój na to nie pozwala) ani o jakichś wydatkach, które przechodzą miarę najskromniejszych nawet wymagań” (*Korespondencja...* cz. III, DWOK T. 66, s. 502).

A 29 stycznia 1889 roku przedstawiał swoją sytuację Jadwidze Wernerowej: „[...] siedzę już od kilku lat jak zaklęty na krakowskim bruku i na wieś nawet w lecie wcale się nie wymykam”, co tłumaczy wiekiem, osłabionym wzrokiem, natłokiem i spowolnieniem prac oraz sytuacją mieszkaniową (tamże, s. 569).

AGATA SKRUKWA

Bibliografia prac Oskara Kolberga

Prace wydane w latach 1835–1890, s. 161 – Prace wydane po raz pierwszy po roku 1890, s. 183: – Kompozycje, s. 183 – Opracowania melodii ludowych na głos z fortepianem, s. 187 – Monografie regionalne i materiały do nich wydane w latach 1891–1907, s. 187 – Studia, rozprawy, artykuły, zbiory folklorystyczne, s. 188 – Recenzje i odpowiedzi na recenzje, s. 190 – Artykuły zamieszczone w *Encyklopedii powszechnej* S. Orgelbranda w latach 1859–1868, s. 190 – *Dzieła wszystkie* Oskara Kolberga, s. 200: – Reedycja fotooffsetowa tomów wydanych przez Oskara Kolberga w latach 1857–1890 w seriach *Lud* i *Obrazy etnograficzne*, s. 200 – Tomy wydane na podstawie rękopisów i źródeł drukowanych, s. 205 – Suplementy do tomów 1–36, s. 213 – Biografia Oskara Kolberga, s. 218 – Prace i utwory błędnie przypisywane Kolbergowi, s. 218

Prezentowana tu bibliografia ukazuje cały dorobek Oskara Kolberga udostępniony drukiem, rejestrując zarówno prace autorskie, jak i te, których był współautorem lub tłumaczem. Składa się z czterech zestawień: pierwsze zawiera ułożone chronologicznie zapisy prac Kolberga publikowanych przez niego w latach 1835–1890, poza artykułami pisanymi dla *Encyklopedii powszechnej* S. Orgelbranda, drugie obejmuje jego prace i kompozycje, zwykle o nieustalonej dacie powstania, drukowane po raz pierwszy po roku 1890, trzecie to wykaz artykułów napisanych przez niego do *Encyklopedii powszechnej* S. Orgelbranda i drukowanych tam w latach 1859–1868, ostatnie, czwarte jest spisem tomów *Dzieł wszystkich* Kolberga z pełnymi notami bibliograficznymi.

Prace drukowane przez Kolberga zebrane w pierwszym zestawieniu ułożone są chronologicznie, niezależnie od tego, czy zamieścił je w czasopiśmie lub pracach zbiorowych (kompozycje¹, artykuły, recenzje, wspomnienia, polemiki itp.), czy były drukami zwartymi, jak niektóre utwory muzyczne oraz *Lud* i *Obrazy etnograficzne*. Artykuły drukowane w kalendarzach umieszczono pod rokiem, na który były one datowane. W obrębie

¹¹ Datę druku większości kompozycji O. Kolberga ustaliła Danuta Idaszak.

roku publikacje są uszeregowane i oznaczone następująco: A. — kompozycje, B. — opracowania melodii ludowych na głos z towarzyszeniem fortepianu, C. — etnograficzno-folklorystyczne monografie regionalne (*Lud i Obrazy etnograficzne*), D. — studia, rozprawy, zbiory folklorystyczne, wspomnienia, biografie i inne artykuły, E. — recenzje i polemiki. Prace drukowane po raz pierwszy po roku 1890, tj. po śmierci Kolberga, oparte na jego rękopisach, podzielone są na takie same grupy, a w ich obrębie podane alfabetycznie według brzmienia tytułu. Artykuły napisane przez Kolberga dla *Encyklopedii powszechnej* S. Orgelbranda ułożone są chronologicznie według dat wydania jej kolejnych dwudziestu ośmiu tomów, a w ramach tomów alfabetycznie. Merytoryczny układ tych artykułów zaproponowany został przez Mieczysława Tomaszewskiego w opracowanych przez niego *Pismach muzycznych* Kolberga. Artykuły pisane dla *Encyklopedii* i w niej drukowane zebrane zostały osobno, ponieważ przemieszane z innymi publikacjami w spisie chronologicznym zdominowałoby bibliografię (hasel takich jest ponad tysiąc) i uczyniły ją nieczytelną przez nagromadzenie wyjaśnień drobnych czasem zagadnień czy terminów z zakresu muzyki i przemieszanie ich z innymi publikacjami.

Noty recenzji utworów i publikacji Kolberga drukowanych w XIX-wiecznej prasie zostały zamieszczone bezpośrednio po recenzowanej kompozycji lub innej jego pracy. Uwzględniono także recenzje scenicznej wersji *Króla pasterzy* ponieważ dotyczą one przede wszystkim utworu, a nie jego wykonania.

Wszystkie prace Kolberga wymienione w zamieszczonych tu spisach przedrukowane są w jego *Dzielałch wszystkich* albo mają tam swe pierwodruki, dlatego ich noty opatrzone są odsyłaczami do odpowiedniego tomu tej serii wydawniczej (ze skrótem DWOK). Pełne zestawienie tomów opublikowanych w ramach *Dzielałch wszystkich* Oskara Kolberga ułatwi orientację w tym bardzo bogatym i zróżnicowanym zbiorze, na który składają się przede wszystkim źródła muzykologiczne, folklorystyczne i etnograficzne.

Na końcu w osobnym rozdziale podano noty kilku prac i utworów mylnie przypisywanych Kolbergowi w dotychczas wydanych bibliografiach i biografiach. Ich brak w bibliografii mógłby być odczytany jako błąd, przypadkowe opuszczenie, stąd ten wykaz poprawiający omyłki poprzednich bibliografów.

Prace wydane w latach 1835–1890

1835

A. *Six polonaises pour le pianoforte composées et dédiées à Monsieur Lois Oehmigke*. Berlin [1835]. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 63–68, s. 296–321.

1836

A. *Valse pour le pianoforte composée et dédiée à S. E^{ce} Monsieur Joseph de Kleniewski par...* Warszawa [1836]. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 69, s. 322–328.

A. *Talizman. Ballada*. „Pamiętnik Muzyczny Warszawski” 1836, nr 6, dodatek nutowy s. 90–91, [autor tekstu nieznan]. Przedruk w: *Kompozycje wokalnoinstrumentalne*, DWOK T. 68, nr 1, s. 3–6.

1841

A. *Mazur ułożony na fortepian i ofiarowany Wnej Pannie Emilii Gronau przez...* Warszawa [1841]. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 43, s. 221–222.

A. *Dwa mazury na pianoforte ułożone przez...* Warszawa [1841]. Pierwszy mazur przedrukowany w: *Mazury różnych autorów na fortepian zebrane przez A. Kratzera...*, zob. r. 1860. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 44 i 45, s. 227–232.

D. *Melodie ludu słowiańskiego*. „Biblioteka Warszawska” 1841, T. 3, s. 502–505. Przedruk w: *Pisma muzyczne cz. II*, DWOK T. 62, s. 583–586, tekst nr 1031a.

1842

B. *Pieśni ludu polskiego zebrał i rozwinął... Oddział pierwszy poświęcony Wacławowi Zaleskiemu, Józefowi Konopce, K. Wł. Wójcickiemu, Żegocie Paul[emu], niez mordowanym współpracownikom w odgrzebywaniu skarbów umysłowych ludu*. Z. 1, Poznań 1842. [Zbiór ukazał się w pięciu zeszytach w latach 1842–1845, ciąg dalszy drukowany był w „Przyjacielu Ludu” w latach 1846–1847.] Przedruk w: *Pieśni i melodie ludowe w opracowaniu fortepianowym cz. I*, DWOK T. 67/I, s. 1–349.

Recenzje: [A. Woykowski], „Tygodnik Literacki” 1842, nr 14, s. 112; M. A. Szulc, „Tygodnik Literacki” 1842, nr 42, s. 335–336; [K. Libelt], „Dziennik Domowy” 1842, nr 21, s. 174; „Dziennik Domowy” 1843, nr 21, s. 166–167. Przedruk recenzji w: *Pieśni i melodie ludowe w opracowaniu fortepianowym cz. II*, DWOK T. 67/II, s. 267–277.

D. *Prospekt na „Pieśni ludu polskiego”*. „Tygodnik Literacki” 1842, nr 21, s. 168. Toż „Dziennik Domowy” 1842, nr 18, s. 150–151. Przedruk w: *Pisma muzyczne cz. II*, DWOK T. 62, s. 574–575, tekst nr 1028a, oraz w: *Pieśni i melodie ludowe w opracowaniu fortepianowym cz. II*, DWOK T. 67/II, s. 270–271.

E. *Przypisek o „Piosnkach ludu wielkopolskiego”*. „Biblioteka Warszawska” 1842, T. 3, s. 631. Przedruk w: *Pisma muzyczne cz. II*, DWOK T. 62, s. 578–579, tekst nr 1029.

E. *Śpiewy kościelne dawnych kompozytorów polskich zebrane i wydane przez Józefa Cichockiego*. „Biblioteka Warszawska” 1842, T. 4, s. 421–424. Przedruk w: *Pisma muzyczne cz. II*, DWOK T. 62, s. 501–503, tekst nr 994.

1843

A. *Kujawiak ułożony na piano forte przez...* Warszawa [1843]. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 37, s. 189–193.

A. *Kujawiak według znanego tematu gminnego na piano-forte ułożył...* Warszawa [1843]. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 36, s. 186–188.

B. *Pieśni ludu polskiego...*, z. 2 [zob. wyżej r. 1842].

D. *Jeszcze słówko o abonamencie nut p. Sennewalda*. „Biblioteka Warszawska” 1843, T. 1, s. 421–422. Przedruk w: *Pisma muzyczne cz. II*, DWOK T. 62, s. 594–505, tekst nr 995.

D. *Rękopism o muzyce z r. 1533*. „Biblioteka Warszawska” 1843, T. 1, s. 642. Przedruk w: *Pisma muzyczne cz. II*, DWOK T. 62, s. 500–501, tekst nr 993.

1844

A. *Kujawiaki w stylu gminnym ofiarowane W-nej Pani Kornelii Paszkowskiej ułożył na pianoforte...* Warszawa [1844]. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 1–10, s. 3–54.

A. *Mazur ułożony na piano-forte i ofiarowany W-nej Pannie Annie Czerniawskiej przez...* Warszawa [1844]. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 46, s. 238–241.

A. *Six contredanses françaises pour le pianoforte composées et dédiées à Mademoiselle Mathilde de Gronau par...* Warszawa [1844]. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 75, s. 365–376.

B. *Pieśni ludu polskiego...*, z. 3-4 [zob. wyżej r. 1842].

1845

A. *Kujawiaki w stylu gminnym na fortepian ofiarowane W. Pani Annie z Magnuszewskich Wójcickiej ułożył...* Poszyt 2. Warszawa [1845]. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 11–20, s. 55–118.

A. *Kujawiaki w stylu gminnym ofiarowane W-nej Pani Paulinie z Norwidów Suskiej ułożył na piano-forte...* Poszyt 3. Warszawa [1845]. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 21–30, s. 119–165.

Recenzja: J. Sikorski, „Biblioteka Warszawska” 1846, T. 1, s. 184–186. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, s. 713–716.

B. *Pieśni ludu polskiego...*, z. 5 [zob. wyżej r. 1842].

1846

A. *Fantaisie sur un thème polonaise pour le pianoforte composée et dédiée à M-lle Marie Rokossowska par...* Warszawa [1846]. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 77, s. 394–416.

Recenzja: J. Sikorski, „Biblioteka Warszawska” 1847, T. 1, s. 399–402. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, s. 716–718.

A. *Dwie polki na fortepian ofiarowane Aleksandrynie Sikorskiej*. Warszawa [prawdopodobnie r. 1846]. [Druku nie odnaleziono, zob. wstęp D. Idaszak w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, s. VIII.]

B. *Pieśni ludu polskiego...* [ciąg dalszy, zob. wyżej r. 1842], druk w „Przyjacielu Ludu” R. 13: 1846, T. 1 i 2, nr 1-23, 26-36, 38-52, R. 14: 1847, T. 1-2, nr 2-4, 6-35, 37-42.

B. *O pieśniach litewskich. Melodie do pieśni litewskich zebrał i na fortepian ułożył...* „Dzwon Literacki” 1846, T. 3, z. 1–2, s. 93–107 i dodatek

nutowy. Odbitka: Warszawa 1846, dedykowana Teodorze Bujwen¹. Pieśni ponownie w: *Pieśni ludu litewskiego*. „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” – zob. r. 1879. Przedruk w: *Pieśni i melodie ludowe w opracowaniu fortepianowym cz. I*, DWOK T. 67/I, s. 350–372; pieśni także w: *Litwa*, DWOK T. 53.

B. *Pieśni czeskie i słowackie*. „Dzwon Literacki” 1846, T. 4, s. 272–284 i dodatek nutowy. Odbitka: Warszawa 1846. Przedruk w: *Materiały do etnografii Słowian zachodnich i południowych cz. II: Czechy, Słowacja*, DWOK T. 59/II, s. 49–75, oraz w: *Pieśni i melodie ludowe w opracowaniu fortepianowym cz. I*, DWOK T. 67/I, s. 373–401.

1847

A. *Mazourkas pour le piano-forte dédiées à Mr Stanislas Czerniawski Père par...* Warszawa [1847]. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 47–56, s. 242–271.

A. *Deux valse pour le piano composées par... à Madame de Kleniewska née Cielecka*. Warszawa [1847]. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 70–71, s. 329–348.

A. *Deux études pour le piano-forte dédiées à M-elle Apollonie Janicka par...* Warszawa [między r. 1840 a 1847]. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*. DWOK T. 69, nr 81–82, s. 451–463.

B. *Pieśni ludu polskiego...* [ciąg dalszy, zob. wyżej r. 1846].

B. *Pieśni ludu weselne. Z muzyką*. „Biblioteka Warszawska” 1847, T. 2, s. 188–206 i dodatek nutowy s. 1–4, oraz s. 649–661 i dodatek nutowy s. 1–6; T. 3, s. 582–595 i dodatek nutowy s. 1–4; T. 4, s. 625–639 i dodatek nutowy s. 1–4; 1848, T. 3, s. 615–632 i dodatek nutowy s. 1–6; 1849, T. 1, s. 605–623, T. 4, s. 383–403. Przedruk w: *Pieśni i melodie ludowe w opracowaniu fortepianowym cz. I*, DWOK T. 67/I, s. 442–674.

¹ Zob. artykuł A. Čepaitiene Oskar Kolberg’s „Litwa”: *ethnological concerns and historical value*. W: *Ja daję właśnie materiał...*, O dziele Oskara Kolberga w dwusetną rocznicę jego urodzin, pod red. E. Antyborzec, Poznań 2015, s. 423.

1848

- A. *Trois études pour le piano dédiées à Monsieur Fred. Chopin par...* Warszawa [1848]. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 78–80, s. 417–450.
Recenzja: J.S. [J. Sikorski], „Biblioteka Warszawska” 1848, T. 3, s. 607–614. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, s. 719–724.
- A. *Krakowiak*. [Druku nie odnaleziono, informacja o kompozycji w recenzji J. Sikorskiego, „Biblioteka Warszawska” 1848, T. 3, s. 607–614. Zob. też wstęp D. Idaszak w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, s. IX.]
Recenzja: J. S. [J. Sikorski], „Biblioteka Warszawska” 1848, T. 3, s. 607–614. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*. DWOK T. 69, s. 719–724.
- B. *Pieśni ludu obrzędowe. Kogutek, gaik, okrężne*. W: *Album literackie*. Warszawa 1848, s. 331–350 i dodatek nutowy s. 1–14. Odbitka: Warszawa 1848. Przedruk w: *Pieśni i melodie ludowe w opracowaniu fortepianowym cz. I*, DWOK T. 67/I, s. 402–441.
- B. *Pieśni ludu weselne...* [ciąg dalszy, zob. wyżej r. 1847].

1849

- B. *Pieśni ludu weselne...* [ciąg dalszy, zob. wyżej r. 1847].
- D. *Szopen umarł!* „Biblioteka Warszawska” 1849, T. 4, s. 436. Przedruk w: *Pisma muzyczne cz. II*, DWOK T. 62, s. 461, tekst nr 979.

1850

- A. *Sześć kujawiaków na fortepian przez... W[ielmoż]nej P[ani] Teofili z Szossłandów Gregorowicz*. Warszawa [1850]. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 37–42, s. 189–220.
- A. *Dwa mazury na pianoforte ułożył...* Warszawa [1850]. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 57–58, s. 272–285.
- A. *Kujawiaki na pianoforte ofiarowane W. Pani Zofii Rzechowskiej ułożył...* Warszawa [między r. 1843 a 1850]. [Szósty kujawiak przedrukowany w: K. Czerniawski *O tańcach narodowych...*, zob. r. 1860.] Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 31–36, s. 166–188.

1851

D. *Wspomnienie o K. N. Wysockim*. „Biblioteka Warszawska” 1851, T. 4, s. 573–574. Przedruk w: *Pisma muzyczne cz. II*, DWOK T. 62, s. 477–478, tekst nr 985.

1852

D. *Emilian Jenike. Wspomnienie pośmiertne*. „Biblioteka Warszawska” 1852, T. 4, s. 374–373. Przedruk w: *Pisma muzyczne cz. II*, DWOK T. 62, s. 479–480, tekst nr 986.

1853

A. *Romans Rózi. W: Album wydane przez Komitet na korzyść Towarzystwa Wsparcia Artystów Muzyki...* Lipsk [1853¹]. [Tekst T. Lenartowicza]. [Fragment *Króla pasterzy*, zob. r. 1859.]
Recenzja: S.K.J., „Dziennik Warszawski” 1854 nr 27.

1855

A. *Pod twym okienkiem. W: Skarbiec salonowych śpiewów No 4*. Warszawa 1855, s. 3, [tekst J. Heppena]. Przedruk w: *Kompozycje wokalne-instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 2, s. 7–12.

1856

A. *Grande marche pour piano par... à son ami Mr Constantin Wolicki*. Warszawa [1856]. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 76, s. 377–393.

Recenzja: M. Karasowski, „Biblioteka Warszawska” 1856, T. 3, s. 389. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, s. 724–725.

D. *Prospekt na dzieło pod tytułem „Pieśni ludu polskiego” z melodiami i rycinami*. „Gazeta Warszawska” 1856, nr 94. Toż: „Kronika Wiadomości Krajowych i Zagranicznych” 1856, nr 7, „Biblioteka Warszawska” 1856, T. 2, s. 415 oraz osobny druk ulotny. Przedruk w: *Pisma*

¹ Zachował się list Towarzystwa Wsparcia Artystów Muzyki... z datą 6/18 grudnia 1853 r., z podziękowaniem dla Kolberga za użyczenie kompozycji, do listu dołączony był drukowany egzemplarz *Albumu...*, dlatego jako datę jego wydania przyjęto rok 1853.

muzyczne cz. II, DWOK T. 62, s. 577–578, tekst nr 1028b, oraz *Pieśni ludu polskiego. Suplement do tomu 1*, DWOK T. 70, s. 123–124.

1857

A. *Rojenia wiosenne. Młodo zaswatana. Śpiew poety. Trzy pieśni J. B. Zaleskiego ułożył do śpiewu... Pannie Karolinie Fryben*. Warszawa 1857. Przedruk w: *Kompozycje wokalnie-instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 3–5, s. 13–27.

Recenzja: [J. Sikorski], „Ruch Muzyczny” 1858, nr 36, s. 283. Przedruk w: *Kompozycje wokalnie-instrumentalne*, DWOK T. 68, s. 659.

C. *Pieśni ludu polskiego zebrał i wydał...*, seria I. Warszawa 1857. Reedykcja fotooffsetowa: DWOK T. 1.

Recenzje: M. Karasowski, „Kronika Wiadomości Krajowych i Zagranicznych” 1856, nr 55; J. Sikorski, „Gazeta Codzienna” 1856, nr 219 i 297; B., „Gazeta W. Ks. Poznańskiego” 1857, nr 140; Gędźba [K. Estreicher], „Dziennik Literacki” 1857, nr 94–96; „Gazeta Warszawska” 1857 nr 146; J. Kraszewski, „Gazeta Warszawska” 1857, nr 206–207; „Przegląd Poznański” 1857, T. 24, z. 1, s. 53–54; W. [K. W. Wójcicki], „Biblioteka Warszawska” 1858, T. 3, s. 470–471; przedruk recenzji w: O. Kolberg *Pieśni ludu polskiego. Suplement do T. 1*, DWOK T. 70, s. 128–150;

Ponadto: ♂, „Gazeta Warszawska” 1856, nr 206; W. [Wieczorkowski?], „Kronika Wiadomości Krajowych i Zagranicznych” 1856, nr 13; P. Dubrowskij, „Sowremienijnaja Letopis’ Russkago Wiestnika”, T. 9: 1857, s. 188–191; L. Siemieński, *Kilka rysów z literatury i społeczeństwa od roku 1848–1858*, Warszawa 1859, s. 279–283, w rozdziale X: *Sztuka polska i sztuki piękne w Polsce: „Słownik malarzów” Rastawieckiego i „Pieśni ludu” Kolberga*; H. Feldmanowski, „Dziennik Poznański” 1868, nr 222 – recenzja dotyczy także *Sandomierskiego* i cz. I *Kujaw*, tj. tomów 1–3 *Ludu*.

D. *Pieśni ludu polskiego i litewskiego*. „Kalendarz Astronomiczno-Gospodarski na rok zwyczajny 1857” Jana Jaworskiego, Warszawa [1856], s. 182–185. [Pieśni litewskie ponownie w: *Pieśni ludu litewskiego*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” – zob. r. 1879, oraz w: *Litwa*, DWOK T. 53; melodie i przyśpiewki polskie ponownie w: *Pieśni ludu polskiego*, DWOK T. 1.]

D. *O muzyce w ziemi siedmiogrodzkiej*. „Ruch Muzyczny” 1857, nr 22, s. 173–176. Przedruk w: *Pisma muzyczne cz. II*, DWOK T. 62, s. 351–357, tekst nr 902.

D. *Korespondencja, Wiedeń, d. 11 września 1857*. „Ruch Muzyczny” 1857, nr 26, s. 203–206. Przedruk pt. *Korespondencja z Wiednia*, w: *Pisma muzyczne cz. II*, DWOK T. 62, s. 357–363, tekst nr 903.

1858

D. *Melodie ludowe w operze Jana Stefaniego „Krakowiacy i Górale”*. „Ruch Muzyczny” 1858, nr 46, s. 361–363. Przedruk w: *Pisma muzyczne cz. II*, DWOK T. 62, s. 546–554, tekst nr 1022.

1859

A. *Król pasterzy. Obrazek z życia ludu wiejskiego w Kujawach*. Warszawa 1859–1860, z. 1–8 [wyciąg fortepianowy, libretto T. Lenartowicza¹]. Przedruk w: *Kompozycje wokalne-instrumentalne*, DWOK T. 68, s. 379–487.

Recenzja druku: [J. Sikorski], „Ruch Muzyczny 1860, nr 45, s. 730–731; ponadto recenzje po spektaklu w operze warszawskiej w 1859 r.: J. Sikorski], „Ruch Muzyczny” 1859, nr 10, s. 81–83; M.K. [M. Karasowski], „Kronika Wiadomości Krajowych i Zagranicznych” 1859, nr 81, s. 3-4; A.R. [Aleksander Roźniecki], „Gazeta Codzienna” 1859, nr 84; przedruk recenzji w: *Kompozycje wokalne-instrumentalne*, DWOK T. 68, s. 660–665.

A. *Polka pour le piano par... à Mademoiselle Praxède Kosińska*. Warszawa [1859]. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 73, s. 360–362.

D. Artykuły opublikowane w r. 1859 w tomie I *Encyklopedii powszechnej* S. Orgelbranda zob. osobne zestawienie s. 190–191.

D. *Do Redakcji „Ruchu Muzycznego”... „Ruch Muzyczny” 1859, nr 22, s. 193. Przedruk w: Pisma muzyczne cz. II, DWOK T. 62, s. 524 (w przypisie).*

1860

A. *Król pasterzy...* [zob. r. 1859].

A. *Deux mazurkas* op. 9. [Przed r. 1860, druku nie odnaleziono, zob. wstęp D. Idaszak w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, s. IX.]

A. *Impromptu*. [Przed r. 1860, druku nie odnaleziono, zob. wstęp D. Idaszak w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, s. IX.]

A. *Kujawiak (Obertas)*. W: K. Czerniawski *O tańcach narodowych z poglądem historycznym i estetycznym na tańce różnych narodów, a w szczególności na tańce polskie przez...* Warszawa 1860, dodatek nutowy: *Muzyka do tańców polskich i do śpiewów*, s. 12–13.

¹ Libretto wydane było osobno: T. Lenartowicz *Król pasterzy*. Obrazek z życia ludu wiejskiego napisany w 1 akcie, muzyka O. Kolberga, Warszawa 1859.

- Pierwodruk w: *Kujawiaki na pianoforte...*, zob. r. 1850. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 36, s. 186–188.
- A. *Mazur*. W: *Mazury różnych autorów na fortepian* zebrane przez A. Kratzerza. Warszawa [1860], s. 40–41, nr 21. Pierwodruk w: O. Kolberg *Dwa mazury na pianoforte...*, zob. r. 1841. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 44, s. 227–229.
- A. *Valse* op. 10. [Przed r. 1860, druku nie odnaleziono, zob. wstęp D. Idaszak w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, s. IX.]
- A. *Nocturne* op. 15. [Przed r. 1860, druku nie odnaleziono, zob. wstęp D. Idaszak w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, s. IX.]
- A. *Nocturne* op. 17. [Przed r. 1860, druku nie odnaleziono, zob. wstęp D. Idaszak w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, s. IX.]
- A. *Romans*. [Przed r. 1860, druku nie odnaleziono, zob. wstęp D. Idaszak w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, s. IX.]
- B. *Krakowiak ludowy z towarzyszeniem fortepianu...* W: K. Czerniawski *O tańcach narodowych z poglądem historycznym i estetycznym na tańce różnych narodów, a w szczególności na tańce polskie przez...* Warszawa 1860, dodatek nutowy: *Muzyka do tańców polskich i do śpiewów*, s. 8–11. Melodię wokalną Kolberg przedrukował w *Krakowskiem cz. I*, DWOK T. 6, s. 381, nr 620, por. też *Pieśni i melodie ludowe... cz. I*, DWOK T. 67/I, s. 48–53, nr 24.
- D. Artykuły opublikowane w r. 1860 w tomach II–IV *Encyklopedii powszechnej* S. Orgelbranda zob. osobne zestawienie s. 191–192.
- D. *Słódko o tańcach ludowych przez... Krakowiak. Obertas*. „Kalendarz Astronomiczno-Gospodarski na rok przestępny 1860” J. Jaworskiego, Warszawa [1859], s. 143–145. Przedruk w: *Pisma muzyczne cz. II*, DWOK T. 62, s. 621–624, tekst nr 1049 i s. 629–632, tekst nr 1052.
- D. *Ruch muzyczny u niektórych plemion Słowian południowych*. „Ruch Muzyczny” 1860, nr 12, szp. 193–196. Przedruk w: *Pisma muzyczne cz. II*, DWOK T. 62, s. 563–567, tekst nr 1024; także w: *Materiały do etnografii Słowian zachodnich i południowych cz. III: Słowiańszczyzna południowa*, DWOK T. 59/III, s. 291–296.
- D. *Śpiewak i śpiewaczka we Francji*. „Ruch Muzyczny” 1860, nr 28, s. 456–459, nr 29, s. 470–473. Przedruk w: *Pisma muzyczne cz. II*, DWOK T. 62, s. 569–575, tekst nr 1027.

1861

- A. *Grande valse brillante pour le piano par... à Mademoiselle Constance Markusfeld*. Warszawa [1861]. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 72, s. 349–359.
- A. *Krakowiak* op. 10. [Druku nie odnaleziono, zob. wstęp D. Idaszak w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, s. IX.]
- A. *Mazur na fortepian przez...* Warszawa [1861]. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 59, s. 286–288.
- A. *Nasze siola. Kujawiaki czyli obertasy ułożone na fortepian przez....* Edycja druga poprawna, z. 1. Warszawa [1861]. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 1, s. 3–6, nr 4, s. 17–19, nr 6, s. 27–31 i nr 8, s. 39–40.
Recenzja: [J. Sikorski], „Ruch Muzyczny” 1861, nr 19, szp. 296–297. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, s. 725.
- A. *Nasze siola. Kujawiaki czyli obertasy ułożone na fortepian przez....* Edycja druga poprawna, z. 2. Warszawa [1861]. [Druku nie odnaleziono, zob. wstęp D. Idaszak w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, s. IX.]
- A. *Nasze siola. Kujawiaki czyli obertasy ułożone na fortepian przez....* Edycja druga poprawna, z. 3. Warszawa [1861]. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 7, s. 34–38, nr 10, s. 49–54 i nr 11, s. 55–59.
- D. Artykuły opublikowane w r. 1861 w tomach V–VIII *Encyklopedii powszechnej* S. Orgelbranda zob. osobne zestawienie s. 192–194.
- D. *Elektryczność powietrzna*¹. „Przyjaciel Dzieci” 1861, nr 1–7, z dwoma ryc. W. Gersona w nr 1 i 3.
- E. *Zbiór mazurów różnych autorów...* „Ruch Muzyczny” 1861, nr 1, s. 1–9. Przedruk w: *Pisma muzyczne cz. II*, DWOK T. 62, s. 660–666, tekst nr 1111.

¹ W nr 3-7 i w spisie rzeczy tytuł *Elektryczność powietrza*. Artykuł anonimowy. Autorstwo Kolberga wskazuje jego notatka w spisie dochodów w roku 1862 (rkp. w Bibl. PAU-PAN, sygn. 3210, k. 7), tam pod datą 21 lipca zapisał: „od Münchhejmera (za elektryczność do Prz. Dzieci) 12 [rubli]”, „Przyjaciel Dzieci” był wydawany od r. 1861 przez Zygmunta Karola Münchheimera.

1862

- B. *Pieśni ludowe do śpiewu z towarzyszeniem fortepianu zebrał i ułożył...* Z. 1–4 Warszawa [1862]. Przedruk w: *Pieśni i melodie ludowe w opracowaniu fortepianowym cz. I*, DWOK T. 67/I, s. 675–700.
- D. Artykuły opublikowane w r. 1862 w tomach IX–XI *Encyklopedii powszechnej* S. Orgelbranda zob. osobne zestawienie s. 194–195.
- D. *Rzut oka na pierwotne muzyki dzieje z powodu pieśni „Bogarodzicy”*. „Pamiętnik Muzyczny i Teatralny” 1862, nr 12, szp. 177–181 i nr 13, szp. 193–197. Przedruk w: *Pisma muzyczne cz. II*, DWOK T. 62, s. 536–544, tekst nr 1021a.
- D. *Korespondencja w sprawie „Agatki” J. D. Hollanda*. „Pamiętnik Muzyczny i Teatralny” 1862, nr 50, szp. 798. Przedruk w: *Pisma muzyczne cz. II*, DWOK T. 62, s. 504–505, tekst nr 996.

1863

- D. Artykuły opublikowane w r. 1863 w tomach XII–XIV *Encyklopedii powszechnej* S. Orgelbranda zob. osobne zestawienie s. 195–196.
- E. *Pieśni ludu polskiego w Górnym Szląsku z muzyką zebrał i wydał Juliusz Roger doktor medycyny. Wrocław 1863*. „Biblioteka Warszawska” 1863, T. 1, s. 153–156. Przedruk w: *Pisma muzyczne cz. II*, DWOK T. 62, s. 579–583, tekst nr 1030.

1864

- D. Artykuły opublikowane w r. 1864 w tomach XV–XVIII *Encyklopedii powszechnej* S. Orgelbranda zob. osobne zestawienie s. 196–197.
- D. *Rozwój pieśni w Czechach pod względem muzycznym*. „Biblioteka Warszawska” 1864, T. 4, s. 295–301. Przedruk w: *Pisma muzyczne cz. II*, DWOK T. 62, s. 554–562, tekst nr 1023.
- E. *Zbiór II [drugi] melodyj chóralnych ułożony przez ks. Dra W. Altmana, pastora odolanowskiego. Erfurt i Lipsk 1856, nakładem G. W. Körnera*. „Zwiastun Ewangeliczny” 1864, nr 8, s. 125–127. Przedruk w: *Miscellanea*, DWOK T. 37 (tom w opracowaniu).

1865

C. *Sandomierskie. Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, gęsta, zabawy, pieśni, muzyka i tańce.* Seria I, Warszawa 1865. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 2.

Recenzje: J. Papłoński, „Gazeta Warszawska” 1865, nr 183; J. Sikorski, „Bluszcz” 1865, nr 5, s. 20; K. Wł. Wójcicki, „Biblioteka Warszawska” 1866, T. 1, s. 114–121; [K. Widman?], „Tygodnik Naukowy i Literacki” R. 1:1866, [nr nlb.], s. 19; H. Feldmanowski, „Dziennik Poznański” 1868, nr 222 – recenzja dotyczy także *Pieśni ludu polskiego* i cz. I *Kujaw*, tj. tomów 1 i 3 *Ludu*.

D. Artykuły opublikowane w r. 1865 w tomach XIX–XXI *Encyklopedii powszechnej* S. Orgelbranda zob. osobne zestawienie s. 197–198.

D. *Do Redakcji „Biblioteki Warszawskiej”. List otwarty.* „Biblioteka Warszawska” 1865, T. 2, s. 306–308. Przedruk w: *Korespondencja Oskara Kolberga* cz. I, DWOK T. 64, nr 87, s. 102–106.

D. *Ignacy Feliks Dobrzyński.* „Tygodnik Ilustrowany” 1865, T. XI, nr 279, s. 29–30. Przedruk w: *Pisma muzyczne* cz. II, DWOK T. 62, s. 480–487, tekst nr 987.

D. *Wojciech Słoczyński.* „Tygodnik Ilustrowany” 1865, T. XII, nr 309, s. 87. Przedruk w: *Pisma muzyczne* cz. II, DWOK T. 62, s. 487–489, tekst nr 988.

D. *Karol Mikuli.* „Tygodnik Ilustrowany” 1865, T. XII, nr 314, s. 133–134. Przedruk w: *Pisma muzyczne* cz. II, DWOK T. 62, s. 489–492, tekst nr 989.

1866

B. *Zbiór pieśni duchownych ewangelickich i modlitw.* Warszawa 1866 [opracowanie muzycznej strony zbioru wspólnie z Augustem Freyem].

Recenzja: „Zwiastun Ewangeliczny” 1866, nr 12, s. 189–192.

D. Artykuły opublikowane w r. 1866 w tomach XXII–XXIII *Encyklopedii powszechnej* S. Orgelbranda zob. osobne zestawienie s. 198–199.

D. *Śródpoście na Kujawach.* „Tygodnik Ilustrowany” 1866, T. XIII, nr 337, s. 115–116, z ryciną F. Kostrzewskiego. Tekst wykorzystał O. Kolberg w *Kujawach* cz. I, DWOK T. 3; rycina zob. w: *Kujawy. Suplement do T. 3–4*, DWOK T. 72/II, ryc. nr 23.

1867¹

- A. Mazur. „Tygodnik Ilustrowany” 1867, T. XVI, nr 431, s. 308. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 60, s. 289–290.
- C. Kujawy cz. I. *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia...* seria III, Warszawa 1867. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 3.
Recenzje: M. Kamiński, „Przegląd Tygodniowy” 1867, nr 52, s. 418–419; K. Wł. Wójcicki, „Kłosy” 1867, T. V, nr 129, s. 321–322; E. Kierski, „Przegląd Wielkopolski” 1867, s. 288; W. A. Maciejowski, „Przegląd Wielkopolski” 1867, s. 383–388; [J. Łepkowski], „Tygodnik Ilustrowany” 1868, T. II, nr 35, s. 99; Z. Gloger, „Tygodnik Ilustrowany” 1868, T. II, nr 28, s. 15–16, z dwiema rycinami według fotografii J. W. Majorowicza na s. 17; H. Feldmanowski, „Dziennik Poznański” 1868, nr 222 – recenzja dotyczy także *Pieśni ludu polskiego* i *Sandomierskiego*, tj. tomów 1 i 2 *Ludu*; K. W. Wójcicki, „Biblioteka Warszawska” 1869, T. 1, s. 134–140 i T. 3, s. 451–453;
- D. Artykuły opublikowane w r. 1867 w tomach XXIV–XXVII *Encyklopedii powszechnej* S. Orgelbranda zob. osobne zestawienie s. 199–200.
- D. Auber [*Daniel Franciszek Esprit*]. „Kalendarz Polski Ilustrowany na rok zwyczajny 1867” J. Jaworskiego, Warszawa [1866], s. 18–21. Przedruk w: *Pisma muzyczne* cz. II, DWOK T. 62, s. 156–163, tekst nr 707.
- D. Sitarze biłgorajscy. „Kalendarz Polski Ilustrowany na rok zwyczajny 1867” Jana Jaworskiego, Warszawa [1866], s. 44–46, z rycinami A. Kozarskiego na s. 41. Tekst i ryc. wykorzystał O. Kolberg w *Lubelskiem* cz. I i II, DWOK T. 16–17.

1868

- A. Polka na fortepian. „Tygodnik Ilustrowany” 1868, T. I, nr 8, s. 102. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 74, s. 363–364.
- A. *Do dziewczyny*. „Tygodnik Ilustrowany” 1868, T. I, nr 24, s. 285–286, [tekst G. Zielińskiego]. Przedruk w: *Kompozycje wokalne-instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 6, s. 27–32.
- D. Artykuły opublikowane w r. 1868 w tomie XXVIII *Encyklopedii powszechnej* S. Orgelbranda zob. osobne zestawienie s. 200.

¹ W spisie dochodów (rkp. w BN PAU i PAN, sygn. 3210, k. 16) zanotował Kolberg pod datą 23 stycznia 1868 r.: „Od Gregorowicza (za art. rolnicze) 10 [rubli]”. J. K. Gregorowicz od r. 1867 redagował „Przyjaciela Dzieci”, nie udało się jednak ustalić tytułów artykułów publikowanych tam w r. 1867, za które Kolberg otrzymał w styczniu 1868 r. honorarium. Być może jednym z nich był *Zbiór siana* drukowany anonimowo w nr 324 z roku 1867.

- D. *Kujawiacy*. „Kalendarz Ilustrowany na rok 1868” Jana Jaworskiego, Warszawa [1867], s. CXXXVIII–CXLI, z ryciną. Tekst wykorzystał O. Kolberg w *Kujawach* cz. I, DWOK T. 3, rycina zob. w: *Kujawy. Suplement do T. 3–4*, DWOK T. 72/II, ryc. nr 1.
- D. August Freyer. „Kłósy” 1868, T. VII, nr 165, s. 101–102. Przedruk w: *Pisma muzyczne* cz. II, DWOK T. 62, s. 494–497, tekst nr 991.
- E. O „*Sonetach krymskich*” Stanisława Moniuszki. „Tygodnik Ilustrowany” 1868, T. I, nr 8, s. 101. Przedruk w: *Pisma muzyczne* cz. II, DWOK T. 62, s. 505–510, tekst nr 997.
- E. *Aberglauben aus Masuren, mit einem Anhang enthaltend masurische Sagen und Märchen. Von Dr M. Toeppen, Gdańsk u Th. Bertlinga 1867*. „Biblioteka Warszawska” 1868, T. 2, s. 330–332. Przedruk w: *Studia rozprawy i artykuły*, DWOK T. 63, s. 421–424.
- E. O koncercie Jana Kleczyńskiego. „Tygodnik Ilustrowany” 1868, T. II, nr 50, s. 286. Przedruk w: *Pisma muzyczne* cz. II, DWOK T. 62, s. 510–511, tekst nr 998.

1869

- C. *Kujawy* cz. II. *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia...* seria IV, Warszawa 1867 [recte 1869]. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 4.
Recenzja: K. W. Wójcicki, „Biblioteka Warszawska” 1869, T. 1, s. 134–140 i T. 3, s. 451–453;
- D. *Proszowiacy*. „Kalendarz Ilustrowany na rok 1869” Jana Jaworskiego, Warszawa [1868], s. 118–119, z ryciną. Przedruk w „Ognisku Domywym” 1876, nr 29 (bez ryciny). Tekst wykorzystał Kolberg w *Kieleckiem* cz. I, DWOK T. 18, ryc. zob. w: *Oskar Kolberg. Człowiek i dzieło* cz. II, DWOK T. 85/II.
- D. *Opis wesela wiejskiego pod Poznaniem*. „Kalendarz Warszawski Popularno-Naukowy Ilustrowany na rok zwyczajny 1869” Józefa Ungra, Warszawa [1868], s. 85–88. Tekst wykorzystał Kolberg w *Poznańskiem* cz. I, DWOK T. 9, s. 178–185.
- D. *Karol hrabia Sołtyk*. „Tygodnik Ilustrowany” 1869, T. IV, nr 82, s. 43. Przedruk w: *Pisma muzyczne* cz. II, DWOK T. 62, s. 492–494, tekst nr 990.
- E. *Xopoimania [Choroimania]. Historyczne poszukiwania o tańcach, tak starożytnych pogańskich, jak również społecznych i obyczajowych*,

we względzie symbolicznego znaczenia. Napisał Marian Gorzkowski. Warszawa 1869. „Biblioteka Warszawska” 1869, T. 4, s. 483–488. Przedruk w: *Pisma muzyczne* cz. II, DWOK T. 62, s. 599–606, tekst nr 1034.

1870

- D. *Włóscianie w Wielkim Księstwie Poznańskim (Ze stanowiska etnograficznego)*. „Opiekun Domowy” 1870, nr 1, s. 3–5, z ryc. Tekst wykorzystał Kolberg w *W. Ks. Poznańskim* cz. I, DWOK T. 9, trzy ryciny tamże, jedna w: *W. Ks. Poznańskie. Supplement do t. 9-15*, DWOK T. 74.
- D. *Wieś, chata i zagroda pod Krakowem. Wyjątek z dzieła drukującego się obecnie w Krakowie pod tyt. „Lud, jego zwyczaje, sposób życia, podania itp. przez... Seria V, Krakowskie”*. „Kłosy” 1870, T. X, nr 260, s. 391–393, z ryc. Tekst i ryc. wykorzystał O. Kolberg w *Krakowskim* cz. I, DWOK T. 5.
- D. *Wiktor Każyński*. „Kłosy” 1870, T. X, nr 252, s. 252 i 254. Przedruk w: *Pisma muzyczne* cz. II, DWOK T. 62, s. 497–499, tekst nr 991a.
- D. *Dopełnienie życiorysu śp. Wiktora Każyńskiego*. „Kłosy” 1870, T. X, nr 256, s. 328. Przedruk w: *Pisma muzyczne* cz. II, DWOK T. 62, s. 499, tekst nr 991b.
- D. *Korale*. „Kalendarz Warszawski Popularno-Naukowy Ilustrowany na rok zwyczajny 1870” Józefa Ungra, Warszawa [1869], s. 119–125. Przedruk w: *Studia, rozprawy i artykuły*, DWOK T. 63, s. 615–622.
- D. *Perły*. „Kalendarz Warszawski Popularno-Naukowy Ilustrowany na rok zwyczajny 1870” Józefa Ungra, Warszawa [1869], s. 125–129. Przedruk w: *Studia, rozprawy i artykuły*, DWOK T. 63, s. 601–614.
- E. *Die Dreitägige Schlacht bei Warschau am 28., 29., und 30. Juli 1656... von August Riese, königlich preuss. Oberst-Leutnant z.d. Breslau 1870. Z planem bitwy i 7 dodatkami obejmującymi kopie dokumentów*. „Biblioteka Warszawska” 1870, T. 2, s. 305–306. Przedruk w: *Studia, rozprawy i artykuły*, DWOK T. 63, s. 428–430.

1871

- C. *Krakowskie* cz. I. *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia...* seria V. Kraków 1871. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 5.

Recenzje: L.P. [L. Powidaj], „Przegląd Polski” 1871, T. 2, s. 334; „Dziennik Polski” 1871, nr 291; K. Wł. W. [K. W. Wójcicki], „Biblioteka Warszawska” 1872, T. III, s. 472–475; Z. Gloger, „Wieniec” 1872, R. 1, T. 1, nr 19; –c–y, „Mittheilungen der Geographischen Gesellschaft In Wien” B. XV: 1872, s. 174–183; *Ze świata książkowego*, „Czas” 1874, nr 30 – recenzja dotyczy I i II cz. *Krakowskiego*; Z. Gl. [Z. Gloger], „Przegląd Krytyczny” 1876, nr 3, s. 87–91 – recenzja dotyczy cz. I–IV *Krakowskiego*.

- D. *Balet rumaków*. „Kalendarz Warszawski Popularno-Naukowy Ilustrowany na rok zwyczajny 1871” Józefa Ungra, Warszawa [1870], s. 61–65. Przedruk w: *Studia, rozprawy i artykuły*, DWOK T. 63, s. 591–600.
- D. *Krakowiacy. Etnografia słowiańska. Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusta, zabawy, pieśni i tańce*. „Kłosy” 1871, T. XIII, nr 316, s. 42–44, nr 318, s. 71–73, z rycinami na s. 37, 40, 73, 77. Tekst i 6 rycin wykorzystał O. Kolberg w *Krakowskiem* cz. I, DWOK T. 5, pozostałe ryc. zob. *Oskar Kolberg. Człowiek i dzieło* cz. II, DWOK T. 85/II.
- D. *Obrazy Słowiańszczyzny południowej. Z rozmaitych źródeł skreślił...* „Gazeta Polska” 1871, nr 77–87, 1872, nr 1–7, 42–43, 109–110, 133–136, 176–179. Przedruk w: *Studia, rozprawy i artykuły*, DWOK T. 63, s. 26–258.
- E. *Niemieckie pieśni ludowe z Karyntii*. „Biblioteka Warszawska” 1871, T. 3, s. 464–465. Przedruk w: *Pisma muzyczne* cz. II, DWOK T. 62, s. 593–595, tekst nr 1032.

1872

- D. *Figury przydrożne*. „Kalendarz Warszawski Popularno-Naukowy Ilustrowany” Józefa Ungra na rok przestępny 1872, Warszawa [1871], s. 138–142 [z pięcioma drzeworytami]. Przedruk w: *Studia, rozprawy i artykuły*, DWOK T. 63, s. 337–341, ryc. tamże.
- D. *Lud z okolic Poznania (Wyjątek z drukującego się obecnie w Poznaniu dzieła O. Kolberga pt. Lud, jego zwyczaje itd.)*. „Kłosy” 1872, T. XIV, nr 358, s. 323, z rycinami na s. 324 i nr 359, s. 335–338 z rycinami na s. 336. Tekst wykorzystał O. Kolberg w *W. Ks. Poznańskim* cz. I, DWOK T. 9, dwie ryc. zob. tamże, jedna zob. *W. Ks. Poznańskie* cz. III, DWOK T. 11, jedna: *W. Ks. Poznańskie. Suplement do t. 9-15*, DWOK T. 74.
- D. *Obrazy Słowiańszczyzny południowej...* [ciąg dalszy, zob. wyżej r. 1871].

D. *Rzecz o obchodach weselnych ludu w Polsce i na Rusi ze szczególnym zwrotem do dzieła „Obchody weselne” przez Pruskiego (Zygmunta Glogera) czytana na posiedzeniu Towarzystwa Naukowego Krakowskiego przez...* „Na Dziś” 1872, T. 2, s. 235–255, T. 3, s. 266–285. Odbitka: Kraków 1872. Przedruk w: *Studia, rozprawy i artykuły*, DWOK T. 63, s. 259–306.

1873

C. *Krakowskie cz. II. Lud. Jego zwyczaje, sposób życia...* seria VI. Kraków 1873. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 6. Odbitka s. 381–516 zob. *Krakowiaki i mazurki...* r. 1874.

Recenzje: K. Wł. W. [K. W. Wójcicki], „Biblioteka Warszawska” 1874, T. II, s. 168–171; *Ze świata książkowego*. „Czas” 1874, nr 30 i 33 – recenzja dotyczy cz. I i II *Krakowskiego*; Z. Gl. [Z. Gloger], „Przegląd Krytyczny” 1876, nr 3, s. 87–91 – recenzja dotyczy cz. I–IV *Krakowskiego*.

1874

C. *Krakowskie cz. III. Lud. Jego zwyczaje, sposób życia...* seria VII. Kraków 1874. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 7.

Recenzje: K. Wł. W. [K. W. Wójcicki], „Biblioteka Warszawska” 1874, T. III, s. 160–161; Z. Gl. [Z. Gloger], „Przegląd Krytyczny” 1876, nr 3, s. 87–91, recenzja dotyczy cz. I–IV *Krakowskiego*.

D. *Krakowiaki i mazurki z okolic Krakowa*. Kraków 1874. Odbitka rozdziału „Tańce” z *Krakowskiego cz. II*, DWOK T. 6, s. 381–516 [z nową numeracją stron i melodii].

1875

C. *Krakowskie cz. IV. Lud. Jego zwyczaje, sposób życia...* seria VIII. Kraków 1875. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 8.

Recenzje: W. [K. W. Wójcicki], „Biblioteka Warszawska” 1875, T. 1, s. 478–479; Z. Gl. [Z. Gloger], „Przegląd Krytyczny” 1876, nr 3, s. 87–91 – recenzja dotyczy cz. I–IV *Krakowskiego*.

C. W. *Ks. Poznańskie cz. I. Lud. Jego zwyczaje, sposób życia...* seria IX. Kraków 1875. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 9.

Recenzje: I.K. [I. Kopernicki], „Przegląd Krytyczny” 1876, nr 3, s. 91–94; W. [K. W. Wójcicki], „Biblioteka Warszawska” 1876, T. 1, s. 151–153; [M. A. Szulc?], „Dziennik Poznański” 1875, nr 225.

1876

- A. *Mazourkas et autres danses polonaises*. Poznań [1876]. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 37 IB (s. 189–193), nr 43 III (s. 223–226), nr 62 (s. 294–295).
Recenzja: M.A.S. [M.A. Szulc], „Dziennik Poznański” 1876, nr 288.
- C. W. Ks. *Poznańskie cz. II. Lud. Jego zwyczaje, sposób życia...* seria X. Kraków 1876. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 10.
Recenzje: M.A.S. [M.A. Szulc], „Dziennik Poznański” 1876, nr 288; R. [K.W. Wójcicki], „Biblioteka Warszawska” 1877, T. 1, s. 310–311; W. [K.W. Wójcicki], „Kłosy” 1877, T. XXIV, nr 604, s. 64.
- D. *Obecne stanowisko etnografii*. „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1876, R. 4, nr 8, s. 710–726. Przedruk w: *Studia, rozprawy i artykuły*, DWOK T. 63, s. 3–25.
- D. *Proszowiacy*. „Ognisko Domowe” 1876, nr 29, s. 355–356. Pierwodruk w „Kalendarzu Astronomiczno-Gospodarskim na rok 1869” J. Jaworskiego. [Tekst wykorzystał Kolberg w *Kieleckiem cz. I*, DWOK T. 18.]
- D. *Rzecz o mowie ludu wielkopolskiego*. W: *Materiały do Słownika prowincjonalizmów polskich wydane staraniem Komisji Językowej i Sekcji Etnologicznej Komisji Antropologicznej w Akademii Umiejętności w Krakowie*, zeszyt I, Kraków 1876, s. 3–36. Toż w nieco odmiennej wersji redakcyjnej w: „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, zob. r. 1877.

1877

- C. W. Ks. *Poznańskie cz. III. Lud. Jego zwyczaje, sposób życia...* seria XI. Kraków 1877. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 11.
Recenzja: W. [K. W. Wójcicki], „Biblioteka Warszawska” 1878, T. II, s. 158–160.
- D. *Rzecz o mowie ludu wielkopolskiego*¹. „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” T. I: 1877, s. 3–36. Nadbitka: Kraków 1877. Przedruk

¹ Z nieznanymi powodami w części nakładu „Zbioru Wiadomości do Antropologii Krajowej” T. I zamieszczono wersję artykułu taką samą, jaka znalazła się rok wcześniej w *Materiałach do słownika prowincjonalizmów polskich* (zob. rok 1876 w tej bibliografii). W *Studiach, rozprawach i artykułach* Kolberga (T. 63 DWOK) zamieszczono tekst w redakcji przeznaczonej dla „Zbioru Wiadomości do Antropologii Krajowej” z r. 1877, według egzemplarza tego rocznika znajdującego się w Bibliotece Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Wersja z *Materiałów do słownika prowincjonalizmów polskich* znajduje się np. w prezentowanym w Internecie egzemplarzu „Zbioru Wiadomości do Antropologii Krajowej” ze zbiorów Biblioteki Śląskiej.

w: *Studia, rozprawy i artykuły*, DWOK T. 63, s. 342–388. Toż w nieco innej wersji redakcyjnej w: *Materiały do Słownika prowincjonalizmów polskich...*, zob. r. 1876.

Recenzja: A. Brückner, „Archiv für Slavische Philologie” B. III: 1879, s. 158–159.

1879

C. W. *Ks. Poznańskie cz. IV. Lud. Jego zwyczaje, sposób życia...* seria XII. Kraków 1879. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 12.

D. *Pieśni ludu litewskiego zebrał...* „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” T. III: 1879, s. 167–230. Odbitka: Kraków 1879. Przedruk rozprawy wstępnej w: *Studia, rozprawy i artykuły*, DWOK T. 63, s. 307–336, przedruk pieśni w: *Litwa*, DWOK T. 53.

Recenzje: „Russkij Filologiczeskij Wjestnik” 1880, nr 3, s. 147–150; A. Brückner, „Archiv für Slavische Philologie” B. V: 1881, s. 118–119.

1880

A. *Mazurka d’après un thème populaire composée pour le piano par... à Madame Hélène de Przybysławska née de Wessel*. Leipzig [1880]. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 46, s. 238–241.

C. W. *Ks. Poznańskie cz. V. Lud. Jego zwyczaje, sposób życia...* seria XIII. Kraków 1880. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 13.

Recenzja: J.I. Kraszewski, „Kłosy” 1880, T. XXXI, nr 784.

D. *Józef Konopka*. „Kłosy” 1880, T. XXXI, nr 792, s. 151, z portretem J. Konopki na s. 151. Przedruk w: *Studia, rozprawy i artykuły*, DWOK T. 63, s. 443–448.

D. *Z listu w sprawie pochodzenia Chopina*. „Ruch Muzyczny” 1880, nr 17, s. 134. Przedruk w: *Pisma muzyczne cz. II*, DWOK T. 62, s. 476–477, tekst nr 984.

D. *Krakowiak*. W: *Ziarno*. Wydawnictwo zbiorowe dla głodnych. Warszawa 1880, s. 52. Reprodukacja w: *Korespondencja Oskara Kolberga*, cz. II, DWOK T. 65, ryc. 15 po s. 544.

E. *Mapa geologiczna Wołynia Godfryda Ossowskiego*. „Kłosy” 1880, T. XXXI, nr 803, s. 327 i 330. Przedruk w: *Studia, rozprawy i artykuły*, DWOK T. 63, s. 425–427.

1881

- C. W. *Ks. Poznańskie cz. VI. Lud. Jego zwyczaje, sposób życia...* seria XIV. Kraków 1881. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 14.
- D. *Polnische Tänze. Mazurkas für das Pianoforte hrsg. von...* Leipzig [1881]. Przedruk wstępu w j. niemieckim (z tłumaczeniem) w: *Pisma muzyczne cz. II*, DWOK T. 62, s. 666–669, tekst nr 1112.

1882

- C. W. *Ks. Poznańskie cz. VII. Lud. Jego zwyczaje, sposób życia...* seria XV. Kraków 1882. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 15.
- C. *Pokucie. Obraz etnograficzny*, T. I. Kraków 1882. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 29.
Recenzja: Nejman C. [C. Neymann], „Kiewskaja Starina” 1884, T. VIII, s. 482–487, T. IX, s. 126–130 – recenzja dotyczy cz. I i II *Pokucia*, przekład w: *Pokucie. Supplement do t. 29–32*, DWOK T. 81, s. 275–285.
- D. *Właściwości, pieśni i tańce ludu Ziemi Dobrzyńskiej. „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”* T. VI: 1882, s. 86–158. Odbitka: Kraków 1882. Przedruk w: *Mazowsze cz. VI*, DWOK T. 41, s. 1–150.
- D. *Typy i wizerunki z Pokucia. „Tygodnik Powszechny”* 1882, nr 31, s. 484–486 i 496, z rycinami T. Rybkowskiego. Ryciny zamieszczone następnie w: *Pokucie cz. I*, DWOK T. 29 oraz w: *Ruś Karpacka cz. I*, DWOK T. 54, ryciny 17 i 18.

1883

- C. *Lubelskie cz. I. Lud. Jego zwyczaje, sposób życia...* seria XVI. Kraków 1883. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 16.
- C. *Pokucie. Obraz etnograficzny*, T. II. Kraków 1883. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 30.
Recenzja — zob. r. 1882, *Pokucie cz. I*.

1884

- C. *Lubelskie cz. II. Lud. Jego zwyczaje, sposób życia...* seria XVII. Kraków 1884. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 17.
- D. *Zwyczaje i pieśni ludu wielkopolskiego. Z rękopisu pozostałego po śp. Józefie Lipińskim* [podał do druku...]. „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” T. VIII: 1884, s. 62–114.

1885

- C. *Kieleckie cz. I. Lud. Jego zwyczaje, sposób życia...* seria XVIII. Kraków 1885. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 18.
- C. *Mazowsze. Obraz etnograficzny, T. 1 Mazowsze Polne cz. I.* Kraków 1885. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 24.
Recenzja: Wł. Smoleński, „Kwartalnik Historyczny” R. I: 1887, s. 280–282 – recenzja dotyczy tomów I i II *Mazowsza*.
- D. *Zagadki z Lubelskiego, od Krasnegostawu i Gorzkowa (Nowawieś, Jaślików, Krzywice, Piłaskowice, Wielobycz).* „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” T. IX: 1885, s. 300–302. Odbitka: Kraków 1885. Przedruk w: *Lubelskie. Suplement do tomów 16–17*, DWOK T. 75, s. 216–219.
- D. *Nieco o tańcach i instrumentach muzycznych ludu naszego.* „Dodatek do «Lutni Polskiej»” R. 1: 1885, nr 7, s. 48–49, [przedruk fragmentów wstępu do *Pieśni ludu polskiego* z r. 1857, DWOK T. 1, s. VIII i IX].
- D. *Moniuszko.* „Dodatek do Lutni Polskiej” R. 1: 1885, nr 13 i 14, z podpisem: Podług O. Kolberga, [przedruk hasła biograficznego z *Encyklopedii powszechnej* T. XVIII, s. 794-797, zob. w: *Pisma muzyczne*, DWOK T. 62, s. 434-439].

1886

- C. *Kieleckie cz. II. Lud. Jego zwyczaje, sposób życia...* seria XIX. Kraków 1886. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 19.
Recenzja T. 1–19 *Ludu*: H. Biegeleisen, „Biblioteka Warszawska” 1886, T. 4, s. 431–441 – recenzja dotyczy tomów 1-19 *Ludu*, cz. I i II *Pokucia* i cz. I *Mazowsza*, zob. też *Odpowiedź* Kolberga na tę recenzję, nota na s. 190.
- C. *Mazowsze. Obraz etnograficzny, T. II Mazowsze Polne cz. 2.* Kraków 1886. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 25.
Recenzja – zob. r. 1885, *Mazowsze* cz. I.
- D. *Głos w dyskusji nad referatem P. Chmielowskiego pt. „Jak należy traktować utwory poezji ludowej w historii literatury polskiej?”* W: „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce” T. 5: *Pamiętnik Zjazdu Historyczno-Literackiego imienia Jana Kochanowskiego*, Kraków 1886, s. 162–164. Tekst opublikowany na podstawie stenogramu dyskusji; przedruk w: *Studia, rozprawy i artykuły*, DWOK T. 63, s. 416–418.

1887

- C. *Radomskie cz. I. Lud. Jego zwyczaje, sposób życia...* seria XX. Kraków 1887. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 20.
- C. *Mazowsze. Obraz etnograficzny, T. III Mazowsze Leśne.* Kraków 1887. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 26.
Recenzje: W. Smoleński, „Kwartalnik Historyczny” R. I: 1887, s. 435–436; J. Karłowicz, „Wisła” T. II: 1888, s. 221–222.

1888

- C. *Radomskie cz. II. Lud. Jego zwyczaje, sposób życia...* seria XXI. Kraków 1888. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 21.
- C. *Mazowsze. Obraz etnograficzny, T. IV Mazowsze Stare (Mazury. Kurpie).* Kraków 1888. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 27.
- C. *Pokucie. Obraz etnograficzny, T. III.* Kraków 1888. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 31.
Recenzja: I. Franko, „Kwartalnik Historyczny” R. III: 1889, s. 740–741 (przedruk w: *Pokucie. Suplement do t. 29–32*, DWOK T. 81, s. 286–288, zob. też odpowiedź O. Kolberga *Krótką repliką...* w r. 1890); „Siewiernyj Wiestnik” 1889, nr 10.
- D. *Pieśni ludu z Podola rosyjskiego w latach 1858 i 1862 zebrzał...* „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” T. XII: 1888, s. 235–251. Odbitka: Kraków 1888. Przedruk w: *Podole*, DWOK T. 47.

1889

- A. *Mazur.* „Tygodnik Ilustrowany” 1889, T. XIII, nr 332, s. 303. Przedruk w: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 61, s. 291–293.
- C. *Łęczyckie. Lud. Jego zwyczaje, sposób życia...* seria XXII. Kraków 1889. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 22.
Recenzje: R. Lubicz [H. Łopaciński], „Ateneum” 1890, T. II, s. 57–74; J. Karłowicz, „Kwartalnik Historyczny” R. V: 1891, s. 628–633.
- C. *Pokucie. Obraz etnograficzny, T. IV.* Kraków 1889. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 32.
Recenzja: „Russkaja Mysl” 1889, nr 10.
- D. *Baśni z Polesia.* „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” T. XIII: 1889, s. 200–207. Odbitka: Kraków 1889. Przedruk w: *Białoruś–Polesie*, DWOK T. 52.

Recenzja: J. Karłowicz, „Kwartalnik Historyczny” R. V: 1891, s. 628, recenzja dotyczy także artykułu *Zwyczaje i obrzędy weselne z Polesia*, zamieszczonego w tym samym tomie „Zbioru Wiadomości do Antropologii Krajowej”.

D. *Zwyczaje i obrzędy weselne z Polesia*. „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” T. XIII: 1889, s. 208–245. Odbitka: Kraków 1889. Przedruk w: *Białoruś–Polesie*, DWOK T. 52.

Recenzja – zob. wyżej *Baśni z Polesia*.

1890

C. *Kaliskie cz. I. Lud. Jego zwyczaje, sposób życia...* seria XXIII. Kraków 1890. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 23.

Recenzja: J. Karłowicz, „Kwartalnik Historyczny” R. VI: 1892, s. 586–589.

C. *Mazowsze. Obraz etnograficzny*, T. V *Mazowsze Stare (Mazury. Podlasie)*. Kraków 1890. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 28.

C. *Chełmskie. Obraz etnograficzny*, cz. I. Kraków 1890. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 33.

Recenzja: J. Karłowicz, „Kwartalnik Historyczny” R. VI: 1892, s. 109–112.

E. *Krótką repliką, jako odpowiedź na recenzję III tomu „Pokucia”, napisaną i podaną do „Kwartalnika” (III, 7) przez p. I. F. [Iwana Frankę]*. „Kwartalnik Historyczny” R. IV: 1890, s. 221–223. Przedruk w: *Studia, rozprawy i artykuły*, DWOK T. 63, s. 412–415. Zob. też *Pokucie. Supplement do tomów 29–32*, DWOK T. 81, s. 286–291.

Prace wydane po raz pierwszy po roku 1890

Kompozycje

Alla Polacca. [Faksymile, utwór nie dokończony.] W: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 110, s. 642–643.

Co mi tam. Tekst J. B. Zaleskiego. W: *Kompozycje wokalne–instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 12, s. 51–53.

Do smutnego przyjaciela. Tekst S. Witwickiego. W: *Kompozycje wokalne–instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 25, s. 127–129.

Dumka. Tekst T. Lenartowicza. W: *Kompozycje wokalne–instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 11, s. 47–50.

- Dumny kochanek*. Tekst K. Zakrzewskiego. W: *Kompozycje wokально-instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 9, s. 40–45.
- Fantaisie*. [Faksymile, utwór nie dokończony.] W: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 114, s. 650–655.
- „Gdy na górach świta dzionek”. Tekst J. B. Zaleskiego. W: *Kompozycje wokально-instrumentalne*. DWOK T. 68, nr 8, s. 34–39. [Zob. też w T. 68 s. 149, komentarz rewizyjny do nr 5.]
- Grande sonate pour le pianoforte composée et dédiée à Mr C. F. Girschner par...* W: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 95, s. 502–545.
- „Hejże, hejże, bracia moi”. [Faksymile, autor tekstu nieznany; utwór nie dokończony.] W: *Kompozycje wokально-instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 30, s. 135.
- Hulanka*. [Faksymile, tekst S. Witwickiego, utwór nie dokończony.] W: *Kompozycje wokально-instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 33, s. 137.
- „I dlaczegoż myśli moje”. [Faksymile, autor tekstu nieznany, utwór nie dokończony]. W: *Kompozycje wokально-instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 35, s. 140.
- Jaskółka*. Tekst S. Duchńskiej-Pruszkowej. W: *Kompozycje wokально-instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 13, s. 53–66.
- Kochanka do gwiazdy*. Tekst S. Witwickiego. W: *Kompozycje wokально-instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 14, s. 67–74.
- Krakowiak*. [Autor tekstu nieznany]. W: *Kompozycje wokально-instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 10, s. 46–47.
- Król pasterzy. Opera sielska w jednym akcie*. Partytura. Libretto T. Lenartowicza. W: *Kompozycje wokально-instrumentalne*, DWOK T. 68, s. 167–378.
- „Kukułeczko moja siwa”. [Autor tekstu nieznany.] W: *Kompozycje wokально-instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 23, s. 107–108.
- Marcia*. W: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 97, s. 576–581.
- Mazur na fortepian*. W: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 84, s. 467–469.
- Mazurek do śpiewu*. [Faksymile, utwór nie dokończony]. W: *Kompozycje wokально-instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 37, s. 142.
- Mazurka*. W: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 86, s. 472.
- Mazurka d'après un thème populaire*. W: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 83, s. 464–466.

- Mazurka dont Mr Emile Czaykowski a inventé la pensée [!] par...* W: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 85, s. 470–471.
- Mazury. W: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 87, s. 473–476 i nr 89, s. 489.
- Mazury. [Faksymilia, utwory nie dokończone.] W: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 105, s. 633; nr 106, s. 634–635; nr 107, s. 636; nr 108, s. 637–639.
- „Niechże ja lepiej nie żyję...”. [Faksymile, tekst K. Brodzińskiego, utwór nie dokończony]. W: *Kompozycje wokально-instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 27, s. 131–132.
- Nokturny. [Faksymilia, utwory nie dokończone.] W: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 111, s. 644–645; nr 112, s. 646–647; nr 113, s. 648–649.
- Obertas*. W: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 90, s. 490–492.
- On zginął* [incipit: „Ogrody wonią, błyszczą kalina”]. Tekst J. Heppena. W: *Kompozycje wokально-instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 15, s. 75–83.
- On zginął* [incipit: „Choć wszystko z wiosną kwitnąć zaczyna”]. Tekst J. Heppena. W: *Kompozycje wokально-instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 16, s. 84–90.
- Pielgrzymka do Częstochowy. Obrazek wiejski ze śpiewami*. Libretto O. Kolberga na podstawie obrazka dramatycznego S. Pruszkowej *Pielgrzymka do Częstochowy*. [Szkice wersji fortepianowej (faksymilia).] W: *Kompozycje wokально-instrumentalne*, DWOK T. 68, s. 601–626.
- „Piszczaleczko jedyna”. [Autor tekstu nieznan.] W: *Kompozycje wokально-instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 22, s. 105–106.
- Polonaise*. [Faksymile, utwór nie dokończony.] W: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 87, s. 640–641.
- Przyczyna*. Tekst S. Witwickiego. W: *Kompozycje wokально-instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 17, s. 91–93.
- Psalm 85*. „Nakłoń ucha Twego, Panie...”. [Tekst w przekładzie F. Karpińskiego.] W: *Kompozycje wokально-instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 17, s. 108–126.
- Romanca*. [Faksymile, utwór nie dokończony.] W: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 115, s. 656.

- Scena w karczmie czyli Powrót Janka*. Obrazek wiejski ze śpiewami. Libretto J. K. Gregorowicza. Wersja fortepianowa. W: *Kompozycje wokalne–instrumentalne*, DWOK T. 68, s. 489–599.
- Szkic pieśni chóralnej. [Faksymilia, utwór nie dokończony.] W: *Kompozycje wokalne–instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 38, s. 143.
- Szkice pieśni. [Faksymilia, utwory nie dokończone.] W: *Kompozycje wokalne–instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 28, s. 133; nr 29, s. 134; nr 31, s. 136; nr 32, s. 136; nr 36, s. 141.
- „Ty, coś najczulszych starań [...]”. [Faksymilia, tekst prawdopodobnie Matuszewskiej, utwór nie dokończony.] W: *Kompozycje wokalne–instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 34, s. 138
- Utwory bez tytułu. W: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 98, s. 582–588; nr 99, s. 589–598; nr 100, s. 599–560; nr 101, s. 607–612; nr 102, s. 613–619; nr 103, s. 620–624; nr 104, s. 625–629;
- Utwory bez tytułu. [Faksymilia, utwory nie dokończone.] W: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 116, s. 657–658; nr 117, s. 659–661; nr 118, s. 662; nr 119, s. 663–664; nr 120, s. 665–666; nr 121, s. 667–672; nr 122, s. 673–675.
- [Utwór chóralny bez tekstu.] W: *Kompozycje wokalne–instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 26, s. 129–130.
- Walce. W: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 92, s. 497–498; nr 93, s. 499–500; nr 94, s. 501.
- Variations brillantes pour le Pianoforte sur une Menuetto originale dédiées à* [nazwisko adresata zatarte]. W: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 96, s. 546–575.
- Westchnienie za rodzinną chatką*. Tekst J. B. Zaleskiego. W: *Kompozycje wokalne–instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 18, s. 94–98.
- Wiatrak. Perpetuum mobile d’après un motif des environs de Łowicz*. W: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 91, s. 493–496.
- Wielki mazur fantastyczny*. W: *Kompozycje fortepianowe*, DWOK T. 69, nr 88, s. 476–488.
- Wiosna*. Tekst S. Witwickiego. W: *Kompozycje wokalne–instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 19, s. 98–100.
- Wyjazd*. Tekst S. Witwickiego. W: *Kompozycje wokalne–instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 20, s. 101–103.

Zakochana. Tekst J. B. Zaleskiego. W: *Kompozycje wokalne-instrumentalne*, DWOK T. 68, nr 21, s. 103–105.

Opracowania melodii ludowych na głos z fortepianem

[*Obertasy, mazurki i krakowiaki*.] W: *Pieśni i melodie ludowe w opracowaniu fortepianowym cz. II*, DWOK T. 67/II, nr 721–762, s. 197–268.

Pieśni ludu polskiego cd.] W: *Pieśni i melodie ludowe w opracowaniu fortepianowym cz. II*, DWOK T. 67/II, nr 599–713, s. 5–163.

[*Pieśni ukraińskie*.] W: *Pieśni i melodie ludowe w opracowaniu fortepianowym cz. II*, DWOK T. 67/II, nr 714–717, s. 164–167.

[*Pieśni chorwackie*.] W: *Pieśni i melodie ludowe w opracowaniu fortepianowym cz. II*, DWOK T. 67/II, nr 718–721, s. 168–171.

Zbiór mazurów i obertasów gminnych wydany przez... W: *Pieśni i melodie ludowe w opracowaniu fortepianowym cz. II*, DWOK T. 67/II, nr 763–834, s. 197–268.

Monografie regionalne¹ i materiały do nich wydane w latach 1891–1907

Chełmskie. Obraz etnograficzny, cz. II. Z materiałów pośmiertnych wydał dr I. Kopernicki. Kraków 1891. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 34. Recenzja: J. Karłowicz, „Kwartalnik Historyczny” R. VI: 1892, s. 113–118.

Pokucie. Uzupełnienia dawniej ogłoszonego dzieła śp. Oskara Kolberga z rękopisów pozgonnych wydał dr Stanisław Zdziarski. „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne” T. VII: 1904, s. 174–194. Odbitka: Kraków 1904. [Materiały te zostały opracowane na nowo w oparciu o rękopisy i wydane w: *Ruś Karpacka cz. II*, DWOK T. 55.]

Recenzja: W. Hnatiuk, „Zapysky Naukowoho Towarystwa im. Szewczenka” 1905, T. LXIV.

Przemyskie. Zarys etnograficzny. Kosztem Muzeum imienia Dzieduszyckich we Lwowie z pośmiertnych materiałów wydał dr I. Kopernicki.

¹ Monografie regionalne i inne materiały etnograficzne i folklorystyczne wydane na podstawie rękopisów w serii *Działa wszystkie* O. Kolberga w latach 1961–2024 (tomy 39–84 DWOK) zob. dalej w osobnym wykazie.

Przedmowa I. Kopernickiego. Kraków 1891. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 35.

Recenzja: J. Karłowicz, „Kwartalnik Historyczny” R. VI: 1892, s. 352–357.

Śląsk Górny. Materiały etnograficzne zebrane przez Oskara Kolberga, z papierów pośmiertnych wydał Seweryn Udziela. „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne” T. VIII: 1906, s. 140–212. Odbitka: Kraków 1906. [Materiały te zostały opracowane na nowo w oparciu o rękopisy i wydane w: *Śląsk*, DWOK T. 43.]

Tarnów-Rzeszów. *Materiały etnograficzne*. Uporządkował i wydał S. Udziela. „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne” T. XI: 1910, s. 116–323. Odbitka: Kraków 1910. [Materiały te zostały opracowane na nowo w oparciu o rękopisy i wydane w: *Tarnowskie-Rzeszowskie*, DWOK T. 48.]

Recenzja: M. Treter, „Lud” T. XVI: 1910, s. 410-411.

Wołyń. *Obrzędy, melodie, pieśni*. Z brulionów pośmiertnych przy współudziale St. Fischera i F. Szopskiego wydał J. Tretiak. Kraków 1907. Reedycja fotooffsetowa: DWOK T. 36.

Recenzje: W. Hnatiuk, „Zapysky Naukowoho Towarystwa im. Szewczenka” 1908, T. LXXXII, s. 228-233; E.E., „Etnograficzeskoje Obozrenije” 1909, nr. 4, s. 120-121.

Studia, rozprawy, artykuły, zbiory folklorystyczne

Antoni Kolberg. W: *Studia, rozprawy i artykuły*, DWOK T. 63, s. 440–448.

Brazylia. W: *Studia, rozprawy i artykuły*, DWOK T. 63, s. 466–470.

Indianie amerykańscy. W: *Studia, rozprawy i artykuły*, DWOK T. 63, s. 451–463.

Juliusz Kolberg [wspólnie z bratem Wilhelmem]. W: *Studia, rozprawy i artykuły*, DWOK T. 63, s. 433–439.

Kozak. W: *Pisma muzyczne cz. II*, DWOK T. 62, s. 617–618, tekst nr 1046.

Krakowiak. W: *Pisma muzyczne cz. II*, DWOK T. 62, s. 620–621, tekst nr 1048.

Mejer Ignacy Antoni. W: *Pisma muzyczne cz. II*, DWOK T. 62, s. 428, tekst nr 949b.

Melodie ludowe litewskie zebrane przez śp. księdza Antoniego Juszkiewicza. *Opracowane przez śp. Oskara Kolberga i śp. Izidora*

- Kopernickiego, a ostatecznie opracowane, zredagowane i wydane przez Zygmunta Noskowskiego i Jana Baudouina de Courtenay. Kraków 1900. [Kolberg opracował melodie 1–119, pozostałe I. Kopernicki i Z. Noskowski, melodie opracowane przez O. Kolberga przedrukowano w: Litwa, DWOK T. 53.]*
- Notatki o Chopinie spisane przez... z opowiadania Wilhelma Kolberga. W: Pisma muzyczne cz. II, DWOK T. 62, s. 461–462, tekst nr 980. Pierwodruk: K. Kobyłańska Notatki Oskara Kolberga o Chopinie. W: Studia Hieronimo Feicht septuagenario dedicata. Kraków 1967, s. 388–389.*
- O muzyce chińskiej. W: Pisma muzyczne cz. II, DWOK T. 62, s. 8–31, tekst nr 620.*
- O początkach rozwoju muzyki. W: Pisma muzyczne cz. II, DWOK T. 62, s. 5–7, tekst nr 619.*
- O rytmie i tempie tańców polskich i słowiańskich. W: Pisma muzyczne cz. II, DWOK T. 62, s. 610–614, tekst nr 1036.*
- Philidor Danican. W: Pisma muzyczne cz. II, DWOK T. 62, s. 191–192, tekst nr 742.*
- Stany Zjednoczone Rio de La Plata (Buenos Aires, Paraguaj, Uruguaj). W: Studia, rozprawy i artykuły, DWOK T. 63, s. 464–465.*
- Śpiewy, muzyka i taniec ludów Oceanii. W: Pisma muzyczne cz. II, DWOK T. 62, s. 38–68, tekst nr 622.*
- Uwagi na temat restytucji tekstu pierwotnego pieśni „Bogarodzica”. W: Pisma muzyczne cz. II, DWOK T. 62, s. 544–546, tekst nr 1021b.*
- Uwagi O. Kolberga odnoszące się do książki M. Karasowskiego „Fryderyk Chopin. Życie – Listy – Dzieła”. W: Pisma muzyczne cz. II, DWOK T. 62, s. 472–476, tekst nr 983. Pierwodruk w: Korespondencja Oskara Kolberga cz. III, DWOK T. 66, aneks 11, s. 738–743.*
- Uwagi Oskara Kolberga odnoszące się do książki M. A. Szulca „Fryderyk Chopin i utwory jego muzyczne”, Poznań 1873. W: Pisma muzyczne cz. II, DWOK T. 62, s. 463–466, tekst nr 981. Pierwodruk: K. Kobyłańska Fryderyk Chopin i Oskar Kolberg. W: Studia Hieronimo Feicht septuagenario dedicata. Kraków 1967, s. 386–388.*
- Uwagi O. Kolberga odnoszące się do książki Szulca o Chopinie. W: Pisma muzyczne cz. II, DWOK T. 62, s. 466–471, tekst nr 982. Pierwodruk: Korespondencja Oskara Kolberga cz. III, DWOK T. 66, aneks 7, s. 724–729.*

Z notatek o zbiorach pieśni Słowian południowych. W: *Pisma muzyczne* cz. II, DWOK T. 62, s. 586–591, tekst nr 1031b; także w: *Materiały do etnografii Słowian zachodnich i południowych* cz. III: *Słowiańszczyzna południowa*, DWOK T. 59/III, s. 287–291.

Recenzje i odpowiedzi na recenzje

„Alojzy Kalauz wydał w Wiedniu w r. 1850 [...]”. W: *Pisma muzyczne* cz. II, DWOK T. 62, s. 591–593, tekst nr 1031c; także w: *Materiały do etnografii Słowian zachodnich i południowych* cz. III: *Słowiańszczyzna południowa*, DWOK T. 59/III, s. 291–296.

„K. Katinelli na korzyść szpitala pożegawskiego [...]”. W: *Pisma muzyczne* cz. II, DWOK T. 62, s. 593, tekst nr 1031d.

Liszt o Cyganach i ich muzyce na Węgrzech. W: *Pisma muzyczne* cz. II, DWOK T. 62, s. 347–351, tekst nr 901.

Odpowiedź Kolberga na recenzję Biegeleisena. W: *Studia, rozprawy i artykuły*, DWOK T. 63, s. 391–415.

O pieśniach ludowych węgierskich L. Koehlera. W: *Pisma muzyczne* cz. II, DWOK T. 62, s. 567–568, tekst nr 1025.

O śpiewach i tańcach wołoskich J. A. Wachmanna. W: *Pisma muzyczne* cz. II, DWOK T. 62, s. 569, tekst nr 1026.

Taniec wołoski Romana Dymitra Tecli. W: *Pisma muzyczne* cz. II, DWOK T. 62, s. 669–671, tekst nr 1113.

Artykuły zamieszczone w *Encyklopedii powszechnej* S. Orgelbranda w latach 1859–1868

Po tytule tekstów podano ich numery w *Pismach muzycznych*, DWOK T. 61–62, w których przedrukowana jest ich większość, nieliczne nie związane z muzyką, zamieszczone w *Studiach, rozprawach i artykułach*, DWOK T. 63, mają podany numer tego tomu i stronę.

T. 1 Warszawa 1859: *Abel Karol Fryderyk* 757; *Acheron* T. 63, s. 473; *Achilles* T. 63, s. 474; *Adagio* 160; *Adam Adolf Karol* 704; *Adam de la*

- Hale* 705; *Adesi* 292; *Ad libitum* 595; *Aelopantalion* 395; *Affettuoso* 86; *Aggiustamento* 87; *Agitato* 88; *Agnesi Maria Teresa* 631; *Agrell Jan* 766; *Agrykola Jan Fryderyk* 772; *Agrykola Marcin* 860; *Akcjent muzyczny* 66; *Akcjakatura* 603; *Akolada* 104; *Akompaniament* 204; *Akord* 37; *Akordion* 398; *Akukryptofon* 420; *Alagrek* 1057; *Alard Jan Delfin* 448; *Albani Maciej* 421; *Albertini Joachim* 632; *Alboni Marietta* 260; *Albrechtsberger Jan Jerzy* 861; *Aleotti Rafael Argenta* 633; *Aleotti Vittoria* 634; *Alizard Adolf* 284; *Alla breve* 61; *Alla octavo* 102; *Alla polacca* 89; *Alla zoppa* 63; *Allegrì Gregorio* 635; *Allegro* 74; *Allemanda* 1058; *Alt* 213; *Altówka* 317; *Amaduzzi Donat* 636; *Amfijon* 624; *A-moll* 18; *Amon Jan* 773; *Amorka* 315; *Amoroso* 90; *Anakruzys* 64; *Ancyz* 1059; *Andante* 72; *André Jan* 774; *André Jan Antoni* 775; *Anemokord* 351; *Anerio Jan Franciszek* 637; *Anfossi Pasquale* 638; *Angelika* 326; *Anglez* 1060; *Antyfona* 176; *Antystrofa* 166;
- T. 2** *Warszawa 1860: Aplikatura* 578; *A poco a poco* 75; *Apollo T.* 63, s. 477; *Apollonikon* 393; *Appogiato* 575; *Appoggiatura* 602; *Aranżować* 205; *Archilutnia* 324; *Arco* 580; *Aria* 126; *Arion* 625; *Ariosti Attilio* 639; *Arne Tomasz Augustyn* 758; *Arnould Zofia* 224; *Arpeggio* 581; *Arystoksenes* 626; *Ashley* 568; *Asioli Bonifacy* 640; *Astorga Emanuel d'* 641; *Attaca* 587; *Aubada* 140; *Auber Daniel François* 706; *Autentyki* 5; *A vista* 590; *Bach (rodzina)* 776; *Bachus T.* 63, s. 480; *Bader Karol Adam* 266; *Baermann Henryk Józef* 565; *Baillet Piotr Maria Franciszek* 449; *Baini Giuseppe* 692; *Balcerek* 293; *Baleros* 1061; *Balfe Michał Wilhelm* 759; *Bałabajka* 333; *Banda* 613; *Bandera* 334; *Bandola* 332; *Banti [Brigitta Giorgi]* 225; *Barbiton* 329; *Barditus* 1003; *Bardon* 328; *Barkarola* 1007; *Baryton* 216; *Barzelletta* 1008; *Bas* 45 i 217; *Basetla* 318; *Wiolonczeliści [w Encyklopedii fragment hasła Basetla]* 487; *Basily Andrzej* 642; *Basily Franciszek* 643; *Basklarnet* 372; *Bassetorn* 371; *Basso continuo* 48; *Batta Aleksander* 488; *Battimento* 606; *Bazona* 386;
- T. 3** *Warszawa 1860: Beaumesnil Henrietta Adelajda Villard de* 708; *Becker Juliusz* 862; *Becker Karol Ferdynand* 541; *Beethoven Ludwik van* 777; *Bellini Vincenzo* 644; *Bemol* 106; *Benda Franciszek* 440; *Benedict Juliusz* 760; *Benevoli Horacy* 645; *Benkien Andrzej* 905; *Bennett Wiliam Sterndale* 761; *Berent Szymon* 906; *Bergamask[a]* 1063; *Bergameno Jan Chrzyciel* 646; *Berger Ludwik* 778; *Bergson*

- Michał* 907; *Bériot Karol August de* 450; *Berlioz Hektor* 709; *Bernardini Marcelli* 647; *Berner Fryderyk Wilhelm* 779; *Bertin Ludwika Aniela* 710; *Bertini Henryk* 503; *Berton Henryk Franciszek* 712; *Bęben wielki* 404; *Bębenek* 403; *Biegnik* 599; *Bielawski Józef* 451; *Biernacki Nikodem* 452; *Billington Elżbieta* 226; *Bis* 438; *Bitwa* 145; *Blangini Józef Marek* 648; *Blaze Franciszek Henryk* 745; *Blondel v. Blondianus* 713; *Bobrowicz Jan Nepomucen* 497; *Boccherini Ludwik* 649; *Bohdanowicz Bazyle* 442; *Bohrer familia* 441; *Bohrer Zofia* 504; *Bolero* 1063;
- T. 4** Warszawa 1860: *Bosio Angiolina* 227; *Boucher Aleksander Jan* 453; *Boulanger Ernest* 714; *Boulanger Maria Julia Hallinger* 228; *Bournonville August* 1098; *Bourrée* 1064; *Braham Maurycy* 267; *Branchu Aleksandryna Karolina* 229; *Branle* 1065; *Bravo* 437; *Bravura* 127; *Breiting Herman* 268; *Brevis* 109; *Brzękadetka* 411; *Brzowska Jadwiga* 909; *Brzowski Józef* 908; *Bubastis* T. 63, s. 484; *Bucefał* T. 63, s. 485; *Buffo* 192; *Bugle* 383; *Bull Ole Bornemann* 454; *Buononcini Jan Chrzyciciel* 650; *Burney Karol* 762; *Byczek* 1037; *Cabaletta* 128; *Cachucha* 1066; *Caffarelli* 294; *Ça ira!* 1012; *Calando* 91; *Caldara Antonio* 651; *Calvisius Sethus* 863; *Camargo* 1099; *Cancan* 1067; *Candeille Piotr Józef* 715; *Cantabile* 92; *Cantus firmus* 56; *Canzonetta* 1009; *Capriccio* 138; *Caraffa de Colobrano Michał Henryk* 652; *Carestini Jan* 295; *Carillon* 417; *Carissimi Jan Jakub* 653; *Carmagnole (la)* 1013; *Carnicer don Ramon* 699; *Castil-Blaze* 746; *Catalani Angelica* 230; *Catel Karol Szymon* 716; *Cavalieri Emilio del* 654; *Cavatina* 129;
- T. 5** Warszawa 1861: *Cenar, cynar* 1038; *Cerone Dominik Piotr* 693; *Cerrito Fanny* 1100; *Chaconne* 1068; *Champein Stanisław* 717; *Chandoszkina Jan* 894; *Charakter* 84; *Charakterystyczne tony* 42; *Charivari* 142; *Charpentier Marek Antoni* 718; *Chélard Andrzej Hipolit* 719; *Cheron Anna* 231; *Cheron Augustyn Atanazy* 285; *Cherubini Ludwik* 655; *Chiroplast* 348; *Chopin Fryderyk Franciszek* 910; *Choreografia* 1110; *Choron Aleksandr Stefan* 747; *Chotek Franciszek Ksawery* 884; *Chór* 608; *Chórał* 122; *Chór muzyczny* 130; *Chromatyczny* 13; *Ciało brzmienne* 301; *Cimarosa Dominik* 656; *Claboni Krzysztof* 911; *Clementi Muzio* 505; *Coda* 169; *Colasanti Wincenty* 569; *Corelli Arcangelo* 455; *Couperin Franciszek* 720; *Cramer Jan*

- Chrzyciel* 506; *Crescendo* 81; *Crescentini Girolamo* 296; *Crotch William* 542; *Csárdás* 1069; *Csiko* 1070;
- T. 6** Warszawa 1861: *Cymbałki* 340; *Cymbały* 408; *Cytra* 322; *Czakan* 355; *Czerny Karol* 507; *Czeska muzyka* 883; *Da capo* 588; *Dalayrac Mikołaj* 721; *Dal segno* 589; *Damenizacja* 223; *Damoreau-Cinti Laura* 232; *Damse Józef* 912; *Danzi Franciszek* 780; *Daquin Ludwik Klaudiusz* 543; *Dauberval Jan* 1101; *David Felicjan* 722; *David Ferdynand* 456; *Davide Jakub* 269; *Decrescendo* 82; *Decyma* 32; *Dehn Sigfried Wilhelm* 864; *Della-Maria Dominik* 723;
- Tom 7** Warszawa 1861: *Després Josquin* 752; *Deszczyński Józef* 913; *Detonacja* 572; *Devienne Franciszek* 724; *Dezède albo Dezaides* 725; *Diafonia* 53; *Diapazon* 29; *Diapente* 26; *Diatonika* 12; *Dibdin Karol* 763; *Diezys* 15; *Diomedes Caton (zapewne Anonim)* 912; *Ditters von Dittersdorf Karol* 781; *Divertissement* 190; *Długoraj Wojciech* 915; *Do* 11; *Dobrski Julian* 270; *Dobrzyński Ignacy Feliks* 916; *Doche Józef Dionizy* 726; *Doche Piotr Aleksander* 727; *Döhler Teodor* 508; *Doles Jan Fryderyk* 782; *Dominanta* 41; *Domra* 325; *Donizetti Józef* 657a; *Donizetti Kajetan* 657; *Doppler Albert Franciszek* 557; *Doppler Karol* 558; *Dorn Henryk Ludwik* 783; *Dotzauer Justus Jan Fryderyk* 489; *Dotzauer Ludwik Karol* 490; *Drabant* 1039; *Drechsler Józef* 784; *Dreyschock Aleksander* 509; *Drieberg Fryderyk von* 865; *Drobny taniec* 1040; *Drouet Ludwik* 559; *Drumla* 376; *Du Caurroy Franciszek Eustachy* 728; *Duda* 361; *Dudy* 367; *Duet* 149; *Dulcken Ferdynand* 510; *Dulon Fryderyk Ludwik* 560; *Dumont Henryk* 544; *Duni Egidiusz Romuald* 729; *Duport Jan [Piotr]* 491; *Duprez Gilbert Ludwik* 271; *Duprez Karolina* 233; *Dur* 16; *Duranowski August Fryderyk* 457; *Durante Franciszek* 658; *Dussek Jan [Władysław]* 511; *Dwugłos* 36; *Dyskant* 54; *Dysonans* 39; *Dziół* 1041; *Dzwon chiński* 407; *Ebell Henryk Karol* 785; *Eberl Antoni* 786; *Eberwein Karol* 788; *Eberwein Traugott Maksymilian* 788;
- Tom 8** Warszawa 1861: *Egzercyje* 435; *Ekspresja* 85; *Elsner Józef* 917; *Elsler Fanny i Teresa* 1102; *Enharmoniczny* 14; *Ensamble* 148; *Entraiques Antonina Cecylia Clavel* 234; *Eolska harfa* 352; *Epicedium* 1001; *Epod* 167; *Erard bracia* 426; *Erkel Franciszek* 900; *Etuda* 137; *Eufon* 414; *Eybler Józef von* 789; *Fagociści* 567; *Fagot* 374; *Falset* 210; *Falso bordone* 55; *Fandango* 1071; *Fandara* 144; *Fantazja* 139; *Farandole*

- 1072; *Farinelli Karol* 297; *Fasch Karol Fryderyk* 790; *Federici Wincenty* 659; *Felsztyński Sebastian czyli Sebastian z Felsztyna* 918; *Feo Franciszek* 660; *Fermata* 576; *Fesca Fryderyk Ernest* 791; *Fétis Franciszek Józef* 748; *Fiasko* 439; *Field Jan* 512; *Fifr* 364; *Figuracja w muzyce* 51; *Figurał* 123; *Filipowicz Eliza Minelli* 458; *Finał* 168; *Finck Henryk* 792; *Fink Gottfryd Wilhelm* 866; *Fioravanti Walenty* 661; *Fiorillo Fryderyk* 459; *Fioritury* 596; *Fischer Józef* 287; *Fischer Ludwik* 286; *Fisharmonika* 397; *Fistula* 356; *Flażolet* 357; *Flecek* 354;
- T. 9** *Warszawa 1862: Fleciści* [w *Encyklopedii* fragment hasła *Flet*] 556; *Flet* 353; *Flotow Fryderyk von* 793; *Fodor-Mainvielle Josephine* 235; *Folie d'Espagne* 1073; *Fontana Julian* 513; *Forkel Jan Mikołaj* 867; *Förster Kasper* 919; *Forte* 77; *Fortepian* 346; *Fortepianiści* 502; *Francuska muzyka* 703; *Franko z Kolonii* 868; *Fränzl Ferdynand* 460; *Frescobaldi Hieronim* 545; *Freyer August* 546; *Freytag Adam* 920; *Freytag Maria* 1103; *Froberger Jan Jakub* 547; *Fuga* 135; *Fujara* 360; *Fulvio Antoni* 921; *Fundamentalny bas* 46; *Furioso* 93; *Furlanda* 1074; *Fürstenau Antoni Bernard* 561; *Fux Jan Józef* 794; *Fuza* 110; *Gabrieli Jan* 663; *Gabrieli Katarzyna* 236; *Gade Niels Wilhelm* 767; *Gaforus albo Gafurius Franchinus* 694; *Gajda* 368; *Galarda* 1075; *Galop* 1076; *Galuppi Baldassaro* 664; *Gama* 6; *Gamba* 314; *Garat Jan Piotr* 282; *Garcia Manuel* 272; *Gassmann Florian Leopold* 885; *Gawotta* 1077; *Gembicki Jakub* 922; *Geminiani Franciszek* 461; *Generalbas* 47; *Gerbert Marcin* 869; *Germania* T. 63, s. 486; *Gęśl* 339; *Giga* 1078; *Gitana* 1079; *Gitara* 331; *Gitarzyści* 496; *Giusto* 94;
- T. 10** *Warszawa 1862: Glinka Michał* 895; *Glissando* 582; *Gluck Krzysztof Willibald* 795; *Głos* 208; *God save The King* 1017; *Gołąbek Jakub* 923; *Gomis Józef Melchior* 700; *Gomółka Mikołaj* 924; *Gong* 406; *Gończkiewicz Wincenty* 548; *Gorczycki Grzegorz* 925; *Gossec Franciszek Józef* 730; *Goudimel Klaudian* 731; *Gounod Karol Franciszek* 732; *Grajek* 614; *Grandioso* 95; *Granie w muzyce* 577; *Grassini Józefa* 261; *Graun Jan Bogumił* 797; *Graun Karol Henryk* 796; *Grave* 71; *Grazioso* 96; *Grecka mitologia* T. 63, s. 491; *Grecka muzyka i tańiec* 623; *Greckie starożytności* T. 63, s. 506; *Gregoriański śpiew* 171; *Grétry Andrzej Ernest* 733; *Grisi Judyta* 237; *Grisi Julia* 255; *Grisi Teresa* 1104; *Groblicz Marcin* 422; *Grossmann Ludwik* 926; *Grund Fryderyk Wilhelm* 798; *Grupetto* 607; *Gryfy* 579; *Guarnieri Józef*

- Antoni 423; *Gudok* 320; *Guglielmi Piotr* 665; *Guglielmi Piotr Karol* 666; *Guhr Karol Wilhelm* 799; *Guimard Maria Magdalena* 1105;
- T. 11 Warszawa 1862: *Gusli* 338; *Guzikow Józef* 570; *Gwido z Arezzo* 695; *Gyrowetz Adalbert* 886; *Habeneck Antoni Franciszek* 462; *Haitzinger Antoni* 273; *Hajduk* 1042; *Halévy Jakub Fromental* 734; *Hanak* 1080; *Händel Jerzy Fryderyk* 800; *Händl Jakub* 893; *Harfa* 336; *Harmonia* 35; *Harmoniczne tony* 303; *Harmoniki* 413; *Hartmann Jan Piotr* 768; *Häser August Frdynand* 802; *Häser Charlotta* 238; *Häser Christian* 288; *Hasse Faustyna* 256; *Hasse Jan Adolf* 801; *Hauptmann Maurycy* 803; *Hausmann Walenty* 804; *Hawkins Jan* 764; *Haydn Franciszek Józef* 805; *Haydn Michał* 806; *Hebenstreit Pantaleon* 430; *Heinichen Jan Dawid* 870; *Hejnał* 1006; *Heller Stefan* 514; *Henselt Adolf* 515; *Herman Adam* 492; *Héroid Ludwik Józef* 735; *Herz Henryk* 516; *Hesse Adolf Fryderyk* 549; *Hierochord* 350; *Hiller Ferdynand* 807; *Hiller Jan Adam* 808; *Himmel Fryderyk Henryk* 809;
- T. 12 Warszawa 1863: *Hoffmann Ernest Teodor Amadeusz* 871; *Hoffmeister Franciszek Antoni* 810; *Holland Jan Dawid* 927; *Holzbauer Ignacy* 811; *Hołubiec* 1043; *Homilius Gotfryd August* 812; *Homofonia* 58; *Hopser* 1081, *Hora* 1082; *Horecki Feliks* 498; *Hornpipe* 366; *Huberty* 240; *Hummel Jan Nepomucen* 517; *Hurka Fryderyk Franciszek* 887; *Hymen* 1000; *Imitacja* 50; *Indie Wschodnie* T. 63, s. 518; *Indyjska muzyka* 621, *Indyjska sztuka* T. 63, s. 547; *Instrumenta* 300; *Instrumentacja* 203; *Instrumentalna muzyka* 132; *Intermezzo* 189; *Interwał* 21; *Intonacja* 571; *Intrada* 158; *Introdukcja* 157; *Isouard Mikołaj* 736; *Izaak Henryk* 813; *Jakubowski Samson* 431;
- T. 13 Warszawa 1863: *Janczarska muzyka* 615; *Janiewicz Feliks* 463; *Jaroński Feliks* 518; *Jasiński Marcei* 928; *Jastrzębski Feliks* 427; *Jelski Michał* 464; *Jodłowanie* 574; *Jomelli Mikołaj* 113; *Kaczkowski Dominik* 274; *Kaczkowski Józef* 465; *Kadencja* 44; *Kadryl* 1083; *Kalafonia* 311; *Kalkbrenner Fryderyk Wilhelm Michał* 519; *Kalliwoda Jan Wacław* 466; *Kamerton* 307; *Kamieński Maciej* 929; *Kamiński N.* 930; *Kania Emanuel* 520; *Kanon* 133; *Kantata* 131; *Kantylena* 1010; *Kapela* 616;
- T. 14 Warszawa 1863: *Kapreola* 1084; *Karasowski Maurycy* 931; *Karola* 1085; *Kasownik* 107; *Kastaniety* 412; *Kastraci* 218; *Katarynka* 418; *Kauer Ferdynand* 814; *Kaufmann Jan Gotfryd* 432; *Kawka* 387;

- Każyński Maciej* 275; *Każyński Wiktor* 932; *Kątski (rodzina)* 443; *Keiser Reinhard* 815; *Kiesewetter Rafał Jerzy von* 872; *Kirnberger Jan Filip* 873; *Kittel Jan Christian* 550; *Klarneciści* 564; *Klarnet* 370; *Klawiatura* 342; *Klawicylinder* 415; *Klawicymbał* 345; *Klawikord* 343; *Klawikord oczny* 399; *Klawilam* 396; *Klawilira* 349; *Klawisz* 341; *Kleczyński Jan [skrzypek]* 467; *Kleczyński Jan [pianista]* 521; *Klein Bernhard* 816; *Klemczyński Julian* 522; *Klengel August Aleksander* 551; *Klonowski Teofil* 933; *Klucz w muzyce* 103; *Kobza* 335; *Kocipiński Antoni* 934;
- T. 15** Warszawa 1864: *Koloryt* 202; *Kołomyjka* 1044; *Komorowski Ignacy* 935; *Kompozycja* 119; *Kompozytor* 118; *Koncert* 195; *Konserwatorium* 618; *Konsonans* 38; *Kontrabas* 319; *Kontralt* 214; *Kontrapunkt* 49; *Kontredans* 1086; *Kopulacja* 392; *Korektura* 313; *Kornet* 378; *Kossowski Samuel* 493; *Kościelna muzyka* 170; *Kościelne tonacje* 4; *Kościelny śpiew* 1019; *Kotły* 401; *Kotylicion* 1087; *Kozak* 1045; *Kozłowski Ignacy Platon* 936; *Kozłowski Józef* 937; *Koželuch Jan Antoni* 888; *Koželuch Leopold* 889; *Krakowiak* 1047;
- T. 16** Warszawa 1864: *Kratzer Franciszek Ksawery* 938; *Kratzer Kazimierz* 939; *Kratzer Paweł* 941; *Kratzer Walenty* 940; *Krebs Jan Baptysta* 276; *Krebs Jan Ludwik* 552; *Kreutzer Konradyn* 817; *Kreutzer Rudolf* 468; *Krogulski Józef* 942; *Krzywula* 373; *Krzyżanowski Ignacy* 523; *Krzyżyk* 105; *Księżyc turecki* 410; *Kücken Fryderyk Wilhelm* 818; *Kuhreihen* 1004; *Kunzen Fryderyk Ludwik* 769; *Kurant* 1088; *Kurdesz* 1005; *Kurpiński Karol* 943; *Kwarta* 25; *Kwartet* 152; *Kwinta* 27; *Kwintet* 153; *Kwintola* 113; *Lablache Ludwik* 289; *Lachner Franciszek* 819; *Lachner Ignacy* 820; *Lachner Wincenty* 821; *Lafont Karol Filip* 469; *Lamentacje* 180; *Lancier* 1089; *Ländler* 1090; *Lanner Józef Franciszek Karol* 198; *Largo* 69; *Lasso Orlando di* 753; *Le-Maistre Mateusz* 754; *Lento* 70; *Leo Leonard* 668; *Leonowicz Kornelia* 241; *Lessel Franciszek* 944; *Lesueur Jan Franciszek* 737; *Leśkiewicz Józefa* 262; *Leśniewska Ludwika* 242;
- T. 17** Warszawa 1864: *Libretto* 194; *Ligatura* 115; *Ligawka* 385; *Lind Jenny* 243; *Lindpaintner Piotr Józef von* 822; *Linos* 627; *Lipiński Karol* 470; *Lira* 321; *Liszt Franciszek* 524; *Litania* 179; *Litolf Henryk* 765; *Lobe Jan Christian* 823; *Logier Jan Bernard* 525; *Lortzing Albert Gustaw* 824; *Lotti Antoni* 669; *Lotto Izydor* 471; *Löwe Jan Karol*

- Gotfryd* 825; *Lubomirski Kazimierz* 945; *Lubowski Józef* 526; *Lully Jan Chrzyciel* 738; *Lutnia* 323; *Lwow Aleksy* 986; *Łada Kazimierz* 472; *Łodwigowski E[dward] Stefan* 946; *Łomnica* T. 63, s. 551; *Maciejowski Stanisław* 473; *Madejski Marcei* 947; *Maestoso* 97; *Malibran Maria* 263; *Maltańscy kawalerowie* [współautorem był K. W. Wójcicki] T. 63, s. 553; *Mälzel Jan Nepomuk* 433; *Małgocki Franciszek Maciej* 948; *Mandolina* 330; *Mara Gertruda* 257; *Marcello Benedykt* 670; *Marchesi Ludwik* 298; *Marchettus* 696;
- T. 18** *Warszawa 1864*: *Marpurg Fryderyk Wilhelm* 874; *Marschner Henryk* 826; *Marseillaise, Marsylianka* 1014; *Marsz* 201; *Martin Aleksander* 949a; *Martin Wincenty* 701; *Martini Giambattista* 697; *Marx Adolf Bernard* 875; *Matelotta* 365; *Mattheson Jan* 876; *Mayer Karol* 527a; *Mayr Szymon* 671; *Mayseder Józef* 474; *Mazur* 1050; *Méhul Stefan Henryk* 739; *Meibom Marek* 877; *Melizmatyczny* 597; *Melodia* 33; *Melodion* 394; *Melodrama* 188; *Mendelssohn-Bartholdy Feliks* 827; *Mensuralny śpiew* 87; *Menuet* 1091; *Menzura* 304; *Mercadante Ksawery* 672; *Messa di voce* 78; *Methfessel Albert* 828; *Meyer Leopold de* 527b; *Meyerbeer Jakub* 829; *Mezza voce* 79; *Męskie chóry* 609; *Miklasiewicz Antonina* 244; *Mikuli Karol* 950; *Miltitz Karol Boromeusz* 830; *Miładowski Florian* 951; *Mingotti Regina* 258; *Minor czyli moll* 17; *Mioduszewski Michał Marcin* 952; *Mirecki Franciszek* 953; *Miserere* 173; *Moderato* 73; *Modulacja* 43; *Monczyński R[ajmund]* 528; *Mongołowie* T. 63, s. 558; *Moniuszko Stanisław* 954; *Monochord* 305; *Monodia* 52; *Monsigny Piotr Aleksander* 740; *Monteverde Klaudiusz* 673; *Montez Lola* 1106; *Morales Krzysztof de* 702; *Mordant czyli mordent* 604; *Moscheles Ignacy* 529; *Motetta* 124; *Mozart Jan Chryzostom Wolfgang Amadeusz* 831;
- T. 19** *Warszawa 1865*: *Msza* 184; *Müller Wacław* 832; *Multanka* 363; *Münchheimer Adam* 955; *Muris Jan de* 749; *Mutacja* 211; *Muzyczne uroczystości* 617; *Muzyczne znaki i skrócenia* 117; *Muzyka* 1; *Myśliweczek Józef* 890; *Nardini Piotr* 475; *Naumann Emil* 833; *Naumann Jan Amadeusz* 834; *Nenia* 1002; *Nestroy Jan* 835; *Neukomm Zygmunt* 836; *Neuma* 100; *Nicolai Otto* 837; *Nidecki Tomasz* 956; *Niderlandzka muzyka* 751; *Niedzielski Józef* 476; *Niemiecka muzyka* 771; *Nokturny* 143; *Nona* 31; *Nourrit Adolf* 277; *Noverre Jan Jerzy* 1107; *Nowakowski Józef* 957; *Nowiński Jan* 530; *Nuty* 98;

- Obertas* 1051; *Obligato* 594; *Oboiści* 563; *Obój* 369; *Ockenheim Jan* 755; *Ofiklejda* 381; *Okrągły* 1053; *Okres muzyczny* 34; *Oktawa* 30; *Oktet* 156; *Onslow Jerzy* 741; *Opera* 187;
- T. 20** Warszawa 1865: *Opus* 120; *Oratorium* 186; *Orda Napoleon* 958; *Orfeon* 610; *Organiści* 540; *Organy* 388; *Orkiestra* 611; *Orłowski Antoni* 959; *Pacchiarotti Gasparo* 299; *Pacelli Asprilio* 960; *Padwana* 1092; *Paer Ferdynand* 674; *Paganini Mikołaj* 477; *Paisiello Jan* 675; *Palestrina Jan Piotr Alojzy da* 676; *Partycja* 207; *Paryżanka* 1015; *Pasaże* 598; *Pasta Judyta* 264; *Pastorale* 191; *Patti Adelina* 246; *Patti Karolina* 245; *Pauza* 116; *Pedał* 391; *Pergolese Giambattista* 677; *Pianino* 347; *Piano* 76; *Piccini Mikołaj* 678; *Pieśni nabożne* 1020; *Pieśń ludu* 999; *Piszczalka* 358; *Piszczek* 612; *Pizzicato* 584; *Pleyel, czyli Pleyl Ignacy* 743; *Pokojowa muzyka* 196;
- T. 21** Warszawa 1865: *Polka* 1054; *Polonez* 1055; *Polska muzyka* 904, *Polski lud* T. 63, s. 566; *Polskie tańce* 1035; *Poniatowski książę Józef* 961; *Porpora Mikołaj* 679; *Portamento di voce* 573; *Pozytyw* 389; *Pozytywka* 419; *Półnuta* 111; *Presto* 75; *Primadonna* 193; *Próba* 436; *Pryma* 22; *Przedtakt w muzyce* 65; *Psalmodia* 172; *Psalterium* 337; *Puzon* 380; *Quantz Jan Joachim* 562; *Rakoczego marsz* 1018; *Rallentando* 68; *Rameau Jan Filip* 744;
- T. 22** Warszawa 1866: *Recitativo* 125; *Refrain* 164; *Regestra* 209; *Regestra u organów* 390; *Reichardt Jan Fryderyk* 838; *Reissiger Karol Bogumił* 839; *Rellstab Ludwik* 878; *Requiem* 185; *Resonans* 302; *Responsoria* 178; *Ricci Federico* 680; *Ricercare* 134; *Ries Ferdynand* 840; *Rigaudon* 1093; *Righini Wincenty* 681; *Rinck Jan Christian Henryk* 553; *Ripieno* 593; *Ritornella* 165; *Rivoli Ludwika* 248; *Rivoli Paulina* 247; *Rochlitz Fryderyk* 879; *Rode Piotr* 478; *Rolle Jan Henryk* 841; *Romberg Andrzej* 444; *Romberg Bernard* 494; *Rondeau* 163; *Rossini Joachim* 682; *Roźniecki Gabriel* 962; *Rubini Jan Chrzyciel* 278; *Rubinstein Antoni* 897; *Rulada* 600; *Rule Britannia* 1016; *Rytm* 59; *Rywacka Ludwika* 249; *Rzymskie starożytności* T. 63, s. 572; *Sacchini Antoni Maria* 683; *Salieri Antoni* 684; *Saltarello* 1094; *Salve Regina misericordiae* 177; *Sarabanda* 1095; *Sarti Józef* 685;
- T. 23** Warszawa 1866: *Scacchi Marek* 963; *Scarlatti Aleksander* 686; *Scarlatti Dominik* 687; *Scherzo* 161; *Schicht Jan Gotfryd* 842; *Schilling Gustaw* 880; *Schneider Jan Boguchwał* 554; *Schneider Jan Chrystian*

- Fryderyk* 843; *Schröder-Devrient Wilhelmina* 250; *Schryary* 375; *Schubert Franciszek* 844; *Schulz Jan Abraham Piotr* 845; *Schumann Klara* 531; *Schuman Robert* 846; *Schütz Henryk* 847; *Scudo Piotr* 750; *Sekstet* 154; *Sekstola* 114; *Sekunda* 23; *Septet* 155; *Septyma* 28; *Sequentia* 181; *Serenada* 141, *Serpent* 382; *Servais Adrian Franciszek* 495; *Serwaczyński Stanisław* 479; *Sessi* 251; *Seyfried Ignacy* 848; *Sikorski Józef* 964; *Silbermann Gotfryd* 428; *Sistrum* 409; *Skala* 7; *Skrzypce* 316; *Skrzypkowie* 447; *Słoczyński Wojciech* 965; *Smyczek* 310; *Sobolewski Edward* 966; *Sokołowski Marek* 499; *Solfeggio* 222; *Soliva Karol Evasio* 967; *Solmizacja* 9; *Solo* 591; *Sołtyk Franciszek* 480; *Sołtyk Karol* 968; *Sonata* 146; *Sontag Henrietta* 252; *Sopran* 212; *Sordynki* 309; *Sotto voce* 80; *Sowiński Wojciech* 969; *Spinet* 344; *Spohr Ludwik* 849; *Spontini Kasper* 688; *Stabat Mater* 182; *Staccato* 585; *Stadler Maksymilian* 850; *Stainer (Steiner) J[acob]* 424;
- T. 24** Warszawa 1867: *Stefani Jan* 970; *Stefani Józef* 971; *Steibelt Daniel* 532; *Stein Jan Andrzej* 429; *Stradella Aleksander* 689; *Stradivari Antoni* 425; *Strauss Jan* 199; *Strój w muzyce* 306; *Struny* 308; *Studziński Wincenty* 445; *Symfonia* 147; *Synkopé* 62; *Syrinks* 362; *System pięcioliniowy* 101; *Szalamaja* 359; *Szamotoł Wacław z* 972; *Szczepanowski Stanisław* 500; *Szczurowski Jan Nepomucen* 290; *Szletyński Szymon* 481; *Sztajer* 1096; *Szumka* 1056; *Szymanowska Maria* 533; *Śpiew* 219; *Śpiewu metody* 220; *Taborowski Stanisław* 482; *Tabulatura* 99; *Taglioni* 1108; *Takt* 60; *Tamberlick Henryk* 279; *Tamburini Antonio* 283; *Tamiris* 628; *Tam-tam* 405; *Taneczna muzyka* 197; *Taniec* 1033; *Taraban* 402;
- T. 25** Warszawa 1867: *Tartini Józef* 483, *Te Deum laudamus* 174; *Teichmann Antoni* 973; *Telemann Jarzy Filip* 851; *Tempo* 67; *Tenor* 215; *Teorba* 327; *Tercet* 151; *Tercja* 24; *Terpander* 629; *Tetrachord* 8; *Thalberg Zygmunt* 534; *Tincto Jan* 756; *Tirady* 601; *Toccata* 136; *Tomaszek Wacław Jan Chrzyciel* 891; *Ton i tonacja* 2; *Tonalność* 3; *Tonika* 40; *Transkrypcja* 206; *Transpozycja* 19; *Trąba* 379; *Tremolo* 583; *Trio* 150; *Triola* 112; *Tropiański Konstanty* 566; *Troschel Wilhelm* 291; *Tryl* 605; *Tuba* 384; *Türk Daniel Gottlob* 555; *Tutti* 592; *Tympanum* 400; *Ulibiszew Aleksander* 898;
- T. 26** Warszawa 1867: *Una corda* 586; *Unisono* 20; *Ut, re, mi* 10; *Uwertura* 159; *Veni Creator* 175; *Veni, Sancte Spiritus* 183; *Verdi Józef* 690;

- Vestris [rodzina] 1109; Viardot Paulina 259; *Vieuxtemps Henryk* 484; *Villanella* 1011; *Viola* 313; *Viotti Jan Chrzyciel* 485; *Vogler Jerzy Józef* 852; *Wagner Joanna* 265; *Wagner Ryszard* 853; *Walc* 1097; *Waltornia* 377; *Wański Jan, Wański Roch i Wański Jan Nepomucen* 446; *Wariacje* 162; *Weber Bernard Anzelm* 855; *Weber Gottfryd* 881; *Weber Karol Maria* 854; *Weigl Józef* 856; *Wejnert Antoni* 974a; *Wernik Kazimierz* 359; *Weyse Christian Ernest* 770; *Wielhorski Józef* 974a; *Wielhorski Michał* 899; *Wielogłosowa muzyka* 57; *Wieniawski Henryk* 486; *Wieniawski Józef* 536;
- T. 27 Warszawa 1867: *Wild Franciszek* 280; *Winter Piotr* 857; *Winterfeld Karol Jerzy August* 882; *Wirtuoz* 434; *Wiślicki Władysław* 537; *Włoska muzyka* 630; *Wojskowa muzyka* 200; *Wokalizy* 221; *Wokalna muzyka* 121; *Wolff Edward* 538; *Wolfl Józef* 539; *Wolicki Konstanty* 975; *Wołków Anna* 253; *Wranitzki Karolina* 254; *Wranitzki Paweł* 892;
- T. 28 Warszawa 1868: *Wysocki Kasper Napoleon* 976; *Zajęc Stanisław* 977; *Zapolski Ignacy Downar* 501; *Zarlino Józef* 698; *Zegary grające* 416; *Zelter Karol Fryderyk* 858; *Zientarski Romuald* 978; *Zingarelli Mikołaj* 691; *Zobten* T. 63, s. 587; *Zumsteeg Jan Rudolf* 859; *Żyliński Faustyn* 281.

Dzieła wszystkie Oskara Kolberga

Reedycja fotooffsetowa tomów wydanych przez Oskara Kolberga¹ w latach 1857-1890 w seriach *Lud* i *Obrazy etnograficzne*

T. 1 – *Pieśni ludu polskiego*.

Wstęp: J. Gajek, J. Krzyżanowski, M. Sobieski.

Red. J. Gajek i M. Sobieski.

Wrocław–Poznań 1961, ss. LVI, XI i 480, nuty, mapa, ryciny.

Pierwodruk: Warszawa 1857.

¹ W ramach reedycji opublikowano w *Dzieltach wszystkich* także cz. II *Chełmskiego* opracowaną przez I. Kopernickiego w 1891 r., *Przemyskie* dokończoną przez I. Kopernickiego również w 1891 r. oraz *Wołyń* wydany przez J. Tretiaka w r. 1907.

Toż :

Wydanie II

Wstępy: J. Burszta oraz przedruk wstępów J. Gajka, J. Krzyżanowskiego i M. Sobieskiego z pierwszego wydania.

Wrocław-Poznań 1974, ss. LXXI, XI i 480, nuty, mapa, ryciny.

T. 2 – *Sandomierskie*.

Wrocław-Poznań 1962, ss. 288, nuty, ryciny.

Pierwodruk: Warszawa 1865.

T. 3 – *Kujawy cz. I*.

Wrocław-Poznań 1962, ss. 352, nuty, ryciny.

Pierwodruk: Warszawa 1867.

T. 4 – *Kujawy cz. II*.

Wrocław-Poznań 1962, ss. 320, nuty, ryciny.

Pierwodruk: Warszawa 1867 [recte 1869].

T. 5 – *Krakowskie cz. I*.

Wrocław-Poznań 1962, ss. VIII i 380, nuty, ryciny.

Pierwodruk: Kraków 1871.

T. 6 – *Krakowskie cz. II*.

Wrocław-Poznań 1963, ss. V i 536, nuty, ryciny.

Pierwodruk: Kraków 1873.

T. 7 – *Krakowskie cz. III*.

Wrocław-Poznań 1962, ss. XVIII i 350, rycina.

Pierwodruk: Kraków 1874.

T. 8 – *Krakowskie cz. IV*.

Wrocław-Poznań 1962, ss. XIII i 366, rycina.

Pierwodruk: Kraków 1875.

T. 9 – *W. Ks. Poznańskie* cz. I.
Wrocław–Poznań 1963, ss. IV i 320, nuty, ryciny.
Pierwodruk: Kraków 1875.

T. 10 – *W. Ks. Poznańskie*¹ cz. II.
Wrocław–Poznań 1963, ss. II i 386, nuty.
Pierwodruk: Kraków 1876.

T. 11 – *W. Ks. Poznańskie* cz. III.
Wrocław–Poznań 1963, ss. XII i 246, nuty, rycina.
Pierwodruk: Kraków 1877.

T. 12 – *W. Ks. Poznańskie* cz. IV.
Wrocław–Poznań 1963, ss. VIII i 334, nuty.
Pierwodruk: Kraków 1879.

T. 13 – *W. Ks. Poznańskie* cz. V.
Wrocław–Poznań 1963, ss. XVI i 210, nuty.
Pierwodruk: Kraków 1880.

T. 14 – *W. Ks. Poznańskie* cz. VI.
Wrocław–Poznań 1962, ss. VII i 392.
Pierwodruk: Kraków 1881.

T. 15 – *W. Ks. Poznańskie* cz. VII.
Wrocław–Poznań 1962, ss. X i 324.
Pierwodruk: Kraków 1882.

T. 16 – *Lubelskie* cz. I.
Wrocław–Poznań 1962, ss. IV i 330, nuty, rycina.
Pierwodruk: Kraków 1883.

¹ Na karcie tytułowej Kolberg zamieścił notę: „z ryciną wedle rysunku B. Hoffa”, w trakcie przygotowywania wydanie fotooffsetowego nie odnaleziono egzemplarza tego tomu z ryciną.

T. 17 – *Lubelskie* cz. II.

Wrocław–Poznań 1962, ss. VI i 244, nuty, rycina.

Pierwodruk: Kraków 1884.

T. 18 – *Kieleckie* cz. I.

Wrocław–Poznań 1963, ss. II i 242, nuty.

Pierwodruk: Kraków 1885.

T. 19 – *Kieleckie* cz. II.

Wrocław–Poznań 1963, ss. IV i 266, nuty.

Pierwodruk: Kraków 1886.

T. 20 – *Radomskie* cz. I.

Wrocław–Poznań 1964, ss. VIII i 312, nuty.

Pierwodruk: Kraków 1887.

T. 21 – *Radomskie* cz. II.

Wrocław–Poznań 1964, ss. VI i 244, nuty.

Pierwodruk: Kraków 1888.

T. 22 – *Łęczyckie*.

Wrocław–Poznań 1964, ss. VIII i 280, nuty.

Pierwodruk: Kraków 1889.

T. 23 – *Kaliskie* cz. I.

Wrocław–Poznań 1964, ss. VI i 272, nuty, rycina.

Pierwodruk: Kraków 1890.

T. 24 – *Mazowsze* cz. I.

Wrocław–Poznań 1963, ss. VIII i 356, nuty, ryciny.

Pierwodruk: Kraków 1885.

T. 25 – *Mazowsze cz. II.*

Wrocław–Poznań 1963, ss. VI i 304, nuty, ryciny.

Pierwodruk: Kraków 1886.

T. 26 – *Mazowsze cz. III.*

Wrocław–Poznań 1963, ss. XIV i 369, nuty, rycina.

Pierwodruk: Kraków 1887.

T. 27 – *Mazowsze cz. IV.*

Wrocław–Poznań 1964, ss. XI i 400, nuty, ryciny.

Pierwodruk: Kraków 1888.

T. 28 – *Mazowsze cz. V.*

Wrocław–Poznań 1964, ss. X i 380, nuty, rycina.

Pierwodruk: Kraków 1890.

T. 29 – *Pokucie cz. I.*

Wrocław–Poznań 1962, ss. XIV i 360, nuty, ryciny.

pierwodruk: Kraków 1882.

T. 30 – *Pokucie cz. II.*

Wrocław–Poznań 1963, ss. X i 300, nuty.

Pierwodruk: Kraków 1883.

T. 31 – *Pokucie cz. III.*

Wrocław–Poznań 1963, ss. XII i 244, nuty, rycina.

Pierwodruk: Kraków 1888.

T. 32 – *Pokucie cz. IV.*

Wrocław–Poznań 1962, ss. XII i 328.

Pierwodruk: Kraków 1889.

T. 33 – *Chełmskie* cz. I.

Wrocław–Poznań 1964, ss. XI i 370, nuty, ryciny.

Pierwodruk: Kraków 1890.

T. 34 – *Chełmskie* cz. II.

Z materiałów pośmiertnych wydał I. Kopernicki.

Wstęp: dr I. K. [Izydor Kopernicki].

Wrocław–Poznań 1964, ss. XII i 266, nuty, ryciny.

Pierwodruk: Kraków 1891.

T. 35 – *Przemyskie. Zarys etnograficzny.*

Z pośmiertnych materiałów wydał dr I. Kopernicki.

Przedmowa wydawcy: Dr I.K. [Izydor Kopernicki].

Wrocław–Poznań 1964, ss. XX i 244, nuty, ryciny.

Pierwodruk: Kraków 1891.

Tom 36 – *Wołyń. Obrzędy, melodie, pieśni.*

Z brulionów pośmiertnych przy współudziale St. Fischera i F. Szopskiego
wydał J. Tretiak.

Wstęp: J. Tretiak.

Wrocław–Poznań 1964, ss. XI i 450, nuty.

Pierwodruk: Kraków 1907.

Tomy wydane na podstawie rękopisów i źródeł drukowanych

T. 37–38 – *Miscellanea*. Tomy w opracowaniu.

T. 39 – *Pomorze oraz Aleksandra Hilferdinga „Ostatki Słowian na południowym brzegu Bałtyckiego Morza”.*

Z rękopisów opracowali J. Kądziołka i D. Pawlak.

Red. tekstów gwarowych M. Gruchmanowa i Z. Zagórski.

Wstępy: J. Burszta, J. Kądziołka, D. Pawlak, M. Gruchmanowa i Z. Zagórski.

Wstęp pt. *Spuścizna rękopiśmienna Oskara Kolberga i jej opracowanie*
J. Burszta.

Red. J. Burszta.

Wrocław–Poznań 1965, ss. XLII i 570, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane, indeksy.

T. 40 – *Mazury Pruskie*. Z rękopisów opracowali W. Ogrodziński i D. Pawlak.

Wstępy: W. Ogrodziński i D. Pawlak.

Red. D. Pawlak.

Wrocław–Poznań 1966, ss. XLVIII, 676, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane, indeksy.

T. 41– *Mazowsze cz. VI*.

Z rękopisów opracowali A. Pawlak, M. Tarko i T. Zdancewicz.

Wstępy: J. Burszta, M. Tarko, A. Pawlak i T. Zdancewicz.

Red. M. Tarko.

Wrocław–Poznań 1969, ss. LXVIII i 584, nuty, ryciny.

T. 42 – *Mazowsze cz. VII*.

Z rękopisów opracowali A. Pawlak, M. Tarko i T. Zdancewicz.

Red. M. Tarko.

Wrocław–Poznań 1970, ss. 864, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane w T. 41-42, indeksy do T. 41 i 42.

T. 43 – *Śląsk*.

Z rękopisów opracowali J. Szajbel i B. Linette,

Red. tekstów gwarowych M. Gruchmanowa.

Wstępy: M. Gładysz, J. Szajbel i B. Linette.

Red. E. Krzyżaniak i A. Skrukwa.

Wrocław–Poznań 1965, ss. XXXIV i 180, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane, indeksy.

T. 44 – *Góry i Podgórze cz. I.*

Z rękopisów opracowali Z. Jasiewicz i D. Pawlak.

Wstępy: Z. Jasiewicz i D. Pawlak.

Red. E. Miller.

Wrocław–Poznań 1968, ss. XL i 436, nuty, ryciny.

T. 45 – *Góry i Podgórze cz. II.*

Z rękopisów opracowali Z. Jasiewicz i D. Pawlak.

Red. E. Miller.

Wrocław–Poznań 1968, ss. 656, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane w T. 44–45, indeksy do T. 44 i 45.

T. 46 – *Kaliskie i Sieradzkie.*

Z rękopisów opracowali J. Lisakowski i W. Sobisiak.

Wstępy: W. Sobisiak i J. Lisakowski.

Red. D. Pawlak i A. Skrukwa.

Wrocław–Poznań 1967, ss. XIX i 586, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane, indeksy.

T. 47 – *Podole.*

Z rękopisów i druków zebrała i opracowała D. Paulakowa.

Redakcja tekstów gwarowych: W. Kuraszkiewicz.

Wstępy: K. Wolski, D. Paulakowa i W. Kuraszkiewicz.

Wrocław–Poznań 1994, ss. XL i 300, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane, indeksy.

T. 48 – *Tarnowskie-Rzeszowskie.*

Z rękopisów opracowali J. Burszta i B. Linette.

Wstępy: J. Burszta i B. Linette.

Red. J. Burszta.

Wrocław–Poznań 1967, ss. XXVII i 362, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane, indeksy.

T. 49 – *Sanockie-Krośnieńskie cz. I.*

Z rękopisów opracowali B. Linette i T. Skulina.

Wstępy: A. Kwilecki, B. Linette i T. Skulina.

Red. A. Skrukwa.

Wrocław–Poznań 1974, ss. LX i 552, nuty, ryciny.

T. 50 – *Sanockie-Krośnieńskie cz. II.*

Z rękopisów opracowali B. Linette i T. Skulina.

Red. A. Skrukwa.

Wrocław–Poznań 1972, ss. 446, nuty, ryciny.

T. 51 – *Sanockie-Krośnieńskie cz. III.*

Z rękopisów opracowali B. Linette i T. Skulina.

Red. A. Skrukwa.

Wrocław–Poznań 1973, ss. 488, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane w T. 49–51, indeksy do T. 49–51.

T. 52 – *Białoruś-Polesie.*

Z rękopisów opracowali S. Kasperczak i A. Pawlak.

Wstępy: M. Olechnowicz, S. Kasperczak i A. Pawlak.

Red. A. Skrukwa.

Wrocław–Poznań 1968, ss. XLIII i 572, nuty, bibliografia: prace cytowane i odnotowane, ryciny, indeksy.

T. 53 – *Litwa.*

Z rękopisów opracowali Cz. Kudzinowski, D. Pawlak.

Wstępy: W. Armon, Cz. Kudzinowski i D. Pawlak.

Red. M. Tarko.

Wrocław–Poznań 1966, ss. XXVI i 362, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane, indeksy.

T. 54 – *Ruś Karpacka cz. I.*

Z rękopisów opracowali A. Demartin, B. Linette i M. Tarko.

Wstęp: O. Gajkova, A. Demartin, B. Linette i M. Tarko.

Recenzent i konsultant W. Kuraszkiewicz.

Red. M. Tarko.

Wrocław–Poznań 1970, ss. LXXIV i 340, nuty, ryciny.

T. 55 – *Ruś Karpacka* cz. II.

Z rękopisów opracowali A. Demartin, B. Linette i M. Tarko.

Recenzent i konsultant W. Kuraszkiewicz.

Red. M. Tarko.

Wrocław–Poznań 1971, ss. 568, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane w T. 54–55, indeksy do T. 54 i 55.

T. 56 – *Ruś Czerwona* cz. I.

Z rękopisów opracowali W. Kuraszkiewicz, B. Linette i M. Tarko.

Wstęp: O. Gajkova, W. Kuraszkiewicz, B. Linette i M. Tarko.

Red. M. Tarko.

Wrocław–Poznań 1976, ss. LXXXIV i 448, nuty, ryciny.

T. 57/1 – *Ruś Czerwona* cz. II/1.

Z rękopisów opracowali W. Kuraszkiewicz, B. Linette i M. Tarko.

Red. M. Tarko.

Wrocław–Poznań 1978, ss. 768, nuty, ryciny.

T. 57/2 – *Ruś Czerwona* cz. II/2.

Z rękopisów opracowali W. Kuraszkiewicz, B. Linette i M. Tarko.

Red. M. Tarko.

Wrocław–Poznań 1979, ss. 769–1436 [668], nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane w T. 56–57, indeksy do T. 56 i 57.

T. 58 – *Materiały do etnografii Słowian wschodnich*.

Zebrane z rękopisów i źródeł drukowanych.

Wstęp: A. Skrukwa.

Nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane, indeksy.
Tom przygotowany do druku.

T. 59/I – *Materiały do etnografii Słowian zachodnich i południowych cz. I: Łużyce.*

Z rękopisów opracowali B. Linette i A. Skrukwa.

Konsultacje językowe F. Michałek.

Wstępy: A. Skrukwa, F. Michałek i B. Linette.

Red. A. Skrukwa.

Wrocław–Poznań 1985, ss. LII i 348, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane w T. 59/I, indeksy.

T. 59/II – *Materiały do etnografii Słowian zachodnich i południowych cz. II: Czechy. Słowacja.*

Z rękopisów i ze źródeł drukowanych zebrała i opracowała E. Millerowa,
Opracowanie filologiczne pieśni A. Gawarecka.

Opracowanie muzykologiczne D. Pawlakowa.

Wstępy: E. Millerowa, A. Gawarecka i D. Pawlakowa.

Red. E. Millerowa.

Poznań 2001, ss. LXXIII i 158, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane w T. 59/II, indeksy.

T. 59/III – *Materiały do etnografii Słowian zachodnich i południowych cz. III: Słowiańszczyzna Południowa.*

Z rękopisów i ze źródeł drukowanych zebrała i opracowała E. Millerowa.
Opracowanie filologiczne pieśni i przysłów M. Jakóbiec-Semkowowa.

Opracowanie muzykologiczne D. Pawlakowa.

Wstępy: E. Millerowa, M. Jakóbiec-Semkowowa i D. Pawlakowa.

Red. E. Millerowa.

Poznań 2001, ss. CIV i 326, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane w T. 59/III, indeksy.

T. 60 – *Przysłowia.*

Z rękopisów opracował i zredagował S. Świrko.

Wstęp S. Świrko.

Wrocław-Poznań 1967, ss. XXIX i 628, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane, słownik wyrazów staropolskich i gwarowych, indeks haseł pomocniczych.

Toż:

Wydanie drugie, przejrane i poprawione przez autora opracowania wydania pierwszego [S. Świrkę] oraz J. Bursztę i M. Tarkę.

Uzupełnił odsyłaczami do *Nowej księgi przysłów polskich* S. Świrko.

Wstęp: J. Burszta, S. Świrko.

Warszawa 1977, ss. 636, bibliografia: prace cytowane i odnotowane, słownik wyrazów staropolskich i gwarowych, indeks haseł pomocniczych.

T. 61 – *Pisma muzyczne cz. I.*

Z rękopisów i ze źródeł drukowanych wydał i wstępem opatrzył M. Tomaszewski.

Wstęp M. Tomaszewski.

Przypisy opracowali D. Pawlak i M. Tomaszewski.

Współpraca red. E. Miller i D. Pawlak.

Wrocław–Poznań 1975, ss. LIX i 404, ryciny.

T. 62 – *Pisma muzyczne cz. II.*

Z rękopisów i ze źródeł drukowanych zebrał M. Tomaszewski.

Tekst i przypisy opracowała D. Pawlak.

Red. E. Miller i D. Pawlak.

Wrocław–Poznań 1981, ss. 810, nuty, ryciny, indeksy do T. 61 i 62.

T. 63 – *Studia, rozprawy i artykuły.*

Z rękopisów i ze źródeł drukowanych opracowały E. Miller i A. Skrukwa.

Wstępy: J. Burszta, M. Gruchmanowa i A. Posern-Zieliński.

Red. E. Miller i A. Skrukwa.

Wrocław–Poznań 1971, ss. XLVIII i 672, nuty, ryciny, indeksy.

T. 64 – *Korespondencja Oskara Kolberga cz. I (1837-1876)*

Zebrała i opracowała M. Turczynowiczowa.

Recenzent i konsultant Z. Szwejkowski.

Wstęp M. Turczynowiczowa.

Red. A. Skrukwa i E. Krzyżaniak.

Wrocław–Poznań 1965, ss. XXIX i 696, ryciny.

T. 65 – *Korespondencja Oskara Kolberga cz. II (1877-1882)*¹.

Zebrała i opracowała M. Turczynowiczowa.

Recenzent i konsultant Z. Szwejkowski.

Opracowanie komentarzy i red. E. Krzyżaniak-Millerowa i A. Skrukwa.

Wrocław–Poznań 1966, ss. VI i 740, ryciny.

T. 66 – *Korespondencja Oskara Kolberga cz. III (1883-1890)*.

Zebrała i opracowała M. Turczynowiczowa.

Recenzent i konsultant Z. Szwejkowski.

Opracowanie komentarzy i red. E. Krzyżaniak-Millerowa i A. Skrukwa.

Wrocław–Poznań 1969, ss. VI i 896, ryciny, indeksy do T. 64–66.

T. 67/I – *Pieśni i melodie ludowe w opracowaniu fortepianowym cz. I*.

Z druków i rękopisów opracował A. Pawlak.

Red. D. Pawlakowa.

Wstęp A. Pawlak.

Wrocław–Poznań 1986, ss. XX i 702, nuty, ryciny.

T. 67/II – *Pieśni i melodie ludowe w opracowaniu fortepianowym cz. II*.

Z rękopisów opracował A. Pawlak.

Red. D. Pawlakowa.

Wrocław–Poznań 1989, ss. 336, nuty, ryciny, indeksy do cz. I i II.

¹ Pierwodruk listów wymienionych przez O. Kolberga z J. Karłowiczem zob.: Z. Jabłoński *Korespondencja Oskara Kolberga z Janem Karłowiczem z lat 1877–1890*, „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie” R. 2: 1956, s. 287–311.

T. 68 – *Kompozycje wokalnie-instrumentalne.*

Z rękopisów i ze źródeł drukowanych zebrała i opracowała D. Idaszak.

Wstęp, wykaz kompozycji: D. Idaszak.

Red. H. Pawlak.

Poznań 1990, ss. XL i 680, nuty, ryciny.

T. 69 – *Kompozycje fortepianowe.*

Z druków i rękopisów opracowała D. Idaszak.

Wstęp, wykaz kompozycji: D. Idaszak.

Red. D. Pawlakowa.

Poznań 1995, ss. XXXII i 732, nuty, ryciny.

Suplementy do tomów 1–36

T. 70 – *Pieśni ludu polskiego. Suplement do tomu 1.*

Z rękopisów i źródeł drukowanych zebrała i opracowała A. Skrukwa.

Opracowanie muzykologiczne M. Prochaska.

Wstępy: A. Skrukwa i M. Prochaska, oraz:

E. Millerowa i D. Pawlakowa wstęp: *Suplementy do monografii wydanych przez Oskara Kolberga.*

Poznań 2003, ss. LXII i 206, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane w T. 1 i 70, indeksy do T. 1 i 70.

T. 71 – *Sandomierskie. Suplement do tomu 2.*

Z rękopisów i ze źródeł drukowanych zebrały i i opracowały E. Antyborzec i A. Sawicka.

Wstępy: E. Antyborzec i A. Sawicka.

Poznań 2001, ss. XXXIV i 222, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane w T. 2 i 71, indeksy do T. 2 i 71.

T. 72/I – *Kujawy. Suplement do tomów 3-4, cz. I: Chodzone, obertasy, kujawiaki, mazury.*

Z rękopisów i źródeł drukowanych zebrały i opracowały D. Pawlak i A. Skrukwa. Wstępy: D. Pawlak i A. Skrukwa.

Poznań 2009, ss. XXIV i 472, nuty, ryciny.

T. 72/II – *Kujawy. Suplement do tomów 3-4, cz. II.*

Z rękopisów i źródeł drukowanych zebrały i opracowały D. Pawlak i A. Skrukwa.

Wstępy: D. Pawlak i A. Skrukwa.

Poznań 2014, ss. C i 370, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane w T. 3–4 i 72/I–II, indeksy do T. 3–4 i 72/I–II.

T. 73/I – *Krakowskie. Suplement do tomów 5–8, cz. I.*

Z rękopisów i ze źródeł drukowanych zebrały i opracowały E. Millerowa, D. Pawlakowa i A. Skrukwa.

Wstępy: E. Millerowa, D. Pawlakowa i A. Skrukwa.

Poznań 2005, ss. CXV i 522, nuty, ryciny.

T. 73/II – *Krakowskie. Suplement do tomów 5–8, cz. II.*

Z rękopisów i ze źródeł drukowanych zebrały i opracowały E. Millerowa, D. Pawlakowa i A. Skrukwa.

Poznań 2005, ss. 544, nuty, ryciny.

T. 73/III – *Krakowskie. Suplement do tomów 5–8, cz. III.*

Z rękopisów i ze źródeł drukowanych zebrały i opracowały E. Millerowa, D. Pawlakowa i A. Skrukwa.

Poznań 2005, ss. 586, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane w T. 5–8 i 73/I–III, indeksy do T. 5–8 i 73/I–III.

T. 74/I – *W. Ks. Poznańskie. Suplement do tomów 9-15, cz. I.*

Z rękopisów i ze źródeł drukowanych zebrały i opracowały E. Antyborzec, I. Chmielewska i H. Pawlak.

Wstępy: E. Antyborzec i H. Pawlak.

Nuty, ryciny.

Tom przygotowany do druku.

T. 74/II – *W. Ks. Poznańskie. Suplement do tomów 9-15, cz. II.*

Z rękopisów i ze źródeł drukowanych zebrały i opracowały E. Antyborzec,
I. Chmielewska i H. Pawlak.

Nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane w T. 9-15 i 74/I-II,
indeksy do T. 9-15 i 74/I-II.

Tom przygotowany do druku.

T. 75 – *Lubelskie. Suplement do tomów 16–17.*

Z rękopisów i ze źródeł drukowanych zebrali i opracowali B. Linette
i A. Skrukwa.

Wstępy: B. Linette, A. Skrukwa.

Red. A. Skrukwa.

Poznań 1998, ss. XLVIII i 368, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane
i odnotowane w T. 16–17 i 75, indeksy do T. 16–17 i 75.

T. 76 – *Kieleckie. Suplement do tomów 18–19.*

Z rękopisów i ze źródeł drukowanych zebrały i opracowały E. Antyborzec
i H. Pawlak.

Wstępy: E. Antyborzec i H. Pawlak.

Poznań 2011, ss. XXX i 694, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i od-
notowane w T. 18–19 i 76, indeksy do T. 18–19 i 76.

T. 77/I – *Radomskie. Suplement do tomów 20 i 21, cz. I.*

Z rękopisów i ze źródeł drukowanych zebrały i opracowały E. Antyborzec
i A. Sawicka.

Wstępy: E. Antyborzec i A. Sawicka.

Poznań 2005, ss. LXII i 394, nuty, ryciny.

T. 77/II – *Radomskie. Suplement do tomów 20 i 21, cz. II.*

Z rękopisów i ze źródeł drukowanych zebrały i opracowały E. Antyborzec
i A. Sawicka.

Poznań 2006, ss. 496, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowa-
ne w T. 20–21 i 77/I–II, indeksy do T. 20–21 i 77/I–II.

T. 78 – *Łęczyckie. Suplement do tomu 22.*

Opracowanie tekstów: E. Antyborzec i I. Kotlarska.

Opracowanie muzykologiczne: H. Pawlak i Ł. Smoluch.

Wstęp: E. Antyborzec i Ł. Smoluch.

Korekta zapisów muzycznych: S. Zielonka.

Opracowanie bibliografii i indeksów: I. Chmielewska.

Red. E. Antyborzec.

Poznań 2016, ss. XLIV i 506, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane w T. 22 i 78, indeksy do T. 22 i 78.

T. 79 – *Kaliskie. Suplement do tomu 23.*

Z rękopisów i ze źródeł drukowanych zebrali i opracowali I. Chmielewska i M. Prochaska, współpraca E. Antyborzec.

Wstęp: E. Antyborzec, I. Chmielewska, M. Prochaska.

Red. A. Skrukwa.

Poznań 2016, ss. XXXIII i 284, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane w T. 23, 46 i 79, indeksy do T. 23, 46 i 79.

T. 80/I – *Mazowsze. Suplement do tomów 24–28, cz. I.*

Z rękopisów i źródeł drukowanych wybrały i opracowały E. Antyborzec, I. Chmielewska i H. Pawlak.

Wstęp: E. Antyborzec i H. Pawlak.

Poznań 2020, ss. LXXXI i 291, nuty, ryciny.

T. 80/II – *Mazowsze. Suplement do tomów 24–28, cz. II.*

Z rękopisów i źródeł drukowanych wybrały i opracowały E. Antyborzec, I. Chmielewska i H. Pawlak.

Poznań 2024, ss. 464, nuty.

T. 80/III – *Mazowsze. Suplement do tomów 24–28, cz. III.*

Opracowanie bibliografii i indeksów Ewa Antyborzec i Iwona Chmielewska.

Poznań 2024, ss. 181, bibliografia: prace cytowane i odnotowane w T. 24–28 i 80/I–III, indeksy do T. 24–28 i 80/I–III.

T. 81 – *Pokucie. Suplement do tomów 29–32.*

Z rękopisów i ze źródeł drukowanych zebrała i opracowała A. Skrukwa.

Opracowanie muzykologiczne A. Kustra.

Wstępy: A. Skrukwa i A. Kustra.

Poznań 2008, ss. LXI i 378, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane w T. 29–32 i 81, indeksy do T. 29–32 i 81.

T. 82 – *Chełmskie. Suplement do tomów 33 i 34.*

Z rękopisów i ze źródeł drukowanych zebrała i opracowała E. Millerowa.

Opracowanie muzykologiczne B. Linette.

Wstępy: E. Millerowa i B. Linette.

Poznań 2004, ss. LXXXVI i 410, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane w T. 33–34 i 82, indeksy do T. 33–34 i 82.

Aneks do T. 82 – *Chełmskie. Suplement do tomów 33-34. Aneks.*

Z rękopisów i źródeł drukowanych zebrała i opracowała E. Millerowa.

Wstęp: E. Millerowa.

Poznań 2020, ss. XXXIV i 120, ryciny, indeks geograficzny do aneksu.

T. 83/I – *Przemyskie. Suplement do tomu 35, cz. I.*

Z rękopisów i ze źródeł drukowanych zebrała i opracowała E. Millerowa.

Opracowanie muzykologiczne M. Prochaska.

Wstępy: E. Millerowa i M. Prochaska.

Poznań 2011, ss. C i 438, nuty, ryciny.

T. 83/II – *Przemyskie. Suplement do tomu 35, cz. II.*

Z rękopisów i ze źródeł drukowanych zebrała i opracowała E. Millerowa.

Opracowanie muzykologiczne M. Prochaska.

Poznań 2011, ss. 552, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane w T. 35 i 83/I–II, indeksy do T. 35 i 83/I–II.

T. 84 – *Wołyń. Suplement do tomu 36.*

Z rękopisów i ze źródeł drukowanych zebrała i opracowała A. Skrukwa.

Opracowanie muzykologiczne A. Ruda.

Wstępy: A. Skrukwa i A. Ruda.

Poznań 2002, ss. LIV i 506, nuty, ryciny, bibliografia: prace cytowane i odnotowane w T. 36 i 84, indeksy do T. 36 i 84.

Biografia Oskara Kolberga

T. 85/I – *Oskar Kolberg. Człowiek i dzieło, cz. I: Biografia.*

Autorki: E. Millerowa i A. Skrukwa.

Poznań 2024, ss. XII i 506, ryciny.

T. 85/II – *Oskar Kolberg. Człowiek i dzieło, cz. II: Studia monograficzne.*

Autorzy: E. Antyborzec, P. Dahlig, Z. Jasiewicz, E. Millerowa, D. Paulakowa, M. Prochaska.

Poznań 2024, ss. 624, ryciny, nuty.

T. 85/III – *Oskar Kolberg. Człowiek i dzieło, cz. III: Spuścizna rękopiśmienna. Kalendarium podróży. Bibliografia. Wykaz tek.*

Autorki: E. Millerowa, A. Skrukwa.

Poznań 2024, ss. 351, indeks osób i indeks geograficzny do cz. I–III tomu 85.

Prace i utwory błędnie przypisywane Oskarowi Kolbergowi

W bibliografiach etnograficznych i muzycznych oraz w biografiach Oskara Kolberga przypisywano mu kilka prac, których w tej bibliografii nie uwzględniono, ponieważ analizy tych utworów i tekstów oraz okoliczności ich powstania nie potwierdzają jego autorstwa:

Fryderyk Chopin, anonimowy artykuł w „Gazecie Warszawskiej” 1849 nr 293, z dnia 5 i 6 listopada, według M. Tomaszewskiego autorem nie był O. Kolberg, ale prawdopodobnie J. Kenig (zob. wstęp M. Tomaszewskiego do tomu *Pisma muzyczne* (DWOK T. 61), s. XXVI–XXVII);

Janek spod Ojcowa, obrazek sceniczny napisany przez J. K. Gregorowicza z muzyką A. Tarnowskiego, mylnie identyfikowany z utworem Kolberga *Scena w karczmie czyli Powrót Janka* do którego libretto napisał również J. K. Gregorowicz, zob. w *Oskar Kolberg. Człowiek i dzieło cz. I* (DWOK T. 85/I), s. 100–103.

List... „Wiek” 1877, nr 93, list ten wymienia w swej *Bibliografii ludoznawstwa polskiego* (Kraków 1914) F. Gawełek (poz. 7142), autorem był Wilhelm Kolberg, który polemizował tam z Aleksandrem Weinertem.

Ułamek o muzyce wielkopolskiej, anonimowy artykuł w „Przyjacielu Ludu” R. 4:1837, T. 1, nr 23, s. 177–181, zob. wstęp M. Tomaszewskiego do tomu *Pisma muzyczne* (DWOK T. 61), s. XXIX;

Ułan polski, pieśń zamieszczona przez J. Horoszkiewicza w tomie *Echa minionych lat. Wiersze, pieśni z muzyką, marsze wojska polskiego z końca XVIII i początku XIX w. zebrał i wydał...*, Lwów 1889, z. 1: *Słowa* s. 87, z. 2: *Nuty* s. 61, z notą Horoszkiewicza nad tekstem w z. 1: „Wasilewski. Słowa i muzyka od O. Kolberga”. Z listów wymienianych przez O. Kolberga z J. Horoszkiewiczem wynika, że Kolberg przesyłał Horoszkiewiczowi pieśni patriotyczne pochodzące z gromadzonych przez niego zbiorów rękopiśmiennych, ale nie były to jego kompozycje. Pieśń mylnie opublikowana w tomie *Kompozycje wokalno-instrumentalne* (DWOK T. 68, s. 33–34) jako utwór Kolberga.

AGATA SKRUKWA

Wykaz tek Oskara Kolberga i pozostałych zachowanych zespołów jego rękopisów

Rękopisy przechowywane w Archiwum Naukowym Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego we Wrocławiu, s. 225 – Teki założone przez O. Kolberga i wymieniane w jego spisach, s. 225 – Teki utworzone po śmierci Kolberga, tj. po roku 1890, oraz inne zespoły jego rękopisów znajdujące się w Archiwum Naukowym Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, s. 259 – Rękopisy znajdujące się w Bibliotece Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, s. 270 – Rękopisy w zbiorach innych bibliotek i w muzeach, s. 282 – Biblioteka Jagiellońska, s. 282 – Biblioteka Narodowa, s. 282 – Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, s. 282 – Biblioteka Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego, s. 283 – Muzeum Etnograficzne w Krakowie, s. 284 – Muzeum Etnograficzne w Rzeszowie, s. 285 – Muzeum im. Oskara Kolberga w Przysusze, s. 285

Zachowaną spuściznę rękopiśmienną Oskara Kolberga podzielono tu na trzy części w zależności od miejsca, w którym przechowywane są obecnie jej najważniejsze zespoły. Pierwsza to rękopisy znajdujące się jako depozyt w Archiwum Naukowym Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego we Wrocławiu. Stanowią one większość znanej dziś spuścizny Kolberga i zawierają przede wszystkim materiały powstałe w czasie prowadzonych przez niego w ciągu pięćdziesięciu lat prac badawczych i wydawniczych. Druga to rękopisy przechowywane w Bibliotece Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, gdzie znajduje się kolejna znacząca część materiałów folklorystyczno-etnograficznych oraz korespondencja i dokumenty osobiste. Trzecia to mniejsze objętościowo rękopisy rozproszony w kilku innych zbiorach bibliotecznych i muzealnych: w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie, w Bibliotece Narodowej w Warszawie, w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, w Bibliotece Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego, w Muzeum Etnograficznym w Krakowie, w Muzeum Etnograficznym w Rzeszowie i w Muzeum im. O. Kolberga w Przysusze.

Nie ujęto tu natomiast korespondencji¹ rozproszonej w postaci pojedynczych listów lub niewielkich ich zespołów w wielu innych zbiorach archiwalnych i bibliotecznych, m.in. w Archiwum PAU i PAN w Krakowie oraz w Bibliotece Jagiellońskiej, Bibliotece Narodowej w Warszawie, Lwowskiej Narodowej Bibliotece Naukowej im. Wasyla Stefanyka we Lwowie i w bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu.

Specjalnym zespołem etnograficznych materiałów Kolberga są założone przez niego teki regionalne i *Miscellanea* w większości przechowywane dziś w Archiwum Naukowym PTL. Przekazane tam zostały jako depozyt w roku 1953 przez Komisję Organizacyjną Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN. W ich spisie podano numery tek, ich tytuły i sygnatury zespołów wewnątrz nich według inwentarza² archiwum PTL, a tam dla tek o numerach 1–40 najczęściej użyto nazw i pierwotnych numerów zapisanych przez Kolberga na oryginalnych okładkach w znacznej części zachowanych do dziś, dlatego większość tytułów jest identyczna z odnotowanymi przez niego w spisie z r. 1886. W tej części wykazu zamieszczono także informacje o tekstach zlikwidowanych w latach 1890–1961.

W opisie utworzonych przez Kolberga tek regionalnych i *Miscellanea* najpierw przytoczono notatkę z jego własnoręcznego spisu z 10 stycznia 1886 r., ponieważ z zachowanych kilku takich dokumentów sporządzonych przez niego pod koniec życia ta wersja jest najpełniejsza³. Informacje o stanie tego zespołu rękopisów w r. 1890, po śmierci Kolberga, pochodzą z notatek *Kopernickiego charakterystyka tek Kolbergowskich*. Rękopis ten znajduje się obecnie w Muzeum Etnograficznym w Krakowie⁴ składa się z 29 kart i nosi tytuł nadany przez Seweryna Udziela. Udziela jako sekretarz

¹ Korespondencja O. Kolberga została wydana w tomach 64–66 jego *Dzieł wszystkich*, tam w metryce każdego listu podane jest miejsce przechowywania jego rękopisu i odpowiednia sygnatura archiwalna.

² Z. Staszczak *Wykaz zawartości Archiwum Naukowego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego (1945-1955)*, Wrocław 1955, „Archiwum Etnograficzne”, nr 11

³ Wykorzystany tu spis tek Kolberga znajduje się w tece *Papiery osobiste* w BN PAU i PAN, sygn. 2183, k. 75-76, ponadto zachowały się takie spisy z r. 1883 i z 1887 (tamże, k. 71–74 i 77–80), oraz spis powstały około r. 1882 obecnie w zbiorach Muzeum Etnograficznego w Krakowie. Nie wszystkie z nich są kompletne, np. dwa spisy z roku 1887 obejmują tylko teki regionalne, bez *Miscellanea*. Z wykazu sporządzonego przez Kolberga 10 stycznia 1886 r. przytaczano tu tylko informacje o przechowywanych w danej tece materiałach. Notatki o kosztach druku kolejno wydawanych przez Kolberga tomów i sposobie ich pokrycia zamieszczone są w pierwodruku tego wykazu w *Korespondencji Oskara Kolberga cz. III* (T. 66), aneks 12, s. 743-749.

⁴ W archiwum muzeum ma sygnaturę: II/155, nr inw. I/191/RKP.

działu etnologicznego Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności, później sekretarz Komisji Etnograficznej Polskiej Akademii Umiejętności, opiekował się rękopisami Kolberga w latach 1903–1935. Wtedy większość notatek Kopernickiego wyjął z Kolbergowskich tek i zebrał razem, nadając im wymieniony wyżej tytuł. W tym opracowaniu uzupełniono je o zapiski Kopernickiego o takim samym charakterze pozostawione przez Udzielę w ich pierwotnym miejscu, tj. w tekach regionalnych i miscellanea.

Notatki Kopernickiego w intencji autora nie miały być inwentarzem, ale wskazówkami co do dalszego postępowania z określonymi rękopisami. Przytoczono je jednak, ponieważ często są jedynym znanym źródłem informacji o stanie spuścizny rękopiśmiennej Kolberga po jego śmierci, a przed rokiem 1961. Informują też, jakie działania podejmował Kopernicki, wykonawca testamentu Kolberga, upoważniony do swobodnego dysponowania tym zasobem, tj. wydania drukiem, zachowania, przekazania do innych zbiorów lub usunięcia materiałów według swego uznania.

Inwentarz tek¹ Kolberga sporządzony w roku 1934 w Komisji Etnograficznej PAU jest praktycznie powtórzeniem Kolbergowskiego wykazu z roku 1886, dlatego informacje tam odnotowane przytaczano tylko w nielicznych przypadkach. Podobnie jak w innych wcześniejszych wykazach nie podano w tym inwentarzu ilości kart w tekach².

Zawartość tek przechowywanych obecnie w Archiwum Naukowym PTL była prawdopodobnie już przez Kolberga, a w części później przez osoby przygotowujące je do druku, podzielona na „podteczki” liczące od jednej do kilkudziesięciu kart i ujęte w papierowe obwoluty. Każdy taki zespół otrzymał w Archiwum PTL osobną sygnaturę.

¹ Rękopis *Księgi inwentarzowej Komisji Etnograficznej PAU* znajduje się w Archiwum PAU w Krakowie, sygn. PAU I –29 f, zbiorów Kolberga dotyczą k. 1-5. Rękopis ten należy do tej części dokumentów Komisji Etnograficznej PAU, która została zwrócona do Archiwum PAU przez krakowskie Muzeum Etnograficzne dopiero w 1986 r.

² Numeracja stron lub kart była niekiedy zastosowana już przez Kolberga lub autora rękopisu – jego korespondenta, ale w większości została wprowadzona w XX wieku przez osoby zajmujące się przygotowaniem rękopisów Kolberga do druku w latach 1900-1914 oraz ich „porządkowaniem” lub archiwizacją w latach 1890–1961. Dziś numeracja kart w tekach jest niejednolita, czasem liczbowane są strony, czasem karty albo arkusze, czasem wspólny numer mają niewielkie kartki naklejone razem na większej, ale bywają one też liczbowane jako karty osobne, niekiedy nadawano kolejną liczbę kartom czystym, w innych wypadkach nie itp. W latach 1961–1968 w Redakcji *Dzieł Wszystkich Oskara Kolberga* wykonano szczegółową inwentaryzację zawartości wszystkich tek. Z konieczności przyjęto wtedy istniejącą paginację rękopisów i stosowano ją później w całości *Dzieł*.

Tytuły, sygnatury archiwalne¹ i podstawowe dane o rękopisach Kolberga znajdujących się w innych zbiorach, poza Archiwum Naukowym PTL, podane są według inwentarzy ich dysponentów. Tylko niektóre zespoły rękopisów Kolberga znajdujące się w zbiorach Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie, a wypożyczone w latach 1956–1959 przez Zarząd Główny PTL mają tytuły nadane w działającej tam wówczas Pracowni Kolbergowskiej. Rękopisy te wypożyczono przed ich skatalogowaniem i przyjęte wówczas dla nich nazwy stosowane były w tomach *Dzieł wszystkich* Kolberga wydawanych przed drukiem katalogów Biblioteki PAN oraz konsekwentnie także w tomach drukowanych następnie. Są one niekiedy odmienne od wprowadzonych w publikowanych później katalogach Biblioteki PAN. Tytuły przyjęte w katalogach, różne od używanych poprzednio w archiwum PTL, również podano w opisie teki.

Opisy obecnej zawartości tek założonych przez Kolberga i innych zespołów jego rękopisów są z konieczności skrótowe i podają tylko ogólne informacje, których regionów lub jakich problemów dotyczą materiały opatrzone określoną sygnaturą archiwalną oraz w których tomach *Dzieł wszystkich* zostały zamieszczone². Mają także w miarę możliwości wskazać, o ile zasób rękopisów i druków w danej tece uległ zmianie od czasów, gdy decydował o nich Kolberg, a później przez nieco ponad rok Kopernicki.

¹ W trakcie edycji *Dzieł wszystkich* O. Kolberga trzy zespoły rękopisów miały zmieniane sygnatury: rękopis *Przemyskiego* znajdujący się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie ma obecnie sygnaturę 465, do roku 1972 odnotowany był w tych zbiorach jako TNW 150. W BN PAU i PAN w Krakowie w roku 1964 zamieniono sygnaturę zespołu 2183 na 2184 i odwrotnie – zespół o dotychczasowej sygnaturze 2184 otrzymał nową 2183. Był to zabieg mechaniczny, ponieważ w każdym z tych dwu zespołów znajdują się w zasadzie wszystkie należące do niego poprzednio dokumenty. Zmiana ta stała się bardzo kłopotliwa dla czytelników *Dzieł* Kolberga, a także dla ich edytorów, ponieważ odwołując się później w różnych tomach do kart zawartych w tych zbiorach wskazywali dla tych samych dokumentów odmienne niż dawniej sygnatury archiwalne, a wskazówki zawarte w niektórych tomach stały się mylące. Ponadto w BN PAU i PAN przed drukiem w 1973 r. katalogu rękopisów o sygnaturach 3194–3211 zmieniono kolejność kart w kilku tekach, a także przemieszczono niektóre karty między tekami, dotyczy to zespołów o sygnaturach od 3195 do 3207, dlatego numery kart podane w wykazach źródeł w tomach *Dzieł wszystkich* oddanych do druku przed tymi zmianami nie zawsze zgadzają się ze stanem obecnym. Tak postąpiono m.in. z materiałami z tek *Wołyni* o sygn. 3206 i 3207, skąd pochodzi wiele zapisów publikowanych w tomie *Białoruś-Polesie* (T. 52 *Dzieł*) wydanym w 1966 r.

² W informacjach o tomach *Dzieł wszystkich* Kolberga, w których są opublikowane wymieniane w tym zestawieniu materiały, podano numer tomu bez skrótu DWOK, ponieważ skrót T. w tym spisie dotyczy tylko tomów *Dzieł wszystkich* Kolberga.

Jednak lakoniczny charakter spisu Kolberga i notatek Kopernickiego uniemożliwia dokładne porównanie ówczesnej zawartości tek ze stanem dzisiejszym. Używane w tych opisach określenia „zapisy terenowe” lub „notatki terenowe” oznaczają zapisy prymarne wykonane przez Kolberga ze słuchu w czasie bezpośredniego kontaktu z informatorem lub wykonawcą.

Osoby zainteresowane rękopisami dotyczącymi określonych regionów lub tematów znajdą odpowiednie informacje we wstępach do tomów 39–84 *Dzieł wszystkich*. Ponadto dane o rękopisach wykorzystanych w *Dziełach wszystkich* zestawiane są w tych tomach w osobnych wykazach źródeł lub podawane bezpośrednio w przypisach.

W roku 2014, który został przez Sejm Rzeczypospolitej ogłoszony Rokiem Kolberga, większość rękopisów przechowywanych w Archiwum PTL i w Bibliotece Naukowej PAU i PAN została zdigitalizowana i jest dostępna pod adresem: <http://www.wbc.poznan.pl/publication/427268>.

Rękopisy przechowywane w Archiwum Naukowym Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego we Wrocławiu

Teki założone przez Kolberga i wymieniane w jego spisach

Teka 1. *Mazowsze. Warszawa, Łowicz, Czersk*

Sygn. Archiwum PTL: 1116–1122, łącznie kart 228.

W spisie Kolberga z r. 1886 tytuł: *Mazowsze polne (Warszawa, Czersk, Łowicz, Rawa)*, a krótki opis wskazuje na inną niż obecnie zawartość: „Monografia już ogłoszona drukiem, tak że tylko drobne notaty, kilka druków i wypisów pozostało. Wysły: tom 1 i 2 (1885 i 1886)”.

Opis Kopernickiego z r. 1890: „Materiały przysposobione prawdo[podob]nie na osobny tom, mający stanowić zakończenie całego szeregu *Mazowsza*. Zawiera: 1. Demonologia i 2. Leki i choroby (po największej części wycinki i wypisy z dzieł i pism rozmaitych, lecz także i spostrzeżenia własne lub przez kogoś innego zebrane. Należy rozsortować i uporządkować.) 3. Opowieści ludowe wszelkiego rodzaju (bardzo bogaty i ciekawy zbiór baśni oryginalnych, dobrze spisanych, niewiele wypisanych skądinąd). 4. Gry i zabawy (niewiele, lecz dobrze opisane i ciekawe). 5. Do gwary mazowieckiej (bardzo niewiele i niedojrzałe). Dodatek – wycinki z »Czasu«

(o wierzeniach ludowych, ze świata roślinnego i zwierzęcego) i »Kłósów« (opis sobótki w okolicy Pilicy).»

Obecnie w tece znajdują się materiały wskazane przez Kopernickiego. Rękopisy zawarte w tece były tylko w niewielkiej części wykorzystane przez Kolberga w *Mazowszu cz. I–V* (T. 24–28), pozostałe są wydane w cz. VI i VII *Mazowsza* (T. 41 i 42) i w suplementcie do tomów 24–28 (T. 80). Nieliczne zapisy z innych regionów, m.in. z Kujaw i z Lubelskiego, zamieszczone były przez Kolberga w odpowiednich monografiach w XIX w. (T. 3–4 i 16–17) lub wydane obecnie w suplementach do nich (T. 72/II i T. 75).

Teka 2. Mazury podlaskie. Mińsk, Łuków, Radzyń, Siedlce

Sygn. Archiwum PTL: 1223–1226, łącznie kart 48.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Mazowsze podlaskie (Radzymin, Kałuszyn, Siedlce, Łuków)*, opis zawartości: „Obfite zbiory. Monografia tej części Mazowsza w pełni już do druku przygotowana jako tom 3”¹.

W opisie Kopernickiego z r. 1890 teki tej dotyczy tylko krótka notatka na marginesie informacji o tece 1: „Teka 2 całkiem wyczerpana”.

Obecnie teka zawiera zapisy terenowe Kolberga i jego czystopisy związane ze wskazanym tytułem regionem Mazowsza, są to głównie pieśni i opisy wesel. Cztery karty (sygn. 1125, k. 1-4) są fragmentami czystopisu części III *Mazowsza* przeznaczonego dla drukarni, o czym świadczą notatki skierowane do zecera. Prawie wszystkie materiały zawarte w tej tece zostały wydane przez Kolberga w tomie *Mazowsze cz. III* (T. 26), a pozostała niewielka część później w tomach *Mazowsze cz. VI i VII* (T. 41–42). Nieliczne, tam niedrukowane, znajdują się w suplementcie do monografii *Mazowsza* (T. 80). Wiele ballad zamieścił Kolberg jeszcze przed wydaniem *Mazowsza* w tomie *Pieśni ludu polskiego* (T. 1). Na kartach zapisów terenowych zanotowane są także pojedyncze pieśni i melodie z innych regionów Mazowsza, oraz z Sandomierskiego, Lubelskiego i Radomskiego. Te ostatnie wydane zostały w suplementach do odpowiednich monografii (T. 71, 75 i 77).

Teka 3. Teki nr 3 nie ma dziś w spuściźnie Kolberga.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Mazury pruskie (Lec, Ełk, Osterode itd. ku Królewcu)*, opis zawartości: „Monografia w znacznej części gotowa do

¹ Tom III *Mazowsza* wydał Kolberga w 1887 r.

druku. Rękopis ks. Gizewiusza (aneks), materiały otrzymane od dra Kętrzyńskiego i inne źródła w odpisach i wycinkach”.

Spis zawartości¹ wykonany przez Kopernickiego w r. 1890 jest bardzo dokładny: „1) Wypisek ze *Słow. geograf.* o dzisiejszej prawowierności Mazurów (kilkanaście wierszy). Kilka wyrazów gwary miejscowej. No 40 »Kuriera Polskiego« z artykułem wstępnym o Mazowszu pruskim. Pieśń dożynkowa z Osterode (Kraplewo), bez melodii. Wypisek z »Bibl. Warsz.« 1848 (kilka pieśni weselnych z melod.). Notatka własna: n[umery] pieśni z Osterode podanych już w ser. pierwszej. Karłowicza [*Dziesięć*] *pieśni mazurskich* (odbitka ofiarowana mnie). Toeppen *Aberglauben aus Masuren*, wyd. 2, Gdańsk 1867. Prusko-polski kalendarz 1884 Osterode. Notatka bibliograficzna o dziele Brauna *Bilder aus Masuren*, Lyck 1888. Notatka z »Wędrowca« 1882 o Mazurach (nie etnograf.). Melodia piosnki od Serocka. Brulion sprawozdania o swej wycieczce do Prus i Poznania z dodaniem drobnych wypisów i notatek. Kilka n[umerów] »Gazety Leckiej« gotykiem drukowan. z r. 1875. Wypiski z Wójcickiego *Stare gawędy* o podaniach ludowych. *Reise Karte der Prov. Preußen*. [Dwie] książki drobne ludowe wydane w Hamburgu, jako wzór zepsute[go] języka i gotyckiego druku. Rozmaite notatki wypisane z »Wędrowca« o nazwach miejscowości itp. Wycinek drukowany felietonu »Dzien. Poznańsk.« z r. 1868 z art. Kętrzyńskiego *O Mazurach*. Powiastka dla ludu drukowana w Hamburgu nie gotykiem. Kętrzyński *O Mazurach*, Poznań 1872. Wypisy rozmaite o Mazowszu pruskim z artykułów Kętrzyńskiego w »Tygodn. Ilustr.« z r. 1881 nr 298 – wiadomości ogólne. Brulion początku przedmowy do dzieła o Mazowszu pruskim z notatkami bibliograficznymi. Wszystko to zużytkowane do następnego działu materiałów przygotowywanych do druku. 2) Materiały przysposobione już przez O.K. [tu szczegółowy spis zawartości rękopisu wydanego w tomie 40 *Dzieł wszystkich*, s. 3–470]; 3) Zbiory rękopiśmienne: pieśni Kętrzyńskiego z których poprzedni dział wyrobiony i bruliony do tegoż.”

W inwentarzu sporządzonym w 1934 r. przez Komisję Etnograficzną PAU obok nazwy tej teki jest niedatowana notatka, że została ona wypożyczona Bibliotece PAU.

Zawartość teki znajdującej się wówczas w zbiorach PAU została rozproszona we wrześniu 1939 r., po wkroczeniu Niemców do Krakowa

¹ U góry pierwszej strony notatka Kopernickiego: „+ książki i brosz. drukowane” oraz Udzieli: „do tego jest rękopiśmienny zbiór pieśni Gizewiusza”.

w uzasadnionej obawie przed zniszczeniem jej przez okupantów. Rękopis tomu *Mazury pruskie* schowano w Muzeum Przyrodniczym PAU bez karty tytułowej i wstępu Kolberga. Nie wszystkie wskazane przez Kopernickiego rękopisy i druki zostały odnalezione po wojnie, brak m.in. wstępu Kolberga do tomu *Mazury*, wielu notatek, brulionu sprawozdania z podróży, mapy itd. W zbiorach BN PAU i PAN w Krakowie są obecnie następujące fragmenty dawnej teki mazurskiej: sygnatura 3208 – Kolbergowski rękopis tomu *Mazury pruskie*; sygn. 3891, 3892 i sygn. 2184 (dawniej 2183) k. 88–143 – pieśni w rękopisach W. Kętrzyńskiego i innych osób; sygn. 2559 II – rękopis *Pieśni ludu znad górnej Drwęcy* [...] G. Gizewiusza. Teksty te zostały wykorzystane w T. 40 *Mazury pruskie*. W zbiorach BN PAU i PAN zachowały się także dwie „książki drobne ludowe wydane w Hamburgu”. Książka *Aberglauben aus Masuren* M. Toeppena z glosami Kolberga znajduje się od roku 1945 w rękach prywatnych.

Teka 4. Łomża, Augustów, Tykocin, Bielsk

Sygn. Archiwum PTL: 1127–1135, łącznie kart 34.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Mazowsze nadnarewskie (Łomża, Tykocin, Bielsk, Augustów, Suwałki)*, opis zawartości: „Pieśni, obrzędy, zwyczaje i varia. Notaty Osipowicza, Połujańskiego i innych. Publikacje Glogera. Wycinki i wypisy”.

Opis Kopernickiego z r. 1890: „Wyczerpana zupełnie dla *Mazowsza* T. V. Pozostało nieco odpadków rozmaitych i szczegółów, które mogą być zużytkowane do czyjegoes opracowania o tejsze okolicy. Same przez się zaś materiału żadnego nie stanowią”.

Obecnie w tece znajdują się rękopisy A. Osipowicza i A. Połujańskiego wykorzystane przez Kolberga w cz. V *Mazowsza* (T. 28) oraz przez późniejszych wydawców w tomach *Mazowsze* cz. VI i VII (T. 41–42), ponadto nieliczne Kolbergowskie zapisy terenowe pieśni i melodii opublikowane w cz. V *Mazowsza* oraz melodie taneczne z przyśpiewkami wydane w r. 1857 w *Pieśniach ludu polskiego* (T. 1). Nieliczne są zapisy terenowe z innych regionów, te zamieszczono w *Kaliskiem i Sieradzkiem* (T. 46) i w *Łęczyckiem* (T. 22 i 78). Nie ma dziś w tej tece ani w innym miejscu archiwum Kolberga wspomnianych przez niego publikacji Z. Glogera.

Teka 5. Płock, Dobrzyń, Pułtusk, Kurpie

Sygn. Archiwum PTL: 1136–1140, łącznie kart 236.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Mazowsze stare (Płock, Dobrzyń, Lipno, Mława, Pułtusk, Ostrołęka)*, opis zawartości: „Kurpie; znaczne do ich opisu materiały; notatki Jahółkowskiego i moje. [...] Zaliczam tu i monografię Ziemi Dobrzyńskiej publikowaną już przez Akademię (mieści się w »Zbiorze Wiadomości do Antropologii [Krajowej]« tom VI”.

Opis Kopernickiego z r. 1890: „a) Spory zbiór pieśni szlacheckich, miejskich i dworskich, nie uporządkowany, z melodiami; b) podobnyż zbiór tańców z przyśpiewkami (między nimi zamieszają się pieśni z melodiami); c) osobno niewielka ilość tańców z Płockiego; wszystko to po przejrzeniu przez muzyka i uporządkowaniu, gdy się sprawdzi z wydanymi już melodiami i tańcami, że jest coś nieznanego dotąd a godnego pamięci, może być wydane osobno jako dodatek do *Mazowsza*; d) nazwy wsi i rodowe z Płockiego i Kurpiów; e) wycinki i odpadki rozmaite w niewielkiej ilości.”

Materiały znajdujące się obecnie w tej tece w większości dotyczą Mazowsza i zostały wydane przez Kolberga w cz. IV monografii tego regionu (T. 27) lub przez późniejszych wydawców w cz. VI i VII (T. 41–42) i w suplemencie do *Mazowsza* (T. 80). Wiele zapisów pieśni pochodzi z innych regionów, z Mazur, Radomskiego, Kaliskiego, Łęczyckiego, Lubelskiego, Chełmskiego, Pokucia, Podola oraz z Krakowskiego i Podhala, zostały one wydane przez Kolberga w odpowiednich tomach lub obecnie w suplementach do nich i w nowych monografiach. Zapisy, których pochodzenia regionalnego nie udało się ustalić, przeznaczono do tomu *Miscellanea*.

Teka 6. Prusy zachodnie, Kaszuby, Połaby, [z późniejszym dopiskiem:] Łużyce

Sygn. Archiwum PTL: 1141–1155, łącznie kart 231.

W spisie Kolberga z r. 1886 jako zawartość tej teki wymienione są trzy zespoły o odrębnych tytułach: „[1] *Prusy zachodnie*: pieśni, wesela, zwyczaje itd. od Torunia, Gdańska, Malborka, Elbląga, z Warmii. Notatki i wypisy. [2] *Kaszuby*: rozprawa Hilferdinga (w tłumaczeniu z ros.), dodatki moje i innych, jak np. Cejnowy. Publikacje tegoż (aneks). Wycinki. [3] *Połaby i Łużyce*: rozmaite wyciągi i wypisy z dzieł.”.

Opis Kopernickiego z r. 1890: „a) Prusy zachodnie, wypisy z rozmaitych dzieł i pism, przeważnie z »Przyjaciela Ludu«, liczne notatki bibliograficzne

z cennymi wskazówkami przy opracowaniu tej części kraju. Dużo własnych spostrzeżeń i zapisków z Waplewa, Nawry i innych okolic w brulionach ołówkiem lub piórem. Wszystko to po przepisaniu na czysto i uporządkowaniu będzie uzupełnieniem bardzo ważnym teki 3-ciej i razem z tym złoży się na 2 tomy lub jeden ogromny; b) Kaszuby, połowę stanowi przełożona przez O.K. rozprawa Hilferdinga o Słowianach przybałtyckich, resztę stanowią wypiski, wyciągi, notatki i wskazówki z innych dzieł. Dopełnieniem tego są własne zapiski odnoszące się do Kętrz[ynskiego]¹, zwyczajów i muzyki ludowej Kaszub; starczy na rozprawkę osobną do »Zb[ioru] Wiad[omości]«; c) Łużyce, notatki i wypisy przeważnie językowe (ze Schleichera), pieśni (z Haupta i Szmamera) i trochę własnych zapisków, przyda się komuś jako garstka materiałów dodatkowych.”

Obecnie teka zawiera głównie zapisy terenowe Kolberga z Pomorza sporządzone w czasie podróży w r. 1875 oraz wypisy z literatury i tłumaczenia prac na temat tego regionu. Nie ma dziś w spuściźnie Kolberga wspomnianych przez niego publikacji Cejnowy. Większość tekstów i melodii z tej teki, także Kolbergowski przekład rozprawy A. Hilferdinga i słownik gwarowy oparty na opracowaniach G. Pobłockiego, A. Hilferdinga i własnych zapisach Kolberga, została wydana w monografii *Pomorze* (T. 39). Ponadto w tece 6 przechowywana jest niewielka liczba zapisów terenowych pieśni i melodii z Mazowsza, Kujaw i Poznańskiego wydanych w suplementach do odpowiednich monografii (T. 41–42, 72, 74), oraz notatki i odpisy z literatury na temat Łużyczan. Te ostatnie, m.in. pieśni przepisane ze zbioru J. A. Smolerja *Pjesnički hornych a delnych Łužiskich Serbow* (Grymi 1841–1843), razem z pieśniami z innych rękopisów opublikowano w T. 59/I *Materiały do etnografii Słowian zachodnich. Łużyce*. Pominięto natomiast w *Dzielałach wszystkich* niewielkie objętościowo wyciągi słownikowe z pracy A. Schleichera *Laut- und Formenlehre der Polabischen Sprache* (St. Petersburg 1871).

Teka 7. Kujawy, Gostynin, Łęczycza

Sygn. Archiwum PTL: 1156–1158, łącznie kart 64.

W spisie Kolberga z r. 1886 na zawartość teki składają się dwie części z odrębnymi tytułami: „Łęczyckie i Gostyńskie. Pieśni, wesela, varia.

¹ Prawdopodobnie chodzi o pracę W. Kętrzyńskiego *O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich*, Lwów 1882.

Publikacje W. A. Maciejowskiego i notaty z Mazewa. Wyciągi i druki” oraz: „*Kujawy*. Odpadki od wydanej w r. 1867–1869 z własnych funduszków monografii w 2 tomach pt. *Lud*, seria 3 i 4.”

W opisie Kopernickiego z r. 1890 tytuł: *Kujawy, Łęczyckie, Gostynin*, zawartość: „Wszystko wyczerpane w serii III–IV *Kujawy* i XXII *Łęczyckie*. Zostały odpadki muzyczne; melodie pieśni i tańców, nie przekreślone przez O.K., więc mogące się przydać komuś, o ile podobne lub takie same nie zostały już podane przez O.K. w innych seriach”. Na obwolucie dla zespołu o sygn. 1156 (k. 43) notatka Kopernickiego zbliżona w treści do przytoczonej wyżej: „Melodie pieśni i tańców nie poprzekreślane p[rzez] O.K., prawdopodobnie nie były drukowane bądź z tej przyczyny, że podobne lub takie same pieśni podał już z innych okolic, bądź jako podrzędniejsze opuścił przez oszczędność przy wydawaniu *Kujaw* i *Łęczyckiego*. Znawca może tu znaleźć coś godnego uwagi, dlatego wszystko złożywszy razem, zachowuję do szczęśliwego użytku czytelnika.”

Obecnie teka zawiera zapisy z Kujaw i graniczących z nimi powiatów Mazowska oraz z Łęczyckiego, w dużej części wydane przez Kolberga w cz. I i II *Kujaw* (T. 3–4), w *Mazowszu* (T. 24–26 i później w T. 41–42), w *Łęczyckiem* (T. 22) oraz w *Pieśniach ludu polskiego* (T. 1). Materiały niedrukowane przez Kolberga zamieszczone zostały w suplementach do tych monografii (T. 72, 78 i 80). Nie ma w tece publikacji W. A. Maciejowskiego wymienionych przez Kolberga, nie ma ich także w innych zespołach spuścizny Kolberga.

Teka 8. *Kalisz, Sieradz, Piotrków, Wieluń*

Sygn. Archiwum PTL: 1159–1165, łącznie kart 379.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Kaliskie (Kalisz, Konin, Sieradz, Piotrków, Wieluń, Częstochowa)*, opis zawartości: „Wyciągi z akt, odpisy. Pieśni, tańce, bajki, zwyczaje, przysłowia, przesady i varia. Monografia w połowie dokończona.”

Opis Kopernickiego z r. 1890: „Materiały o ile możliwości uporządkowane i przysposobione do druku w działach następujących: 1. Czary, przesady, leki, wróżby, przepowiednie, a. – wypiski z notat Pstrokońskiego o b. woj. sieradzkim wyd. p[rzez] Szaniauskiego w »Bibl. Warsz.« 1851; b. – nieco własnych notat; c. – wypisy z innych pism i dzieł; d. – o jędzach w Polsce, o wilach i zmorze (rękop[isy] po Kucharskim); e. – demonologia (o strachach

itp.), własne notatki, wypisy i rękopisma po Kucharskim; 2. Opowieści. Przysłowia. Gry i zabawy. Bajek sporo zapisał sam, niektóre jednak bodaj czy nie wypisane bez wskazania miejsca, warto poszukać, czy nie były drukowane? Jedna, *Meteor zbożowy*, skrócone z drukowanej w »Zorzy« Grajnerta. Przysłów nie ma, gier 2 (wypisane z notat o woj. sieradzk.); 3. Pieśni, paczka spora z melodiami (przed oddaniem do druku przejrzeć należy i uporządkować); 4. Tańce, bez ładu zebrane wiele rzeczy rozmaitych, piosnki bez melodii, opis sobótki, pieśni weselne; 5. ditto – mnóstwo melodii po większej części z krótkimi śpiewkami, wiele jest z Kieleckiego i innych miejsc, lecz nie z Kaliskiego.”

Obecnie zawartość teki stanowią głównie zapisy Kolberga z regionu wskazanego tytułem i skrótowo scharakteryzowane przez Kopernickiego. Są to przede wszystkim rękopisy przygotowywany przez Kolberga do wydania jako druga część *Kaliskiego* i opublikowane później w tomie *Kaliskie i Sieradzkie* (T. 46) i *Kaliskie. Suplement od tomu 23* (T. 79). Ponadto znajdują się w tece 8 dość liczne zapisy pieśni z innych regionów wydane przez Kolberga w tomach: *Sandomierskie, Kujawy, Poznańskie, Radomskie, Łęczyckie i Mazowsze* (T. 2, 3–4, 9–13, 20–21, 22, 24–25), pozostałe spoza Kaliskiego opublikowano obecnie w suplementach do tych monografii (T. 71–74, 77–80).

Teka 9. *Poznańskie*

Sygn. Archiwum PTL: 1166–1169, łącznie kart 34.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Poznańskie*, opis zawartości: „Odpadki od materiałów z Wielkopolski, użytych w latach 1875–1882 przy wydawnictwie z pomocą Akademii 7 tomów dzieła *Lud*, seria IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV. Spis nazw. W »Zbiorze Wiadomości do Antropologii [Krajowej]« tom 1, umieszczono rzecz o gwarze wielkopolskiej”.

W opisie Kopernickiego z r. 1890: „Doszczętnie wyczerpana. Zostawione tylko długie spisy nazw wsi, miejscowości i rodowe i na okaz 1 egz. zapisanego szematyzmu Tow. Przyj[aciół] Nauk dla wiadomości, jakie tam miał źródła etnograficzne O.K. przy opracowaniu *Poznańskiego*.”

Obecny stan teki zgadza się z charakterystyką Kolberga i Kopernickiego. Rękopisy wykorzystane w monografii Wielkopolski usunął już prawdopodobnie Kolberg. Pozostawione w tece niedrukowane przez niego zapisy, m.in. oracje weselne, spisy nazwisk, wykorzystane zostały w suplementcie

do *Poznańskiego* (T. 74). Zachowany w tece fragment ankiety Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk pt. *Szematy W. Ks. Poznańskiego* z r. 1858 wypełniony był w Nowym Mieście (wówczas pow. Pleszew). Wspomniana przez Kolberga *Rzecz o mowie ludu wielkopolskiego*, zamieszczona w „Zbiorze Wiadomości do Antropologii Krajowej”, przedrukowana jest w *Studiach, rozprawach i artykułach* (T. 63), s. 342–388.

Teka 10. *Śląsk*

Sygn. Archiwum PTL: 1170–1174, łącznie kart 92 oraz nadbitka artykułu S. Udzieli z 1906 r. licząca 74 strony.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Szląsk pruski i austriacki*, opis zawartości: „Wypisy i notaty z pism różnych. Bajki (własnego zbioru) i trochę pieśni”.

Opis Kopernickiego¹ z r. 1890 zachowany w tece 10: „Z własnych materiałów jest kilkanaście ciekawych bajek dosłownie z ust ludu spisanych, nieco pieśni z melodyjami i szkice ubioru męskiego (stanie na artykuł do »Zbioru Wiadom.«). Reszta luźne wypisy, wycinki, notatki i wskazówki.”

Obecnie teka zawiera rękopisy Kolberga wydane w tomie *Śląsk* (T. 43), w tym zapisy terenowe bajek śląskich, oraz nadbitkę artykułu S. Udzieli, który w r. 1906 zamieścił znaczną część zawartości tej teki w artykule pt. *Szląsk Górny* w tomie VIII „Materiałów Antropologiczno-Archeologicznych i Etnograficznych”. Poza materiałami ze Śląska w tece znajdują się pojedyncze zapisy z Kaliskiego, Kieleckiego, Krakowskiego, Radomskiego i Mazowsza wydane w T. 5, 18, 21, 24, 27, 41 i 46.

Teka 11. *Górale. Nowy Targ, Nowy Sącz, Jasło, Spisz*

Sygn. Archiwum PTL: 1175–1177, łącznie kart 256.

W spisie Kolberga z r. 1886 dwa tytuły i opis zawartości również podzielony na dwie części: „*Górale tatrzańscy i nowotarscy*. Wycinki i wypisy. Pieśni, tańce, muzyka, notaty bibliograficzne i varia” oraz „*Spisz*. Trochę pieśni, nut i notaty.”

Opis Kopernickiego nie zachował się.

Według Karola Hławiczki², który oglądał tekę 11 w roku 1936, znajdował się w niej wtedy przygotowany przez Zdziarskiego w roku 1905 rękopis pt. *Sąde[c]czyzna i Podhale*, który obecnie przechowywany jest w Muzeum

¹ Rkp. w tece 10 *Śląsk*, Arch. PTL sygn. 1170, k. 42.

² K. Hławiczka *Niewydane zbiory Oskara Kolberga*, „Pion” 1936, nr 17 (164).

Etnograficznym w Krakowie. Zdziarski, przygotowując materiały Kolberga do druku, uporządkował rękopisy zawarte w tece według swoich potrzeb, zmieniając układ nadany przez Kolberga, i włączył do swego rękopisu jedną kartę z Kolbergowskimi zapisami ośmiu melodii wyjętą z teki 11.

Przechowywane w tece 11 zapisy zostały opublikowane w tomach *Góry i Podgórze* (T. 44 i 45), stanowiąc tam podstawowy zasób źródeł dotyczących Górali. Zamieszczono tam także melodie z karty znajdującej się obecnie w rękopisie Zdziarskiego w Muzeum Etnograficznym (nr inw. I/369/Rkp MEK, k. 229). Zapisy folkloru słowackiego opublikowano w T. 59/II *Materiały do etnografii Słowian zachodnich i południowych*, cz. II *Czechy, Słowacja*. Nieliczne notatki i zapisy folkloru z innych regionów są zamieszczone w tomach: *Krakowskie* (T. 6 i 73), *Sanockie-Krośnieńskie* (T. 49–51), *Pokucie* (T. 29–30), *Kieleckie* (T. 76), *Mazowsze* (T. 24–25, 28, i 41–42) oraz przeznaczone do tomu *Miscellanea*.

Teka 12. Podgórze, Myślenice, Wadowice

Sygn. Archiwum PTL: 1178–1184, łącznie kart 109.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Podgórze krakowskie po Myślenice (Mogilany, Kalwaria, Wadowice, Oświęcim)*, opis zawartości: „Monografia w pełni materiałów w większej części oryginalnych (z muzyką) przygotowana, czeka układu i wykończenia”.

Opis Kopernickiego z r. 1890: „A. Materiały własne (w zupełnym nieładzie). Spory zbiór rozmaitego rodzaju, przeważnie pieśni i muzyki, inne wszelkie szczegółły na niezliczonych świstkach. Materiał ciekawy, na monografię nie wystarczy, lecz dużo wiadomości dorywczych, a autentycznych, zasługuje na uporządkowanie i wydanie. B. Wypiski i wycinki z rozmaitych źródeł. Wskazówki do opracowania etnograficznego Podgórza. C. Rękopism – inwentarz gospodarski wsi Głogoczowa z r. 1815.”

Obecnie teka zawiera materiały z terenu wskazanego tytułem, są to przeważnie czystopisy Kolberga, w części przygotowywane do monografii Podgórza. Ponadto znajdują się tam kopie rękopisów Kolberga wykonane przez W. Kosińskiego (teksty) i osoby nieznanne (nuty oraz część tekstów). Kosiński przed rokiem 1914 przygotowywał do druku materiały Kolbergowskie z tej teki i jego rękopisy są śladem tej pracy. Zapisy przechowywane w tece 12 zostały częściowo opublikowane przez Kolberga w cz. I *Krakowskiego* (T. 5), a pozostałe wydano w tomach *Góry i Podgórze* (T. 44–45), w suplemencie do

Krakowskiego (T. 73 cz. I–III), a także w *Tarnowskiem–Rzeszowskiem* (T. 48). Inwentarz Głogoczowa nie zachował się w spuściźnie Kolberga, jego notatki z tego dokumentu zamieszczono w suplemencie do *Krakowskiego* (T. 73/I).

Część rękopisów z teki 12 i ich kopii przeniesiona została przed rokiem 1953 do nowej teki 12a, zob. niżej.

Teka 13. *Kraków*

Sygn. Archiwum PTL: 1191–1194, łącznie kart 282.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Kraków i okolica*, opis zawartości: „Pieśni, podania, wycinki z gazet i wypisy, suplementa. Odpadki od drukowanych już rzeczy w 4 tomach dzieła *Lud*, seria V, VI, VII i VIII, wydanego z pomocą Akademii w latach 1870–1875”.

Opis Kopernickiego z r. 1890: „Opadki, bardzo niewiele lub nic niewarte od rzeczy wydanych w *Krakowskiem*. Składają się w połowie z wycinków i wypisów najrozmaitszych z innych dzieł, a połowie z notatek własnych, przeważnie muzycznych”.

Na obecną zawartość teki 13 składają się rękopisy i nieliczne wycinki i druki, przeważnie związane z regionem krakowskim i w większości opublikowane w T. 5. Przeważają rękopisy Kolberga – zapisy terenowe pieśni i melodii, a także czystopisy pieśni pochodzących z jego badań i ze źródeł drukowanych oraz notatki na tematy poruszane w monografiach regionalnych. Ponadto znajdują się tu rękopisy Antoniny Konopczanki: dwa zbiorki przyśpiewek, każdy liczący kilkadziesiąt tekstów, oraz dwa zeszyty ze zredagowanymi przez nią bajkami, podaniami i materiałami wierzeniowymi, te ostatnie rękopisy oparte są na jej bezpośrednich zapisach zawartych w tzw. raptularzu, przechowywanym dziś w tece 45 *Miscellanea*.

W tece 13 znajduje się także obszerny zbiór przyśpiewek do krakowiaków z całej Polski, liczący ponad 2800 tekstów. Razem z podobnym zbiorem przyśpiewek do kujawiaków, oberków i mazurów z teki 16 stanowi on tekstowe uzupełnienie do przechowywanego dziś w tece 33 *Miscellanea* rękopisu kilku tysięcy melodii tanecznych.

Wyraźnie wyodrębnionym zespołem są liczące 44 karty notatki pt. *Nazwy rodowe mieszkańców miast i wsi* (sygn. Arch. PTL 1194/3). Zapisane tam nazwiska pochodzą prawdopodobnie ze źródeł drukowanych (prasa, spisy klasyfikacyjne uczniów itp.), a zasięg geograficzny zbioru obejmuje Galicję zachodnią i znaczną część wschodniej.

Niedrukowane przez Kolberga materiały znalazły się przede wszystkim w suplemencie do *Krakowskiego* (T. 73 cz. I–III), a także w uzupełnieniach do innych monografii, tj. w tomach 71–72 i 74–80 *Dzieł wszystkich*, zgodnie ze swym regionalnym pochodzeniem.

Teka 14. *Kielce*

Sygn. Archiwum PTL: 1195–1203, łącznie kart 111.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Kieleckie (Kielce, Stopnica, Miechów, Olkusz)*, opis zawartości: „Wycinki z gazet i wypisy. Wesela, notaty i druki. Monografia stanowiąca dopełnienie wiadomości podanych przez ks. Siarkowskiego do »Zbioru Wiadomości do Antropologii Krajowej« (tomy 2, 3, 5 i 7). Wydana z pomocą Akademii w r. 1885–1886 jako *Lud* seria XVIII i XIX.”

Opis Kopernickiego z r. 1890 zanotowany bezpośrednio po informacjach o tece 13: „Podobneż odpadki dwojakiego rodzaju: n[umer]a »Gazety Kieleckiej«, »Ogniska Domowego« itp. Wypisy i wycinki z rozmaitych pism. Materiały drobne, nie użyte do *Kieleckiego*, przeważnie muzyczne. Z obu tych tek [tj. 13 i 14] żadnej osobnej pracy, nawet drobnej, zlepić nie można, lecz jako materiały cząstkowe do czyjejś pracy dodatkowo przydać się mogą.”

Obecnie w tece znajdują się przede wszystkim Kolbergowskie czystopisy pieśni i melodii (ponad 800), pochodzących z jego badań terenowych w Kieleckiem, ponadto Kolbergowskie zapisy bajek, zagadek i przysłów z Kieleckiego, rękopisy Władysława Siarkowskiego (przysłowia i *Mapka etnograficzna okolicy kieleckiej*) oraz opis zwyczajów sobótkowych zanotowany na prośbę W. Siarkowskiego przez jednego z alumnów seminarium duchownego z Kielc. Poza rękopisami w tece znajdują się liczne egzemplarze czasopism, w tym „Gazety Kieleckiej” z roku 1874 i „Ogniska Domowego” z roku 1876 z artykułami W. Siarkowskiego. Część materiałów z tej teki wykorzystał Kolberg w monografii Kieleckiego (T. 18–19), znaczna część opublikowana została w suplemencie do niej (T. 76), nie-liczne zapisy pochodzące z innych regionów (Krakowskie, Przemyskie) zamieszczono w odpowiednich tomach zgodnie z ich pochodzeniem regionalnym (T. 73 i 83).

Teka 15. Tarnów, Rzeszów

Sygn. Archiwum PTL: 1204–1207, łącznie kart 208.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Tarnów. Rzeszów*, opis zawartości: „Część Jasielskiego i Sandeckiego. Pieśni z nutą, trochę szczegółów z życia ludu i varia. Odpisy (np. o kuligu itd.)”.

Opis Kopernickiego z r. 1890: „a) Spory zbiór pieśni z melodiami z dodatkiem drobnych notatek etnograf. wszelkiego rodzaju na świstkach; b) wypisy z rozmaitych źródeł – niewiele; c) wycinki z gazet – kilku”.

Obecnie w tece, zgodnie ze skrótowym wyliczeniem Kolberga i Kopernickiego, znajdują się rękopisy i wycinki z prasy w większości dotyczące regionu określonego tytułem, te wydane zostały w T. 48 *Tarnowskie-Rzeszowskie*. Ponadto są tam także zapisy terenowe pieśni i melodii z Sanockiego, z Rusi Czerwonej, z Przemyskiego, Krakowskiego, Lubelskiego i Mazowsza zamieszczone w odpowiednich monografiach i suplementach (T. 49–50, 56–57, 73, 75, 80 i 83). W tece znajdują się również nieliczne kopie wykonane przez S. Udzielę, który znaczną część tekstów i melodii z tej teki wydał drukiem pt. *Tarnów-Rzeszów* w tomie XI „Materiałów Antropologiczno-Archeologicznych i Etnograficznych” w r. 1910. Ponadto przechowywany jest tu obszerny rękopis nieznanego autora pt. *Lud nasz, jego wiara, podania, zwyczaje etc.* liczący 55 kart. Notatki w nim zawarte w większości zamieszczone zostały w tomie *Tarnowskie-Rzeszowskie* (T. 48).

Teka 16. Radom, Opatów, Sandomierz

Sygn. Archiwum PTL: 1208–1213, łącznie kart 148.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Sandomierskie (Radom, Końskie, Opoczno, Opatów, Sandomierz)*, opis zawartości: „Pieśni z nutą, wesela, zwyczaje, powieści, przesady itp. Wypisy. Z części materiałów wydane zostało w r. 1865 z własnych funduszków dzieło *Lud*, seria II (*Sandomierskie*).”

Opis Kopernickiego z r. 1890: „Resztki od *Radomskiego* i *Sandomierskiego*, składają się z: a) materiały oryginalne (opis 1–2 wesel, dość sporo pieśni, tańce, po największej części przekreślone, więc już drukowane), rozmaite notatki drobne, b) wypisy i wycinki małej wagi i niewiele; c) trochę wycinków i n[umer]a gazet. Nb. korzyść taka jak z teki 14 (*Kieleckie*)”.

Obecnie w tece znajdują się materiały opublikowane przez Kolberga w tomach *Sandomierskie* (T. 2) i *Radomskie* (T. 20–21). Są to zapisy

terenowe pieśni, melodii i bajek, a także opisy wesel, ponadto pieśni zredagowane już do druku i duży zespół melodii tanecznych. Zapisy nie wydane przez Kolberga zostały zamieszczone głównie w suplemencie do *Radomskiego* (T. 77).

W tece tej przechowywany jest także obszerny zespół tekstów przyśpiewek pt. *Obertasy i mazurki*, nie wymieniony przez Kolberga ani przez Kopernickiego. Jest on skorelowany z rękopisem melodii tanecznych znajdującym się w tece 33 *Miscellanea*. Na 24 kartach spisanych jest ponad 1800 przyśpiewek pochodzących w większości z badań terenowych Kolberga na terenie Królestwa Polskiego, tj. z Mazowsza, Lubelskiego, Radomskiego, Sandomierskiego, Kieleckiego, Kaliskiego i Kujaw, nieliczne pochodzą z Wielkopolski (22 teksty). Znaczna część opublikowana jest przez Kolberga w różnych tomach, pozostałe zamieszczono razem z melodiami w odpowiednich monografiach lub w suplementach do nich (T. 71–80).

Teka 17. Lublin, Biłgoraj

Sygn. Archiwum PTL: 1214–1222, łącznie kart 106.

W spisie Kolberga z r. 1886 tytuł: *Lubelskie (Lublin, Lubartów, Krasnystaw, Zamość, Janów)*, opis zawartości: „Odpadki nieliczne od monografii, której dwa tomy wyszły z druku z pomocą Akademii w latach 1883 i 1884 jako *Lud*, seria XVI i XVII”.

Opis Kopernickiego z r. 1890: „Same odpadki bez żadnej wartości, poprzekreślane przez samego O.K., więc albo drukowane w *Lubelskiem*, albo przez niegoż odrzucone”.

Obecnie w tece 17 znajdują się rękopisy terenowe i czystopisy Kolberga związane z Lubelskiem, rękopisy W. Ciesielskiego i jego rysunki dotyczące również tego regionu oraz nieliczne zapisy folkloru pochodzące z Chełmskiego. Znaczną część materiałów z teki 17 wykorzystał Kolberg w monografii *Lubelskie* (T. 16–17), pozostałe są opublikowane w suplemencie do tej monografii (T. 75) i w suplemencie do *Chełmskiego* (T. 82). W suplemencie do *Lubelskiego* zamieszczono także 26 rycin Ciesielskiego wraz z ich opisem autorskim i krytycznymi komentarzami Wilhelma Kolberga. W tece 17 przechowywane były również listy Ciesielskiego do Kolberga, w r. 1963 zostały one przekazane do Biblioteki PAN w Krakowie i tam włączone do teki z korespondencją Kolberga (sygn. 2185/1, k. 99–108).

Teka 18. *Ruś Czerwona, Jasło, Sanok, Sambor, Przemyśl*

Sygn. Archiwum PTL: 1223–1229, łącznie kart 93.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Ruś Czerwona I (Jasło, Sanok, Sambor, Przemyśl)*, opis zawartości: „Wycinki i wypisy (głównie z czasopisma ros[łyjskiego] »Cztienia«). Pieśni, tańce, zwyczaje, wesela, przesady, baśni itp., Łemki, Górale nadgraniczni (opis Torońskiego). Materiały w znacznej ilości do kilkotomowej monografii nagromadzone.”

Opis Kopernickiego z r. 1890 nie zachował się, obecnej zawartości teki 18 dotyczyć mogą w części notatki Kopernickiego znajdujące się dziś w tece 38 i przytoczone tu jako opis rękopisów z teki 34 (zob. niżej). Część rękopisów znajdujących się pierwotnie w tece 18, a później w tece 34, obecnie przechowywana jest w tekach *Podkarpacie ukraińskie* (sygn. 3195–3201 w zbiorach BN PAU i PAN).

Jan Biela opracowujący do druku zapisy z teki 18 w swoim wstępie¹ datowanym „Lwów, we wrześniu 1911” wymienia poza rękopisami Kolberga i innych osób także druk: „*Kazki zobrał Ignatij z Nikołowicz (Karpiński w Samborskiem – [dopisek Kolberga]) nakładem Jakoba Sawczyńskoho, Lwow 1861, stron 98, 8°*. Mieści się tutaj 26 podań ludowych, drukowanych cyrylicą. Tytuł zbioru i nagłówki poszczególnych kazek przepisał Kolberg ołówkiem w alfabecie łacińsko-polskim i dodał po prze[d]mowie spis rzeczy.” Następnie Biela wymienia jeszcze: „Rękopis z r. 1745 obejmujący 17 kart *in folio*. Z tych trzy niezapisane, reszta zawiera *Pretensje dóbr wsi Olszanicy i Serednicy na groncie spisane anno 1745*, tudzież *Kontrakt trzyletni browarni Olszanicy in a[nno] 1745*”.

Obecnie w tece 18 znajdują się pieśni z Krynicy w zapisach terenowych Kolberga, jego odpisy tekstów ze zbiorów: Ż. Paulego *Pieśni ludu ruskiego w Galicji* i J. F. Hołowackiego *Narodnyja pieśni Galickoj i Ugorskoj Rusi* („Cztienia” 1863–1867 i 1870), opis wesela z okolic Dubiecka w rkp. nieznanego autora, *Ruskoje wesile* J. Łozińskiego (Przemyśl 1835) w przekładzie Kolberga oraz nieco wycinków z prasy i notatek. Nie ma natomiast w spuściźnie Kolberga wymienionych przez J. Bielę dokumentów z połowy XVIII wieku dotyczących Olszanicy i Serednicy (pow. Lesko) oraz drukowanego zbioru *Kazki* (Lwów 1861) Ihnatija z Nikołowicz (Karpińskiego). Wymieniony przez Kolberga „opis Torońskiego”, tj. odpis artykułu A.J. Torońskiego *Rusiny–Lemki z Zorji*

¹ Rkp. wstępu J. Bieli znajduje się w tece 18a, sygn. Arch. PTL 1230, k. 1-3.

halickiej, znajduje się w zbiorach BN PAU i PAN w tece o sygnaturze 3201 (zob. niżej).

Przechowywane w tece 18. materiały opublikowane zostały w tomach: *Góry i Podgórze* (T. 44–45), *Sanockie-Krośnieńskie* (T. 49–50), *Ruś Czerwona* (T. 56) i w suplemencie do *Przemyskiego* (T. 83) – tam przekład opisu wesela J. Łozińskiego. Zapisy w języku ukraińskim pozbawione not lokalizacyjnych zamieszczono w *Materiałach do etnografii Słowian wschodnich* (T. 58, przygotowany do druku).

Teka 19. Ruś Czerwona

Sygn. Archiwum PTL: 1238–1244, łącznie kart 476.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Ruś Czerwona II (Lwów, Żółkiew, Bełz, Złoczów)*, opis zawartości: „Wycinki i wypisy (z różnych pism lwowskich i »Cztienii« rosyjskich). Pieśni z nutą, tańce, zwyczaje. Materiał najobficiej z Złoczowskiego (mianowicie z Zadwórze, Jaryczewa, Oleska itd.) zebrany”.

Opis Kopernickiego z r. 1890: „a) Materiały ogólnie dotyczące się R. Czerwonej, składają się: 1. z małej ilości oryginalnych, przeważnie pieśni, wartość niewielka, 2. wypisy z rozmaitych źródeł, przeważnie pieśni z Hołowackiego »Cztenija«; b) Ze Lwowa i okolic odrobina oryginalnych bardzo małej wartości, przeważnie piosnki z melodiami, trochę wypisów z rozm. miejsc, również niewiele warte; c) z p[owia]tu żółkiewskiego oryginalnych materiałów garstka, przeważnie piosnki z melodiami, moc pieśni wypisanych z Hołowackiego, Waclawa z Oleska i Ż. Paulego; d) Z p[owia]tu złoczowskiego bardzo bogaty zbiór pieśni spisanych przez siebie we wsiach Zadwórze i Ubinie, z dodatkiem innych zapisków etnograficznych, wypisy pieśni z Hołowackiego, W. z Ol[eska] i Ż. Paulego.”

Materiały z teki 19 przygotowywał do druku W. Grzegorzewicz w r. 1902 i wśród rękopisów Kolberga znajdują się liczne sporządzane przez niego kopie, opracowania tego jednak wtedy nie wydano. W nielicznych przypadkach, gdy nie zachowały się oryginały, tj. rękopisy Kolberga, kopie Grzegorzewicza traktowane były jako źródło w czasie przygotowywania do druku odpowiednich tomów *Dzieł wszystkich*. Rękopisy w tece Grzegorzewicz ułożył według powiatów, posługując się notami lokalizacyjnymi Kolberga, a w obrębie materiałów z jednego powiatu rzeczowo zgodnie z planem tomów *Ludu*.

Obecnie w tece znajdują się wskazane przez Kopernickiego rękopisy dotyczące Rusi Czerwonej, są to zapisy terenowe tekstów i melodii wykonane przez Kolberga przede wszystkim w Zadwórzcu, Ubiniu i Lubszy, oraz odpisy ze zbiorów pieśni J. F. Hołowackiego i Ż. Paulego. Są też tam nieliczne notatki Kolberga z czasopism i innych publikacji na temat Rusi Czerwonej. Wszystkie materiały z tytułowego regionu zostały opublikowane w tomach *Ruś Czerwona* (T. 56–57). Materiały z innych regionów zamieścił Kolberg w *Chełmskiem* (T. 34) oraz w *Pokuciu* (T. 30), pozostałe opublikowano w *Sanockiem-Krośnieńskim* (T. 49–51) i *Rusi Karpackiej* (T. 54–55), a pojedyncze zapisy z Wołynia w suplemencie do tego regionu (T. 84).

Teka 20. *Ruś Czerwona III, Stryj, Brzeżany, Stanisławów, Tarnopol, Czortków, Bukowina, Pokucie, Ruś Węgierska*

Sygn. Archiwum PTL: 1245–1257, łącznie kart 693.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Ruś Czerwona III (Stryj, Brzeżany, Podole galicyjskie)*, opis zawartości: „Wypisy i notaty. Pieśni z nutami, wesela, tańce (z Barysza, Buczacza). Bojki, ich zwyczaje. A nadto: część Bukowiny i Rusi węgierskiej (z »Cztieni«).” Na oryginalnej okładce teki nad tytułem zapisanym przez Kolberga dwie notatki dwu różnych nieznanymi osób: „Kolberg” i „Grzegorzewicz”.

Opis Kopernickiego z r. 1890: „1. Stryj (Bojki) – Orygin[alnych] mater[iałów] bardzo mało i niewielkiej wartości, wypisy, moc z Hołowackiego i innych; 2. Brzeżany – orygin[alnych] prawie nic, wypisy ciekawe; 3. Stanisławów – orygin[alne] materiały bardzo dobre (pieśni, wesele, rozmaite drobne wiadomości spisane w Baryszu), wypisów niewiele z Hołow[ackiego]; 4. Tarnopol – same wypisy! z Hołowack. [i z] »Zorzy« 1860 złą fonetyką; 5. Czortków – same wypisy, parę piosnek orygin[alnych] licho zapisanych przez kogoś i przysłanych; 6. Bukowina – same wypisy z Hołow[ackiego], i tego bardzo niewiele, wycinki o rabinie sadogórskim; 7. Ruś Węgierska – same wypisy z Hołowackiego, do nich zamieszały się widocznie pieśni z Pokucia, poprzekreślane, więc zapewne już drukowane. Ergo: tylko materiały z Barysza utworzą całość dość pokaźną i cenną, jako cząstkowy materiał do artykułu w »Zbiorze Wiadom.« lub rozdziału w *Materiałach drobniejszych* O.K. osobno wydanych.”

Obecnie w tece 20 znajdują się rękopisy terenowe Kolberga, głównie z Barysza, oraz jego odpisy z różnych druków, m.in. transkrypcja artykułu

J. Łozińskiego *Hałahiwki* drukowanego w pracy zbiorowej *Zorja halicka-ja jako album na hod 1860*, większość stanowią odpisy pieśni ze zbiorów W. Zaleskiego, Ż. Paulego i J. F. Hołowackiego. W rękopisach terenowych Kolberga liczne są szkice zabudowań, sprzętów i ubiorów. Przeważającą część stanowią materiały dotyczące Rusi Czerwonej i Podola (T. 56–57 i T. 47), ale są także pochodzące z Wołynia (T. 36) i z Białorusi (T. 52). Znaczna część odpisów z drukowanych zbiorów pieśni nie ma not lokalizacyjnych, te zamieszczono w *Materiałach do etnografii Słowian wschodnich* (T. 58, przygotowany do druku). Ponadto w tece 20 znajdują się rękopisy ze zbiorów A. Kucharskiego z zapisami pieśni słowackich opublikowane w *Materiałach do etnografii Słowian zachodnich i południowych, cz. II Czechy, Słowacja* (T. 59/II) oraz dotyczące Bojków, które zamieszczono w *Rusi Karpackiej* (T. 54).

Materiały z teki 20 przygotowywał do druku w latach 1901–1902 Wojciech Grzegorzewicz, jednak jego opracowania wówczas nie wydano. Podobnie jak w tece 19 również i w tej ułożył materiały według powiatów, których dotyczyły zawarte w tece rękopisy, a następnie rzeczowo. W tece 20 znajdują się wykonane przez niego liczne kopie rękopisów Kolberga. W niewielu przypadkach, gdy nie zachowały się oryginały, kopie Grzegorzewicza w czasie przygotowywania do druku odpowiednich tomów *Dzieł wszystkich* traktowane były jako źródło.

Teka 21/22. Pokucie

Sygn. Archiwum PTL: 1258–1260, łącznie kart 175.

W spisie Kolberga z r. 1886 były to dwie osobne teki z tytułami *Pokucie I* i *Pokucie II*. Opis zawartości pierwszej: „Notaty, wypisy i odpadki materiałów z Kołomyi, Horodenki, Czortowca, Jasienowa itd. użytych do monografii, którą z własnych funduszów wydałem w latach 1882 i 1883 pt. *Pokucie* tom 1 i 2.” Opis drugiej: „Wypisy i wycinki. Przesady, czary, podania i kazki. Obejmuje wraz z tańcami obfity materiał do tomu 3 *Pokucia*¹.”

W opisie Kopernickiego z r. 1890 teki są połączone i opisane jako jedna: „Same odpadki od *Pokucia*, zupełnie nie do użycia, chyba jako dodatkowy niby materiał do prac innych, np. kilka piosnek huculskich w rękopismie

¹ W latach 1888 i 1889, już po sporządzeniu przytaczanego tu spisu, Kolberg wydał III i IV część *Pokucia* (T.31-32).

nauczyciela z Ispasa; oryginal[ne:] a) rękopism z Ispasa, b) notatki i bruliony O.K. o wystawie kołomyjskiej, c) kilka piosnek i innych drobnych rzeczy, podobno zużytkowanych już w *Pokuciu*; wypisy, nic ważnego, ciekawy przekład z czeskiego Wagilewicza rozprawy o Bojkach i Hucułach i Biłousa z ruskiego o kupale.” Na obwolucie dodatkowa notatka Kopernickiego o rękopisie Jurczenki z Ispasa: „Miedzy nimi nie użyte pieśni huculskie z Kosmacza i Brustur”.

Obecnie w tece znajdują się dwa rękopisy Bazylego Jurczeńki, nauczyciela z Ispasa, prezentowane na wystawie etnograficznej w Kołomyi i przekazane Kolbergowi przez jej komitet organizacyjny: obszerny rękopis *Pieśni* (62 karty) i początek rękopisu bajek. Zachowały się także wymienione przez Kopernickiego Kolbergowskie przekłady rozpraw J. Wagilewicza o Bojkach, o Hucułach i na temat wierzeń drukowane w „Časopise Českého Museum” w latach 1838–1841 i przekład (w znacznej części transkrypcja) rozprawy o obchodach kupały wydanej we Lwowie w 1861 r. (prawdopodobnie autorstwa F. Biłousa). Ponadto w tece tej przechowywane są obszerne odpisy przyśpiewek ze zbiorów Ž. Paulego i J. F. Hołowackiego. Te materiały zostały wykorzystane przez Kolberga przede wszystkim w *Pokuciu* (T. 30–32), a w *Dzielałach wszystkich* w tomach *Podole* (T. 47), *Ruś Karpacka* (T. 54–55), *Białoruś* (T. 52), a także w suplementach do *Pokucia* (T. 81), *Przemyskiego* (T. 83) i *Wołynia* (T. 84). Teksty ukraińskie nie mające not lokalizacyjnych zamieszczono w *Materiałach do etnografii Słowian Wschodnich* (T. 58, przygotowany do druku). Z redagowaniem *Pokucia* związane są znajdujące się tu trzy listy pytań dotyczące różnych problemów etnograficznych, opublikowano je w aneksach w suplementie do *Pokucia* (T. 81) jako przykłady metod pracy Kolberga. W tece 21/22 znajduje się też rękopis W. Dundera z pieśniami ukraińskimi i czeskimi, wydanymi odpowiednio do swego pochodzenia w tomie *Materiały do etnografii Słowian zachodnich, cz. II Czechy, Słowacja* (T. 59/II) i *Materiały do etnografii Słowian wschodnich* (T. 58, przygotowany do druku).

W r. 1904 pieśni z rkp. B. Jurczeńki pochodzące z Huculszczyzny, wydał S. Zdziarski pt. *Pokucie* w tomie VII „Materiałów Antropologiczno-Archeologicznych i Etnograficznych”. W *Dzielałach wszystkich* teksty te zamieszczono w *Rusi Karpackiej* (T. 54–55), podstawą druku były oryginalne zapisy Jurczeńki, a w części ich kopie sporządzone przez Kolberga, niekiedy z zapisanymi przez niego melodiami.

Teka 23. *Huculi*

Sygn. Archiwum PTL: 1261–1280, łącznie kart 356.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Pokucie III. Hucule*, opis zawartości: „Wycinki i odpisy (z Witwickiego, Wagilewicz, Ilkiewicz itd.) Kraj, pieśni, zwyczaje, skazki. Opryszki. Monografia znacznie już posunięta naprzód.”

Opis Kopernickiego z r. 1890: „a) luźne notatki i materiały własne na kartkach, ilość niewielka; b) luźne wypisy i wycinki, również niewiele; c) materiały uporządkowane i przygotowane do wydania, składają się po większej części z wyciągów i wypisów ze źródeł rozmaitych, obok tego jest sporo rzeczy oryginalnych przez O. Kolberga zapisanych w Żabiu i Kołomyi i nieco przysłanych mu przez osoby miejscowe.”

Obecnie w tece znajdują się materiały Kolberga z Huculszczyzny, na które składają się jego zapisy terenowe, głównie z Żabiego, rękopisy kilku innych osób, oraz liczne wyciągi i wypisy z druków na temat grup etnicznych zasiedlających Karpaty. Kolberg wykorzystał tu prace wydawane w ciągu blisko stu lat – od opisu podróży B. Hacqueta z r. 1790 do zbioru pieśni z r. 1887. Przechowywane są w tej tece także niektóre rękopisy należące do dokumentacji Wystawy Etnograficznej zorganizowanej w Kołomyi w 1880 r. Do nich należy m.in. spis 54 okazów z Kosmacza, w którym poza nazwami przedmiotów podane są nazwiska wytwórców, ceny i nazwiska właścicieli. Kolberg planował wydanie zapisów z Huculszczyzny w ostatniej, piątej części *Pokucia* i w pewnej części notatki w tece 23. są uporządkowane według planu monografii regionalnej i opatrzone tytułami, np.: „Kraj”, „Lud” (tu m.in. „Chata”, „Rola”, „Pasterstwo”), „Zwyczaje przy uroczystościach”, „Boże Narodzenie”. Większość zgromadzonych materiałów została zamieszczona w tomach *Ruś Karpacka* (T. 54–55), ponadto w tomach *Ruś Czerwona* (T. 56–57) i w suplemencie do *Przemyskiego* (T. 83). Kilka pieśni wydrukował Kolberg wcześniej w monografii *Pokucia* (T. 30 i 31).

Teka 24. *Podole*

Sygn. Archiwum PTL: 1281–1284, łącznie kart 75.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Podole rosyjskie*, opis zawartości: „Kilkadziesiąt pieśni z nutami. Wycinki, wypisy (z Rollego itd.) i wskazówki bibliograficzne.”

Opis Kopernickiego z r. 1890: „Zupełnie do niczego. Zawiera trochę wypisów i wycinków o Podolu i garstkę materiałów, tj. pieśni z melodiami i innych drobnych zapisków, które już użyte do artykułu drukowanego

w »Zbiorze Wiadomości«, do nich należą i piosnki z Pobereża przez dra Szopowicza przysłane. W dodatku jest rękopism niewielki jakiejś rozprawki niby historycznej o Podolu przez Jaroszewicza. Można to oddać do Bibl. Jagiellońskiej.”

Obecnie w tece znajdują się rękopisy pieśni (teksty i melodie) z Podola zapisane przez Kolberga ze słuchu i wydane przez niego w r. 1888 w „Zbiorze Wiadomości do Antropologii Krajowej”, jego notatki z publikacji oraz egzemplarze gazet z artykułami na temat regionu. Materiały te zamieszczono w tomie *Podole* (T. 47). Ponadto w tece przechowywany jest wspomniany przez Kopernickiego rękopis J. Jaroszewicza *Pogląd etnograficzno-historyczny na Podole*, pominięty w tomie 47 *Dzieł*, ponieważ nie ma wartości jako źródło etnograficzne lub historyczne. Rękopis Z. Moszyńskiej z pieśniami z Pobereża i jego kopia wykonana przez H. Szopowicza, wymienione przez Kopernickiego, zostały przeniesione do teki 25 *Ukraina*, ale nie wiadomo przez kogo i kiedy. Nieliczne zapisy pieśni z Mazowsza zamieścił Kolberg w monografii tego regionu (T. 28), pozostałe spoza Podola drukowane są w tomach *Mazury pruskie* (T. 40) i *Mazowsze cz. VII* (T. 42), a ukraińskie pozbawione not lokalizacyjnych zamieszczono w *Materiałach do etnografii Słowian wschodnich* (T. 58, przygotowany do druku).

Teka 25. *Ukraina*

Sygn. Archiwum PTL: 1285-1289, łącznie kart 184.

Tytuł Kolberga z r. 1886 także: *Ukraina*, opis zawartości: „Wypisy i notaty. Nieco pieśni z nutami. Drobiazgi. Rękopis po śp. Nowosielskim (Marcinkowskim) pozostały jako tom 3 jego *Ukrainy* (dwa pierwsze tomy wyszły z druku w Wilnie) obejmujący pieśni i opis wesela (aneks)”.

Opis Kopernickiego z r. 1890: „a) Materiały oryginalne składają się jedynie ze zbioru melodyj i pieśni spisanych przez samego O.K. w Warszawie od służby dworskiej mieszkających tam panów ukraińskich. Przydadzą się jako uzupełnienie zbioru p. Zimmerowej w »Zbiorze Wiadom.«, albo do innej podobnej pracy; b) wypisy, wycinki i notatki z najrozmaitszych źródeł, ostatnie niezmiernie cenne dla każdego, kto pracuje nad etnografią Ukrainy. Nb. Te rzeczy warto wybrać i oddać do użytku p. Z. Wolskiego dla zamierzonej przez niego bibliografii etnograficznej polskiej.”

Na obwolucie podteczki o sygn. 1285 notatki Kopernickiego: „Melodie i pieśni ukraińskie po największej części spisane przez samego O. K.

w Warszawie od służby dworskiej panów ukraińskich tam mieszkających, np. podobno p. Tytusa Piotrowskiego z Rozalówki w pow. kijowskim (mylnie zaznaczono: w owruckim gub. mińskiej!). Nieco piosenek przysłanych mu przez inne osoby. Nb. nie ma zeszytu spisane przez p. Leokadię Kopernicką, bratową moją, który posłałem Kolb. z Kijowa w r. 1858 czy 59.”

Obecnie w tece znajdują się materiały wymienione przez Kolberga oraz druk: *Pieśni ludu ukraińskiego. Dumki na fortepian*, w opracowaniu P. Leonarda (Warszawa 1856), zawierający 35 utworów. Nie ma dziś w spuściźnie Kolberga rękopisu A. Marcinkowskiego wymienionego wyżej w opisie zawartości tej teki. W roku 1883 obok informacji o rękopisie Marcinkowskiego Kolberg odnotował: „w rękę dra Kopernickiego” (notatka w spisie tek z 7 maja 1883, rkp. w BN PAU i PAN, sygn. 2183, k. 72), jednak w późniejszych spisach tek z lat 1886 i 1887 rękopis Marcinkowskiego jest wymieniany jako znajdujący się w tece 25. Ponieważ notatki Kopernickiego na temat zawartości teki 25 są niepełne, dotyczą tylko jej części, nie wiadomo czy rękopis ten znajdował się w tece w czasie, gdy opiekował się nią Kopernicki, czy został z teki wyjęty jeszcze przez Kolberga, czy później przez inne osoby. Brak również informacji o rękopisie L. Kopernickiej, wspomnianym przez I. Kopernickiego.

Pieśni i melodie ukraińskie zapisane przez Kolberga zostały zamieszczone w kilku tomach: *Wołyń* (T. 36 i 84), *Podole* (T. 47), *Białoruś-Polesie* (T. 52) oraz *Materiały do etnografii Słowian wschodnich* (T. 58, przygotowany do druku). Również w tych tomach zostały wydane nieliczne w tej tece odpisy pieśni ze zbiorów innych autorów (m.in. Mykoły Łysenki) i rękopisy innych osób, np. pieśni z Podola zapisane przez Z. Moszyńską.

Teka 26

Zawartość dawnej teki nr 26 podzielona jest obecnie na dwie jednostki archiwalne znajdujące się w zbiorach BN PAU i PAN (sygn. 3206 i 3207).

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Wołyń*, opis zawartości: „Wycinki, wypisy i notaty. Wesela, pieśni, zwyczaje, tańce i muzyka od Kowla, Łucka, Żytomierza i Zwiahla”.

Opis Kopernickiego z r. 1890: „a) Moc wielka pieśni z melodiami spisanych przez samego O.K. w okolicach Kowla (najwięcej), Lubomli, Dubna i Żytomierza, między nimi jest parę opisów wesel, tańce, trochę innych materiałów i notatek. Nb. można złożyć z tego cały tom niezbyt szczupły;

b) Wypisy, wycinki i notatki z rozmaitych źródeł, stosunkowo do oryginalnych w liczbie niewielkiej; c) Rękopism oprawny Prusinowskiego, bajki wołyńskie, spisane przez niego w r. 1835 i opowiedziane przez niego, bardzo ciekawe i warte rychłego wydania w »Zbiorze Wiadom.«.

W inwentarzu sporządzonym w 1934 r. przez Komisję Etnograficzną PAU odnotowano brak tej teki, być może była już wówczas przekazana do Biblioteki PAU.

Zachowane rękopisy z dawnej teki 26 znajdują się obecnie w BN PAU i PAN w dwu zespołach wymienionych wyżej.

Teka 27

Zawartość danej teki nr 27 podzielona jest obecnie na cztery jednostki archiwalne znajdujące się w zbiorach BN PAU i PAN (sygn. 3202–3205), zaś materiały ikonograficzne znajdują się w tece rycin w Archiwum PTL (teka 47, sygn. 1354/III).

W spisie Kolberga z r. 1886 tytuł: *Ruś Chełmska i Podlaska*, opis zawartości: „Wypisy i bibliografia. Materiały wzięte z Gołębiowskiego, Kunickiego itd. Inne zebrane i dostarczone na miejscu w obfitości wraz z notatami dotyczącymi języka. Monografia uporządkowana i przygotowana do druku”.

Opis Kopernickiego z r. 1890: „a) Kupa odpadków wszelkich od tomu I-go [tj. *Chełmskiego* cz. I, T. 33], b) pieśni i tańce z grubsza uporządkowane, materiały na tom II, c) wierzenia, czary, wróżby, przysłowia, bajki, materiały na tom III.”

Zachowane rękopisy z tej teki znajdują się w czterech zespołach wymienionych wyżej oraz w tece 47.

Teka 28. *Polesie*

Sygn. Archiwum PTL: 1290–1291, łącznie kart 97.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Polesie wołyńskie i Pińszczyzna*, opis zawartości: „Wypisy różne (przeważnie z Zienkiewicza). Nieco oryginalnych pieśni i nut. Wycinki i wskazówki bibliograficzne”.

Opis Kopernickiego z r. 1890: „1) 3–4 melodie z Mozyrskiego i Owruckiego, które znalazłem zabłąkane w tece Wołynia i tu przełożyłem; 2) jakaś bajeczka o Żydzie (z Kobryńskiego) zapisana przez samego O.K. Resztą są to tylko wypisane z dzieła R. Zienkiewicza (wszystkie podobno) pieśni zwyczajne i obrzędowe, bez żadnej melodii, w dodatku wypisy i notatki

z rozmaitych źródeł. Na koniec niewielka paczka pieśni przez kogoś spisana w Borowej w Pińszczyźnie. Nie wiadomo, czy dobrze, bo językiem wołyńskim, lecz nie poleskim, białoruskim, zupełnie odmiennym od Zieńkiewicza. Te pieśni wszystkie były już drukowane w XIII tomie »Zbioru Wiadomości« i na rękopisie poprzekreślane. Wszystkie wyrzuciłem. Ostatecznie w tej tece nic nie ma oprócz przepisane Zieńkiewicza, i to podobno z błędami fonetycznymi.”

Obecnie w tece znajdują się Kolbergowskie odpisy ze zbioru R. Zienkiewicza *Piosenki gminne ludu pińskiego* (Kowno 1851), nieliczne zapisy melodii wykonane przez Kolberga, odpisane przez niego fragmenty artykułów z prasy i noty bibliograficzne prac odnoszących się do Polesia. Materiały te zostały wydane w tomie *Białoruś-Polesie* (T. 52) razem z innymi związanymi z Białorusią, tylko dwie pieśni zamieszczono w suplemencie do Wołynia (T. 84).

Teka 29. Białoruś, Grodno

Sygn. Archiwum PTL: 1291–1297, łącznie kart 155.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Białoruś (Grodno, Mińsk, Witebsk)*, opis zawartości: „Zwyczaj, obrzędy, pieśni, notaty, wypisy (przeważnie z ros. *Statistyczeskije opisanie guberni grodzieńskiej*).”

Opis Kopernickiego z r. 1890: „Jest kilkadziesiąt melodij pieśni z rozmaitych stron jako materiał oryginalny. Reszta same wypisy i notatki. NB. jedna kolęda łotewska, którą można będzie dołączyć do pracy p. Ulanowskiej.”

Obecnie w tece przechowywane są rękopisy Kolberga dotyczące głównie Białorusi i Litwy, a nieliczne także Mazowsza i Radomskiego. M.in. znajduje się tu zeszyt z zapisami pieśni weselnych z Białorusi z okolic Witebska i z pieśniami z Radomskiego oraz z innych regionów (sygn. 1295). Są to prawdopodobnie najwcześniejsze Kolbergowskie zapisy folkloru. W tece są także noty bibliograficzne, wypisy i notatki z artykułów w czasopismach i z prac zwartych, m.in. z *Ludu Gołębiowskiego* i z publikacji E. Orzeszkowej oraz wycinki z gazet. Spośród nielicznych rękopisów innych osób wymienić trzeba obszerny artykuł F. Staszica *Wycieczka nad brzegi Berezyny* (drukowany w „Tygodniku Ilustrowanym” w r. 1863). Rękopis Kolbergowskiego tłumaczenia fragmentów pracy P. Bobrowskiego *Grodnenskaja gubernija ...*, wspomnianego przez Kolberga jako *Statistyczeskije opisanie...*, wydanej w Petersburgu w 1863 r., znajduje się obecnie w tece *Miscellanea*, sygn. 2184 (dawniej 2183) w BN PAU i PAN.

Opublikowany został w T. 52 *Białoruś-Polesie* z szerszym komentarzem Kolberga na temat rozważań Bobrowskiego o dialektach białoruskich. Nieliczne zapisy pieśni wydał Kolberg w *Pieśniach ludu polskiego* (T. 1) w 1857 r. Materiały zawarte w tece 29 zostały wykorzystane w T. 52 *Białoruś-Polesie* i w T. 53 *Litwa* oraz w suplemencie do *Radomskiego* (T. 77) i do *Mazowsza* (T. 80), zapisy pozbawione not lokalizacyjnych zamieszczone są w tomie *Materiały do etnografii Słowian wschodnich* (T. 58, przygotowany do druku).

Teka 30. *Litwa*

Sygn. Archiwum PTL: 1298–1302, łącznie kart 312.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Litwa etnograficzna*, opis zawartości: „Wycinki i odpisy. Bibliografia dotycząca Litwy i Żmudzi. Spis miejscowości. Zwyczaje, podania i legendy litewskie i żmudzkie. Trochę pieśni, przysłów i zagadek. Odpadki od artykułu *Pieśni litewskie* drukowanego [w r. 1879] w tomie 4 »Zbioru Wiadomości do Antropologii [Krajowej]«.”

Opis Kopernickiego z r. 1890: „1) Materiały oryginalne dostarczone przez rozmaite osoby, niewiele, lecz są rzeczy ciekawe, z których da się ułożyć przyczynek niezły do »Zb. Wiad.«; 2) Rękopisy: a) Akielewicza *Dajnes żamajtiu*, odpis, nie wiadomo czy cały? b) Jaroszewicza *Zarysy z czasów pogańskiej Litwy*; c) O. Kolberga spis bibliograficzny dzieł itd. o Litwie jako uzupełnienie pracy Karłowicza; d) jakiś *stary* rękopis sądowy z Litwy z r. 1741 (oddałem do Bibl. Jagiell.); 3) Wypisy, notatki i wycinki z rozm[aitych] źródeł: a) o Litwinach z Augustowskiego i Pruskich; b) o Litwie naszej i Żmudzi.” Na obwolucie kart o sygn. 1298 notatka Kopernickiego taka sama jak wyżej w punkcie 1, z dopiskiem J. Karłowicza: „Trzeba bardzo ostrożnie korzystać z tych przyczynków, J.K.”.

Obecnie w tece przechowywane są wymienione przez Kopernickiego materiały dotyczące Litwy, oprócz „starego rękopisu sądowego” z 1741 r. oddanego przez niego do Biblioteki Jagiellońskiej. M.in. są to rękopisy M. Akielewicza, J. Jaroszewicza i T. Narbutta, oraz bibliografia opracowana przez Kolberga. Wszystkie zapisy dotyczące Litwy są wydane w T. 53. Ponadto są w tej tece wycinki z prasy, m.in. z artykułem Kolberga *Pieśni ludu polskiego i litewskiego* zamieszczonym w „Kalendarzu” J. Jaworskiego na rok 1857 oraz pojedyncze zapisy z Krakowskiego i Mazowsza. Te ostatnie wydane w uzupełnieniach do odpowiednich monografii regionalnych (T. 73 i 80).

Teka 31. *Miscellanea*

Sygn. Archiwum PTL: 1303–1304, łącznie kart 62.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Miscellanea I*, opis zawartości: „Bibliografia. Notatki.” Na okładce teki tytuł ręką Kolberga „*Miscellanea. Ukaz o włościanach*”.

Opis Kopernickiego z r. 1890: „ 2 arkusze: Spis rzeczy z »Przyjaciela Ludu« od r. 1834–1849 jako materiał do literatury etnograficznej; 6 arkuszy i kilka kartek z podobną notatką z »Bibl. Warsz.«, »Tygodn. Ilustr.« i innych pism oraz o rozmaitych dziełach; na kartkach notatki bibliograficzne o muzyce w ogóln. i ludowej w szczególności; kopia podania do Akademii Umiejętności dn. 10 II 1873 o stałą subwencję na wydawnictwa po 1000 złr. na tom; wewnątrz rozmaite listy i dokumenty dotyczące się prenumeraty na *Lud wielkopolski* i inne notatki i wiadomości. Druki rozmaite mogące przydać się Bibl. Jagielloń[skiej] i osobom prywatnym.” Ostatnie zdanie skreślone i zastąpione notatką: „Odniosłem do Bibl. Jagiell.”.

Obecnie w tece tej przechowywane są noty bibliograficzne artykułów etnograficznych, folklorystycznych i krajoznawczych, a także rycin z wielu roczników prasy polskiej z XIX w. i z prac zwartych, m.in. kompletna kwerenda w tym zakresie całości „Przyjaciela Ludu” i wielu wczesnych roczników „Kłósów” i „Tygodnika Ilustrowanego” oraz zapisy bibliograficzne artykułów z innych czasopism polskich głównie z lat 1804–1865. Not bibliograficznych jest około 1800, są one zamieszczane w spisach „Literatura cytowana i odnotowana przez Kolberga” w tomach 39–84 *Dzieł wszystkich*, odpowiednio do regionu lub tematu publikacji, której dotyczą. Ponadto w tece 31 znajduje się kilka notatek o muzykach polskich i francuskich, spisy kompozytorów polskich – twórców mazurków (zamieszczone w cz. II *Pism muzycznych*) oraz zapiski na temat subskrypcji *Poznańskiego*. Nie ma natomiast wspomnianej przez Kopernickiego kopii pisma w sprawie dotacji na druk *Ludu*. Prawdopodobnie był to dokument znajdujący się teraz w zbiorach BN PAU i PAN, opublikowany z tą samą datą (10 II 1873) w *Korespondencji ... cz. I (T. 64)*. Nie ma też w tece druków, m.in. wymienionego przez Kolberga „Ukazu o włościanach”.

Teka 32. Teki tej nie ma dziś w spuściznie Kolberga.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Miscellanea 2*, opis zawartości: „Wycinki, odpisy i druki odnoszące się do Górali i Podgórze”.

Opis Kopernickiego z r. 1890: „Zawierała »Czasu« z r. 1873 nr 119, 121, 132, 134, 137, 139, 237 i 245, a w nich artykuły ekonomiczne o ludzie naszym i wiadomości o »Banasiu«, maniaku religijnym, który wystrzelił w Tarnowie do księdza przy ołtarzu. O tymże »Kraj« krakow[ski] z r. 1873 nr 119. Oprócz tego nr 97 »Czasu« z r. 1875 z artykułem wstępnym czysto ekonomicznej [treści]. Ponieważ tedy teka ta nie zawierała zgoła żadnych materiałów etnograficznych, więc wszystko z niej zostało wyrzucone, a teka ta ze spisu wykreślona.”

W zachowanych materiałach Kolberga nie ma obecnie druków wymienionych przez Kopernickiego.

Teka 33. *Miscellanea*

Sygn. Archiwum PTL: 1305–1310, łącznie kart 178.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Miscellanea* 3, opis zawartości: „Muzykalia, odpadki od serii I (*Pieśni ludu polskiego*). P[ieśni] zniwiarskie.”

Opis Kopernickiego z r. 1890: „*Muzykalia. Obertasy, pieśni* itd. Zawiera poprzekreślane, a więc wydane już melodie i pieśni w brulionach najpierwotniejszych, tak jak były zapisywane. Nie tykając ich, zachowałem jako autografy i okazy dające wyobrażenie o tym w jaki sposób śp. Oskar Kolberg spisywał te rzeczy z ust ludu.”

Obecna zawartość teki nie odpowiada notatce Kolberga, a opis Kopernickiego odnieść można raczej do rękopisów z obecnej teki 43 *Miscellanea*, gdzie dziś znajdują się właśnie „bruliony najpierwotniejsze”, czyli zapisy terenowe Kolberga. W tece 33 przechowywane są teraz również muzykalia, ale są to dwa zespoły czystopisów zestawionych według dwu różnych zasad. Jeden, liczący 82 karty, zawiera ponad 3200 melodii. Sądzić można, że jest to rodzaj kartoteki, czy „magazynu” melodii tanecznych, do którego Kolberg wpisywał utwory zanotowane w terenie przed rokiem 1857 (zob. s. 98-100 w tym tomie). Drugi to karty, na których wpisywał warianty pieśni wybierane według wątków tekstowych, z melodiami i notami lokalizacyjnymi. Niektóre z nich mają opracowany akompaniament, co świadczy również o wczesnym okresie ich powstania. „Opadki od serii I” wymienione przez Kolberga to tylko jedna karta z charakterystyką niektórych wątków balladowych, notatki te wykorzystano w przypisach źródłowych w tomie *Pieśni ludu polskiego. Supplement do t. 1* (T. 80).

Nie ma dziś w tece zespołu pieśni żniwiarskich wymienionego przez Kolberga, nie ma go również jako osobnego rękopisu lub zespołu rękopisów w innych tekach.

Pieśni opracowane na głos z towarzyszeniem fortepianu zostały wydane w tomie 67 cz. I i II, pozostałe w odpowiednich monografiach regionalnych.

Teka 34. Teki tej nie ma dziś w spuściźnie Kolberga.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Miscellanea 4*, opis zawartości: „Gry, zabawy, tańce”. We wcześniejszym spisie, wykonanym przez Kolberga w 1883 r. (rkp. BN PAU i PAN, sygn. 2183, k. 72), teka 34 ma tytuł taki sam, ale inną zawartość: „Pieśni żniwiarskie (ogólnopolskie). Odpadki z *Poznańskiego*, spis nazw”. Obok widnieje notatka Kopernickiego: „Sam Kolberg wypróżnił, włożywszy natomiast materiały do *Sanockiego*”.

Opis Kopernickiego z r. 1890: „Materiały oryginalne: 1. Podgórze polskie (Rymanów, Wzdów, Iwonicz, Dynów), materiały na tomik niewielki. 2. Podgórze ruskie od górnego Sanu i Dniestru (Ustrzyki D., Czaszyn, Leszczowate, Boberka), piękne materiały na duży tom lub 2 mniejsze. 3. Górale ruscy (Połonińcy) od Procisnego i Baligrodu, włączy się do mojej monografii o Góralach ruskich. 4. Wypisy i notatki rozmaite.”

Nieco odmienny spis zawartości teki 34 wykonany przez Kopernickiego zachował się w innej tece *Micellanea* (Arch. PTL, teka 38, sygn. 1335, k. 6), włożony do niej zapewne przypadkiem (w tym rkp. błędny numer teki: 31 zamiast 34). Kopernicki zapisał tam: „T. 3[4] *Sanockie*. Jeden egz. druk[u] Turowskiego *Dodatek do zb. pieśni*. Szkice ołówkiem ubiorów ze Szczandrówki koło Procisnego i rozmaite notatki. Szkice sprzętów i 2 chaty z Procisnego, piec. Ubiory z Procisnego. Wypisy z »Cztienii«, »Tygodn. II.« i inne [z] druk[ów]. Melodie łemkowskie od Szlachtowy, własne czy wypisane? Wypisy z »Wędrowca« r. 1882 nr 12 i 14 pt. *Lud u źródeł Sanu i Dniestru* p. P. Wandę (pseud. Adnaw). 1 egzemplarz Kop[ernickiego] o Góralach ruskich. Na kartkach rozmaite notatki i melodie łemkowskie. Recenzja I. Franko o Kolbergu i moich *Góralach*. Melodie i pieśni z Wołtuszoży, Procisnego, Soliny, mnóstwo melodyj z Sanoczian od pn. Józefy Wunsch – pieśni polskie. Obrzędy, chrzciny i pogrzeb. Weselne – Leszcz[owate], Czaszyn, Procisne, Chrewt.”

Przytoczonemu spisowi Kopernickiego odpowiada w znacznej części obecna zawartość zespołu rękopisów znajdujących się w zbiorach BN PAU

i PAN pt.: *Podkarpacie polskie*, sygn. 3194, i *Podkarpacie ukraińskie*, sygn. 3195–3201 (zob. niżej). Nie ma jednak ani tam, ani w innych tekach wskazanych przez Kopernickiego druków: J. K. Turowskiego *Dodatek do zbiorów pieśni...* z r. 1846, *Górali ruskich* Kopernickiego i dwu recenzji I. Franki zamieszczonych w „Kwartalniku Historycznym” w 1889 r., natomiast rkp. Józefy Wunsch z Sanoczan jest obecnie w tece 35 *Miscellanea*.

W inwentarzu sporządzonym w 1934 r. przez Komisję Etnograficzną PAU zawartość teki 34 określona jest krótko: „Gry, zabawy i tańce”, tak jak w spisie Kolberga z 1886 r. Nota ta odnosi się do rękopisu przechowywanego teraz w tece *Miscellanea*, sygn. 2184, w zbiorach BN PAU i PAN. Jest to odpis dużych fragmentów opracowania Ł. Gołębiowskiego *Gry i zabawy różnych stanów...* (Warszawa 1831).

Wymienione przez Kolberga spisy nazw miejscowości z Poznańskiego są obecnie w tece 9 *Poznańskie*. Rękopis pieśni żniwiarskich jako osobny zespół nie zachował się w archiwum Kolberga.

Teka 35 *Miscellanea*

Sygn. Archiwum PTL: 1311–1316, łącznie kart 77.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Miscellanea* 5, opis zawartości: „Rękopisy z druków starych. Wiersze różne.” W spisie tek z roku 1883 (BN PAU i PAN, sygn. 2183, k. 74) wymieniona jest jeszcze „Gwara złodziejska”.

Opis Kopernickiego z r. 1890: „Rozmaite utwory wierszokleckie osób znajomych (R. K[onopki]), n[umery] gazet z drobnymi wiadomościami, zapomniane bruliony własne, poprzekreślane. Wszystko bez żadnej wartości – wyrzucone.”

Obecnie w tece tej znajdują się materiały bardzo zróżnicowane: najliczniejsze to zapisy terenowe Kolberga, głównie z Pokucia, Krakowskiego, Lubelskiego i Poznańskiego, ponadto zaniechane redakcje wstępów do *Pieśni ludu polskiego* (1857) i do *Pokucia* cz. II (1883), zapisy przysłów nieznanego autora, druki związane z subskrypcją *Poznańskiego*, a także kartki z 26 przyspiewkami ukraińskimi, bez not lokalizacyjnych, w obwolutie z wpisanym przez Kopernickiego tytułem *Kryptadia*. Być może są to w części rękopisy określone przez Kopernickiego jako „zapomniane bruliony własne”. Utworów R. Konopki i innych autorów nie ma dziś w tej tece. Również wymienionych w 1883 r. notatek o gwarze złodziejskiej nie ma dziś ani w tej tece, ani w innych. Zapisy folkloru znajdujące się w tece 35

zostały opublikowane w odpowiednich monografiach regionalnych i suplementach do nich oraz w tomach *Przysłowia* (T. 60), pozbawione not lokalizacyjnych przeznaczono do tomu *Materiały do etnografii Słowian wschodnich* (T. 58, przygotowany do druku).

W zespole o sygn. 1311 znajdowało się 60 listów w obwolutie z notą: „Listy wyłączone z tek Kolbergowskich przez prof. dr Tadeusza Seweryna”. W latach 1959–1961 dołączono do nich jeszcze 40 listów i innych dokumentów wyjętych z tek regionalnych przed rokiem 1962 w trakcie prac nad rękopisami w Pracowni Kolbergowskiej istniejącej wówczas przy Zarządzie Głównym PTL we Wrocławiu. Listy i dokumenty przekazano w sierpniu 1963 r. Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie, gdzie zostały włączone do *Korespondencji* (sygn. 2185) i *Papierów osobistych* (sygn. 2183).

Teka 36. *Miscellanea*

Sygn. Archiwum PTL: 1317–1325, łącznie kart 300.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Miscellanea 6*, opis zawartości: „Pieśni patriotyczne i szlacheckie”.

Opis Kopernickiego z r. 1890: „a) Moc wielka melodyj i pieśni patriotycznych z rozmaitych miejsc i czasów, b) tyleż pieśni towarzyskich i innych z melodiami. Jedne i drugie po największej części w brulionach i zupełnym nieładzie. Zostawione wszystko w takim stanie, jako materiał dla tego, kto się studiowaniem utworów tego rodzaju zając zechce.”

Obecnie w tece 36 znajduje się zbiór blisko tysiąca pieśni, głównie patriotycznych, historycznych i wojskowych, ale także o innej tematyce, wykonywanych przez mieszkańców miast i dworów. Wśród nich liczne są pieśni i melodie pochodzące z utworów scenicznych. Te ostatnie gromadził Kolberg jako dokumentację muzyki teatralnej, a po części także jako utwory popularne. Przechowywane w tej tece melodie i teksty to przede wszystkim zapisy ze słuchu wykonane przez Kolberga w czasie badań terenowych, dlatego często na tych samych kartach znajdują się także zapisy pieśni i melodii ludowych, m.in. z Lubelskiego, Krakowskiego, Radomskiego i z Wielkopolski. Pieśni patriotyczne miewają w rękopisach podane autorstwo melodii i tekstu, a niekiedy także datę powstania. Utworów tych Kolberg nie mógł drukować w wydawanych w Krakowie tomach *Ludu*, ponieważ cenzura rosyjska nie dopuściłaby wtedy do przewiezienia książek przez granicę do Królestwa Polskiego, gdzie miały licznych odbiorców.

Jeżeli pieśni opatrzone były notami lokalizacyjnymi, zostały opublikowane w odpowiednich tomach regionalnych lub w suplementach do tomów wydanych przez Kolberga. Zapisy pozbawione takiej informacji znajdują się w tomie *Miscellanea*. Notacje melodii do zapomnianych dziś i nigdy nie drukowanych utworów scenicznych mogą być materiałem przydatnym do badań nad XIX-wiecznym teatrem polskim, zwłaszcza z pierwszej połowy wieku.

Teka 37. *Miscellanea*

Sygn. Archiwum PTL: 1326–1332, łącznie kart 259.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Miscellanea* 7, opis zawartości: „Czary. Wierzenia. Przysłowia i zdania”.

Opis Kopernickiego z r. 1890: „1. Rozmaite wypisy, wycinki i notatki o wierzeniach, czarach, gusłach itp. z całego świata. W tej liczbie jest spory i ciekawy rękopism rozprawy T. Klepaczewskiego *Pogląd histor[yczny] na zabobony w Polsce*. 2. Trochę przysłów z Poznańskiego (wypisane z »Przyjaciela] Ludu« i innych. Mogą się przydać Adalbergowi). 3. Trochę zagadek (wypisane, mogą się przydać Z. Wolskiemu). 4. Odpadki materiałów od *Poznańskiego*, już zużyte, [jeden] okaz schematyzmu Tow[arzystwa] Przyjaciół Nauk, z którego wiadom[ości] etnograficzne i topograficzne o Poznańskim były przez O. K. czerpane.”

Obecnie w tece 37 znajdują się notatki Kolberga z prasy i z druków zwartych dotyczące wierzeń, czarów, lecznictwa w dawnych wiekach itp., wymieniony przez Kopernickiego rękopis T. Klepaczewskiego (60 stron), niewielki rękopis E. Kierskiego *Cośkolwiek o czarownicach, osobliwie w Wielkopolsce*, liczne notatki Kolberga z Poznańskiego dotyczące przesądów, wierzeń i praktyk magicznych oraz jego rękopisy przysłów i zagadek z tego regionu. Wspomniany przez Kopernickiego fragment *Szematów W. Ks. Poznańskiego* — ankiety Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk — wypełniony był we Wronczynie. Ponadto znajdują się tu wycinki z prasy i druki, m.in. *Powiastrki i opowiadania majstra od „Przyjaciela Ludu”* (z. 2: Chełmno 1865) wydane nakładem Ignacego Danielewskiego.

Znaczną część materiałów wykorzystał Kolberg w tomach *Poznańskie* (głównie w T. 9 i 15), a także w cz. II *Mazowska* (T. 25), w *Kieleckim* (T. 18), *Radomskim* (T. 20-21), niedrukowane przez Kolberga zamieszczono

w *Litwie* (T. 53), w cz. VII *Mazowska* (T. 42), w *Przysłowiach* (T. 60) oraz w suplemencie do *Poznańskiego* (T. 74).

Teka 38. *Miscellanea*

Sygn. Archiwum PTL: 1333–1336, łącznie kart 141.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Miscellanea* 8, opis zawartości: „Rozmaitości, teksta operetek i śpiewów.”

Opis Kopernickiego z r. 1890: „1. Bardzo ciekawy rękopism z końca XVIII w., zawierający odpisy: a) o porwaniu króla przez konfederatów barskich, b) rozmaite dokumenta dotyczące się 1-go rozbioru Polski. Mocno uszkodzony. 2. Gazety z r. 1855 i 1859 oraz rozmaite bruliony O. K. jako materiał o jego pierwszej działalności w badaniach muzyki ludowej i o nieświetnym wystąpieniu jako kompozytor z operetką *Król pasterzy*. Nb. bardzo ważny artykuł J. Gregorowicza w »Gazecie Codziennej« 1855 o muzyce ludowej i o Kolbergu jako nieznanym jeszcze badaczu tej muzyki”.

Obecnie w tece znajdują się rękopisy terenowe Kolberga z Łęczyckiego, Kaliskiego i Kujaw (pieśni i melodie), czystopisy pieśni i melodii z tych regionów (zamieszczone w T. 22, 23 i 3-4 oraz w suplementach do *Kujaw*, *Łęczyckiego* i *Kaliskiego*), rękopis W. Siarkowskiego *Pieśni i opowieści ludowe z okolic Pińczowa* (262 teksty pieśni i 22 bajki) wykorzystany w większości przez Kolberga w monografii *Kieleckie* (T. 18–19), a później w suplemencie do niej (T. 76). Są tam także notatki terenowe i wypisy z literatury dotyczące wierzeń i dialektów z Pokucia i Chełmskiego zamieszczone przez Kolberga w T. 31 i 33 lub wykorzystane w suplementach do tych tomów (T. 81 i 82) oraz przytaczane tu notatki Kopernickiego na temat niektórych materiałów w innych tekach (18, 34 i 40).

Egzemplarze paru druków znajdujących się w tej tece nie są związane bezpośrednio z pracami nad *Ludem*. Część z nich znalazła się tam zapewne przypadkowo, np. fragmenty polemik posłów do austriackiej rady państwa na temat szkół wyznaniowych.

Nie ma w tece rękopisów z XVIII wieku, przekazanych prawdopodobnie przez Kopernickiego Bibliotece Jagiellońskiej, nie ma też wymienionych przez Kolberga tekstów operetek i śpiewów – te zapewne przeniesione zostały przez niego, przynajmniej częściowo, do teki 36 *Miscellanea*. Wymienione przez Kopernickiego wycinki druków z lat 1855–1856 z recenzjami

Króla pasterzy i z artykułem Gregorowicza w „Gazecie Codziennej” są obecnie w tece *Miscellanea*, sygn. 2184 (dawniej 2183), w zbiorach BN PAU-PAN.

Teka 38 zawierała także korespondencję związana z drukiem *Ludu* i rkp. Kolberga *Opis biegu życia*. Dokumenty te zostały wyjęte z teki 38 w latach 1959–1960 i przełożone najpierw do teki 35 *Miscellanea*, a w r. 1963 przekazane BN PAU i PAN i tam włączone do porządkowanej wówczas korespondencji Kolberga (sygn. 2185) i teki z jego dokumentami osobistymi (obecnie sygn. 2183, dawniej 2184).

Materiały folklorystyczne zamieszczono w odpowiednich monografiach regionalnych lub w suplementach do nich.

Teka 39. *Miscellanea*

Sygn. Archiwum PTL: 1337–1344, łącznie kart 199.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Miscellanea 9*, opis zawartości: „Łużyce, Słowaki, Czechy, Moskwa. Drobne varia”.

Opis Kopernickiego z r. 1890 nie zachował się.

Teka zawiera obecnie materiały bardzo zróżnicowane: bruliony artykułów Kolberga pisanych dla *Encyklopedii Orgelbranda* i do warszawskiej prasy muzycznej, przekłady i wypisy dotyczące muzyki węgierskiej i rumuńskiej, a także muzyki Azji południowo-wschodniej i Oceanii, zapisy folkloru łużyckiego, czeskiego, słowackiego i południowo słowiańskiego, m.in. notatki A. Kucharskiego z badań prowadzonych w latach 1826–1829, rękopisy pieśni łużyckich nieznanymi autorów, wczesne, bo sprzed r. 1830, pochodzące też ze zbiorów A. Kucharskiego, Kolbergowski przekład dużego fragmentu opracowania A. Smolerja o weselu łużyckim oraz zapisy pieśni czeskich i słowackich wędrownych rzemieślników sporządzone w Warszawie i wydane przez Kolberga w r. 1846. Ponadto znajdują się tutaj zapisy terenowe i czystopisy folkloru pochodzące z Mazowsza, Białorusi, Przemyskiego, Wołynia i Podkarpacia.

Materiały te, zależnie od ich lokalizacji geograficznej i treści, opublikowane zostały w tomach *Pisma muzyczne cz. I i II* (T. 61–62), *Studia, rozprawy i artykuły* (T. 63), czeskie, słowackie, łużyckie, słoweńskie i chorwackie znalazły się tomie *Materiały do etnografii Słowian zachodnich i południowych* (T. 59 cz. I–III). Pieśni i melodie pochodzące z terenów Polski, Białorusi i Ukrainy wykorzystane zostały w odpowiednich

monografiach regionalnych lub w suplementach do nich oraz w tomie *Materiały do etnografii Słowian wschodnich* (T. 58, przygotowany do druku).

Teka 40. *Miscellanea*

Sygn. Archiwum PTL: 1345–1346, łącznie kart 42.

Tytuł Kolberga z r. 1886: *Miscellanea 10*, opis zawartości: „Illyria, Dalmacja, Kroacja. Drobne varia.”

Opis Kopernickiego z r. 1890 nie zachował się. Do obecnej zawartości teki 40 odnoszą się notatki Kopernickiego z r. 1890 o tece 42: „Teki 42. *Ilyria, Dalmacja, Sławonia*. 1. Melodie serbskie 232 n[umery], wypisane z dzieła Aloisa Kalauza, przy tym jest parę oryginalnych melodii i pieśni słoweńskich przez kogoś ofiarowanych i ze 20 melodii ołówkiem zapisanych prawdopodobnie przez samego O.K. 2. »Illustr. Extrabalatt« wiedeńsk. z r. 1875 – kilka n[umerów] z felietonami o Dalmacji z okazji podróży cesarskiej. 3. Siedem n[umerów] »Gazety Codziennej« z r. 1871/72 z felietonem O.K. z Dalmacji (podobno przeważnie wyciąg z podróży Hacqueta!). 4. Jakiś zapisek O. K. o Czyczach, Krażaucach i Piuczenach (skądś wypisane, przygotowane jako artykulik do jakiegoś pisma).”

W innej tece (Arch. PTL, teka 38, sygn. 1335, k. 2) znajduje się notatka Kopernickiego odnosząca się do druków znajdujących się niegdyś w tece 40: „Muzyczne: Hašnik *Dobrovoljke*, Ljublana 1851; Dolinar *Napevi za [Mnoge] svete pesmi*, 2 zes.; M. Vilharia *Jamska Ivanka*, Ljubl.; *Slovenska gerlica*, zes. 1, 2, 4, Lubl.; *Cvek Napevi za svete pesmi*.”

Obecnie w tece 40 mieszczą się zapisy terenowe melodii, m.in. słoweńskich i chorwackich wykonane przez Kolberga w roku 1857, opublikowane w tomie *Materiały do etnografii Słowian zachodnich i południowych* (T. 59 cz. III), sporządzony przez Kolberga odpis melodii ze zbioru A. Kalauza, dwie karty z zapisami pieśni nieznanymi autorów, ulotny druczek zawierający pięć pieśni ze zbiorów W. Dundera oraz rękopis fragmentu artykułu Kolberga *Obrazy Słowiańszczyzny południowej* odnotowany przez Kopernickiego jako punkt 4: ”zapisek o Czyczach, Krażaucach i Piuczenach”. Przechowywane są tam także egz. „Gazety Polskiej” z 1871 r. (nr 2–7), w których drukowane były *Obrazy Słowiańszczyzny południowej* (w tych numerach cz. II artykułu pt. *Dalmacja*). Cały artykuł przedrukowany został w *Studiach, rozprawach*

i artykułach (T. 63). Ponadto w tece kilka numerów gazety „Illustriertes Wiener Extrablatt” z 1875 r. (nr 91, 99, 103, 104, 109, 126, 129) z artykułami o Dalmacji.

Wymienionych w osobnej notatce Kopernickiego czasopism i innych druków muzycznych, prawdopodobnie zakupionych przez Kolberga w Lublanie w 1857 r., w jego tekach teraz nie ma.

**Teki utworzone po śmierci Kolberga, tj. po roku 1890,
oraz inne zespoły jego rękopisów
znajdujące się w Archiwum Naukowym Polskiego Towarzystwa
Ludoznawczego**

Teka 12a. *Podgórze*

Sygn. Archiwum PTL: 1185–1190, łącznie kart 155, numer i tytuł nadano prawdopodobnie w Muzeum Etnograficznym w Krakowie przed r. 1953.

Teki tej nie odnotowano w inwentarzu Komisji Etnograficznej PAU w 1934 r., pojawia się ona z numerem 12a i tytułem *Podgórze* dopiero w roku 1953 w protokole przekazania rękopisów Kolberga jako depozytu do Archiwum PTL.

Materiały znajdujące się w tece pochodzą w większości z tego samego regionu, co przechowywane w tece 12. Są to przede wszystkim opisy wesel, pieśni i melodie w czystopisach Kolberga oraz kopie znacznej ich części wykonane przez W. Kosińskiego (teksty), albo dla niego przez osoby nieznanne (nuty). Znajduje się tu także rękopis pieśni i bajek zapisanych przez M. Szczurka, wydany w suplemencie do *Krakowskiego* (T. 73/II). Niektóre teksty i melodie zamieścił już Kolberg w cz. I i II *Krakowskiego* (T. 5–6), pozostałe zostały obecnie opublikowane w suplemencie do *Krakowskiego* (T. 73 cz. I–III), w tomach *Góry i Podgórze* (T. 44–45) i w *Tarnowskim–Rzeszowskim* (T. 48). Podstawą druku były rękopisy Kolberga, w bardzo nielicznych przypadkach, jeżeli nie zachowały się oryginały Kolberga, posłużono się kopiami W. Kosińskiego.

Tekę 12a utworzono prawdopodobnie dlatego, że materiały Kolberga i kopie Kosińskiego przestały się mieścić w tece 12 i jej zawartość podzielono na dwie części.

Teka 18a. *Ruś Czerwona*

Sygn. Archiwum PTL: 1230–1237, łącznie kart 296, numer i tytuł pojawiają się w inwentarzu zbiorów Komisji Etnograficznej PAU z 1934 r., tam: „18a. Ruś Czerwona I, przygotowane do druku przez J. Bielę”.

Teka utworzona została dla pomieszczenia rękopisu Jana Bieli, który w r. 1911 opracował do druku materiały Kolbergowskie znajdujące się w tece 18. Na okładce tytuł: „18 teka Kolberga przygotowana do druku”. Teka zawiera wstęp J. Bieli z datą „Lwów, we wrześniu 1911” i jego kopie rękopisów z teki 18, niezależnie od lokalizacji zawartych tam zapisów pochodzących czasem z innych regionów. Kopie są uporządkowane w sposób zbliżony do układu przyjętego przez Kolberga w monografiach regionalnych. Opracowanie J. Bieli nie zostało wydane, nieliczne fragmenty były wykorzystane w trakcie przygotowywania do druku materiałów do tomów *Ruś Czerwona* (T. 56 i 57), jeżeli nie zachowały się oryginały Kolberga.

Teka 41. *Materiały do pracy o śpiewach religijnych ludowych*

Sygn. Archiwum PTL: 1347, łącznie kart 135.

Teki tej nie wymienia ani Kolberg w spisie tek z 1886 r., ani później Kopernicki. W inwentarzu Komisji Etnograficznej PAU z 1934 r. rękopis ma numer 41 i tytuł: *Pieśni ludowe religijne* z uwagą „Przygotowane do druku”. Obecny tytuł nadany w Archiwum PTL.

Na zawartość teki składa się rękopis Kolberga – zbiór pieśni religijnych (k. 1–131), sporządzony prawdopodobnie około roku 1888 w oparciu o śpiewniki M. M. Mioduszeńskiego, m.in. na k. 125–131 „Pieśni cerkiewne w diecezji chełmskiej obrządku grekokatolickiego używane”, ponadto cztery karty z Kolbergowskimi zapisami terenowymi kolęd, pastorałek i pieśni religijnych z Ruszkowa na Kujawach, pochodzące z r. 1865 (k. 132–135). Nie wiadomo, czy te ostatnie, tj. zapisy ze słuchu zostały dołączone do odpisów ze śpiewników M. M. Mioduszeńskiego przez Kolberga, raczej sądzić można, że zostały one włożone tam później, przez kogoś kierującego się gatunkami i treścią pieśni, a nie ich pochodzeniem regionalnym. Kopernicki nie opisał rękopisu pieśni religijnych jako osobnej teki z numerem 41, na obwolucie jest tylko jego notatka: „Materiały p[ry]sposobione do jakiejś pracy osobnej o śpiewach religijnych ludowych”. W protokole potwierdzającym przyjęcie przez Towarzystwo Ludoznawcze rękopisów Kolberga w 1953 r. opis: „koperta z nutami i notatkami” również bez numeru teki.

Pieśni przepisane ze śpiewników M. M. Mioduszeńskiego w większości opatrzone są przez Kolberga odsyłaczami do tomów *Ludu* i *Obrazów etnograficznych*, w których wydrukował albo te same utwory, albo ich warianty. Niedrukowane zamieszczono w odpowiednich tomach regionalnych bądź w suplementach do monografii wydanych przez Kolberga, m.in. w suplementcie do *Kaliskiego* (T. 79) i *Chełmskiego* (T. 82), o ile opatrzył je notami lokalizacyjnymi, pozostałe znajdują się w tomie *Miscellanea*. Kolędy i inne pieśni z Ruszkowa zapisane przez niego ze słuchu są opublikowane w suplementcie do *Kujaw* (T. 72/II).

Teka 42. *Miscellanea*¹

Sygn. Archiwum PTL: 1348–1351, łącznie kart 136.

Teki o takim numerze nie ma w wykazie Kolberga z 1886 r. Notatki Kopernickiego odnoszące się do teki 42 charakteryzują materiały znajdujące się według wykazu Kolberga z 1886 r., a także obecnie, w tece 40 *Miscellanea*, dlatego przytoczono je wyżej w informacjach o tej tece. Czy tekę 42 utworzył jeszcze Kolberg, czy Kopernicki nie udało się ustalić.

W inwentarzu sporządzonym w Komisji Etnograficznej PAU w 1934 r. teka 42 jest odnotowana z tytułem *Miscellanea*, tam jako zawartość podano tylko: „Pieśni”.

Obecnie w tece 42 znajdują się wykonane przez Kolberga czystopisy i zapisy terenowe pieśni i melodii oraz kilka wycinków i druków nie związanych z jego pracami. Zapisy terenowe pochodzą z różnych regionów Królestwa Kongresowego; czystopisy przygotowywane były przez Kolberga do kilku publikacji: przechowywany jest tu m.in. rękopis pt. *Zbiór mazurów i obertasów gminnych*, obejmujący 72 melodie wokalne z akompaniamentem fortepianu; liczne są karty z czystopisami kilku wariantów danego wątku z różnych regionów, przygotowywanymi do druku w tomach planowanych jako następne po *Pieśniach ludu polskiego* z 1857 r., tj. w monograficznych zbiorach pieśni; ponadto znajduje się tu rękopis *Chodzone, kujawiaki, obertasy, mazury* obejmujący ponad 700 tańców składających się z dwu lub więcej melodii, przygotowywany jako trzecia część monografii *Kujawy*, na której druk zabrakło Kolbergowi pieniędzy. Został

¹ Numeracja tek 40–44 była w archiwum PTL w latach 1953–1961 kilkakrotnie zmieniana, co uwidoczniło się także na obecnych okładkach teczek. W tym wykazie przyjęto kolejność zgodną z aktualnymi sygnaturami archiwalnymi.

on opublikowany w suplemencie do *Kujaw* (T. 72 cz. I). *Zbiór mazurów i obertasów gminnych* opublikowano w tomie *Pieśni i melodie ludowe w opracowaniu fortepianowym* (T. 67/II). Pozostałe pieśni i melodie zależnie od ich lokalizacji opublikowane zostały w odpowiednich tomach regionalnych i w suplementach do tomów wydanych przez Kolberga.

Teka 43. *Miscellanea*

Sygn. Archiwum PTL: 1352, łącznie kart 129.

Teka nie wymieniona przez Kolberga, ani przez Kopernickiego. Numer i tytuł odnotowane dopiero w inwentarzu Komisji Etnograficznej z 1934 r., tam jako zawartość podano tylko: „Pieśni”. W protokole z r. 1953, potwierdzającym przyjęcie w depozyt przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze rękopisów Kolberga, teka ma nr 43, tytuł *Miscellanea* i opis: „Zawiera zbiór pieśni z nutami i bez oraz same nuty z różnych okolic Polski. Kart numerowanych 154”.

Obecnie znajdują się w niej Kolbergowskie zapisy terenowe pieśni i melodii z różnych regionów Polski, głównie z Królestwa Kongresowego, mniej liczne z Krakowskiego i Podhala. Zapisy pochodzą sprzed r. 1871, część z nich jest prawdopodobnie dokumentacją najwcześniejszych badań terenowych Kolberga. Rękopisów innych osób, najczęściej nieznanymi, jest zaledwie kilka. Do zespołu tego odnosi się zapewne opis Kopernickiego określający pierwotną zawartość teki 33: „*Muzykalia. Obertasy. Pieśni itd.* Zawiera poprzekreślane, a więc wydane już melodie i pieśni w brulionach najpierwotniejszych, tak jak były zapisywane”. Rękopisy przechowywane w tece 43 stanowią obecnie bezcenny materiał do analizy Kolbergowskich zapisów ze słuchu oraz do pracy nad suplementami i komentarzami źródłowymi do monografii wydanych przez Kolberga w XIX w.

Numeracja kart: 1–100 i 126–154 wskazuje, że w tece brak 25 kart, które znajdowały się tam w r. 1953, a zaginęły przed r. 1962.

Teka 44. *Przysłowia. Z Archiwum Familii Nowina-Konopków*

Sygn. Archiwum PTL: 1416, łącznie kart 305. Numer teki i tytuł nadane w Archiwum PTL.

Rękopisy zakupione w r. 1959 przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze w antykwariacie w Warszawie¹. Na pierwszej karcie każdego ręko-

¹ Zakupiono wtedy trzynaście zespołów rękopisów, które podzielono między trzy nowo utworzone teki *Miscellanea*, nadając im numery 44–46.

pisu odbita owalna pieczęć z napisem: „Archiwum Familii Nowina-Konopków”.

Najobszerniejszą część materiałów zawartych w tej tece stanowi rękopis Józefa Konopki *Polskie przysłowia, przypowieści i różne wyrażenia przysłowiowe zebrał ...* (karty 51–290), przy czym znaczna liczba tych tekstów to wypisy z druków obcojęzycznych. Ponadto znajdują się tu także oprawiony rękopis Kolberga *Przysłowia polskie* z datą 1872 (23 karty), rękopisy innych zbieraczy przysłów: nieznanego bliżej Leśniewskiego (25 kart), Andrzeja Jakubowskiego przysłane Kolbergowi z okolic Lwowa, niewielki rękopis M. Akielewicz z przysłowiami litewskimi oraz kilka rkp. nieznanych autorów.

Kolberg po wydaniu *Krakowskiego* zamieszczał w monografiach nieliczne przysłowia specyficzne dla regionu, natomiast inne, zapisane przez siebie lub otrzymane od współpracowników przekazywał Konopce, który pracował nad wielkim zbiorem przysłów polskich. Obecna teka 44 jest świadectwem pracy Konopki, który nie zdołał jednak przygotować swego zbioru do druku. Z materiałów tych korzystał prawdopodobnie S. Adalberg, przygotowując *Księgę przysłów polskich ...* (Warszawa 1889-1894; zob. S. Świrko, przedmowa w tomie *Przysłowia*, T. 60, s. XXVII).

Teksty polskie zawarte w rękopisach różnych autorów, głównie J. Konopki, zostały wydane w T. 60 *Przysłowia*. Teksty ukraińskie, przeważnie przekazane Konopce przez Kolberga, zamieszczono w odpowiednich tomach regionalnych. Nieopublikowane pozostały przysłowia łacińskie i inne obcojęzyczne wypisane przez Konopkę z dostępnych mu źródeł drukowanych.

Teka 45. *Miscellanea*. Z Archiwum Familii Nowina-Konopków

Sygn. Archiwum PTL: 1417–1419, łącznie kart 213. Numer teki i tytuł nadane w Archiwum PTL.

Materiały zakupione przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze w antykwariacie w Warszawie w r. 1959. Na pierwszej karcie pieczęć owalna z napisem: „Archiwum Familii Nowina-Konopków”.

Na zawartość teki składają się rękopisy bardzo zróżnicowane. Znajdują się tam duże fragmenty Kolbergowskiego czystopisu I i II części *Krakowskiego* (T. 5–6) oddane z drukarni, wśród nich karteczka z notatką „Do Pana Zecera” z uwagami o pierwszej korekcie tomu 5, oraz fragmenty korekty tego tomu (cz. I *Krakowskiego*). Karty te przemieszane są z nielicznymi rękopisami innych osób, również dotyczącymi kultury ludowej okolic

Krakowa. Ponadto znajduje się tam fragment brulionu rozprawy Kolberga *Rzecz o obchodach weselnych ...* (druk całości w T. 63 *Studia, rozprawy i artykuły*) oraz nieliczne zapisy Kolberga z Pokucia i z okolic Krakowa. Przechowywane są w tej tece także materiały przygotowane przez inne osoby: *Raptularz* Antoniny Konopczanki, czyli zapisane przez nią wywiady z mieszkańcami Modlnicy, rękopis liczący 23 karty i w całości wydany w suplemencie do *Krakowskiego* (T. 73, cz. III), rękopis nieznanego autora zawierający ponad 120 kolęd i pastorałek przepisanych ze zbioru M.M. Mioduszeńskiego oraz rękopis Józefa Konopki z zapisami tekstów pieśni z okolic Czerska, pochodzący z roku 1841. Konopka uczestniczył wtedy w badaniach terenowych zorganizowanych przez Kolberga. Te ostatnie teksty opublikował Kolberg w monografii Mazowsza (T. 24 i 25). W tece znajduje się także kilka listów Kolberga do R. Konopki, J. Konopki i A. Męcińskiej (zostały wydane w *Korespondencji...* T. 64–66), wspomnienie poświęcone J. Konopce napisane przez Kolberga w 1880 r. i drukowane w „Kłosach”, drobne druki okolicznościowe skierowane do Kolberga (program koncertu, zaproszenie). Przechowywany jest tam także rkp. J. Konopki *Imienie wsi Modlnica Wielka* (kart 29).

Część zawartości tej teki to dokumenty i inne rękopisy ściśle związane z pracami i twórczością Józefa Konopki bądź członków jego rodziny. Większość należy do materiałów stanowiących niegdyś własność Kolberga, zapewne pozostawionych przez niego w Modlnicy, gdy przeprowadzał się do Krakowa jesienią 1884 r. Całość, bardzo zróżnicowana rzeczowo i autorsko, sprawia wrażenie rękopisów przypadkowo zebranych w jeden zespół.

Teka 46. *Miscellanea. Z Archiwum Familii Nowina-Konopków*

Sygn. Archiwum PTL: 1359, łącznie kart 23. Numer i tytuł teki nadane w Archiwum PTL.

Zespół rękopisów zakupiony przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze w antykwariacie w Warszawie w r. 1959. Na pierwszej karcie pieczęć owalna z napisem „Archiwum Familii Nowina-Konopków”.

W tece znajdują się głównie Kolbergowskie materiały związane z wystawą etnograficzną w Kołomyi zorganizowaną w 1880 r. Są to bruliony pism kierowanych przez Kolberga lub komitet organizacyjny wystawy do współpracowników, wstępna wersja katalogu, jego przekład na język niemiecki wykonany przez nieznaną osobę oraz rkp. B. Jurczeński ze spisem haftów

prezentowanych na wystawie. Ponadto znajdują się tam: odezwa w sprawie subskrypcji *Ludu*, rękopis R. Konopki (wiersz jego autorstwa), rkp. E. Kierskiego z krytycznymi uwagami o pierwszej redakcji cz. I *Poznańskiego* i dwa druki – program koncertu na cześć Kolberga z r. 1889 i „bilet przedpłaty” na *Poznańskie*. Bruliony pism dotyczące wystawy etnograficznej w Kołomyi zostały opublikowane w tomie *Ruś Karpacka* cz. I (T. 54), spis haftów zamieścił Kolberg w cz. I *Pokucia* (T. 29), pozostałe materiały, poza rkp. Romana Konopki, wykorzystano w biografii O. Kolberga.

Większość rękopisów i druków pochodzi ze zbiorów Kolberga, należały one prawdopodobnie do zespołu pozostawionego przez niego w Modlnicy jesienią 1884 r. gdy przeprowadzał się do Krakowa. Różnorodność materiałów wskazuje, że podobnie jak obecna teka 45 są to rękopisy i druki przypadkowo zebrane razem i ujęte wspólną okładką.

Teka 47. *Teka rycin*

Sygn. Archiwum PTL: 1353–1354/I–III, łącznie kart 189, tytuł i numer teki nadane w Archiwum PTL.

W spisie z r. 1886 po wymienieniu tek o numerach 1–40 zanotował Kolberg: „A nadto: Zbiór fotografij, akwarel, rysunków, szkiców itp. przedstawiających przeważnie typy i ubiory włościan, objęty osobnym spisem. Ze zbioru tego korzystano już w pewnej części przy wydawnictwach”. Ten zbiór rycin i jego spis sporządzony przez Kolberga nie zachowały się.

Zespół materiałów ikonograficznych znajdujący się dziś w tece 47 nie jest kontynuacją Kolbergowskiej teki rycin z akwarelami i rysunkami ani jego albumu z fotografiami. Są to karty wyjęte z tek regionalnych w latach 1945–1961, zawierające wykonane przez Kolberga szkice terenowe, m.in. z Wielkopolski, szkice i rysunki nieznanymi osobami, fotografie i akwarele z różnych regionów, oraz próbne odbitki drzeworytów. Część rękopisów znajdujących się obecnie w tece 47 została przekazana Polskiemu Towarzystwu Ludoznawczemu przez Komisję Organizacyjną Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w r. 1953 r. w osobnej kopercie, ale bez spisu zawartości. Były one wyjęte z tek regionalnych w Muzeum Etnograficznym w Krakowie do sfotografowania przed przekazaniem rękopisów Kolberga do dyspozycji Komisji Organizacyjnej IHKM. Zbiór ten został uzupełniony rękopisami wyjmowanymi z Kolbergowskich tek w Pracowni

Kolbergowskiej¹ istniejącej przy Zarządzie Głównym PTL we Wrocławiu w latach 1959–1961. Przeprowadzony w Krakowie i we Wrocławiu wybór materiałów ikonograficznych nie był konsekwentny i wiele szkiców oraz fotografii pozostało w tekach regionalnych. Karty wyjmowane z tek w Pracowni Kolbergowskiej umieszczono w nowej okładce razem z przekazanymi w 1953 r. i tak utworzonemu zespołowi w Archiwum PTL przed r. 1961 nadano numer, tytuł i sygnaturę.

We wrześniu 2013 r. dołączono do tego zbioru rysunki, szkice i fotografie (79 kart) pochodzące również z tek regionalnych, głównie z dawnej teki 27 *Ruś Chełmska* (54 karty), ale także z teki 6 *Pomorze*, odnalezione w r. 2013 w prywatnych materiałach po Józefie Gajku². Były one wyjęte z tek regionalnych w latach 1959–1961, tj. w okresie gdy J. Gajek był redaktorem *Dzieł Kolberga*.

Wszystkie akwarele, szkice i fotografie są reprodukowane w odpowiednich tomach regionalnych *Dzieł wszystkich* i w suplementach do monografii wydanych przez Kolberga. Duży zespół rycin dotyczących Chełmskiego odnaleziony w r. 2013, już po opublikowaniu suplementu (T. 82) do monografii tego regionu, wydano jako osobny aneks (T. 82 aneks).

Teka 48. *Miscellanea*

Sygn. Archiwum PTL: 1355, łącznie kart 87, tytuł i numer teki nadano w Archiwum Naukowym PTL.

Rękopisy przekazane Redakcji *Dzieł Wszystkich* Oskara Kolberga w Poznaniu 26 lutego 1963 r. przez przedstawicielkę Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Warszawie³.

¹ Zob. I. Chruścielowa Sprawozdanie z działalności Komitetu Kolbergowskiego za rok 1959, „Lud” T. XLVI za rok 1960. Tam na s. 359-360: „Wysegregowano rysunki z całości materiałów Kolbergowskich i część przeznaczoną do przerysowania oddano rysownikowi”.

² W zespole materiałów przekazanych do Archiwum PTL przez krewnego spadkobierców J. Gajka jako rękopisy należące do spuścizny O. Kolberga rozpoznał te ryciny w roku 2013 etnolog Filip Wróblewski.

³ Prawdopodobnie ten zespół i dwa następne (tj. teki 48, 50 i 51 o sygn. Arch. PTL 1355, 1357 i 1358) to część materiałów przywiezionych do Warszawy w 1953 r. z Muzeum Etnograficznego w Krakowie i przekazanych Komitetowi Organizacyjnemu IHKM, działającemu w Warszawie pod kierunkiem prof. Dynowskiego. Zapewne przez przypadek nie zostały one oddane bezpośrednio w 1953 r. do Archiwum PTL razem z innymi tekami Kolberga, a jako należące do jego spuścizny rękopiśmiennej rozpoznane zostały dopiero dziesięć lat później i przywiezione do Redakcji *Dzieł Wszystkich* Kolberga działającej w Poznaniu. Przekazana wówczas została także

Teka zawiera zapisy terenowe i czystopisy Kolberga oraz nieliczne rękopisy innych osób, tworzące przypadkowy zbiór materiałów pochodzących ze spuścizny Kolberga. W większości są to teksty pieśni z melodiami z różnych regionów, publikowane w *Krakowskiem* (T. 5–6), *Kieleckiem* (T. 18–19), *Mazowszu* (T. 26), oraz w suplementach do tych monografii, a także w *Górach i Podgórzu* (T. 44–45), *Kaliskiem i Sieradzkim* (T. 46), *Rusi Czerwonej* (T. 56) oraz przewidziane do druku w tomach *Miscellanea*.

Teka 50. *Miscellanea*¹

Sygn. Archiwum PTL: 1357, łącznie kart 487, tytuł i numer teki nadano w Archiwum PTL.

Rękopisy przekazane Redakcji Dzieł Wszystkich Oskara Kolberga w Poznaniu 26 lutego 1963 r. przez przedstawicielkę Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Warszawie.

Na zawartość tego zespołu składa się czterdzieści jeden składek z numeracją kart osobną dla każdej z nich i z różnymi materiałami. Największą grupę stanowią rękopisy Kolberga i pochodzące z jego zbiorów rękopisy współpracowników, m.in. Bazylego Jurczeńki z Ispasa na Pokuciu, Marii Hemplówny z Tarnowa w Chełmskiem oraz innych, nie zawsze znanych osób. Bardzo liczne są włożone obok oryginałów kopie wykonane przez W. Kosińskiego i sygnowane jego inicjałami. Kosiński przed r. 1914 opracowywał materiały Kolberga z teki 12, jednak przygotowany przez niego tom *Podgórze zachodniej Galicji* nie został oddany do druku. Znajdujące się dziś w tece 50 odpisy Kosińskiego były częścią tego tomu, uzupełniającą materiały zawarte dziś w tece 12a.

Materiały znajdujące się w tece 50. są bardzo zróżnicowane, zarówno jeżeli chodzi o regiony, których dotyczą, jak i ich tematykę i autorstwo. Częściowo wynika to stąd, że Kolberg z oszczędności, zwłaszcza pod koniec życia, używał odwrotnych stron czystopisów tomów już wydanych do redagowania nowych opracowań i do takich należy znaczna część kart w tej tece. Część zapisów wydał Kolberg w *Krakowskiem* (T. 5–8), *Poznańskim* (T. 10), *Lubelskiem* (T. 17), *Kieleckiem* (T. 18–19), *Łęczyckiem*

koperta, która otrzymała nr 49 i sygn. 1356, zawiera ona rękopis, częściowo maszynopis, pracy H. Biegeleisena *Obrzęd weselny ludu polskiego ma tle indoeuropejskiego rytuału* wydanej pt. *Wesele we Lwowie w 1928 r.*

¹ Zob. przypis poprzedni.

(T. 22), *Kaliskiem* (T. 23) i *Mazowszu* (T. 25 i 27–28), niektóre zamieszczone zostały w *Przemyskiem* (T. 35) przez I. Kopernickiego, pozostałe wydano później w tomach *Mazowsze* (T. 42), *Góry i Podgórze* (T. 44–45), *Kaliskie i Sieradzkie* (T. 46), *Podole* (T. 47), *Tarnowskie–Rzeszowskie* (T. 48), *Ruś Czerwona* (T. 57/I), oraz w suplementach do wszystkich monografii drukowanych w XIX w. przez Kolberga (T. 71–84), a także w tomach z kompozycjami Kolberga (T. 68) i z jego korespondencją (T. 64–66).

W tece tej znajduje się m.in. kopia poloneza Ges-dur F. Chopina (sygn. 1357/3, k. 1-2), mającego w tym rękopisie tytuł *Les Adieux*, wykonana na prośbę Kolberga prawdopodobnie przez Jana Kleczyńskiego. Ponadto są tu teksty Seweryny Pruszkowej do których Kolberg komponował pieśni, przekład na język niemiecki *Wiesława* Kazimierza Brodzińskiego w rękopisie Juliusza Kolberga, oraz piosenka litewska *Wesele wilcze* „dla zabawy chorego O.K.” przełożona przez Kopernickiego.

Znaczna część rękopisów prawdopodobnie znajdowała się pierwotnie w różnych tekach regionalnych lub *Miscellanea*, ale nie wiadomo, kto i kiedy je wyjął i utworzył tak zróżnicowany zespół.

Teka 51. *Miscellanea*¹

Sygn. Archiwum PTL: 1358, łącznie kart 233, tytuł i numer teki nadano w Archiwum PTL.

Rękopisy przekazane Redakcji Dzieł Wszystkich Oskara Kolberga w Poznaniu 26 lutego 1963 r. przez przedstawicielkę Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Warszawie.

Na zawartość teki składają się dwa zespoły o całkowicie różnym charakterze. Pierwszy, obejmujący karty 1–40, to dwie redakcje tańców z Kujaw, przygotowywane przez Kolberga jako trzecia część monografii tego regionu. Każda z nich zawiera ponad 700 tańców składających się z dwu lub trzech melodii. Tańce te zostały wydane w tomie *Kujawy. Suplement do t. 3–4* (T. 72/I) według najpełniejszej ich redakcji zachowanej w tece 42. Rękopisy z teki 50 były materiałem pomocniczym w tej edycji.

Drugi zespół, obejmujący pozostałe karty, to rękopisy kompozycji Kolberga: jego utwory instrumentalne i wokalne, nie wszystkie ukończone, w tym fragmenty kompozycji scenicznych: *Król pasterzy*, *Scena w karczmie* i *Pielgrzymka do Częstochowy*. Większość znajdujących się w tece

¹ Zob. przypis 3 na s. 266.

utworów została wydana w tomach *Kompozycje wokalne-instrumentalne* (T. 68) i *Kompozycje fortepianowe* (T. 69). Utwory Kolberga w tej edycji publikowano według XIX-wiecznych pierwodruków, wtedy rękopisy były wykorzystane w komentarzach źródłowych, jednak dla znacznej części pieśni i innych utworów rękopisy były podstawą druku. Poza kompozycjami Kolberga w tece 51 znajduje się tekst libretta do *Sceny w karczmie* napisany zapewne przez Gregorowicza z poprawkami Kolberga i fragment libretta *Pielgrzymki do Częstochowy* napisanego przez Kolberga według tekstu Pruszkowej.

Nieliczne są karty z innymi materiałami, czasem zapisanymi przez nieznaną autorów, m.in. są tam Kolbergowskie zapisy terenowe pieśni z Morownicy (jedna karta), kilka pieśni rumuńskich przepisanych ze źródła drukowanego, pieśń węgierska, kopia rękopisu *Pieśń rokoszan Zebrzydowskiego z 1606 r.* oraz drukowana pieśń powstańcza z 1863 r.: *Nasza tysiącletnia rocznica* wydana w Lipsku u Breikopfa i Härtla.

***Materiały do biografii etnografów polskich* Adama Fischera**

Obecnie sygn. Arch. PTL 99, dawniej 323. Tytuł nadany w Archiwum PTL.

Poza maszynopisami biogramów autorstwa A. Fischera, m.in. O. Kolberga, w zespole tym znajdują się rękopisy z pieczęcią „Ze zbiorów śp. A. Fischera” pochodzące ze spuścizny Kolberga, wyjęte z jego tek 21/22 *Pokucie* i 23 *Huculi*. Są to trzy rękopisy Bazylego Jurczeński: *Piosnki huculskie* (kart 15), *Przysłowia i gadki* (1 karta) i *Przyzwoitsze huculskie przekleństwa* (1 karta) oraz rękopis nieznanego autora ze wsi Żabie, prawdopodobnie Sofrona Witwickiego – odpowiedź na listę pytań Kolberga na temat wierzeń, ubiorów, zwyczajów, wypasu owiec i bydła na połoninach itp. (9 kart). Na wszystkich rękopisach widać ślady pracy Kolberga, tj. jego drobne dopiski, poprawki i wyjaśnienia. Teksty z rkp. B. Jurczeński opublikowane zostały w tomach *Ruś Karpacka* (T. 54–55). Informacje zawarte w rkp. autora z Żabiego wykorzystał Kolberg wcześniej we własnych opracowaniach na te tematy zachowane w rękopisach. Te zapisy zostały zamieszczone w *Rusi Karpackiej* (T. 54). Nie udało się ustalić kiedy rękopisy przechowywane dziś w Archiwum Naukowym PTL w zespole „ze zbiorów śp. A. Fischera” zostały wyjęte przez tego etnografa z tek Kolberga.

**Rękopisy znajdujące się w Bibliotece Naukowej
Polskiej Akademii Umiejętności
i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie¹**

Niemieckie pieśni ludowe z Karyntii, sygn. BN PAU i PAN 716 (tom II zbioru autografów C. Walewskiego), karty 193-194.

Rękopis recenzji drukowanej w „Bibliotece Warszawskiej” 1871, T. 3, s. 464–465, przedrukowanej w: O. Kolberg *Pisma muzyczne* cz. II, *Dzieła wszystkie* T. 62, s. 593–595, tekst nr 1032. Z Cyprianem Walewskim (1820–1873), bibliografem, bibliofilem i kolekcjonerem, spotykał się Kolberg w Warszawie przed swoim wyjazdem do Galicji w r. 1871. Walewski autograf dostał zapewne od autora.

Rękopis melodii litewskich zebranych przez księdza Antoniego Juskiewicza, przepisanych, transponowanych i opracowanych przez Oskara Kolberga, Izidora Kopernickiego, Jana Baudouin’a de Courtenay i Zygmunta Noskowskiego..., sygn. BN PAU i PAN 1438, karty 1–24.

Kolberg wiosną 1889 r. na prośbę J. Karłowicza podjął się opracowania do druku melodii pieśni litewskich zanotowanych przez A. Juskiewicza. Zdążył uporządkować rzeczowo zapisy, które były pierwotnie ułożone chronologicznie według daty ich pozyskania i zredagować 119 melodii z tego rękopisu, obejmującego około 2000 zapisów nutowych. Karty z melodiami zredagowanymi przez Kolberga są współprawne z pozostałymi. Zbiór *Melodie ludowe litewskie zebrane przez śp. księdza Antoniego Juskiewicza ...* wydany został w Krakowie w r. 1900.

¹ Wymienione niżej rękopisy odnotowane są w następujących katalogach rękopisów Biblioteki Naukowej PAU-PAN w Krakowie: J. Czubek *Katalog rękopisów Akademii Umiejętności w Krakowie* [sygn. 1-1588], Kraków 1906; *Katalog rękopisów biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie: sygnatury 2149–2298*, opracowali Z. Jabłoński, A. Preissner i B. Schnaydrowa, Wrocław 1965; *Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, sygn. 2299-2630*, opracowali Z. Jabłoński, A. Preissner i B. Schnaydrowa, Kraków 1967; *Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie: sygnatury 2907–3606*, opracowali J. Dużyk i B. Schnaydrowa pod red. Z. Jabłońskiego, Wrocław 1973; *Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Sygnatury 3607–4003*, opracowali B. Schnaydrowa i J. Staszal pod red. Z. Jabłońskiego, Wrocław 1976.

Papiery osobiste, sygn. BN PAU i PAN: 2183 (do roku 1965 sygn. 2184¹), kart 141. W katalogu rękopisów BN PAU i PAN tytuł: *Papiery osobiste Oskara Kolberga*, z notą: „Zapis Oskara Kolberga”.

Materiały zawarte w tym zespole podzielone są na trzy grupy: świadectwa (k. 1–63), dokumenty sporządzone przez Kolberga (k. 64–84) oraz rachunki i kwity (k. 85–141). Wśród świadectw znajdują się dokumenty osobiste: metryka, paszporty, zaświadczenia o pracy i dyplomy członkowskie różnych towarzystw. W dziale drugim są dokumenty, z których najbardziej istotne dla poznania biografii Kolberga to: itinerarium, czyli wykaz podróży z lat 1836–1885 sporządzony prawdopodobnie w roku 1889, szkic autobiografii pochodzący zapewne z tego samego roku, wykazy tek z rękopisami z roku 1886 i 1887, dwa egzemplarze konceptu testamentu (z r. 1883), przekazującego Akademii Umiejętności zebrane przez Kolberga materiały etnograficzne. Dział trzeci to pokwitowania i rachunki, a także rozliczenia i inne notatki finansowe Kolberga związane przede wszystkim z drukiem *Ludu* lub prac wcześniejszych. Znaczna część dokumentów zawartych w tym zbiorze została wykorzystana, odnotowana lub w całości opublikowana w *Korespondencji ...* (T. 64–66), a także we wstępach do innych tomów *Dzieł wszystkich* O. Kolberga i w jego biografii (T. 85 cz. I–III).

Miscellanea, sygn. BN PAU i PAN: 2184 (do r. 1965 sygn. 2183²), kart 389. W katalogu rękopisów BN PAU i PAN tytuł: *Miscellanea z rękopisów Oskara Kolberga*, z notą: „Zapis Oskara Kolberga”.

Przechowywane obecnie w tej tece materiały są bardzo zróżnicowane, znajdują się w niej głównie rękopisy Kolberga, m.in.: zapisy folkloru z Kieleckiego, Mazowsza, Podola i innych regionów, fragmenty czystopisów jego różnych publikacji (m.in. *Rzecz o mowie ludu wielkopolskiego*, *Indianie amerykańscy*, recenzja zbioru mazurów A. Kratzera), bruliony odpowiedzi na recenzję H. Biegeleisena, kilka stron odbitek korektorskich *Pokucia* cz. II, bruliony pism dotyczących wystawy etnograficznej w Moskwie w 1867 r., kompozycje Kolberga (pieśni i mazur), spisy odbiorców i subskrybentów *Ludu*, spisy osób z Mazur i z Pomorza, które Kolberg chciał polecić Sekcji Etnograficznej Akademii Umiejętności jako współpracowników, notatki do

¹ W r. 1964 w Bibliotece PAN zespołowi rękopisów o sygnaturze 2183 nadano nową sygnaturę 2184 i odwrotnie. Zob. przypis 1 na s. 224.

² Zob. przypis poprzedni.

biografii kilku osób, m.in. Juliusza i Antoniego Kolbergów i Józefa Konopki, spisy rycin „typów ludowych” znajdujących się w Muzeum Ossolińskich we Lwowie i in. Dość liczne są rękopisy innych osób: pieśni z Mazur w zapisach Kossobudzkiego z Margrabowa, Mrocza, Burego z Jełgunia i W. Kętrzyńskiego, zapisy M. Hemplówny z Chełmskiego, formularz *Szematu W. Ks. Poznańskiego* wypełniony we Włoszakowicach. Osobną grupę stanowią druki: m.in. egzemplarze czasopism z recenzjami *Króla pasterzy* i z innymi artykułami o Kolbergu, statut Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego, *Instrukcja do badania właściwości ludowych* Sekcji Etnologicznej akademickiej Komisji Antropologicznej (Kraków 1874).

Teka liczy blisko 400 kart, jest więc bardzo obszerna i opis jej zawartości jest tu z konieczności skrótowy. Wskazuje jednak, że zebrano w niej rękopisy i druki różnych autorów, na różne tematy i związane z różnymi okresami działalności Kolberga. Jest to więc zbiór dokumentów raczej przypadkowy. Były one prawdopodobnie wyjmowane z różnych tek lub znalezione poza założonymi przez Kolberga tekami, a następnie złożone razem w jednym zespole archiwalnym, którego układ nie oddaje treści ani autorstwa znajdujących się tam materiałów.

Korespondencja Oskara Kolberga, sygn. BN PAU i PAN: 2185, t. 1–4, łącznie kart 1400 (t. 1 – kart 301, t. 2 – kart 324, t. 3 – kart 377, t. 4 – kart 398). W katalogu rękopisów BN PAU i PAN z notą: „Zapis Oskara Kolberga”.

Zespół zawiera listy otrzymane przez Kolberga i bruliony listów pisanych przez niego, ponadto pokwitowania drukarni itp. dokumenty. W tekach 1–3 listy otrzymane przez Kolberga ułożone są alfabetycznie według nazwisk autorów i nazw instytucji, listy każdego autora ułożone chronologicznie. W tece 4 znajdują się bruliony listów Kolberga, również uporządkowane alfabetycznie według nazwisk i nazw adresatów, a w tych grupach chronologicznie. Zespół ten zawiera blisko 900 jednostek epistolograficznych, a także pokwitowania itp. Dwa listy zachowały się w kopiach I. Kopernickiego, który był zapewne zbieraczem autografów i otrzymał oryginały od Kolberga, sporządzając w zamian kopie.

Większość listów dotyczy badań naukowych, spraw wydawniczych i podróży Kolberga. Do niektórych dołączone były notatki etnograficzne bądź zapisy folkloru na osobnych kartach, lub bezpośrednio w liście. Materiały te w znacznej części opublikował Kolberg w odpowiednich tomach *Ludu*, pozostałe są zamieszczone w nowych monografiach lub w tomach

suplementowych. Wszystkie listy zostały wydane w tomach *Korespondencja Oskara Kolberga cz. I–III* (T. 64–66).

G.G. [Gustaw Gizewiusz] *Pieśni ludu znad górnej Drwęcy w parafiach ostródzkiej i kraplewskiej zbierane w 1836 do 1840-go roku przez [...]*. Sygn. BN PAU i PAN 2559, stron 612.

Do roku 1939 rękopis Gustawa Gizewiusza (1810-1848) znajdował się w tece 3 *Mazury pruskie* O. Kolberga. Manuskrypt swój G. Gizewiusz powierzył około roku 1844 K. W. Wójcickiemu, który przekazał go Kolbergowi¹. Rękopis zawiera ponad 400 tekstów pieśni i do niektórych z nich melodie (32 zapisy nutowe). Część pieśni Kolberg zamieścił w tomie *Pieśni ludu polskiego* w 1857 r., większość w rękopisie monografii *Mazury pruskie* wydanej jako T. 40 *Dzieł*, pozostałe dołączone zostały do tej monografii w aneksie (s. 486-581 tomu 40)².

Podkarpacie polskie, sygn. BN PAU i PAN: 3194, kart 84. W katalogu rękopisów BN PAU i PAN tytuł: *Góry i Podgórze. Materiały etnograficzne zebrane z okolic Pogórza Karpackiego, z notą „Dar Komisji Etnograficznej PAU”*.

Ten zespół rękopisów był prawdopodobnie przechowywany pierwotnie w tece 34. *Miscellanea 4* — jego zawartość odpowiada punktowi pierwszemu opisu Kopernickiego odnoszącego się do teki 34: „Podgórze polskie (Rymanów, Wzdów, Iwonicz, Dynów” (zob. wyżej informacje o tece 34). Obecnie w zbiorze o tej sygnaturze znajdują się głównie zapisy terenowe Kolberga z lat 1883–1885, tj. z jego ostatniego okresu badań, a dotyczą wszystkich aspektów kultury ludowej, zapisy Kolberga pochodzą w większości ze Wzdowa, Rymanowa, Iwonicza i Czaszyna. Tylko dwie karty to rękopisy innych osób. Ponadto znajdują się tu rysunki i akwarele. Prawie wszystkie materiały z tej teki wydane zostały w monografii *Sanockie-Krośnieńskie* (T. 49–51). Nieliczne pozostałe zamieszczone

¹ W *Katalogu rękopisów* błędna informacja: „dar Gustawa Giżyckiego” (*Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*, sygn. 2299-2630, oprac. Z. Jabłoński, A. Preissner i B. Schnaydrowa, Kraków 1967, s. 149). W zbiorach biblioteki PAU manuskrypt Gizewiusza znalazł się jako część spuścizny rękopiśmiennej Kolberga, który otrzymał go przed 1857 r. od K.W. Wójcickiego. Kolberg przechowywał ten rękopis w tece 3 *Mazury pruskie*.

² Rękopis G. Gizewiusza został w całości wydany w Poznaniu w 2000 r. w opracowaniu Danuty Pawlak.

są w suplemencie do *Przemyskiego* (T. 83), w *Podolu* (T. 47) i w *Rusi Czerwonej* (T. 56–57).

Podkarpacie ukraińskie, sygn. BN PAU i PAN: 3195–3201, łącznie kart 436. W katalogu BN PAU i PAN zespoły rękopisów o sygn. 3195–3199 mają tytuł: *Góry i Podgórze. Materiały etnograficzne zebrane z okolic Beskidu Wschodniego*, rękopisy o sygn. 3200 tytuł *Góry i Podgórze. Materiały etnograficzne zebrane z okolic Beskidu Wschodniego (Bieszczady)*, rękopisy o sygn. 3201: *Wypisy źródłowe, notaty i zapiski Oskara Kolberga dotyczące ludności ruskiej (Łemków) zamieszkującej Beskid Wschodni (Bieszczady)*. W katalogu zespoły te mają noty „Dar Komisji Etnograficznej PAU”.

Obecnie siedem osobnych zespołów archiwalnych, stanowiących w roku 1886 część teki 18, a następnie teki 34 (zob. wyżej informacje o tej tece). Rękopisów tych dotyczy fragment wykonanego przez Kopernickiego opisu dawnej teki 34: „2. Podgórze ruskie od górnego Sanu i Dniestru (Ustrzyki D., Czaszyn, Leszczowate, Boberka). Piękne materiały na duży tom lub 2 mniejsze. 3. Górale ruscy (Połonińcy) od Procisnego i Baligrodu, włączy się do mojej monografii o Góralach ruskich. 4. Wypisy i notatki rozmaite.”

W zespołach tych przeważają zapisy Kolberga powstałe w czasie badań terenowych w latach 1883–1885. Większość wykonana została w Bóbrce, Leszczowatem, Solinie, Procisnem, Czaszynie, Wzdowie, Wołtuszu, Rymanowie i w miejscowościach sąsiednich. Nieliczne są zapisy innych osób, wśród nich Pelagii i Józefa Błizińskich, przyjaciół Kolberga, do których należała do r. 1888 Bóbrka, oraz Aleksandry Zduniowej z Procisnego, gdzie Kolberg prowadził badania w r. 1884, a także dwu osób nieznanych. Podział materiału na odrębne zespoły o sygn. 3195–3200 oddaje w części Kolbergowski podział na „podteczy” w pierwotnej tece regionalnej, który odpowiadał zaplanowanemu porządkowi treści w monografii. Pomiędzy zapisami z Sanockiego, które są najliczniejsze, znajdują się także notatki terenowe z Przemyskiego oraz nieliczne zapisy z innych regionów, m.in. z Wielkopolski. Wszystkie materiały zostały wydane drukiem, większość w monografii *Sanockie–Krośnieńskie* (T. 49–51), pozostałe w odpowiednich tomach regionalnych, lub w suplementach do tomów wydanych przez Kolberga. Obecna zawartość tych zespołów archiwalnych przedstawia się następująco:

– sygn. 3195, kart 54. Znajdują się tu głównie rękopisy terenowe Kolberga dotyczące obrzędów i zwyczajów dorocznych, inne zagadnienia

(obrzędy rodzinne, pieśni, wierzenia) pojawiają się wtedy, gdy w czasie wywiadów zapisane były na jednej karcie z informacjami o obrzędach dorocznych. Prawie wszystkie notatki w tej tece pochodzą z Sanockiego i zostały zamieszczone w monografii tego regionu (T. 49–51). Nieliczne pochodzą z Przemyskiego (rysunki pisanek z Iskani) oraz z okolic Stanisławowa, Bełża i innych miejscowości. Te zamieszczono w suplemencie do *Przemyskiego* (T. 83) i w tomie *Ruś Czerwona* (T. 57/II).

– sygn. 3196, kart 41. Przeważają w tym zespole zapisy pieśni powszechnych, niezwiązanych z obrzędami, w większości zapisane są z melodiami. Pochodzą z badań terenowych Kolberga w Bóbrce, Leszczowatemu, Czaszynie, Ustrzykach, Myczkowcach, a także w Rymanowie i Klimkówce oraz w Sanoku. Zostały opublikowane w monografii *Sanockie-Krośnieńskie* (T. 49–51), nieliczne pieśni z Przemyskiego zamieszczono w suplemencie do monografii tego regionu (T. 83).

– sygn. 3197, kart 37. Znajdują się tu prawie wyłącznie rękopisy terenowe Kolberga z opisami obrzędów rodzinnych, głównie wesel, oraz niewielka ilość pieśni i melodii powszechnych, niezwiązanych z obrzędami. W większości zapisane były w Leszczowatemu, Czaszynie, Bóbrce, Solinie i Chrewcie. Ponadto jest tu opis wesela w Tarnawie w rękopisie nieznanego autora. Wszystkie materiały zostały zamieszczone w monografii *Sanockie-Krośnieńskie* (T. 49–51), tylko jedna melodia z Sambora została włączona do suplementu do *Przemyskiego* (T. 83).

– sygn. 3198, kart 74. Zespół zawiera zanotowane przez Kolberga w terenie teksty bajek, legend, podań i anegdot, a także zagadki, innych zagadnień dotyczą nieliczne notatki. Najwięcej tekstów pochodzi z Bóbrki, Soliny i Leszczowatego. Wszystkie zostały opublikowane w cz. III monografii *Sanockie-Krośnieńskie* (T. 51).

– sygn. 3199, kart 65. Zespół zawiera pochodzące z Sanockiego notatki terenowe na temat kultury materialnej oraz obrzędów i zwyczajów, a także pieśni, bajki i zapiski o wierzeniach. Na dwu kartach są zapisy pieśni i melodii ze Szlachtowej, a przypadkowo znajdują się w tece czystopisy pieśni z Wielkopolski, ponieważ ich odwrotnych, niezapisanych stron, użył Kolberg w czasie badań w Sanockiem. Na kilkunastu kartach znajdują się szkice sprzętów i chat, a także strojów weselnych i codziennych wykonane przez Kolberga oraz przez osoby nieznanne. Zapisy z Poznańskiego i Kaliskiego opublikował Kolberg w cz. V *Poznańskiego* (T. 13) i w cz. I *Kaliskiego* (T. 23), pozostałe dotyczące tych regionów zamieszczono w suplementach

(T. 74 i 79), ponad dwadzieścia pieśni i melodii instrumentalnych ze Szlacheckiej opublikowano w monografii *Góry i Podgórze* (T. 44–45). Materiały z regionu Sanockiego, stanowiące większość w tece, zostały zamieszczone w *Sanockiem-Krośnieńskim* (T. 49–51).

– sygn. 3200, kart 68. Większość zawartych w tym zespole notatek dotyczy wierzeń, wróżb, przesądów, medycyny ludowej itp., ponadto znajdują się tu opisy chat, sprzętów, strojów i ich szkice wykonane przez Kolberga i osoby nieznane. Przeważają rękopisy terenowe Kolberga, są tu także rękopisy Józefa i Pelagii Blizińskich oraz karty, na których do ich zapisów dodał Kolberg własne notatki. Zapisy pochodzą głównie z Bóbrki, poza tym z Czaszyna, Leszczowatego, Procisnego, Wzdowa, a pojedyncze z innych miejscowości regionu. Wszystkie zostały zamieszczone w monografii *Sanockie-Krośnieńskie* (T. 49–51).

– sygn. 3201, kart 97. Znajdują się tu odpisy, wyciągi i notatki Kolberga z artykułów na temat kultury ludowej zamieszczanych w pracach zwartych bądź w prasie warszawskiej, krakowskiej, lwowskiej i wielkopolskiej z lat 1830–1886. M.in. jest tu transkrypcja obszernej rozprawy A. J. Torońskiego *Rusiny-Lemki* drukowanej w *Zorii halickiej* (Lwów [1859]), odpis artykułu *Lud u źródeł Sanu i Dniestru* zamieszczonego w „Wędrowcu” w 1882 r. pod pseudonimem Adnaw, oraz duża liczba tekstów pieśni odpisanych ze zbioru J. F. Hołowackiego *Narodnyja piesni...* (1863–1870). Materiały związane z regionem sanockim zostały opublikowane w tomach *Sanockie-Krośnieńskie* (T. 49–51). Znajdujące się tu także odpisy z prac dotyczących innych regionów zostały zamieszczone w suplemencie do *Przemyskiego* (T. 83), w *Rusi Czerwonej* (T. 56–57), *Rusi Karpackiej* (T. 54), słowackie w *Materiałach do etnografii Słowian zachodnich i południowych*, cz. II *Czechy, Słowacja* (T.59/II). Nieliczne pieśni ukraińskie pozbawione not lokalizacyjnych przeznaczono do tomu *Materiały do etnografii Słowian wschodnich* (T. 58, przygotowany do druku).

Chęłmskie, sygn. BN PAU i PAN: 3202–3205, łącznie kart 416, obecnie cztery osobne zespoły archiwalne stanowiące w r. 1886 tekę 27 *Ruś chełmska i podlaska*. W katalogu rękopisów BN PAU i PAN dla rękopisów o sygn. 3202 tytuł: *Materiały zebrane przez Oskara Kolberga dotyczące Chęłmszczyzny oraz dawnych guberni lubelskiej i siedleckiej*, dla rękopisów o sygnaturach 3203–3205 tytuły *Chęłmszczyzna*. W katalogu zespoły te mają noty: „Dar Komisji Etnograficznej PAU”.

Materiały z dawnej teki 27 w znacznej części wydane zostały drukiem przez Kolberga i Kopernickiego w monografii *Chełmskie cz. I i II* (T. 33–34), pozostałe w suplementie do niej (T. 82 i *Aneks do t. 82*).

Obecna zawartość i układ kart w tych czterech zespołach odbiega od stanu pozostawionego przez Kolberga, ponieważ zmienił je już Kopernicki, przygotowując do druku cz. II *Chełmskiego* w latach 1890–1891. Później, w latach 1959–1961 na polecenie J. Gajka wyjęto z nich karty ze szkicami oraz fotografie (zob. wyżej opis zawartości teki 47), a w r. 1972 w trakcie archiwalnych prac porządkowych w Bibliotece PAN usunięto z nich niektóre druki, m.in. odbitki dwu prac M. Hemplówny zawierających spisy roślin jawnokwiatowych („Pamiętnik Fizjograficzny” R. 5: 1885, s. 135–153 i 154–159), przemieszczono też wtedy część kart między tymi zespołami, a w ich obrębie ułożono karty w innej kolejności. Dziś zawartość tych czterech zespołów przedstawia się następująco:

– sygn. 3202, kart 210. Znajduje się tu niewielka liczba rękopisów Kolberga, większość to rękopisy Marii Hemplówny i innych osób, ponadto wycinki z prasy i inne druki oraz dwie mapy Juliusza Kolberga z jego *Atlasu Królestwa Polskiego* (wyd. 1825–1827) – województwo podlaskie i województwo lubelskie, z notatkami Oskara. Przeważająca część materiałów dotyczy Chełmskiego, nieliczne Lubelskiego. Wśród materiałów otrzymanych przez Kolberga od M. Hemplówny jest opracowany przez nią obszerny słownik gwarowy wraz z rozprawą o języku znanych autorce okolic Chełma. Ponadto przechowywany jest tam rękopis Pauliny Charłampowiczówny z notatkami etnograficznymi z okolic Puchaczowa i rękopis nieznanego księdza unickiego z Podlasia. Materiały te zostały wykorzystane przez Kolberga i Kopernickiego w monografii *Chełmskie* (T. 33–34), część wcześniej przez Kolberga w *Lubelskiem* (T. 16–17). Pozostałe zamieszczono w suplementach do tych tomów (T. 75 i 82).

– sygn. 3203, kart 64. Znajduje się tu głównie dokumentacja folkloru muzycznego z Chełmskiego, a częściowo także z Lubelskiego, są to zapisy Kolberga, Marii Hemplówny i osób nieznanych. Ponadto jest tu zbiorek pieśni bez melodii spisanych w r. 1870 przez Andrzeja Wojtasa, służącego w Podhorcach. Materiały te wydane zostały zgodnie z odnotowanymi lokalizacjami w tomach *Chełmskie* (T. 33–34), *Lubelskie* (T. 16–17) i w suplementach do nich (T. 75 i 82).

– sygn. 3204, kart 51. Materiały znajdujące się obecnie w tym zespole to rękopisy Kolberga i M. Hemplówny dotyczące wierzeń, przesądów i praktyk

lecniczych i magicznych oraz rękopisy Kopernickiego, który po śmierci Kolberga przygotowywał do druku drugą część *Chełmskiego* i przepisywał fragmenty pierwotnych notatek, aby nadać im porządek konieczny w publikacji. Materiały te wydane zostały w monografii *Chełmskie* cz. II (T. 34) i suplemencie do niej (T. 82).

– sygn. 3205, kart 91. Materiały znajdujące się obecnie w tym zespole to w większości rękopisy M. Hemplówny, z zapisami na temat dialektu (przyczynki leksykalne) i świata wierzeń. Mniej liczne są rękopisy Kolberga dotyczące wierzeń i słownika. Tak jak w zespole o sygn. 3204, tak i tutaj znajdują się rękopisy Kopernickiego, tj. jego kopie zapisów Hemplówny i Kolberga, wykonane w trakcie przygotowywania materiałów z tej teczki do druku w cz. II *Chełmskiego* (t. 34). Teksty pominięte w tej edycji wydano w suplemencie do *Chełmskiego* (T. 82).

Wołyń, sygn. BN PAU i PAN: 3206 i 3207, łącznie kart 342, dziś dwa osobne zespoły archiwalne stanowiące w r. 1886 tekę 26 o takim samym tytule. W katalogu rękopisów BN PAU i PAN obydwie zespoły mają również tytuł *Wołyń* i noty: „Dar Komisji Etnograficznej PAU”.

Zawartość dawnej teki 26 i jej układ zostały zmienione przez J. Tretiaka w trakcie przygotowywania do druku tomu *Wołyń* (wyd. 1907), a następnie podczas porządkowania rękopisów przed drukiem katalogu przez Bibliotekę PAN. Obecnie przedstawia się ona następująco:

– sygn. 3206, kart 193. Tu znajduje się część rękopisów terenowych Kolberga powstałych w czasie badań prowadzonych przez niego na Wołyniu w roku 1862. Są to pieśni, opisy wesel z tekstami pieśni i melodiami oraz sporządzone przez Kolberga czystopisy części tych materiałów. Ponadto jest tu obszerny rękopis pt. *Ukraińskie śpiewy i tańce* nieznanego autora, wykonany w okolicy Kowla (117 tekstów i 74 melodie). Poza rękopisami terenowymi znajdują się w tej tece notatki Kolberga z prasy i z prac zwartych na temat Polesia wołyńskiego i Wołynia oraz wycinki z prasy. Większość materiałów została wydana przez J. Tretiaka w r. 1907 w tomie *Wołyń* (T. 36), a pochodzące z tego regionu, ale nie uwzględnione przez niego wydano w suplemencie (T. 84). Część na podstawie czystopisów Kolberga zachowanych w innych tekach zamieszczona została w tomie *Białoruś-Polesie* (T. 52), a nieliczne zapisane w okolicy Kamieńca Podolskiego w tomie *Podole* (T. 47). Pieśni i inne materiały pozbawione not lokalizacyjnych, a zanotowane w języku ukraińskim, przeznaczono do

tomu *Materiały do etnografii Słowian wschodnich* (T. 58, przygotowany do druku).

– sygn. 3207, kart 149. W tym zespole znajdują się pozostałe Kolbergowskie zapisy terenowe z Wołynia i ich czystopisy oraz nieliczne pochodzące z Podola i z Chełmskiego, ponadto kilka rękopisów o niewielkiej objętości nieznanymi autorów z Wołynia. Większość materiałów z tej teki została wydana przez J. Tretiaka w r. 1907 w tomie *Wołyń* (T.36), niewydane przez niego zamieszczono w suplementie do tego tomu (T. 84), pozostałe w *Podolu* (T. 47), w suplementie do *Chełmskiego* (T. 82), a zapisy w języku ukraińskim bez not lokalizacyjnych przeznaczono do tomu *Materiały do etnografii Słowian wschodnich* (T. 58, przygotowany do druku).

W spuściznie Kolberga nie ma obecnie rękopisu bajek Prusinowskiego wydanych w roku 1907 przez Tretiaka w T. 36 oraz wymienionych przez Kopernickiego w opisie teki wołyńskiej (zob. wyżej teka nr 26).

Mazury pruskie, sygn. BN PAU i PAN: 3208, kart 269. Fragment dawnej Kolbergowskiej teki 3 o takim samym tytule. W katalogu rękopisów BN PAU i PAN tytuł: *O życiu i zwyczajach Mazurów pruskich*, z notą: „Dar Komisji Etnograficznej PAU”.

Jest to rękopis monografii regionu przygotowany do druku przez Kolberga w latach 1889–1890; do września 1939 roku znajdował się w tece 3 *Mazury* (zob. wyżej informacje o tej tece); na początku wojny został wyjęty z teki i zakonspirowany w muzeum przyrodniczym PAN. Odnaleziony i rozpoznany dopiero kilka lat po wojnie stał się podstawą tomu *Mazury Pruskie*, gdzie został opublikowany w całości (T. 40, s. 3–470). Rękopis pozbawiony jest karty tytułowej i kilkunastostronicowego wstępu Kolberga, zaginionych lub dla zabezpieczenia całego rękopisu zniszczonych na początku okupacji niemieckiej w roku 1939. Na odwrotach kart z tej teki znajdują się pojedyncze pieśni wydane wcześniej w *Kujawach* (T. 4), *Krakowskiem* (T. 6), *Lubelskiem* (T. 17), *Łęczyckiem* (T. 22), *Radomskiem* (T. 21) i w *Mazowszu* (T. 25, 27 i 28) ponieważ Kolberg, przygotowując do druku materiały z Mazur, posługiwał się niekiedy dla oszczędności ćwiartkami papieru użytymi pierwotnie do innych czystopisów i wypełnionymi tylko jednostronnie.

Papiery osobiste, sygn. BN PAU i PAN: 3209, kart 21. W katalogu rękopisów BN PAU i PAN tytuł: *Fragment papierów osobistych Oskara Kolberga z notą: „Dar Komisji Etnograficznej PAU”*.

Jest to niewielki zbiór dokumentów pochodzących z różnych okresów życia Kolberga i mających zróżnicowany charakter: listy gratulacyjne związane z jubileuszem pięćdziesięciolecia jego pracy w r. 1889, dokumenty dotyczące międzynarodowych kontaktów etnografa, a także paru spraw rodzinnych. Jest to zbiór raczej przypadkowy, prawdopodobnie zgromadzono w nim dokumenty odnalezione lub rozpoznane już po zinwentaryzowaniu wcześniej wyodrębnionych zespołów papierów osobistych i korespondencji. Część dokumentów (listy) została opublikowana w *Korespondencji...* (T. 64–66), pozostałe wykorzystano w biografii Kolberga.

Papiery osobiste, sygn. BN PAU i PAN: 3210, kart 24. W katalogu rękopisów BN PAU i PAN tytuł: *Notatnik zawierający rachunki osobistych wydatków Oskara Kolberga za lata 1859-1869, z notą: „Dar Komisji Etnograficznej PAU”*.

Zawartość teki stanowi zeszyt, w którym Kolberg w latach 1859–1869 notował swe wydatki i dochody. Między kartki zeszytu włożona jest luźna karteczka ze szczegółowymi notatkami Kolberga z podróży odbytych latem 1859 i 1860 r. Notatki zawarte w zeszycie są ważnym źródłem do poznania sytuacji materialnej Kolberga, informacje o honorariach pomagają ustalić, jakie teksty dawał do druku w tym okresie, a zapiski o wydatkach m.in. uściślają daty i miejsca badań terenowych z lat ujętych w zeszycie oraz podają koszty druku *Sandomierskiego* i *Kujaw*. Wszystkie są istotnym źródłem do biografii Kolberga, wykorzystywane też były przez autorów wstępów do monografii regionalnych i tomów suplementowych wydawanych na podstawie rękopisów.

Listy różne, sygn. BN PAU i PAN: 3211, kart 11.

W katalogu rękopisów BN PAU i PAN tytuł: *Listy różnych osób do różnych adresatów ze zbioru Oskara Kolberga z notą: „Dar Komisji Etnograficznej PAU”*.

Zespół ten obejmuje pięć listów osób związanych z Kolbergiem (A. Bochdanowej, L. Jenikego, L. Oehmigke, F. Streita i J. Wernerowej), ale nie do niego kierowanych. Zawierają one m.in. przyczynkarskie informacje dotyczące wyrobów rzemiosła ludowego przysyłanych z Zadwórze przez

A. Bochdanową na ręce Kolberga dla muzeum Akademii oraz planowanego druku rycin do *Pokucia* w Wiedniu. Część poświęcona jest sprawom rodzinnym.

Potęgi nadprzyrodzone w wyobraźni Mazurów Pruskich. Studium mytologiczne według Toeppena skreślił O. Kolberg, sygn. BN PAU i PAN 3572, kart 19. W katalogu rękopisów BN PAU i PAN z notą: „Dar Komisji Etnograficznej PAU”.

Rękopis jest przekładem fragmentu pracy M. Toeppena *Abergaluben aus Masuren...* (Danzig 1867). Kolberg planował wydanie tego przekładu jako osobnego artykułu, tekst został ostatecznie w niewielkim stopniu przez niego przereklamowany i włączony do rękopisu monografii *Mazury pruskie*, stanowiąc jego osobny rozdział (w T. 40 s. 52–82). Na odwrocie końcowych kart czystopisy pięciu pieśni mazurskich wydanych również w T. 40.

Mazury pruskie, sygn. BN PAU i PAN 3891, kart 82. W katalogu rękopisów BN PAU i PAN tytuł *Mazurskie pieśni ludowe (Materiały zebrane przez Wojciecha Kętrzyńskiego i przekazane Oskarowi Kolbergowi)*, z notą „Dar Komisji Etnograficznej PAU”.

Rękopisy te stanowiły część dawnej teki 3. Karty 1–65 to wykonane przez Wojciecha Kętrzyńskiego zapisy pieśni mazurskich pochodzące z Orłowa pod Lecem (tj. Giżyckiem) i ze Sztynortu pod Węgorzewem. Drugi zespół to 14 kart z przemowami weselnymi zapisanymi prawdopodobnie przez nieznanego z imienia p. Bercio. Ponadto jest tam karta z rękopisem nieznanego autora i bilet wizytowy W. Kętrzyńskiego, dołączony do rękopisów przysłanych przez niego Kolbergowi w r. 1890. Pieśni i mowy weselne zamieścił Kolberg w rękopisie swej monografii *Mazur* (T. 40). Notatka z biletu Kętrzyńskiego opublikowana jest w *Korespondencji ... cz. III* (T. 66), s. 673.

Mazury pruskie. Sygn. 3892, kart 9. W katalogu rękopisów BN PAU i PAN tytuł *Mazurskie pieśni ludowe zebrane przez Oskara Kolberga*, z notą „Dar Komisji Etnograficznej PAU”.

Rękopis stanowił dawniej część teki 3. Na zawartość składa się rkp. Jana Karola Sembrzyckiego (1856–1919) lub jego ojca, Karola, pt. *Pieśni gminne z Mazur*. Rękopis ten przekazał Kolbergowi prawdopodobnie W. Kętrzyński w roku 1890. Zapisanych jest tam dziesięć pieśni z melodiami i oracja

weselna. Kolberg nie zdążył włączyć tego materiału do swej monografii poświęconej Mazurom, ponieważ zmarł krótko po otrzymaniu przesyłki. Pieśni i oracja zostały opublikowane w T. 40 *Mazury pruskie*.

Rękopisy w zbiorach innych bibliotek i w muzeach

Biblioteka Jagiellońska

Rzecz o obchodach weselnych, sygn. 4497, zesz. 18, jest to druga część rękopisu rozprawy Kolberga *Rzecz o obchodach weselnych ...*, tekst całości został opublikowany w *Studiach, rozprawach i artykułach* (T. 63) według pierwodruku zamieszczonego w „Na Dziś” w r. 1872.

Zbiór autografów M. Ciechanowskiej, sygn. 7891, k. 107-108, tam m.in. rkp. Kolberga: czystopis dwu pieśni z Wołynia. Pieśni opublikowane w T. 36.

Zbiór autografów Dynowskiej, sygn. 7892, k. 41, tam m.in. rkp. Kolberga: czystopis notatek i melodii z Wielkopolski; melodia opublikowana przez Kolberga w T. 13, pozostałe zapisy w suplemencie do *Poznańskiego* (T. 74).

Biblioteka Narodowa

Kopia testamentu Oskara Kolberga sporządzona przez I. Kopernickiego dla Karoliny Wąsowskiej, bratanicy Oskara. Zakład Rękopisów, sygn. BN II 6487.

Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie

Przemyskie, sygn. 465 (dawniej TNW 150) – rękopis tomu *Przemyskie* (T. 35) redagowanego przez Kolberga w r. 1890 i dokończonego w r. 1891 przez Kopernickiego (wyd.: Kraków 1891). W *Katalogu rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, opracowanym przez H. Kozerską i W. Stummer (Warszawa 1973, s. 177), opis następujący: „*Przemyskie*. Materiały do studium etnograficznego okolic Przemyśla oraz fragmenty dotyczące innych okolic, zebrane przez Oskara Kolberga. Kraj i lud, zwyczaje i obrzędy, pieśni i tańce (teksty i nuty), bajki i wierzenia, k. 1–352 [...]. Ze zb. M. Federowskiego”.

Jest to kompletny rękopis tomu 35 *Przemyskie*. Do sporządzenia rękopisu przeznaczonego dla drukarni wykorzystał Kolberg często karty służące pierwotnie do innych tomów, dlatego na odwrotach są fragmenty wcześniejszych czystopisów różnych monografii, m.in. *Kujaw*, *Poznańskiego*, *Radomskiego*, *Mazowsza* i *Łęczyckiego*. Wszystkie materiały z Przemyskiego zostały wydane drukiem w tomach *Przemyskie* (T. 35) oraz *Przemyskie. Suplement do t. 35* (T. 83 cz. I i II). Poza rękopisem przygotowanym dla drukarni znajdują się w tej tece liczne zapisy terenowe Kolberga, głównie z Przemyskiego, ale także z miejscowości objętych innymi monografiami (m.in. z Leszczowatego). Zapisy pochodzące spoza Przemyskiego albo wydał Kolberg wcześniej w odpowiednich monografiach, albo wykorzystane zostały w suplementach do nich, zgodnie ze swym regionalnym pochodzeniem.

Do zbiorów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego manuskrypt *Przemyskiego* przyjęty został razem z innymi archiwaliami Towarzystwa Naukowego Warszawskiego i stanowi tam wieczysty depozyt. Pierwotnie miał sygnaturę TNW 150 i tak określano początkowo w *Dzielałach wszystkich* Kolberga rękopisy z tej teki. Towarzystwo otrzymało *Przemyskie* razem ze zbiorami Michała Federowskiego po jego śmierci w r. 1923, ale nie udało się ustalić, kiedy i dlaczego Kolbergowski manuskrypt dostał się do rąk tego zasłużonego badacza folkloru białoruskiego i kolekcjonera dokumentów i rękopisów.

Biblioteka Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego

W zbiorach Biblioteki Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego przechowywany jest duży zespół rękopisów kompozycji Kolberga, sygn. 1208, 1209¹⁻³, 1210, 1213–1216, 1218, 1219¹⁻³. Składają się nań utwory skończone i wydane drukiem przez kompozytora, a także utwory nie drukowane w XIX w., szkice i fragmenty kompozycji nieukończonych, rękopisy z okresu nauki w Warszawie i Berlinie (tzw. *Zeszyty do studiów muzycznych*) oraz kompozycje innych autorów. M.in. zachował się w tym zespole autograf partytury orkiestrowej *Króla pasterzy* z głosami solowymi i chórem. Rękopisy te i druki stanowią prawdopodobnie część materiałów pozostawionych w r. 1871 na przechowaniu w firmie Gebethnera lub u W. Wierzbowskiego przed przeprowadzką Kolberga z Warszawy do zaboru austriackiego. W. Wierzbowski w r. 1876 pytał o zgodę na przekazanie do zbiorów WTM zdeponowanych u niego nut i Kolberg zaaprobował tę decyzję. Część mogą stanowić nuty przekazane później przez I. Kopernickiego, wykonawcę

testamentu Kolberga, który zamiar taki konsultował z J. Karłowiczem, nie wiadomo jednak, czy darowiznę tę zdążył zrealizować. Utwory Kolberga zachowane w zbiorach Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego wydane zostały w T. 68 *Kompozycje wokalno-instrumentalne* i w T. 69 *Kompozycje fortepianowe*.

Muzeum Etnograficzne w Krakowie

— Zespół rękopisów Kolberga i I. Kopernickiego (archiwum MEK, sygn. II/155, nr inw. I/191/RKP), składają się nań: dwa bruliony listu Kolberga z 10 II 1883 r. do nieznanego adresata w sprawie subwencji na druk *Ludu* oraz fragmenty jego spisu tek pochodzące z okresu późniejszego (razem 4 karty), ponadto karty w obwołucie z tytułem: *Kopernickiego charakterystyka tek Kolberga* (29 kart). Te ostatnie to rękopisy I. Kopernickiego, który po śmierci Kolberga sporządził na osobnych kartkach krótki opis zawartości większości tek z uwagami o możliwości wykorzystania znajdujących się w nich rękopisów. Notatki Kopernickiego z tek Kolbergowskich wyjął S. Udziela, pierwszy dyrektor Muzeum Etnograficznego. Zgromadził je razem zapewne w okresie, gdy rękopisy Kolberga znajdowały się pod jego opieką najpierw jako sekretarza Komisji Antropologicznej AU, później wiceprzewodniczącego Komisji Etnograficznej PAU, tj. przed rokiem 1935. Prawdopodobnie on też nadał notatkom Kopernickiego obecny tytuł i pod nim zapisał: „Wydać 1, 6, 12, 15, 34, 37, użyć 38”. Wymienione tu rękopisy Kolberga i Kopernickiego potraktowane zostały w zbiorach Muzeum Etnograficznego jako część spuścizny S. Udzieli.

— Rkp. Kolberga: *Spis akwarel ubiorów ludowych w Muzeum hr. Dzieduszyckich we Lwowie* oraz sprawozdanie z podróży badawczej w roku 1876, ponadto uwagi na temat zbierania okazów etnograficznych (archiwum MEK, sygn. II/226, nr inw. I/3051/RKP), 4 karty. Obydwa pisma były skierowane przez Kolberga do Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności; w zbiorach Muzeum Etnograficznego znalazły się prawdopodobnie, podobnie jak wymienione wyżej, przed rokiem 1935, w czasie, gdy wiceprzewodniczącym Komisji Etnograficznej PAU był Seweryn Udziela, równocześnie dyrektor Muzeum. Tytuł rękopisu Kolberga nadany został w Muzeum Etnograficznym.

— Rękopis *Sąde[c]czyzna i Podhale*, z rękopisów pozgonnych wydał dr St. Zdziarski, Kraków 1905 (archiwum MEK, nr inw. I/369/RKP), kart

229. Rękopis przygotowany do druku przez S. Zdziarskiego na podstawie materiałów Kolberga z teki 11. W zespole tym, poza kopiami rękopisów wykonanymi przez Zdziarskiego, jest jedna karta z oryginalnymi zapisami nutowymi Kolberga wyjęta z teki 11 przez Zdziarskiego i włączona przez niego do własnego opracowania (tam k. 229). Opracowanie Zdziarskiego nie zostało wydane przez Komisję Antropologiczną AU, przed rokiem 1936 znajdowało się w tece 11 Kolberga, o czym wspomina K. Hławiczka¹. Kopie Zdziarskiego nie były wykorzystane w druku w tomach *Góry i Podgórze* (T. 44–45), ponieważ poza wspomnianą wyżej kartą z melodiami tańców zachowały się oryginały Kolberga — czystopisy lub zapisy terenowe wszystkich materiałów przepisanych przez Zdziarskiego. Zapisy melodii tańców z karty włączonej przez Zdziarskiego do jego *Sądę[c]czyzny i Podhala* zostały wydane w cz. II *Gór i Podgórze* (T. 45)

Muzeum Etnograficzne w Rzeszowie

Kolekcja 25 rysunków piórkiem barwionych akwarelami i akwarel, których autorem jest Wojciech Gerson, nr inwentarza MR 25–49. Akwarele i rysunki muzeum zakupiło krótko po wojnie od nieznanego dziś osoby. Jest to fragment kolekcji ikonograficznej Kolberga, prawdopodobnie część zbiorów pozostawionych przez niego w Modlnicy w r. 1884, po przeniesieniu się do Krakowa. Większość rycin została opublikowana przez Kolberga w tomach wydanych w latach 1857–1884: *Pieśni ludu polskiego* (T. 1), *Sandomierskie* (T. 2), *Kujawy* (T. 3–4), *Krakowskie* (T. 7), *Lubelskie* (T. 17) i *Mazowsze* (T. 24 i 26), pozostałe znalazły się w suplementach do tych monografii (T. 70, 72/II i 80).

Muzeum im. Oskara Kolberga w Przysusze

W zbiorach Muzeum znajdują się obecnie następujące rękopisy Kolberga oraz dokumenty bezpośrednio z nim związane:

– Rkp. Kolberga: dwie karty czystopisu części pierwszej *Krakowskiego* zawierające teksty i melodie drukowane przez niego w monografii tego regionu (T. 5), fragmenty korekty tego tomu oraz dwa listy Oskara Kolberga: do Romana Konopki i do Marii Eleonory Kolberg, córki Wilhelma, nr inw. MOK 2004/4-8 i 171.

¹ K. Hławiczka *Niewydane zbiory Oskara Kolberga*, „Pion” R. IV ; 1936, nr 47 .

– Materiały Marii Turczynowiczowej do *Korespondencji* Oskara Kolberga 1937–1976, nr inw. MOK/2004/I. W tym zbiorze: wykonane przez M. Turczynowiczową w latach 1937–1939 kopie listów kierowanych do Kolberga i brulionów jego listów. Oryginały w Bibliotece PAU miały sygn. 2030, zostały w r. 1937 wypożyczone do Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk i jesienią 1939 r. razem z wieloma innymi archiwaliami naukowymi Towarzystwa spalone przez Niemców. Ten zbiór korespondencji Kolberga składał się z 624 jednostek epistolograficznych. Na podstawie odpisów M. Turczynowiczowej opublikowano je razem z innymi w *Korespondencji...* (T. 64–66). W Bibliotece PAU w zespole o sygnaturze 2030 listy otrzymane przez Kolberga od jednej osoby i bruliony jego odpowiedzi do niej zebrane były razem i ułożone chronologicznie, a następnie całości takie uporządkowano alfabetycznie według nazwisk lub nazw autorów i adresatów. Przeważająca część tych listów to korespondencja rodzinna. Turczynowiczowa starała się o maksymalną wierność kopii, zachowywała układ wierszy, skreślenia, poprawki, dopiski itd., a także błędy ortograficzne i składniowe. Kopie wykonane przez M. Turczynowiczową, staranne i dokładne, stanowią około dwu piątych znanej korespondencji Kolberga. W zespole tym znajdowały się także rachunki, spisy odbiorców *Ludu*, rozliczenia z księgarzami i drukarniami, a także inne dokumenty. Niektóre z nich zostały wydane jako aneksy w tomach korespondencji, pozostałe wykorzystano w biografii.

Poza kopiami listów w materiałach Marii Turczynowiczowej znajdują się także wspomnienia o Oskarze Kolbergu: rękopisy wspomnień spisane w latach 1902–1903 przez Antoninę Konopczankę i w roku 1937 przez córki Józefa Konopki, Justynę Konopczankę (1862–1957) i Michalinę z Konopków Paszkiewiczową (ur. 1860) oraz maszynopisy wspomnień spisane w r. 1937 przez jego bratanice, Antoninę Brzozowską i Walentynę Szalitową, córki Antoniego Kolberga. Teksty te zostały opublikowane przez K. Markiewicz pt. *Wspomnienia Konopczanek z Modlnicy o Oskarze Kolbergu* w: „Wieś Radomska” tom 11, Radom 2018, s. 89–120.

Ponadto w zbiorach¹ Muzeum znajdują się dokumenty i kopie dokumentów dotyczące rodziny Kolbergów, depozyt złożony w Muzeum przez potomków Antoniego Kolberga, brata Oskara.

¹ Zob. też: K. Markiewicz *Kolekcja kolbergowska muzeum biograficznego Oskara Kolberga w Przysusze*, „Wieś Radomska” T. 9, Radom 2011, s. 127–135.

Indeks osób¹

- A.Bl. zob. Antoni Blank
A.J.S. zob. Szabrański Antoni Józef
A.K. **85/I** – 479, 480
Abłamowicz Stanisław **85/I** – 490, 492–494
Abramowicz Andrzej **85/I** – 381–384
Abramowicz Ignacy **85/I** – 146
Abramowicz Maciej **85/II** – 269
Adalberg Samuel **85/II** – 320, 328, 332, 333, 336, 337, **85/III** – 14, 15, 59, 255, 263
Adamczyk Zdzisław Jerzy **85/I** – 236
Adamowski Jan **85/II** – 268, 270, 274, 351, 374, 378, 386, 598–600
Adler Guido **85/III** – 9, 15, 45, 51
Adnaw zob. Wanda P.
Akielewicz Mikołaj **85/I** – 139, **85/II** – 325, 342, 425, 430, 518, **85/III** – 53, 249, 263
Alberti Domenico **85/II** – 169, 171
Albiński Marcin **85/I** – 196
Aleksander I, cesarz rosyjski **85/I** – 19, 26, 37
Aleksander II, cesarz rosyjski **85/I** – 110, 111, 141, 231, 404
Alth Alojzy **85/I** – 274
Altmann Fryderyk Wilhelm **85/I** – 154, **85/II** – 60, 111, 112, **85/III** – 171
Amiot Jean Joseph Marie **85/II** – 46
Anczyc Władysław Ludwik **85/I** – 243, 259, **85/II** – 129, 352–356, 364, 369, 445
Andrzej św. **85/III** – 90
Andrzejkowiczówna Ryta **85/I** – 480
Annasz **85/II** – 368
Antola **85/I** – 256, **85/II** – 448
Antoniewicz Karol **85/I** – 206
Antyborzec Ewa **85/I** – 59, 73, 102, 176, 185, 219, 279, 351, 408, 428, 445, 468, 469, 484, 497, **85/II** – 126, 175, 248, 359, 365, 397, 401, 406, 482, 492, 516, 550, 573, 574, 598, 599, **85/III** – 15, 39, 45, 75, 89, 113, 164, 213–216, 218
Arendt Jan **85/II** – 457
Armon Witold **85/I** – 390, **85/II** – 559, **85/III** – 121, 208
Asnyk Adam **85/I** – 388, 480, 481
Aszperger **85/I** – 105
Atkinson Paul **85/II** – 416

¹ W indeksie nie ujęto osób, których nazwiska wymienione są w *Bibliografii prac Oskara Kolberga* w spisie artykułów pisanych przez niego dla *Encyklopedii powszechnej* Orgelbranda (w cz. III tomu 85, s. 190–200). Hasła te są przedrukowane w *Pismach muzycznych* (DWOK T. 61-62) i objęte indeksem zamieszczonym w T. 62 DWOK. Jeżeli w T. 85/I-III pojawiały się różne osoby mające takie samo nazwisko i imię, dodatkowo podawano informację o ich związku z innymi osobami wymienionymi w tym tomie, np. z Oskarem Kolbergiem lub Józefem Konopką.

- Auber François 85/II – 150, 151, 85/III – 173
 August III, król polski 85/II – 352
- B. 85/I – 125, 85/III – 167
 Babiór Walenty 85/II – 231
 Bach Jan Sebastian 85/I – 79, 85/II – 140
 Bachowie 85/II – 151
 Bachórz Józef 85/I – 236, 85/II – 402
 Badecki Karol 85/II – 362
 Bagarówna Wilhelmina 85/II – 66
 Baliński Karol 85/I – 183, 85/II – 201, 221, 290, 292
 Baliński Michał 85/II – 577
 Bałucki Michał 85/I – 479
 Banaś Antoni 85/III – 251
 Baraniecki Adrian 85/I – 243, 273, 362, 381, 382, 424, 452
 Baranowski Jan 85/I – 112
 Barącz Sadok 85/II – 290, 294, 325
 Barbara św. 85/II – 391
 Barcińska Izabela, z d. Chopin 85/I – 369, 372
 Barciński Antoni 85/I – 369
 Bargiel Woldemar 85/I – 370
 Barnard Alan 85/II – 397, 595, 604
 Bartmiński Jerzy 85/II – 194, 212, 223, 244, 268–270, 274, 278, 287, 323, 351, 378, 385, 386, 389
 Bartók Béla 85/II – 59, 134
 Bartoszewicz Adam 85/II – 319, 320, 328
 Bartoszewicz Julian 85/I – 79
 Barycz Henryk 85/I – 143
 Basarab Michajło 85/II – 232
 Bastian Adolf 85/II – 461, 558, 595, 607, 608
 Batko Walerian 85/II – 53
 Batory Stefan zob. Stefan Batory
 Baudouin de Courtenay Jan 85/I – 477, 478, 85/III – 189, 270
 Bausinger Hermann 85/II – 572
- Beethoven Ludwig van 85/I – 134, 250, 425, 85/II – 140, 151
 Bellini Vincenzo 85/II – 150, 151,
 Bentkowski Władysław 85/I – 410
 Bercio 85/III – 281
 Berg Fiodor 85/I – 368
 Berghaus Heinrich 85/I – 86
 Bergson Henri 85/II – 139
 Bergson Michał 85/I – 55, 56, 85/II – 139
 Berling Th. 85/III – 174
 Berlioz Hector 85/II – 151
 Bernasikowa Maria 85/I – 249
 Berwiński Ryszard 85/I – 62, 106, 125, 410, 85/II – 34, 194, 204, 205, 214, 231, 295, 400, 573, 605, 615, 619, 620
 Białoobrzaska Balbina 85/I – 245
 Biegeleisen Henryk, H.B. 85/I – 10, 441, 447, 448, 450, 451, 472, 498, 85/II – 132, 222, 261, 273, 309, 532, 533, 562, 565, 584, 609, 614, 615, 621, 85/III – 55, 58, 181, 190, 267, 271
 Biela Jan 85/III – 29, 35, 89, 90, 92, 239, 260
 Bielawski Ludwik 85/I – 14, 77, 85, 337, 357, 85/II – 11, 34, 57, 65, 67, 114, 133–136, 209, 370, 570, 85/III – 59, 73
 Bieliński Józef 85/I – 17, 23, 26, 29, 36, 37
 Bielowski August 85/I – 112, 140, 179, 180, 204, 221, 222, 259, 295, 319, 85/II – 409, 444, 476, 480, 485, 491, 497, 506, 512, 519, 562, 570, 598, 606, 85/III – 64, 133
 Biłous Teodor, Biłous Fiodor 85/I – 155, 85/III – 243
 Bienkowski Wiesław 85/I – 252, 256, 263, 264, 267, 270, 272, 309, 317, 325, 336, 456, 458, 502, 85/II – 418, 545, 85/III – 15, 36, 143, 144
 Biernacka Maria 85/II – 41, 447
 Biernacka Róża 85/I – 345
 Biernat z Lublina 85/II – 319
 Biesiadecki Alfred 85/I – 272

- Biesiekierscy z Bodzanowa **85/II** – 216, 437, **85/III** – 122, 123, 128, 129
- Biesiekierscy z Płowców **85/III** – 123, 128, 129
- Biesiekierska Aniela **85/II** – 130, 234, 246
- Biesiekierska Klotylda **85/II** – 130
- Biesiekierski Adolf **85/I** – 154, **85/III** – 129
- Biesiekierski Marian **85/II** – 234, 246
- Bilica Krzysztof **85/I** – 53, **85/II** – 145
- Biłous Fiodor zob. Biełous Teodor
- Bismarck Otto von **85/I** – 339
- Blank Antoni, A. Bl. **85/I** – 19, 24, 29, 37
- Blaschka Jan **85/I** – 492
- Blaznik Jožef **85/I** – 135, 136
- Bleiwais Janez **85/I** – 136
- Blizińscy **85/I** – 432, 437, 456, 495, **85/II** – 217, **85/III** – 154
- Blizińska Pelagia **85/I** – 422, 425, 429, 490, 493, **85/II** – 232, 436, 507, 508, **85/III** – 89, 157, 274 276
- Bliziński Józef **85/I** – 9, 181, 182, 193, 196–198, 203, 217, 293, 315, 421–425, 431–433, 436–439, 444, 445, 460, 461, 465, 493, **85/II** – 101, 131, 228, 232, 240, 242, 243, 409, 425, 436, 437, 442, 508, 534, 552, 561, 569, 582, 597, 598, **85/III** – 34, 123, 130, 131, 133, 154–157, 274, 276
- Blumengartner **85/I** – 141
- Błachnio Jan Ryszard **85/I** – 57
- Błachowski Aleksander **85/II** – 13, 455, 551
- Błotnicki Tadeusz **85/I** – 502
- Bobrowski Paweł **85/II** – 569, 618, **85/III** – 248, 249
- Bobrzyński Michał **85/I** – 242, 465
- Bochdan Hipolit **85/I** – 153, 221, 245, 251, 319, **85/II** – 507, **85/III** – 124, 133
- Bochdanowa Amelia, z d. Konopka **85/I** – 221, 245, 251, **85/II** – 507, 555, **85/III** – 280, 281
- Bochdanowie **85/I** – 153, 251, 319, 380, **85/II** – 217, **85/III** – 125, 148, 152
- Bogdany-Popielowa Wanda **85/I** – 28, **85/II** – 137, 155
- Bogusławski Wojciech **85/I** – 6, 118, 129, **85/II** – 151, 152, 267, 363
- Bohomolec Franciszek **85/II** – 221, 449
- Bohrer Sophie **85/II** – 31
- Boieldieu François-Adrien **85/II** – 139–150
- Bojanowski Edmund **85/II** – 521
- Bokszczanin Maria **85/I** – 137
- Boniecka Barbara **85/II** – 323
- Bopp Franz **85/II** – 559, 607
- Borkowski Józef Dunin **85/II** – 607
- Bournouf Eugène **85/II** – 559, 607
- Boy-Żeleński Tadeusz **85/I** – 456, 457
- Braga Teófilo **85/I** – 474, **85/II** – 566
- Brahms Johannes **85/I** – 370
- Brandt Józef **85/I** – 347, 386, **85/III** – 150
- Braun Hermann Adalbert **85/I** – 332, 333, **85/II** – 408, **85/III** – 144, 227
- Brencz Andrzej **85/II** – 419
- Breton de la Martinière Jean Baptiste **85/I** – 289
- Brodowski Antoni **85/I** – 24, 37
- Brodziński Kazimierz **85/I** – 24, 25, 31, 32, 35, 163, **85/II** – 11, 123, 163, 164, 182, 183, 188, 267, 561, **85/III** – 56, 185, 268
- Brückner Aleksander **85/II** – 348, **85/III** – 179
- Brykowski Ryszard **85/I** – 396
- Brzoska Gustaw Otto **85/I** – 331, 336
- Brzozowska Antonina zob. Kolberg Antonina
- Brzozowska-Komorowska Teresa **85/II** – 204, 374
- Brzozowski Karol **85/I** – 80, 83
- Brzozowy Stanisław **85/II** – 28
- Budzyk Hanna **85/II** – 372
- Budzyk Kazimierz **85/I** – 238, **85/II** – 372
- Bujak Jan **85/II** – 555

- Bujwen Teodora **85/III** – 164
- Bukowski Andrzej **85/I** – 326, 329
- Buliński Tarzycjusz **85/II** – 400, 401, 410, 563
- Burdziej Bogdan **85/I** – 80, **85/II** – 153
- Burszta Józef **85/I** – 326, 343, 357, **85/II** – 100, 126, 397, 400, 419, 491, 522, 524, 525, 534, 536, 573, 576, 590, **85/III** – 43, 47–50, 66, 67, 69, 71, 91, 101, 201, 205–207, 211
- Burszta Wojciech **85/II** – 537
- Bury **85/III** – 272
- Bylicki Franciszek **85/I** – 480
- Bystrzeń Jan **85/III** – 21, 22
- Bystrzeń Jan Stanisław **85/II** – 65, 281, 320, 334, 335, 349, 438, 439, **85/III** – 37
- Caban Wiesław **85/I** – 236
- Cejnowa Florian, Ceynowa **85/I** – 326–328, 336, 356, **85/II** – 308, 320, 370, **85/III** – 142, 143, 229, 230
- Ceklarz Katarzyna **85/II** – 618
- Čepaitienė Auksuolė **85/III** – 164
- Cerkowniak Iwanna **85/II** – 537
- Cervantes Saavedra Miguel de **85/I** – 59
- Chałubiński Tutus **85/I** – 429
- Chałampowiczówna Paulina **85/II** – 504, **85/III** – 277
- Chechlińska Zofia **85/I** – 52, 103, **85/II** – 150
- Cherubini Luigi **85/II** – 140, 149, 151
- Chęciński Jan **85/I** – 197
- Chętnik Adam **85/II** – 67
- Chłędowski Kazimierz **85/I** – 251
- Chmara-Żaczykiewicz Barbara **85/II** – 154, 155
- Chmielewska Iwona **85/I** – 73, 497, **85/II** – 482, **85/III** – 214–216
- Chmielowski Piotr **85/I** – 9, 421, 429–431, 500, **85/II** – 38, 187, 489, 490, 534, 570, **85/III** – 181
- Chochorowski Jan **85/I** – 267, 272
- Chociszewski Józef, Tworzymir **85/II** – 260, 319, 333
- Chodakowski Zorian Dołęga, pseud. Adama Czarnockiego **85/I** – 60, 61, 71, **85/II** – 399, 400, 404, 478, 561, 563, 589, 607
- Chodźko Aleksander **85/II** – 267
- Chojnowski Zbigniew **85/I** – 331
- Chomętowski Władysław **85/II** – 352
- Chopin Fryderyk Franciszek, Szopen **85/I** – 5, 8, 17, 24, 27, 30, 31, 33, 34, 37, 38, 44, 46, 49, 53, 55, 67, 74, 77, 78, 94, 96, 97, 201, 202, 209, 250, 312, 313, 327, 363–376, 386, 404, 406, 407, 432, 436, 453, 455, 457, 458, 480, 481, **85/II** – 13, 14, 19–33, 56, 65, 89, 114, 136, 138, 140, 143, 145, 147, 170–172, 176, 182, 183, **85/III** – 18, 34, 94, 109, 150, 165, 179, 189, 218, 268
- Chopin Izabela zob. Barcińska Izabela
- Chopin Ludwika zob. Jędrzejewiczowa Ludwika
- Chopin Mikołaj **85/I** – 24, 30, 374, 386, **85/II** – 22, 32, 182, **85/III** – 150
- Chopinowie **85/I** – 21, 24, 29, 31, 38
- Chota Józef **85/II** – 231
- Chruścielowa Irena **85/III** – 266
- Chrzanowski Wojciech **85/I** – 384
- Chwałba Andrzej **85/I** – 239
- Chybiński Adolf **85/I** – 103, **85/II** – 11, 65–67, 70, 71, 134, 456, **85/III** – 35, 36, 58–60
- Cichocki Józef **85/I** – 53, 69, **85/II** – 14, **85/III** – 162
- Ciechanowska M. **85/III** – 34, 92, 282
- Ciechanowski Stanisław **85/III** – 34
- Ciesielski Władysław **85/I** – 182, **85/II** – 240, 243, 324, 327, 328, 425, 464, 465, 474, 475, **85/III** – 77, 84, 238
- Cieszkowski Zygmunt **85/I** – 452, 453, 458, 478
- Cimarosa Domenico **85/I** – 33, **85/II** – 140

- Cinciała Jerzy 85/III – 156
 Ciszewski Stanisław 85/I – 497, 85/II – 535
 Clementi Muzio 85/II – 169
 Clifford James 85/II – 563
 Cludius Fryderyk 85/II – 408
 Cludius Karol 85/I – 333–335, 85/II – 408, 409, 520
 Colberg zob. też Kolberg
 Colberg Charlotta Dorothea, z d. Fuchs 85/I – 17
 Colberg Christian Heinrich Julius zob. Kolberg Juliusz
 Colberg Julius Daniel Friedrich 85/I – 17
 Colberg Krzysztof Juliusz zob. Kolberg Juliusz
 Comber John 85/II – 57, 64
 Čubinskij P. zob. Czubiński Paweł
 Cvek Leopold 85/III – 258
 Cyvero 85/II – 575
 Cyniawska Hania 85/II – 129, 85/II – 233
 Czacki Tadeusz 85/I – 171, 85/II – 297, 432
 Czajewski Wiktor 85/II – 494, 497, 616
 Czajka 85/II – 314
 Czajkowa, Czajina 85/II – 314
 Czajkowscy 85/III – 110
 Czajkowski 85/III – 127, 128
 Czajkowski Jerzy 85/II – 366
 Czarkowska Melania 85/II – 235, 499
 Czarkowski Ludwik 85/II – 235
 Czarlińscy 85/I – 326, 332, 339, 85/II – 217, 407, 85/III – 142, 143
 Czarlińska Bronisława 85/I – 326
 Czarlińska Hortensja 85/I – 326
 Czarliński Emil 85/I – 326
 Czarliński Leon 85/I – 326, 338–341, 415
 Czarnecy 85/I – 326, 85/II – 415, 85/III – 143
 Czarnecki Stanisław 85/I – 377, 411, 413, 414, 415, 85/II – 453, 573, 591, 85/III – 146
 Czarnocki Adam zob. Chodakowski Zorian Dołęga
 Czartecka Anna 85/II – 130
 Czartoryscy 85/I – 458
 Czartoryska Izabela z Działyńskich 85/I – 326
 Czartoryska Marcelina 85/I – 436, 455, 457, 458, 85/II – 32
 Czartoryski Aleksander 85/I – 457
 Czartoryski August 85/I – 245
 Czartoryski Władysław 85/I – 384
 Czaykowski Emil 85/III – 185
 Czech Józef 85/I – 58
 Czechowicz Józef 85/II – 315
 Czekanowska Anna 85/II – 47
 Czekanowski Jan 85/II – 48
 Czepulis-Rastenis Ryszarda 85/I – 140
 Czermak 85/II – 488
 Czerniawska Anna 85/I – 406, 85/III – 163
 Czerniawski Karol 85/I – 32, 85/II – 123, 85/III – 165, 168, 169
 Czerniawski Stanisław 85/III – 164
 Czerwińska 85/III – 114
 Czerwiński Ignacy Lubicz zob. Lubicz-Czerwiński Ignacy
 Czubek Jan 85/III – 18, 270
 Czubiński Paweł, Čubinskij 85/II – 558
 Czuprun Tymko, Czuprun Tomasz 85/II – 57, 125, 130, 232, 422
 Czyżykowska Bożena 85/II – 66
 Dadak-Kozicka J. Katarzyna 85/I – 357, 85/II – 34, 135, 209, 570, 85/III – 73
 Dahlig Ewa 85/III – 75
 Dahlig Piotr 85/I – 143, 160, 85/II – 9, 10, 11, 21, 28, 45, 53, 57, 64, 67, 72, 126, 85/III – 218
 Dalayrac Nicolas Marie 85/II – 139
 Damrosz Jerzy 85/II – 536
 Damse Józef 85/I – 118, 85/II – 93, 150
 Danielewski Ignacy 85/II – 253, 613, 85/III – 255
 Darowski Aleksander Weryha 85/II – 319, 320

- Daszkiewicz[owie] 85/III – 110
 Dawid Wincenty 85/I – 285
 Dawidowicz Iwona 85/II – 498
 Daziaro Franciszek 85/I – 120
 Dąbczańska-Budzynowska Helena 85/I – 324, 85/III – 141
 Dąbrowska Grażyna 85/II – 66
 Deike Karol 85/I – 429, 85/II – 492
 Delaveaux Ludwik 85/II – 519
 Demartin Adam 85/I – 379, 427, 85/III – 208, 209
 Dembińscy 85/I – 20, 21
 Dembiński Ignacy 85/I – 20, 21
 Dembowski Edward, E.-D- 85/I – 52, 62, 410, 85/II – 205
 Demski Dagnosław 85/II – 574
 Deotyma zob. Łuszczewska Jadwiga
 Derlicki Jarosław 85/II – 574
 Dernałowicz Maria 85/I – 47
 Desmasons Émile 85/I – 120
 Dębicka Stanisława 85/I – 21, 29, 43, 380, 85/II – 28
 Dębicki Michał Władysław 85/II – 620
 Dixon Hepworth William 85/II – 559
 Dlabacz Bohumir Jan 85/II – 18
 Długosz Jan 85/I – 395, 398, 399, 453
 Dobrowolscy 85/I – 165, 85/II – 415, 85/III – 125
 Dobrowolski Kazimierz 85/II – 400
 Dobrski Konrad 85/I – 429, 462, 469, 477, 85/II – 493, 506
 Dobrzycki Henryk 85/I – 436
 Dobrzyńska Tekla 85/I – 81, 82
 Dobrzyńska-Rybicka Ludwika 85/I – 81
 Dobrzyński Ignacy Feliks 85/I – 38, 44, 48, 53, 54, 63, 209, 404, 481, 85/II – 75, 77, 137–141, 151, 173, 183, 184, 85/III – 172
 Dohnal Wojciech 85/III – 67
 Dolinar Luka 85/III – 258
 Doliniańscy 85/III – 126
 Dolińscy 85/III – 126
 Dolińska Magdalena 85/II – 553
 Domański Wojciech 85/I – 357, 359, 360, 361, 363, 85/II – 34, 209, 231, 570, 572, 580
 Donimirscy 85/I – 328–330, 332, 85/II – 217, 85/III – 142, 144
 Donimirski Edward 85/I – 327
 Donimirski Jan 85/I – 330
 Donimirski Teodor 85/I – 330
 Donizetti Gaetano 85/II – 150, 151
 Dr I.K. zob. Kopernicki Izidor
 Drabecka Maria 85/II – 66
 Drescke 85/I – 17
 Dubrowski Piotr 85/III – 167
 Duchinińscy 85/I – 386, 85/III – 149
 Duchinińska Seweryna, Pruszkowa Seweryna 85/I – 54, 59, 78, 79, 98, 148, 149, 382, 384–386, 417, 418, 439, 85/II – 145, 163–165, 406, 472, 596, 619, 85/III – 149, 157, 184, 185, 268, 269
 Duchiniński Franciszek 85/I – 382, 383, 385, 386, 85/II – 596, 619
 Dudała Tomasz 85/II – 234, 422
 Dudzik Wojciech 85/II – 361, 362, 364, 366, 367
 Dunder Wacław 85/II – 131, 85/III – 243, 258
 Dunicz Jan Józef 85/II – 66
 Dürer Albrecht 85/I – 329
 Durkheim Émile 85/II – 35
 Dürr-Durski Jan 85/II – 349, 350
 Dutkiewicz Juliusz 85/III – 97
 Dużyk Jan 85/III – 270
 Dybiec Julian 85/I – 260
 Dybowski Benedykt 85/I – 442, 85/II – 336, 85/III – 12
 Dybowski Władysław 85/II – 339
 Dygdała Jerzy 85/I – 327
 Dylecki Mikołaj 85/II – 26
 Dymczyk Sławomir 85/II – 416
 Dynowska 85/III – 34, 282
 Dynowski Witold 85/III – 51, 266
 Dziadek Magdalena 85/I – 453, 454, 458

- Działyński Jan 85/I – 384, 85/II – 453
Działyński Tytus 85/I – 112, 438
Dzieduszycki Włodzimierz 85/I – 10, 276, 382, 384, 395, 401, 402, 452, 464, 476, 489, 490, 500, 85/II – 506, 508, 554, 85/III – 151, 152
Dziewanowscy 85/II – 406, 85/III – 118, 119
Dziewanowski Dominik 85/II – 406
Dziewulska Joanna M. 85/I – 281
Dziębowska Elżbieta 85/I – 52, 77, 85/II – 133, 154, 155
Dzwonkowski Adam 85/II – 165, 185
- E.E. 85/III – 188
Edison Thomas Alva 85/II – 54
Ehrenberg Gustaw 85/II – 255
Ehrenberg Józef Kazimierz 85/I – 495
Eigeldinger Jean-Jacques 85/II – 29
Ekier Jan 85/I – 368, 376
Eljasz-Radzikowski Walery 85/I – 251
Elkan Leopold 85/I – 323
Elkanowa Eleonora, z d. Milieska 85/I – 323, 85/III – 141
Ellis Aleksander John 85/II – 51
Elsner Józef 85/I – 25, 38, 39, 118, 209, 404, 85/I – 19, 75, 93, 137–142, 147, 150–152, 165, 183, 85/III – 109
Emilia św. 85/I – 43
Engel Izak 85/I – 129
Engelke 85/I – 25
Engelking Anna 85/II – 378, 383, 386, 387, 516
Engeström Wawrzyniec Benzeistjerna 85/II – 456
Erben Karel Jaromir 85/II – 134
Erck Ludwig Christian 85/II – 134
Essipow zob. Jessipowa Anna
Estreicher Karol, pseud.: Gędźba 85/I – 123, 128, 136, 238, 243, 257, 258, 260, 262, 263, 267, 306, 85/II – 352, 356, 426, 85/III – 58, 106, 138, 167
Estreicher Stanisław, pseud.: Jan Krupski 85/I – 240, 306, 307, 85/II – 349, 352, 354–356
Ezop 85/II – 338
- F.L.J. zob. Jaskólski Feliks
Fajans Maksymilian 85/I – 158, 85/II – 430
Faleńska Maria 85/I – 238
Faleński Felicjan 85/I – 238, 85/III – 106, 138
Federowski Michał 85/II – 400, 85/III – 88, 282, 283
Feicht Hieronim 85/I – 365, 85/II – 20, 85/III – 189
Feldmanowski Hieronim 85/I – 205, 85/III – 167, 172, 173
Feliński Alojzy 85/I – 162
Fétis François Joseph 85/II – 18
Fiedler Robert 85/II – 91, 197
Fijałek Józef 85/I – 323, 85/III – 141
Fijałkowski Antoni 85/I – 162
Filip Mariusz 85/II – 523
Filipow 85/II – 155
Filipowski Marcin 85/II – 373
Fink Gotfried Wilhelm 85/I – 160, 161, 85/II – 19, 46
Fischer Adam 85/II – 349, 351, 360, 362, 367–369, 85/III – 30, 31, 35, 42, 93, 269
Fischer S. 85/II – 509, 85/III – 20, 188, 205
Florian św. 85/I – 241
Florkiewicz Julian 85/I – 377
Folfasiński Sławomir 85/II – 342
Fontana Julian 85/I – 367, 370, 371
Forkel Johann Nicolaus 85/II – 18, 19
Fraenkel Antoni Edward 85/I – 74
Fraenkel Samuel 85/I – 20, 21, 34, 37, 38, 74, 75, 85/II – 183
Franchomme Auguste 85/I – 370
Franciszek Józef, cesarz Austrii 85/I – 240, 401, 402

- Franko Iwan 85/I – 10, 476, 486–488, 85/II – 130, 488, 532, 605, 621, 85/III – 182, 183, 252, 253
- Frankowska Maria 85/II – 41
- Frankowski Eugeniusz 85/II – 400
- Fredro Aleksander 85/I – 263, 335, 85/II – 319, 332
- Fredro Andrzej Maksymilian 85/II – 319, 332
- Freyer August 85/I – 207, 323, 85/III – 172, 174
- Friedlein Daniel 85/I – 458, 85/III – 136, 155
- Friedlein Józef 85/I – 266, 309, 345–347, 410, 458, 460, 479, 501, 85/II – 25, 85/III – 136, 137, 141
- Fryben 85/I – 105
- Fryben Karolina 85/I – 103, 105, 85/III – 167
- Frybes Stanisław 85/I – 137
- Gabryś Anna 85/I – 453, 454, 456–458, 482
- Gabryś Jerzy 85/I – 456, 492–494, 503
- Gacka 85/I – 256, 85/II – 448
- Gacki Józef 85/II – 473, 474
- Gadomski Henryk 85/II – 65
- Gajek Józef 85/I – 120, 85/II – 559, 583, 591, 607, 85/III – 30, 37, 53, 57, 59–61, 66, 69, 97, 200, 201, 266, 277
- Gajewska Łucja, z d. Działowska 85/I – 327
- Gajewski Józef 85/I – 327
- Gajkowa Olga 85/I – 379, 380, 85/II – 513–515, 85/III – 30, 51, 209
- Gall Anonim 85/II – 314
- Gallasch Karolina Matylda zob. Kolberg Karolina, żona Antoniego
- Gallasch Julia Wanda zob. Illukiewicz Julia
- Gałęzowski Antoni 85/II – 492
- Gansiniec Ryszard 85/II – 369, 381
- Garsztecki Ludwik, Garstecki Ludwik 85/I – 492
- Gasiński Wincenty 85/II – 470
- Gawarecka Anna 85/III – 210
- Gawarecki Wincenty Hipolit 85/II – 497
- Gawełek Franciszek 85/I – 269, 85/III – 219
- Gebethner Gustaw Adolf 85/I – 183, 207, 239, 371, 391, 419, 458, 479, 85/II – 30, 31, 85/III – 9, 10, 283
- Gerber Ernst Ludwig 85/II – 18
- German Ludomił 85/I – 455
- Gerson Wojciech 85/I – 58, 59, 120, 121, 151, 158, 185, 193, 200, 201, 215, 304, 419, 475, 85/II – 430, 442, 482, 494, 495, 581, 623, 85/III – 56, 63, 97, 98, 170, 285
- Gerss Marcin zob. Giersz Marcin
- Gerstfeldt E. 85/I – 75
- Gervais P. 85/I – 23
- Gędźba zob. Estreicher Karol
- Giersz Marcin, Gerss Marcin 85/I – 331–333, 336, 85/II – 408, 549, 85/III – 144
- Giesbrecht Heinrich Ludwig T. 85/II – 144
- Gille Dawid 85/I – 18
- Gingrich Andre 85/II – 595
- Girschner Karl Friedrich 85/I – 38, 85/II – 75, 137–139, 141, 165, 170, 85/III – 109, 184
- Gizewiusz Gustaw, Gisevius Gustaw, Giżycki Gustaw, G.G. 85/I – 116, 117, 331, 333–335, 343, 85/II – 91, 92, 130, 131, 197, 239, 251, 408, 409, 520, 85/III – 48, 227, 228, 273
- Giżycki Reinhold 85/I – 332, 333, 85/II – 408, 85/III – 144
- Giżyńska 85/II – 233
- Glapa Adam 85/II – 430, 455,
- Gliniański J. 85/II – 327
- Glińscy 85/III – 122
- Gliński Antoni Józef 85/I – 123, 183, 85/II

- 201, 202, 221, 289–291, 294, **85/III**
– 123
- Glinski Mateusz **85/III** – 42
- Gloger Zygmunt, pseud.: Pruski, Z.Gl. **85/I**
– 205, 228, 251, 253, 284, 290, 291, 293,
295, 306, 403, 418, 424, 440, 460, **85/II**
– 35, 40, 63, 97, 129, 210, 260, 261,
339, 340, 362, 400, 444, 498, 548, 557,
559, 560, 591, 594, 602, 611, 618, 619,
85/III – 8, 153, 173, 176, 177, 228
- Gluck Christoph Willibald **85/II** – 151,
160, 163
- Glücksbergowie **85/I** – 142
- Glunek Mateusz **85/II** – 129, 421
- Gluziński Józef **85/II** – 320, 324, 352, 388,
465
- Gładysz Mieczysław **85/II** – 521, **85/III** –
133, 206
- Głodziński Tadeusz **85/II** – 66
- Głogowski Jerzy **85/II** – 13, 551
- Głogowski Tomasz **85/I** – 28, **85/II** – 75,
137
- Godebski Cyprian **85/I** – 383
- Godlewski Grzegorz **85/II** – 363
- Goetel Walery **85/II** – 550
- Gołębiowski Łukasz **85/I** – 269, **85/II** – 13,
19, 123, 124, 222, 352, 357, 441, 443,
447, 466, 492, 558, 607, 617, **85/III** –
247, 248, 253
- Gomółka Mikołaj **85/I** – 69, 404, **85/II** – 13
- Gomulicki Juliusz Wiktor **85/I** – 46, 56,
57, 78, **85/II** – 165
- Gorczałow Michał **85/I** – 162
- Gorczycki Grzegorz Gerwazy **85/I** – 69,
404, **85/II** – 14,
- Gorowscy zob. Gurowscy
- Gorzkowski Marian **85/III** – 175
- Goszczyński Seweryn **85/II** – 400, 402,
519
- Goszczyński Wawrzyniec **85/I** – 21
- Gounod Charles François **85/II** – 151
- Górnicki Łukasz **85/II** – 221, 319
- Górski Ludwik **85/II** – 417, 494
- Górski Ryszard **85/I** – 13, 63, 95, 253, 279,
85/II – 77, 189, 448, **85/III** – 54, 61
- Górski Stefan **85/I** – 235
- Grabowska Maria **85/I** – 48
- Grabowski Ambroży **85/I** – 268, **85/II** –
319, 322
- Grajnert Józef **85/I** – 280, 281, 497, **85/II**
– 295, 482, 495, **85/III** – 232
- Grajnert Ludwika **85/II** – 495
- Gralewski Mateusz **85/II** – 476, 478
- Graszkowski **85/I** – 198, **85/II** – 232, 423
- Graun Carl Heinrich **85/II** – 140, 151
- Gregorowicz Jan **85/I** – 395
- Gregorowicz Jan Kanty **85/I** – 100–104,
186, 212, **85/II** – 123, 161, 260, 429,
430, 472, **85/III** – 117, 134, 173, 186,
219, 256, 257, 269
- Gregorowiczowa Teofila, z d. Szosłand
85/I – 103, **85/III** – 165
- Gregorowiczowie **85/II** – 429, **85/III** –
127, 128
- Greim Michał **85/I** – 281, 282
- Grimm Jacob **85/II** – 449, 460, 461, 558,
559, 607
- Grochowski Piotr **85/II** – 212, 269, 274,
279, 280, 282–284, 301, 377
- Grodecka Zofia **85/II** – 454, 455,
- Gronau Emilia zob. Kolberg Emilia
- Gronau Matylda zob. Kollatorowiczowa
Matylda
- Grottger Artur **85/I** – 251
- Groza Aleksander **85/II** – 95
- Grozdew-Kołaćńska Weronika **85/II** –
136
- Gruca Anna **85/I** – 256, 267, 270, 317,
456, 458
- Gruchmanowa Monika **85/I** – 218, 349,
350, **85/II** – 248, **85/III** – 23, 70, 205,
206, 211
- Gruda O. **85/III** – 95
- Grüson J.P. **85/I** – 26

- Gruszecki Artur 85/I – 473
 Grzegorz św. 85/II – 369, 447
 Grzegorzewicz Wojciech 85/III – 23, 24, 29, 35, 89, 90, 240, 241, 242
 Grzybek D. 85/II – 26
 Grzybowska Romania, z d. Konopka 85/II – 555
 Grzymała Wojciech 85/II – 27
 Gumplowicz Ludwik 85/I – 259, 475, 85/II – 418, 85/III – 146, 148
 Gumplowicz Maksymilian 85/I – 475
 Gurowscy, Gorowscy 85/I – 73, 85/III – 114
 Gustawicz Bronisław 85/I – 249, 281, 282, 286, 447, 85/II – 339, 342, 348, 520, 547
- H. B. zob. Biegeleisen Henryk
 Habsburgowie 85/II – 11
 Hacquet Baltazar 85/I – 289, 85/III – 244, 258
 Haendel Georg Friedrich 85/II – 151
 Hajówna Lutosława 85/III – 50
 Halévy Jacques François 85/I – 330, 85/II – 150, 151
 Halka 85/I – 426, 85/II – 232
 Hammard August Friedrich Efraim 85/II – 572
 Hammersley Martyn 85/II – 416
 Hann Christopher. 85/II – 595
 Hanusch Ignaz Johann, Hanusz Ignacy Jan 85/II – 449, 460, 607, 609
 Haraczycha Jewdokia 85/II – 232
 Hašník Josef 85/III – 258
 Hass Ludwik 85/I – 25, 37
 Hasse Johann Adolf 85/II – 139, 151
 Haupt Leopold 85/I – 187, 356, 85/II – 430, 85/III – 230
 Haydn Joseph 85/I – 250, 85/II – 140, 151
 Hegel Georg Wilhelm Friedrich 85/II – 19
 Helman Zofia 85/I – 376
- Hempel Aleksander 85/I – 222, 85/III – 130
 Hempel Maria, żona Aleksandra 85/I – 222
 Hemplowie 85/I – 222, 223, 85/II – 217, 238, 403, 501, 503, 85/III – 130, 132, 134–136
 Hemplówna Maria 85/I – 222–224, 323, 496, 497, 85/II – 131, 220, 238, 240, 241, 243, 246, 306, 325, 341, 342, 425, 465, 495, 501–505, 574, 85/III – 57, 92, 137, 140, 267, 272, 277, 278
 Hemplówna Marianna Rozalia 85/II – 495
 Hennel Cyprian 85/II – 429, 472
 Hennel Maria 85/II – 429, 472
 Heppen Juliusz 85/I – 103, 85/II – 145, 85/III – 166, 185
 Herbart Johann Friedrich 85/II – 34
 Herder Johann Gotfried 85/I – 25, 85/II – 10, 19, 40, 561, 572
 Hernas Czesław 85/I – 45, 85/II – 194, 211, 212, 348, 351, 362, 374
 Herod 85/II – 61, 351–353, 355–357, 359, 360
 Herold Louis Joseph 85/II – 140, 150, 151
 Herrmann Anton 85/II – 548
 Hertz Henri 85/II – 140
 Hilferding Aleksander 85/I – 191, 192, 194, 342, 350, 402, 403, 85/II – 308, 370, 382, 523, 543, 560, 85/III – 129, 205, 229, 230
 Hirszel Henryk 85/II – 165
 Hławiczka Karol 85/II – 133, 85/III – 26, 36, 37, 39–43, 88, 93, 233, 286
 Hnatiuk Wołodymyr 85/III – 187, 188
 Hock 85/I – 480
 Hoesick Ferdynand 85/I – 454, 455, 456
 Hoff Bogumił 85/I – 222, 225– 228, 320, 322, 338, 339, 403, 412, 413, 437, 460–462, 85/II – 405, 409, 410, 446, 452, 521, 522, 564, 581, 582, 85/III – 63, 131, 135–137, 139, 140, 154, 156, 202

- Hoffmann Ernst Theodor Amadeus **85/II** – 293
- Hoffmann Leopold **85/II** – 139
- Hoffmanowa Klementyna z Tańskich **85/II** – 27, 617
- Hofmann T. **85/II** – 60
- Holewiński Józef **85/I** – 436
- Holland Johann David **85/I** – 161, **85/III** – 171
- Hołowacki Jakow F. **85/I** – 155, **85/III** – 239–243, 276
- Homolaczowie **85/I** – 131, **85/III** – 119
- Hornbostel Erich Moritz von **85/II** – 42, 51
- Horoszkiewicz Julian **85/II** – 254, **85/III** – 94, 219
- Hrabalová Olga **85/II** – 11
- Hrycaniuk Ilka **85/II** – 129/130, 422
- Hrycaniukowa, Ilczycha **85/II** – 129, 422, 423
- Hulewicz Jan **85/I** – 260
- Hultkrantz Åke **85/II** – 604
- Hummel Johann Nepomuk **85/II** – 138, 170
- Hüttner Karol **85/I** – 63
- Hyłko Jan **85/I** – 298, **85/II** – 353, 355, 356, **85/III** – 77
- Hynek Wojciech **85/II** – 234, 422
- Idaszak Danuta **85/I** – 68, 100, 105, 146, 148, 364, **85/II** – 33, 143, 145, 146, 149, 155, 156, 163, 165, **85/III** – 68, 159, 163, 165, 168–170, 213
- Ihnatij z Nikołowicz zob. Karpinski Ignatij
- Ilczycha zob. Hrycaniukowa
- Ilkiewicz Hryhoryj **85/III** – 244
- Illukiewicz Julia Wanda, z d. Gallasch **85/I** – 43, 194, 195, 314, 379, **85/III** – 130
- Illukiewicz Karolina, Lola **85/I** – 314, 379
- Illukiewicz Seweryn **85/I** – 195, **85/III** – 128, 130
- Illukiewicz Władysław **85/I** – 314
- Iwantyczycza **85/II** – 129
- Izopolski Erazm **85/II** – 295
- J.K. zob. Konopka Józef
- Jabłkowski Józef **85/I** – 73, **85/III** – 114
- Jabłonowski Władysław **85/I** – 247
- Jabłoński Zbigniew **85/III** – 38, 47, 212, 270, 273
- Jacher-Tyszkowa Aleksandra **85/I** – 122, **85/III** – 50
- Jachimecki Zdzisław **85/III** – 34, 42
- Jachowicz Stanisław **85/II** – 328
- Jackowski Jacek P. **85/II** – 39
- Jadwiga św. **85/I** – 241, 301
- Jagič Vatroslav **85/II** – 548
- Jagiełło Jadwiga **85/II** – 197, 201, 282
- Jahołkowski **85/II** – 359, 496, **85/III** – 229
- Jakowicki Ludwik **85/I** – 328, 336, 337, **85/III** – 144
- Jakóbiec-Semkowowa Milica **85/I** – 134, **85/III** – 210
- Jakubowski Andrzej **85/II** – 326–328, 336, 337, **85/III** – 53, 263
- Jakubowski Faustyn **85/I** – 451
- Jakuszewscy **85/III** – 115, 116
- Jamek Jakub **85/I** – 480
- Jan św. **85/I** – 38, **85/II** – 330, 435, 447, 468, 487, 611
- Jan Kanty św. **85/I** – 241
- Jan III Sobieski, król polski **84/I** – 9, 155, 421, 424, **85/II** – 280, 357, **85/III** – 154, 155
- Jan z Wychylówki **85/II** – 261
- Janecki Tomasz **85/I** – 480
- Janicka Apolonia **85/III** – 164
- Janion Maria **85/I** – 47
- Jankowski Edmund **85/I** – 137
- Japola Józef **85/II** – 244
- Jarocki Feliks **85/I** – 24, 33
- Jaroszewicz Józef **85/III** – 245, 249
- Jaruzelscy **85/II** – 217, 234, **85/III** – 156

- Jaruzelska Helena, z d. Kraińska **85/I** – 438, 439, **85/II** – 130, 234, 507
- Jaruzelski Józef **85/I** – 438, 439, **85/II** – 234, 507
- Jasięscy zob. też Jasińscy
- Jasięscy **85/II** – 229
- Jasińska M., M.J. **85/II** – 229
- Jasiewicz Zbigniew **85/I** – 86, 171, 357, **85/II** – 401, 520, 539, 542, 546, 572, 574-576, 618, 619, **85/III** – 29, 35, 43, 207, 218,
- Jasińscy, Jasięscy **85/I** – 433, 437, 444, 445, 461, 466, 476
- Jasińska **85/I** – 437
- Jasińska Danuta **85/II** – 170
- Jasińska Maria Eleonora zob. Kolberg Maria Eleonora
- Jasińska-Zawadzka J. **85/II** – 100
- Jasiński Jakub **85/I** – 66
- Jaskólski Feliks, F.L.J. **85/I** – 80, 98, **85/II** – 153, 443
- Jastrzębowski Szcześniey **85/II** – 352
- Jastrzębska Malwina **85/I** – 254
- Jaśkowski Jan Nepomucen **85/I** – 429
- Jaworska Elżbieta **85/I** – 58, 115, 116, 244, 245, 252, 272, 278, 283, 287, 467, **85/II** – 77, 197, 201, 275, 282, 535
- Jaworski Jan **85/I** – 118, 158, 202-204, 211, 212, 216, 225, 238, 290, 312, **85/II** – 320, 328, 463, 467, 623, **85/III** – 9, 87, 167, 169, 173, 174, 178, 249
- Jedlicki Jerzy **85/I** – 36, 111, 112
- Jenike Emil (Emilian) **85/I** – 39, 56, 58, 59, **85/II** – 14, 98, 404, **85/III** – 111, 166
- Jenike Ludwik **85/I** – 41, 134, 403, 404, 420, **85/II** – 234, **85/III** – 34, 109, 111, 140, 280
- Jenike Tekla **85/II** – 234
- Jessipowa Anna, Essipow **85/II** – 32
- Jędrzejewiczowa Ludwika, z d. Chopin **85/I** – 368
- Jones William **85/II** – 559, 607
- Jost Henryk **85/I** – 245
- Józef z Arymantei **85/II** – 347, 348
- Jucewicz Ludwik Adam **85/II** – 320
- Judasz **85/II** – 367-369
- Jurasz Stanisław **85/II** – 232
- Jurczeńko Bazyli **85/I** – 486, **85/II** – 219, 232, 233, 240, 305, 487, **85/III** – 24, 25, 30, 83, 93, 243, 264, 267, 269
- Jurkowski Henryk **85/II** – 349, 352
- Juszkiewicz Antoni **85/I** – 10, 391, 477, 478, **85/III** – 18, 188, 270
- Juszkiewicz Jan **85/I** – 391, 392, 398, 477
- Juzwienko Wiktoria A. **85/II** – 583
- K.S. zob. Słotwiński Konstanty
- K.Wł. W. zob. Wójcicki Kazimierz Władysław
- Kabzińska Iwona **85/II** – 574
- Kaczmarczyk Piotr **85/II** – 234
- Kadłubek Wincenty **85/II** – 314
- Kadłubiec Karol Daniel **85/II** – 315
- Kairski Mariusz **85/II** – 400, 401, 410, 563
- Kajfasz **85/II** – 368
- Kalauz Alojzy **85/I** – 137, 138, **85/III** – 190, 258
- Kalicki W. **85/III** – 46
- Kalinka Walerian **85/I** – 242, 417
- Kalisiewicz Dariusz **85/I** – 458
- Kalkbrenner Friedrich Wilhelm **85/II** – 170
- Kamieński Jan Nepomucen **85/II** – 355
- Kamieński Ludwik zob. Kamiński Ludwik
- Kamieński Łucjan **85/II** – 41, 47, 51, 53, 54, 56, 59, 65, 66, 71
- Kamieński Maciej **85/I** – 404, **85/II** – 147, 151
- Kaminski Ferdynand Jacob **85/I** – 330, **85/III** – 144
- Kamińska Józefa **85/I** – 23
- Kamiński Antoni **85/I** – 23
- Kamiński Józef **85/I** – 23

- Kamiński Ludwik, Kamieński Ludwik 85/II – 402, 519
- Kamiński Mściśław 85/I – 205, 85/II – 97, 85/III – 173
- Kamiński Włodzimierz 85/II – 52
- Kamionka-Straszakowa Janina 85/II – 401, 402
- Kamoccy 85/III – 122
- Kamocki Janusz 85/III – 49 91
- Kandulski Witold 85/II – 66
- Kantor 85/III – 42
- Kańczak Piotr 85/II – 475
- Kapełuś Helena 85/I – 32, 48, 58, 61, 63, 171, 245, 253, 272, 474, 85/II – 77, 188, 204, 269, 338, 349, 383, 388, 448, 535, 85/III – 54
- Kapełuś Magdalena 85/II – 269
- Karadzić Vuk 85/I – 137, 85/II – 11, 269, 559
- Karasowski Maurycy 85/I – 8, 24, 33, 55, 79, 104, 123, 144, 145, 147, 148, 363, 364, 373, 374, 407, 458, 85/II – 21, 23, 24, 28, 30, 33, 94, 157, 159, 170, 85/III – 34, 109, 166, 167, 168, 189
- Karaś Halina 85/I – 351, 353
- Karczmarczyk Piotr 85/II – 422
- Karłowicz Jan 85/I – 286, 349, 354, 391, 392, 442, 466, 467, 474, 477–479, 483, 484, 496–501, 85/II – 80, 180, 250, 301, 302, 336, 479, 498, 518, 532, 548, 566, 607, 611, 85/III – 11–14, 18, 19, 21, 149, 182, 183, 187, 188, 212, 227, 249, 270, 284
- Karol Ludwik Habsburg, arcyksiążę 85/I – 402
- Karp Maurycy Franciszek 85/I – 418
- Karpinski Ignatij, pseud.: Ihnatij z Nikołowicz 85/III – 92, 239
- Karpiński Franciszek 85/I – 55, 207, 300, 85/II – 148, 183, 267, 85/III – 185
- Karst A. 85/I – 121
- Karśniccy 85/I – 73, 85/III – 114
- Kasjan Jan Mirosław 85/II – 338, 342, 344, 346
- Kasperczyk Stanisław 85/II – 569, 85/III – 208
- Kasprowicz Jan 85/II – 297
- Katarzyna św. 85/II – 447
- Katinelli Karlo 85/III – 190
- Kaufman Józef 85/I – 366, 375, 85/II – 30
- Kawa 85/II – 423
- Każuński Wiktor 85/III – 175
- Kądziołka Jerzy 85/III – 205
- Keller Szczepan 85/I – 337
- Kempny Marian 85/II – 563
- Kenig Józef 85/III – 218
- Kętrzyński Wojciech 85/I – 112, 259, 319, 343, 85/II – 220, 239, 251, 408, 521, 85/III – 48, 227, 228, 230, 272, 281
- Kielisiński Kajetan Wawrzyniec (Wincenty) 85/II – 13, 551
- Kieniewicz Stefan 85/I – 239
- Kierski Emil 85/I – 205, 214, 219, 220, 320, 411, 412, 85/II – 450, 451, 460, 605, 85/III – 55, 83, 173, 255, 265
- Kiesewetter Raphael Georg von 85/II – 18
- Kirkor Adam Honory 85/I – 243, 260, 266, 267, 270, 271, 273, 274, 344, 397, 398, 442, 85/II – 336, 484, 548, 554, 605, 607, 85/III – 12
- Kitowicz Jędrzej 85/II – 350, 352, 85/III – 70
- Kiwerscy 85/III – 113
- Kleczyńska 85/II – 234, 85/III – 154
- Kleczyńska Kazimiera 85/II – 130
- Kleczyński Jan 85/I – 370, 371, 374, 375, 403, 407, 466, 85/II – 30, 234, 85/III – 174, 268,
- Kleniewska, z d. Cielecka 85/III – 164
- Kleniewski Józef 85/III – 161
- Klepaczewski Teobald 85/I – 405, 411, 85/II – 239, 305, 460, 461, 520, 605, 620, 85/III – 83, 156, 157, 255
- Kloczkowski Jan 85/II – 365, 366, 474

- Kloka Jan **85/I** – 337
- Klonowic Sebastian **85/II** – 221, 363
- Klonowski Teofil **85/II** – 232
- Kluczeńko **85/II** – 552
- Klukowski Ignacy **85/II** – 165
- Kluska Wojciech **85/II** – 129
- Kłak Tadeusz **85/II** – 268
- Kmieć **85/II** – 423
- Knapski Grzegorz, Knapius, Cnapius **85/II** – 319, 322, 332
- Kniaźnin Franciszek Dionizy **85/I** – 300, **85/II** – 267
- Kob Gustaw **85/I** – 334
- Kobierska-Maciuszko Ewa **85/II** – 148
- Kobyłańska Krystyna **85/I** – 365, 366, 370, **85/II** – 20, **85/III** – 189
- Koch Heinrich Christoph **85/II** – 18
- Kochanowski Jan **85/I** – 421, 430, 449, 453, **85/II** – 221, 267, 319, 332, 338, **85/III** – 70, 181
- Kochowski Wespazjan **85/II** – 221, 319, 363, **85/III** – 70
- Kociński **85/II** – 457
- Koehler Louis **85/III** – 190
- Kokular Aleksander **85/I** – 37
- Kolberg zob. też Colberg
- Kolberg Antoni Karol, brat Oskara **85/I** – 8, 9, 21, 28, 34, 37, 38, 43, 44, 58, 59, 84, 98, 120, 141, 294, 310, 311, 313, 314, 316, 376, 388, 395, 404, 418–420, 431, 436, 458, 493, **85/II** – 28, 98, 404, **85/III** – 9, 10, 40, 46, 151, 188, 272, 286
- Kolberg Antonina, Brzozowska Antonina **85/I** – 294, 315, 316, 379, 479, 501, **85/III** – 286
- Kolberg Bronisław **85/I** – 316
- Kolberg Eleonora, z d. Marconi **85/I** – 98, 294, 314
- Kolberg Emilia, z d. Gronau **85/I** – 42, **85/II** – 472, **85/III** – 161
- Kolberg Gustaw Albert **85/I** – 23
- Kolberg Jadwiga Karolina zob. Wernero-wa Jadwiga
- Kolberg Julia, siostra Oskara **85/I** – 20, 21
- Kolberg Julia, córka Antoniego **85/I** – 314
- Kolberg Juliusz, Kolberg Krzysztof Juliusz Henryk, Colberg Christian Heinrich Julius, ojciec Oskara **85/I** – 17–29, 32–37, 41, 42, **85/II** – 42, 183, 428, 561, 610, **85/III** – 10, 56, 188, 268, 272, 277
- Kolberg Juliusz Adolf Aleksander, brat Oskara **85/I** – 23, 28, 34, 37, 42, 43, 194
- Kolberg Karolina Fryderyka, z d. Mercœur, matka Oskara **85/I** – 18–23, 27, 37, 43, 73, **85/II** – 467, **85/III** – 9, 116
- Kolberg Karolina, Gallasch Karolina Matylda, Wąsowska Karolina, żona Antoniego Kolberga **85/I** – 7–9, 43, 238, 249, 263, 288, 294, 307, 309–311, 313–317, 319, 324, 372, 376, 379, 380, 385, 386, 388, 389, 400, 404, 418–421, 424, 431, 433–436, 444, 452, 458, 459, 473, 479, 493, **85/II** – 44, 473, 474, **85/III** – 8, 10, 137, 138, 147–149, 151, 152, 154–158, 282
- Kolberg Maria Eleonora, Jasińska Maria, córka Wilhelma **85/I** – 316, **85/III** – 147, 285
- Kolberg Maria Elżbieta, Królikiewiczowa Maria, córka Antoniego **85/I** – 316
- Kolberg Stanisław **85/I** – 316
- Kolberg Walentyna, Szalitowa Walentyna **85/I** – 21, 315, 316, 379, 380, 501, **85/III** – 286
- Kolberg Wilhelm **85/I** – 7, 19, 20, 21, 27, 28, 30, 34, 36, 37, 39–42, 74–76, 138, 140, 141, 191, 195, 208, 238, 252, 263, 288, 289, 294, 295, 307, 309–314, 316, 319, 320, 323, 324, 331, 335, 341, 365, 366, 370, 372, 373, 375, 379, 380, **85/II** – 12, 20, 22, 23, 43, 138, 183, 254,

- 255, 406, 472, **85/III** – 9, 10, 46, 77, 110, 124, 138–142, 145, 188, 189, 219, 238, 285
- Kolbergowie **85/I** – 17, 20, 21, 27–29, 42, 43, 44, 54, 73, 419, **85/II** – 20, 29, **85/III** – 46, 286
- Kolbuszewski Jacek **85/II** – 403
- Kollatorowicz Franciszek **85/II** – 472
- Kollatorowiczowa Matylda, z d. Gronau **85/II** – 472, **85/III** – 163
- Kollatorowiczowie **85/II** – 472, **85/III** – 117
- Kołessa Filaret **85/II** – 38
- Kołątaj Hugo **85/I** – 45, 171, 205, **85/II** – 10, 40, 182, 205, 431, 432–436, 533, 561
- Kołodziejczyk Edmund **85/I** – 194
- Komeccy **85/II** – 437, **85/III** – 122, 128, 129
- Komecka Ludwika zob. Kretkowska Ludwika
- Komecki Ludwik **85/I** – 201, **85/II** – 425, 442, **85/III** – 123, 130
- Komierowscy **85/II** – 493, **85/III** – 132
- Komorowski Ignacy **85/I** – 58, 60, 209, **85/II** – 98, 404
- Konieczko Wincenty, pseud.: Puchała **85/I** – 247, 254
- Konopczanka Antonina zob. Konopka Antonina, siostra Józefa
- Konopczanka Józefa zob. Konopka Józefa
- Konopczanka Justyna zob. Konopka Justyna
- Konopczanka Michalina zob. Paszkiewiczowa Michalina
- Konopczanki, córki Józefa **85/I** – 245, 247, 251, 254, **85/II** – 100, 417, **85/III** – 40
- Konopka Adam **85/III** – 40
- Konopka Amelia zob. Bochdanowa Amelia
- Konopka Antonina, z d. Podlewska, matka Józefa **85/I** – 70, 245, 248
- Konopka Antonina, Konopczanka Antonina, siostra Józefa **85/I** – 7, 58, 70, 238, 244–250, 252–256, 297, 298, 301, 304, 305, 315, 380, 399, 400–402, 432–434, 459, 466, **85/II** – 99, 220, 234, 236, 237, 240–243, 247, 252, 255, 303, 304, 316, 340, 342, 384, 394, 417, 425, 446, 448, 449, 461, **85/III** – 54, 138, 152, 235, 264, 286
- Konopka Balbina, z d. Białoobrzeska **85/I** – 245
- Konopka Franciszek Ksawery **85/I** – 244, 245, 252, 380, 456, 459, 478–480, 493, 494
- Konopka Józef, J.K. **85/I** – 5, 7, 41, 57, 58, 60, 62, 63, 70, 71, 88, 130, 131, 229, 238, 244–246, 249, 250, 252, 254, 255, 297, 380, 386, 399, 400, 432, 459, 476, 493, **85/II** – 12, 77, 79, 80, 91, 98, 102, 173, 185, 190, 197, 221, 222, 246, 326–328, 336, 352–354, 364, 369, 371, 372, 380, 381, 402, 404, 407, 445, 448, **85/III** – 9, 10, 14, 40, 46, 53, 54, 85, 111, 112, 124, 126 134, 149, 152, 161, 179, 263, 264, 272, 286
- Konopka Józef, wnuk Józefa **85/III** – 40, 46
- Konopka Józefa, Konopczanka Józefa **85/I** – 256, 386, **85/III** – 149
- Konopka Julia zob. Załęska Julia
- Konopka Julian **85/I** – 7, 238, 244–247, 250, 254, 315, 380, 400, 423, 432, **85/III** – 154, 264
- Konopka Justyna, Konopczanka Justyna **85/I** – 245, 247, 249, 250, 251, 253–256, 479, **85/III** – 286
- Konopka Marek **85/I** – 245
- Konopka Maria **85/III** – 40
- Konopka Michalina zob. Paszkiewiczowa Michalina
- Konopka Michał, syn Franciszka Ksawerego **85/I** – 380
- Konopka Michał, syn Wojciecha **85/I** – 245, 252, 459

- Konopka Roman **85/I** – 7, 244–248, 250, 252, 254, 328, 330, 332, 335, 344, 423, 434, **85/III** – 54, 144, 145, 253, 264, 265, 285
- Konopka Seweryna **85/I** – 250
- Konopka Stanisław **85/I** – 245, 246
- Konopka Stefania **85/I** – 245, 246, 250, 459, 476, 477
- Konopka Tadeusz, ojciec Józefa **85/I** – 70, 245, 248
- Konopka Tadeusz, syn Józefa **85/I** – 248, 254, 290, 304, 456, 459, 466, 478, 492, 493, **85/II** – 326, 327, 336, 371, 623, **85/III** – 10, 14, 54, 97
- Konopka Teresa, z d. Skotnicka **85/I** – 245
- Konopka Wojciech Józef **85/I** – 245
- Konopka Zofia, z d. Kraińska **85/I** – 245, 251
- Konopka-Unrug Anna **85/III** – 46
- Konopkowie **85/I** – 71, 153, 244, 245, 247, 248, 250–252, 256, 290, 298, 305, 309, 310, 313, 389, 394, 400, 419, 423, 425, 434, 452, 459, 465, 466, 476, 480, 495, **85/II** – 217, 328, 371, 414, 507, 545, **85/III** – 10, 11, 39, 40, 46, 53, 54, 57, 97, 119, 135, 137, 140, 154, 263, 264
- Konstanty Romanow, wielki książę rosyjski **85/I** – 22
- Kopczyńska-Jaworska Bronisława **85/II** – 400, 401, 447
- Koperniccy **85/I** – 456
- Kopernicka Leokadia **85/III** – 246
- Kopernicki Izydor, Dr I. K. **85/I** – 7, 10, 13, 61, 71, 102, 136, 163, 167, 184, 223, 224, 243, 251, 254, 259, 260, 266, 267, 270, 272–274, 277–281, 283, 286, 287, 309, 310, 324, 336, 346, 347, 358, 381, 382, 384, 388, 396, 397, 399, 407, 408, 423, 440, 442, 443, 446, 447, 452, 466, 467, 476–479, 482–484, 489, 491–501, **85/II** – 100, 101, 138, 235, 242, 300, 306, 325, 328, 336, 337, 339–342, 344, 390, 404, 405, 407, 411, 416, 417, 420, 424, 446, 453, 483, 489, 499, 500, 503, 505–507, 509, 510, 545–548, 555, 556, 558, 563, 573, 574, 581, 596, 619, 620, 622, **85/III** – 7, 8, 10–19, 21, 27, 29, 33, 39, 42, 44, 48, 51, 62, 63, 74, 80, 82, 84, 87–89, 91, 92, 96, 104–106, 112–118, 120–128, 130, 132, 134, 136–139, 143, 145, 147, 148, 151, 153, 155–137, 177, 187–189, 200, 205, 222–229, 231–262, 268, 270, 272–274, 277–279, 282–284
- Kopernik Mikołaj **85/I** – 112, 262, 315, 383
- Korbasiński Roman **85/II** – 425, 496, 528
- Korbut Gabriel **85/III** – 59
- Korczyński Edward **85/I** – 494
- Körner G.W. **85/II** – 60, **85/III** – 171
- Korotyński Władysław **85/I** – 479, 498
- Korytko Emil **85/I** – 6, 10, 129, 135, 136, 443, 461, 475, **85/II** – 325, **85/III** – 10
- Korzec **85/II** – 423
- Kosińscy **85/III** – 121
- Kosińska Prakseda **85/III** – 168
- Kosiński Władysław **85/I** – 281, 282, 284, 286, 447, **85/II** – 304, 339, 342, 448, 547, **85/III** – 29, 30, 35, 55, 89, 234, 259, 267
- Kossak Jerzy **85/I** – 482
- Kossak Juliusz **85/I** – 10, 179, 243, 267, 276, 378, 476, 479, 481, 482
- Kossak Magdalena **85/I** – 482
- Kossak Maria **85/I** – 482
- Kossak Wojciech **85/I** – 482
- Kossobudzki **85/III** – 272
- Kostaśka Elżbieta **85/II** – 236, 448
- Kostecki Janusz **85/I** – 342, 469, 470, **85/II** – 493, **85/III** – 77
- Kostrzewski Franciszek **85/I** – 193, 197, **85/III** – 172
- Kościuszkowski Tadeusz **85/II** – 24
- Kotlarska Izabela **85/II** – 249, **85/III** – 216
- Kowalczykowa Alina **85/I** – 236, **85/II** – 402

- Kowalski Feliks **85/II** – 365, 474
 Kowalski Piotr **85/II** – 194
 Kozarski Adolf **85/II** – 463, **85/III** – 173
 Kozerska Helena **85/III** – 282
 Kozięń Mikołaj **85/I** – 480
 Koziętulski Czesław **85/III** – 49, 50
 Kozłowscy **85/II** – 407, **85/III** – 128
 Kozłowski Kornel **85/I** – 178, 179, 280,
85/II – 102, 405, 414, 492, **85/III** – 129
 Kozlik **85/I** – 217, 218, **85/II** – 219, 307,
 423
 Koźmian Józefa, żona Henryka **85/I** – 195
 Koźmian Henryk **85/I** – 195
 Koźmian Stanisław **85/I** – 242, 263
 Koźmianowie **85/I** – 195, **85/III** – 121, 129
 Koźmianówna Józefa **85/I** – 195, **85/II** –
 240, 243, 425, 463, 465, **85/III** – 129
 Kożuchowski **85/I** – 73, **85/III** – 114
 Kraińscy **85/I** – 153, 154, 423, 432, 438,
85/II – 217, **85/III** – 124, 154
 Kraińska Helena zob. Jaruzelska Helena
 Kraińska Katarzyna **85/I** – 422, **85/II** –
 507
 Kraińska Zofia zob. Konopka Zofia
 Kraiński Edmund **85/I** – 154, 422, 423,
 431, 434, 439, 489, **85/II** – 507, **85/III**
 – 125, 155
 Kraiński Maurycy **85/I** – 251
 Kraiński Władysław **85/I** – 251
 Krall Antoni **85/I** – 141
 Krasicki Ignacy **85/II** – 332
 Krasieński Adam Stanisław **85/I** – 481
 Krasieński Władysław **85/III** – 76
 Kraszewski Józef Ignacy **85/I** – 8, 108,
 123, 124, 128, 150, 167, 241, 263, 329,
 376, 388–390, 399, 403, 445, **85/II** –
 94, 95, 99, 195, 202, 203, 205, 289, 295,
 319, 409, 411, 426, 427, 528, 568, 612,
85/III – 167, 179
 Kratzer Andrzej **85/III** – 161, 169, 271
 Krauss Fryderyk Salomon **85/I** – 10, 134,
 441–443, 460, 475, 481, **85/II** – 525,
 527, 541, 548, 574, **85/III** – 119
 Krčęk Franciszek **85/I** – 472, 473
 Kremer Aleksander **85/I** – 266
 Kremer Józef **85/I** – 267
 Kretkowska Ludwika, z d. Komecka **85/I**
 – 20 1, **85/II** – 442
 Kreutz Karolina de **85/I** – 39, **85/III** – 110
 Krogulski Józef **85/I** – 69
 Królikiewiczowa Maria Elżbieta zob. Kol-
 berg Maria Elżbieta
 Królikowski Józef Franciszek **85/I** – 63,
 67, 109
 Kruszyńscy **85/I** – 327
 Kryński Antoni Adam **85/I** – 354, 391
 Krzczunowicz Kornel **85/I** – 319
 Krzemiński Stanisław **85/I** – 232
 Krzeptowski Jan zob. Sabała
 Krzywicki Ludwik **85/I** – 498, **85/II** – 533,
 534
 Krzyżaniak Elżbieta zob. Millerowa Elż-
 bieta
 Krzyżanowski Julian **85/I** – 32, 48, 116,
 125, 137, 171, 183, 253, 272, 279, **85/II**
 – 204, 222, 223, 251, 262–264, 268, 269,
 279, 286, 287, 291, 294, 297, 299, 311,
 316, 323, 328, 329, 330, 332–338, 344,
 348, 349, 360, 362, 374, 383, 385, 386,
 448, 535, 583, 590, 599, 600, 609, **85/**
III – 54, 59, 61, 67, 101, 200, 201
 Krzyżanowski Stanisław Andrzej **85/I** –
 479
 Kuba Ludwik **85/I** – 10, 441, 443–445,
 467, 475, 478, 481, **85/II** – 412, 548,
85/III – 157, 158
 Kubaczek **85/III** – 242, 342
 Kubala Tomasz **85/II** – 234, 422
 Kucharska Józefa **85/I** – 87
 Kucharski Andrzej **85/I** – 85–87, 357, **85/**
II – 457, 458, 481, 526, **85/III** – 231,
 232, 242, 257
 Kucz Karol **85/I** – 99, 102, 212, **85/II** –
 154, 160

- Kuczyński Stefan Ludwik **85/I** – 273, 424
 Kudzinowski Czesław **85/III** – 208
 Kufel Józef **85/I** – 480
 Kuhn Adalbert (błądnie Kuin) **85/II** – 559, 607
 Kujon **85/II** – 423
 Kujot Stanisław **85/I** – 328, 336
 Kulczycka-Saloni Janina **85/I** – 234, 235
 Kunicki Leon **85/II** – 228, 229, **85/III** – 247
 Kunz Thomas Anton **85/II** – 11
 Kuraszkiwicz Władysław **85/I** – 427, **85/III** – 70, 207, 209
 Kurek Antoni **85/II** – 236
 Kurek Kazimierz (Kaźmirz) **85/II** – 129, 422
 Kurpiński Karol **85/I** – 53, 209, 404, **85/II** – 10, 19, 24, 31, 39–41, 140, 147, 150–153, 160,
 Kurschat Friedrich **85/I** – 330, 336, **85/III** – 144
 Kustra Anna, z d. Ruda Anna **85/I** – 165, **85/III** – 217, 218
 Kutrzeba Stanisław **85/I** – 260, **85/III** – 35, 43
 Kutrzeba-Pojnarowa Anna, Kutrzebianka Anna **85/II** – 400, 447, **85/III** – 50
 Kuźmicz Bolesław **85/III** – 53
 Kvitka Klyment **85/II** – 45
 Kwilecki Andrzej **85/II** – 512, 513, **85/III** – 208
 Kwilecki Mieczysław **85/I** – 340
 L.P. zob. Powidaj Ludwik
 L.S.K. **85/I** – 227
 Labuda Gerard **85/III** – 101
 Lambert Karol **85/I** – 162
 Lange Roderyk **85/II** – 66
 Langiewicz Marian **85/I** – 247
 Lassen Christian **85/II** – 559, 607
 Leciejewski Jan **85/I** – 349, 350
 Leitgeber Mieczysław Antoni **85/I** – 368, 369
 Lelewel Adam Prot **85/I** – 163, **85/II** – 417, 493, **85/III** – 125
 Lelewel Jan Paweł **85/I** – 163
 Lelewel Joachim **85/I** – 163, **85/II** – 493, 606
 Lenartowicz Teofil **85/I** – 58–60, 72, 73, 80, 98–100, 122, 123, 146, 480, **85/II** – 92, 98, 117, 118, 145, 153, 154, 159, 212, 213, 402–404, 541, 542, 587, 621, **85/III** – 85, 113, 166, 168, 183, 184
 Leonard P. **85/III** – 246
 Lesień-Płachecka Krystyna **85/I** – 357, **85/II** – 34, 135, 209, 570, **85/III** – 73
 Lesser Aleksander **85/I** – 56, 193
 Leszczyński Stanisław **85/II** – 23
 Leśmian Bolesław **85/II** – 297
 Leśniewski **85/II** – 327, 328, **85/III** – 53, 263
 Leśniewski Paweł Eustachy **85/II** – 327
 Leśniowski Józef **85/II** – 234
 Lewański Jan **85/II** – 362, 372
 Lewestam Fryderyk Henryk, F.H.L. **85/I** – 19, 143, 144, 172, **85/II** – 542
 Lewinówna Zofia **85/I** – 78, **85/II** – 165
 Lewińscy **85/III** – 115, 116
 Libelt Karol **85/I** – 62, 67, 94, 214, 215, 219, 220, 226, 321, 410, 411, **85/II** – 88, 89, 186, 216, 417, 451, 599, **85/III** – 131, 132, 162
 Libeltowie **85/II** – 415
 Libera Anna **85/II** – 355, 356
 Libera Zbigniew **85/II** – 400, 581
 Ligęza Józef **85/II** – 65
 Linde Samuel Bogumił **85/I** – 24, 27, 31, 85, 112, 196, 304, 353, 368, 434, **85/II** – 25, 205, 319, 332, 349, 588
 Linette Bogusław **85/I** – 155, 379, 497, **85/II** – 71, 131, 132, 135, **85/III** – 206–210, 215, 217
 Lipiński Jan Józef **85/I** – 9, 63, 88, 91, 109, 421, 435, **85/II** – 77, 79, 91, 140, 141, 173, 185, 197, 199, 221, 222, **85/III** – 180

- Lipiński Karol 85/I – 62, 109, 85/II – 12, 77, 80, 91, 173, 186
- Lipiński Tymoteusz 85/II – 319, 322, 328
- Lisakowski Jarosław 85/III – 207
- Lisowska Agnieszka 85/II – 150
- Lissa Zofia 85/III – 49, 53
- Liszt Ferenc 85/I – 370, 85/II – 31, 32, 85/III – 190
- Loeffler Leopold 85/I – 344
- Loewe Carl 185/II – 144, 146
- Lompa Józef 85/II – 91, 197, 295, 297, 320, 521
- Lorek Gottlieb Leberecht 85/I – 343, 85/II – 523
- Lubicz R. zob. Łopaciński H.
- Lubicz-Czerwiński Ignacy 85/I – 178, 85/II – 514, 563,
- Lubomirski Jerzy 85/I – 216, 221, 222, 227, 228, 85/II – 565, 85/III – 133
- Lubomirski Jan Tadeusz 85/II – 465
- Ludwik XIV, król Francji 85/I – 18
- Lully Jean Baptiste 85/II – 151
- Lutosławski Wincenty 85/I – 475
- Łamański Władimir 85/I – 192, 85/II – 543
- Łapiński Aleksander 85/III – 124
- Łazarz św. 85/II – 259
- Łazuk Mieczysław 85/II – 212
- Łepkowski Józef 85/I – 216, 251, 257, 260, 263, 265, 267, 268, 270, 271, 273, 399, 453, 502, 85/II – 320, 441, 442, 447, 545, 553, 85/III – 134, 173
- Łobaczewska Stefania 85/III – 42
- Łokietek zob. Władysław Łokietek, król polski
- Łopaciński Hieronim, Lubicz R. 85/I – 498, 85/II – 348, 479, 532, 85/III – 35, 182
- Łoś Jan 85/III – 22, 23
- Łowmiański Henryk 85/II – 606
- Łoziński Józef 85/II – 560, 85/III – 29, 239, 240, 242
- Ługowska Jolanta 85/III – 311
- Łukaszewicz Józef 85/I – 322, 412, 85/II – 415, 452, 460, 85/III – 139
- Łukaszewicz Seweryna 85/I – 322
- Łukaniuk Bohdan 85/II – 39
- Łuszczewska Jadwiga, pseud.: Deotyma 85/I – 56
- Łuszczewska Nina 85/I – 56
- Łuszczewski Jan Paweł 85/I – 19
- Łuszczewski Wacław 85/I – 56
- Łuszczkiewicz Władysław 85/I – 216, 257, 263, 266, 267, 273
- Łysakowski Franciszek 85/I – 492
- Łysenko Mykoła 85/III – 246
- Łyskowski Ignacy 85/I – 356, 357, 85/II – 320
- M.A.S. zob. Szulc Marceli Antoni
- M.J. zob. Jasińska M.
- Machalska Karolina Barbara 85/I – 20
- Machalska Tekla 85/I – 20
- Machalski Józef 85/I – 20
- Maciej z Warszawy 85/I – 69
- Maciejs'kij I. 85/II – 57
- Maciejewski Marian 85/I – 47
- Maciejowscy 85/I – 85, 86, 85/II – 413, 478, 85/III – 122
- Maciejowski Kazimierz 85/II – 413, 476
- Maciejowski Wacław Aleksander 85/I – 31, 85, 86, 195, 85/II – 205, 295, 391, 413, 476, 477, 478, 606, 607, 85/III – 173, 231
- Maciszewski Maurycy, Mac. 85/I – 250
- Magnuszewski Dominik 85/I – 56
- Maine Henry Summer 85/II – 559
- Maj Jan 85/II – 432, 436
- Majer Józef 85/I – 216, 217, 257, 260–262, 264, 267, 272–274, 277, 283, 287, 308, 377, 424, 435, 441, 446, 452, 453, 456, 464, 466, 467, 478, 479, 494, 85/II – 471, 481, 483, 489, 545, 546, 555, 571
- Majer Karolina, z d. Friedlein 85/I – 453

- Majeranowski Konstanty, pseud.: Pielgrzym z Tenczyna, Rzeziński J.K. **85/I** – 269, **85/II** – 253, 260, 261, 447
- Majewski Józef **85/I** – 50
- Major Rafał **85/III** – 155,
- Majorkiewicz Jan **85/II** – 205
- Majorkiewicz Wolf Majer **85/I** – 200, 205, **85/II** – 442, **85/III** – 173
- Makart Hans **85/I** – 344
- Maleski **85/I** – 335
- Malinowski Bronisław **85/II** – 400, 410
- Malinowski Lucjan **85/I** – 286, 351, 447, 467, **85/II** – 248, 547, **85/III** – 22
- Malinowski Tadeusz **85/I** – 270, 271
- Mälzl Johann Nepomuk **85/II** – 78
- Małecka **85/II** – 516
- Małecki Antoni **85/I** – 387
- Manhardt Wilhelm **85/II** – 559
- Mania Grzegorz **85/I** – 453
- Marcin św. **85/II** – 330, 336
- Marcin z Kłocka **85/II** – 449
- Marcin z Urzędowa **85/II** – 449
- Marcinkowski Antoni, pseud.: Nowosielski Antoni **85/I** – 178, 179, **85/II** – 221, 295, 339, 431, 558, 607, **85/III** – 92, 245, 246
- Marciszewicz Feliks **85/I** – 462
- Marconi Eleonora, zob. Kolberg Eleonora
- Marconi Henryk **85/I** – 76
- Marconi Karol **85/I** – 58, 59, 98, 120, 420, **85/II** – 98, 404
- Marconi Leonard **85/I** – 372
- Marconi Władysław **85/I** – 120
- Marczewska Maria **85/II** – 475
- Marczewska Marzena **85/II** – 386, 390, 391
- Marczuk Dmytro **85/II** – 130, **85/II** – 231, 422
- Marek św. **85/II** – 481
- Markiewicz Katarzyna **85/I** – 17, 20, 21, 23, 25–27, 38, 43, 44, 84, 120, 245, 247, 249, 251, 254, 255, 312, 344, 419, 481, **85/II** – 20, 100, 417, **85/III** – 46, 286
- Markusfeld Konstancja **85/III** – 170
- Marschner Heinrich August **85/II** – 151
- Marszałkiewicz Felicjan **85/II** – 365
- Martuszevska Anna **85/I** – 236
- Maryna **85/I** – 256, **85/II** – 448
- Marysia **85/I** – 425, **85/II** – 232
- Maślowski Leon **85/I** – 328, 336
- Maślanka Julian **85/I** – 47, 96, **85/II** – 499
- Maślanka Jan **85/I** – 198, **85/II** – 129
- Matejko Jan **85/I** – 329, 424, 458, 479
- Matejko Franciszek **85/III** – 134
- Matuszewscy z Jasienicy **85/II** – 493
- Matuszewscy z Mąkolina **85/I** – 105, **85/III** – 118, 120
- Matuszewska **85/I** – 105, **85/III** – 186
- Matuszewska Anna **85/I** – 236
- Matuszewski Michał **85/I** – 24
- Matuszewski **85/I** – 105
- Matuszewski z Jasienicy **85/III** – 125
- Matuszewski z Makolina **85/III** – 128
- Maury Alfred **85/I** – 271, 272
- Mauss Marcel **85/II** – 387
- Mayr Simon Johann **85/II** – 139
- Mazurkiewicz-Szczyszczek Anna **85/II** – 573, 574
- Mazzini Giuseppe **85/I** – 220
- Mączka Tomasz **85/I** – 456, 493
- Mączyński Józef **85/I** – 268, **85/II** – 445
- Mąkowski **85/III** – 123
- Mecherzyński Karol **85/I** – 262, 263, 269
- Medyński Napoleon **85/II** – 607
- Mejer Ignacy Antoni **85/III** – 188
- Mela, Melusia zob. Męcińska Antonina
- Mendelssohn-Bartholdy Feliks Jakob **85/I** – 250, **85/II** – 144, 151
- Mercoeur Gotfryd **85/I** – 18
- Mercoeur Henrietta, z d. von Arnim **85/I** – 18, 20, 21
- Merriam Alan P. **85/II** – 49, 55
- Merzbach Ludwik **85/I** – 228, 319, 320, 322, 412, **85/II** – 452, **85/III** – 139
- Meyerbeer Giacomo **85/II** – 150, 151

- Męcińska Antonina, Mela, Melusia **85/I** – 70, 248, 250, 255, 344, 380, 394, **85/II** – 77, **85/III** – 11, 264
- Męciński Antoni **85/I** – 70, 344
- Mianecki Adrian **85/II** – 269
- Mianowski Józef **85/I** – 428
- Miaskowski Kasper **85/II** – 221, 363
- Michałk Frido **85/I** – 356, **85/III** – 210
- Michałowscy **85/III** – 110
- Michałowska Helena **85/I** – 54
- Michałowska Teresa **85/II** – 362
- Michałowski Kornel **85/I** – 100-102
- Michelet Jules **85/II** – 559
- Micińska Magdalena **85/I** – 237, 239
- Mickiewicz Adam **85/I** – 447, **85/II** – 182, 188, 267, 319
- Mickiewicz Władysław **85/I** – 383
- Miezkowscy **85/III** – 142, 143
- Miezkowska Olimpia **85/I** – 327
- Miezkowski Leopold **85/I** – 327
- Mielżyńscy **85/I** – 321
- Mielżyński Józef **85/I** – 321, 340
- Mielżyński Seweryn **85/I** – 220, 321, 410, 412, **85/II** – 415
- Mierczyński Stanisław **85/II** – 65, 67
- Miernik Grzegorz **85/I** – 236
- Mierzyński Antoni Julian **85/I** – 398, **85/II** – 607
- Mikołaj św. **85/II** – 447
- Mikołaj I, cesarz rosyjski **85/I** – 35, 110
- Mikucki Stanisław **85/II** – 205
- Mikuli Karol **85/II** – 32, **85/III** – 172
- Mikulski Tadeusz **85/I** – 238
- Millerowa Elżbieta, Miller Elżbieta, Krzyżaniak Elżbieta **85/I** – 45, 85, 86, 134–138, 223, 245, 251, 253, 257, 269, 295, 296, 298, 423, 443, 497, 498, **85/II** – 131, 179, 225, 236-238, 247, 253, 254, 269, 303, 306, 325, 403, 448, 450, 452, 467, 502, 508, 514, 519, 521, 574, 589, **85/III** – 15, 29, 54, 57, 58, 68, 73, 79, 80, 88, 206, 207, 210–214, 217, 218
- Milutin Nikołaj **85/I** – 170
- Minter Karol **85/I** – 317, 319, **85/III** – 138
- Minter Zofia **85/I** – 317
- Mioduchowska Aurelia **85/I** – 85, 337, **85/II** – 370
- Mioduszewski Michał Marcin **85/I** – 206, 258, **85/II** – 61, 175, 221, 229, 230, 334, 350, 352, 481, **85/III** – 260, 261, 264
- Mirecki Franciszek **85/I** – 137
- Młoccy **85/II** – 493, **85/III** – 134
- Młocka **85/I** – 218, **85/II** – 219, 423
- Młocki Alfred **85/I** – 221, 258
- Moniuszko Stanisław **85/I** – 5, 38, 50, 59, 74, 80, 133, 146, 209, 315, 404, 456, 480, 481, **85/II** – 9, 136, 151, 152, 155–157, 159, **85/III** – 174, 181
- Moraczewska Bibiana **85/I** – 81, 321, 339, 346, 380, 401, 405, 409–411, 414–417, 435, **85/II** – 219, 420, 450, 460, 556, 570, **85/III** – 133, 148, 153, 156
- Moraczewski Jędrzej **85/I** – 62, 81, 409, **85/II** – 480
- Morawska Katarzyna **85/I** – 103
- Morawski Franciszek **85/II** – 613
- Morawski Szczęsny **85/II** – 617
- Mordasiewicz Kazimierz **85/I** – 44, 436
- Moroński **85/I** – 63
- Morsztyn Hieronim **85/II** – 221
- Morsztyn Jan Andrzej **85/II** – 338, 363
- Morzyccy **85/III** – 128, 130
- Morzycki Antoni **85/I** – 203, **85/II** – 437, **85/III** – 129
- Moszyńska Józefa **85/II** – 227, 339
- Moszyńska Zofia **85/II** – 131, 132, **85/III** – 245, 246
- Moszyński Kazimierz **85/II** – 390, 400, **85/III** – 37
- Moszyński Piotr **85/II** – 227
- Mozart Wolfgang Amadeus – **85/I** – 134, 250, **85/I** – 140, 150, 151, 157, 159, 160, 163
- Mroczek **85/III** – 272

- Mross Henryk **85/I** – 328
 Mrzygłodowicz Krzysztof **85/II** – 368
 Müller Friedrich **85/I** – 358, 361, **85/II**
 – 33/34, 424, 449, 560, 565–567, 576,
 596, 613
 Müncheimer Zygmunt Karol **85/III** – 170
 Müncheimer Adam **85/I** – 403–405
 Muszkalska Bożena **85/I** – 441, **85/II** – 41, 54
 Mychalczuk Konstantyn **85/I** – 427
 Mysłakowski Piotr **85/II** – 22
- Nadolski Bogusław **85/II** – 374
 Nagel Josph **85/II** – 139
 Nalepa Marek **85/II** – 612
 Napoleon Bonaparte, cesarz Francuzów
85/I – 19, 22, **85/II** – 10
 Narbutt Teodor **85/III** – 249
 Naruszewicz Adam **85/II** – 606
 Naumann B. **85/II** – 559
 Nawrocka-Wysocka Arleta **85/I** – 207,
85/I – 60, 148, 150
 Nawrocki Iwan **85/I** – 495
 Nawrocki Witold **85/II** – 268
 Nazina Inna **85/II** – 57
 Negrey Maciej **85/I** – 455
 Nehring Władysław **85/I** – 214, **85/II** –
 451, **85/III** – 19
 Neron **85/I** – 389
 Nesselmann Georg Heinrich Ferdinand
85/I – 392, **85/II** – 227, 228, 276, **85/III**
 – 10
 Neymann Cesaław, Nejman Cesaław **85/I** – 9,
 166, 421, 426–428, **85/II** – 274, 276, 281,
 488, 532, 558, 561, 621, 622, **85/III** – 180
 Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława
85/II – 194, 378, 383, 386, 389
 Niedźwiedzki Władysław **85/I** – 354, 391
 Niegolewscy **85/I** – 326, 339, 415, **85/II** –
 216, 415, 418, **85/III** – 135, 143
 Niegolewska Wanda, z d. Kwilecka **85/I** –
 321, 322, 326, 338, 339, 377, 411, **85/II**
 – 452, 590, **85/III** – 143
- Niegolewski Władysław **85/I** – 225, 321,
 339, 411, **85/II** – 417, 452
 Niemcewicz Julian Ursyn **85/II** – 27, 612
 Niewiarowski Aleksander **85/I** – 57
 Niezabitowski Kajetan **85/I** – 83, **85/II** – 80
 Nikityszyn Iwan **85/II** – 232, 305, 487
 Nikodem **85/II** – 348
 Nitsch Kazimierz **85/I** – 349–351, **85/II** –
 248
 Norwid Cyprian **85/I** – 46, 51, 60, 72,
85/II – 319, 405, **85/III** – 85, 113
 Norwid Ludwik **85/I** – 58, 60, 72, **85/II** –
 118, 404, 405, **85/III** – 85, 113
 Norwid Ludwika, z d. Zdzieborska **85/II**
 – 406
 Norwid Paulina zob. Suska Paulina
 Norwidowie **85/II** – 92, 118, 216, 405,
 406, **85/III** – 85
 Noskowski Zygmunt **85/I** – 403, 478, **85/**
III – 189, 270
 Nowaczyński Adolf **85/II** – 28
 Nowak Tomasz **85/II** – 66, 124
 Nowak-Romanowicz Anna **85/I** – 25
 Nowicka Ewa **85/II** – 563
 Nowosielski Antoni zob. Marcinkowski
 Antoni
 Nowosielski Skowyrka Franek **85/II** –
 421
 Nycz Ryszard **85/I** – 234
- Odrowąż Jacek św. **85/I** – 241
 Oehmigke Ludwig **85/I** – 26, 41, **85/III** –
 161, 280
 Ograbiszewski Ignacy **85/I** – 328, 336
 Ogrodziński Władysław **85/I** – 330, 332,
 333, 336, 343, **85/II** – 239, 252, 408,
 520, 521, **85/III** – 47, 48, 206
 Okólska Amelia **85/II** – 130
 Olechnowicz Mścisław **85/II** – 517, 518,
 569, **85/III** – 208
 Olejniczka Zofia **85/II** – 129, **85/II** – 232,
 422

- Oleksińscy 85/II – 493
 Oleksiński 85/III – 125
 Oleksiński Kazimierz 85/III – 125
 Ołędzki Stanisław 85/II – 67
 Olszewski Łukasz 85/I – 269
 Ong Walter Jackson 85/II – 244
 Onslow George 85/I – 33
 Optołowicz Janusz 85/II – 517
 Oracki Tadeusz 85/I – 331, 332, 343
 Orgelbrand Samuel 85/I – 6, 19, 25, 28, 83, 102, 112, 129, 141–144, 172, 174, 190, 208, 210, 257, 259, 289, 311, 85/II – 14, 15, 21, 50, 64, 127, 151, 152, 157, 162, 169, 352, 406, 436, 437, 542, 558, 559, 596, 85/III – 68, 159, 160, 168–173, 190, 257
 Orman-Michta Elżbieta 85/I – 329
 Orzeszkowa Eliza 85/III – 248
 Osipowicz Aleksander 85/I – 174, 182, 85/II – 425, 427, 498, 499 (tu błędnie Ostapowicz), 543, 85/III – 12, 132, 228
 Ossoliński Maksymilian 85/II – 137
 Ossowski Juliusz Jan 85/I – 343
 Ossowski Gotfryd 85/I – 424, 85/III – 150, 179
 Ostapowicz zob. Osipowicz
 Ostaszewscy 85/I – 438, 85/III – 156
 Ostaszewska Emma, z d. Załuska 85/I – 438, 439
 Ostaszewski Teofil 85/I – 438, 439
 Osten-Saken Fiodor 85/I – 191, 85/II – 543
 Otto Leopold 85/I – 154, 162, 207, 322, 85/II – 521, 85/III – 139, 140
 Otwinowska Barbara 85/II – 362
 Ozarko Łeś (Oleś) 85/II – 232
- Paczkowski Szymon 85/II – 72
 Paderewski Ignacy 85/I – 456
 Paer Ferdinando 85/II – 140, 150
 Paganini Nicolo 85/II – 140
 Pałubicki Konrad 85/II – 66
 Pamuła Kazimierz 85/I – 125
- Pannonius Janos zob. Schuster Johann
 Papłoński Jan 85/I – 187, 205, 85/II – 607, 85/III – 172
 Paprocka Wanda 85/II – 41
 Paprocki Bogusław 85/I – 22
 Paradowska Maria 85/II – 454
 Parylak Piotr 85/I – 284
 Paskiewicz Iwan 85/I – 35, 39
 Paszkiewiczowa Michalina, z d. Konopka 85/I – 245, 250, 380, 85/III – 286
 Paszkowska Kornelia 85/I – 55, 85/III – 162
 Paszkowski Józef 85/I – 55, 85/II – 24
 Pauli Żegota 85/I – 62, 63, 91, 131, 132, 258, 259, 85/II – 12, 77, 91, 174, 184, 189–192, 197, 221, 228, 265, 269, 336, 85/III – 29, 161, 239–243
 Pavković Nicola 85/II – 525, 526
 Paweł św. 85/II – 347
 Pawlak Aleksander 85/I – 62, 93, 85/II – 36, 86, 90, 126, 174, 186, 85/III – 99, 206, 208, 212,
 Pawlak Hanna 85/I – 469, 85/II – 131, 85/III – 213–216
 Pawlakowa Danuta, Pawlak Danuta 85/I – 77, 89, 96, 116, 155, 195, 197, 202, 337, 485, 85/II – 91, 125, 126, 130–132, 186, 197, 239, 426, 520, 623, 85/III – 61, 70, 79, 87, 205–208, 210–214, 218, 273
 Pawlicki Piotr Paweł 85/I – 76
 Pawlikowski Mieczysław 85/I – 479
 Pedroso Zofimo Consigleri 85/II – 548, 608
 Pelczar Józef Stanisław 85/I – 458, 481
 Pełka Hermann 85/I – 330, 331, 85/III – 144
 Perczyńska Nina 85/I – 192
 Perthy J.A. Maximilian 85/I – 358, 359, 85/II – 33, 560, 567, 596, 613
 Peschel Oskar 85/I – 358, 359, 85/II – 560, 562, 595

- Petrow Aleksander **85/I** – 420, 440, **85/II** – 339, 340, 535
- Philidor Danican rodzina **85/III** – 95, 189
- Piasna-Kudyńska Ewa **85/I** – 426, **85/II** – 488
- Piątkowska Ignacja **85/I** – 497, **85/II** – 482, 617, 618
- Pielgrzym z Tenczyna zob. Majeranowski Konstanty
- Pietraszek Edward **85/III** – 49, 50
- Pietruszyńska-Sobieska Jadwiga zob. Sobieska Jadwiga
- Pigoń Stanisław **85/I** – 238
- Pilat Roman **85/I** – 393, 394
- Piłat **85/II** – 347, 348, 368
- Piłsudski Bronisław **85/II** – 400
- Piotr św. **85/II** – 347
- Piotrowscy **85/III** – 121
- Piotrowski Tytus **85/II** – 563, **85/III** – 246
- Piwarowski Jan Feliks **85/II** – 24
- Plebański Józef **85/I** – 448, **85/II** – 621
- Pleus-Turczynowiczowa Maria zob. Turczynowiczowa Maria
- Plichta, Plichcina **85/I** – 198, **85/II** – 232, 423
- Plug Adam **85/II** – 103
- Pobłocki Gustaw **85/I** – 327, 336, 337, 342, **85/III** – 143, 230
- Pobłocki Juliusz **85/I** – 327, 337, 342
- Podlewska Antonina zob. Konopka Antonina, matka Józefa
- Podlewski Władysław **85/I** – 419
- Podlipniak Piotr **85/II** – 57
- Pokropek Marian **85/II** – 612
- Pokutyński Filip **85/I** – 267
- Pol Wincenty **85/I** – 173, 221, 243, 258, 300, 357, **85/II** – 267, 319, 328, 400, 402, 513, 515, 516, 519, 548, 553, 558, 561, 611, **85/III** – 111
- Polak Walenty **85/II** – 129
- Polanowski Stanisław **85/I** – 465, **85/II** – 563, 569
- Poliński Aleksander **85/I** – 103, **85/II** – 19
- Polkowski Ignacy **85/I** – 266
- Pollak Roman **85/II** – 350
- Połujański Aleksander **85/II** – 497, 609, **85/III** – 228
- Poniatowska Irena **85/II** – 72
- Poniatowski Józef **85/I** – 19
- Poniatowski Stanisław August zob. Stanisław August Poniatowski
- Popławski Emil **85/II** – 323, 337
- Posern-Zieliński Aleksander **85/I** – 171, 210, **85/II** – 560, 581, **85/III** – 101, 211
- Potoccy **85/I** – 457
- Potocka Anna, z d. Działyńska **85/I** – 438, 439, **85/III** – 156, 157
- Potocka Róża **85/III** – 76
- Potocka Zofia, z d. Branicka **85/I** – 457
- Potocki Alfred **85/I** – 405
- Potocki Artur **85/I** – 451, 457
- Potocki Stanisław Kostka **85/I** – 22
- Potocki Stanisław Wojciech Antoni **85/I** – 438
- Potocki Wacław **85/II** – 319, 338, 363
- Powidaj Ludwik, L.P. **85/III** – 176
- Późniak Włodzimierz **85/I** – 456, **85/II** – 67
- Prawdziej Marcin **85/II** – 328, **85/III** – 53
- Preissner Alojzy **85/III** – 270, 273
- Prochaska Maciej **85/I** – 56, 62, 73, 102, 146, 155, 497, 498, **85/II** – 33, 93, 137, 183, 482, **85/III** – 213, 216–218
- Prusinowski Jan **85/I** – 166, 167, **85/II** – 306, 308, 415, 509, **85/III** – 27, 33, 92, 247, 279
- Pruski zob. Gloger Zygmunt
- Prussak Maria **85/I** – 234, 236
- Pruszek Jan Konstanty **85/II** – 406
- Pruszek Tomasz **85/I** – 79, **85/II** – 406, 472
- Prusakowa Amalia **85/I** – 152, **85/II** – 406, 472, **85/III** – 121
- Prusakowa Seweryna zob. Duchyńska Seweryna
- Przerembski Zbigniew J. **85/II** – 126, 127

- Przesławska Helena 85/III – 51
- Przeździecycy 85/I – 452
- Przeździecka Elżbieta, z d. Plater-Zyberk 85/I – 453
- Przeździecki Aleksander 85/I – 238, 271, 85/II – 572, 576, 577, 585, 589, 592
- Przeździecki Konstanty 85/I – 453
- Przybylski Tadeusz 85/I – 53
- Przybyśławscy 85/I – 377, 380, 400, 401, 486, 85/II – 217, 85/III – 148, 152
- Przybyśławska Helena, z d. Wessel 85/I – 380, 406, 85/III – 179
- Przybyśławski Władysław 85/I – 274, 281, 282, 377, 379–381, 395–397, 399–401, 407, 486, 85/II – 407, 420, 423, 425, 484, 486–488, 514, 528, 554, 555, 582, 600, 85/III – 146, 147, 151, 152
- Przystański Stanisław 85/I – 311, 85/II – 465
- Pstrokoński Antoni 85/II – 482, 85/III – 231
- Pstruśka Katarzyna 85/II – 448
- Puchała zob. Konieczko Wincenty
- Puffke Emma z Kurowskich 85/II – 253, 513
- Purchla Jacek 85/I – 240, 241
- Puszkin Aleksander 85/II – 291, 294
- Quattrini Giovanni Lodovico (Jan Ludwik) 85/I – 146, 85/II – 155, 156
- R. zob. Wójcicki Kazimierz Władysław
- Radońscy 85/II – 415, 85/III – 131, 132
- Radońska Aniela 85/I – 82, 215, 412, 85/II – 415, 451
- Radoński Hipolit 85/I – 82, 215, 85/II – 451
- Radwański J. 85/II – 322, 333
- Radzikowski Walery Eliasz 85/II – 505
- Radziwiłł Maciej 85/I – 161
- Rak Maciej 85/I – 351, 484, 85/II – 248
- Rakowiecki Ignacy 85/II – 589, 607
- Rastawiecki Edward 85/I – 321, 85/III – 167
- Raszewski Zbigniew 85/II – 349, 350, 351
- Rataj Andrzej 85/I – 503, 85/III – 39, 44, 49,
- Ratajczakowa Dobrochna 85/II – 349
- Rautenstrauch Józef 85/I – 37, 39
- Rąbca Franciszek 85/I – 328, 336, 337, 85/III – 144, 145
- Rebczyński Władysław 85/I – 463
- Rederowa Danuta 85/I – 260, 85/III – 47
- Reinecke Carl Heinrich Carsten 85/I – 370
- Reinfuss Roman 85/III – 49
- Rej Mikołaj 85/II – 221, 319, 332
- Remus Karol 85/I – 331, 332, 333, 336, 85/II – 408, 85/III – 144
- Retzius Anders Adolf 85/II – 596
- Reyzner Karol 85/II – 78
- Rękas Joanna 85/II – 385, 387
- Rhesa Ludwig Jedemin 85/I – 84
- Richter Jean Paul 85/I – 25
- Riedmüller Józef 85/I – 132, 85/II – 235
- Rieger Adam 85/III – 74, 75
- Riese August 85/III – 175
- Righini Vincenzo 85/II – 140
- Rode Jacques Pierre Joseph 85/II – 140
- Roemer Fryderyk Adolf 85/I – 25
- Rogala Jacek 85/II – 236
- Rogalska-Windakiewicz Helena 85/II – 64, 65
- Rogawski Karol 85/I – 271, 452
- Roger Juliusz 85/I – 167, 168, 85/II – 24, 85/III – 171
- Rokossowska Maria 85/III – 163
- Rola zob. Skotnicki M.
- Rolle Józef Apolinary 85/III – 244
- Romankówna Mieczysława 85/I – 79
- Romański Artur 85/I – 102
- Rossini Gioacchino Antonio 85/I – 30, 85/II – 140, 150, 151, 161
- Rostański Józef 85/I – 453, 494, 495, 85/II – 501, 85/III – 28

- Rousseau Jean Jacques 85/I – 417, 85/II – 18
- Rowicka Małgorzata 85/I – 342, 469, 470, 85/II – 493, 85/III – 77
- Róžański Piotr 85/I – 453
- Różnicki Aleksander (Roźniecki) 85/I – 147, 85/II – 157, 159, 85/III – 168
- Rubens Peter Paul 85/I – 329
- Ruda Anna, zob. Kustra Anna
- Rudnicka Jadwiga 85/I – 238
- Rudorff Ernst 85/I – 370
- Rudziński Witold 85/I – 80, 133, 134, 85/II – 156
- Rungenhagen Carl Friedrich 85/I – 38, 56, 85/II – 75, 137–139, 141, 85/III – 109
- Ruszel Krzysztof 85/III – 56
- Rutkowski Walery 85/I – 329
- Rybkowska Karolina 85/I – 344
- Rybkowski Tadeusz 85/I – 251, 254, 344, 345, 407, 85/II – 551, 85/III – 97, 180
- Rychling-Bartoszewski Wincenty 85/I – 459
- Rychły Maciej 85/II – 53
- Rychter, Richter 85/III – 115
- Rychterowie 85/III – 115
- Rynarzewsk[...] 85/II – 423
- Rysiński Salomon 85/II – 319, 322, 332
- Ryszkiewicz Andrzej 85/I – 59
- Rzechowscy 85/I – 72, 85/III – 113
- Rzechowska Zofia 85/I – 72, 85/III – 165
- Rzepecki Ludwik 85/I – 327, 336
- Rzewuski Lesław 85/I – 247
- Rzewuski Walery 85/I – 247, 253, 254, 304, 85/II – 581, 85/III – 97, 137
- S.K.J. 85/III – 166
- Sabała, właśc. Jan Krzeptowski 85/II – 43
- Sabała Jan, syn 85/II – 21
- Sadowski Jan Nepomucen 85/I – 243, 260, 266, 267, 270, 273, 275–277, 281, 283, 303, 336, 355, 402, 452, 85/II – 545–547, 553
- Šafárik Pavel Josef, Szafarzyk Paweł Josef 85/II – 513, 561, 622
- Sakowicz Kasjan 85/II – 373
- Salis-Seeuwis Johann Gaudenz von 85/I – 22
- Salomea św. 85/I – 241
- Samujłło Julian 85/I – 246
- Sandmann Jan Nepomucen zob. Zandman Jan Nepomucen
- Sarana Gopala 85/II – 604
- Sardou Victorien 85/I – 335
- Sarnowska-Temeriusz Elżbieta 85/II – 362
- Sawczynski Jakob 85/III – 92, 239
- Sawicka Aleksandra 85/I – 185, 468, 85/III – 213, 215
- Scheffler 85/II – 60
- Schilling Gustav Friedrich 85/I – 18
- Schleicher August 85/III – 10, 230
- Schnaydrowa Bogumiła 85/I – 270, 85/III – 270, 273
- Schneider Antoni 85/ii – 617
- Schubert Franz Peter 85/I – 134, 85/II – 11, 151
- Schumann Robert 85/II – 151
- Schuster Johann, pseud.: Janus Pannoniusz 85/I – 289
- Schwartz 85/I – 25
- Szczanieccy 85/I – 327, 332, 85/III – 142, 143
- Szczaniecka Bogusława, z d. Kruszyńska 85/I – 327
- Szczaniecki Michał 85/I – 327
- Segalewicz Paulina 85/III – 61
- Sembrzycki Jan Karol 85/III – 281
- Sembrzycki Karol 85/I – 343, 85/III – 281
- Semeniuk Kość' 85/II – 385
- Semkowicz Władysław 85/III – 37
- Sennewald Gustaw 85/II – 165, 85/III – 162
- Seredyński Władysław 85/I – 266, 267

- Serhiniuk Fedor **85/II** – 232
- Seweryn Tadeusz **85/III** – 35, 36, 38, 39, 41, 43, 45, 47–52, 254
- Siarkowski Władysław **85/I** – 279–282, 338, 345, 346, 377, 435, 437, 439, 440, 446, 447, **85/II** – 131, 220, 234, 239, 241, 243, 259, 260, 284, 306, 310, 327, 328, 336, 337, 339, 340, 348, 418, 422, 468–470, 504, 535, 547, 549, 573, 611, **85/III** – 14, 84, 146, 236, 256
- Siemiaszkowa Wanda **85/I** – 480
- Siemiński Lucjan, pseud.: Gerwazy **85/I** – 125, 126, 132, 257, 263, 410, **85/II** – 201, 221, 290, 292–294, 328, 411, 520, **85/III** – 106, 120, 167
- Siemionow Piotr P. **85/I** – 397
- Siemiradzki Henryk **85/I** – 388, 389,
- Sienkiewicz Henryk **85/I** – 384
- Sienkiewicz Jan Karol **85/II** – 607
- Sierakowscy z Turyczan **85/I** – 165, **85/II** – 415, **85/III** – 125
- Sierakowscy z Waplewa **85/I** – 328–330, 332, **85/III** – 142, 144
- Sierakowska Maria **85/I** – 328, 329
- Sierakowski Adam **85/I** – 329
- Sierakowski Alfons **85/I** – 329
- Sierakowski Antoni **85/I** – 329
- Sieroszewski Waław **85/II** – 27
- Sikora Kazimierz **85/II** – 374, 375, 378
- Sikorska Aleksandryna **85/III** – 163
- Sikorski Józef, J.S. **85/I** – 47, 48, 54, 68, 77, 78, 80, 99, 103, 104, 118, 119, 126–128, 147, 151, 160, 161, 187, 189, 190, 211, 289, 375, 394, 434, 473, **85/II** – 30, 35, 39, 52, 82, 94, 95, 154–156, 159, 160, 176, 426, 556, **85/III** – 163, 165, 167, 168, 170, 172
- Simonides Dorota **85/II** – 181, 194
- Skarbek Stanisław **85/I** – 395
- Skarga Barbara **85/II** – 583
- Skarga Piotr **85/II** – 221
- Skierkowski Władysław **85/II** – 56, 65
- Skimborowicz Hipolit **85/I** – 52, 54, 79
- Skimborowiczowa Anna **85/I** – 54, 79, 81
- Skimborowiczowie **85/I** – 81
- Skirczuk Jura **85/I** – 285
- Skobel Fryderyk **85/I** – 284, 354, **85/III** – 136
- Skoczkowa Jadwiga Kazimierzowa **85/II** – 236, 237, 384, 448, 449
- Skoczyłlas-Stawska Honorata **85/I** – 351
- Skorecki Stanisław **85/II** – 373
- Skorochód-Majewski Walenty **85/II** – 607
- Skotnicki Antoni **85/II** – 425
- Skotnicki M., pseud.: Rola **85/I** – 182, **85/II** – 425, 495, 496
- Skowron Zbigniew **85/I** – 376
- Skrukwa Agata **85/I** – 14, 45, 59, 86, 165, 195, 209, 245, 253, 257, 269, 279, 282, 295, 296, 298, 356, 379, 395, 396, 400, 486, 502, **85/II** – 28, 29, 60, 88, 132, 154, 183, 196, 198, 224, 236, 247, 252–254, 269, 280, 281, 303, 305, 306, 410, 415, 426, 431, 436, 441, 450, 462, 486, 515, 544, 550, 563, 581, 598, 599, 610, **85/III** – 11, 17, 18, 24, 45, 48, 56, 67, 68, 91–93, 206–218
- Skrzynecki Jan Zygmunt **85/I** – 34
- Skulina Tadeusz **85/I** – 423, 427, 440, **85/II** – 248, 307, 308, 310, 513, **85/III** – 208
- Sławińska-Dahlig Ewa **85/I** – 366, 375, 376, **85/II** – 20
- Słoczyński Wojciech **85/III** – 172
- Słotwiński Konstanty, K.S. **85/II** – 187
- Słowacki Juliusz **85/I** – 51, 116, 455, **85/II** – 32, 319
- Smoleński Władysław **85/I** – 10, 236, 237, 461, 470–472, **85/II** – 490–492, 532, 609, **85/III** – 181, 182
- Smoleń Jan Arnošt, Szmaler **85/I** – 187, 356, **85/II** – 134, 430, 431, 526, **85/III** – 230, 257
- Smolikowski Jan **85/I** – 140
- Smolka Stanisław **85/I** – 260

- Smoluch Łukasz 85/I – 101, 485, 85/III – 75, 216
- Sobczyk Urszula 85/II – 181
- Sobierajski Zenon 85/II – 419
- Sobieska Jadwiga, Pietruszyńska-Sobieska Jadwiga 85/II – 56, 67, 70, 114, 124
- Sobieski Jan zob. Jan III Sobieski
- Sobieski Marian 85/I – 76, 77, 94, 95, 85/II – 56, 67, 70, 114, 124, 125, 133–135, 85/III – 49, 70, 200, 201
- Sobieszczański Franciszek 85/I – 271, 85/II – 352, 357, 438
- Sobisiak Walerian 85/III – 95, 207
- Sobotka Primus 85/II – 548
- Sofokles 85/II – 338
- Sokołowscy 85/II – 437, 85/III – 128, 129, 131
- Sokołowska 85/II – 423
- Sokołowski Michał 85/I – 198, 85/II – 232, 324, 423, 442, 85/III – 130, 131
- Sołtan Adam Lew 85/I – 328, 329, 85/II – 415
- Sołtan Michał 85/I – 164, 166, 266, 328, 329, 85/II – 415
- Sołtanowie 85/I – 165, 329, 85/III – 125
- Sołtyk Karol 85/II – 31, 85/III – 174
- Sowińska Katarzyna 85/I – 40, 55, 162, 85/II – 24
- Sowiński Wojciech (Adalbert) 85/I – 209, 85/II – 174
- Sowiński Józef 85/I – 40, 162
- Spencer Jonathan 85/II – 397, 604
- Spiess Franciszek 85/II – 165
- Spiss Anna 85/II – 618
- Spohr Louis 85/II – 151
- Spontini Gaspare Luigi 85/II – 140
- Stachewicz Piotr 85/I – 500
- Stachowska Krystyna 85/I – 260
- Stanisław św. 85/I – 241
- Stanisław August Poniatowski, król polski 85/I – 161
- Starzewski Maciej 85/I – 417
- Staszczak Zofia 85/II – 375, 397, 85/III – 52, 222
- Staszeczek Walkosz Jan 85/II – 233
- Staszel Jan 85/III – 270
- Staszic F. 85/III – 248
- Staszic Stanisław 85/I – 22, 85/II – 183, 550, 610
- Stawiski Edmund 85/II – 465
- Stefan Batory, król polski 85/II – 254
- Stefani Jan 85/I – 6, 118, 129, 144, 145, 174, 404, 85/II – 9, 93, 94, 147, 151–153, 159, 160, 363, 85/III – 168
- Stefani Józef 85/II – 93
- Stelmachowska Bożena 85/II – 400
- Stęszewski Jan 85/II – 38, 41, 57, 67
- Stocking George W. 85/II – 582
- Stoiński Stefan Maria 85/II – 65, 67
- Stojowscy 85/I – 456
- Stojowska Maria 85/I – 456
- Stojowski Alfred 85/I – 456
- Stojowski Zygmunt 85/I – 455, 456
- Stokowska Magdalena 85/I – 80, 85/II – 156
- Stomma Ludwik 85/II – 535
- Stradecki J. 85/III – 58
- Strauss Johann 85/I – 134
- Strąbski Stanisław Jan 85/II – 327
- Streitt Franciszek 85/III – 280
- Strój Jan 85/II – 470
- Strumiłło Tadeusz 85/I – 53, 54, 133, 85/II – 115, 519
- Struve Henryk 85/I – 464
- Strzelichowski Piotr 85/I – 245
- Strzyżewska Zofia 85/I – 36
- Studziński Wincenty W. 85/II – 31
- Stummer Wanda 85/III – 282
- Suchodolski Bogdan 85/I – 142
- Sulima Roch 85/II – 194
- Sulimierski Filip 85/II – 571
- Sulzer Johann Georg 85/II – 18
- Surowiecki Wawrzyniec 85/II – 589
- Susczy 85/I – 72, 85/II – 405, 85/III – 113

- Sušil František 85/II – 134á
- Suska Paulina, z d. Norwid 85/I – 72, 73, 85/II – 405, 406, 85/III – 85, 163
- Suski Jan 85/I – 73, 85/II – 405, 406
- Sydow Bronisław Edward 85/II – 89
- Syrokomla Władysław, pseud. Ludwika Kondratowicza 85/II – 267
- Szabrański Antoni Józef, A.J.S. 85/I – 48, 50, 52, 85/II – 76, 153, 185, 526
- Szacki Jerzy 85/II – 586, 587
- Szafarzyk Paweł Józef zob. Šafárik Pavel Josef
- Szajbel Jan 85/III – 206
- Szajnocha Karol 85/I – 142, 143, 190, 85/II – 607
- Szalitowa Walentyna zob. Kolberg Walentyna
- Szaniawski Józef 85/II – 482, 483, 85/III – 231
- Szaszkewycz Markijan 85/I – 155
- Szawłowscy 85/I – 319, 377, 85/II – 217, 514, 85/III – 131, 145, 148
- Szawłowska Eleonora 85/I – 319
- Szawłowska Róża 85/I – 319
- Szawłowski Stanisław 85/I – 319, 379
- Szawłowski Tytus 85/I – 319, 85/III – 147, 148
- Szczepan św. 85/II – 335, 359, 379
- Szczurek Michał 85/I – 298, 85/II – 240, 304, 85/III – 259
- Szembek Józef Maciej 85/II – 227
- Szembekówna Zofia 85/III – 42
- Szlachtowski Feliks 85/I – 226, 451, 481, 494
- Szombathy Joseph 85/III – 548
- Szop Mikołaj 85/III – 23
- Szopen zob. Chopin
- Szopowicz Henryk 85/II – 131, 132, 227, 85/III – 126, 137, 245
- Szopski F. 85/II – 509, 85/III – 20, 188, 205
- Szostek Teresa 85/II – 367
- Szremowicz Władysław 85/I – 329
- Szuchewycz Wołodymyr 85/II – 537
- Szujski Józef 85/I – 242, 257, 260, 261, 273, 274, 399, 495
- Szulc Ewa Z. 85/II – 612
- Szulc Kazimierz 85/I – 326, 85/II – 461, 608, 609, 85/III – 143,
- Szulc Marceli Antoni, M.A.S. 85/I – 8, 30, 67, 94, 201, 202, 319, 339, 346, 363–375, 407, 414–418, 457, 458, 85/II – 21–28, 32, 33, 40, 78, 85/III – 34, 112, 150, 153, 162, 177, 178, 189
- Szultka Zygmunt 85/I – 192
- Szwejkowski Wojciech Anzelm 85/I – 29
- Szwejkowski Zygmunt 85/III – 212
- Szyjkowski Marian 85/II – 363
- Szymanowski Wacław 85/I – 57, 85/II – 352, 478
- Szymański Sebastian 85/II – 595
- Szymor Piotr 85/II – 410
- Szyndler Bartłomiej 85/I – 236
- Ślaski Ludwik 85/I – 327
- Śmiechowski Kajetan 85/I – 166, 85/II – 431, 543, 544, 571, 590, 85/III – 128
- Śmietański Emil Władysław 85/II – 31, 32
- Śniadeccy 85/I – 383
- Świeżawski Ernest 85/II – 606
- Święch Jan 85/II – 618
- Świrko Stanisław 85/I – 248, 85/II – 328, 336, 85/III – 14, 15, 53, 54, 210, 211, 263
- T. S...ki 85/I – 121
- Tacina Jan 85/II – 60
- Tacyt 85/II – 606
- Talko-Hryncewicz Julian 85/II – 400
- Tarko Medard 85/I – 251, 379, 85/III – 67, 69, 206, 208, 209, 211
- Tarnowscy 85/I – 452, 453
- Tarnowska Róża Maria 85/I – 453
- Tarnowski Adam 85/I – 101, 102, 118, 85/II – 93, 85/III – 219

- Tarnowski Stanisław **85/I** – 242, 263, 329, 453, 458, 479, 494
- Tausig Karol **85/II** – 31
- Taylor Archer **85/II** – 342
- Teclu Dymitr **85/III** – 190
- Tegnerowicz Joanna. **85/II** – 595
- Teichmann Anna **85/I** – 444
- Teichmann Ludwik **85/I** – 273, 274, 283
- Temme Jodocus Donatus Hubertus **85/I** – 336
- Terlecka Małgorzata **85/I** – 171
- Tetmajer Józef Przerwa **85/II** – 267
- Tettau Wilhelm Johann Albert von **85/I** – 336
- Tetzner Georg **85/I** – 33
- Thiele Just Matijas **85/II** – 559
- Thomas Charles Louis **85/I** – 134
- Thoms William **85/II** – 180
- Thompson Stith **85/II** – 344
- Toeppen Max Pollux **85/I** – 211, 270, 343, **85/II** – 521, 559, 560, **85/III** – 174, 227, 228, 281
- Tokarev Sergej A. **85/II** – 569
- Tokarska-Bakir Joanna **85/II** – 573, 584, 595
- Toman Lovro **85/I** – 137
- Tomaszewski Adam **85/I** – 349, 350
- Tomaszewski Mieczysław **85/I** – 33, 67, 143, 145, 160, 175, 209, 210, 365, 366, 375, 376, **85/II** – 9, 13, 15, 16, 18, 19, 20, 52, 89, 145, 176, **85/III** – 65, 68, 160, 211, 218, 219
- Tomaszewski Wojciech **85/I** – 28, **85/II** – 137
- Tomicki Symforion **85/II** – 616
- Topolski Jerzy **85/II** – 610
- Toroński A.J. **85/II** – 513, **85/III** – 239, 276
- Trawińska Maria **85/II** – 491, 518
- Treder Jerzy **85/I** – 192, **85/II** – 370
- Treter Mieczysław **85/III** – 28, 188
- Tretiak Józef **85/I** – 165, 167, **85/II** – 131, 306, 308, 509–511, **85/III** – 20, 26, 27, 32, 33, 63, 92, 188, 200, 205, 278, 279
- Trębska Małgorzata **85/II** – 373
- Turczynowicz Roman **85/I** – 133
- Turczynowicz Wiesława **85/III** – 45,
- Turczynowiczowa Maria, Pleus-Turczynowiczowa Maria **85/I** – 33, 220, 371, **85/II** – 66, 453, 454, 456, **85/III** – 11, 39, 40, 43, 45–47, 51, 65, 128, 132, 212, 286
- Turkawski Marcelli Antoni **85/I** – 396
- Turowski Kazimierz Józef **85/I** – 112, **85/II** – 131, **85/III** – 92, 252, 253
- Tuwim Julian **85/III** – 58
- Twardowski Kasper **85/I** – 449, **85/II** – 221
- Tworzymir zob. Chociszewski J.
- Tycjan **85/I** – 329
- Tyllner Lubomir **85/II** – 11
- Tylor Edward Burnett **85/I** – 274
- Tyszkiewicz Eustachy **85/II** – 607
- Tyszyński Aleksander **85/II** – 607
- Udziela Seweryn **85/I** – 218, 483, 484, **85/II** – 339, 522, 524, 535, **85/III** – 11, 12, 20–23, 25, 28, 32, 35, 36, 38, 42–45, 48, 50, 63, 91, 188, 222, 223, 227, 233, 237, 284
- Ulanowska Stefania **85/II** – 297, 593, **85/III** – 248
- Ulanowski Bolesław **85/III** – 34
- Umiński Piotr **85/I** – 266, 267, 273, 452, **85/II** – 548
- Unger Józef **85/I** – 211, 212, 290, **85/II** – 320, 446, **85/III** – 174, 175, 176
- Urbanowska Zofia **85/I** – 438, **85/II** – 235, 251, **85/III** – 157
- Urbańczyk Stanisław **85/I** – 354
- Urszula św. **85/II** – 346, 347
- Varfolomejeva Tamara **85/III** – 64
- Verdi Giuseppe **85/II** – 151

- Vermeulen Hendrik Frederik **85/II** – 546
 Vetter **85/I** – 28, **85/II** – 75, 137, 526
 Vetterl Karel **85/II** – 11
 Vetulani Armand **85/I** – 59
 Vilhar Miroslav **85/III** – 258
 Voget Fred W. **85/II** – 577
 Volčić Jakob **85/II** – 326
 Voss Johann Heinrich **85/II** – 144
- W... **85/II** – 365
 W. [Wieczorkowski ?] **85/III** – 167
 Wach Karol W. **85/I** – 38
 Wachmann Johann Andreas **85/III** – 190
 Waclaw z Oleska zob. Zaleski Waclaw
 Waclaw z Szamotuł **85/I** – 404
 Wagner Richard **85/II** – 151
 Wahylewycz Iwan Dalibor, Wagilewicz
 Iwan **85/I** – 155, **85/III** – 243, 244
 Waitz Theodor **85/II** – 568
 Wajgel Leopold **85/I** – 395
 Walewski Cyprian **85/I** – 161, **85/III** – 93,
 270
 Walicki Andrzej **85/II** – 575, 590
 Waliński Michał **85/II** – 194, 268
 Walkowa **85/II** – 129
 Walter-Mazur Magalena **85/II** – 57
 Wanda P., pseud.: Adnaw **85/III** – 252, 276
 Wander Karl Friederich Wilhelm **85/II** –
 336
 Wasilewski Edmund **85/II** – 145, 355,
85/III – 111, 219
 Wasiuta Sebastian **85/II** – 323
 Wasylewski Stanisław **85/II** – 287
 Waszczyńska Katarzyna **85/II** – 598
 Waszkiel Marek **85/II** – 349, 351
 Wawrzek Zuzanna, Zuska **85/I** – 21, **85/II**
 – 28, 29, 55, 56
 Wawrzyniec św. **85/II** – 447
 Wąsowska Elżbieta **85/II** – 140
 Wąsowska Karolina zob. Kolberg Karoli-
 na, żona Antoniego
 Wąsowski Antoni **85/I** – 435, **85/III** – 9,
- Weber Carl Maria von **85/I** – 29, **85/II** –
 140, 144, 146, 150, 151
 Wegner Leon **85/I** – 214, **85/II** – 446, 451,
85/III – 133
 Weinert Aleksander **85/III** – 219
 Werner Emil **85/I** – 316, 382, 385
 Wernerowa Jadwiga Karolina, z d. Kol-
 berg **85/I** – 7. 307, 316, 317, 380, 382,
 386, 388, 418, 419, 434, 436, 444, 452,
 462, 465, 466, 476, **85/II** – 612, **85/III**
 – 148–151, 157, 158, 280
 Wernerowie **85/I** – 317
 Wernik Kazimierz **85/II** – 32
 Wessel Helena zob. Przybysławska He-
 lena
 Wessel Kazimierz **85/I** – 380
 Wesslowie **85/I** – 380, **85/III** – 114
 Węsierski Albin **85/I** – 335, 336
 Widman Karol **85/III** – 172
 Wieczorkiewicz Anna **85/II** – 374
 Wieczorkowski zob. W.
 Wielopolski Aleksander **85/I** – 142, 323
 Wieniawski Józef **85/I** – 404, **85/II** – 31
 Wierzbicki Daniel **85/II** – 330
 Wierzbicki Ludwik **85/I** – 463, 464
 Wierzbowska Michalina **85/III** – 148
 Wierzbowski Ryszard **85/II** – 349, 352
 Wierzbowski Teodor **85/I** – 85
 Wierzbowski Władysław **85/I** – 87, 346,
85/II – 102, 405, **85/III** – 9, 13, 120,
 283
 Wierzchosławski Szczepan **85/I** – 327
 Wildt Juliusz **85/II** – 322,
 Wilk Bernadeta **85/I** – 241
 Wilkońscy **85/I** – 78, 79, 82
 Wilkońska Paulina **85/I** – 54, 78, 79, 82,
 97, 215, 225, **85/II** – 165, 415, 451, **85/**
III – 133, 136
 Wilkoński August **85/I** – 54, 78, 82, 83
 Wiluń **85/II** – 423
 Windakiewicz Stanisław **85/II** – 349, 350,
 360, 362, 363, 367–369, 372

- Winiarz Adam 85/I – 27
- Winterfeld Carl Georg August von 85/II – 18
- Wisłocki Teofil 85/I – 358
- Wisłocki Władysław 85/I – 283
- Wiszniewski Michał 85/II – 352,
- Wiślicki Władysław 85/I – 403, 483
- Witkowska Alina 85/I – 32
- Witold, w. książę litewski 85/I – 83
- Witwicki Sofron 85/I – 281, 282, 285, 379, 387, 85/II – 217, 486, 85/III – 30, 93, 145, 244, 269
- Witwicki Stefan 85/I – 109, 85/II – 27, 33, 145, 148, 85/III – 111, 183-186
- Władysław Łokietek, król polski 85/II – 93, 140, 150
- Wodzicki Ludwik 85/I – 242
- Wodzińscy 85/II – 437
- Wodziński Antoni (Wodzyński) 85/I – 202, 85/II – 24, 437, 85/III – 123
- Wojciech św. 85/I – 249, 85/II – 62, 336, 481
- Wojciechowski Ryszard 85/I – 32, 48, 61, 171, 183, 85/II – 77, 188, 292, 294, 404
- Wojciechowski Tytus 85/I – 30, 373, 85/II – 32
- Wojtas Andrzej 85/II – 240, 85/III – 277
- Wojtkiewicz Iwona 85/II – 498
- Wolff Maurycy 85/I – 9, 10, 395, 397, 398, 85/II – 255
- Wolff Robert 85/I – 183, 207, 367, 371, 445, 458, 469, 85/II – 30, 31, 85/III – 9, 10
- Wolicki Konstanty 85/I – 104, 85/III – 166
- Wolniewiczowie 85/II – 415
- Wolniewicz Włodzimierz 85/I – 220, 221, 321, 412, 85/II – 451, 569, 587, 598, 85/III – 134
- Wolski Krzysztof 85/III – 207
- Wolski Włodzimierz 85/I – 59
- Wolski Zygmunt 85/III – 245, 255
- Woronicz Jan 85/II – 27
- Wosiński Antoni 85/II – 373
- Wojkowska Julia 85/I – 62
- Wojkowski Antoni 85/I – 41, 49, 50, 62, 64–66, 85/II – 237, 569, 85/III – 111–113, 162
- Woźniak Anna 85/II – 574
- Wójciccy 85/I – 79, 100
- Wójcicka Anna, z d. Magnuszewska 85/I – 56, 85/III – 163
- Wójcicka Marta 85/II – 311, 315, 332, 344
- Wójcicki Kazimierz Władysław, K.W.Wł., R. 85/I – 34, 35, 44, 46, 48, 50–52, 56, 58, 61–63, 83, 88, 90, 91, 114, 116, 118, 120, 121, 150, 157, 158, 172, 183, 187, 188, 190, 204-206, 208, 280, 85/II – 12, 13, 75, 77, 79, 80, 91, 92, 94, 128, 173, 184, 187–190, 197, 201, 202, 221, 222, 239, 289-295, 297, 319, 320, 322, 328, 346, 352, 402, 478, 497, 520, 550, 605, 617, 85/III – 134, 161, 167, 172–174, 176–178, 227, 273
- Wójcik-Keuprulian Bronisława 85/II – 65
- Wrocławski Krzysztof 85/II – 323
- Wrońska Jolanta 85/II – 542
- Wróblewska Violetta 85/II – 212, 269, 297, 301, 344
- Wróblewska-Straus Hanna 85/I – 27, 44, 312, 376, 85/II – 20
- Wróblewski Filip 85/III – 57, 266
- Wrześniowski August 85/I – 501
- Wrzosek Adam 85/I – 442, 85/III – 12
- Wunsch Józefa 85/II – 234, 85/III – 252, 253
- Wybicka Honorata 85/I – 327
- Wybicki January 85/I – 327
- Wybicki Józef 85/II – 255
- Wysocki Kasper Napoleon 85/II – 14, 85/III – 166
- Wyzga Tadeusz 85/I – 480
- Young Michael W. 85/II – 410

- Z.C. 85/I – 389
- Zabłocki Franciszek 85/II – 332
- Zacharkiewiczowa 85/II – 550
- Zadembki H. 85/II – 484
- Zadurska Olga 85/II – 294
- Zagórski Zygmunt 85/III – 205,
- Zakrzewska 85/I – 146
- Zakrzewski Adam 85/II – 438, 476, 497,
611
- Zakrzewski Bogdan 85/II – 521
- Zakrzewski Konstanty 85/II – 145, 85/
III – 184
- Zakrzewski Walenty 85/I – 58, 59, 85/II –
98, 404, 85/III – 111
- Zaleski Józef Bohdan 85/I – 103–105, 85/
II – 145, 267, 85/III – 167, 183, 184,
186, 187
- Zaleski Wacław, pseud.: Wacław z Ole-
ska 85/I – 44, 62, 91, 109, 85/II – 12,
40, 75–77, 91, 173, 184, 186, 187, 190,
197, 221, 222, 265, 269, 85/III – 161,
240, 242
- Zalewski Kazimierz 85/I – 198
- Zaliwski Józef 85/I – 35, 104
- Załęscy 85/I – 153, 251, 432, 85/II – 217,
507, 85/III – 124, 154
- Załęska Julia, z d. Konopka 85/I – 245,
251, 423, 85/II – 507
- Załęski Gabriel 85/I – 245, 251, 423, 85/II
– 507, 85/III – 125
- Zandman Jan Nepomucen, Sandmann
Jan Nepomucen 85/I – 69
- Zaplatałski Józef 85/I – 345, 347
- Zarzycki Aleksander 85/II – 31
- Zatorski Franciszek 85/I – 83, 85/II – 80
- Zawadzki Władysław 85/I – 179, 396
- Zawiliński Roman 85/I – 75, 474, 85/II –
21, 533, 546, 547, 85/III – 18, 20–24,
34, 35, 37, 38, 40, 44
- Zawistowicz-Adamska Kazimiera 85/II –
419, 420, 517,
- Zawisza Jan 85/I – 383
- Ząbkowicz Stanisław 85/II – 449
- Zbiegniewska Izabela 85/I – 79
- Zborowski Juliusz 85/III – 35, 36
- Zbyr Irina 85/II – 537
- Zdancewicz Tadeusz 85/II – 248, 307,
85/III – 206
- Zduniowa Aleksandra 85/I – 432, 85/II –
32, 85/III – 274
- Zduniowie 85/I – 432, 85/III – 155
- Zduń 85/III – 155, 156
- Zdziarski Stanisław 85/III – 20, 24–26,
29, 35, 42, 63, 89, 93, 187, 233, 234,
243, 284, 285
- Zebrzydowski Mikołaj 85/III – 269
- Zejszner Ludwik 85/I – 82, 83, 132, 243,
258, 85/II – 91, 174, 197, 221
- Ziejka Franciszek 85/I – 241
- Zieleniewski Michał 85/II – 449
- Zieleziński Adam 85/II – 366
- Zielińscy 85/II – 406, 85/III – 118
- Zieliński Gustaw 85/II – 145, 406, 85/III
– 119, 173
- Zieliński Jan 85/I – 337
- Zielonka Stefania 85/III – 75, 216
- Zienkiewicz Romuald 85/III – 16, 247, 248
- Ziętkiewicz Ludwik 85/II – 470, 586
- Zimmerowa Natalia 85/III – 245
- Živanović D. 85/I – 137
- Zmorski Roman, Zamarski R., R.Z. 85/I
– 57, 62, 80, 81, 192, 410, 85/II – 201,
221, 290, 293, 294, 402, 403
- Zobela 85/I – 25
- Zuska zob. Wawrzek Zuzanna
- Zybliekiewicz Mikołaj 85/I – 388
- Zygmunt 85/II – 423
- Żabczyc Jan 85/II – 334
- Żebrawski Teofil 85/I – 259, 267, 273
- Żeleńscy 85/I – 454, 455
- Żeleńska Wanda 85/I – 454–456, 493
- Żeleński Tadeusz zob. Boy–Żeleński Ta-
deusz

Żeleński Władysław 85/I – 11, 388, 453–
456, 458, 459, 478, 480, 481, 495, 502
Żmichowska Narcyza 85/I – 79, 81, 410
Żukowski Wasilij 85/II – 291, 294
Żupański Jan Konstanty 85/I – 49, 62,
64–66, 88, 94, 204, 214, 215, 226, 227,
85/II – 36, 174, 176, 185, 190, 490, 545,
85/III – 99, 112, 131, 132

Żurkowscy 85/I – 73, 85/III – 113
Żurkowski Julian 85/I – 23, 73
Żydowski Jan Andrzej 85/II – 322
Żyliński Faustyn 85/I – 99, 100, 105, 85/II
– 154, 155, 160

Indeks geograficzny¹

- Aachen, Niemcy **85/III** – 150
Akwizgran, Aix-la-Chapel, Niemcy **85/I** – 386, **85/III** – 149
Aleksandrów Kujawski, pow. Nieszawa **85/III** – 131
Aleksota, pow. Mariampol **85/I** – 83
Algier, Algieria **85/II** – 150
Ameryka **85/I** – 210, **85/II** – 560, 595, 596, 604, 608
Anglia **85/I** – 22, 111
Auerstedt, Niemcy **85/I** – 19
augustowska gubernia **85/II** – 497, **85/III** – 121
Augustowski Kanał **85/I** – 42
Augustowskie **85/I** – 390, **85/II** – 234, 405, 498, 499, **85/III** – 12, 120, 121, 136, 249
augustowskie województwo **85/I** – 26, **85/II** – 428
Augustów, miasto powiatowe **85/I** – 151, 297, **85/II** – 497, 519, **85/III** – 120, 228
Augustów, pow. Kozienice **85/I** – 152, **85/II** – 472 **85/III** – 122
Austria **85/I** – 19, 22, 42, 75, 76, 134, 193, 239, 242, 334, 460, 500, **85/II** – 33
Austro-Węgry **85/I** – 134, 138, 192, 194, 213, 240
Azja **85/I** – 160, 192, **85/II** – 52, **85/III** – 257
Babia Góra, góra **85/I** – 145, 250, 301
Babilon, staroż. Babilonia **85/I** – 271, **85/II** – 608
babimostki powiat (dziś babimojski) **85/II** – 451
Bachorza, obszar **85/I** – 80, 99, **85/II** – 153, 443
Baku, Rosja (dziś Azerbejdżan) **85/II** – 604
Baligród, pow. Lesko **85/III** – 252, 274
Bałtyckie Morze, Baltijskoje Morie **85/I** – 192, 342, 392, **85/II** – 308, 523, 560, **85/III** – 205
Banat, kraina **85/II** – 526
Baranów Sandomierski, pow. Tarnobrzeg **85/II** – 29
Bardiów, Słowacja **85/I** – 153, **85/III** – 124
Barysz, pow. Buczacz **85/I** – 319, 377–380, **85/II** – 217, 514, **85/III** – 131, 132, 138, 145–148, 241
Baszowice, pow. Opatów **85/II** – 472, **85/III** – 115, 117
Bawaria **85/I** – 168
Bazylea, Szwajcaria **85/I** – 385, **85/III** – 148–150
Bąkowiec, pow. Kozienice **85/I** – 152, **85/II** – 98, 472, **85/III** – 121, 122
Belgia **85/I** – 75, **85/III** – 150

¹ Indeks zawiera nazwy geograficzne występujące w tomach 85/I–85/III. Brzmienie nazw i ich przynależność administracyjną podano według *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego*, T. I–XV Warszawa 1880–1902.

- Bełz, pow. Sokal 85/II – 507, 85/III – 240, 275
- Berezyna, dopływ Dniepru 85/I – 43
- Berlin, Niemcy 85/I – 17, 18, 23, 33, 38, 41–43, 56, 59, 70, 75, 98, 106, 386, 445, 85/II – 12, 44, 75, 137, 138, 140–142, 144, 165, 170, 183, 568, 85/III – 109, 111, 112, 148–150, 283
- Berno, Bern, Szwajcaria 85/I – 358, 85/III – 148
- Besarabia, kraina historyczna 85/I – 281
- Beskid Wschodni, pasmo górskie 85/III – 274
- Beskidy, Beskid, góry 85/I – 180, 85/III – 30, 43, 127
- Bezek, pow. Chełm 85/I – 152, 85/II – 463, 501, 85/III – 121, 122
- Będzin 85/II – 467, 85/III – 115, 116
- białski powiat 85/II – 499, 500
- Białskie 85/II – 500
- Biała, miasto powiatowe (dziś Biała Podlaska) 85/II – 462
- Białoruś, Ruś Biała, Belarus 85/I – 164, 166, 489, 85/II – 57, 103, 218, 234, 307, 308, 325, 358, 400, 516–518, 539, 569, 618, 85/III – 71, 182, 183, 208, 224, 242, 243, 246, 248, 249, 257, 278
- Biały Dunajec, pow. Nowy Targ 85/I – 131, 85/III – 119
- Białystok, miasto powiatowe 85/II – 346, 85/III – 66, 110
- Bibice, pow. Kraków 85/II – 381
- Bielany, pow. Kraków 85/I – 250, 424
- Bielsk, miasto powiatowe (dziś Bielsk Podlaski) 85/II – 346, 498, 85/III – 228
- Bierzanów, pow. Wieliczka (dziś Biechanów, część Krakowa) 85/I – 480, 85/II – 64
- Bieszczady, góry 85/III – 274
- Bilcza, pow. Sandomierz 85/I – 100, 85/II – 429, 430, 472, 85/III – 117
- Bilcze, pow. Dubno 85/I – 164–166, 329, 85/II – 415, 85/III – 125
- Bilin, pow. Kowel 85/III – 109
- Biłgoraj, miasto powiatowe 85/I – 193, 85/II – 463, 85/III – 238
- Birma 85/II – 607
- Bliski Wschód 85/II – 68
- Błonia, część Krakowa 85/I – 424, 462
- Boberka zob. Bóbrka
- bocheński powiat 85/I – 297
- Bochnia, miasto powiatowe 85/III – 127
- Bodzanowo, pow. Nieszawa 85/I – 152, 154, 195, 85/II – 98, 216, 413, 414, 425, 436, 437, 443, 85/III – 84, 122, 123, 128, 129
- Bodzanów, pow. Płock 85/II – 603
- Bogumin = Bohumin, niem. Oderberg, Czechy 85/I – 320, 85/III – 139
- Bogusławice, pow. Włocławek 85/I – 152, 195, 201, 85/II – 98, 99, 413, 414, 425, 437, 441–443, 85/III – 122, 123, 128–130
- Bojanowo, Stare Bojanowo, pow. Krobia 85/I – 326, 85/II – 452, 85/III – 134, 135, 143
- Boka Kotorska, zatoka 85/II – 525–526
- Bokujm, Bokujmy pow. Dubno 85/I – 165
- Bolonia, Włochy 85/I – 43
- Bołszowce, pow. Rohatyn 85/I – 318, 319, 85/III – 138
- Bonn, Niemcy 85/I – 386, 85/III – 149, 150
- Borowa, pow. Pińsk 85/III – 16, 248
- borszczowski powiat 85/I – 396, 85/III – 151
- Borszczów, miasto powiatowe 85/III – 126
- Bortatycze, pow. Zamość 85/III – 82
- Borysów, miasto powiatowe 85/I – 43
- Borysów, pow. kobryński 85/I – 43
- Boyowa, wyspa 85/II – 410
- Bóbrka, Bóbrka Górna, Bóbrka Nowa, Damazówka, pow. Lesko 85/I – 421–423, 425, 431, 432, 437, 438, 456, 85/II

- 217, 232, 307, 436, 507, 508, 513, **85/III** – 154–157, 252, 274–276
- Brańsk, pow. Bielsk **85/II** – 499
- Brustury, pow. Kossów **85/III** – 243
- Brazylia **85/III** – 188
- Brąchnówko, pow. Toruń **85/I** – 326, **85/II** – 407, **85/III** – 142, 143
- Brdów, pow. Koło **85/II** – 438, 439
- Brenna, pow. Skoczów **85/II** – 522
- Breslau zob. Wrocław
- Britannia = Brytania **85/III** – 198
- Brodnica, miasto powiatowe **85/I** – 328
- Brodnica, pow. Śrem **85/II** – 305
- Brodzkie **85/II** – 514
- Bronowice, pow. Kraków **85/II** – 353
- Brudzew, pow. Koło **85/I** – 73, **85/III** – 114
- Brudzewice, pow. Opoczno **85/II** – 475
- Bruksela, Belgia **85/I** – 386, **85/III** – 148–150
- Bruss, pow. Włodawa (dziś Stary Brus) **85/II** – 229
- Brusy, pow. Chojnice **85/I** – 328
- Brzeźno, pow. Lipno **85/II** – 226
- Brzeżany, miasto powiatowe **85/II** – 507, **85/III** – 241
- Brzeżańskie **85/II** – 232, 506, 514
- Brzozie Polskie, pow. Brodnica (dziś Brzozie) **85/I** – 328
- brzozowski powiat **85/I** – 438, **85/II** – 512
- Brzozów, miasto powiatowe **85/I** – 438, **85/II** – 513
- Brzuchania, pow. Miechów **85/II** – 470
- Buchwałd, pow. Sztum (dziś Bukowo) **85/I** – 329, 330, **85/III** – 142, 144
- buczacki powiat **85/I** – 319
- Buczacz, miasto powiatowe **85/I** – 378, 379, **85/II** – 514, 551, **85/III** – 131, 145, 146, 147, 241
- Buenos Aires, Argentyna **85/III** – 189
- Bug, dopływ Narwi **85/I** – 51, 61, 62, 165, 193, 471, **85/II** – 12, 77, 173, 184, 188, 190, 228, 229, 278, 339, 490, 500, 611
- Bukareszt, Rumunia **85/I** – 273
- Bukowiec, pow. Świecie **85/I** – 327, 336, 356, **85/III** – 142, 143
- Bukowina, kraina **85/I** – 276, 377, 378, **85/II** – 418, 515, 573, **85/III** – 131, 145–147, 241
- Bukowo zob. Buchwałd
- bukowski powiat **85/I** – 339, **85/II** – 451
- Bukowskie **85/II** – 124
- Bukowsko, pow. Sanok **85/I** – 432, **85/III** – 155
- Bułgaria **85/I** – 460
- Busko, pow. Stopnica **85/I** – 107, **85/II** – 467, **85/III** – 117, 118
- bydgoska regencja **85/II** – 437
- bydgoski powiat **85/II** – 451
- Bydgoszcz **85/I** – 18, **85/II** – 440
- Cecenowo, pow. Słupsk **85/I** – 343
- Cesarstwo Rosyjskie zob. Rosja
- Charków, Ukraina **85/I** – 36
- Charzowice, pow. Pińczów **85/II** – 467
- Cheb, Czechy **85/III** – 109
- Chełm, miasto powiatowe **85/I** – 496, **85/II** – 220, 229, 238, 246, 462, 465, 501, **85/III** – 130, 132, 135, 277
- chełmińska ziemia **85/I** – 327, 328, **85/II** – 522
- chełmiński powiat **85/II** – 377
- Chełmno, niem. Culm, miasto powiatowe **85/I** – 327, 336, **85/III** – 142–144
- chełmski powiat **85/I** – 222, **85/II** – 425, 463, 495, 500
- Chełmskie **85/I** – 223, 224, 476, 484, 490, 493, 495–498, 500, 501, **85/II** – 68, 69, 131, 132, 217, 220, 228, 229, 238, 240–243, 246, 248, 255, 267, 268, 285, 300, 306, 313, 325, 340–342, 344, 345, 358, 377, 386, 389–391, 403, 462, 465, 479, 483, 491, 500–506, 530, 559, 574, 579, 580, 593, 594, 613, **85/III** – 8, 15, 57, 63, 92, 101, 121, 122, 130, 132,

- 134–137, 183, 187, 200, 205, 217, 229,
238, 240, 241, 247, 256, 261, 266, 267,
272, 276–279
- Chełmszczyzna **85/I** – 497, **85/II** – 306,
321, 325, **85/III** – 276
- Chełmża, pow. Toruń **85/I** – 326, **85/II** –
407, **85/III** – 143
- Chiny **85/II** – 608
- Chmielnik, pow. Stopnica **85/II** – 429,
467–469, **85/III** – 115, 117
- Choceń, pow. Włocławek **85/II** – 436
- Chochołów, pow. Kutno **85/I** – 119, **85/II**
– 79, 101, 190
- chodzieski powiat **85/II** – 451
- Chojno, pow. Chełm **85/I** – 152, **85/II** –
98, 463, 501, **85/III** – 121, 122
- Chojno, pow. Szamotuły **85/II** – 458
- Chorwacja, Kroacja **85/I** – 86, 129, 134,
136, 289, **85/II** – 524, 525, **85/III** – 120,
258
- Chrewt, pow. Lesko **85/III** – 252, 275
- Chrobacja, terytorium historyczne **85/II**
– 579, 610
- chrzanowski powiat **85/I** – 297, **85/II** – 444
- Cielce, pow. Turek **85/I** – 73, **85/III** – 113,
114
- Ciepielewo (bł. Czepielew), pow. Maków
85/I – 72, **85/II** – 104, ryc. po s. 136,
85/III – 113, 114
- Cieszyn, miasto powiatowe **85/I** – 227,
318, 320, 322, 437, 495, **85/II** – 521,
85/III – 139, 140, 156
- Cieszyński Śląsk zob. Śląsk Cieszyński
- Cyców, pow. Chełm **85/II** – 242, 504
- Cygowska Wola, pow. Radzymin (dziś
Wola Cygowska) **85/I** – 163, **85/II** –
417, 493, **85/III** – 125
- Cygów, pow. Radzymin **85/III** – 125
- Czaplin, pow. Grójec **85/I** – 179, **85/II** –
102, 407, 414, 492, **85/III** – 128, 129
- Czarna, dopływ Wisły **85/III** – 117
- Czarna Góra, Czarnohora, Czarnogóra,
góra **85/I** – 377, 378, **85/III** – 145–147
- czarnkowski powiat **85/II** – 451
- Czarnohora zob. Czarna Góra
- Czarny Dunajec, pow. Nowy Targ **85/II**
– 129
- Czaszyn, pow. Sanok **85/I** – 432, **85/II** –
307, 513, **85/III** – 155, 252, 273–276
- Czechy **85/I** – 33, 70, 83, 85, 86, 194, **85/II**
– 134, 524, 526, **85/III** – 109, 111,
164, 171, 210, 234, 242, 243, 257, 276
- Czempin = Czempiń, pow. Kościan **85/II**
– 305
- Czepielew zob. Ciepielewo
- Czeremosz, dopływ Prutu **85/I** – 463
- Czerniaków, pow. Warszawa **85/I** – 44,
120, 121, **85/II** – 75, 79, 98, 184, **85/III**
– 110
- Czernichów, pow. Kraków **85/I** – 246
- Czerniowce, Bukowina **85/I** – 378, 486,
85/II – 233, 305, 552, **85/III** – 145, 147
- Czersk, pow. Grójec **85/I** – 57–60, 70, 71,
179, **85/II** – 79, 98, 102, 402, 404, 405,
407, 492, **85/III** – 54, 111, 128, 129,
225, 264
- czerska ziemia **85/II** – 102
- Czerskie **85/II** – 368
- Czerwiński, pow. Płońsk **85/III** – 114
- Czerwony Klasztor, Spisz **85/I** – 132, **85/II**
– 235
- Czeszewo, pow. Wągrowiec **85/I** – 215,
220, 226, 412, **85/II** – 216, 305, 415,
417, 451, **85/III** – 131, 132
- Częstochowa, miasto powiatowe **85/I**
– 82, 148, 149, 497, **85/II** – 162, 163,
368, 467, 481, 482, **85/III** – 116, 185,
231, 268, 269
- Czorsztyn, pow. Nowy Targ **85/I** – 131,
85/II – 348, 519, **85/III** – 100, 119
- Czortków, miasto powiatowe **85/III** – 241
- Czortowiec, pow. Horodenka **85/I** – 281,
377–381, 388, 395, 397, 399–401,
406, 482, 486, **85/II** – 217, 232, 305,

- 341, 346, 407, 419, 420, 422, 425, 486,
85/III – 145–148, 151, 152, 242
- Ćmielów, pow. Opatów 85/II – 226
- Dalmacja, Dalmatier 85/I – 289, 85/III –
258, 259
- Dalmatyńskie wybrzeże 85/III – 119
- Damazówka zob. Bóbrka
- Dania 85/I – 334
- Dąbrowa = Dąbrowa Górnicza, pow. Bę-
dzin 85/III – 116
- Dąbrowa Wielka, pow. Wysokie Mazo-
wieckie 85/II – 360
- Denków, pow. Opatów 85/II – 226
- Dębica, pow. Ropczyce 85/III – 127
- Dębicz, pow. Środa 85/I – 215, 220, 320,
321, 412, 85/II – 305, 415, 421, 451,
452, 453, 454, 85/III – 132, 134, 139
- Dłutów, pow. Łask 85/III – 122
- Dniestr, rzeka 85/I – 380, 85/II – 231, 341,
422, 485, 85/III – 252, 274, 276
- Dobieszewko, pow. Szubin 85/II – 442
- Dobromil, miasto powiatowe 85/I – 245,
251
- dobromilski powiat 85/II – 507
- Dobrzyń nad Wisłą, pow. Lipno 85/II –
88, 85/III – 229
- dobrzyńska ziemia 85/I – 395, 421, 85/
II – 33, 235, 339, 406, 491, 500, 535,
85/III – 117, 119, 180, 229
- Dolny Śląsk zob. Śląsk Dolny
- Drezno, Niemcy 85/I – 33, 79, 81, 85, 120,
373, 85/II – 30, 85/III – 56, 63, 109, 118
- Drobin, pow. Płock 85/III – 128
- drohicka ziemia 85/II – 499
- Drohiczyn, pow. Sokołów 85/II – 499,
500
- Drohobycz, miasto powiatowe 85/III – 29
- Drwęca, dopływ Wisły 85/I – 116, 85/II
– 91, 92, 130, 197, 239, 408, 520, 85/III
– 228, 273
- Dubiecko, pow. Przemysł 85/III – 126,
127, 239
- Dubno, miasto powiatowe 85/III – 246
- Dudy Puszczańskie, pow. Kolno 85/II –
359
- Dukla, pow. Krosno 85/II – 233
- Dunaj, rzeka 85/I – 42, 85/II – 346
- Dunajec, dopływ Wisły 85/II – 235
- Durąg, pow. Ostróda 85/I – 333
- Dwikozy, pow. Sandomierz 85/II – 475
- Dyminy, pow. Kielce 85/II – 339, 469
- Dynów, pow. Brzozów 85/III – 252, 273
- Działoszyce, pow. Pińczów 85/I – 193
- Działyń, pow. Lipno 85/I – 421, 85/II –
406, 85/III – 118, 119
- Dzików, pow. Tarnobrzeg 85/I – 119, 85/
II – 429, 430
- Dzwola, pow. Biłgoraj 85/II – 463
- Egipt 85/II – 608
- Eisenach, Niemcy 85/I – 386, 85/III – 149
- Elbląg, miasto powiatowe 85/I – 330,
85/III – 142, 144, 229
- Ełk, miasto powiatowe 85/I – 331, 332,
336, 85/II – 376, 408, 85/III – 142, 144,
226
- Emaus, biblijne 85/II – 376
- Ems, Niemcy 85/I – 130, 85/III – 119, 120
- Estonia 85/I – 192
- Europa, Europe 85/I – 51, 52, 62, 75,
137, 232, 262, 382, 460, 85/II – 10, 12,
14, 22, 27, 32, 42, 52, 57, 64, 72, 136,
181, 182, 237, 286, 315, 316, 361, 362,
414, 556, 558, 559, 565, 581, 594, 601,
605
- Europa środkowo-wschodnia 85/II – 13
- Europa zachodnia 85/II – 181
- Finlandia 85/I – 192
- Florencja, Włochy 85/I – 43
- Fordon, pow. Bydgoszcz 85/I – 18, 85/II
– 440

- Francja **85/I** – 19, 22, 111, 334, 384, 460, **85/III** – 169
 Frankfurt, Niemcy **85/I** – 386, **85/III** – 148–150
 Galicja **85/I** – 63, 91, 105, 106, 112, 123, 131, 132, 153–155, 157, 164, 168, 193, 194, 196, 208, 212–214, 221, 231, 238–244, 246, 249, 277, 286, 287, 296, 313, 332, 337, 345, 382, 384, 401, 405, 415, 438, 457, 463, 465, **85/II** – 9, 12, 77, 103, 174, 184, 185, 189, 190, 192, 197, 218, 219, 402, 403, 415, 427, 465, 514, 540, 545, 550, **85/III** – 20, 72, 86, 107, 116, 124, 126, 131–133, 141, 157, 235, 239, 270
 Galicja Wschodnia **85/I** – 297, 318, 377, 379, 380, 441, 461, 464, **85/II** – 414, 505, **85/III** – 23, 24, 29, 124, 125, 127, 138, 145, 148
 Galicja Zachodnia **85/III** – 29, 55, 267
 Gałęzowska Wola zob. Wola Gałęzowska
 Gałęzów, pow. Lublin **85/I** – 152, 195, **85/II** – 98, 414, 418, 425, 463, 465, **85/III** – 121, 122, 128, 129
 Ganges, rzeka **85/II** – 607, 609
 Garwolin, miasto powiatowe **85/III** – 113, 126
 garwoliński powiat **85/II** – 407
 Gąbin, pow. Gostynin **85/II** – 479
 Gąsawa, pow. Szubin **85/II** – 442
 Gąsienicowe Stawy, grupa jezior w Tatrach **85/I** – 131, 133
 Gdańsk **85/I** – 192, 327, 328, **85/II** – 523, **85/III** – 142, 144, 174, 229
 Gdańskie Pomorze zob. Pomorze Gdańskie
 Germania **85/III** – 194
 Giewont, Gewont, szczyt **85/I** – 131, **85/III** – 119
 Giżycko zob. Lec
 Gleichenberg, Austria **85/I** – 500
 Głogoczów, pow. Myślenice **85/I** – 246, **85/II** – 445, **85/III** – 234
 Głuchy = Laskowo Głuche, Laskowo Głuchy, pow. Radzymin (dziś Głuchy) **85/I** – 60, 72, 73, 119, **85/II** – 405, 406, 494, **85/III** – 113
 Głuszyn, pow. Nieszawa **85/I** – 195, **19885/II** – 232, 324, 384, 414, 423, 437, 442, 443, **85/III** – 128–131
 Głuszyna, pow. Poznań **85/II** – 454
 Gniew, pow. Kwidzyń **85/I** – 328
 Gniezno, miasto powiatowe **85/I** – 411, **85/II** – 314, 442
 gnieźnieński powiat **85/I** – 335, **85/II** – 451, 457
 Gnieźnieńskie **85/II** – 480
 gnieźnieńskie województwo **85/II** – 480
 Golejewko, pow. Krobia **85/II** – 276
 Gołańcz, pow. Wągrowiec **85/II** – 305, 442
 Gołębiów, pow. Radom **85/II** – 472, **85/III** – 118
 Gończyce, pow. Garwolin **85/II** – 407, 494, 495, **85/III** – 113
 Gopło, jezioro **85/II** – 437
 Gorlice, miasto powiatowe **85/I** – 484, **85/II** – 513
 gorlicki powiat **85/I** – 484
 Gorzków, pow. Krasnystaw **85/I** – 440, **85/II** – 340, **85/III** – 181
 Gostynin, miasto powiatowe **85/II** – 93, 479, **85/III** – 114, 230, 231
 Gostyńskie **85/II** – 478, 479
 Gostyń, pow. Krobia **85/II** – 88
 gostyńska (gostyńska) ziemia **85/I** – 484, **85/II** – 476
 Gostyńskie **85/III** – 230
 Górczyn, pow. Poznań **85/II** – 454, 455
 Górka Miejska, Miejska Górka, pow. Krobia **85/I** – 349
 Górny Śląsk zob. Śląsk Górny
 Góry Wysokie, pow. Sandomierz **85/II** – 429, 472, **85/III** – 117

- Grabownica, pow. Brzozów **85/I** – 439
- Granica (na gruntach wsi Maczki), pow. Będzin **85/I** – 76, 313, 314, **85/III** – 135
- Grecja **85/I** – 161, **85/II** – 608
- Grodno, Litwa **85/III** – 248
- grodzieńska gubernia **85/II** – 618, **85/III** – 248
- Grodzieńszczyzna **85/II** – 518
- Grodzisk [Mazowiecki], pow. Błonie **85/I** – 76, **85/III** – 122, 123
- Gródek, miasto powiatowe **85/III** – 126, 127
- grójecki powiat **85/II** – 414
- Grudziądz, miasto powiatowe **85/II** – 624, ryc. po s. 624, **85/III** – 57
- grybowski powiat **85/I** – 484
- Grzechynia = Grzechinia, pow. Myślenice **85/III** – 129
- Hala Królowa, Hala Królowej, Królewska Hala, Tatry **85/I** – 133, **85/III** – 113
- halicka ziemia **85/II** – 485
- Hamburg, Niemcy **85/III** – 227
- Hamry zob. Kuźnice
- Harasymów, pow. Horodenka **85/II** – 130, 422
- Harkłowa, pow. Nowy Targ **85/II** – 424
- Hiszpania **85/I** – 474
- Holandia **85/I** – 75
- Homel, miasto powiatowe **85/III** – 109, 110
- Horodenka, miasto powiatowe **85/I** – 400, **85/II** – 129, 305, 419, 486, 487, **85/III** – 151, 152, 242
- horodeński powiat **85/I** – 396, **85/III** – 151
- Horodło, pow. Hrubieszów **85/II** – 229
- Horodnica, pow. Horodenka **85/I** – 380, 486, **85/II** – 232, 305, 341
- Hradiszcz = Hradište, Słowacja **85/I** – 85
- hrubieszowski powiat **85/II** – 500
- Hrubieszowskie **85/II** – 500
- Hrubieszów, miasto powiatowe **85/I** – 193, 194, **85/II** – 465, 500
- Huculszczyzna **85/I** – 281, 379, 395, 401, **85/II** – 67, 485, 514, 515, 537, **85/III** – 25, 30, 63, 83, 145, 243, 244
- Iberyjski Półwysep **85/II** – 400
- Iliria, Illyria, starożytna kraina **85/I** – 289 **85/III** – 119, 258
- Ilża, miasto powiatowe **85/II** – 430
- Indie **85/II** – 607
- Indie Wschodnie **85/III** – 195
- Inowrocław, miasto powiatowe **85/II** – 442
- inowrocławski powiat **85/I** – 196, **85/II** – 437, 438, 451
- Isaków, pow. Horodenka **85/II** – 422
- Iskań, pow. Dobromil **85/I** – 153, 245, 251, 423, 432, **85/II** – 217, 507, 508, 509, **85/III** – 124–127, 154, 155, 275
- Ispas, pow. Kołomyja **85/I** – 486, **85/II** – 130, 232, 233, 240, 305, 346, 385, **85/III** – 25, 243, 267
- Istebna, pow. Jabłonków **85/II** – 522
- Iwno, pow. Środa **85/II** – 454
- Iwonicz, pow. Krosno **85/I** – 438, **85/II** – 348, **85/III** – 156, 157, 252, 273
- Jadów, pow. Radzymin **85/I** – 72, **85/II** – 493–495, **85/III** – 113, 125
- Jankowice, pow. Sandomierz **85/II** – 475
- Janowiec, pow. Kozienice **85/II** – 381
- Janów = Janów nad Krzywką, pow. Konstantynów (dziś Janów Lubelski) **85/III** – 238
- Jańsbork, niem. Johannisburg, miasto powiatowe (dziś Pisz) **85/III** – 112
- Jańskie Łaźnie, niem. Johannisbad (bł. Johannisburg), Czechy **85/I** – 70
- Japonia **85/I** – 212
- Jarochów, pow. Łęczycza **85/II** – 407
- Jaryczew = Jaryczów, pow. Lwów **85/III** – 240
- Jasielskie **85/III** – 157, 237

- Jasienica, pow. Radzymin **85/I** – 105, 163, **85/II** – 493, 495, **85/III** – 125
- Jasienów Polny, pow. Horodenka **85/I** – 400, 486, **85/II** – 125, 130, 231, 232, 419, 486, **85/III** – 151, 152, 242
- Jasło, miasto powiatowe **85/II** – 350, 507, 513, **85/III** – 29, 35, 126, 127, 233, 239
- Jasna Góra, klasztor **85/I** – 241
- Jaślików, pow. Krasnystaw **85/I** – 440, **85/II** – 340, **85/III** – 181
- Jawcze, pow. Rohatyn **85/II** – 232
- Jedlińsk, pow. Radom **85/II** – 365, 366, 474
- Jedlnia, pow. Kozienice **85/I** – 152, **85/II** – 369, 472, 474, **85/III** – 121, 122
- Jelenia Góra daw. Jeleniagóra, miasto powiatowe **85/III** – 60
- Jełgawa zob. Mitawa
- Jełguń, pow. Olsztyn **85/III** – 272
- Jena, Niemcy **85/I** – 19
- Jerozolima, Palestyna **85/I** – 241, **85/II** – 367, 368
- Jeruty, Małe Jeruty, pow. Szczytno **85/II** – 376
- Jeżyce, daw. Jerzyce, pow. Poznań (dziś Jeżyce, część Poznania) **85/II** – 454, 455
- jędrzejowski powiat **85/II** – 348, 468
- Johannisbad zob. Jańskie Łaźnie
- Johannisburg zob. Jańsborg
- Jordanowo, pow. Myślenice **85/II** – 363, 382
- Kac, Kac Wielki, niem. Katz, pow. Wejherowo (dziś Wielki Kack, część Gdyni) **85/I** – 324, 328, **85/II** – 524, **85/III** – 144
- kaliska gubernia **85/II** – 480
- kaliski obwód **85/II** – 480
- Kaliskie **85/I** – 59, 73, 86, 87, 89, 90, 107, 157, 160, 280, 281, 475, 484, 490, 491, 495, 497, 500, **85/II** – 52, 53, 68, 82, 83, 86, 163, 190, 192, 259, 260, 267, 307, 308, 324, 325, 330, 331, 335, 336, 358, 365, 368, 377, 379, 381, 393, 394, 458, 461, 471, 476, 480–483, 506, 530, 597, 618, **85/III** – 16, 41, 71, 84, 86–89, 95, 113, 114, 122, 130, 183, 203, 207, 216, 228, 229, 231–233, 238, 256, 261, 267, 268, 275,
- kaliskie województwo **85/I** – 26, **85/II** – 428, 480
- Kalisz **85/II** – 458, 481, **85/III** – 231
- Kalwaria = Kalwaria Zebrzydowska, pow. Wadowice **85/I** – 250, **85/III** – 234
- Kalwaria = Kalwarya, miasto powiatowe **85/II** – 518, **85/III** – 121
- Kałużyn, pow. Mińsk Mazowiecki **85/III** – 226
- Kambodża, niem. Kambodja **85/II** – 461, 558, 607, 608
- Kamieniec Podolski **85/I** – 281, **85/II** – 280, 516, **85/III** – 32
- Kamionka Wielka, pow. Kołomyja **85/II** – 346
- Karelia **85/II** – 11
- Karkonosze, Krkonosze, góry **85/II** – 607, **85/III** – 112
- Karlsbad = Karlowe Wary, Czechy **85/III** – 109
- Karpaty, pasmo górskie **85/I** – 133, 154, 221, 248, 278, 377, **85/II** – 513, 515, 550, 558, 607, 609, **85/III** – 146, 244
- Karpaty wschodnie, góry **85/II** – 515
- kartuski powiat **85/II** – 523
- Karyntia **85/III** – 176, 270
- Kaszuby **85/I** – 85, 324, 327, 328, 332, 337, **85/II** – 65, 66, 308, 320, 370, 382, 523, 552**85/III** – 41, 59, 142, 144, 229, 230
- Kaukaz, pasmo górskie **85/I** – 192
- Kazań, Rosja **85/I** – 391
- Kazimierz, część Krakowa **85/III** – 48
- Kcynia, pow. Szubin **85/II** – 442

- Kichary, pow. Sandomierz 85/II – 429
- Kielce 85/I – 141, 279, 446, 85/II – 220, 310, 468, 469, 504, 85/III – 14, 52, 84, 106, 112, 118, 236
- Kielecczyzna 85/I – 279, 85/II – 306, 400
- kielecka gubernia 85/I – 279, 297, 445, 85/II – 339, 466, 468, 469
- kielecki powiat 85/II – 468
- Kieleckie 85/I – 107, 157, 181, 211, 279, 280, 421, 435, 437, 439, 441, 445, 446, 448, 85/II – 120–122, 131, 220, 234, 239, 241, 243, 259–261, 284, 300, 306, 310, 315, 325, 327, 346, 358, 368, 377, 385, 391, 394, 422, 438, 461, 466–468, 470, 471, 479, 530, 611, 612, 85/III – 72, 84, 115–118, 174, 178, 181, 203, 215, 232–234, 236–238, 255, 256, 267, 271
- Kiernozia, pow. Gostynin 85/II – 421
- Kije, pow. Pińczów 85/II – 234, 254, 422
- kijowski powiat 85/II – 563, 85/III – 246
- Kijów, Ukraina 85/I – 36, 169, 85/II – 488, 85/III – 32, 246
- Kiszkowo, pow. Gniezno 85/II – 372
- Kleparz, przedmieście Krakowa 85/I – 472
- Klimkówka, pow. Sanok 85/I – 439, 85/III – 275
- Klimontów, pow. Sandomierz 85/II – 429
- Kluczów, pow. Kołomyja 85/II – 341
- Kłodawa, pow. Koło 85/I – 152, pow. Koło 85/II – 477, 85/III – 123
- Kłonowo, pow. Nieszawa 85/I – 152, 195, 85/II – 98, 413, 414, 437, 85/III – 122, 123
- Kobaki, pow. Kossów 85/II – 555
- kobryński powiat 85/I – 43
- Kobyłany, pow. Kraków 85/II – 331
- Kodeń, pow. Biała 85/II – 229, 391, 504, 85/III – 136
- Kolonia, Niemcy 85/I – 386, 85/III – 148–150
- Koźbiel, pow. Mińsk 85/III – 125, 126
- Kołobrzeg, Pomorze 85/I – 416
- Kołomyja, miasto powiatowe 85/I – 378, 395, 396, 400, 401, 402, 405, 407, 443, 475, 482, 486, 85/II – 124, 232, 233, 305, 325, 341, 419, 422, 484, 555, 556, 600, 601, 85/III – 25, 55, 97, 145, 147, 151–153, 242–244, 264, 265
- kołomyjski cyrkuł 85/II – 485
- kołomyjski powiat 85/I – 396, 85/III – 151
- Kołomyjskie 85/II – 555
- konecki powiat 85/I – 21
- Kongresówka zob. Królestwo Polskie
- Konin, miasto powiatowe 85/I – 497, 85/II – 481, 85/III – 231
- koniński obwód 85/II – 480
- Konojad, pow. Kościan 85/I – 326, 85/II – 453, 454, 85/III – 142
- Końskie, miasto powiatowe 85/III – 237
- Kopiec Kościuszki, wzniesienie 85/I – 250
- Kopiec Krakusa, wzniesienie 85/I – 250
- Kornicz, pow. Kołomyja 85/I – 400, 85/II – 130, 419, 486, 85/III – 151, 152
- Korona zob. Polska
- Koropiec, pow. Tłumacz 85/II – 231, 422
- Korszów, pow. Kołomyja 85/II – 346
- Kosino, pow. Płock 85/II – 233, 85/III – 128
- Kosmacz, pow. Kossów 85/III – 25, 243, 244
- kossowski powiat 85/I – 396, 85/III – 151
- Kossów, miasto powiatowe 85/I – 378, 85/II – 341, 85/III – 147
- Kostomłoty, pow. Kielce 85/II – 339, 469
- Kostrzyn, pow. Środa 85/II – 391
- Koszyce, pow. Pińczów 85/II – 467, 85/III – 115
- Kościan, miasto powiatowe 85/II – 231, 305
- kościański powiat 85/I – 321, 326, 339, 85/II – 451–453, 457
- Kościańskie 85/I – 320, 85/II – 124

- Kościelec, pow. Koło **85/II** – 442
- Kościeliska Dolina **85/I** – 131, **85/III** – 119
- kościerzynski powiat **85/II** – 523
- Kowal, powiat Włocławek **85/II** – 441, 443
- Kowalewo, pow. Toruń (dziś Kowalewo Pomorskie) **85/I** – 119, **85/II** – 53
- Kowel, miasto powiatowe **85/I** – 167, **85/III** – 76, 126, 246, 278
- kowelski powiat **85/I** – 166
- Kowieńszczyzna **85/II** – 518
- Kowno **85/III** – 121
- Kozienice, miasto powiatowe **85/I** – 152, **85/II** – 98, 369, 381, 472, **85/III** – 115, 117, 118, 121, 122
- Kozienicka Puszcza **85/II** – 150
- Kórnik = Kurnik, pow. Śrem (dziś Kórnik) **85/I** – 384, 438, **85/II** – 451, 453, **85/III** – 134, 135
- Kraj Przywiślański zob. Królestwo Polskie
- Krajna, region **85/II** – 451
- krakowski powiat **85/I** – 296, 297, **85/II** – 444
- Krakowskie **85/I** – 32, 45, 59, 63, 83, 106, 107, 157, 159, 177, 179, 180, 182, 183, 196, 216, 222, 227–229, 241, 245, 247, 249, 252–254, 256–259, 264, 268–272, 288, 290, 293, 295–309, 312, 318, 324, 338, 341, 342, 345, 353, 408, 409, 445, 457, 463, **85/II** – 58, 68, 80, 97, 100, 106, 118, 123, 129, 190, 194, 214, 217, 220, 232, 236, 240–243, 246, 247, 252–254, 256, 259, 265, 267, 268, 272, 273, 276, 280, 282, 284, 286–288, 300, 303, 304, 310, 313, 315–318, 320, 322–324, 328–336, 339, 340, 342–345, 347, 353–355, 358, 363–365, 367–372, 376, 377, 380–382, 384, 385, 389, 393, 394, 422, 444–451, 460, 461, 473, 479, 500, 524, 529–532, 544, 564, 572, 573, 579, 580, 584, 587, 591, 594, 607, 608, 610, 615, 620, **85/III** – 17, 54, 56, 72, 75–77, 82, 84, 88, 89, 113, 118, 125, 134–137, 142, 169, 175–177, 201, 214, 229, 233–237, 249, 253, 254, 259, 262–264, 267, 279, 285
- Krakowskie Podgórze zob. Podgórze Krakowskie
- Krakowskie Wielkie Księstwo **85/I** – 296, **85/II** – 444
- krakowskie województwo **85/I** – 26, **85/II** – 428, 466
- Kraków **85/I** – 42, 51, 58, 70, 81–83, 88, 107, 130–132, 136, 137, 139, 142, 153, 208, 214–216, 218, 221, 222, 224–229, 231, 238–249, 251–254, 256–260, 262–264, 268–270, 272, 273, 276, 281, 284, 287, 288, 290, 293, 295–297, 299, 300, 303, 306, 307, 309–313, 316–320, 323–325, 329, 331, 336, 338, 341, 342, 344–347, 349, 351, 352, 362–365, 372, 374, 377, 380, 382, 386, 388, 389, 393, 398–401, 417, 421–425, 430–436, 439, 441, 442, 444, 451–455, 456, 457, 459, 460, 462, 463, 466, 473, 475, 476, 478–482, 484, 489, 492–495, 499, 500, 502, 503, 505, **85/II** – 10, 30, 61, 76, 91, 100, 142, 175, 190, 217, 218, 228, 236, 237, 240, 242, 253, 254, 308, 314, 319, 324, 333, 342, 350, 352–357, 368, 369, 373, 380, 381, 420, 428, 444–447, 466, 473, 475, 487, 508, 515, 533, 545, 547–549, 551–553, 557, 565, 580, 585, 591, 617, 618, 623, ryc. po s. 624, **85/III** – 9–15, 18, 25, 27, 31–33, 36, 38, 39, 41, 42, 44, 46–51, 55–57, 62, 63, 65, 77, 81, 85, 91, 93, 97, 98, 100, 106, 107, 112, 116, 119, 120, 124–127, 131, 133–139, 141, 142, 143, 145, 146, 148–150, 152–158, 175, 177, 178, 212, 221–224, 227, 228, 234, 235, 238, 254, 259, 264–266, 270, 273, 284, 285
- Kralovyhrad, Krolodwór = Hradec Králové, Czechy **85/I** – 84, **85/III** – 109

- Kraplewo, pow. Ostróda **85/I** – 116, 119, 333, 334, **85/II** – 92, 408, 520, **85/III** – 227
- kraplewska parafia, obszar **85/I** – 116, **85/II** – 91, 197, 239, 408, 520, **85/III** – 273
- Krasice, pow. Częstochowa **85/III** – 113
- Krasne, pow. Chełm **85/I** – 152, **85/II** – 463, **85/III** – 121, 122
- Krasnystaw, miasto powiatowe **85/I** – 440, **85/II** – 340, **85/III** – 121, 181, 238
- Kraszew, pow. Radzymin (dziś Kraszewo) **85/I** – 217, **85/II** – 493, **85/III** – 132
- Kresy Wschodnie **85/I** – 154, 277, 351, 463, **85/II** – 218, 286
- Krępak zob. Tatry
- Kroacja zob. Chorwacja
- krobski powiat **85/II** – 276, 451, 453
- Krolodwór zob. Kralovyhrad
- Kromnów, pow. Sochaczew **85/III** – 114
- Krosno, miasto powiatowe **85/II** – 307, 513
- Krośnieńskie **85/I** – 154, 423, 427, 439, 440, **85/II** – 234, 248, 288, 307, 308, 310, 325, 340, 358, 377, 379, 392–394, 512, 513, **85/III** – 16, 43, 44, 71, 90, 91, 208, 234, 240, 241, 273–276
- Krośniewice, pow. Kutno **85/I** – 152, **85/III** – 122, 123
- krotoszyński powiat **85/I** – 322, **85/II** – 451, 452
- Królestwo Polskie, Królestwo, Królestwo Kongresowe, Kongresówka, Kraj Przywiślański **85/I** – 17, 22, 26, 27, 34–37, 39, 41–43, 50, 51, 54, 60, 61, 64, 67, 81, 82, 88, 92, 94, 95, 104, 107, 109–111, 115, 119, 130, 140, 141, 153, 157, 162–164, 168–170, 173, 190, 192, 193, 203, 213, 225, 227, 231, 232, 234, 236, 237, 239, 241, 243, 249, 250, 262, 296, 297, 317, 318, 341, 368, 395, 397, 398, 409, 415, 416, 419, 458, 468, 469, **85/II** – 14, 103, 218, 242, 253, 254, 347, 401, 403, 414, 427, 428, 437, 461, 465, 476, 489, 527, 548, 571, **85/III** – 75, 84, 86, 99, 100, 107, 108, 116, 118, 125, 238, 254, 261, 262, 277
- Królewiec **85/I** – 325, 328, 330, 331, 336, **85/II** – 418, **85/III** – 142–144, 226
- Królów zob. Hala Królów
- Kruszwica, pow. Inowrocław **85/II** – 438, 442
- Krynica, pow. Nowy Sącz **85/I** – 168, **85/II** – 129, 519, **85/III** – 119, 126, 127, 239
- Krysiaki, pow. Ostrołęka **85/II** – 359
- Krywań, szczyt w Tatrach **85/I** – 131
- Krzemieniec, miasto powiatowe **85/I** – 36
- Krzyszowice, pow. Chrzanów **85/I** – 457, **85/III** – 76
- Krzywice, pow. Chełm **85/I** – 440, **85/II** – 340, **85/III** – 181
- Księstwo Meklemburskie zob. Meklemburskie Księstwo
- Księstwo Warszawskie zob. Warszawskie Księstwo
- kujawski powiat zob. włocławski powiat
- Kujawskie **85/II** – 442
- kujawsko-pomorskie województwo **85/II** – 524
- Kujawy **85/I** – 32, 59, 72, 77, 121, 151, 152, 154, 159, 177, 180, 182, 183, 185, 195–208, 211, 213, 217–219, 225, 226, 295, 298, 303, 353, 384, 408, 409, 421, 423, 485, **85/II** – 46, 54, 55, 56, 59, 68, 86, 88, 93, 96–98, 101, 108, 109, 114–118, 124, 125, 129–132, 135, 216, 217, 228, 232, 234, 240, 246, 252, 260, 288, 289, 294, 296, 298, 300, 302, 303, 310, 313, 316–318, 323, 324, 329, 330, 334, 335, 339, 343, 345, 358, 375, 376, 384, 389, 392, 393, 394, 413, 414, 423, 425, 430, 436–445, 451, 458, 477, 479, 508, 529–531, 544, 578–580, 592, 599, 604, **85/III** – 9, 16, 17, 28, 55, 56, 59, 72,

- 75, 82–84, 87, 89, 121–124, 127–131, 167, 168, 172–174, 201, 213, 214, 226, 230–232, 238, 256, 260–262, 268, 279, 280, 283, 285
- Kujawy pruskie **85/II** – 440
- Kuligów, pow. Radzymin **85/II** – 190
- Kunów, pow. Opatów **85/II** – 475
- Kurlandia **85/I** – 39
- Kurów, pow. Puławy **85/I** – 42, 152, **85/II** – 463, **85/III** – 122
- Kurpie **85/I** – 469, **85/II** – 51, 56, 65, 67, 88, 115, 335, 364, 490, 494, 496, 497, **85/III** – 113, 114, 182, 229
- Kurpiowska Puszcza zob. Puszcza Zielona
- Kutno, miasto powiatowe **85/I** – 256, **85/II** – 190, 479, **85/III** – 114
- kutnowski powiat **85/II** – 101, 403
- Kuty, pow. Kossów **85/II** – 341, 555
- Kuźnice = Kuźnice Zakopiańskie, Hamry, pow. Nowy Targ **85/I** – 131, **85/II** – 235, 251, **85/III** – 100
- Lajbach zob. Lubiana
- Lanckorona, pow. Wadowice **85/I** – 250
- Lanek, Landeck, pow. Bystrzyca Kłodzka (dziś Łądek Zdrój) **85/I** – 70, **85/III** – 112
- Laskowo-Głuchy zob. Głuchy
- Latowicz, Latowicze, pow. Mińsk (Mazowiecki) **85/I** – 163, **85/II** – 493, **85/III** – 125, 126
- Łądek Zdrój zob. Lanek
- Lec, miasto powiatowe (dziś Giżycko) **85/I** – 331, 332, 336, **85/II** – 376, 408, **85/III** – 142, 144, 226, 281
- Lechia, kraina historyczna **85/II** – 610
- Lechówek, pow. Opatów **85/I** – 119
- Lednicka wyspa zob. Ostrów Lednicki
- leski powiat = liski powiat **85/I** – 422, 432, **85/II** – 512
- Lesko, miasto powiatowe **85/II** – 513, **85/III** – 239
- Leszczowate, pow. Lesko **85/I** – 153–155, 422, 423, 431, 432, 438, 439, **85/II** – 129, 130, 217, 234, 421, 507, 513, **85/III** – 124–126, 154–157, 252, 274–276, 283
- Leszno, miasto powiatowe **85/I** – 64, **85/II** – 231, 253, 305, 326
- Leżajsk, pow. Łańcut **85/II** – 219, 429
- Limanowa, miasto powiatowe **85/II** – 379
- Lipno, miasto powiatowe **85/III** – 229
- Lipnowskie **85/III** – 52
- Lipsk, Niemcy **85/I** – 55, 70, 289, 358, 371, 386, 395, **85/III** – 111, 148–150, 269
- Liszki, pow. Kraków **85/II** – 100
- Litwa, Wielkie Księstwo Litewskie **85/I** – 36, 43, 157, 164, 390, 391, 415, 441, 463, 478, 480, **85/II** – 68, 115, 307, 319, 320, 340, 342, 427, 491, 518, 539, 559, 595, 608, 618, **85/III** – 12, 71, 120, 121, 164, 167, 179, 189, 208, 248, 249, 256
- Lizbona, Portugalia **85/I** – 475
- Liège, Belgia **85/I** – 386, **85/III** – 148, 149, 150
- Londyn, Anglia **85/II** – 568
- Lubartów, miasto powiatowe **85/III** – 82, 238
- lubelska gubernia **85/I** – 428, **85/II** – 462, 500, 504, **85/III** – 276
- lubelska ziemia **85/II** – 306
- lubelski powiat **85/II** – 414, 425
- Lubelskie **85/I** – 72, 152, 180, 182, 183, 211, 380, 417, 421, 426, 428, 440, 468, **85/II** – 29, 53, 98, 190, 240, 273, 300, 306, 323, 324, 330, 331, 333, 334, 336, 340, 344, 347, 351, 358, 363, 386, 388, 392–394, 413, 438, 461–465, 471, 479, 500, 501, 517, 530, **85/III** – 17, 56, 59, 77, 82–84, 114, 115, 121, 122, 173, 180, 181, 202, 203, 215, 226, 229, 237, 238, 253, 254, 267, 277, 279, 285
- lubelskie województwo **85/I** – 26, **85/II** – 428, 465

- Lubelszczyzna 85/I – 440, 85/II – 51, 53, 320, 340, 464, 465
- Lubieszów, pow. Pińsk 85/I – 489
- Lublana, Ljubljana, Lajbach, Słowenia 85/I – 85, 129, 130, 131, 134–1389, 248, 258, 443, 475, 85/II – 326, 525, 85/III – 10, 119, 259
- Lublin 85/I – 79, 152, 167, 191, 194, 195, 223, 85/II – 98, 463, 85/III – 82, 84, 121, 122, 125, 126, 128–130, 134, 238
- Lubomla = Luboml, pow. Włodzimierz 85/III – 246
- Lubostroń, pow. Szubin 85/II – 124
- Lubsza, pow. Rohatyn 85/III – 241
- Lucerna, Szwajcaria 85/I – 385, 85/III – 149, 150
- Ludźmierz, daw. Ludźmirz, pow. Nowy Targ 85/II – 424
- lwowski obwód 85/II – 507
- Lwowskie 85/II – 217, 506, 513
- Lwów 85/I – 112, 135, 142, 153, 155, 161, 164, 165, 168, 193, 208, 214, 215, 217, 218, 221, 224, 227, 241–243, 245, 249, 251, 259, 276, 317, 318, 343, 346, 376–378, 380, 381, 384, 388, 399, 405, 418, 437, 463–465, 480, 489, 492, 497, 85/II – 10, 39, 44, 66, 80, 190, 308, 326, 327, 505–507, 514, 537, 544, 548, 551, 554, 557, 85/III – 15, 23, 29–32, 53, 55, 64, 93, 98, 124–127, 131–133, 136, 138, 145–148, 151, 152, 154, 156, 187, 222, 239, 240, 243, 260, 263, 267, 272, 284
- Łagów, pow. Opatów 85/I – 119
- Łañcut, miasto powiatowe 85/III – 127
- Łapsz = Łapsze Niżne, Łapsze Wyżne, Magura Spiska 85/II – 348
- Łaskarzew, pow. Garwolin 85/III – 113
- Łaszewo, bł. Łukowo, pow. Świecie 85/I – 327, 85/II – 376, 85/III – 142, 143
- Łazienkowski Park, park 85/II – 21
- Łącko, pow. Nowy Sącz 85/II – 379
- Łążyń, pow. Lipno 85/II – 406, 85/III – 118, 119
- Łęczycza, miasto powiatowe 85/II – 88, 93, 477, 85/III – 83, 230
- Łęczycza ziemia 85/I – 484, 85/II – 476
- Łęczycki powiat 85/II – 407, 413
- Łęczyczkie 85/I – 89, 152, 195, 202, 476, 484, 485, 85/II – 58, 82, 86, 88, 125, 192, 325, 335, 337, 377, 391, 413, 471, 476–470, 530, 593, 611, 85/III – 17, 83, 84, 86, 87, 89, 106, 116, 122, 124, 127, 128, 182, 203, 216, 228–232, 256, 267, 279, 283
- Łęczyczkie województwo 85/II – 476, 479, 480
- Łomnica, dopływ Dniestru 85/I – 178, 85/II – 514
- Łomnica, szczyt w Tatrach 85/I – 131, 85/III – 197
- Łomża, miasto powiatowe 85/I – 40, 153, 297, 85/II – 104, ryc. po s. 136, 234, 358, 623, 85/III – 120, 228
- Łomżyńska ziemia 85/I – 244
- Łomżyńskie 85/III – 136
- Łotwa 85/I – 39, 42, 85/II – 617, 85/III – 110
- Łowicz, miasto powiatowe 85/I – 76, 152, 85/II – 79, 190, 494, 85/III – 114, 122, 123, 186, 225
- Łódź, miasto powiatowe 85/I – 109, 416
- Łubnice, pow. Stopnica 85/I – 107, 85/III – 118
- Łuck, miasto powiatowe 85/I – 165, 85/III – 92, 126, 246
- Łukawa = Opatówka, dopływ Wisły 85/III – 117
- Łukawa, pow. Sandomierz 85/II – 475
- Łukowski powiat 85/I – 87
- Łuków, miasto powiatowe 85/II – 495, 85/III – 130, 132, 134, 226
- Łużyce 85/I – 86, 87, 355–357, 85/II – 134, 431, 524, 526, 85/III – 41, 210, 229, 230, 257

- Łużyce Dolne **85/I** – 356
 Łużyce Górne **85/I** – 356
 Łysa Góra, góra **85/II** – 335, 474
 Łyskornia, pow. Wieluń **85/I** – 73, **85/III** – 113, 114
 Łysomice, pow. Toruń **85/I** – 326, 327, **85/II** – 407, **85/III** – 142, 143

 Machory, pow. Opoczno **85/I** – 21
 Maczki, wieś obok stacji Granica, pow. Będzin (dziś stacja Sosnowiec-Maczki) **85/I** – 76, 313
 Majdan Stuleński, pow. Włodawa **85/II** – 228, 229
 Malbork, miasto powiatowe **85/I** – 328, 330, **85/III** – 142, 144, 229
 Malborskie **85/I** – 325, 329, **85/III** – 142
 Małe Jeruty zob. Jeruty
 Małogoszcz, pow. Jędrzejów **85/II** – 468
 Małopolska **85/I** – 87, 129, 244, 296, 484, **85/II** – 80, 390, 480, **85/III** – 84
 Małopolskie **85/II** – 29
 Maniowy, pow. Nowy Targ **85/II** – 424
 Margrabowo, miasto powiatowe (dziś Olecko) **85/II** – 376, **85/III** – 272
 Mariampol, miasto powiatowe **85/II** – 518, **85/III** – 121
 mariampolski powiat **85/I** – 193
 Mariampolskie **85/III** – 53
 Marienbad = Mariańskie Łaźnie, Czechy **85/I** – 33, 70, 84, 273, **85/III** – 109, 111, 112
 Marymont, pow. Warszawa **85/I** – 23
 Masków, pow. Kielce **85/II** – 310, 339, 469
 Masuren zob. Mazury Pruskie
 Matyjowce = Matyjowce, pow. Kołomyja **85/II** – 486
 Mazew, pow. Łęczycza **85/I** – 152, 153, 195, **85/II** – 391, 407, 413, 414, 476, 477, 478, **85/III** – 83, 106, 116, 122, 123, 231
 Mazowieck zob. Wysokie Mazowieckie
 Mazowieckie **85/II** – 80
 mazowieckie województwo **85/I** – 26, **85/II** – 428
 Mazowsze, Mazury **85/I** – 18, 41, 57, 58, 60, 69, 71, 87, 89, 90, 107, 120, 122, 157, 197, 215, 227, 256, 297, 300, 310, 407, 408, 420, 421, 428, 429, 432, 435, 439, 441, 445, 447, 450, 461, 462, 467, 469–471, 475, 477, 483–485, 490, 491, 495, 496, 500, **85/II** – 58, 67–69, 71, 82, 83, 93, 104, 107, 119, 123, 128, 129, 135, 184, 190, 192, 201, 216, 217, 219, 225, 226, 228, 233, 234, 235, 238, 248, 249, 255, 261, 267, 268, 273, 286–288, 300, 306, 307, 316–318, 324, 325, 331, 334–336, 339, 340, 346, 357–360, 364, 365, 367–369, 371, 375–377, 382, 393, 402, 404–406, 412, 419, 421, 423, 425, 461, 476, 479, 483, 484, 489–494, 496–501, 506, 521, 528, 530, 532, 549, 557, 565, 576, 577, 587, 588, 592, 593, 597, 599, 603–606, 609, 611–617, 619, **85/III** – 15, 43, 49, 50, 55, 56, 71, 84, 86, 89, 111, 113–115, 117, 132, 180–183, 203, 204, 206, 216, 225, 226, 228–234, 237, 238, 245, 248, 249, 255–257, 264, 267, 268, 271, 279, 283, 285
 Mazowsze Czerskie **85/I** – 178, **85/II** – 102, 368, 492, **85/III** – 129
 Mazowsze leśne (podlaskie) **85/I** – 469, 471, 472, **85/II** – 490, 491, 493, 495, 496, **85/III** – 89, 182
 Mazowsze Nadnarewskie **85/III** – 228
 Mazowsze Podlaskie, Mazury Podlaskie **85/III** – 226
 Mazowsze polne **85/I** – 469, 471, 472, 473, 485, **85/II** – 490, 491, 492, **85/III** – 181, 225
 Mazowsze Pruskie zob. Mazury Pruskie
 Mazowsze stare **85/I** – 469, 471, **85/II** – 490, 491, 518, **85/III** – 182, 183, 229
 Mazowsze warszawskie **85/II** – 490
 Mazury Podlaskie **85/II** – 428, **85/III** – 89

- Mazury Pruskie, Mazowsze pruskie, Mazury, Masuren **85/I** – 116, 211, 270, 272, 325, 330–338, 342–344, 357, 376, 414, 471, 472, 475, 491, **85/II** – 91, 92, 130, 217, 220, 239, 251, 252, 285, 307, 375, 376, 377, 381, 408, 418, 490, 520, 521, 521, 559, **85/III** – 12, 15, 31, 36, 37, 39, 41–43, 47, 48, 58, 59, 65, 69–71, 86–88, 112, 143, 144, 174, 206, 226–229, 245, 271–273, 279, 281, 282
- Mąkolin, pow. Płock **85/I** – 105, **85/III** – 118–121, 128, 130
- Meklemburgia **85/I** – 17
- Meklemburskie Księstwo **85/I** – 17
- michałowska ziemia **85/I** – 324, 331, **85/II** – 522
- miechowski obwód **85/II** – 611
- miechowski powiat **85/I** – 297
- Miechowskie **85/I** – 445, **85/II** – 466
- Miechów, miasto powiatowe **85/II** – 467, 470, **85/III** – 82, 115, 236
- Miedniewice, pow. Błonie **85/II** – 93
- Miejsce, pow. Krosno **85/III** – 126, 127
- Miejska Górka zob. Górka Miejska
- Mielec, miasto powiatowe **85/II** – 360
- Mielżyn, pow. Gniezno **85/II** – 457
- Mielżynek, pow. Gniezno **85/II** – 375
- Mierzęcice, pow. Będzin **85/II** – 467
- międzychodzki powiat **85/II** – 451
- międzyrzecki powiat **85/II** – 451
- Międzyrzeckie **85/II** – 124
- Międzyrzecz, miasto powiatowe **85/II** – 53
- Miłosław, pow. Września **85/I** – 284, 320, 321, 352, 412, **85/II** – 415, 451, 452, **85/III** – 132, 139
- Mińsk, Białoruś **85/III** – 109, 110, 248
- Mińsk, miasto powiatowe (dziś Mińsk Mazowiecki) **85/II** – 382, 604, **85/III** – 226
- mińska gubernia **85/II** – 339, **85/III** – 246
- miński obwód **85/I** – 43
- miński powiat **85/I** – 163, **85/II** – 412, **85/III** – 125, 126
- Mistrzowice, pow. Cieszyn **85/III** – 156
- Mitawa, Łotwa (dziś Jelgawa) **85/I** – 39, **85/III** – 109, 110
- Mława, miasto powiatowe **85/II** – 286, **85/III** – 229
- Mnichów zob. Monachium
- Moabit, część Berlina, Niemcy **85/I** – 106, 445
- Modlin, pow. Płońsk **85/III** – 127
- Modlnica = Modlnica Wielka, pow. Kraków **85/I** – 58, 70, 71, 88, 130, 131, 141, 229, 238, 239, 244–257, 288, 290, 296–298, 300, 301, 305, 307, 309, 315, 317, 324, 335, 338, 343–345, 347, 376, 377, 379, 380, 385, 388, 389, 393, 397, 400, 405, 418, 421, 423, 431–434, 436, 452, 459, 465, 479, 494, 495, 505, 517, **85/II** – 99, 100, 102, 190, 217, 218, 220, 234, 236, 242, 252, 256, 303, 316, 328, 353, 364, 372, 381, 384, 394, 414, 417, 425, 445, 446, 448, 449, 545, **85/III** – 10, 11, 39, 40, 46, 47, 53–57, 88, 97, 98, 107, 112, 116, 119, 120, 125–127, 134, 137–139, 144, 145, 147–149, 151, 154–156, 264, 265, 285, 286
- Modlniczka = Modlnica Mała, pow. Kraków **85/I** – 249, **85/II** – 256, 381
- Mogilany, pow. Wieliczka **85/I** – 88, 130, 229, 238, 239, 244–248, 251, 253–256, 297, 298, 319, 386, 399, 432, 459, 476, **85/II** – 102, 129, 217, 240, 246, 336, 371, 424, 445, 446, 467, 623, ryc. po s. 624, **85/III** – 14, 46, 54, 97, 100, 112, 119, 120, 124–127, 134, 136–138, 149, 234
- mogilnicki powiat **85/II** – 451
- Mogilno, miasto powiatowe **85/II** – 442
- Mogiła, pow. Kraków **85/I** – 250
- Moguncja, Niemcy **85/I** – 386, **85/III** – 148–150
- Mokry Las = Mokrylas, pow. Ostrów, właśc. Ostrowie (dziś Ostrów Mazo-

- wiecka) 85/I – 72, 122, 85/II – 118, 226, 85/III – 85, 113
- Monachium, München, Niemcy 85/I – 385, 386, 85/III – 148–150
- Monasterzyska, pow. Buczacz 85/II – 551
- Morawy, Morawy 85/I – 85, 85/II – 11, 134
- Morownica, pow. Kościan 85/I – 225, 226, 320–322, 326, 332, 335, 339, 341, 344, 411, 85/II – 216, 231, 305, 415, 417, 418, 452–454, 85/III – 132, 134, 135, 139, 142, 143, 145, 269
- Morskie Oko, jezioro w Tatrach 85/I – 131, 85/III – 119
- Mosina, pow. Śrem 85/II – 331
- Moskwa, Rosja 85/I – 141, 169, 192–194, 341, 85/II – 253, 255, 85/III – 257, 271
- Moszcanka, pow. Puławy 85/I – 182, 85/II – 425, 496
- Mościska, daw. Mostyże, miasto powiatowe 85/III – 127
- Mozyrskie 85/III – 247
- Mszczonów, pow. Błonie 85/II – 382
- Murań, szczyt w Tatrach 85/I – 131
- Muzaków, niem. Bad Muskau, Łużyce, Niemcy 85/I – 28
- Myczkowce, pow. Lesko 85/III – 275
- Mystki, pow. Środa 85/II – 457
- Myszyn, pow. Kołomyja 85/II – 341
- Myślenice, miasto powiatowe 85/I – 245, 85/II – 80, 85/III – 234
- Nadbuże, obszar 85/II – 228
- naddniestrzańska okolica 85/III – 146
- Naddniestrze 85/II – 485
- Nadprucie, obszar nad Prutem 85/II – 485
- Nadrenia –Palatynat 85/I – 130
- Nancy, Francja 85/I – 374, 385, 386, 85/III – 149, 150
- Narew, dopływ Wisły 85/I – 193, 85/II – 339, 429, 85/III – 124
- Nawra, pow. Toruń 85/I – 327, 85/III – 142, 143, 230
- Nieborów, pow. Łowicz 85/I – 43
- Niegów, pow. Radzymin 85/I – 119
- Niemcy 85/I – 17, 25, 128, 130, 359, 85/II – 34, 134, 455, 85/III – 120, 150
- Nieszawa, miasto powiatowe 85/I – 18, 85/II – 33
- nieszawski powiat 85/I – 196, 85/III – 131
- Nieśwież, pow. Słuck 85/I – 161, 85/III – 32
- Ninino, pow. Oborniki 85/II – 457
- Niniwa, staroż. Asyria, część Mezopotamii 85/I – 272, 85/II – 608
- Niżniów, pow. Tłumacz 85/II – 551
- Noteć, dopływ Warty 85/II – 437, 451
- Nowa Wieś = Nowawieś, pow. Kraków 85/II – 364
- Nowawieś = Nowa Wieś, pow. Krasnystaw 85/II – 340
- Nowawieś = Nowa Wieś, pow. Lubartów 85/I – 440
- Nowawieś = Nowa Wieś, pow. Lubartów 85/III – 181
- Nowe Miasto = Nowemiasto nad Drwęcą, pow. Lubawa 85/I – 337
- Nowe Miasto, pow. Pleszew 85/II – 457, 85/III – 233
- Nowosielce, pow. Łańcut 85/III – 157
- Nowy Jork, Stany Zjednoczone 85/I – 455
- Nowy Sącz 85/III – 35, 126, 127, 233
- Nowy Targ 85/III – 35, 233
- Obertyn, pow. Horodenka 85/I – 378, 85/II – 341, 85/III – 147
- Objezierze, pow. Oborniki 85/II – 470, 586
- obornicki powiat 85/II – 451
- Obory, pow. Warszawa 85/I – 120
- Obyte = Obrytte, pow. Pultusk 85/II – 496
- Oceania 85/I – 210, 85/III – 189, 257
- Ochudne, pow. Pułtusk 85/II – 496
- Oderberg zob. Bogumin
- Odessa 85/I – 87

- odolanowski powiat 85/II – 451
 Odolanów, miasto powiatowe 85/I – 154, 85/II – 111
 Odra, rzeka 85/II – 606
 Ogrodzieniec, pow. Olkusz 85/II – 467, 85/III – 115
 Ojców, pow. Olkusz 85/I – 100–102, 103, 107, 446, 85/II – 467, 85/III – 72, 116, 118, 219
 Okno, pow. Horodenka 85/I – 400, 85/III – 151, 152
 Oksywie, pow. Wejherowo 85/I – 328, 85/III – 142, 144
 Olcza, pow. Nowy Targ 85/I – 133
 Olecko zob. Margrabowo
 Oleksianka, pow. Mińsk 85/I – 163, 85/II – 412, 421, 493, 495, 85/III – 125, 126
 Olesko, pow. Złoczów 85/I – 168, 85/III – 126, 127, 240
 Oleśnica, miasto powiatowe 85/I – 26
 Oliwa, pow. Gdańsk 85/I – 328, 85/III – 142, 144
 olkuska wyżyna 85/I – 249, 250
 olkuski obwód 85/II – 611
 olkuski powiat 85/I – 297, 85/II – 535
 Olkuskie 85/I – 445, 85/II – 466, 85/III – 116
 Olkusz, miasto powiatowe 85/I – 446, 85/II – 381, 466, 467, 85/III – 72, 115, 116, 236
 Olszanica, pow. Lesko 85/III – 239
 Olsztyn, miasto powiatowe 85/II – 520
 Olsztynek, pow. Ostróda 85/II – 376
 Ołomuniec, Czechy 85/I – 273, 85/II – 432
 Omsk, Rosja 85/I – 104
 Opatkowice, pow. Wieliczka 85/II – 623, ryc. po s. 624
 opatowski powiat 85/II – 475
 Opatowskie 85/I – 182, 468, 85/II – 464, 471
 Opatów, miasto powiatowe 85/I – 182, 85/II – 28, 85/III – 81, 99, 237
 Opawa, Czechy 85/I – 70, 85/III – 112
 Opoczno, miasto powiatowe 85/II – 190, 85/III – 237
 opoczyński powiat 85/I – 19, 20, 87, 89
 Opoczyńskie 85/I – 468, 85/II – 471, 475
 Opole, miasto powiatowe 85/I – 218, 85/II – 308
 Opolszczyzna 85/II – 606
 Oporowo, pow. Szubin 85/II – 124
 Orchówka, pow. Włodawa 45/II – 131
 Orłowo, pow. Lec 85/III – 281
 Orońsk = Orońsko, pow. Radom 85/I – 152, 85/II – 406, 472, 85/III – 121, 122
 Osiny, pow. Puławy 85/II – 462, 463, 85/III – 114
 Osowo, pow. Oborniki 85/II – 314
 Osterode zob. Ostróda
 ostrołęcki powiat 85/II – 405
 Ostrołęckie 85/II – 603
 Ostrołęka, miasto powiatowe 85/I – 151, 85/II – 190, 85/III – 113, 120, 229
 Ostrowie, Ostrowo, miasto powiatowe (dziś Ostrów Mazowiecka) 85/II – 226, 85/III – 85
 ostrowiecki powiat 85/II – 425
 Ostrowo = Ostrowiec, pow. Opatów (dziś Ostrowiec Świętokrzyski) 85/II – 226
 Ostrowo zob. Ostrowie
 Ostrowo zob. Ostrówek
 Ostrożeń, pow. Garwolin 85/II – 407, 494
 Ostróda, Ostród, niem. Osterode, miasto powiatowe 85/I – 119, 331, 334–336, 85/II – 92, 408, 520, 85/III – 142, 145, 226, 227
 ostródzka parafia, obszar 85/I – 116, 85/II – 91, 197, 239, 408, 520, 85/III – 273
 Ostrów Lednicki, Lednicka wyspa, wyspa na jeziorze Lednica 85/I – 335, 336
 Ostrów Mazowiecka zob. Ostrowie
 Ostrów, Ostrowo, pow. Odolanów, (dziś Ostrów Wielkopolsk) 85/I – 331
 Ostrówek, bł. Ostrowo, pow. Wieluń 85/I – 225, 85/III – 133, 136

- ostrzeszowski powiat 85/II – 451
 Ostrzeszowskie 85/II – 393
 Oświęcim 85/III – 134, 135, 234
 Otmianowo, pow. Włocławek 85/I – 152, 195, 85/II – 98, 413, 414, 437, 85/III – 122, 123
 owrucki powiat 85/III – 246
 Owruckie 85/III – 247
 Ożarów, pow. Opatów 85/II – 226, 429, 475
- Pakośław, pow. Krobia 85/I – 326, 411, 413, 85/II – 276, 305, 415, 418, 453, 454, 85/III – 142, 143
 Pakość, pow. Mogilno 85/II – 442
 Pałuki, region 85/I – 215, 85/II – 44, 216, 451
 Paprocice, pow. Opatów 85/I – 119
 Paraguj = Paragwaj 85/III – 189
 Parcice, pow. Wieluń 85/II – ryc. po s. 136, 623
 Parczew, pow. Włodawa 85/II – 242, 391 chełm
 Parysów, pow. Garwolin 85/I – 163, 85/II – 493, 85/III – 125, 126
 Paryż, Paris, Francja 85/I – 31, 34, 38, 43, 44, 46, 56, 59, 60, 67, 81, 96, 98, 110, 141, 158, 246, 273, 289, 366, 374, 376, 381–387, 417, 436, 455, 457, 85/II – 183, 556, 568, 85/III – 141, 148–150
 Pekin, Chiny 85/II – 46
 Pelplin, Peplin, pow. Starogard 85/I – 328, 336, 337, 85/III – 142, 144
 Persja, staroż. 85/II – 607
 Petersburg, Rosja 85/I – 36, 54, 59, 141, 169, 190, 234, 235, 397, 403, 404, 85/II – 568
 Pękośławice, pow. Opatów 85/II – 425, 464, 474, 475
 Piadyki, pow. Kołomyja 85/I – 400, 443, 475, 85/II – 325, 419, 486, 85/III – 151, 152
 Piaseczno, pow. Warszawa 85/I – 58, 120, 85/II – 404, 85/III – 54
- Piaski, pow. Lublin 85/I – 152, 85/II – 463, 85/III – 84, 121, 122
 Piastów, pow. Radom 85/II – 474
 Piaszczyce, pow. Radomsk 85/II – 327
 Pieniny, Pioniny, góry 85/I – 130, 132, 85/II – 54, 411, 85/III – 106, 120, 126, 127
 Pieskowa Skała, pow. Olkusz 85/I – 446
 Pięciu Stawów Dolina 85/I – 131, 85/III – 119
 Pilaszkowice, bł. Piłaszkowice, pow. Kraśnostaw 85/I – 440, 85/II – 340, 85/III – 181
 Pilica, dopływ Wisły 85/III – 115
 Pilica, pow. Grójec 85/III – 115, 116, 226
 Pilica, pow. Olkusz 85/II – 467
 Pilzno, Czechy 85/III – 109
 Piłaszkowice zob. Pilaszkowice
 Pińczów, miasto powiatowe 85/I – 279, 446, 85/II – 260, 422, 469, 85/III – 256
 Pińsk, Polesie (Białoruś) 85/I – 489
 Pińszczyzna 85/III – 16, 247, 248
 Piołunowo, pow. Nieszawa 85/I – 32, 85/II – 130, 234, 246
 piotrkowska ziemia 85/II – 480
 piotrkowski obwód 85/II – 480
 Piotrków, miasto powiatowe (dziś Piotrków Trybunalski) 85/II – 481, 85/III – 122, 231
 Piszczac, pow. Biała 85/II – 504
 Pleszew, miasto powiatowe 85/III – 233
 pleszewski powiat 85/II – 451, 457
 Płochocin, pow. Błonie 85/III – 115
 Płock 85/II – 88, 490, 603, 85/III – 127, 128, 229
 płocka gubernia 85/I – , 151151
 płocki powiat 85/I – 105, 85/III – 121, 128
 Płockie 85/III – 118, 119, 121, 127, 128, 229
 płockie województwo 85/I – 26, 85/II – 428
 Płońsk, miasto powiatowe 85/II – 219

- Płowce, pow. Nieszawa **85/I** – 154, **85/II** – 98, 130, 414, 437, **85/III** – 122, 123, 128, 129
- Pniewo, pow. Pułtusk **85/II** – 496
- Pobereże, obszar **85/III** – 245
- Pobikry, pow. Siemiatycze **85/II** – 235, 499
- Podbeskidzie **85/II** – 382
- Podgórze (w Galicji zachodniej) **85/I** – 133, 351, 466, **85/II** – 108, 115, 233, 234, 235, 248, 307, 340, 344, 363, 365, 369, 376, 380, 382, 519, 520, 617, **85/III** – 26, 29, 35, 43, 55, 71, 84, 113, 154, 207, 234, 240, 250, 259, 267, 268, 273, 274, 276, 285
- Podgórze Beskidowe **85/III** – 113
- Podgórze Krakowskie, Podgórze, region **85/I** – 183, **85/II** – 471, 519, **85/III** – 30, 36, 37, 234
- Podgórze polskie **85/III** – 273
- Podgórze ruskie **85/III** – 252
- Podgórze, pow. Wieliczka **85/II** – 353, 445
- Podhale **85/I** – 83, 85, 132, 133, **85/II** – 65, 67, 128, 402, 403, 414, **85/III** – 25, 26, 35, 36, 42, 50, 93, 100, 113, 124, 229, 233, 262, 284, 285
- Podhorce, pow. Tomaszów (dziś Tomaszów Lubelski) **85/II** – 240, **85/III** – 277
- Podiebrady, niem. Podiebrad, Czechy **85/I** – 84, **85/II** – 81, **85/III** – 109
- Podkarpacie **85/I** – 164, **85/III** – 29, 257
- Podkarpacie polskie **85/III** – 253, 273
- Podkarpacie ukraińskie **85/III** – 239, 253, 274
- Podlasie **85/I** – 469, 471, **85/II** – 126, 235, 339, 425, 490, 491, 496–498, 500, 501, 619, **85/III** – 59, 118, 134, 136, 183, 277
- Podlaskie **85/III** – 135
- podlaskie województwo **85/I** – 26, **85/II** – 428
- Podole **85/I** – 164, 165, 281, 282, 396, 397, 468, **85/II** – 66, 103, 131, 218, 227, 248, 418, 516, 517, **85/III** – 64, 71, 146, 151, 182, 207, 229, 242–246, 268, 271, 278, 279
- Podole galicjskie **85/I** – 180, 266, 376, 377, 380, 463, **85/II** – 507, 516, **85/III** – 131, 145, 147, 148, 153, 241
- Podole rosyjskie **85/I** – 165, 180, 282, 461, 467, 470, **85/II** – 516, **85/III** – 182, 244
- Podole zachodnie **85/II** – 295
- Podskalany, pow. Kraków **85/I** – 246
- Pogórze Karpackie **85/III** – 273
- Pogórze, obszar **85/II** – 342
- Pokucie **85/I** – 155, 164, 166, 179, 254, 266, 276, 281, 282, 284, 285, 310, 338, 344, 346, 376–380, 386–388, 395, 396, 399–402, 405–408, 417, 418, 421, 426, 427, 429, 441, 447, 461, 467, 4767, 484–488, 496, **85/II** – 57, 68, 100, 103, 124–126, 128–131, 217, 218, 231–233, 240, 248, 268, 272, 274, 281, 288, 300–302, 305, 313, 315, 318, 321, 325, 339–342, 346, 385, 386, 389, 393, 402, 407, 418–420, 422, 425, 461, 476, 483–489, 508, 512, 514, 515, 519, 528, 530, 537, 544, 551, 556, 573, 579, 593, 605, 610, 617, 619, 621, 622, **85/III** – 17, 20, 24, 25, 27, 30, 59, 82, 83, 138, 145–148, 151–154, 180–183, 187, 204, 217, 229, 234, 241–244, 253, 256, 264, 265, 267, 269, 271, 281
- Polesie **85/I** – 166, 476, 489, **85/II** – 234, 307, 308, 325, 358, 400, 516–518, 569, 618, **85/III** – 71, 76, 182, 183, 208, 224, 246–249, 278
- Polesie pińskie **85/III** – 64
- Polesie wołyńskie **85/III** – 64, 247
- Polska, Rzeczpospolita, Polska Korona, Poloniae, Pologne, RP **85/I** – 13, 14, 17, 22, 29, 42, 45, 50, 52, 64, 65, 69, 86, 88, 103, 11, 112, 114, 115, 118, 137, 142, 145, 156, 163, 164, 171, 173, 174, 179,

- 180, 187, 191, 212, 214, 232, 235–237, 239, 241, 242, 245, 248, 257, 260–262, 268, 271, 276–278, 290, 291, 293, 306, 307, 335, 345, 351, 355, 376, 381, 382, 384, 392, 398, 399, 411, 413, 416–418, 424, 430, 442, 457, 463, 480, 482, 502, **85/II** – 7, 9, 10, 12, 13, 26, 34, 35, 38, 39, 41, 43, 53, 54, 57, 65, 70, 95, 96, 101, 135, 152, 175, 180, 181, 186, 190, 191, 195, 201, 208, 210, 212, 215, 218, 223, 224, 236, 239, 244, 248, 254, 260, 263, 272, 280–282, 286, 287, 290, 305–307, 313–315, 319, 325, 319, 330, 331, 347, 349, 350, 354, 357, 360–363, 365–369, 372, 399, 400, 425, 432, 436–439, 441, 444, 455, 460, 480, 485, 493, 501, 512, 515, 517, 520, 524, 526, 527, 535, 536, 551, 555, 556, 559, 564, 569, 571, 573–576, 579, 580, 593, 594, 598, 602, 603, 606, 612, 616, 618, 619, **85/III** – 42, 46, 59, 68, 70, 77, 79, 83, 105, 108, 167, 177, 181, 225, 231, 235, 255–257, 262
- Polskie Brzozie zob. Brzozie Polskie
- Połaby, region **85/III** – 41, 229
- pomorska ziemia **85/II** – 522
- Pomorze, Pomerania **85/I** – 18, 156, 192, 325–330, 332, 336–340, 342, 343, 356, 357, 376, 402, 414, 416, **85/II** – 217, 307, 308, 358, 370, 375, 376, 377, 419, 438, 522, 523, 524, 560, **85/III** – 31, 43, 57, 58, 67, 69–71, 143, 205, 230, 266, 271
- Pomorze Bałtyckie **85/I** – 392
- Pomorze Gdańskie **85/I** – 326, **85/III** – 143
- Pomorze Nadwiślańskie **85/I** – 329
- Poronin, pow. Nowy Targ **85/II** – 235, 251
- Portugalia **85/I** – 475
- Porządzie, pow. Pułtusk **85/II** – 425, 496
- Posłowice, pow. Kielce **85/II** – 310
- Potok, pow. Stopnica **85/III** – 117
- Powiśle, obszar **85/I** – 325, 342, 357, **85/II** – 29, 522, **85/III** – 143
- Powsin, pow. Warszawa **85/II** – 421
- Poznań **85/I** – 41, 49, 62, 64, 80, 81, 83, 88, 94, 95, 101, 102, 103, 116, 142, 171, 172, 173, 205, 208, 211, 214, 215, 217–219, 221, 224, 227, 228, 319–322, 326, 328, 331, 332, 335, 337, 339, 340, 343, 352, 364, 368, 369, 386, 409–411, 413, 435, 479, **85/II** – 10, 36, 66, 77, 100, 126, 174, 185, 190, 197, 199, 204, 368, 451–456, 458–460, 490, 548, 551, 574, 580, 608, 616, 620, **85/III** – 19, 38, 40, 49, 51, 55, 66, 68, 83, 86, 98–100, 111, 112, 131–136, 138–140, 142–145, 149, 150, 174, 176, 227, 266–268, 273
- poznański powiat **85/II** – 451
- Poznańskie Wielkie Księstwo, Poznańskie, Prowincja Poznańska **85/I** – 26, 50, 51, 81, 82, 88, 105, 125, 160, 180, 202, 211, 212, 214, 215, 216, 219, 220, 225–227, 239, 300, 318–320, 324, 326, 332, 336, 338, 339, 342, 347, 348, 352, 355, 356, 376, 377, 390, 395, 398, 405, 408, 409, 411–416, 418, 433, 435, 469, **85/II** – 68, 69, 119, 124, 125, 231–233, 236, 239, 253, 259, 260, 264–268, 270, 276, 284, 286, 288, 300, 304, 305, 310, 313, 314, 316, 318, 324, 326, 331, 333–336, 340, 345, 358, 368, 369, 375–377, 385, 386, 389, 392–394, 410, 415, 418, 421, 428, 431, 437, 450, 452–458, 460, 461, 465, 479, 480, 500, 529, 530, 532, 542, 543, 549, 552, 571, 572, 575, 579, 580, 582, 586, 592, 594, 605, 607, 608, 610, 613, 616, 617, 620, **85/III** – 14, 17, 45, 55, 63, 72, 75, 82, 83, 87, 89, 112, 130–136, 138–140, 142, 143, 145, 146, 167, 174–180, 202, 214, 215, 230, 232, 233, 250, 252, 253, 255, 256, 265, 267, 272, 275, 282, 283
- poznańskie województwo **85/II** – 480
- Praga, Czechy **85/I** – 33, 70, 85, **85/III** – 109, 111, 112

- Praga, część Warszawy 85/I – 58, 85/II – 98
- Pregoła, Pregla, rzeka 85/I – 330
- Preussen zob. Prusy
- Prędocinek, pow. Radom 85/II – 421
- Primorie, pol. Przymorze, region 85/I – 134, 85/II – 525, 85/III – 119
- Procisne, pow. Lesko 85/I – 432, 85/II – 513, 85/III – 155, 156, 252, 274, 276
- Proszowice, pow. Miechów 85/II – 467
- Prowincja Poznańska zob. Poznańskie
- Prusy 85/I – 18, 19, 22, 75, 82, 194, 196, 214, 227, 228, 239, 249, 85/II – 414, 437, 85/III – 227
- Prusy polskie 85/I – 357
- Prusy Południowe, Südpreußen 85/I – 18
- Prusy Wschodnie 85/I – 318, 324, 325, 331, 332, 326, 343, 85/II – 92, 418, 452, 85/III – 142, 145, 230
- Prusy Zachodnie 85/I – 318, 324–326, 329–331, 85/II – 320, 418, 452, 471, 549, 85/III – 41, 142, 143, 145, 229
- Pruszków, pow. Warszawa 85/III – 46, 115
- Prut, dopływ Dunaju 85/II – 486
- Przasnyskie 85/II – 603
- Przeczycze, pow. Będzin 85/II – 52
- Przedecz, pow. Włocławek 85/II – 438, 439
- Przemęt, pow. Babimost 85/II – 231
- przemyski powiat 85/I – 438, 85/II – 507
- Przemyskie 85/I – 13, 61, 102, 155, 224, 421–423, 426, 431, 439, 476, 490, 491, 495, 497, 498, 500, 501, 85/II – 101, 138, 217, 233–235, 248, 268, 306, 310, 325, 392, 393, 398, 404, 506–510, 512, 513, 530, 531, 560, 85/III – 8, 15, 18, 19, 29, 41, 62, 63, 87–89, 101, 105, 127, 155–157, 187, 200, 205, 217, 224, 236, 237, 240, 243, 244, 257, 268, 274–276, 282, 283
- Przemysł, miasto powiatowe 85/I – 251, 422, 437, 489, 497, 85/II – 507, 508, 85/III – 29, 127, 140, 154, 156, 239, 282
- Przeworsk, pow. Łańcut 85/III – 127
- Przysucha, pow. Opoczno 85/I – 17, 19–23, 25, 33, 73, 89, 90, 344, 500, 505, 506, 85/II – 20, 79, 190, 85/III – 40, 86, 113, 128, 132, 221, 285, 286
- Puchaczów, pow. Chełm 85/II – 242
- Puck, miasto powiatowe 85/I – 324, 328, 85/III – 142, 144
- Puławy, urzęd. Nowa Aleksandria, miasto powiatowe 85/I – 152, 85/II – 462, 463, 85/III – 114, 121, 122
- Pułtusk, miasto powiatowe 85/II – 88, 104, 490, ryc. po s. 136, 623, 85/III – 124, 229
- Pułtuskie 85/II – 603
- Puszcza Kozienicka zob. Kozienicka Puszcza
- Puszcza Zielona, Puszcza Kurpiowska 85/II – 65, 497
- Rabka, pow. Myślenice 85/I – 273, 85/II – 339, 520
- Racławice, pow. Miechów 85/I – 341, 85/II – 254
- Radecznicza, pow. Zamość 85/II – 465
- Radom 85/I – 32, 90, 152, 227, 435, 436, 85/II – 79, 190, 365, 421–473, 85/III – 81, 99, 117, 118, 121, 122, 237
- Radomsk, miasto powiatowe (dziś Radomsko) 85/I – 280, 85/II – 327, 482
- radomska gubernia 85/I – 107
- radomska gubernia 85/II – 406, 428, 471, 85/III – 114, 117
- Radomskie 85/I – 32, 89, 90, 107, 152, 272, 461, 467, 468, 470, 85/II – 69, 82, 98, 104, 192, 226, 285, 286, 300, 306, 318, 335, 358, 364, 365, 368, 369, 376, 381, 406, 413, 421, 429, 430, 438, 461, 471–475, 501, 530, 572, 564, 572, 584, 604, 85/III – 72, 84, 87, 99, 114, 118,

- 121, 122, 124, 182, 203, 215, 226, 229, 232, 233, 237, 238, 248, 249, 254, 255, 279, 283
- Radomszczyszna **85/II** – 474
- Radoszki, pow. Sandomierz **85/II** – 475
- Radymno, pow. Jarosław **85/III** – 127
- radziejowski powiat **85/I** – 196
- Radziejów, pow. Nieszawa **85/II** – 438
- Radzymin, miasto powiatowe **85/I** – 163, 217, 218, **85/II** – 219, 307, 405, 423, 493–495, **85/III** – 132, 133, 226
- Radzyń, miasto powiatowe **85/II** – 391, **85/III** – 226
- Radzyńskie **85/II** – 500
- Rajgród, pow. Szczuczyn **85/II** – 344
- Rakoszyn, pow. Jędrzejów **85/II** – 348
- Rakowa, pow. Sambor **85/II** – 509
- Rapperswil, Rapperswil, Szwajcaria **85/I** – 383, 385 **85/III** – 149, 150
- Rasztowska Wola, pow. Radzymin (dziś Wola Raszowska) **85/I** – 217, 218, **85/II** – 219, 307, 423, 493, 494, 521, **85/III** – 132–135
- Raszyn, pow. Warszawa **85/I** – 121
- Rataje, pow. Poznań **85/II** – 454
- Rawa, miasto powiatowe (dziś Rawa Mazowiecka) **85/III** – 225
- Rawicz, miasto powiatowe **85/I** – 326, **85/II** – 276, 305, 418, **85/III** – 143
- Rdzuchów, pow. Opoczno **85/I** – 89, 90
- Redecz, pow. Włocławek **85/I** – 152, 195, **85/II** – 98, 414, 437, **85/III** – 122, 123
- Reinertz = Reinerz (dziś Duszniki Zdrój) **85/I** – 366
- Rembów, pow. Pińczów **85/II** – 234, 422
- Ren, rzeka **85/I** – 386, **85/III** – 149
- Rigi, szczyt, Szwajcaria **85/I** – 385, **85/III** – 149
- Rogoźno, pow. Oborniki **85/II** – 442
- Rohatyn, miasto powiatowe **85/II** – 232
- rohatyński powiat **85/I** – 319
- Ropczyce
- Ropczyce, miasto powiatowe **85/II** – 339, 535, **85/III** – 127
- Rosja, Rossija, Cesarstwo Rosyjskie, Wielkorosja **85/I** – 19, 22, 35–37, 39, 50, 81, 109–111, 119, 163, 170, 190, 193, 231, 232, 236, 239, 322, 341, 398, 395, 397, 460, **85/II** – 255, 575, 622
- Rozalówka = Rozaliówka, pow. Wasylków **85/I** – 165, **85/II** – 563, **85/III** – 246
- Roztoki Dolina, dolina w Tatrach **85/I** – 131, **85/III** – 119
- Rożan, pow. Maków **85/I** – 72, **85/II** – 226, **85/III** – 113
- Ruda Guzowska, pow. Błonie **85/III** – 114, 115
- Rudlice, pow. Wieluń **85/III** – 113
- Rusocice, pow. Kalisz **85/III** – 113
- Ruszkowo, pow. Nieszawa **85/I** – 195, 199, 203, 206, **85/II** – 414, 437, 440, 441, 443, **85/III** – 128, 129, 130, 260, 261
- Ruś **85/I** – 50, 51, 61, 62, 157, 183, 222, 271, 290, 291, 418, 427, 437, 441, 442, 463, 464, **85/II** – 12, 35, 77, 126, 128, 173, 184, 188, 201, 210, 225, 229, 294, 296, 427, 444, 489, 556, 559, 560, 569, 573, 593, 618, 622, **85/III** – 177, 239
- Ruś Biała zob. Białoruś
- Ruś Chełmska **85/I** – 492, **85/II** – 500, **85/III** – 44, 48, 247, 266, 276
- Ruś Czarna **85/II** – 518
- Ruś Czerwona **85/I** – 155, 179, 183, 251, 266, 379, 427, 489, 498, **85/II** – 71, 232, 248, 308, 325, 340, 379, 506, 507, 512–515, 551, 617, **85/III** – 23, 24, 29, 41, 71, 91, 92, 209, 237, 239–242, 244, 260, 267, 268, 274–276
- Ruś Halicka **85/I** – 464
- Ruś Karpacka **85/I** – 155, 379, 401, 426, 427, **85/II** – 128, 248, 305, 325, 340, 485, 512, 514–516, 576, 601, 607, 615, 617, **85/III** – 20, 31, 71, 180, 187, 208, 209, 241–244, 265, 269, 276

- Ruś Litewska **85/II** – 518 .
- Ruś Podlaska **85/II** – 462, 500, **85/III** – 48, 247, 276
- Ruś Pokucia **85/II** – 487
- Ruś Węgierska **85/III** – 241
- Ryga, Łotwa **85/III** – 109, 110
- Ryki, pow. Garwolin **85/I** – 42, **85/II** – 496
- Rymanów, pow. Sanok **85/I** – 438, 439, **85/II** – 513, **85/III** – 156, 157, 252, 273–275
- Rytwiany, pow. Sandomierz **85/II** – 429, **85/III** – 117
- Rzaska, pow. Kraków **85/II** – 331
- Rzeczpospolita Krakowska **85/I** – 245
- Rzeczpospolita zob. Polska
- Rzeczyca, pow. Rawa **85/III** – 115, 116
- Rzeszowskie **85/II** – 69, 219, 225, 307, 325, 340, 358, 360, 365, 390, 393, 394, 524, **85/III** – 21, 71, 188, 207, 235, 237, 259, 268
- Rzeszów, miasto powiatowe **85/I** – 120, 484, **85/II** – 67, 428, 524, **85/III** – 21, 28, 32, 56, 57, 63, 98, 127, 188, 221, 237, 285
- Rzętków = Rzędków, pow. Łęczycza **85/II** – 477
- Rzym, Włochy **85/I** – 43, 59, 72, 84, 98, 122, 241
- Saatz = Žatec, Czechy **85/III** – 109
- Salzburg, Austria **85/III** – 150
- Sambor, miasto powiatowe **85/I** – 168, **85/II** – 507, **85/III** – 29, 126, 127, 239, 275
- Samborskie **85/II** – 506, **85/III** – 92, 239
- Samostrzałów, pow. Pińczów **85/II** – 234, 422
- San, dopływ Wisły **85/I** – 422, **85/II** – 516, **85/III** – 252, 274, 276
- sandecki obwód **85/II** – 235
- Sandeckie **85/III** – 36, 237
- Sandomierszczyzna **85/III** – 43
- sandomierski powiat **85/I** – 100, **85/II** – 428
- Sandomierskie **85/I** – 21, 49, 59, 149, 152, 156, 158–161, 163, 165, 167, 173, 175, 180, 185–192, 201, 203, 205, 295, 353, 384, 408, 416, 468, **85/II** – 28, 29, 35, 45, 46, 48, 49, 51–56, 59, 68, 96, 98, 107, 108, 110, 123, 128, 129, 175, 177, 190, 195, 206–208, 226, 261, 265, 266, 287, 288, 334, 375, 398, 399, 413, 427–431, 441, 451, 468, 471, 472, 501, 529, 531, 543, 544, 576, 578, 584, 586, 588, 590, 592, 594, 603, 609, **85/III** – 9, 32, 56, 72, 81, 117, 167, 172, 173, 201, 213, 226, 232, 237, 238, 280, 285
- sandomierskie województwo **85/I** – 26, **85/II** – 428, 471
- Sandomierz, miasto powiatowe **85/I** – 90, 157, 452, 493, 494, **85/II** – 48, 207, 427, 429, **85/III** – 81, 99, 117, 123, 237
- sanocka ziemia **85/II** – 513
- sanocki powiat **85/I** – 432, **85/II** – 512
- Sanockie **85/I** – 154, 168, 421–423, 426, 427, 431, 434, 437–440, **85/II** – 112, 217, 232, 234, 240, 248, 288, 307, 308, 310, 317, 325, 340, 358, 377, 379, 392–394, 419, 421, 436, 506–508, 512, 513, **85/III** – 10, 16, 43, 44, 48, 71, 90, 91, 125, 127, 154–157, 208, 234, 237, 240, 241, 252, 273–276
- Sanoczany, pow. Przemyśl **85/I** – 438, 439, **85/II** – 217, 234, 507, 509, **85/III** – 156, 252, 253
- Sanok, miasto powiatowe **85/I** – 112, 421, 437, 438, **85/II** – 307, 507, 513, **85/III** – 29, 92, 156, 157, 239, 275
- Sardynia **85/I** – 111
- Sawin, pow. Chełm **85/I** – 496, **85/II** – 238, 501, 503, 505
- Sądcczyzna **85/II** – 365, **85/III** – 25, 26, 29, 42, 50, 93, 233, 284, 285
- Sądckie **85/II** – 365

- Sądowa Wisznia, pow. Mościska 85/III – 127
- Sejny, miasto powiatowe 85/II – 518, 85/III – 121
- Serednica, pow. Lesko 85/II – 513, 85/III – 239
- Serock, pow. Pułtusk 85/II – 190, 85/III – 227
- Sewastopol (dziś *de iure* Ukraina) 85/I – 111
- Sędziejowice, pow. Stopnica 85/II – 467
- Sędzin, pow. Niezawa 85/III – 131, 133
- Sędziszów, pow. Ropczyce 85/III – 127
- Siam zob. Syjam
- Sichów, pow. Stopnica 85/I – 107, 85/II – 467, 85/III – 118
- Sieciechów, pow. Kozenice 85/II – 473
- Siedlce, miastopowiatowe 85/III – 136, 226
- siedlecka gubernia 85/II – 504, 85/III – 276
- Siedliszcze, pow. Chełm 85/I – 152, 85/II – 463, 501, 85/III – 121, 122
- Siekierczyn, Siekierzyn, pow. Horodenka 85/II – 130, 231, 422
- Siekierki (Małe i Wielkie), pow. Środa 85/I – 82, 215, 412, 85/II – 415, 421, 451, 453–455, 85/III – 131, 132
- Siekierzyn, zob. Siekierzyn
- Siemiatycze, pow. Bielsk 85/II – 235, 499
- Siennica, pow. Mińsk 85/II – 382
- Sieradz 85/II – 481, 85/III – 231
- sieradzka ziemia 85/II – 482, 618
- sieradzki obwód 85/II – 480
- Sieradzkie 85/I – 497, 85/II – 307, 308, 325, 379, 381, 393, 394, 458, 480, 482, 483, 85/III – 95, 207, 228, 232, 267, 268
- sieradzkie województwo 85/II – 480, 482, 85/III – 231, 232
- Sierakówek, pow. Gostynin 85/II – 479, 85/III – 114
- Siewierz, pow. Będzin 85/II – 467, 85/III – 115
- Sikława, wodospad w Tatrach 85/I – 131
- Simno, pow. Kalwaria 85/III – 121
- Skalbmierz = Skalmierz, Szkalbmierz, pow. Pińczów (dziś Skalbmierz) 85/I – 193, 446, 85/II – 467, 85/III – 115
- Skała, pow. Olkusz 85/II – 254, 467, 85/III – 115
- Skaryszew (daw. Skaryszów), pow. Radom 85/II – 472, 85/III – 117
- Skawina, pow. Wieliczka 85/II – 353
- Skierniewice, miasto powiatowe 85/I – 76, 85/III – 123
- Skrzynno, pow. Opoczno 85/I – 89
- Skrzyńsko, pow. Opoczno 85/I – 89
- Skulsk, pow. Słupca 85/II – 482
- Slawonia zob. Słowenia
- Sławkowów, pow. Olkusz 85/II – 535
- Słowacja 85/I – 83, 85, 86, 194, 85/II – 524, 526, 85/III – 124, 164, 210, 234, 242, 243, 276
- Słowenia, Slawonia 85/I – 86, 129, 134, 135, 136, 138, 289, 85/II – 524, 525, 85/III – 258
- Słowiańszczyzna 85/I – 48, 49, 143, 150, 494, 85/II – 36, 37, 40, 186, 188, 189, 325, 524, 525, 543, 559, 589, 613
- Słowiańszczyzna południowa 85/I – 86, 136, 138, 288, 442, 443, 85/II – 321, 325, 326, 338, 525, 589, 85/III – 89, 169, 176, 190, 210, 258
- Słowiańszczyzna wschodnia 85/II – 618
- Słowiańszczyzna zachodnia 85/II – 526
- Słupca, miasto powiatowe 85/I – 497
- Słupia Nadbrzeźna, pow. Opatów 85/II – 502, 85/III – 92
- Słupia Nowa, pow. Opatów 85/II – 472, 473
- Służew, pow. Warszawa 85/II – 24
- Służewo, pow. Niezawa 85/II – 98, 414, 437, 85/III – 122, 123
- Smogorzewo, bł. Smagurzewo pow. Szubin 85/II – 124
- Sobieska Wola, pow. Krasnystaw 85/I – 152, 85/II – 463, 85/III – 121, 122

Sobków, pow. Jędrzejów **85/II** – 468, 469
 Sobótka, pow. Opatów **85/II** – 475
 Sokołów Podlaski, Sokołów, miasto powiatowe **85/II** – 494, 495
 Sokół, pow. Garwolin **85/II** – 407
 Sokółka, pow. Sejny **85/II** – 346
 Solec, pow. Stopnica **85/I** – 18, 107, **85/II** – 467, **85/III** – 117, 118
 Solina, pow. Lesko **85/II** – 232, 513, **85/III** – 252, 274, 275
 Sompolno, pow. Koło **85/II** – 438, 439
 Sopot, niem. Zoppot, pow. Wejherowo **85/I** – 328, 331, 336, **85/II** – 523, **85/III** – 142, 144
 Sosnowiec-Maczki, zob. Maczki
 Sójki, pow. Kutno **85/III** – 114
 Spisz, region **85/I** – 83, **85/III** – 26, 31, 35, 36, 233
 Spławie, pow. Poznań **85/II** – 454
 Sambuł, Turcja **85/II** – 140
 stanisławowski cyrkuł **85/II** – 485
 stanisławowski obwód **85/II** – 514
 Stanisławów, miasto powiatowe **85/I** – 378, **85/II** – 514, 551, **85/III** – 145, 147, 241, 275
 Stany Zjednoczone, USA **85/II** – 38, **85/III** – 46
 Stany Zjednoczone Rio de La Plata = Zjednoczone Prowincje La Platy **85/III** – 189
 Stare Bojanowo zob. Bojanowo
 Staszów, pow. Sandomierz **85/II** – 429, **85/III** – 117, 123, 124
 Stawiszyn, pow. Kalisz **85/I** – 73, **85/III** – 114
 Stawy Gąsienicowe, Tatry **85/II** – 113, **85/III** – 119
 Sterdyń, pow. Sokołów **85/II** – 417, 494, 495, **85/III** – 118
 Stęszew, pow. Poznań **85/II** – 616
 Stężycza, pow. Garwoli **85/II** – 496
 Stopnica, miasto powiatowe **85/II** – 467, **85/III** – 115, 117, 118, 236
 stopnicki powiat **85/III** – 118
 Stopnickie **85/I** – 445, **85/II** – 466, 611
 Strachówka, pow. Radzymin **85/II** – 405
 Strasburg, Francja **85/I** – 385, **85/III** – 149, 150
 Strelitz, Niemcy (dziś Neustrelitz) **85/I** – 17
 Stryj, dopływ Dniestru **85/I** – 178, **85/II** – 514
 Stryj, miasto powiatowe **85/II** – 507, **85/III** – 241
 Stryjskie **85/II** – 485, 506, 514
 Strzelbiska ? **85/II** – 232
 Strzelno, miasto powiatowe **85/II** – 442
 Stulno, pow. Włodawa **85/II** – 228, 229
 Sudety, pasmo górskie **85/III** – 112
 Südpreußen zob. Prusy Południowe
 Suków, pow. Kielce **85/II** – 339, 469
 Sulmierzyce, pow. Odolanów **85/II** – 457
 Sumatra **85/II** – 607
 suwalska gubernia **85/III** – 121
 Suwalszczyzna **85/II** – 102
 Suwałki, miasto powiatowe **85/I** – 151, 182, **85/II** – 425, 497, 498, **85/III** – 120, 228
 Syberia, Sybir **85/I** – 51, 104, 111, 169, 231, **85/II** – 227, **85/III** – 95
 Syjam, niem. Siam (dziś Tajlandia) **85/II** – 461, 558
 Szafarnia, pow. Ostrołęka **85/II** – 406
 Szaflary, pow. Nowy Targ **85/I** – 133
 Szamocin, pow. Chodzież **85/II** – 608
 szamotulski powiat **85/II** – 451, 458
 Szamotuły, miasto powiatowe **85/II** – 314, 331,
 Szczakowa, pow. Chrzanów **85/III** – 155
 Szczawnica, pow. Nowy Targ **85/I** – 107, 130, 133, 168, **85/II** – 235, 368, 519, **85/III** – 100, 119, 126
 Szczytno, miasto powiatowe **85/II** – 376
 Szewna, pow. Opatów **85/II** – 226
 Szkalmierz zob. Skalmierz

- Szkocja 85/II – 604
- Szlachtowa, pow. Nowy Targ 85/II – 235
85/III – 252, 275, 276
- Szląsk zob. Śląsk
- Szląsk zob. Śląsk
- śląska ziemia zob. śląska ziemia
- Szmigiel, Śmigiel, pow. Kościan (dziś Śmigiel) 85/I – 326, 85/II – 231, 418, 452, 85/III – 143
- Szokdri, pow. Śrem 85/I – 225
- sztumski powiat 85/I – 329, 330
- Sztynort, pow. Węgobork 85/III – 281
- szubiński powiat 85/II – 124, 451
- Szwajcaria 85/II – 604
- Szyce, Szyce Duchowne, pow. Olkusz 85/I – 249, 85/II – 467, 85/III – 116
- Szydłowiec, pow. Końskie 85/II – 226, 430
- Szydłów, pow. Stopnica 85/II – 467, 85/III – 115
- Ścianka, pow. Buczacz 85/II – 231, 422
- Śląsk, Szląsk 85/I – 156, 167, 218, 278, 296, 444, 85/II – 65, 217, 219, 225, 307, 320, 345, 408, 409, 423, 467, 471, 480, 521, 522, 580, 604, 85/III – 19, 20, 22, 23, 58, 63, 113, 133, 156, 157, 188, 206, 233
- Śląsk austriacki 85/I – 180, 445, 85/III – 64, 233
- Śląsk Cieszyński 85/I – 437, 445, 85/II – 85/II 522, 85/III – 156
- Śląsk Dolny 85/II – 91, 522
- Śląsk Górny, Górny Szląsk, Oberschlesien 85/I – 167, 218, 239, 484, 85/II – 24, 522, 85/III – 19, 20, 21, 22, 23, 32, 71, 171, 188, 233
- Śląsk pruski, Szląsk pruski 85/I – 180, 85/II – 409, 85/III – 64, 233
- śląska ziemia 85/III – 156
- Ślesin, pow. Konin 85/II – 481, 85/III – 95
- Śmigiel zob. Szmigiel
- śniatyński powiat 85/I – 396
- średzki powiat 85/I – 82, 215, 220, 321, 85/II – 415, 451, 457
- śremski powiat 85/II – 451
- Środa, miasto powiatowe (dziś Środa Wielkopolska) 85/II – 305, 85/III – 134
- Świecie, miasto powiatowe 85/I – 327, 356, 85/III – 142
- Świerze, bł. Świerzów
- Świerze, Świerze Górne, daw. Świerzów, pow. Kozienice 85/I – 153, 85/II – 472, 85/III – 122
- Święty Krzyż, część Słupi Nowej z Łysą Górą 85/II – 472, 85/III – 115
- Targoszyce, pow. Krotoszyn 85/I – 320, 322, 412, 85/II – 415, 452, 454, 85/III – 139
- Tarłów, pow. Iłża 85/II – 475
- Tarnawa, pow. Krasnystaw 85/I – 182, 85/II – 464, 85/III – 275
- Tarnobrzeg, miasto powiatowe 85/II – 429
- tarnobrzeski powiat 85/I – 245
- Tarnogóra, pow. Krasnystaw 85/I – 152, 85/II – 463, 85/III – 121, 122
- Tarnopol, miasto powiatowe 85/II – 551, 85/III – 241
- Tarnowo zob. Tarnów, pow. Chełm
- Tarnowska Wólka = Tarnowska Wola, pow. Chełm 85/II – 503
- Tarnowskie 85/II – 69, 219, 307, 325, 340, 358, 360, 365, 390, 393, 394, 524, 85/III – 21, 71, 188, 207, 235, 237, 259, 268
- Tarnów, miasto powiatowe 85/I – 32, 484, 85/II – 80, 342, 428, 524, 85/III – 20, 21, 28, 32, 63, 127, 188, 237, 251
- Tarnów, Tarnowo, pow. Chełm 85/I – 222–224, 485, 496, 85/II – 80, 131, 217, 220, 238, 246, 425, 428, 465, 495, 501–503, 524, 85/III – 130, 132, 134, 135, 137, 267

- Tatry, lud. Krępak, pasmo górskie 85/I–83, 129–133, 153, 180, 248–250, 429, 85/II – 113, 126, 411, 446, 519, 607, 85/III – 82, 100, 106, 119, 120, 124, 126, 127
- Tczew, miasto powiatowe 85/I – 328
- Telkwice, pow. Sztum 85/I – 329, 330, 85/II – 217, 85/III – 142, 144
- Teplice, Czechy 85/III – 109
- Teresin, pow. Lublin 85/II–502, 85/III–92
- Terespol, pow. Biała, 85/II – 391, 504
- Terespol, pow. Świecie 85/I – 327, 336, 85/III – 142–144
- Tobolsk, Rosja 85/I – 104
- Tomaszowice, pow. Kraków 85/I – 246, 247, 250, 296, 297, 434, 85/II – 129, 236, 256, 381, 422, 445, 446
- Tomaszów, miasto powiatowe (dziś Tomaszów Lubelski) 85/II – 240
- Toruń, miasto powiatowe 85/I – 18, 326, 327, 331, 335, 356, 383 85/II – 66, 440, 523, 624, ryc. po s. 624, 85/III – 59, 142, 143, 145, 229
- toruńska ziemia 85/III – 522
- toruński powiat 85/III – 377
- Trenczyn, Słowacja 85/I – 85, 250, 85/II – 356
- Tretki, pow. Kutno 85/II – 190, 403, 85/III – 110, 111, 114
- Triest, Włochy 85/I – 129, 130, 134, 258, 85/II – 525, 526, 85/III – 119, 120
- Trocadero, Paryż 85/III – 150
- Trzebcz, pow. Chełmno 85/I – 327, 85/III – 143
- Trzebinia, pow. Chrzanów 85/II – 381
- Trzemeszno, pow. Mogilno 85/I – 328, 85/II – 442
- Tucholszczyzna 85/I – 327, 85/II – 522, 85/III – 142, 143
- Tuchowicz, pow. Łuków 85/II – 495, 85/III – 130, 132, 134
- Tuliczów, pow. Kowel 85/I – 165, 166, 85/II – 415, 85/III – 125
- Turcja 85/I – 111, 460
- Turobin, pow. Krasnystaw 85/II – 333
- Turyczan, pow. Włodzimierz 85/II – 415, 85/III – 125
- Turzno, pow. Toruń 85/I – 327, 85/II – 407, 85/III – 142, 143
- Tykocin, pow. Wysokie Mazowieckie 85/I – 228, 85/II – 498, 619, 85/III – 228
- Tylice, pow. Toruń 85/I – 326, 327, 85/II – 407, 85/III – 142, 143
- Tylża, miasto powiatowe, Litwa 85/I – 19
- Tyniec, pow. Wieliczka 85/I – 250, 424, 425
- Ubinie, pow. Kamionka (Bużanska = Strumiłowa) 85/II – 379, 85/III – 240, 241
- Uhnin, pow. Włodawa 85/II – 229
- Ukraina, Ukraine 85/I – 164, 179, 397, 444, 85/II – 10, 102, 103, 124, 218, 281, 431, 489, 539, 85/III – 25, 70, 86, 92, 245, 257
- Ukraina zachodnia 85/II – 13, 455, 551
- Unią, pow. Buczacz 85/I – 281
- Urszulin, pow. Lublin 85/I – 223
- Urugvaj =Urugwaj 85/III – 189
- USA zob. Stany Zjednoczone
- Ustroń, pow. Bielsk 85/I – 437, 85/III – 156
- Ustrzyki = Ustrzyki Dolne, pow. Lesko 85/I – 422, 432, 85/II – 513, 85/III – 154–156, 252, 274, 275
- Uście, pow. Olhopol 85/II – 131
- Varsovie zob. Warszawa
- Vietmannsdorf, Niemcy (dziś część miasta Templin) 85/I – 17
- Wadowice, miasto powiatowe 85/I – 281, 85/III – 234
- Wagram, Austria 85/I – 19
- Walichnowy, pow. Wieluń 85/II – 623, ryc. po s. 624
- Waplewo, pow. Sztum 85/I – 329, 330, 85/III – 142, 144, 230

- Warbende, Niemcy **85/I** – 17
- Warmia **85/I** – 324, 331, 332, 343, **85/III** – 58, 59, 229
- Warszawa
- Warszawa, Varsovie, Warschau **85/I** – 14, 17–23, 25, 27, 28, 33–36, 38–44, 47, 48, 51–55, 57–62, 64, 69, 72–84, 86, 87, 97, 99–102, 104, 105, 107, 109–114, 117, 118, 120, 124, 126, 130, 132–134, 137, 138, 141, 142, 148, 149, 152, 154, 158, 161–168, 172, 182, 184, 190–199, 202, 203, 207, 213–215, 217, 218, 222–224, 228, 229, 231, 233–239, 244, 250, 252, 253, 257–259, 288, 293, 297, 309–317, 322, 323, 341, 354, 356, 358, 365, 371, 372, 374, 375, 382, 383, 386, 389, 392, 398, 403, 405, 409, 419–421, 423, 428, 429, 434, 436, 452, 462, 470, 471, 474, 479, 480, 492, 494, 500, 501, **85/II** – 10, 12, 20, 21, 23, 24, 26, 29, 30, 56, 75, 76, 79, 80, 81, 98, 102, 103, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 148, 150, 153, 154, 155, 161, 162, 165, 183, 185, 188, 190, 193, 196, 199, 205, 216, 218, 229, 234, 254, 307, 324, 327, 352, 357, 399–402, 406, 407, 413–415, 426, 429, 439, 442, 445, 450, 473, 474, 476, 480, 483, 489, 490, 492, 527, 540, 549, 563, 571, 588, 610, **85/III** – 9–11, 40, 46, 51, 53–56, 63, 65, 77, 84, 86, 98, 105, 107, 109–113, 115, 118, 120, 122–126, 130, 131, 133, 136–139, 141, 147, 153, 175, 221, 222, 224, 225, 245, 246, 257, 262–264, 266–268, 270, 282, 283
- Warszawskie **85/I** – 32, 171, **85/II** – 357
- Warszawskie Księstwo, Wielkie Księstwo Warszawskie, Księstwo **85/I** – 19, 22, 27
- Warta, dopływ Odry **85/I** – 497
- wasilkowski powiat **85/I** – 165
- Waśniów, pow. Opatów **85/III** – 475
- Waterloo, Belgia **85/I** – 22
- Wawel, wzgórze **85/I** – 241, 242, 250, 259, 424, 453, **85/II** – 447, **85/III** – 47, 124
- wągrowiecki powiat **85/II** – 415, 451
- Wąsew = Wąsewo, pow. Ostrów Mazowiecka **85/II** – 226
- Weimar, Niemcy **85/III** – 150
- Wejherowo, miasto powiatowe **85/I** – 324, 328, 336, **85/III** – 142, 144
- Wenecja, Włochy **85/I** – 129, 130, 134, **85/II** – 525, **85/III** – 119, 120
- Wersal, Francja **85/III** – 150
- Węgorzewo = Węgobork, miasto powiatowe **85/I** – 333, 334, **85/III** – 281
- Węgry **85/I** – 153, 240, **85/III** – 83, 124, 125, 190
- Wiedeń, Austria **85/I** – 76, 85, 129–131, 134, 137, 141, 142, 154, 212, 246, 258, 263, 309, 318, 323, 324, 344, 359, 381, 385, 407, 421, 424, 442, 453, 457, 465, **85/II** – 11, 15, 28, 30, 128, 280, 357, 411, 525, 548, 556, 576, **85/III** – 119, 120, 140, 141, 148–150, 155, 167, 190, 281
- Wieleń, pow. Czarnków **85/I** – 225, **85/III** – 133–136
- wielicki powiat **85/I** – 250, 297, **85/II** – 445
- Wieliczka, miasto powiatowe **85/I** – 296, **85/II** – 353
- Wielka Brytania **85/II** – 577
- Wielki Kac [Kack] zob. Kac
- Wielkie Księstwo Krakowskie zob. Krakowskie Wielkie Księstwo
- Wielkie Księstwo Litewskie zob. Litwa
- Wielkie Księstwo Poznańskie zob. Poznańskie
- Wielkie Księstwo Warszawskie zob. Warszawskie Księstwo
- Wielkopolska **85/I** – 62, 81, 106, 109, 112, 156, 157, 180, 196, 202, 214, 215, 219, 220, 224–227, 278, 284, 318, 320, 332, 325, 326, 331, 335, 338–340,

- 348–350, 352, 353, 355–357, 387, 390, 395, 408–413, 412–414, 417, 463, 466, **85/II** – 44, 51, 54, 67, 80, 126, 163, 190, 216, 217, 266, 273, 288, 304, 319, 333, 341, 375, 376, 392, 405, 409, 415, 418, 419, 421, 427, 438, 450–453, 458, 459, 480, 490, 520, 529, 579, 580, 610, 620, 621, **85/III** – 17, 34, 46, 83, 84, 134, 136, 140, 232, 238, 254, 265, 274, 275, 282
- Wielkopolska południowa **85/I** – 326
- Wielkorosja zob. Rosja
- Wielobycz, pow. Krasnystaw **85/I** – 440, **85/II** – 340, **85/III** – 181
- Wieluń, miasto powiatowe **85/I** – 280, **85/II** – 451, 481, **85/III** – 231
- wieluńska ziemia **85/II** – 480
- wieluński obwód **85/II** – 480
- Wiesbaden, Niemcy **85/I** – 386, **85/III** – 149, 150
- Więclawice, pow. Włocławek (dziś Więśławice) **85/II** – 414, 441
- Wilanów = Willanów, pow. Warszawa **85/I** – 44, 48, 57, 478, **85/II** – 75, 76, 98, 184, 190, 402, **85/III** – 110, 122, 129
- Wilczyce, pow. Sandomierz **85/II** – 475
- Wileńszczyzna **85/II** – 518
- Wilno, Litwa **85/I** – 36, 51, 80, 133, 142, 390, **85/II** – 26, 431, 568, **85/III** – 109, 110, 245
- Windawa, Łotwa **85/III** – 109, 110
- Wisła, pow. Bielsk **85/I** – 437, **85/II** – 522, **85/III** – 156
- Wisła, rzeka **85/I** – 18, 139, 196, 249, 250, 296, 424, **85/II** – 437, 445, 490, 516, 606, 612, **85/III** – 58, 118, 122, 156
- Wiślica, pow. Pińczów **85/II** – 467, **85/III** – 115, 117
- Witebsk (dziś Białoruś) **85/III** – 248
- Włochy **85/I** – 43, 75, 81, 98, 174, 213, 239, **85/II** – 150
- Włocławek, miasto powiatowe **85/II** – 442, 552, **85/III** – 129
- włocławski powiat **85/I** – 196, **85/II** – 437, 438
- Włodawa, miasto powiatowe **85/II** – 131, 229, **85/III** – 136
- włodawski powiat **85/II** – 500
- Włosty Olszanka, pow. Wysokie Mazowieckie **85/II** – 360
- Włoszakowice, pow. Wschowa **85/II** – 456, 457, **85/III** – 272
- Wojciechowice, pow. Opatów **85/II** – 226
- Wola Cygowska zob. Cygowska Wola
- Wola Gałęzowska, pow. Lublin **85/I** – 152, **85/II** – 463, **85/III** – 121, 122
- Wola Justowska, pow. Kraków **85/I** – 457
- Wola Raszewska zob. Raszewska Wola
- Wola Sobieska zob. Sobieska Wola
- Wola, przedmieście Warszawy **85/I** – 34, 40, 162
- Woldegk, Niemcy **85/I** – 17, 23
- Wolsztyn, pow. Babimost **85/II** – 126
- Wołuszowa, pow. Sanok **85/III** – 252, 274
- Wołyń **85/I** – 149, 163–167, 218, 329, 397, **85/II** – 39, 103, 131, 132, 218, 227, 248, 306, 308, 340, 414, 415, 509, 510, 563, 572, **85/III** – 20, 26–28, 32–34, 39, 44, 48, 63, 76, 86, 90, 91, 92, 101, 125, 126, 179, 188, 200, 205, 217, 224, 241–243, 246–248, 257, 278, 279, 282
- Wołyń zachodni **85/III** – 64
- wołyńska gubernia **85/III** – 125
- Wołyńskie Polesie zob. Polesie wołyńskie
- Worskła, dopływ Dniepru **85/I** – 83
- Wólka Tarnowska zob. Tarnowska Wólka (Wola)
- Wrocław, niem. Breslau **85/I** – 33, 70, 356, 386, 444, **85/II** – 138, 153, 372, 409, **85/III** – 30, 38, 53, 57, 61, 66, 68,

- 97, 109, 112, 148, 149, 171, 175, 221, 222, 225, 254, 266
- Wronczyn, pow. Kościan 85/II – 457, 616, 85/III – 255
- wrzesiński powiat 85/I – 321, 85/II – 451
- Wschowa, miasto powiatowe 85/II – 231
- wschowska ziemia 85/II – 480
- wschowski powiat 85/I – 339, 85/II – 451, 457
- Wyrzysk, miasto powiatowe 85/II – 608
- wyrzyski powiat 85/II – 451
- Wysoce, pow. Ostrołęka (dziś Wysocze) 85/I – 72, 85/II – 92, 118, 216, 226, 229, 405, 85/III – 85, 113
- Wysoce = Wysock, pow. Włodzimierz 85/I – 165, 85/III – 125
- Wysokie Mazowieckie, miasto powiatowe 85/II – 360
- Wyszatyce, pow. Przemysł 85/I – 251, 85/II – 392, 509
- wyszkowski powiat 85/I – 60, 85/II – 425
- Wyszków, pow. Pułtusk 85/I – 72, 119, 85/II – 405, 493, 496 Wyszków 85/III – 113
- Wzdów, pow. Brzozów 85/I – 438, 439, 85/II – 307, 379, 507, 513, 85/III – 156, 157, 252, 273, 274, 276
- Zabłudów, pow. Białystok 85/I – 38
- zadniestrska okolica = Zadniestrze 85/I – 178, 85/II – 514
- Zadwórze, pow. Przemysłany 85/I – 153, 155, 221, 245, 251, 319, 380, 85/II – 217, 308, 507, 514, 85/III – 124–126, 132, 133, 147, 148, 152, 240, 241, 280
- Zagórze, pow. Chrzanów 85/I – 249, 85/II – 339, 469
- Zagrzeb, Chorwacja 85/I – 129, 134, 137, 248, 258, 85/II – 525, 85/III – 119
- Zakopane, pow. Nowy Targ 85/I – 107, 130, 131, 133, 248, 46, 85/II – 129, 130, 234, 235, 251, 85/III – 100, 119, 120, 154
- Zakrzewko, pow. Toruń 85/I – 326, 338, 339, 85/II – 217, 623, 624, ryc. po s. 624, 85/III – 142, 143
- Zakrzewo, pow. Gniezno 85/I – 335
- Zaleszany, pow. Tarnobrzeg 85/I – 245, 252
- zaleszczycki powiat 85/I – 396, 85/III – 151
- Zambrów, pow. Łomża 85/II – 234
- zamojski powiat 85/I – 182
- Zamość, miasto powiatowe 85/I – 81, 82, 85/II – 465, 85/III – 82, 238
- Zawiercie, pow. Będzin 85/II – 52
- Zawiśle, obszar 85/II – 261
- Zawoja, pow. Myślenice 85/II – 129
- Ząbkowice, pow. Będzin 85/II – 467, 85/III – 116
- Zbąszyń, pow. Międzyrzecz 85/II – 126
- Zbereże, błędnie Zbercz, pow. Włodawa 85/II – 228
- Zbiersk, pow. Kalisz 85/I – 73, 85/III – 113, 114
- Zdziechowice, pow. Środa 85/II – 457
- Zegrze, pow. Pułtusk 85/II – 429
- Zegrzynek, pow. Pułtusk 85/III – 124
- Zgorzelec = Zgorzelice, miasto powiatowe 85/I – 85
- Zielonki, pow. Kraków 85/II – 381
- ziemia dobrzyńska zob. dobrzyńska ziemia
- Złaków, Złaków Kościelny, pow. Łowicz 85/II – 79, 421
- złoczowski powiat 85/III – 240
- Złoczowskie 85/II – 506, 514, 85/III – 240
- Złoczów, miasto powiatowe 85/II – 507, 85/III – 240
- Złotopolice, pow. Płońsk 85/II – 219, 85/III – 127, 128
- Zopot zob. Sopot
- Zurych, Szwajcaria 85/I – 385, 85/III – 148–150
- Zwiahel, pow. Borszczów 85/III – 246
- Związek Radziecki, ZSRR 85/III – 58

Zwierzyniec, pow. Kraków 85/II – 369
Zwierzyniec, pow. Zamość 85/I – 182,
85/II – 464
Zyrzyn zob. Żyrzyn

Żrenica, pow. Środa 85/I – 321

Żabie, pow. Kossów 85/I – 281, 285, 378,
379, 387, 395, 85/II – 217, 305, 419,
486, 85/III – 145, 147, 148, 244, 269

Żbików, pow. Warszawa 85/I – 98

Żmudź 85/II – 518, 85/III – 249

Żnin, miasto powiatowe 85/II – 442

Żółkiew, miasto powiatowe 85/II – 507,
85/III – 240

Żółkiewka, pow. Krasnystaw 85/I – 182,
85/II – 464, 465

Żółkiewskie 85/II – 506, 514

Żuków, pow. Horodenka 85/II – 129, 422

Żuławy 85/II – 522

Żychlin, pow. Kutno 85/I – 118, pow. Kut-
no 85/II – 79, 190

Żyrzyn 85/II – 462, 463

Żyrzyn, Żyrzyn, pow. Puławy 85/I – 380,
Żyrzyn 85/III – 114

Żytomierz, miasto powiatowe 85/I – 124,
165–167, 85/II – 67, 95, 415, 509,
85/III – 27, 92, 125, 126, 246

Żywiec, miasto powiatowe 85/II – 368

Żywieckie 85/II – 67

ISBN 978-83-95-9125-9-7

9 788395 912597